

К|В|КЕРАМ
БОГОВЕ
ГРОБНИЦИ
И УЧЕНИ

РОМАН ЗА
АРХЕО-
ЛОГИЯТА

К. В. КЕРАМ
БОГОВЕ, ГРОБНИЦИ И
УЧЕНИ
РОМАН ЗА АРХЕОЛОГИЯТА

Превод: Христо Ковачевски

chitanka.info

Курт В. Марек (псевдоним К. В. Керам), е роден на 20 януари 1915 г. в Берлин в семейството на дърводелец. След като посещава реалната гимназия Хохенцолерн, той получава и специална подготовка като издателски работник в берлинското издателство Йозеф Зингер, а заедно с това става редовен слушател в университета Лесинг и Берлинския университет. Отдава се на исторически, литературни и изкуствоведчески занимания, работи и като журналист. Отначало сътрудничи в пресата и радиото в Берлин — като литературен, филмов и театрален критик при „Берлинер бьорзен курир“ и „Берлинер бьорзен цайтунг“. След 1933 г., когато върху художествената критика се упражнява силен натиск, Марек пише фейлетони и „културни куриози“ за „Корале“ и „Берлинер илюстрирте цайтунг“. Към националсоциализма Марек, чийто баща е бил стар профсъюзен деец, се отнася отрицателно.

През 1938 г. Марек е мобилизиран във Вермахта. През време на войната той написва кореспонденцията „Ние държахме Нарвик“ (1941), но поради „пораженската“ си тенденция тя бива спряна, като не отпускат хартия на издателя. След дългогодишно обработване на огромен материал Марек публикува през 1949 г. под псевдонима К. В. Керам в издателство Роволт своя труд върху историята на археологията „Богове, гробници и учени“. През 1954 г. като втори том излезе „Богове, гробници, учени в картини“, а през 1966 г. последва и третият том „Богове, гробници, учени в документи“.

От есента на 1951 до 1953 г. Марек участва активно в разкопки в Мала Азия, особено като доброволен сътрудник в експедицията на Каратепе, която под ръководството на проф. Босерт разкри значителни находки от хетски произход. След нея Марек написа книгата „Тесен пролом и черна планина“ — откриване на хетското царство (1955 г.). Плод на дълга подготвителна работа е и излязлата през 1966 г. негова книга „Археология на киното“, както и книгата „Първият американец“ (1971 г.), посветена на северноамериканската археология.

Марек е носител на италианската литературна награда „Банкарела“ за 1953 г.

Писателят почина през 1972 г.

ВЕЛИЗАР ВЕЛКОВ

ПРЕДГОВОР КЪМ БЪЛГАРСКОТО ИЗДАНИЕ

До преди около сто и петдесет години гръцката история започваше с Омир, а за древното минало на Североизточна Африка и Предна Азия, на американския континент не се знаеше почти нищо освен това, което случайно бяха записали древногръцките автори за Египет и Вавилон. Историята се свеждаше само до политически събития, до описание на битки и войни. Твърде малко се знаеше за материалната култура на миналото, за всекидневния бит на старите народи. Духовната култура на техните цивилизации стоеше скрита.

Археологията извърши преврат в нашите познания за древните цивилизации. По думите на един от бележитите съвременни археолози, Гордън Чайлд, тя разшири пространствения хоризонт на историята почти в такава степен, в каквато телескопът разшири кръгозора на астрономията. За историка тя увеличи стотици пъти перспективата на миналото, така както микроскопът разкри за биолога, че зад външния облик на големите организми се крие живот на най-дребни клетки. Най-последно, пак според Чайлд, археологията внесе такива изменения в обема и съдържанието на историческата наука, каквито откриването на радиоактивността внесе в химията.

Как се появи археологията като наука, кои бяха хората, които извършиха значителните открития през 18, 19 и началото на 20 век, как протичаше процесът на навлизането на човешката мисъл в недра на миналото — за всичко това ни разказва книгата на К. В. Керам „Богове, гробници и учени“. Издадена за пръв път през 1949 г., тя за кратко време отбеляза огромен успех. Само тиражът на немското издание е надхвърлил досега цифрата 2 000 000, а книгата е преведена освен това на повече от 25 езика.

На какво се дължи този успех, какъвто малко книги от този вид научнопопулярна литература познават?

Книгата на Керам разказва за първите труженици в областта на археологията от края на 18 век (Винкелман), за най-значителните археологически открития през 19 и отчасти през 20 век в тяхното зараждане и развитие — открития, които всъщност оформиха археологията като наука. Авторът ни разказва за разкопките в Троя и Микена, които потвърдиха Омировия епос като достоверен исторически извор, за откриването на културите в Египет и Месопотамия и на старите цивилизации в Централна Америка; той описва епохалните открития при дешифрирането на староегипетската писменост и на клинообразното писмо, превърнали в писана история три хилядолетия (от V до II пр.н.е.), за които науката по-рано не знаеше почти нищо.

Керам е нарекъл своята книга „роман за археологията“. И наистина тя по такъв начин разкрива зараждането на археологията като наука на фона на биографиите и дейността на нейните най-крупни представители от западноевропейските страни, че се чете от начало до край с неотслабващ интерес и напрежение. Авторът умее да излага увлекателно фактическия материал и да представя по достъпен начин сложни научни проблеми, които, скрити в солидни научни публикации, никога не биха излезли извън тясната сфера на специалистите, занимаващи се с тях. А археологията е наука, която има насъщна нужда от популяризиране.

Авторът съвестно и точно използва научните факти и данните за живота на своите „герои“, което придава убедителност на труда му. Проучил в подробности биографиите на отделните археолози и изследователи, техния жизнен път, той увлекателно разказва за успехите и грешките им, за трудностите, които са срещали в своята работа, често пъти свързана дори с опасност за живота им. Той разкрива големите мъчнотии при разкопките, материалните затруднения, пречките, създавани от местните власти. Този маниер на описание култивира у читателя дух на уважение към първите дейци на археологическата наука, без да говорим за фактическите познания, които получаваме.

Книгата на Керам не е лишена от някои слабости! Читателят безспорно ще почувствува склонността на автора към аналозиите със съвременността, със съвременни явления и тенденции. Макар и

остроумни и външно правдоподобни, тези аналогии не могат във всички случаи да се приемат без сериозни резерви.

В края на книгата авторът се спира накратко на едно деление на историята на човешките цивилизации, с което ние не можем да се съгласим, тъй като то не почива на последователно прокарани научни принципи. Това деление обаче стои настрана от основното съдържание на книгата. Могат да се направят и други забележки: за използване трудове предимно на западни автори, за пресиленото тълкуване на някои хипотези, които, макар и интересни като хрумвания, не могат да се считат за достатъчно обосновани научно, за пресилената идеализация на личностите и дейността на отделни изследователи, за преувеличаване значението на Библията като исторически извор и т.н.

Тези недостатъци не могат обаче да накърнят голямото познавателно значение и художественото въздействие на книгата на Керам. Тя бе и отново ще бъде посрещната с интерес от българския читател, още повече че нашата страна е богата с археологически култури и паметници и че археологията печели все по-голяма популярност у нас.

Българският превод е направен по немското издание от 1967 г., като са взети под внимание редица допълнения и поправки, които до последния момент бяха изпращани от автора, вече покойник, както и бележките на съветските специалисти, редактирали руския превод на книгата.

Проф. Велизар Велков

ЗА КАКВО СТАВА ДУМА

Съветвам читателя да не започва тази книга от първата страница. Казвам това, защото зная колко неубедителни са и най-искрените уверения на автора, че предлага необикновено интересен материал, особено тогава, когато още в заглавието той обещава „роман за археологията“, т.е. роман за онази наука за древността, която всеки е склонен да смята за една от най-сухите и най-скучните науки.

Моят съвет е да се започне от страница 99 и да се прочете първо раздела за Египет — „Книга за пирамидите“. Надявам се, че след това и най-недоверчивият читател ще се отнесе по-благосклонно към нашата тема и ще се реши да изостави някои предубеждения. След това въведение обаче моля читателя, в негов собствен интерес, да се върне назад и да започне от страница 17, защото за по-доброто разбиране и на най-вълнуващите събития е нужна все пак известна последователност.

Тази книга е написана без научни амбиции. Стремехът ми бе по-скоро така да разгледам една определена наука, че да разкрия работата на изследователи и учени в нейното вътрешно напрежение, в драматичните и перипетии, в нейната обвързаност с човешките съдби. При това нямаше защо да се страхувам от известни отклонения, нито пък че ще се впусна тук-там в лични разсъждения и съпоставки със съвременността. Така бе написана една книга, която ученият би трябвало да нарече „ненаучна“.

За това имам само едно оправдание — че точно таква беше моето намерение. Аз установих, че тази богата наука, в чиито постижения се преплитат приключенията и упоритият кабинетен труд, романтичният порив и духовната самодисциплина, че тази наука, която прониква във всички времена и във всички кътчета на нашата планета, е погребана в публикациите на специалистите. Колкото и голяма да е научната стойност на тези публикации в никакъв случай не са писани, за да бъдат „четена“. Странно е наистина, че досега са направени само три или четири опита да се представят

изследователските походи към миналото като вълнуващи приключения; странно е, защото едва ли има в действителност друго по-вълнуващо приключение — доколкото сме склонни да виждаме в приключението съчетание на мисъл и действие.

Въпреки че възприетият от мен метод е чужд на всякаква чиста описателност, аз съм в най-голяма степен задължен на строго научната археология. Иначе не би могло и да бъде — тази книга е хвалебствен химн за нейните успехи, за нейната находчивост, за нейната неуморимост и най-вече за нейните изследователи, повечето от които премълчават само от скромност онова, което заслужава да стане известно — именно защото е достойно за подражание. От това мое задължение изхожда и стремежът ми да избягвам неверните обобщения и неуместните ударения. Нашият „роман за археологията“ е истински бароков роман, защото той разказва за романтични (в най-стария смисъл на думата), но съвсем непротиворечащи на действителността събития и съдби.

Но той е също така и „фактологически роман“, което тук означава в най-строгия смисъл на думата следното: всичко, което се разказва в него, не се опира просто на факти (разкрасени от фантазията на автора), но е изградено по най-недвусмислен начин само от факти (към които фантазията на автора не е прибавила и най-малкия орнамент, освен ако този орнамент също не е даден от източниците на съответната епоха):

При все това аз съм убеден, че специалистът, който вземе тази книга в ръка, ще открие грешки в нея. Така например в самото начало писането на имената ми се видя едно трудно преодолимо препятствие. Неведнъж трябваше да избирам между повече от дузина транскрипции на едно и също име. Като имах пред вид характера на книгата, реших най-после да възприема най-употребимия начин на писане — без да се придържам към някакъв научен принцип, който би довел на места до пълна неразбираемост на текста. За мен беше още по-лесно да взема това решение, когато прочетох бележката на големия немски историк Ед. Майер, който в своята „История на древността“ — макар и адресирана до специалистите — бил изправен пред същия проблем и накрая написал: „... и така не намерих друг изход, освен да се откажа от всякакви принципи“. Пред такова решение, до което е стигнал един

историк от изключителен ранг, може да се преклони и авторът на един обикновен разказ.

Независимо от това в изложението сигурно са се промъкнали и чисто фактологически грешки — не мисля, че те биха могли да се избягнат, когато човек се опитва да сгъсти в общ преглед един толкова огромен материал, който обхваща не по-малко от четири специални научни дисциплини. В това отношение ще бъде благодарен за забележките на всеки компетентен читател.

Впрочем аз се чувствам задължен не само към науката, но и към определен вид литература или, по-точно казано, към създателя на тази литература, скромен принос към която трябва да бъде и настоящата книга.

Доколкото ми е известно, пръв американският лекар Пол де Крайф се е заел да представи развитието на една съвсем специална наука по такъв начин, че книгата му да бъде четена с онзи напрегнат интерес, който в нашия век поражда само криминалният роман. През 1927 г. Де Крайф открил, че в развитието на бактериологията има много присъщи на романа елементи, стига то да бъде видяно в подходяща светлина и правилно подредено. По-нататък той открил, че и най-сложните научни проблеми могат да бъдат представени съвсем просто и разбираемо, когато се описват в процес на развитие, ще рече, когато авторът води читателя по същия път, по който е минал ученият — от момента на първото хрумване до крайния резултат. И Де Крайф установил, че лутанията, кръстопътищата и слепите улички, в които ученият попада поради човешки слабости, поради грешки на ума, поради неблагоприятни случайности и спъващи външни фактори, са наситени с онова напрежение, с онзи драматизъм, които могат да породят необикновено напрежение у читателя. Така била написана книгата „Ловци на микроби“. Вече самото заглавие, което превръща прозаичния термин „бактериолози“ в човешка категория, става по силата на тази промяна програма на един нов литературен вид — „фактологическия роман“.

Откакто Пол де Крайф направи своя първи опит, едва ли има научен отрасъл, който един или друг автор или няколко автори едновременно да не са атакували с помощта на този нов литературен метод. При това няма нищо нередно, че в повечето случаи с тази работа се заемат писатели, които от гледна точка на науката са

дилетанти. Струва ми се, че основният критерий на една все още неизвършена критическа оценка би трябвало да бъде в какво съотношение се намират в техните книги науката и литературата, кое надделява в тях — „фактът“ или „романът“. И аз мисля, че най-хубавите книги ще бъдат онези, в които белетристичният елемент се поражда от „подредбата“ на фактите, като фактът във всички случаи си запазва първенството. Към тази категория се постарах да приближа и моята книга; надявам се, че по този начин съм помогнал на всички читатели, които искат да „стъпват на сигурна почва“ и да използват тази книга въпреки белетристичния и подход като помагало и справочник. Те могат спокойно да сторят това.

Аз се помъчих да дам такъв облик на моята работа особено и поради това, че в тази област имам предшественица, която принадлежи към другата категория. Тя е Ан Тери Хуайт, чиято книга „Lost Worlds“ („Изчезнали светове“) попадна в ръцете ми малко преди да завърша „Богове, гробници и учени“. Като отдавам на моята американска колежка дължимото признание за извършената от нея работа, аз все пак считам за по-правилен принципа, който поставя „факта“ над „романа“. Ето защо — за разлика от госпожа Хуайт — аз реших да поднасям само ясни и сигурни данни на всички онези, които искат и занапред да се интересуват от науката за древността. По тази причина не се поколебах да прекъсвам тук и там хода на разказа с дати и исторически обзори, а така също прибавих към книгата списък на литература, карти, хронологически таблици и указател.

Накрая бих искал да изкажа своята благодарност на всички, които ми помогнаха. Немските професори д-р Ойген фон Мерклин, д-р Карл Ратйенс и д-р Франц Термер имаха добрината да прегледат ръкописа — всеки от гледна точка на своята специалност. Проф. д-р Курт Ердман, проф. д-р Хартмут Шмьокел и шлимановедът д-р Ернст Майер внесоха допълнително някои важни поправки. Всички ми дадоха ценни указания и ме подкрепиха във всяко отношение, особено при набавянето на литература (за което трябва да благодаря също така и на проф. д-р Валтер Хагеман от Мюнстер), като ми обърнаха внимание на някои грешки, които можах навреме да отстраня. На всички тях изказвам благодарност не само за помощта, но преди всичко и за разбирането, което като научни специалисти проявиха към една книга, излизаща напълно от рамките на всякаква специална наука.

Не бих искал също така да пропусна да благодаря и на Еда Рьонкендорф и Ервин Дункер, затова че отчасти ме освободиха от често твърде трудната преводаческа работа.

К. В. К.

Ноември 1949 г.

ПЪРВА ЧАСТ

КНИГА ЗА СТАТУИТЕ

*О, чудеса на чудесата! Ний молахме те теб,
земя,*

*дари ни с изворна вода — а що ни праща
твоят skut?*

*В недрата ти е пак живот? Нима под
лавата ти тайно*

*живее някакъв нов род? Или изчезналите
вържат се обратно?*

*Гърци, римляни, елате! Вижте, и Помпея
стар*

*отново се намери — отново се издига на
Херакъл град!*

Шилер

1.

ПРЕЛЮДИЯ НА КЛАСИЧЕСКА ПОЧВА

През 1738 г. Мария Амалик Кристина, дъщеря на Август III Саксонски, напуснала дрезденския двор и се оженила за Карл Бурбонски, крал на двете Сицилии.

Жизнерадостната, влюбена в изкуството кралица разглеждала с любопитство просторните неаполски градини и дворци и се натъкнала на статуите и скулптурите, намерени преди последното избухване на Везувий — едни случайно, други по време на разкопките, направени по инициатива на някой си генерал д'Елбьоф.

Възхитена от красотата на тези торсове, кралицата настояла пред височайшия си съпруг да нареди да ѝ потърсят нови. Тъй като след своето последно голямо изригване през май 1737 г., когато едната страна на кратера се разцепила, а върхът излетял във въздуха, Везувий вече година и половина спокойно отпочивал под синьото неаполско небе, кралят склонил.

Най-простото било разкопките да започнат там, където преустановил работата си д'Елбьоф. Кралят се посъветвал с кавалиере Роко Джоакино де Алкубиере, испанец по произход, главен началник на неговите пионерни части, който се погрижил да събере работници и да осигури инструменти и барут. Работата била свързана със значителни трудности — трябвало да се пробие един петнадесетметров пласт лава, твърда като скала. В шахтата на стария кладенец, открит още от д'Елбьоф, прокопал и странични входи и издълбали дупки за взривяване. А след това дошъл моментът, когато кирката ударила на метал, който иззвънтял като камбана. Първата находка представлявала три фрагмента от бронзови коне над естествена големина.

Едва сега направили най-разумното — това, което всъщност трябвало да направят още в самото начало: повикали специалист. Маркиз дон Марчело Венути, хуманист и управител на кралската библиотека, поел понататъшното ръководство на разкопките. Последвали три мраморни статуи на облечени в тоги римляни, няколко оцветени колони и бронзово тяло на кон. Кралската двойка дошла да разгледа разкопките. Маркизът се спуснал по въже в издълбаните

коридори и в един от тях открил стълба. Нейният вид го навел на известни изводи относно характера на цялата сграда, които на 11 декември 1738 г. се потвърдили. В този ден открили надпис, от който станало ясно, че някой си Руф построил тук със свои средства театър — „Theatrum Herculanense“.

Така бил открит един изчезнал град. Където имало театър, не можело да няма и селище. На времето си д'Елбьоф, без да подозира — широките потоци от застинала лава били навсякъде еднакви, — бил попаднал точно в средата на сцената! Тази сцена била пълна със статуи. А само тук и никъде другаде можело да има толкова много скулптури, буквално натрупани една върху друга, защото могъщият поток течна лава съборил върху сцената задната стена на театъра, богато украсена със скулптури и служеща за фон на разигравашщото се действие. Статуите с грохот се срутили и техните каменни тела заспали седемнадесетвековен сън.

Надписът съобщавал името на града: Херкулан.

* * *

Лавата, която е течна огнена маса, смес от всевъзможни разтопени минерали и скали, застива като стъкло и образува нови скали. На двадесет метра под такава покривка лежал Херкулан.

Лапилите пък са камъни, които вулканът изригва заедно с лепкавата пепел; те падат като градушка, натрупват се в рохкав пласт и могат лесно да се отстранят с обикновени сечива. Под такъв пласт от лапили, но съвсем не така дълбоко както Херкулан, лежал съседният град Помпей.

Както често се случва в историята, а и в живота на човека, трудното предхожда лесното и най-дългият път се смята за най-кратък. Откакто д'Елбьоф започнал да копае, изминали тридесет и пет години, преди първата лопата да започне да разкрива Помпей.

Кавалиере Алкубиере, който все още ръководел разкопките, бил недоволен от своите находки, въпреки че с тях Карл Бурбонски спокойно можел да уреди музей, какъвто светът дотогава не познавал. Кралят и инженерът решили да започнат разкопките на друго място, но този път не слепешката, а там, където учените сочели и заявявали: тук

лежи Помпей, засипан — както твърдят античните източници — в същия ден, в който бил затрупан градът на Херкулес!

Това, което последвало, приличало на детската игра на „сляпа баба“, но с партньор, който лъже и вместо „топло“ вика „студено“, когато ръката се доближи до търсения предмет. Ролята на този измамник играели в случая иманярската алчност, нетърпението, а понякога и отмъстителността.

На 1 април 1748 г. започнали да копаят. Още на 6 април открили първия голям, прекрасен стенопис. На 19 април се натъкнали на първия мъртвец — прострян на земята лежал скелет, а от ръцете му, които сякаш продължавали да стискат нещо, се изтъркаляли златни и сребърни монети.

И сега, вместо да продължат системно да копаят, да преценят намереното и да извадят съответните заключения, които можели да им спестят много време, засипали отново изкопите и започнали на друго място. Никой не предполагал, че били попаднали в самия център на Помпей.

Иначе не можело и да бъде. Кралската двойка се ръководела само от въодушевлението на образовани любители (що се отнася до краля, тази образованост не била особено блестяща). Алкубиере се интересувал единствено от решението на технически проблеми (разгневеният Винкелман казал по-късно за него, че разбирал от старини, колкото „свиня от кладенчева вода“). Всички останали участници живеели само с тайната надежда, че ще успеят набързо да отмъкнат нещо, когато под кирката им отново звънне злато или сребро (от двадесет и четиримата души, които копаели на 6 април, дванадесет били затворници, а останалите — лош платени надничари).

Открили зрителната зала на амфитеатъра. Като не намерили статуи, злато и украшения, започнали да копаят другаде! А малко повече постоянство щяло да ги заведе до целта. Недалеч от градските порти на Херкулан попаднали на вила, за която без никакви доказателства започнали да твърдят — никой вече не знае как е възникнало това предположение, — че била къщата на Цицерон (подобни твърдения, ей така паднали от небето, често са играли голяма роля в историята на археологията, и то нерядко в нейна полза). По стените на вилата се виждали прекрасни фрески — изрязали ги, за да ги копират, а вилата засипали отново! След това районът около Чивита —

където се намирал някогашният Помпей — бил напълно изоставен за четири години. Насочили се отново към Херкулан, където имало по-богати находки, и там действително намерили едно от най-интересните за тогавашното време антични съкровища — вилата с библиотеката, наречена днес *Vila dei Papiri*, която използвал философът Филодем.

Най-после, през 1754 г., отново открили в южната част на Помпей останки от няколко гроба и антични зидове. Оттогава до ден-днешен и в двата града се правят разкопки, като не смятаме няколкото незначителни прекъсвания. И чудеса след чудеса започнали да излизат на бял свят.

Само ако познаваме характера на катастрофата, която сполетяла тези два града, можем да разберем и да си представим какво впечатление произвело тяхното откриване на „предкласическото столетие“.

Към средата на месец август 79 г. от н.е. се почувствували първите признаци на ново изригване на Везувий, което впрочем се случвало често и преди това. В предобедните часове на 24 август обаче станало ясно, че започва небивала катастрофа.

Със страхотен гръмотевичен трясък се разцепил върхът на планината. Към небосвода се извисила огромна димна пиния и под грохота на ослепителни мълнии заплющял Дъжд от камъни и пепел, който затъмнил слънцето. Ударени във въздуха птици падали на земята, хората се разбягали С викове, животните се изпокрили. По улиците нахлули потоци вода и никой не знаел дали идват от небето или от земята.

Бил слънчев ден и в двата града царяло обичайното утринно оживление. А в това време по два начина се подготвяла тяхната гибел. Над Херкулан връхлетяла гъста лавина от вулканична пепел, лава и пороен дъжд, задръстила улиците и уличките, започнала да се изкачва все по-високо и по-високо, заляла покривите, проникнала в къщите през прозорци и врати, изпълнила града, както водата напоява гъба и го погребала заедно с всичко, което не успяло да се спаси в отчаяно бягство.

В Помпей станало нещо друго. Тук нямало лавина, от която очевидно единственото спасение било бягството. Тук всичко започнало с тих дъжд от пепел, който човек можел да изтърси от дрехите си. След това започнали да падат лапили, а после парчета пемза, някои от които

тежали много килограми. Опасността станала явна едва когато било вече късно. Над града се спуснали облаци от серни изпарения, промъквали се през всички цепнатини, прониквали през кърпите, с които все по-трудно дишащите хора затискали устата си. Когато се опитвали да напуснат домовете си, за да търсят въздух и простор, върху главите им се изсипвал такъв порой от лапили, че те ужасени се отдръпвали назад. Едва влезли в къщи, покривът се срутва върху тях и ги погребвал. Някои успявали да отсрочат за кратко време своята гибел, като се сгушвали под колоните на стълбищата или сводовете, но продължили живота си най-много с половин час. После серните изпарения проникнали и там и ги задушили.

След четиридесет и осем часа слънцето огряло отново. Херкулан и Помпей не съществували вече. В радиус от осемнадесет километра всичко било унищожено, а земята покрита с лава и пепел. Частици вулканична пепел стигнала чак до Африка, Сирия и Египет. Само една тънка струйка дим се издигала над Везувий. И небето пак се синеело.

Трябва да си представим колко изумително било това откритие за всички науки, занимаващи се с миналото.

Изминали близо хиляда и седемстотин години.

Други хора, с други нрави и култура, но свързани с погребаните и затрупаните чрез онова кръвно родство, което обединява цялото човечество, забили лопата в земята и изнесли на бял свят това, което лежало толкова дълго в мрак. Това откритие наистина можело да се сравни с чудото на възкресението!

Възможно е някой изследовател, самозабравил се в своята наука и загубил всякакво чувство на човешко състрадание, да види в тази катастрофа някакво особено щастие, „Трудно мога да си представя нещо по-интересно...“ — казва твърде лекомислено Гьоте за Помпей. И наистина не може да се измисли по-добро средство от такъв пепелен дъжд, за да се запази — не, по-точно е да се каже да се „консервира“ — за любознателното потомство цял един град, погълнат от оживлението на своето всекидневие. Там не угаснало някое старо селище от своята естествена смърт. Магическа пръчка докоснала живи градове в разцвета им и законите на времето, на живота и на смъртта загубили силата си.

* * *

До годината на първите разкопки се знаело само едно: че били затрупани два града. Сега обаче учените започнали да долавят драматичния развой на катастрофата и разказите на античните автори отново оживели. Все по-ясен ставал целият ужас, внезапността на бедствието, което тъй рязко прекъснало всекидневния ход на живота, че хората не сварили да свалят прасето от огъня и да извадят хляба от пещта.

Каква ли трагедия крият останките на двата скелета, носещи и досега робски вериги, оковани и в момента, когато край тях настъпвал краят на света? Каква ли мъка се крие в смъртта на кучето, намерено под тавана на една стая, също вързано с верига? То се катерело все по-нависоко по сипещите се от вратата и прозорците камъни, докато, притиснато от тавана, изквичало за последен път и се задушило.

Лопатите на копаещите разкривали семейни сцени, ужасяващи човешки драми пред лицето на смъртта (вж. ил. 2 и 3). Заключениета глава на прочутия Булверов роман „Последните дни на Помпей“ не звучи никак неправдоподобно. Намерени били майки, които още държали своите деца в прегръдките си; с последното парче от своите наметала ги пазели те, докато се задушили заедно. Били изровени телата на мъже и жени, които, събрали набързо най-ценното, успели да стигнат до градските порти и там се строполили под дъжда от камъни, като стискали със сетни сили накити и пари. „*Cave Canem*“ — „Пази се от кучето“ — четем на мозайката пред вратата на къщата, в която живеел Булверовият герой Главк (вж. ил. 10). При своето бягство две млади девойки за миг се поколебали пред този праг — поискали да вземат със себе си и своите скъпоценности и... после било вече късно.

2. „Гипсовите трупове“ при Вилата на мистериите в Помпей

3. „Гипсов труп“ на куче от Помпей

10. „Cave Canem“ („Пази се от кучето“). Мозайка от Помпей

Пред Херкулесовата порта открили цяла грамада тела, още натоварени с домашни вещи и паднали под тяхната тежест. В една затрупана стая намерили скелетите на жена и куче. При по-внимателно изследване се разкрила страшна драма. Докато скелетът на кучето лежал непокътнат, костите на жената били разхвърляни из цялата стая. Кой ли ги е разхвърлял? Или по-скоро разнесъл? Очевидно кучето, у което гладът пробудил вълчия нрав и което отложило може би с ден смъртта си, като нападнало и разкъсало своята господарка. Недалеч оттам била прекъсната тържествена траурна церемония. Както се били излегнали около трапезата участниците в погребението, така били

намерени и сега, след хиляда и седемстотин години — участници в собственото си погребение.

Тук били изненадани от смъртта седем деца, които си играели в стаята, без да подозират нищо. Там пък — тридесет и четирима души... и една коза, която при страшния звън на окачения на шията и звънец потърсила илюзорно спасение в близостта на хората. Който твърде дълго отлагал бягството си, не му помогнали след това нито смелост, нито съобразителност, нито сила. Намерен бил един мъж с наистина херкулесовско телосложение. Той не смогнал да спаси майката и четиринадесетгодишната ѝ дъщеря, които бягали пред него. И тримата се строполили заедно. Със сетни сили той навярно още веднъж се опитал да се изправи. Но тогава го зашеметили изпаренията, той бавно се отпуснал, обърнал се по гръб и останал да лежи изпънат. Пепелта го покрила и съхранила формата на тялото му. Учените запълнили покъсно тези очертания с гипс и получили фигурата на човек — статуя на мъртъв помпеянец.

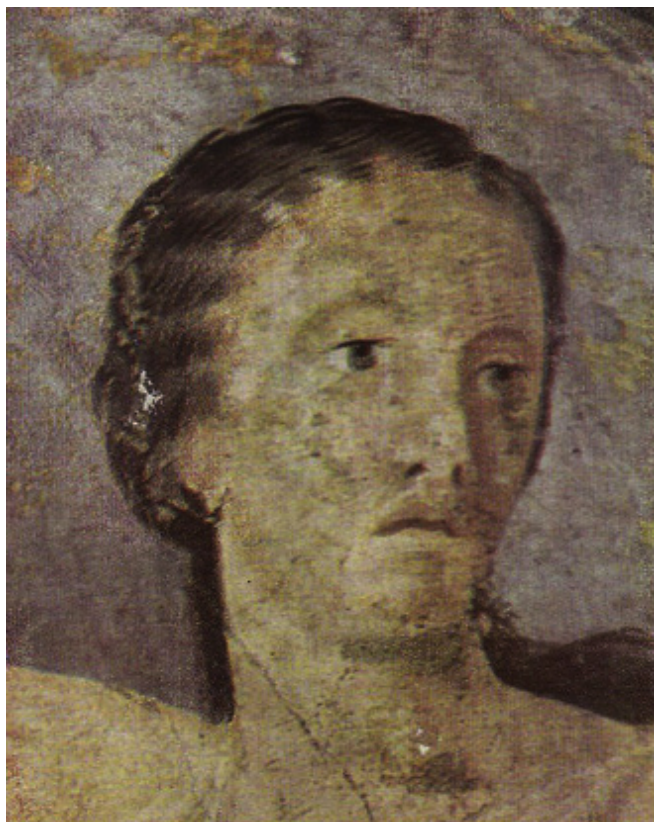
Какви ли удари са къртели в засипаните къщи, когато някой изостанал откривал, че всички врати и пътища са затворени, когато хващал секирата и започвал да разбива стената? Когато се оказвало, че и зад този зид няма изход, когато със секирата си пробивал и втората стена и най-после — тъй като и оттам почвали да се сипят камъни — рухвал на земята от изтощение?

И сега, както някога, когато били обитавани и пълни с живот, стояли къщите, храмът на Изида, амфитеатърът. В помещенията на писарите лежали восъчните плочки, в библиотеката — папирусовите свитъци, в работилницата — занаятчийските инструменти, в баните — стригилите. По масите в гостилницата още се търкаляли съдове и набързо хвърлените от последния клиент пари. По стените на крчмата намерили стихове, писани от въздишащи или отчаяни влюбени, но стените на вилите — фрески, за които Венути пише, че били „много по-красиви от творбите на Рафаел“ (вж. ил. 4 — 9).

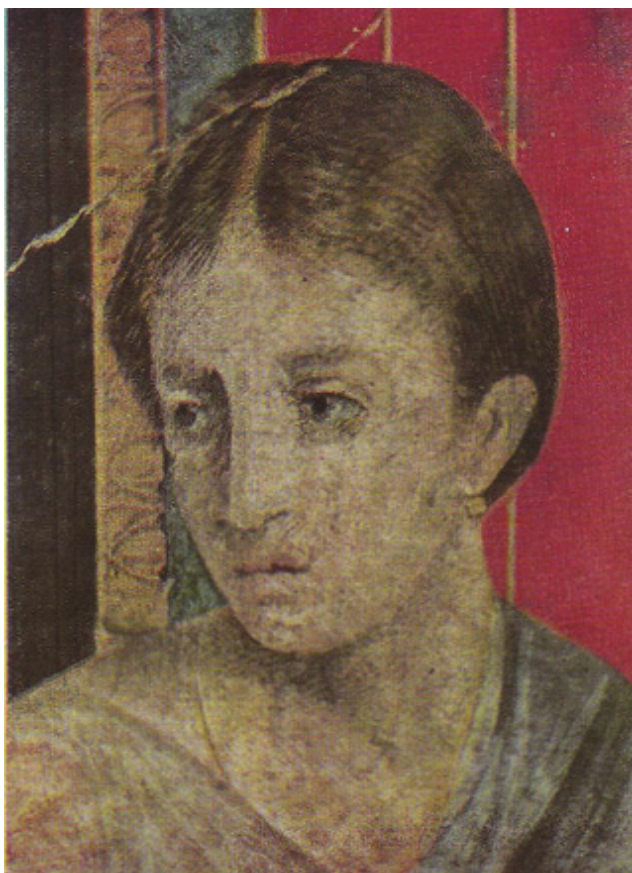

4. Големият стенописен фриз „Дионисиевите мистерии“ във Вилата на мистериите, Помпей

5. Уплашена жена. Детайл от стенописния фриз във Вилата на мистериите в Помпей

6. Посветителката. Детайл от стенописния фриз във Вилата на мистерии в Помпей

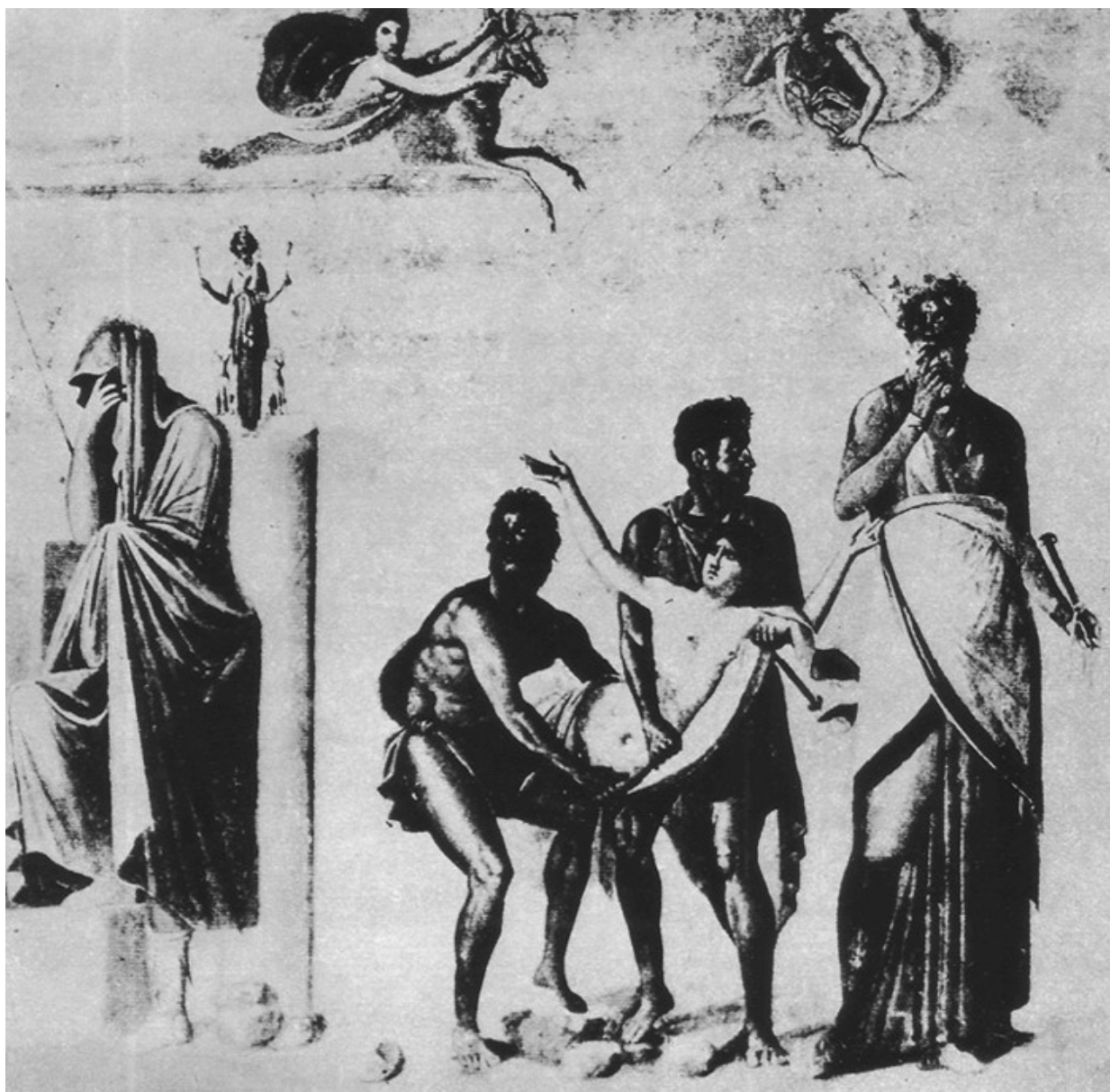

7. Сцена на посвещението от стенописния фриз във Вилата на мистериите в Помпей

8. Портрет на хлебопекар и неговата жена от Помпей

9. Принасяне в жертва на Ифигения. Стенопис в „Къщата на трагическия поет“ в Помпей

Пред такива богати находки се изправил образованият човек на 18 век — потомък на Ренесанса, способен да възприеме цялата красота на Античността, и син на една епоха, започнала вече да долавя силата на точните науки, — жадуващ да се посвети на фактите, а не само да се задоволява с естетическо съзерцание.

Но за да се съчетаят тези два подхода бил необходим човек, у когото любовта към античното изкуство да се съчетае с методите на научното изследване и критика. Когато първата кирка се забила в

земята, за да разкрие Помпей, човекът, за когото тази задача станала смисъл на живота, работел като библиотекар при някакъв граф недалеч от Дрезден. Бил навършил вече тридесет години, без да постигне нещо значително. А двадесет и една години по-късно при вестта за неговата смърт не друг, а сам Готхолд Ефраим Лесинг написал: „В последно време този е вече вторият писател, комуто на драго сърце бих подарил няколко години от живота си!“

2.

ВИНКЕЛМАН ИЛИ РАЖДАНЕТО НА ЕДНА НАУКА

През 1764 г. Ангелика Кауфман нарисувала в Рим портрета на своя учител Винкелман — седнал пред отворена книга с перо в ръка. Под одухотвореното чело на интелектуалеца гледат тъмни, необикновено големи очи. Носът е едър и на този портрет почти бурбонски, устата и брадичката са меки и закръглени. Общо взето, той има по-скоро вид на човек на изкуството, отколкото на учен. „Природата го е надарила с всичко, което прави и краси мъжа“ — казал Гьоте.

Винкелман е роден през 1717 г. в Стендал като син на беден общинар. Още като момче той скитал от долмен на долмен в околността и водил приятелите си да изравят заедно стари урни. През 1743 г. стигнал до поста помощник-директор на училище в Зеехаузен. „Учителствах много добросъвестно — пише той, — и докато карах децата с покритите от струнен глави да четат азбуката, страстно копнеех да се посветя на науката за красивото и шепнех метафорите на Омир.“ През 1748 г. станал библиотекар в замък на граф фон Бюнау край Дрезден и така без съжаление напуснал Прусия на Фридрих II, която си останала за него „деспотична земя“ и за която си спомнял с ужас до края на живота. „Поне чувствах по-ясно от другите какво значи робство“ — пише той. Тази промяна определила по-нататъшния му жизнен път. Той попаднал сред видни хора на изкуството, а в Дрезден намерил най-богатата за времето си антична сбирка в цяла Германия, която засенчила всичките му останали планове (по едно време живеел с мисълта да замине за Египет). Излезли първите му съчинения и отзвукът от цяла Европа не закъснял. Той ставал все по-независим в духовно отношение; като човек, чужд на всякакъв религиозен догматизъм, приел католицизма, за да може да получи работа в Италия — Рим си струвал една литургия.

През 1758 г. Винкелман е вече библиотекар и управител на сбирките на кардинал Албани. През 1763 г. бил назначен за главен

инспектор на всички старини в Рим и околностите му и посетил Помпей и Херкулан. През 1768 г. бил убит.

* * *

Три произведения на Винкелман са поставили преди всичко основите на научното изследване на древността: неговите „Писма“ за разкопките в Херкулан („Sendschreiben“), главното му съчинение „Geschichte der Kunst des Altertums“ („История на изкуството на древността“) и неговите „Monumenti antichi inediti“ („Непубликувани антични паметници“).

Говорихме вече за безразборния начин, по който се водели разкопките в Херкулан и Помпей. Още по-голямо зло обаче била цялата тайнственост, с която се забулвали разкопките; но заповед на себелюбиви владетели до тях не се допускал никой чужденец, бил той пътешественик или учен, за да не осведомява останалия свят. Единственият, който получил от краля разрешение да състави първия каталог на находките, бил някакъв книжен червей на име Баярди. Без дори да се потруди да посети местата на разкопките, той започнал да пише предговора към своя труд и писал, писал — до към 1752 г. натрупал пет тома с 2677 страници и все още не бил стигнал до същинското изложение. При това бил толкова злобен и завистлив, че издействувал да бъдат конфискувани с министерска заповед съобщенията на други двама учени, които не си губели времето с препоръки, а пристъпили направо към същността на работата.

Ако въпреки това някой учен успявал да се добере до отделни дреболии от находките, за да ги изследва по-подробно, то пълното отсъствие на каквито и да било предварителни изследвания довеждало до възникването на съвсем несъстоятелни теории като тази на Марторели. Въз основа на една изкопана мастилница Марторели се опитал в двутомен труд от 652 страници да докаже, че в древността били употребявани книги в четвъртит формат, а не свитъци, въпреки че папирусите на Филодем били пред очите му.

През 1757 г. излязъл най-после първият том на фолио за тези старини издаден от Валета и финансиран с 12 000 дуката от краля. В тази атмосфера на зложелателство, интриги и фалшива ученост

попаднал Винкелман. След невъобразими трудности — на него гледали като на шпионин, той успял да получи разрешение да посещава кралските музеи. Ала му било най-строго забранено да прави и най-бегли скици на тамошните статуи!

Огорченият Винкелман скоро открил сродна душа. В августинския манастир, където намерил подслон, той се запознал с един монах на име Пиаджи, когото заварил в разгара на твърде интересно занимание.

Когато на времето била открита библиотеката във Вила деи Папири, учените били във възторг от богатата находка стари ръкописи. Но щом ги взимали в ръце, за да ги разгледат — те веднага се разпадали на прах.

Опитали какво ли не, за да спасят свитъците, но напразно — докато един ден се явил някакъв монах „с рамка подобна на приспособлението, което използват перукерите при навиването на косите“. Той твърдял, че с помощта на този уред можел да развие свитъците. Позволили му да направи опит. Когато Винкелман посетил отец Пиаджи в неговата килия, монахът вече работел дълги години. Жънел успехи в развиването на свитъците... и неуспехи пред краля и Алкубиере, които не разбирали трудностите на тази работа.

Докато Винкелман седял при него, сърдитият монах ругаел всичко, което ставало зад прозорците на килията му. С безкрайна предпазливост, сякаш разлепвал паяжини, той развивал милиметър по милиметър един овъглен папирус на своя уред. В това време ругаел краля за неговото безразличие, а чиновниците и работниците — за некадърността им. Когато най-после поднесъл на Винкелман току-що развития нов лист от един Филодемов трактат за музиката, той изразил гордостта си от постигнатото с нови ругатни по адрес на нетърпеливците и завистниците.

Винкелман споделял напълно чувствата на монаха, още повече че все още не му разрешавали да посещава местата на разкопките. Както и преди, трябвало да се задоволява само с музея, където не бивало да копира нищо. Той подкупвал надзирателите, за да му покажат някои и други интересни неща. В това време обаче били намерени находки, които имали голямо значение за по-пълното разбиране на античната култура, а именно рисунки и скулптури с твърде еротичен характер. Ограниченият крал, възмутен от една

статуйка, която изобразявала сатир, страстно притискащ в обятията си коза, наредил веднага да се пренесат всички тези произведения в Рим, където ги затворил зад седем врати. И Винкелман не можал никога да ги види.

Въпреки всички трудности той издал през 1762 г. своето първо „Писмо за откритията в Херкулан“. Две години по-късно той посетил отново града и музея и публикувал второ „Писмо“. И в двете имало забележки, и то твърде критични, относно онова, което Винкелман научил в манастирската килия. Когато второто „Писмо“ — в превод на френски — попаднало в неаполския двор, вдигнала се истинска буря на негодуване срещу този немец, на когото било оказано рядко благоволение (да посещава музея!), а той така зле се отплатил. Винкелмановите нападки били, разбира се, основателни и неговият гняв не бил без причина. Но всичко това вече няма значение. Стойността на тези писма се заключава в това, че те за пръв път дали на света ясно и конкретно описание на разкопките край Везувий.

По същото време излязло и главното съчинение на Винкелман „История на изкуството на древността“. В тази книга той съумял да обхване и внесе порядък в огромния и непрекъснато растящ поток от антични паметници и — „без предварителен образец“, както гордо отбелязва — да опише за пръв път развоя на античното изкуство. От оскъдните данни на древните автори той изградил система и с необикновена проникателност се добрал до съвсем нови открития, като предал всичко това с такъв завладяващ език, че вълна от възхищение пред античните идеали заляла целия образован свят — възхищение и преклонение, което дало облика на т.нар. „век на класиката“.

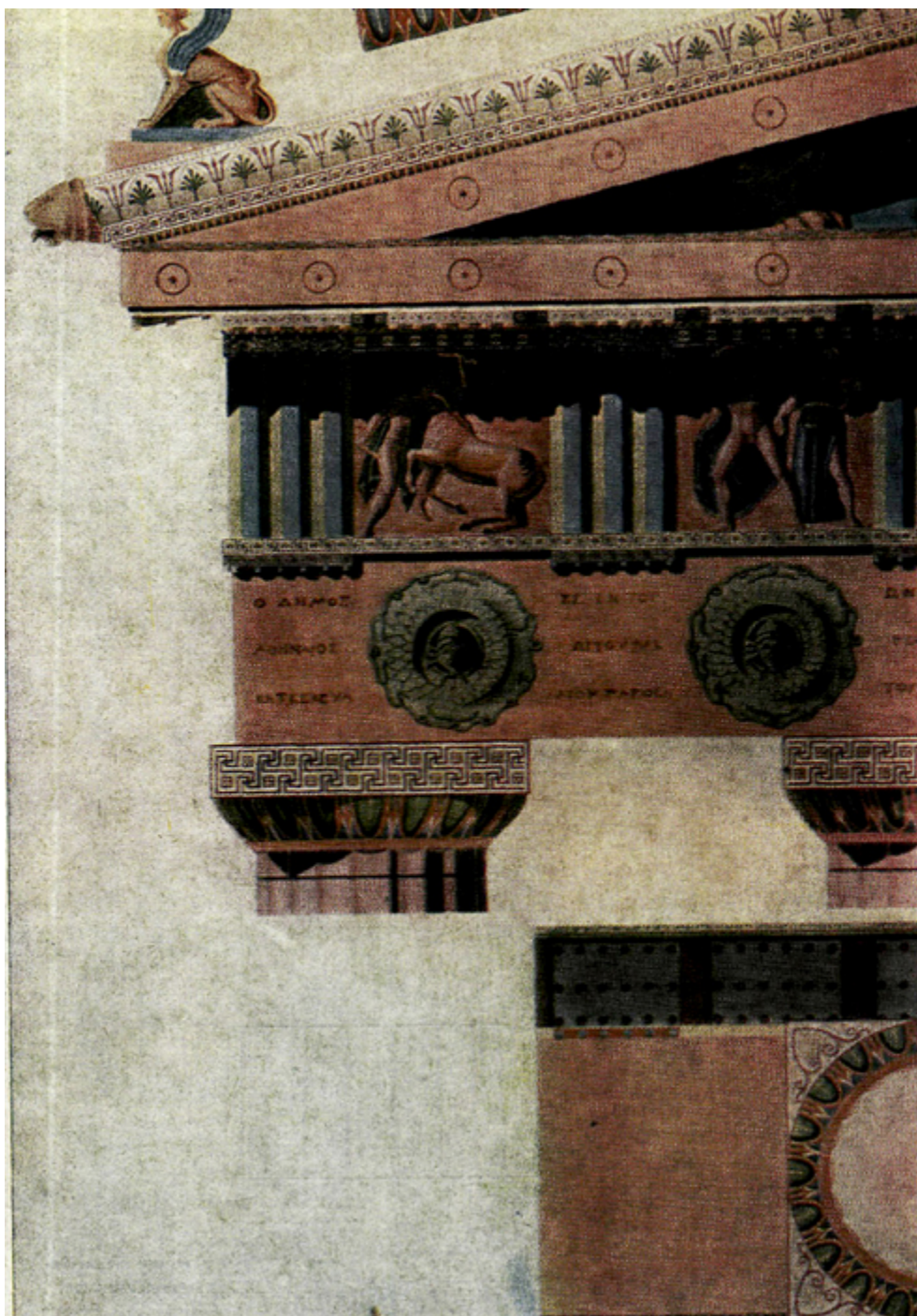
Тази книга изиграла решаваща роля за развитието на археологията. Тя породила желанието да се търси прекрасното, където и да било скрито то; показала как да се намери ключа за разбиране на древните култури чрез изследване на техните паметници; събудила надеждата, че някога лопатата ще открие и други, невиджани дотогава светове, изчезнали като Помпей, но също като него изпълнени с чудеса.

Истинско научно оръжие в ръцете на младата археология обаче Винкелман дал едва през 1767 г., когато издал своите „Непубликувани антични паметници“. Той, който бил „без образец“, сега сам се

превърнал в образец! Като проучил цялата гръцка митология, за да изтълкува и обясни отделните художествени творби, при което умее да вади заключения и от най-незначителни белези, той освободил тогавашната методология от всякакви филологически ограничения и от опекунството на древните историци, чиито изказвания били въздигани в канон.

* * *

Много от твърденията на Винкелман били погрешни, много негови заключения се оказали прибързани. Създадената от него картина на Античността била идеализирана. В Елада живеели не само „хора, равни на боговете“. Въпреки богатия материал неговите познания за гръцкото изкуство си оставали твърде ограничени. Повечето от творбите, които видял, били копия от римско време, измити до бяло от милиардите капки просмукала се вода, изтрети от милиардите зрънца пясък. Ала светът на древните не бил така строг и не блестял от белота сред сияйно красив пейзаж. Той бил толкова пъстър, че дори и сега, когато отдавна вече сме въоръжени с точни знания, едва ли можем напълно да си го представим (вж. ил. 14). Оригиналните гръцки статуи и скулптури били оцветени. Една мраморна статуя на жена от атинския Акропол е изписана с четири цвята: червен, зелен, син и жълт. Твърде често тези статуи имали не само червени устни, но и искрящи очи от скъпоценни камъни и изкуствени мигли — нещо твърде непривично за нашия вкус. Заслугата на Винкелман е в това, че той сложил ред там, където царял хаос, внесъл знания, където господствали само легенди и догадки, а освен това, че с откриването на античния свят подготвил почвата за немската класика — за Гьоте и Шилер. Негова заслуга е, че въоръжил археологията с оръжие, което по-късно позволило на изследователите да изтръгнат от мрака на древността и други, още по-стари култури.

14. Цветна реставрация на покривната конструкция на Партемона(447 — 432 г. пр.н.е.) от Готфрид Земпер, 1836 г.

* * *

Когато през 1768 г. се завръщал в Италия от посещение в родината си, Винкелман се запознал в един триестки хотел с някакъв италианец, без да подозира, че този човек бил няколко пъти осъждан престъпник.

Можем само да предполагаме, че особените наклонности на Винкелман го накарали да потърси обществото на този бивш готвач и сутеньор и дори да го покани в стаята си на вечеря. Винкелман бил един от знатните гости на хотела. Облеклото му било изискано и скъпо, държането издавало светския човек, а от време на време звънвали златни монети, спомен от аудиенцията му при Мария Терезия. Италианецът, който носел малко подходящото име Арканджели^[1], си приготвил въже и нож.

Вечерта на 8 юни 1768 г., когато ученият решил да напише още няколко указания до издателя си и вече по долни дрехи седнал още веднъж пред писалището, станало убийството. Италианецът влязъл, хвърлил примка на врата на Винкелман и след кратка борба го надвил, като му нанесъл шест тежки рани с нож.

Макар и смъртно ранен, едрият мъж успял да се спусне по стълбите до партера. Там обаче видът му — той бил целият в кръв и мъртвешки блед — предизвикал такъв ужас сред келнерите и камериерките, че когато най-после се притекли на помощ, било вече късно.

След няколко часа ученият издъхнал. На писалищната му маса бил намерен лист хартия с последните думи, написани от ръката му: „Необходимо е...“

След тези две думи убиецът избил перото от ръката на големия учен и основоположник на една нова наука.

Ала делото на Винкелман донесло плодове. Неговите ученици живеят и работят из цял свят. Оттогава са изминали вече двеста години, а и до днес археолозите в Рим и Атина, в големите съвременни археологически институти честват всяка година „деня на Винкелман“ — 9 декември, деня на неговото раждане!

---

[1] „Арканджело“ на италиански значи „архангел“. — Б.пр. ↑

3.

СЛЕДОТЪРСАЧИ НА ИСТОРИЯТА

Когато днес разгърнем някоя книга по история на изкуството с репродукции на антични творби, би трябвало, ако се позамислим, да останем изненадани. Сякаш авторите на книгата не са срещнали никакво затруднение да посочат с най-голяма точност в надписите под изображенията кое какво представлява. Тази глава например, изкопана от някакъв селянин в Кампания, е на Август, онази статуя на конник представлява Марк Аврелий, този е банкерът Луций Цецилий Юкунд — или дори нещо още по-точно: това е Праксителовият Аполон Савроктон (т.е. убиец на гущер), това е Амазонката на Поликлет, а тук „Зевс грабва спяща девойка“ — на рисунка от вътрешната страна на *неподписана* ваза от Дурис.

Замисля ли се някой от нас откъде авторът на надписа знае всичко това, откъде черпи той тази увереност, когато говори за творби, които не носят нито името на художника, нито името на изображението.

Или да кажем, че се разхождаме из нашите музеи и виждаме пожълтели, полуизтрити, разядени от столетията папируси, фрагменти от вази, плочи с релефи, колони, покрити с чудни изображения и знаци, с йероглифи и клинопис. Знаем, че съществуват хора, които могат да четат тия знаци така, както ние четем книга или вестник. Даваме ли си сметка колко усилия и находчивост са били необходими, за да се проникне в тайната на тези езици и писмености, на които дори по времето, когато Северна Европа била още населена с варвари, отдавна вече никой не говорел и пишел? Замисляме ли се как въобще е било възможно да се разгадае смисълът на тези мъртви знаци?

Или пък прелистваме книгите на днешните историци. Четем за миналото на стари народи, чието наследство носим в едни или други елементи на езика си, в много от нашите навици и обичаи, в произведенията на културата и в следите от общата кръв — въпреки че те са живели в далечни краища и във времена, отдавна потънали в мрака на забравата. Четем тяхната история. И това не са легенди или

приказки, а точни данни и цифри. Чуваме имената на техните царе, научаваме как са живели във война и мир, в своите храмове и домове. Узнаваме за техния разцвет и упадък, установени с точност до година, месец и ден, въпреки че всичко това е станало преди нашето летоброене и календарът още не е бил роден. Откъде тогава тия знания, тази точност и сигурност на историческите таблици?

* * *

В тази книга искаме да разкажем за възникването на археологията, т.е. да проследим едно развитие, без да изпреварваме нищо. Повечето от поставените тук въпроси ще получат от само себе си отговор в хода на изложението. Но за да не отегчаваме читателя с повторения, ще споменем още сега някои неща, които хвърлят светлина върху трудностите и методите на археологията.

Рис. 1: Пеещ гуляйджия. Изображение от вътрешната страна на блюдо, вероятно работа на майстор от кръга около Епиктет

Римският търговец на художествени произведения Аугусто Яндоло разказва в своите „Спомени“, че като момче имал случая да присъства заедно с баща си при отварянето на един етруски саркофаг.

„Не беше никак лесно да се отмести капакът, но най-после го повдигнаха и след като остана за миг изправен, той се стовари тежко на другата страна. И тогава се случи нещо, което няма да забравя до края на живота си. В саркофага видях тялото на млад воин в пълно бойно снаряжение, с шлем, копие, щит и наколенници. Изрично подчертавам: видях не скелет, а тяло, свършено запазено с всичките му крайници, изпънато, като че ли току-що положено в гроба. Това продължи обаче само миг. После в светлината на факлите като че ли всичко започна да се разпада. Шлемът се търкулна надясно, кръглият щит падна в хлътналия нагръдник на бронята, наколенниците изведнъж станаха плоски и се смъкнаха на дъното на саркофага, единият наляво, другият надясно. При съприкосновението с въздуха недокоснатото от столетия тяло мигновено се разпадна на прах... а във въздуха и около пламъка на факлата като че ли се носеше някакъв златист прах.“

Лежал там представител на оня загадъчен народ, за който и до ден-днешен не знаем откъде е дошъл и какъв е неговият произход. Изследвачите успели да хвърлят само един-едничък поглед върху лицето, върху тялото му... после всичко се разпаднало и изчезнало безвъзвратно. Защо? Виновни за това били само невнимателните изследвачи.

Когато в земите на класическата древност, много преди откриването на Помпей, извадили от земните недра първите статуи и хората били вече достатъчно просветени, за да не виждат в голите фигури само езически божества, а да почувствуват и тяхната красота, когато ги изложили в дворците на ренесансовите князе, на градските първенци и кардиналите, на парвенютата и кондотиерите, те все още били смятани само за обикновени куриози, чието събиране било на

мода. И не било никак изключено в такъв частен музей античната статуя да стои до изсушен ембрион на двуглаво дете, а античният релеф — до натъпкана със слама птица, уж докосната приживе от приятеля на пернатите св. Франциск.

До миналото столетие нищо не пречело на невежеството и алчността да се обогатяват за сметка на откритите находки, дори да ги унищожават, стига това да обещавало печалба.

На Римския форум, сбирното на старите римляни, където около Капитолия били съсредоточени най-прекрасните сгради, през 16 век горели вещи за вар и камъните от античните храмове се употребявали за строителен материал. С мраморните плочи и скулптури папите украсявали своите кладенци. Серапейонът бил хвърлен с барут във въздуха, за да може някой си Инокентий да разкраси конюшната си. Каменните блокове от баните на Каракала били добре платен строителен материал. Четири столетия Колизеят служел за каменоломна. Дори през 1860 г. папа Пий IX продължил разрушителното дело, за да украси евтино някоя християнска постройка с езически камъни.

Там, където запазените паметници можели да дадат ценни сведения, археолозите от 19 и 20 век се натъквали на жалки развалини, които не говорили нищо.

А където това не станало, където невежа ръка не унищожила нищо, където злодей не търсил скрити съкровища и миналото се изправяло непокътнато пред очите на археолозите (колко рядко се случвало това!), там се явявали нови трудности — нужно било да се обясни и изтълкува находката.

През 1856 г. били намерени край Дюселдорф останки от скелет. Когато днес става дума за тях, говорим за Неандерталския човек. Тогава ги сметнали за кости на животно. Само доктор Фулрот, гимназиален учител в Елберфелд, изтълкувал правилно находката.

Професор Майер от Бон изказал мнение, че се касае за скелет на казак, паднал тук през 1814 година. Вагнер от Гьотинген твърдял, че това е холандец, Прюнер-Бей от Париж го обявил за древен келт. Бележитият лекар д-р Вирхов, който често спъвал много науки с прибързаните си авторитетни изказвания, заявил, че скелетът принадлежал на старец, приживе схванат от подагра.

Близо петдесет години били нужни на науката, за да установи, че ел-берфелдският гимназиален учител бил прав.

Този пример, разбира се, се отнася повече до предисторическите погребални изследвания и до антропологията. Но и при археологията не по-малко красноречив пример ни дават опитите да се датира една от най-известните гръцки скулптурни творби — Лаокоон. Още Винкелман я отнесъл към епохата на Александър Македонски. Миналото столетие виждало в нея шедьовър на Родоската школа, създаден приблизително 150 години преди нашата ера. Други я поставяли в началото на Римската империя, а днес знаем, че тя е произведение на скулпторите Агесандър, Полидор и Атенодор от средата на първия век преди нашата ера.

Оказва се, че тълкуването е трудно дори тогава, когато имаме пред себе си запазен материал. Но какво да сторим, ако трябва да се съмняваме дори в неговата оригиналност?

Тук му е мястото да разкажем за една шега в стил Тил Ойленшпигел, на която станал жертва професор Берингер от Вюрцбург. През 1726 г. този професор издал книга, чието латинско заглавие тук не можем да приведем, тъй като е дълго страница и половина. В нея става дума за вкаменелостите, които Берингер заедно със своите студенти намерил в околностите на Вюрцбург. Там се говори за цветя, за жаби, за паяк, който току-що е хванал муха (и заедно с нея се вкаменил), за една вкаменена звезда, за вкаменен полумесец, за изписани на староеврейски език плочки и за какви ли не още чудеса. Книгата не се скъпяла на илюстрации — човек можел да види рисувано от натура и репродуцирано с безупречни гравюри всичко онова, което било описано с думи. Книгата била обемиста, коментарът гъмжал от остри нападки срещу опонентите на професора, хората я купували и хвалели — докато не излязла наяве страшната истина. Студентите си били направили шега. „Вкаменелостите“ изработили в къщи, а след това се погрижили да ги заровят по местата, където професорът правел своите разкопки.

Като съобщаваме за Берингер, не бива да отминем и Доменех. Библиотеката на парижкия арсенал пази едно луксозно издание на 228 репродукции, които този френски абат публикувал през 1860 г. като факсимилета на индиански рисунки под заглавието „Manuscrit pictographique americain“. По-късно се оказало, че тези „индиански

рисунки“ били драсканици от рисувателния блок на някакъв полуграмотен американски хлапак, чиито родители произхождали от Северна Германия.

Някой ще възрази, че такова нещо може да се случи само на хора като Берингер и Доменех. Но ето че веднъж и великият Винкелман се хванал на въдицата, хвърлена му не от друг, а от брата на Казанова, който илюстрирал неговите „Непубликувани антични паметници“. Докато работел върху книгата, италианецът изготвил в Неапол три картини, едната от които изобразявала Юпитер и Ганимед^[1], а другите две — танцуващи женски фигури. Изпратил ги на Винкелман, като смело заявил, че те били снети от някакви стени в Помпей, и за да придаде още по-голяма правдоподобност на твърдението си, прибавил към всичко това и до немай-къде романтичната история с някакъв офицер, който тайно ги отмъквал парче по парче. Смъртна опасност, нощен мрак, сенки на гробове... Казанова знаел какво значение има декорът. И Винкелман се хванал!

Повярвал не само в автентичността на картините, но и в цялата невероятна история. В петата глава на своята „История на изкуството на древността“ той поместил пълно описание на находката и заявил, че особено картината с Ганимед била „нещо невиджано досега“. Винкелман бил прав: след Казанова той наистина бил първият, който я видял. „Любимецът на Юпитер е несъмнено един от най-хубавите образи, запазени от древността, и аз не познавам нищо, което би могло да се сравни с неговото лице — такава негa излъчва то, сякаш целият му живот е една целувка.“

Щом на такава измама станал жертва критичният Винкелман, кой би могъл да каже със сигурност, че никога не ще изпадне в грешка? В наши дни един руски археолог демонстрира още веднъж трудностите, на които се натъкват изследвачите: за една сравнително обикновена на вид мраморна статуя от Херкулан той предложи за избор девет различни тълкования.

Изкуството да не се поддаваме на заблуди, методът, който позволява да се съди от най-различни белези за автентичността, вида и историята на една находка, т.е. тя да се изтълкува, се нарича херменевтика.

Литературата, която се занимава само с тълкуването на известните ни антични находки, пълни цели библиотеки. Историята на

някои от тези тълкования можем да проследим още от първия опит на Винкелман до днешните спорове на учените по същия въпрос. Археолозите са следотърсачи. С находчивост, която с право можем да наречем детективска, те събират (често в буквалния смисъл на думата) камъче по камъче, докато логически необходимото заключение се наложи от само себе си.

По-лека ли е работата им от тази на криминалиста? Та нали те боравят с мъртви предмети, които не оказват съпротива, не забъркват умишлено следите си и не водят по лъжливи пътища? Вярно е, че мъртвите камъни не се съпротивляват на изследвача. Ала колко заблуждения се крият в самите тях? Колко много грешки са допускали онези, които първи са съобщавали за новооткрита находка. Защото никой археолог не е в състояние да проучи в оригинал всички запазени паметници, разпръснати из Европа и по музеите в света. Днес фотографията възпроизвежда тяхното точно изображение, но още далеч не всичко е фотографирано и все още трябва да се вика на помощ рисунката, субективно обагрена, нерядко субективно и погрешно разбрана. А рисунките, които често се правят от хора, непознати с митологията или археолога ята, са неточни, пълни с грешки и недоразбрани неща.

На един саркофаг, който днес се намира в парижкия Лувър, в групата „Амур и Психея“ е счупена дясната подлакътница на Амур, но съответната китка, допряна до лицето на Психея, е запазена. В публикациите на двама френски археолози тази китка е представена като брада, Психея с брада!

Въпреки явната безсмислица на това тълкуване друг французин, автор на един от каталозите на Лувър, пише: „Скулпторът, изработил саркофага, не е разбрал какво представлява тази група, защото неговата Психея, макар и облечена като жена, има брада.“

Следният случай показва колко далеч може понякога да се отиде по лъжлива следа, макар и оставена без умисъл.

Във Венеция има релеф, на който в поредица от сцени са изобразени две момчета, водещи една запрегната с два вола каруца, в която стои жена. Преди около сто и петдесет години този релеф бил допълнен и реставриран. Тогавашните тълкуватели сметнали изобразената история за илюстрация към един от разказите на Херодот. Херодот разказва за една жрица на Хера, Кидипа, която била

отведена на богослужение от своите синове, впрегнали се сами в яремите, понеже не били дошли воловете, които обикновено я откарвали до храма. Трогнатата майка отправила молитва към боговете да дарят двамата и сина с най-голямото земно щастие. След като се посъветвала с останалите богове, Хера изпратила на двамата сина смърт по време на сън, защото безметежната смърт в ранна младост била най-голямото щастие.

Според това тълкуване бил допълнен и релефът. Решетката под краката на жената се превърнала в каруца с колела, краят на юздите в ръцете на едното момче — в ок. Орнаментите били обогатени, контурите — допълнени, релефът станал по-дълбок. А след това почнали да се трупат все нови и нови подробности в съответствие с новото тълкуване. Въз основа на допълненията релефът бил датиран — разбира се, погрешно; орнаментите били взети за изображения, а храмът за надгробна едикула^[2] — също погрешно; Херодотовият разказ бил украсен — пак погрешно, защото цялата реставрация била погрешна. Това въобще не било илюстрация към Херодот, тъй като никога през Античността Херодот не е бивал „илюстриран“. Каруцата била чиста измислица на скулптора, който допълвал релефа; той стигнал дотам, че снабдил колелата със спици, които в този си орнаментиран вид никога не са се срещали в древността. Окът бил също така измислен, както и ремъците около шиите на животните. Не показва ли този случай по колко лъжливи следи може да ни подведе едно погрешно описание?

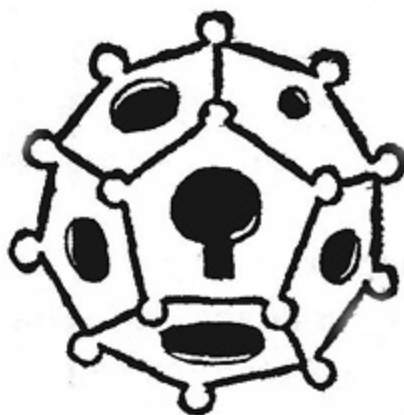
Чухме за Херодот. Той е писател, чието творчество и до днес представлява неизчерпаем източник на сведения за хронологията, за произведенията на изкуството и техните творци. Трудовете на античните автори, независимо от коя епоха, са основни стълбове на херменевтиката. Колко често обаче и те са заблуждавали археолога! Не се ли домогват писателите до една по-висша истина за сметка на баналната действителност? Не им ли служи историята (а още повече митът) само за сюжет, който те изменят, претворяват и допълват от себе си, за да му дадат художествена форма?

„Писателите лъжат“, казва човекът, който не разбира от изкуство. Ако означим творческата свобода при боравенето с научните данни като лъжа, то старите писатели „лъжат“ не по-малко от днешните. А археолозите с мъка си пробиват път през гъсталака на техните

твърдения. Така например, за да се датира статуята на Зевс Олимпийски, най-прочутата скулптурна творба на Фидий от злато и слонова кост, е важно да се знае кога е умрял Фидий. По този въпрос обаче имаме най-противоречиви сведения от Ефор, Диодор, Плутарх и Филохор. Умрял, казват, в затвора, избягал от затвора, бил екзекутиран в Елида или спокойно доживял там края на своите дни. Едва един новооткрит папирус, публикуван през 1910 г. в Женева, потвърдил съобщението на Филохор.

Всичко това дава известна представа за коварството на обектите, пред които е изправен въоръженият с лопата и съобразителност археолог. Разглеждането на критичните методи в неговата работа, на способите му да вижда, рисува и описва нещата, да тълкува митологията, литературата, надписите, монетите и сечивата, да тълкува в съчетание няколко художествени произведения, като изхожда от тяхното местонахождение, разположение и околна среда — обяснението на всичко това би надхвърлило задачите на нашата книга, която не бива да загуби характера си на увлекателно четиво.

Само на читателите, които обичат да проверяват своята находчивост, ще поставим една задача — за развлечение и отмора. Какво е изобразено на тази рисунка? И веднага ще добавим: Досега археолозите не са отговорили на този въпрос.

Рис. 2: Загадъчният петогълен дванадесетостен

Както виждаме от изображението, това е бронзов предмет във формата на петогълен дванадесетостен. В средата на всяка стена има кръгъл отвор и всеки от тези отвори е с различна големина. Отвътре предметът е кух. Всички екземпляри са намерени в Северните Алпи.

Обстоятелствата, свързани с намирането на находката, говорят за римски произход на предмета.

Един от тълкувателите вижда в този загадъчен предмет играчка, друг — зарче, трети — помагало за измерване на цилиндрични тела, четвърти — свещник.

Що е то?

---

[1] Тук авторът греши: Картината „Юпитер и Ганимед“ е работа на художника Рафаел Менгс, а само „Танцьорките“ — на Казанова. Вж. Carl Robert. *Archaeologische Hermeneutik*, Berlin. 1919, стр. 232, рис. 256. — Бел. на К. С. Горбунова към руския превод на книгата. ↑

[2] *aedicula* (лат.) — Малка къща. Малка архитектурна постройка от едно помещение с декоративен или представителен характер. — Б.пр. ↑

4.

ПРИКАЗКА ЗА БЕДНОТО МОМЧЕ, КОЕТО НАМЕРИЛО СЪКРОВИЩЕ

Ще разкажем приказката за бедното момче, което на седемгодишна възраст мечтаело да намери един град, а тридесет и девет години по-късно тръгнало да го търси и намерило не само града, но и такова съкровище, каквото светът не бил виждал от времето на конкистадорите.

Тази приказка е животът на Хайнрих Шлиман — една от най-удивителните фигури не само между археолозите, но и между всички хора, за които науката е била единствената вяра в живота.

* * *

Приказката започва така: Малкото момче стояло край един гроб в гробищата на родното си селце, далеч някъде на север, в немската област Мекленбург. В гроба почивал злодеят Хениг, известен под името Браденкирл. За него разказвали, че изгорил жив един овчар и на това отгоре надарил опечения с ритник. Този ритник му излязъл солен, защото — както се говорело — всяка година левият му крак се показвал от гроба, обут в копринен чорап.

Момчето чакало, чакало, но нищо не се случило. Тогава то попитало баща си дали може да разкопае гроба и да потърси къде се губи тази година кракът на Браденкирл.

Недалеч от селото имало една могила. Говорело се, че там била закопана златна люлка. За нея разказвали клисарят и бавачката. Момчето питало баща си, обеднелия пастор: „Нали нямаме пари, защо тогава не изкопаем люлката?“

Бащата разказвал на момчето предания, приказки и легенди. Стар хуманист, той разправял също така и за битките на Омировите герои, за Парис и Елена, за Ахил и Хектор, за могъщата Троя, която била опожарена и разрушена. За Коледа на 1829 г. той подарил на сина

си „Илюстрираната история на света“ на Йерер. Там бил нарисуван Еней как бяга от горящата Троя, хванал сина си за ръка и понесъл баща си на гръб. Момчето разглеждало картината, яките крепостни стени, могъщите Скайски порти. „Значи така изглеждала Троя?“ — питало то. Бащата кимал утвърдително. „И сега всичко това е разрушено, нищо не е останало и никой не знае къде е било?“ „Разбира се“ — отговорил бащата. „Не вярвам — казал малкият Хайнрих Шлиман. — Когато порасна, ще намеря Троя... и царското съкровище.“ Баща му се засмял.

* * *

Това не е измислица, нито сантиментално обагрен спомен от рода на онези, които хрумват на преуспелите хора към края на живота им. Това, което седемгодишният Шлиман решил, станало действителност. И на шестдесет и една годишна възраст, вече световноизвестен изследовател и археолог, той все още се питал при едно случайно посещение в родното си село дали да не поизследва гроба на злодея Хениг. А в предговора към своята книга за Итака той пише:

„Когато през 1832 г. на десетгодишна възраст поднесох на баща си като коледен подарък едно съчинение за главните събития през Троянската война и за приключенията на Одисей и Агамемнон, не предполагах, че тридесет и шест години по-късно ще предложа на публиката труд на същата тема, след като съм имал щастието да видя със собствените си очи местата, където тази война се е разиграла, и родината на героите, чиито имена Омир е обезсмъртил.“

Казват, че първите впечатления, които детето получава, му остават за цял живот. Ала Шлиман не получавал твърде дълго такива впечатления от разкази за античния свят. Училищното му образование завършило още когато бил на четиринадесет години и той станал чирак

в една бакалница в малкото градче Фюрстенберг. Пет години и половина продавал селда, ракия, мляко и сол на дребно, мелел картофи за дестилация и метял дюкяна — от пет часа сутрин до единадесет вечер.

Каквото знаел от училище и от баща си, забравил. Но един ден в дюкяна влязъл пийналият чирак на мелничаря, опрял се наперено на тезгяха и започнал да рецитира стихове със звучен глас и с презрителен патос, с който се обръщат към по-нисшите духом онези, които някога са помирисали учение. Шлиман слушал прехласнат. Не разбирал нито дума, но когато чул, че това са стихове от Омировата „Илиада“, събрал няколкото си спестени гроша и заплатил на пияния за всяко повторение по чашка.

По-нататъшният му живот бил изпълнен с приключения. През 1841 г. той заминал за Хамбург, където постъпил като юнга на един кораб, пътуващ за Венецуела. След четиринадесетдневно плаване корабът бил застигнат от силна буря и потънал при остров Тексел. Съвсем окъсан, Шлиман попаднал в някаква болница. С препоръката на един приятел на семейството му успял да се добере до Амстердам, където станал канцеларски служител. И ако в пътешествията по далечни краища нямал успех, сега пожънал успех при овладяването на знания.

В бедна таванска стаичка без печка започнал да учи нови езици. По една съвсем необикновена система, измислена от самия него, научил за две години английски, френски, холандски, испански, португалски и италиански.

„След една година напрегнато и прекомерно учене моята памет укрепна толкова много, че изучаването на холандски, испански, италиански и португалски ми се видя съвсем лесно. Нужни ми бяха не повече от шест седмици, за да се науча да говоря и пиша свободно на който и да е от тези езици!“

Когато напреднал в работата си и станал кореспондент и счетоводител при една фирма, която търгувала с Русия, той започнал през 1844 г., на двадесет и две годишна възраст, да учи руски. Но в

Амстердам нямало никой, който да говори на този най-труден от всички езици. Единствените помагала, които можал да намери, били една стара граматика, някакъв енциклопедичен речник и един лош превод на „Телемах“.

С тяхна помощ Шлиман започнал да учи. Говорел толкова високо, така гръмко декламирал срещу голите стени научения наизуст „Телемах“, че съседите му се оплакали и на два пъти трябвало да сменя квартирата си. Накрая му хрумнало, че ще бъде по-добре да си намери слушател, и наел за четири франка седмично някакъв беден евреин, който трябвало да седи на стола и да слуша „Телемах“, без да разбира нито дума! Ала след шест седмици упорит труд Шлиман вече разговарял свободно с руските търговци, дошли в Амстердам на пазара за индиго, на техния матерен език.

Какъвто успех имал в учението, такъв пожънал и в търговията. Едва ли е необходимо да се добавя, че при това имал и щастие. Но трябва да се каже все пак, че той бил един от малцината, които умеели да хванат и използват щастиято, което всеки ден носи със себе си. Беден син на селски пастор, чирак, корабокрушенец, канцеларски писар — но пък и човек, говорещ осем езика, — той станал отначало дребен търговец, а след това се издигнал в шеметен възход до ранга на придворен доставчик, за когото пътят към парите бил и път към успеха. През 1846 г., едва двадесет и четири годишен, заминал като представител на фирмата си в Петербург. Една година по-късно основал своя собствена търговска къща. Всичко това му струвало много труд и много време.

„Едва през 1854 г. имах възможност да науча шведски и полски!“ Той пътешествал много. През 1850 г. посетил Северна Америка. При присъединяването на Калифорния към Съединените щати получил автоматично северноамериканско поданство^[1]. Като мнозина други и той бил обхванат от златната треска. Основал банка за търговия със злато. Но сега вече той бил човек, когото приемал и президентът на Съединените щати. „В седем часа сутринта отидох при американския президент и му казах, че желанието да видя тая прекрасна страна и да се

запозна с нейните забележителни ръководители ме е накарало да дойда тук от Русия. Моето първо и най-голямо задължение е да го поздравя. Той ме прие много сърдечно, представи ме на своята съпруга, на дъщерите си и на своя баща. Разговаряхме час и половина.“

Скоро обаче Шлиман заболял от малария. В края на краищата страхът от необузданите му клиенти го принудил да се върне в Петербург. И той наистина бил през тези години златотърсач, точно такъв, какъвто го описва един от неговите биографи (Емил Лудвиг).

Все пак от тогавашните му писма и от неговите две автобиографии личи ясно, че винаги и навсякъде го е преследвала младежката му мечта — да види един ден далечните земи на Омировите герои и да се посвети на тяхното изследване. Тази голяма мечта била тъй силна, че този, който навярно притежавал най-голямата дарба за езици през своето столетие, изпитвал някакъв особен страх да се захване с гръцкия език, страх, че ще се поддаде на неговото обаяние и ще изостави търговията, преди още да си е създал условия за свободна научна работа. Едва през 1856 г. започнал да учи новогръцки, който отново овладял за шест седмици, а след още три месеца преодолял трудностите на Омировите хекзаметри. И с какво усърдие се посветил на старогръцкия език! „Решил съм да изуча Платон така основно, че ако той получише след шест седмици писмо от мен, да може да го разбере.“

През следващите години той на два пъти се озовавал съвсем близо до земята на Омировите герои. При едно пътуване до вторите прагове на Нил през Палестина, Сирия и Гърция само едно внезапно заболяване му попречило да посети и остров Итака. (Съвсем мимоходом през време на това пътуване научил латински и арабски. Само гениални полиглоти могат да четат дневниците му — той винаги пишел на езика на страната, през която пътувал.)

През 1864 г. Шлиман се канел да посети Троянската равнина, но тогава го убедили да направи едно двегодишно околосветско пътешествие, в резултат на което излязла първата му книга, написана на френски.

По това време той бил вече свободен човек, господар на себе си. Синът на бедния мекленбургски свещеник разгърнал търговската дарба на американски пионер от изумителен мащаб. В едно свое писмо той сам говори за „коравото си сърце“, защото през 1853 г. използвал Кримската война за търговски и политически цели, забогатял от гражданската война в Америка, а година по-късно — и от вноса на чай. Винаги го съпровождало дяволско щастие. През време на Кримската война трябвало да отбие от курса им два кораба със стоки и да ги отпрати към Клайпеда (Мемел). В складовете на тамошното пристанище обаче избухнал пожар. Всичко изгоряло. Не изгорели само стоките на Хайнрих Шлиман, които поради липса на място били складирани под един страничен дървен навес.

След това той вече можел да напише (и каква гордост лъха от скромните му думи): „Небето благославяше по чудотворен начин моите търговски предприятия, така че към края на 1863 г. бях притежател на такова богатство, за каквото никога не съм смеех да мечтая.“ И след тези редове идва онова удивително по своето чистосърдечие изречение — една делова констатация, едно решение, абсолютно невероятно и все пак напълно естествено за Хайнрих Шлиман:

„Затова — казва той простичко — се оттеглих от търговията, за да се посветя изключително на изследванията, които винаги са ме привличали по-силно от всичко друго.“

В 1868 г. той заминал през Пелопонес и Трояда за Итака. Предговорът към неговата книга „Итака“ носи датата 31 декември 1868 г., а подзаглавието гласи: „Археологически изследвания на Хайнрих Шлиман“.

* * *

От петербургските му години е запазена една негова фотография, от която ни гледа представителен мъж в тежка шуба от скъпи кожи (вж. ил. 12). Снимката била подарена на жената на някакъв лесничей, която той познавал още като малко момиченце. На гърба е написано гордото посвещение: „Фотография на Хайнрих Шлиман, някога калфа при господин Хюкцет във Фюрстенберг, сега търговец на едро от първа

Петербургска гилдия, потомствен почетен гражданин на Руската империя, съдия при Петербургския търговски съд и директор на Царската държавна банка в Петербург.“

12. Фотография на Хайнрих Шлиман от 1860 година

Не е ли това приказка? Човек, постигнал най-големи успехи в търговията, изгаря всички мостове зад себе си, за да тръгне подир мечтите на своето детство. Човек, не знаещ почти нищо друго освен стиховете на Омир — и тук започва новият етап в този забележителен живот, — се осмелява да се опълчи против целия научен свят, да извика своето „вярвам“ срещу всички съмнения около Омир, да пренебрегне писаното от филолозите и с лопата в ръка да изясни онова, което стотици книги дотогава само забърквали.

По времето на Шлиман Омир минавал за певец на някакъв отдавна изчезнал свят от древността. Съмненията в съществуването на неговата личност вървели ръка за ръка със съмненията в разказите му. Учените от онова време били още твърде далеч от смелата формулировка на по-сетнешните си колеги, които нарекли Омир първият военен кореспондент, Неговите сведения за битките около Приамовата крепост се смятали за не по-достоверни от старите героични епоси и дори ги причислявали към областта на митологията.

Не започва ли „Илиада“ с това, че „Аполон далнострелен“ изпратил смъртоносна болест сред редовете на ахейците? Не се ли намесва сам Зевс в боевете, както и „белоръката Хера“? Не стават ли боговете хора, уязвими като тях, щом като и богинята Афродита трябвало да изпита желязното острие на копие то върху себе си?

Мит, предание, легенда — легенда, озарена наистина от божествената искра на един от най-великите между поетите, но все пак между поетите.

Освен това имало и нещо друго. Гърция на „Илиада“ очевидно била земя с висока култура. Ала по времето, когато гърците излизат на сцената на историята — на датираната история, — ние ги познаваме като прост малък народ, който нямал нито разкошни дворци, нито могъщи владетели, нито флот с хиляди кораби. По-лесно било да се признае поетичното вдъхновение на един действително съществувал Омир, отколкото да се приеме, че след една епоха на развита цивилизация настъпило най-примитивно варварство, последвано на свой ред от разцвета на елинската култура.

Такива разсъждения обаче не можели да разколебят вярата на Шлиман, на мечтателя, покорен от очарованието на Омировия свят. За четиридесет и шест годишния мъж — също както и за някогашното

момче, което гледало картинката с бягащия Еней — Омир говорел чистата истина.

Когато проучвал описанието на Агамемноновия щит с изображението на горгона, когато четял за ремъка на щита, който имал формата на три-глава змия, за бойните колесници, оръжия и сечива, описани с всички подробности, той нито за миг не се усъмнил, че имал пред себе си картина на древногръцката действителност. Нима всичките тези герои — Ахил и Патрокъл, Хектор и Еней, — нима техните дела, тяхната дружба, ненавист и любов, нима всичко това можело да бъде измислено? Не, той твърдо вярвал, че всички те действително са съществували, а знаел, че тази негова вяра споделяла цяла древна Гърция и такива големи историци като Херодот и Тукидид, които винаги смятали Троянската война за действително събитие и всички участници в нея — за исторически личности.

Обладан от тази вяра, четиридесет и шест годишният милионер Хайнрих Шлиман заминал не за съвременна Гърция, а направо за земята на ахейците. И как можела тази му вяра да не укрепне, как можел да не се въодушеви, когато още при първата среща с някакъв ковач в Итака, този му представил своята жена като Пенелопа, а синовете си като Одисей и Телемах.

Звучи невероятно, но станало точно така: вечерта богатият и необикновен чужденец седял на селския площад и четял пред потомците на онези, които вече три хиляди години били мъртви, двадесет и третата песен на „Одисея“. Вълнението надделяло, той заплакал, а заедно с него плачели мъже и жени!

* * *

И все пак това, което станало сега, било просто поразително. Та кога се е случвало в историята на човечеството да се постигне успех само с цената на въодушевлението? Едва ли тук е много на място поговорката, която казва, че щастието се усмихва само на сръчния. Защото да се твърди, че през първите години на разкопките Шлиман е бил особено сръчен, т.е. подготвен като археолог, е най-малкото спорно. Щастието обаче щяло да му се усмихне, както на никого друг.

Като вероятно местонахождение на Троя — ако въобще тя някога съществувала — повечето от тогавашните учени сочели селцето Бунарбаши, което се отличавало само по това, че на всяка къща имало (а има и до днес) до една дузина щъркелови гнезда. Там се намирали два извора и те навеждали по-смелите археолози на мисълта, че тук евентуално се е издигала старата Троя.

*... и до река красноструйна достигнаха, дето са
двата
извора бликащи, що на Скамандър водите си дават.
Топла вода от единия блика, та пушек се дига,
и над земята се стеле той, сякаш от огън.
Другият лете струи се студен като град или като
сняг зиме, или като на водата кристалите ледени.^[2]*

Така пише Омир в двадесет и втората песен на „Илиада“, ст. 147 до 152. Шлиман наел за четиридесет и пет пиастри водач, яхнал един неоседлан кон без юзди и за пръв път се озовал в земята на своите детски мечти.

„Признавам, че едва смогвах да овладее вълнението си, когато видях пред себе си необятната равнина на Троя, чийто образ витаеше пред очите ми още в най-ранните детски мечти.“

Ала още от пръв поглед той разбрал, че не било възможно Троя да се е намирала на това място, отдалечено на цели три часа път от брега — та нали Омировите герои могли по няколко пъти на ден да прибягват от своите кораби до крепостните стени! И как можело на това хълмче да се издига Приамовата крепост със своите шестдесет и две зали, с циклопските си стени и с портата, през която бил вкаран в града дървеният кон на многохитрия Одисей?

Шлиман разгледал изворите и поклатил глава. В едно пространство от 500 метра наброил не два (както казвал Омир), а

тридесет и четири извора. На всичко отгоре неговият водач твърдял, че е броил грешно и че те били четиридесет, поради което тази местност се наричала „Кърк Гъоз“, т.е. „Четиридесет очи“.

А не говори ли Омир за един топъл и един студен извор?

Шлиман, който приемал своя Омир така дословно, както старите теолози — светото писание, извадил джобния си термометър, измерил температурата на тридесет и четирите извора и установил, че всички имат една и съща температура — седемнадесет и половина градуса.

Отишъл и по-нататък. Отворил „Илиада“ и препроочел стиховете за страшния бой на Ахил с Хектор. Чел как Хектор бягал пред „бързоногия“ Ахил и

*... обиколиха града на Приама тогава
три пъти с бързи нозе и ги гледаха боговете всички.*

[3]

Шлиман тръгнал по описания път. Сигнал до един скат, и то толкова стръмен, че трябвало да се спусне на четири крака по него. Това затвърдило убеждението му, че Омир, чието описание на терена той възприемал като военна топография, никога не би помислил да накара своите герои три пъти наред да се спускат по тази стръмнина, и то „с бързи нозе“.

С часовник в едната ръка, с „Омир“ в другата Шлиман изминал разстоянието между хълма, който уж криел останките на Троя, и предпланините, зад които уж били закотвени корабите на ахейците. Проследил първия ден на битката за Троя, както е описан от втора до седма песен на „Илиада“, и установил, че ако Троя действително се е намирала на Бунарбаши, то в девет часов бой ахейците трябвало да пробягат най-малко 84 километра!

Неговите съмнения, че тук сее намирала древната Троя, се потвърждавали и от обстоятелството, че никъде не намерил и най-малки следи от развалини, нито дори парчета от керамични съдове, които на подобни места обикновено се срещат в такова изобилие, че някой си написал: „Ако съдим по находките на археолозите, старите народи не са се занимавали с нищо друго освен с изработването на вази, като малко преди своето изчезване винаги проявявали една и

съща низост на характера, а именно да натрошават всичко и да оставят само най-хубавите екземпляри като гатанка за потомството.“

„Микена и Тиринт — пише Шлиман — били разрушени преди 2335 години (писано през 1868 г.) и въпреки това запазените развалини са от такова естество, че сигурно биха издържали още 10 000 години.“ Троя била разрушена само 722 години преди тях — циклопски стени не изчезват безследно, а тук нямало и помен от стени.

Но на друго място имало. Такива следи можело да види и окото на повърхностния наблюдател сред развалините на Нови Илион (наречен сега Хисарлък, което значи „дворец“ или „крепост“), отстоящ на два и половина часа път от Бунарбаши и само на един час от брега. На два пъти Шлиман изследвал върха на тамошния хълм, който представлявал четвъртито равно плато с дължина на всяка страна 233 метра. И тогава стигнал до убеждението, че е намерил Троя.

Започнал да събира доказателства. Открил, че не само той бил на това мнение. Но убеждението му споделяли малцина. Между тях бил например американският вицеконсул Франк Калверт, англичанин по произход, комуто принадлежала част от хълма Хисарлък. Там той имал вила и бил предприел някакви разкопки, които го навели на същите предположения, както Шлиман, но не съумял да направи съответните изводи. Освен него на същото мнение били шотландският учен К. Макларен и германецът Екенбрехер, но и техните гласове останали нечути.

Как стояла обаче работата със сведенията на Омир, главната опора на теорията за Бунарбаши? За миг Шлиман се поколебал, тъй като тук открил точно обратното на онова, което видял в Бунарбаши — докато там наброил 34 извора, тук не намерил *нищо един*. Помогнали му наблюденията на Калверт, който му обърнал внимание, че във вулканичната почва за кратко време изчезнали отново и се появили няколко топли извора. И с една бегла забележка Шлиман отхвърлил това, на което учените дотогава отдавали толкова голямо значение. А съображението, което го накарало да отрече теорията за Бунарбаши като евентуално местонахождение на Трой, тук се превърнало в доказателство. На това място, където склоновете на хълма се спускали плавно надолу, вече нямало нищо невероятно в боя и гонитбата между Хектор и Ахил. Ако трябвало да обикалят три пъти града, те щели да изминат общо 15 километра, а собственият опит говорел на Шлиман,

че това не било чак толкова много за двама воители, бягащи в разгара на безжалостен двубой.

И отново сведенията на античните автори му се видели поубедителни от съжденията на съвременните учени. Не отбелязва ли Херодот, че Ксеркс пристигнал в Нови Илион, разгледал останките на „Приамовия Пергам“^[4] и принесъл хиляда говеда в жертва на Илионската Минерва?

Не направил ли същото според Ксенофонт и лакедемонският пълководец Миндар? Същото сторил според Ариан и Александър Македонски, който не само че извършил жертвоприношение, но взел от Троя и оръжия, които давал на своята гвардия, за да ги носи в боя като талисман? Не направил ли много за Нови Илион и Цезар, първо, защото се възхищавал от Александър, и второ, защото смятал, че има безспорни доказателства за родствените си връзки с жителите на Илион?^[5]

Нима всички те преследвали някакъв мираж? Или били подведени от неверните съобщения на своите съвременници?

В края на главата, в която изредил своите доказателства, Шлиман оставил настрана всякаква ученост, загледал се очарован в разстилащата се пред него гледка и написал думите, които сигурно би изрекъл някога като момче: „... Искам да отбележа още, че щом човек стъпи на Троянската равнина, веднага го обзема удивление при вида на красивия хълм Хисарлък, предопределен от самата природа да носи голям град и неговата цитадела. Със своето местоположение и укрепен, както трябва, той действително би могъл да господства над цялата Троянска равнина и в цялата околност няма друго място, което може да се сравни с него.“

„От Хисарлъка се вижда и планината Ида, от чийто връх Зевс наблюдавал града Троя!“

* * *

Сега Шлиман се хванал на работа като обзет от бяс. Цялата енергия, благодарение на която търговският калфа се превърнал в милионер, се насочила към осъществяването на голямата му мечта. В

тази работа Шлиман хвърлил без остатък всичките си сили и цялото си богатство.

През 1869 г. той се оженил за гъркинята София Енгастроменос, красива като неговата представа за Елена; и тя скоро се отдала всецяло на голямата задача, на която служел той — откриването на земята на Омир, като дележа с него несгоди, трудности и неприятности. През март 1870 г. Шлиман започнал разкопките; копал два месеца през 1871 г., а през следващите две години — по четири месеца и половина. Разполагал със стотина работници. Работел неуморно и нищо не било в състояние да го спре — нито коварната и опасна треска, излизаща от блатата върху крилата на комарите, нито липсата на вода за пиене, нито непокорството на работниците и мудността на властите, нито неразбирането от страна на учените от цял свят, които го обявили за смахнат и дори за нещо по-лошо.

На височината на града се издигал храмът на Атина, около който Посейдон и Аполон съградили стените на Пергам — така пишел Омир. Следователно в центъра на хълма трябвало да се търси храмът, а околорът, в същия първичен пласт — стените, построени от боговете. Шлиман започнал да копае на хълма, а зидовете, които му пречели и не считал за важни, събарял. Намерил оръжие, предмети за домашна употреба, украшения и вази — убедително доказателство, че някога на това място се намирал богат град. Но той намерил и нещо друго — и сега за пръв път името на Хайнрих Шлиман се понесло по света, — под развалините на Нови Илион той открил други развалини, а под тях отново развалини; хълмът приличал на огромна луковица, от която трябвало ла се смъква люспа след люспа. И както изглеждало, всеки от тези пластове бил обитаван в различно време. Тук живеели и загивали народи, издигали се и западали градове, вилнеели меч и пожар, една цивилизация сменяла друга и всеки път над града на мъртвите израствал нов град на живите.

Всеки ден носел изненада. Шлиман тръгнал да търси Омировата Троя, но с течение на годините той и неговите сътрудници открили не по-малко от седем погребани града, а по-късно — още два! Девет погледа към света на древността, за който днешният свят нямал дори представа!

Ала кой от тези девет града бил Омировата Троя, Троя на героите и героичните боеве? Ясно било, че най-долният пласт датирал от

праисторическо време — той бил толкова стар, че неговите обитатели не познавали още желязото. Ясно било също, че най-горният пласт трябвало да бъде и най-късният, който криел останките на Нови Илион и където принесли жертви Ксеркс и Александър.

Шлиман копаел и търсел. Във втория и третия пласт отдолу намерил следи от пожар, останки от мощни крепостни стени и развалините на огромна порта. И без всякакво колебание решил, че тези стени обграждали двореца на Приам и че тази порта била Скайската!

Той се натъкнал на съкровища, истински съкровища от гледна точка на науката. Благодарение на това, което изпращал в родината си и предавал на специалистите за изследване, постепенно се очертали контурите на една далечна епоха, а после и завършената картина, в която личала всяка подробност, та дори и образът на народа.

Това било триумф на Хайнрих Шлиман — но то било триумф и на Омир. Доказано било съществуването на нещо, което дотогава се смятало за мит и легенда и се приписвало на фантазията на поета.

Вълна на въодушевление заляла света. А Шлиман, който със своите работници преобърнал над 250 000 кубически метра пръст, сега почувствувал право на отдих. Погледът му започнал да се насочва към нови задачи. Денят 15 юни 1873 г. бил определен за последен ден на разкопките. Но един ден преди последната копка Шлиман открил нещо, което увенчало неговото дело с блясъка на златото, а света изпълнило с възхищение.

* * *

Моментът бил драматичен — и сега дори дъхът ни спира, когато четем за това откритие. Било утрото на горещ ден. Придружен от своята съпруга, Шлиман както обикновено надзиравал разкопките. Не се надявал вече да намери нещо съществено, но въпреки това погледът му внимателно следял всичко. На дълбочина 28 стъпки работниците били стигнали до крепостния зид, за който той предполагал, че е част от Приамовия дворец. И тук погледът му изведнъж се спрял на нещо, което така поразило живото му въображение, че той веднага започнал да действа като автомат. Кой знае какво щели да направят

работниците, ако забележели това, което видял той. Хванал жена си за ръката: „Злато“ — прошепнал той. Тя го погледнала учудено. „Бързо — едва казал Шлиман, — изпрати веднага работниците да си ходят!“ „Но...“ — започнала красивата гъркиня. „Никакво но! Кажи им каквото искаш, кажи им, че имам рожден ден, че едва сега съм се сетил и че всички могат да празнуват! Само по-бързо, по-бързо!“

Работниците се разотишли. „Донеси червения си шал!“ — извикал Шлиман и скочил в изкопа. Извадил ножа си и започнал да работи като бесен. Мощни каменни маси, развалини от хилядолетия надвисвали все по-заплашително над главата му, но той не обръщал внимание на опасността. „С най-голяма бързина изрових с един голям нож съкровището — пише той. — Разбира се, не мина без най-голямо напрежение на силите и ужасна опасност, тъй като голямата крепостна стена, която трябваше да подкопая, заплашваше всеки миг да се срути върху мен. Но видът на толкова много предмети, всеки от които имаше неизмерима стойност, ми вдъхваше безумна смелост и аз не мислех за опасностите.“

Слоновата кост сияела с матов блясък, златото звънтяло. Жена му държала шала и шалът се пълнел — със съкровища, чиято стойност им се струвала неопценима. Съкровището на Приам! Златното съкровище на един от най-могъщите царе на дълбоката древност, оросено с кръв и сълзи, съкровището на богоподобни хора, което лежало 3000 години погребано и сега отново излизало на бял свят изпод останките на седем изчезнали царства! Шлиман нито за миг не се усъмнил, че е намерил именно съкровището на Приам. Едва малко преди неговата смърт било доказано, че той се подвел от въодушевлението си и че Троя лежала не във втория, нито в третия, а чак в шестия пласт отдолу нагоре^[6], и че намереното съкровище принадлежало на някакъв владетел, живял хиляда година преди Приам.

Набързо, потайно като крадци, съпрузите отнесли съкровището в бараката си. А след това настъпил онзи миг, когато върху грубата дъска на дървената маса започнали да се трупат накити и скъпоценности — брошки и диадеми, огърлици и блюда, копчета, игли, украшения и филиграни. „Вероятно някой от Приамовото семейство струпал набързо съкровището в този сандък и го понесъл, без да има време да извади ключа, но бил застигнат на крепостните стени от вражеска ръка или от огън, а сандъкът останал на произвола на съдбата. Веднага след

това той бил засипан с пет или шест стъпки дебел пласт червена пепел и камъни от стените на двореца, който се намирал наблизо.“

И Шлиман, мечтателят, взема чифт обици, взема една огърлица и ги слага на младата си жена — скъпоценности от преди три хиляди години за двадесетгодишната гъркиня! Той я гледа втренчено и шепне: „Елена!“ ...

Ала сега накъде с това съкровище? Шлиман не можел да мълчи, новината за находката постепенно се разчула. След редица приключения той успял с помощта на роднините на жена си да прекара съкровището до Атина и оттам в провинцията. По настояване на турския посланик в къщата на Шлиман бил направен обиск, но чиновниците не могли да открият и следа от златото.

Крадец ли е той? — Турското законодателство допускало най-различни тълкования по отношение на античните находки. Царял пълен произвол. Чудно ли е тогава, че този човек, който променил целия си живот заради една мечта, сега, опиянен от големия успех, се стремял да запази съкровището за себе си, а заедно с това и за европейската наука? Нима седемдесет години по-късно Томас Брюс, лорд на Елджин и Кинкърдайн, не постъпил по същия начин с едно съвсем друго съкровище? Атина била тогава още под турска власт. Лорд Елджин получил официален ферман, в който се казвало, че „никой не бива да му пречи да изнесе от Акропола няколко каменни блока с надписи или фигури“. Това разрешение той изтълкувал много свободно. Изпратил в Лондон двеста сандъка, напълнени със скулптурна украса от Партенона. Спорът за правото на собственост върху тия прекрасни произведения на гръцкото изкуство продължил години. За тях лорд Елджин заплатил 74 240 лири. Когато през 1816 г. неговата сбирка била откупена от държавата по решение на парламента, не му платили дори половината — 35 000 лири!

Когато Шлиман извадил от земните недра „съкровището на Приам“, той се почувствувал на върха на своя жизнен път.

Можел ли след такъв успех да постигне нещо повече?

---

[1] В деня на присъединяването на Калифорния към САЩ всеки, който се намирал на нейната територия, можел, ако желаел, да стане поданик на Съединените щати. — Б.пр. ↑

[2] Илиада, превод на Николай Вранчев, София, 1938 г. — Б.пр. ↑

[3] Илиада, песен XXII, стихове 165 — 166, превод на Н. Вранчев. — Б.пр. ↑

[4] Така се нарича в „Илиада“ цитаделата на Омировата Троя, включваща храма и палатите на Приам. — Б.ред. ↑

[5] Троя се смятала за родина на Еней, от когото Юлия Цезар извеждал своето родословие. — Б.пр. ↑

[6] Последните проучвания посочиха, че в Хисарлъка могат да се очертаят 12 наслоени едно върху друго селища. Селището VII А е Омировата Троя. — Б.ред. ↑

5. МАСКАТА НА АГАМЕМНОН

Има случаи, когато в живота на един човек успехите се трупат така невероятно, че по-сетнешният наблюдател трябва да сдържа перото си, за да не изпадне в литературни пароксизми и да не изразходва всичките си суперлативи още в началото, защото след това съвсем не ще може да мине без тях. Но има и случаи, когато целият живот представлява непрекъснат суперлатив. Такъв е животът на Хайнрих Шлиман; колкото повече навлизаме в него, толкова по-изумително заприличва той на приказка. Археологическите постижения на Шлиман достигат три върхни точки: първата е откриването на „Приамовото съкровище“, а втората — изследването на царските гробници в Микена.

Една от най-мрачните и най-възвишените страници от гръцката древност е изпълнената с тъмни страсти история на Микенските Пелопиди, историята на завръщането и смъртта на цар Агамемнон. Десет години стоял Агамемнон пред стените на Троя. В това време Егист не седял със скръстени ръце.

*Докато бяхме ний тамо и вършехме подвизи много,
той си седеше спокойно на конехранителний Аргос
и прелъстяваше с думи съпругата на Агамемнон.*^[1]

Егист поставил „съгледник“, за да му извести завръщането на съпруга. Скрил дваисет мъже, „най-отбрани от народа в града си“, и поканил Агамемнон на пир „с помисъл лоша“:

*И го заведе, без царят да знае, че гибел го чака,
и на пира го закла тъй, както на ясла вол колят.
А и другарите, що бяха с него, загинаха всички.*^[2]

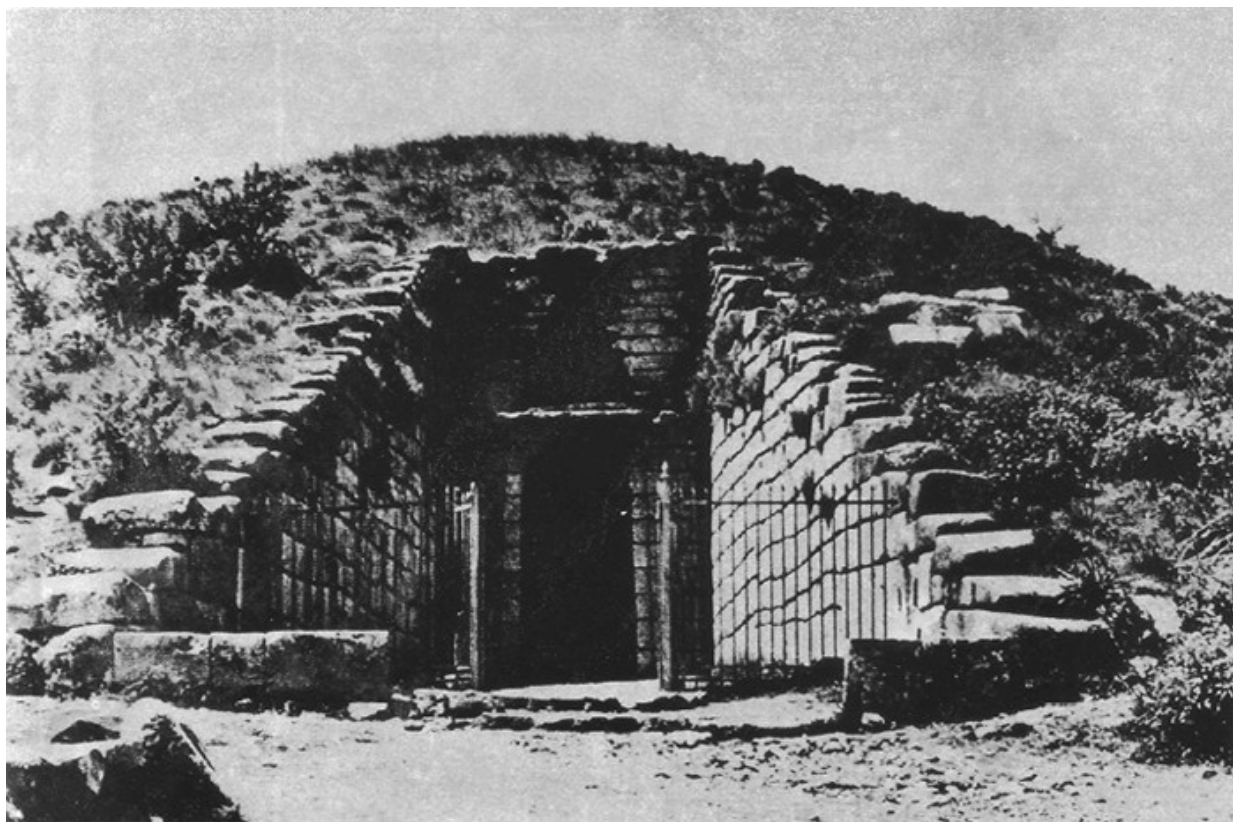
Осем години изминали, преди да се завърне царският син и отмъстител Орест, който убил своята майка Клитемнестра и Егист, убиеца на баща си.

Драматурзите използвали това събитие; най-силната драма на Есхил е именно за Агамемнон, а в наши дни французинът Жан-Пол Сартр написал драма за Орест — споменът за „царя сред мъжете“, за един от най-могъщите и най-богати царе, за владетеля на Пелопонес, не престава да живее.

Ала Микена била не само кървава, тя била и златна. Троя според Омир била богата, но Микена била още по-богата и думата „златообилна“ била постоянен епитет при нейните описания. Очарованият от „съкровището на Приам“ Шлиман решил да търси ново. И станало това, което никой не смятал за възможно — намерил го! Микена лежи в най-отдалечения „кът на конехранителния Аргос“; по средата на пътя между Аргос и Коринтския провлак. Отправим ли поглед към бившия царски дворец от запад, виждаме развалини, останки от мощна крепост, зад които отначало плавно, а после стръмно нагоре се издига Евбейският хълм с параклиса на пророк Илиа.

Около 170 г. от н.е. Павзаний посетил тези места и описал всичко, което видял тук. Тогава имало много повече неща, отколкото сега можел да види Шлиман. В едно отношение обаче задачата на археолога тук се различавала от задачата, пред която бил изправен на времето в Троя — мястото, където някога се намирала Микена, се знаело с пълна сигурност. Вярно е, че върху развалините лежал прахът на хилядолетия и че там, където някога властвали царе, сега пасели овци; но развалините съществували и свидетелствали за минало величие, блясък и слава.

„Лъвските врата“, главният вход към двореца били достъпни за погледа на удивения пътник, както и така наречените „съкровищници“, смятани някога за лекарски пещи, между които и най-прочутата — съкровищницата на Атрей, сина на Пелопс и бащата на Агамемнон (вж. ил. 18). Това подземно помещение е високо над тринадесет метра и има формата на купол, чиито стени представляват смело конструиран самоносещ се свод, изграден от несвързани помежду си циклопски каменни блокове.

18. Микена. Вход към т.нар. „съкровищница на Атрей“

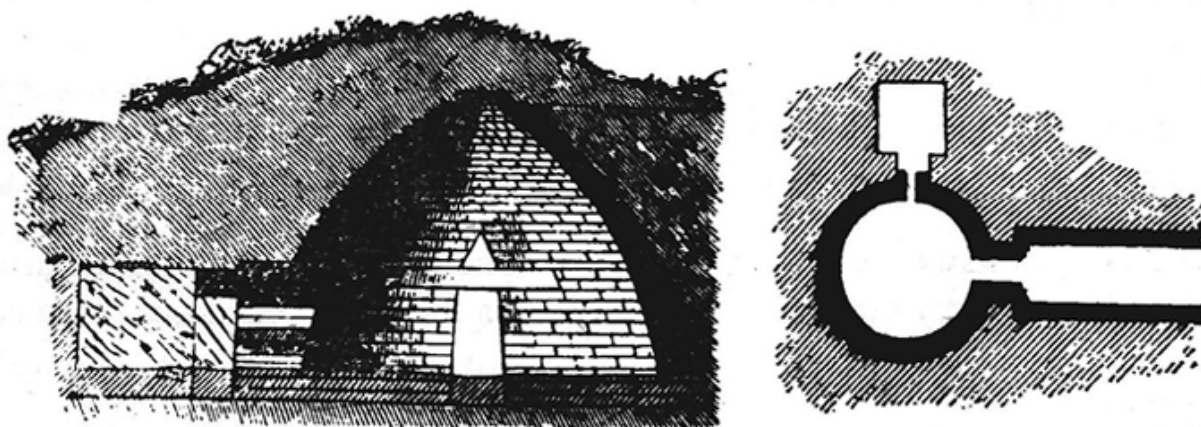

Рис. 3: Напречен разрез и план на „Съкровищницата на Атрей“

Много антични писатели говорили на Шлиман, че на това място били гробниците на цар Агамемнон и на убитите заедно с него приятели. Местоположението на крепостта било известно, но не се знаело къде са гробовете. Ала както намерил Троя, заставайки сам срещу всички учени и опрян само на своя Омир, така и сега Шлиман изхождал от един текст у Павзаний, за който твърдял, че бил изтълкуван

лошо и затова погрешно разбран от цялата наука. Дотогава всички приемали — включително и двама от най-големите авторитети в археологията, англичанинът Додуел и немецът Курциус, — че Павзаний посочвал мястото на гробовете извън крепостния вал. Напротив, Шлиман твърдял, че гробовете трябвало да се намират вътре в крепостта. Той застъпвал това мнение още в книгата си за Итака, което отново говори повече за непоколебимата му вяра в старите автори, отколкото за научно обосновано заключение. Но това няма значение — той започнал да копае и разкопките показали, че бил прав.

„Започнах голямото дело на 7 август 1876 г. със 63 работници... От 19 август нататък продължих разкопките средно със 125 работници и четири каруци за извозване на развалините и пръстта. Работата върви добре.“

И наистина първото, което той открил след огромните количества вази, бил един твърде необикновен кръг, образуван от двоен ред изправени камъни. Шлиман нито за миг не се поколебал да види в този градеж кръглата микенска агора — мястото за събрания на народа. В необикновения каменен кръг той разпознал кръглата скамейка, на която седели градските старейшини за съд и съвет — същата скамейка, на която стоял херолдът на Еврипид в „Електра“, когато призовавал народа в агората (вж. ил. 15).

15. Микена. Шахтови гробници „А“ вътре в крепостните стени

„Учени приятели“ потвърдили предположенията му. И когато той намерил у Павзаний едно изречение, отнасящо се до друга агора: „Тук построиха те място за събрания и съвет, за да бъде гробът на героите вътре, сред сборището“, веднага разбрал с онази сигурност на сомнамбул, която през шест града го завела до „съкровището на Приам“, че се намира над гроба на Агамемнон.

А когато след това открил девет гробници (пет шахтови *вътре* в градището и четири куполни, по-късни със сто години, *отвън*; днес знаем общо петнадесет), при това четири от тях с добре запазени релефи, тогава изчезнало и последното съмнение, а заедно с него и предпазливостта на учения, и той написал: „Наистина нито за миг не се колебаех да заявя, че тук намерих гробниците, които въз основа на преданията Павзаний приписва на Атрея — царя на мъжете Агамемнон, на водача на неговата колесница Евримедонт, на Касандра и на техните приятели.“

Междувременно работата при съкровищницата недалеч от „Лъвските врата“ напредвала бавно. Твърди като скала развалини затруднявали разкопките. Но и там виждаме същата сигурност на сомнамбул: „Убеден съм, че преданието, според което тези тайнствени строежи служели като хранилища за съкровищата на древните царе, напълно отговаря на истината.“ Още първите находки сред развалините, които Шлиман трябвало да отстрани, за да открие входа, превъзхождали по изящество на формите, красота на изпълнението и качество на материала всичко намерено от него в Троя: това били фрагменти от фризове, рисувани вази, теракотени статуетки-идоли на Хера, каменни форми за отливане на накити („които вероятно са били всичките от злато и сребро“ — веднага решил откривателят на съкровища), орнаменти от гледжосана глина, стъклени перли и геми.

Какви маси земя прехвърлил той със своите работници, можем да видим от забележката: „Досега при моите разкопки не намирам никъде развалини на дълбочина по-голяма от 26 стъпки, а и на тази дълбочина се срещат само при голямата околоръстна стена. Сред това скалата се издига рязко, така че по-нататък дълбочината на развалините не надминава 13 до 20 стъпки.“

* * *

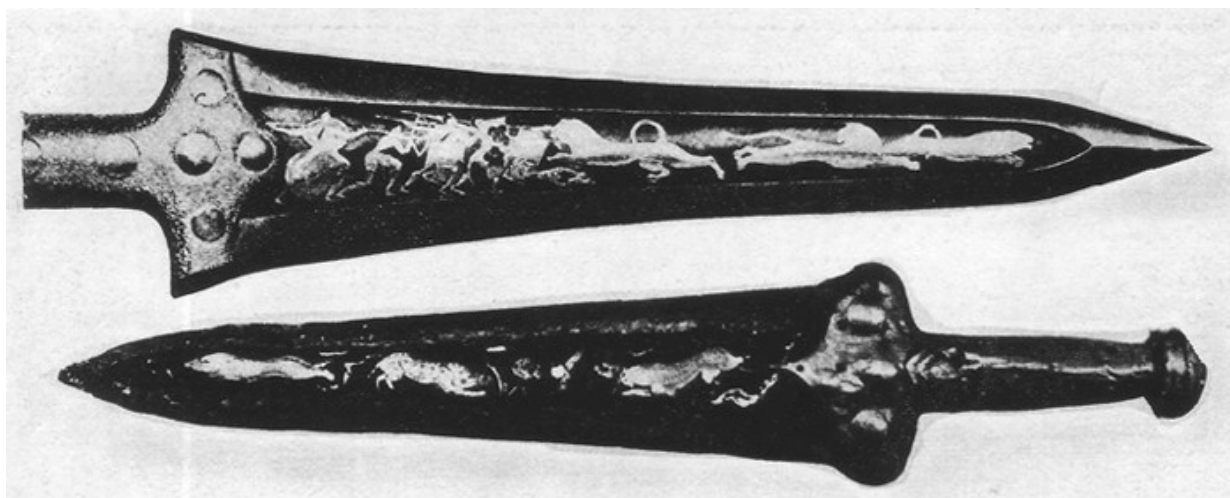
Работата обаче давала резултати.

На 6 декември 1876 г. Шлиман отбелязал намирането на първия гроб. Претърсването на земята трябвало да се извърши с най-голямо внимание. Двадесет и пет дни пълзяла на колене неуморимата му помощничка София, ровела земята с нож, копаела с ръце. Намерили общо пет гроба, а в тях петнадесет скелета. Изпратена била телеграма до гръцкия крал:

„С необикновена радост известявам на Ваше Величество, че открих гробовете, които преданието сочи като гробове на Агамемнон, Касандра, Евримедонт и техните приятели, убити през време на пира от Клитемнестра и от нейния любовник Егист.“

Можем да си представим трепетното вълнение на Шлиман, когато постепенно разкривал останките на тези, на които светът бил отредил място в царството на легендите, също както и на героите, воювали пред Троя. Когато гледал лицата, които, макар и разядени от времето, все още могли да се разпознаят, лица с празни кухини, без нос, с уста, изкривени в страшни гримаси, сякаш потресени от впечатлението за някакво току-що видяно злодеяние. Когато намирал кости, по които още висяло месо и звънтели гривни и накити, кости на хора, живели преди повече от две хиляди години в страсти и омраза.

За Шлиман нямало никакво съмнение. И наистина не били малко признаците, които като че ли потвърждавали предположенията му: „Тези тела бяха буквално отрупани със злато и скъпоценности“ — пише той. И пита по-нататък: „Биха ли поставили в гроба на обикновен смъртен такива съкровища?“ Намерил оръжия, богати, скъпи оръжия, с които мъртвите били въоръжени за всеки случай в царството на сенките (вж. ил. 17). Обърнал внимание на явно набързо извършеното изгаряне на телата. Тези, които ги погребали, дори не дочакали огъня да унищожи всичко, а веднага ги засипали с пръст и чакъл — с бързината на убийци, които искат да заличат следите си. Поставените в гроба съкровища наистина свидетелствали за уважение към съществуващите обичаи, но нима не говорело всичко, че такова недостойно погребение можел да приготви само убиец за ненавижданата жертва?^[3] Нима не били нахвърляни „досуц като мърша на нечисти животни в жалки ями“?

17. Ками от Микена с фигурални изображения

Шлиман се позовавал на своите авторитети — древните автори. Цитирал от Есхиловия „Агамемнон“, от Софокловата „Електра“ и от Еврипидовия „Орест“. Никакво съмнение не го смущавало и все пак, както знаем днес, теорията му била погрешна. Наистина под агората той намерил царски гробници, но не тези на Агамемнон и неговите приятели, а гробници, които по всяка вероятност били четиристотин години по-стари.

Това нямало значение. Важното било, че той успял да направи втора голяма крачка по пътя, който водел към разкриване тайните на древността, че отново доказал правдивостта на Омир и че открил съкровища (в научния и материалния смисъл на думата), даващи ни сведения за онази култура, която лежи в основата на европейската цивилизация.

„Светът, който открих за археологията, е наистина съвсем нов свят, свят, за който не сме имали представа!“

И в тези дни, когато цял свят очаква сведения от него, този удивителен човек, който отново е достигнал върха на успеха, който поддържа телеграфна връзка с министри и крале, който е обладан от безпределна гордост, но никога не е надменен, не отминава и най-малката дреболия и ужасно се възмущава от всяка несправедливост. Един ден сред безбройните други посетители при него се явява императорът на Бразилия. Владетелят разглежда Микена и на тръгване дава на полицейския началник Леонардос наистина „царски“ бакшиш — 40 франка! Началникът се отнасял към Шлиман винаги лоялно и дружелюбно. Когато научава, че някои враждебно настроени към Леонардос чиновници твърдели, че той е получил в действителност 1000 франка и остатъка задържал за себе си, Шлиман кипва. А когато веднага след това уволняват Леонардос, той почва да действа. Световноизвестният учен мобилизира в защита на дребния полицейски чиновник най-солидните си връзки. Той не търси никакви околни пътища, а направо телеграфира на министъра: „Като отплата за многото стотици милиони, с които обогатих Гърция, моля Ви да бъдете така любезен да простите на моя приятел Леонардос от Навплион и да го върнете на поста му. Направете това заради мен. Шлиман.“ Когато не

получава веднага отговор, изпраща втора телеграма: „Заклевам се, че полицаят Леонардос е почтен и добросъвестен. Всичко това са само клевети. Гарантирам, че получи само 40 франка. Настоявам за справедливост!“ И на всичко отгоре прави нещо наистина невероятно. Изпраща на бразилския император, който междувременно е пристигнал в Кайро, следната телеграма:

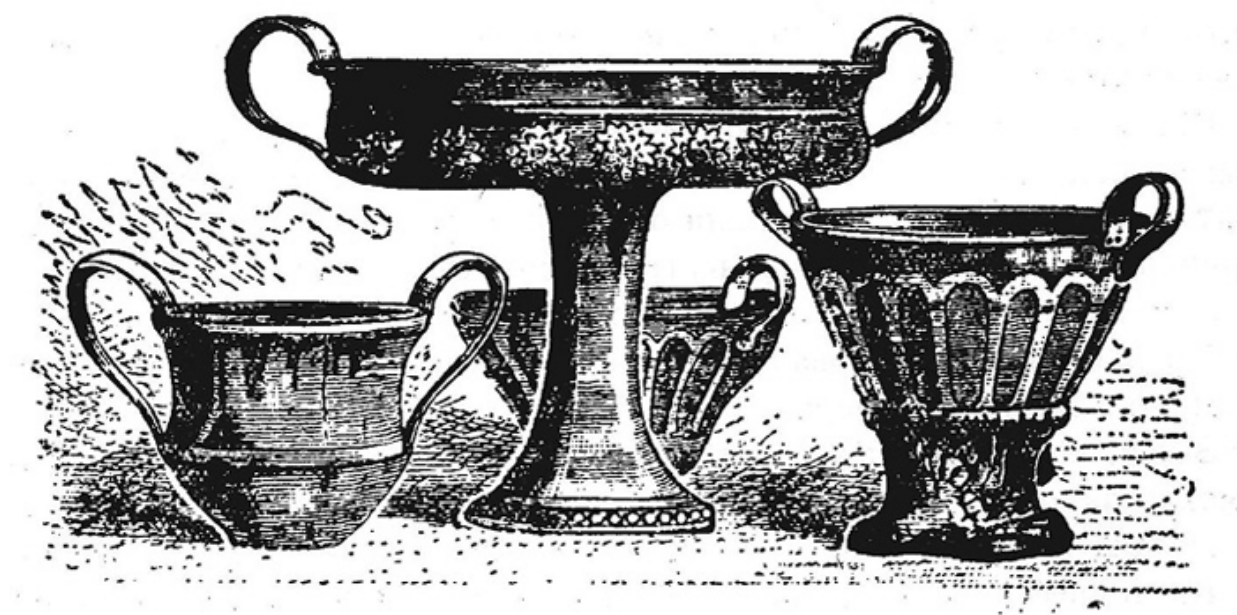
„При заминаването Ви от Навплион Ваше Величество сте дали на полицейския началник Леонид Леонардос 40 франка, за да ги раздели между останалите полицаи. За да оклевети този честен човек, кметът на града твърди, че той е получил от Ваше Величество 1000 франка. Леонардос беше уволнен и с големи усилия успях да го избавя от затвор. Тъй като го познавам от години като най-честния човек на света, моля Ви, Ваше Величество, в името на светата истина и човечността да ми телеграфирате колко е получил Леонардос от Вас — 40 франка или повече?“ И в името на справедливостта изследователят Хайнрих Шлиман принуждава бразилския император да признае публично своето скъперничество. Полицаят Леонардос е спасен. Такъв е истинският Шлиман — мечтател, когато съзерцава древните светове, хладно пресметлив детектив, когато търси съкровища, и Михаел Колхас^[4], когато воюва за справедливо дело.

* * *

Златните съкровища били огромни. Много по-късно, едва през нашето столетие, те били надминати от находките на Карнарвън и Картър в Египет. „Всички музеи на света, взети заедно, не притежават и една пета от тях“ — пише Шлиман.

В първия гроб той намерил на всеки от трите скелета по пет диадеми от чисто злато, златни лаврови венци и украшения във вид на свастики. В друг гроб, където лежали останките на три жени, събрал не по-малко от 701 тънки златни листа с чудно хубави орнаменти, представящи животни и цветя, пеперуди и сепии. Намерил златни накити с ковани изображения на лъвове и други животни, на воители, сражаващи се в кръвопролитен бой, украшения във формата на лъвове и грифони, лежащи елени и жени с гълъби. Един от скелетите имал на главата си златна корона, на чиято челна част били прикрепени 36

златни листа, заобикалящи почти превърналата се в прах глава, а другият скелет носел изкусно изработена диадема, по която още личали остатъци от черепа.

Рис. 4: Златни съдове от Микена

Освен това Шлиман намерил пет златни диадеми, все още със златните телове, с чиято помощ били прикрепвани към главата, безброй златни свастики и розети, брошки и игли за коса, украшения от планински кристал, токи от ахат, лещовидни геми от яспис и аметист. Намерил скиптри от позлатено сребро с дръжки от планински кристал, купи и кутии от злато, алабастрови украшения.

Намерил — и това е най-важното — ония златни маски и нагръдници, които според преданието трябвало да предпазват царствените покойници от всякакво външно посегателство. Пълзейки отново на колене, подпомаган от жена си, той изстъргал глинения пласт, който покривал останките на петте трупа в четвъртия гроб. Само няколко часа можал да разгледа главите на мъртвите — после те се разпаднали на прах. Но блестящите златни маски запазвали тяхната форма, а тази форма, чертите на лицата им били така индивидуализирани и „толкова различни от идеалните образи на богове и герои, щото нямаше съмнение, че всяка маска представлява портрет на мъртвия“ (вж. ил. 16).

16. Златна смъртна маска на микенски владетел, т.нар. „маска на Агамемнон“

Шлиман намерил пръстени-печати с прекрасни гравюри, намерил гривни, диадеми и колани, 110 цветя от злато, 68 златни копчета без орнаменти и 118 копчета с гравирани орнаменти. Впрочем не, на следващата страница от неговото описание на гробниците се споменават нови 130 златни копчета, по-нататък — златен модел на храм, а след това сепия от злато. Но да приключим с това описание, което изпълва двеста и шест големи страници. Шлиман намерил злато, злато и пак злато.

Вечер, когато денят угасвал и сенките на нощта се спускали над микенския акропол, Шлиман нареждал да се палят огньове — „за пръв път след 2344 години“. Огньове, напомнящи онези, които някога известили на Клитемнестра и на нейния любовник за приближаването на Агамемнон. Този път обаче тяхната задача била да пазят от крадци едно от най-големите съкровища, които някога били изваждани от гробниците на мъртви царе.

[1] Одисея, песен III, стихове 252 — 254. Превод на Н. Вранчев.
— Б.пр. ↑

[2] Одисея, песен IV, стихове 508 — 510. Превод на Н. Вранчев.
— Б.пр. ↑

[3] Безпорядъкът в гробницата, който Шлиман изтълкувал като безспорно доказателство за едно набързо извършено погребение, намери своето обяснение едва през 1951 — 1952 г., когато в Микена бяха разкопани 24 шахтови гробници, подобни на намерените от Шлиман. Установено бе, че погребенията в тях не ставали едновременно, а последователно. При погребението на всеки следващ мъртвец полуразложеният труп на предишния се измествал встрани и така се освобождавало място за новия. След това гробът отново се засипвал. По такъв начин възникнало и онова династично погребение, което намерил Шлиман. — Бел. на К. С. Горбунова към руското издание на книгата. ↑

[4] Герой на едноименната повест на Хайнрих фон Клайст, който от накърнено чувство за справедливост влиза в конфликт със закона и обществото и загива на ешафода като разбойник и убиец. — Б.ред. ↑

6. ШЛИМАН И НАУКАТА

При третите си големи разкопки Шлиман не извадил вече злато на бял свят, но разкрил крепостта в Тиринт. Заедно с неговите находки в Микена и откритията, направени десет години по-късно от английския археолог Еванс в Крит, тези разкопки оформили картината на една древна културна сфера, която някога обхващала бреговете на Средиземно море.

Преди това обаче трябва да кажем няколко думи за мястото, което заема Шлиман в рамките на своето време. Това всъщност е по-актуално от всичко друго, защото и днес още всеки изследовател се бори под кръстосания огън на публиката и специалистите. Шлимановите съобщения имали по-друга публика от „Писмата“ на Винкелман. Светският човек от 18 век пишел за образованите хора, за ограничен кръг привилегировани, които притежавали частни музеи или най-малкото имали достъп до тях, тъй като се числели към висшето общество. Този малък свят бил развълнуван от откриването на Помпей, възхищавал се при изравянето на всяка статуя, но неговите интереси никога не прекрачвали границите на художествено-естетическата наслада. Въздействието на Винкелман било настина дълбоко, но му било нужно посредничеството на поети и писатели, за да излезе от тесния кръг на образованите и да проникне надлъж и нашир в своята съвременност.

Шлиман не се нуждаел от посредници. Той пряко въздействал на своето време. Публикувал сам всяка находка и сам бил най-възторженият поклонник на тези находки. Писмата му обикаляли света, статиите му излизали във всички вестници. Шлиман би бил човек на радиото, филма и телевизията, ако те биха съществували тогава. Неговите открития в Троя предизвикали раздвижване навсякъде, а не само в малкия свят на образованите. Винкелмановите описания на статуи вълнували естетите, будели възхищение у познавачите. Шлимановите златни находки намирали отзвук сред хората на една епоха, която в родината му наричали „епоха на

основоположниците“^[1], сред хора, издигнати от вълната на стопанския просперитет, които уважавали селфмейдмена^[2], обладавали здрав разум и вземали страната на Шлиман дори тогава, когато „чистата наука“ отричала „любителя“.

Няколко години след Шлимановите публикации в печата от 1873 г. един музеен директор пише: „По времето на тия известия цареше голямо вълнение както между учените, така и сред широката публика. Навсякъде, в къщи и на улицата, в пощенските коли и във влака, всички говореха само за Троя. Хората бяха изпълнени с удивление и любопитство.“

Ако Винкелман, както казва Хердер „показал тайната на гърците отдалеч“, то Шлиман разкрил света, който ги предхождал. С невероятна дързост той извел археологията из осветените с газени лампи кабинети на учените под яркото слънце на елинското небе и разрешил въпроса за Троя с лопата в ръка. От областта на класическата филология той навлязъл в живата предистория и обогатил класическата наука с праисторията на егейските земи.

Темпът, с който ставали тези преломни открития, низът от успехи, двойствената личност на Шлиман — наполовина търговец, наполовина учен и при това пожънал необикновени успехи както в търговията, така и в науката, — „рекламният тон“ на неговите публикации, всичко това възмущавало международния свят на науката и особено немските учени. За размерите на настъпилото брожение говори самият брой на публикациите върху Троя и Омир, излезли от кабинетите на учените през годините на Шлимановите разкопки — деветдесет! Главният прицел, върху който учените съсредоточавали огъня на своите филипики, било дилетантството на Шлиман. В цялата история на разкопките ние ще се натъкваме непрекъснато на археолози-специалисти, които утежнявали живота именно на тези, които в края на краищата давали само импулс за нови скокове в неизвестността. Тъй като нападките срещу Шлиман имали принципен характер, ще кажем и ние нещо по този въпрос и ще приведем някои цитати. Пръв ще получи думата един от най-сърдитите философи — Артур Шопенхауер:

„Дилетанти, дилетанти! — така биват наричани с пренебрежение хората, които се занимават с някоя наука или изкуство от любов към тях и за своя радост, *per il loro diletto*, от ония, които се занимават с науката или изкуството за печалба, тъй като *тях* ги радват само парите, които по този начин могат да изкарат. Това пренебрежение се гради на жалкото им убеждение, че никой не може да върши нещо както трябва, ако не го принуди към това нуждата, гладът или някаква друга потребност. Публиката има същия манталитет и затова поддържа същото становище — оттук и всеобщият респект към «хората от бранша» и недоверието към дилетантите. В действителност обаче работата за дилетанта е цел, докато за професионалиста тя е само средство. А с истинска сериозност се посвещава на едно дело само този, който непосредствено държи на него, който го върши от любов към самото дело, «*con amore*». От такива хора, а не от работещите на надница ратаи е излизало винаги най-значителното.“

Професор Вилхелм Дьорпфелд, сътрудник, съветник и приятел на Шлиман и един от малкото немски специалисти, които застанали на негова страна, пише през 1932 г.:

„Той никога не можа да проумее насмешките и презрението, с които много учени и преди всичко немските филолози се отнасяха към неговата работа в Троя и Итака. Този присмех, с който по-късно някои големи учени удостоиха и моите разкопки по Омировите места, винаги ме е огорчавал и мен и аз го намирам не само несправедлив, но и не подобаващ на хора на науката.“

Недоверието на „специалистите“ към преуспяващия „outsider“^[3] е недоверието на еснафа към гения. Човекът със осигурено поприще в

живота презира този, който се впуска в областта на несигурното, който няма здрава почва под краката си. Това презрение е несправедливо.

Проследим ли развитието на научните изследвания колкото искаме назад в миналото, лесно ще установим, че необикновен брой големи открития са дело именно на „дилетанти“, на „outsiders“ или дори на „самоуци“, които, погълнати всецяло от някаква идея, не са се чувствали сковани от рутината, не са носели наочниците на специалистите и са прескачали препятствията на академичната традиция.

Най-големият немски физик на 17 век Ото фон Герике бил по професия юрист. Дени Папен бил лекар. Бенджамин Франклин, син на сапунар, без гимназиално, а камо ли университетско образование, станал не само деен политик (за това понякога са достатъчни и поскромни качества), но и забележителен учен. Откривателят на електричеството Галвани бил лекар и, както доказва Вилхелм Оствалд в „История на електрохимията“, дължал откритието си именно на празнотите в своите знания. Фраунхофер, автор на забележителни изследвания върху спектъра, не знаел до четиринадесетгодишната си възраст да чете и пише. Майкъл Фарадей, един от най-значителните естествоизпитатели, бил син на ковач и започнал попрището си като книговец. Откривателят на закона за съхранение на енергията Юлиус Роберт Майер бил лекар. Лекар бил и Хелмолц, който на двадесет и шест години публикувал първия си труд на същата тема. Математикът и физикът Бюфон създал своите най-значителни трудове в областта на геологията. Човекът, който конструирал първия електрически телеграф, Томас Зьомеринг, бил професор по анатомия. Самуел Морз, както и Дагер били художници — първият създал морзовата азбука, а вторият изнамерил фотографията. Ентусиазираните създатели на управлявания въздушен кораб — граф Цепелин, Грос и Парсефал — били офицери и нямали понятие от техника.

Тази редица е безкрайна. Отнемем ли тези хора и техните дела от историята на науката, цялата сграда ще се сгромоляса. И все пак на времето си те били прицел на хули и насмешки.

Тази редица продължава и в историята на науката, с която се занимаваме тук. Уилям Джоунс, на когото дължим първите хубави преводи от санскритски, не бил ориенталист, а главен съдия в Бенгалия. Гротефенд, който пръв разчел клинообразното писмо, бил

филолог-класик, а неговият приемник Ролинсън — офицер и политик. Първите стъпки по дългия път към разчитането на йероглифите направил лекарят Томас Ъънг, а Шамполион, който достигнал крайната цел, бил в същност професор по история. Хуман, който разкрил Пергам, бил пък железопътен инженер.

Достатъчен ли е този списък, за да потвърди това, което искаме да кажем тук? Не може и не бива да се оспорват качествата, които изграждат специалиста. Но не е ли най-важен крайният резултат, стига употребените средства да са чисти и почтени? И не заслужават ли любителите и дилетантите нашата особена благодарност?

При първите си разкопки Шлиман наистина допуснал груби грешки Съборил стари сгради, които били твърде ценни, разрушил зидове, които могли да дадат важни указания. Ала големият немски историк Ед. Майер казва в негова защита: „Шлимановият неметодичен начин на работа, т.е. това, че той отишъл направо към най-долния пласт, се оказал във висша степен полезен за науката. При систематически разкопки едва ли биха били открити старите пластове на хълма, а заедно с тях и културата, която днес наричаме «троянска». За зла участ тъкмо неговите първи опити за тълкования и датировки се оказали в повечето случаи погрешни. Но когато Колумб открил Америка, той също смятал, че се е добрал до Индия. Нима това намалява значението на неговото дело?»

Едно е безспорно. Ако през първите години Шлиман се нахвърлил върху Хисарлъка подобно на момченце, което с чук в ръка се залавя със своята играчка, за да види какво има вътре, то човекът, който разкопал Микена и Тиринт, можел вече да се счита за вещ и научно подготвен изследвач на терена. Това признават както Дьорпфелд, така и забележителният англичанин Еванс — последният с известни уговорки.

Както на времето Винкелман изтърпял немалко от „земята на деспотизма“ Прусия, така и на Шлиман било съдено да страда от неразбиране тъкмо в страната, в която се родил и откъдето донесъл младежките си мечти. Въпреки резултатите от неговите разкопки, които лежали като на длан пред цял свят, през 1888 г. все още било възможно да излезе второ издание на едно „Тълкуване на Илиадата“ („Erklärung der Ilias“) от някой си Форххамер, в което авторът правел злополучния опит да обясни Троянската война като борба на морски

течения и реки, на мъглите и дъждовете в Троянската низина. Шлиман обаче се бранел като лъв. Когато някакъв глуповат мърморко, капитан Бьотихер — неговият главен противник, — си позволил да твърди, че при разкопките си Шлиман умишлено унищожил крепостните стени, за да отстрани всичко, което противоречало на неговата хипотеза за древната Троя, той го поканил на свои разноски на Хисарлъка. На тази среща присъствали и специалисти, които потвърдили становището на Шлиман и Дьорпфелд. Капитанът старателно огледал всичко, направил кисела физиономия, след това си заминал в къщи и започнал да разправя, че „така наречената Троя“ представлява само някакъв огромен стар некропол. По-късно, през 1890 г., по време на четвъртите разкопки, Шлиман поканил на своя хълм учени от цял свят. На склона към долината на Скамандър построил дървени бараки и се погрижил за настаняването на четиринадесет учени. Англичани, американци, французи и немци (между които и Вирхов) се отзовали на поканата и под впечатлението на това, което видели с очите си, потвърдили и те правилността на Шлимановите и Дьорпфелдовите схващания.

Сбирките на Шлиман имали неоценима стойност. В завещанието си той постановил, че след неговата смърт те трябва да станат собственост на народа, „който най-много уважавам и обичам“. Най-напред той ги предложил на гръцкото правителство, след това на френското. През 1876 г. писал на един руски барон в Петербург: „Когато преди няколко години ме запитаха за цената на моята сбирка от Троя, назовах сумата 80 000 лири стерлинги. Но тъй като съм прекарал двадесет години от живота сив Петербург и всичките ми симпатии принадлежат на Русия, и защото искрено желая моята сбирка да отиде там, искам от руското правителство само 50 000 лири, а ако е необходимо, готов съм да я отстъпя и за 40 000...“

Ала неговата истинска и най-открито изявена любов принадлежала на Англия, където той намерил най-голям отзвук и признание, където колоните на „Таймс“ били винаги на негово разположение (тогава, когато немският печат все още му отказвал достъпа до своите страници), където дори министър-председателят Гладстон написал предговор към книгата му за Микена (а преди това прочутият А. Х. Сейс от Оксфорд — към неговата книга за Троя).

За това, че въпреки всичко сбирките се озовали в Берлин „за вечно притежание и неделимо съхранение“, трябва пак да се благодари

— Каква ирония! — на един човек, който имал към археологията само любителско отношение. Този човек бил големият лекар д-р Вирхов, благодарение на чиито усилия Шлиман станал почетен член на Антропологическото дружество, а най-сетне и почетен гражданин на Берлин — наред с Бисмарк и Молтке.

Някога Шлиман като престъпник укрil своите находки на сигурно място от ръката на властта. След редица перипетии важни експонати от неговата троянска сбирка стигнали в Берлинския музей за праистория и ранна история. Там тези съкровища почивали десетилетия и преживели една голяма война. След това дошла втората голяма война; започнали да падат бомби. Част от сбирката оцеляла и била прибрана на сигурно място. „Златното съкровище на Приам“ се озовало най-напред в Пруската държавна банка, а сетне — в бункера на противовъздушната отбрана при берлинската зоологическа градина. И двете скривалища били разрушени. По-голямата част от керамиката била откарана в замъка Шьонебек на Елба, в замъка Пиетрушково при Бреслау (Вроцлав) и в замъка Лебус. В Шьонебек не оцеляло нищо. Пиетрушково било върнато на Полша и досега няма съобщение, че сбирките са намерени. Замъкът Лебус бил ограбен към края на войната и по решение на правителството на ГДР развалините трябвало да бъдат досъборени. Скоро обаче до Берлин стигнали сведения, че в Лебус все още можело да се спаси нещо от керамиката. Научната работничка, която получила разрешение да огледа замъка, не намерила Подкрепа от страна на местните органи. Тогава тя купила двадесет и пет килограма бонбони и с тяхна помощ склонила децата да ѝ донесат старата керамика. Макар хитрите деца скоро да разбрали, че ако натрошат запазените екземпляри, ще могат да ѝ занесат два-три пъти повече парчета, с други думи, ще отнесат два-три пъти повече бонбони, все пак се намерила и запазена керамика, и то по къщите, където гърнетата, паниците и каните, от които яли и пили старите жители на Троя и царският род на Атридите, отново влезли в употреба, този път в семействата на бранденбургските селяни!

Но тази научна сътрудничка открила и нещо по-лошо. След поражението на Германия останалите живи обитатели на Лебус нямали представа за стойността на сандъците с керамика. И когато в селото започнал да се пробужда нов живот и някой се заженел, младежите отивали вечерта преди сватбата до замъка, докарвали оттам пълна

количка с урни и амфори — незаменимите находки на Шлиман! — и с весели викове ги разбивали пред прага на младоженците!

Така през 1945 г. част от находките от Троя била повторно унищожена и с помощта на двадесет и пет килограма бонбони за втори път събрана.

---

[1] Периодът след Френско-пруската война от 1870/71 г., характеризиращ се с бурна политическа и стопанска експанзия на Германската империя. — Б.ред. ↑

[2] Selfmademan (англ.) — човек, издигнал се благодарение на собствените си качества. — Б.пр. ↑

[3] Outsider (англ.) — човек, стоящ вън от някоя професия, общество, среда и пр. — Б.пр. ↑

7.

МИКЕНА, ТИРИНТ И ОСТРОВЪТ НА ЗАГАДКИТЕ

През 1876 г. петдесет и четири годишният Шлиман започнал разкопки в Микена. През 1878 — 1879 г. той повторно копал с помощта на Вирхов в Троя, а през 1880 г. открил в Орхомен — третия град, наречен от Омир „златен“ — богатата съкровищница на цар Миний. През 1882 г. той копал заедно с Дьорпфелд за трети път в Троя, а две години по-късно започнал разкопките си в Тиринт.

И отново се повторила старата история. Развалините на Тиринтската крепост лежали на повърхността; пожар бил превърнал някогашните камъни във вар, а свързващата ги глина — в напечени тухли; археолозите смятали тия стени за средновековни развалини, а гръцките пътеводители заявявали, че в Тиринт няма какво да се види.

Шлиман се осланял на своите древни автори и започнал да копае с такова увлечение, че унищожил засятата с кимион нива на някакъв селянин от Кофинион и трябвало да заплати 275 франка глоба.

Преданието разказва, че в Тиринт се е родил Херкулес. Циклопските стени се смятали в древността за едно от чудесата на света и Павзаний ги поставя наравно с египетските пирамиди. Според преданието Проит, митичният цар на Тириш, довел седем циклопа, които издигнали тези стени. След това те строили и на други места, най-вече в Микена, та Еврипид нарекъл цялата Арготида „земя на циклопите“.

Шлиман копал и разкрил основите на дворец, който превъзхождал всички намерени дотогава дворци и будел страхопочитание пред онзи древен народ, който го изградил и чиито царе живеели там.

Като непристъпна крепост се издигал дворецът върху варовиковата скала. Стените му били съградени от каменни блокове, два-три метра дълги, метър високи и метър широки. В приземието на цитаделата, където имало само стопански помещения и обори, зидовете били дебели седем-осем метра, а в горната част, където

живееел владетелят, те достигали единадесет метра, и то при обща височина на стената шестнадесет метра!

Каква ли гледка е представлявала вътрешността на тази крепост, населена от воини и огласяна от звън на оръжия? Дотогава не се знаело нищо за уредбата на дворците от Омирово време, нищо не било запазено от палатите на Менелай, Одисей и други владетели. Дори останките от Троя и Приамовия дворец не давал невъзможност да се реконструират плановете им.

Тук обаче лопатата разкрила ясните очертания на един истински Омиров дворец. Тук имало колонади и зали, двор за мъжете с олтар, внушителен мегарон с преддверие и входна зала; можело да се разпознае дори и банята (чийто под се състоял от един-единствен варовиков блок, тежък 20 000 килограма), където се къпели и натривали телата си с благоуханни масла Омировите герои. Изпод Шлимановата лопата се разкрила описаната в „Одисея“ картина на завръщането на многохитрия Лаертов син, пирът на жените и кървавата баня в голямата зала.

Но имало нещо още по-интересно — стилът на намерената керамика и стенописите. Шлиман открил веднага сходството на тази керамика, на всички тия вази, гърнета и глинени съдове с керамиката, която намерил в Микена. Нещо повече, той посочил сходството и с керамиката, намерена от други археолози в Атина, Навплион, Елевзин и на различни острови, най-значителният, от които бил Крит. Нима откритото в микенските развалини щраусово яйце (което впрочем той отначало взел за алабастрова ваза) не говорело достатъчно ясно за връзките на Микена с Египет? Не открил ли той там вази в т.нар. „геометричен стил“, които финикийците още около 1500 г. пр.н.е. докарвали в двореца на Тутмос III?

В подробно изложение той се опитал да докаже, че е открил следите на една взаимносвързана културна общност, която била от азиатски или африкански произход, на една култура, която се простирала по цялото източно крайбрежие на Гърция, обхващала повечето от островите и — вероятно — имала за център остров Крит.

Днес ние наричаме тази култура критско-микенска. Шлиман пръв попаднал на нейните следи. Разкриването и щяло да бъде дело на друг.

Всички помещения на двореца били измазани с вар, а стените покрити със стенописи във форма на фризове, повечето обкръжени с жълто-синя ивица, която вероятно минавала на височина човешки ръст около цялото помещение и разделяла стените на две части.

Между тези стенописи имало един твърде забележителен. На син фон бил изобразен огромен бик на червени петна, очевидно в стремителен скок; в кръглото му око се долавяла дива ярост, а опашката била вдигната като бич. На гърба на бика бил изобразен мъж в странна поза — полу-скок, полу-танц — вкопчил се с ръка за единия рог на бика.

В Шлимановата книга за Тиринт взема думата някой си д-р Фабрициус, за да даде следното обяснение: „... можем да предполагаме, че мъжът на гърба на бика е или майстор-ездач, или укротител на бикове, демонстриращ своето майсторство, като скача на гърба на препускащия бик подобно на онзи конеукротител, за който се споменава на едно добре известно място в «Илиада» и който прескачал от гръб на гръб на четири вързани един за друг, препускащи коне.“ Това обяснение, към което Шлиман явно нямало какво да добави, не било достатъчно. Но ако той можел да осъществи идеята, която често го занимавала, и отидел на остров Крит, щял да направи там откритие, което, свързано с тора изображение, би потвърдило много неща и би увенчало цялото му жизнено дело.

До последния си час Шлиман живеел с мисълта да копае на остров Крит и особено в Кносос. Където имало много развалини, имало изгледи да се намерят много неща. Една година преди смъртта си той писал:

„Бих искал да увенчая делото на своя живот с едно голямо начинание, а именно разкопките на прастария, на праисторическия дворец на Кнососките царе на остров Крит, който смятам, че открих преди три години.“

Трудностите обаче били големи. Той наистина получил разрешение от губернатора на острова, но собственикът на хълма бил противник на всякакво „ровене“ и поискал баснословната сума от 100 000 франка, срещу която само бил съгласен да отстъпи мястото. Шлиман започнал да преговаря и намалил цената на 40 000 франка. Но когато се върнал от едно свое пътуване, за да подпише договора, той преброил маслиновите дръвчета на новия си имот и открил, че парцелът не бил очертан така, както било договорено, и че сега му оставали 888 дръвчета вместо 2500. Шлиман се отказал от договора. Търговският дух у него взел връх над археологическия интерес. Той, който бил вложил в научни изследвания огромно състояние, сега заради маслото на 1612 маслинови дръвчета се лишил от възможността да намери ключа на ония загадки на древността, които сам извадил на бял свят, но не успял да разреши докрай.

Трябва ли да съжаляваме за това? Не, неговият живот бил достатъчно богат и пълен, когато през 1890 г. смъртта изтръгнала лопатата от ръцете му и изпратила в гроба човека, който разкопал толкова други гробове. Шлиман пожелал да прекара коледните празници на 1890 г. при жена си и децата си. Страдал от силни болки в ушите. Бил толкова погълнат от нови планове, че когато се връщал през Италия на път за дома си, се задоволил само да се посъветва с няколко непознати лекари. Те го успокоили. По Коледа обаче той неочаквано се строполил на Пиаца дела Санта Карита в Неапол. Запазил съзнание, но изгубил говора си. Съчувствени хора отнесли милионера в болницата. Там отказали да го приемат. Когато го претърсили в полицията, намерили адреса на един от лекарите. Извикали го. Лекарят обяснил за кого става дума и поискал файтон, за да го откара. Хората гледали облечения съвсем обикновено човек, който лежал свит на пода — изглеждал им бедняк. Когато запитали кой ще заплати, лекарят възкликнал: „Та той е богат човек!“ Бръкнал в дрехата на болния и извадил кесия — пълна кесия със злато!

Цяла нощ се мъчил Хайнрих Шлиман — в пълно съзнание. На сутринта починал. Когато тялото му било пренесено в Атина, край неговия ковчег застанали гръцкият крал, престолонаследникът, дипломатическите представители на чуждите държави, членовете на правителството и ръководителите на всички гръцки научни институти. Пред Омировия бюст те отдали признателност на елинофила, който

обогатил науката за гръцката древност с цяло хилядолетие. До ковчега стояли жена му и двете му деца.

Те се казвали Андромаха и Агамемнон.

Артур Еванс, роден през 1851 г. — т.е. тридесет и девет годишен, когато Шлиман затворил очи, англичанин *par excellence*, — бил човекът, комуто било съдено почти да склочи кръга, който Шлиман разпознал върху старата плоча на историята само като неясно очертана дъга.

Еванс бил съвършено различен от Шлиман. Учил в Хероу, Оксфорд и Гьотинген, заинтересувал се от йероглифното писмо, натъкнал се на някакви писмени знаци, които го отвели в Крит. Там започнал през 1900 г. разкопки, през 1909 г. станал професор по праисторическа археология в Оксфорд; бавно, но сигурно се изкачвал по йерархическата стълба на науката, поставил един ден пред името си титлата „сър“, получил много отличия, между които през 1936 г. и ценния медал Коплей на Кралското дружество. С една дума, по характер и житейски път Еванс бил пълна противоположност на буйния и неукротим Шлиман.

Резултатите от неговите изследвания обаче били не по-малко интересни. Еванс отишъл в Крит, за да потърси потвърждение на своята теория за ония писмени знаци, които особено го интересували.

Нямал намерение да остане там за дълго. Но когато бродел по острова, видял същите внушителни развалини, които така поразили Шлиман преди него. Един прекрасен ден той изоставил своите теории за писмените знаци и хванал лопатата. Това станало през 1900 година. Една година по-късно Еванс заявил, че му е нужна най-малко още една година, за да разкрие всичко, което можело да бъде от полза за науката. Тук вече сгрешил. Всъщност той копал там цели двадесет и пет години, и то на същото място, където някога смятал, че ще остане за кратко време.

Също като Шлиман и той копаел по следите на предания и легенди. Също като него открил съкровища и дворци. Създал рамка за картината, която очертал Шлиман, но наред с това нахвърлил скиците и за много други картини, чиито багри и до днес ни липсват. Еванс забил лопатата на критска земя и се натъкнал на един остров на загадките.

8. НИШКАТА НА АРИАДНА

Остров Крит е разположен в най-крайната точка на планинската дъга, която минава по Гърция през Егейско море до Мала Азия.

Егейско море не разделяло народите. Това доказал още Шлиман, когато намерил в Микена и Тиринт предмети, които явно произхождали от далечни земи. Еванс пък открил на остров Крит слонова кост от Африка и статуи от Египет. Търговията и войната са двигателните сили в отношенията между народите — в малкия свят на древността тия отношения били не по-малко миролюбиви и не по-малко разбойнически, отколкото днес. Островите на Егейско море образували с двата континента-метрополии една стопанска и културна общност. С двете метрополии ли? В случая метрополия и континент не били едно и също нещо — много скоро се оказало, че истинският „център“ (в смисъл, че оттам изхождал творческият импулс) бил един от островите — Крит.

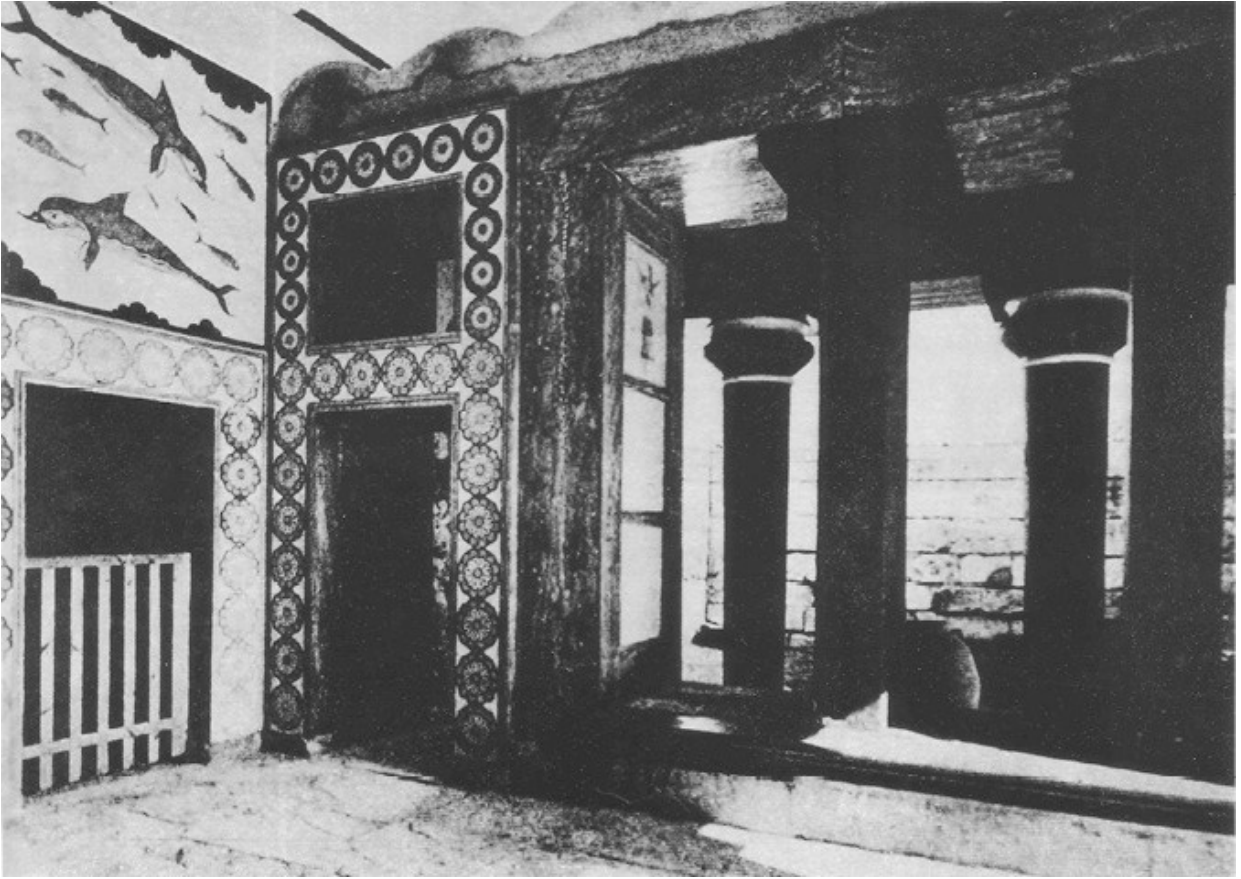
Самият Зевс според преданието бил роден тук в пещерата на Дикта от майката на земята Рея. Пчелите му носели мед, козата Амалтея го кърмела, нимфите се грижели за него. Младежите, годни да носят оръжие, се събрали да го пазят от собствения му баща Кронос, който ядял деца.

Тук според преданието царувал и легендарният цар Минос, син на Зевс, един от най-могъщите и прославени владетели на древността.

Еванс започнал да копае край Кносос. Стените лежали непосредствено под земната повърхност. Първите резултати дошли само след няколко часа работа. Няколко седмици по-късно Еванс стоял изумен пред развалините на сгради, заемащи площ от осем ара, а с течение на годините изпод земята израснали останките на дворец, разположен на два и половина хектара (вж. ил. 23, 24 и 25).

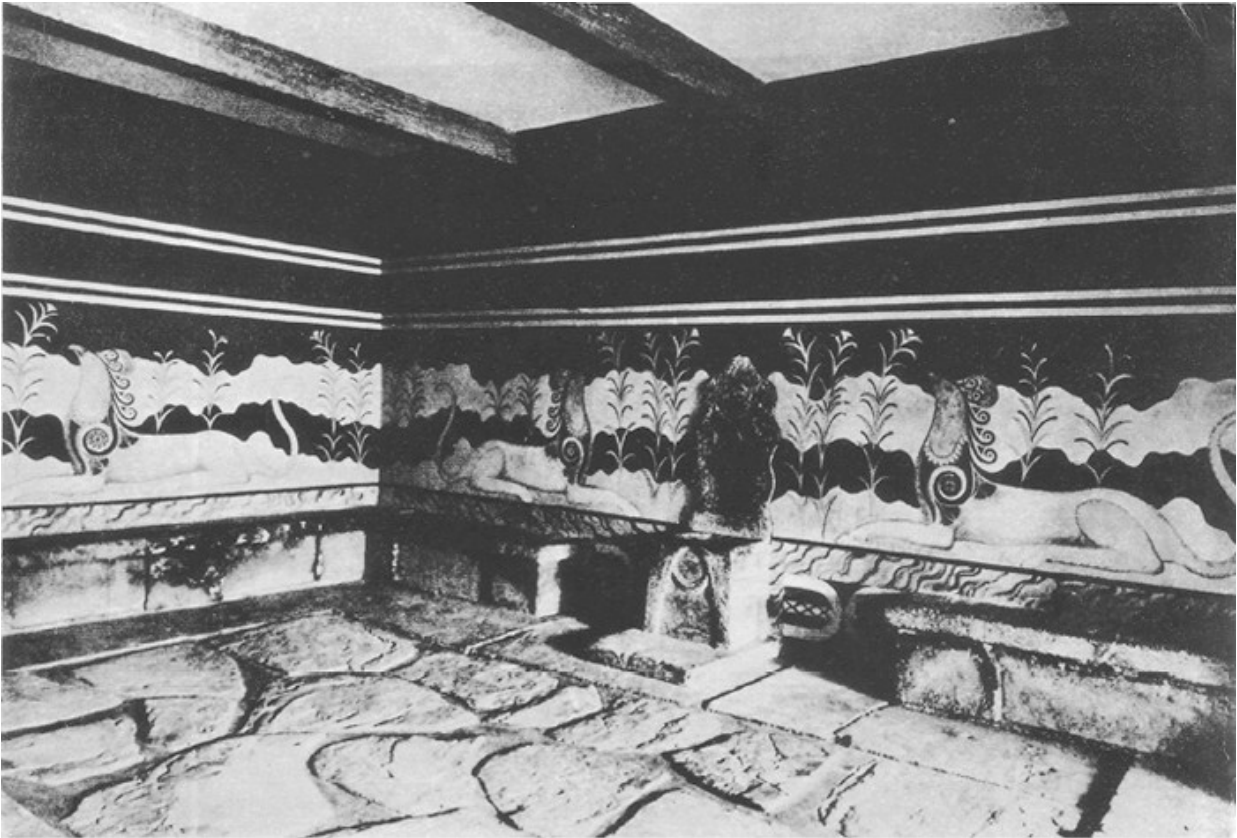

23. Изглед от северния вход на двореца в Кносос

24. Мегарон на царицата и колонна зала в Кносоския дворец

25. Тронна зала в Кносоския дворец

Планът на двореца личал ясно и показвал (въпреки големите на пръв поглед различия) сходство с дворците в Тиринт и Микена. Но колосалните му размери, които тук се съчетавали с блясък и красота, свидетелствали, че крепостите на континента били само второстепенни селища — столици на колонии, далечна провинция.

Около огромния четириъгълник на централния двор се издигали от всички страни крилата на сградата; стените били иззидани от непечени тухли, а плоските покриви се носели от колони. Но стаите, коридорите и залите на различните етажи били разположени в такъв заплетен план и предлагали на новодошлия толкова възможности да се заблуди и обърка, че думата „лабиринт“ се отронвала от устата и на най-непросветения посетител, който нямал и понятие, че според преданието именно цар Минос притежавал лабиринт, построен от Дедал — първообраз на всички лабиринти въобще.

Еванс не се поколебал да извести на света, че е намерил двореца на цар Минос, сина на самия Зевс, бащата на Ариадна и Федра,

господаря на лабиринта и на страшния бик с човешка глава или човек с тяло на бик — Минотавъра.

Сега Еванс открил истински чудеса. Тук някога живеел народ, за който освен мъглявите предания не се знаело нищо (Шлиман намерил само следи от неговите колонии), народ, който живеел в богатство и наслади и вероятно на върха на своето развитие бил вече белязан от упадъка, носещ семената на гибелта, народ от изтънчени епикурейци, които и на легло от рози получавали мазоли.

Само изключителен стопански разцвет можел да бъде източник на такава декадентска култура. И тогава, както и днес, Крит бил земя на виното и зехтина. Но той бил и търговски център, а като остров — и център на морска търговия. Още първите разкопки изумили света — този най-голям дворец на гръцката древност нямал никакви укрепления, нито отбранителен вал. Но когато в двореца били открити търговски стоки, станало ясно, че тези стоки се нуждаели от по-надеждна, по-нападателна защита, отколкото можели да предложат яките крепостни стени, а именно — властващ над моретата флот.

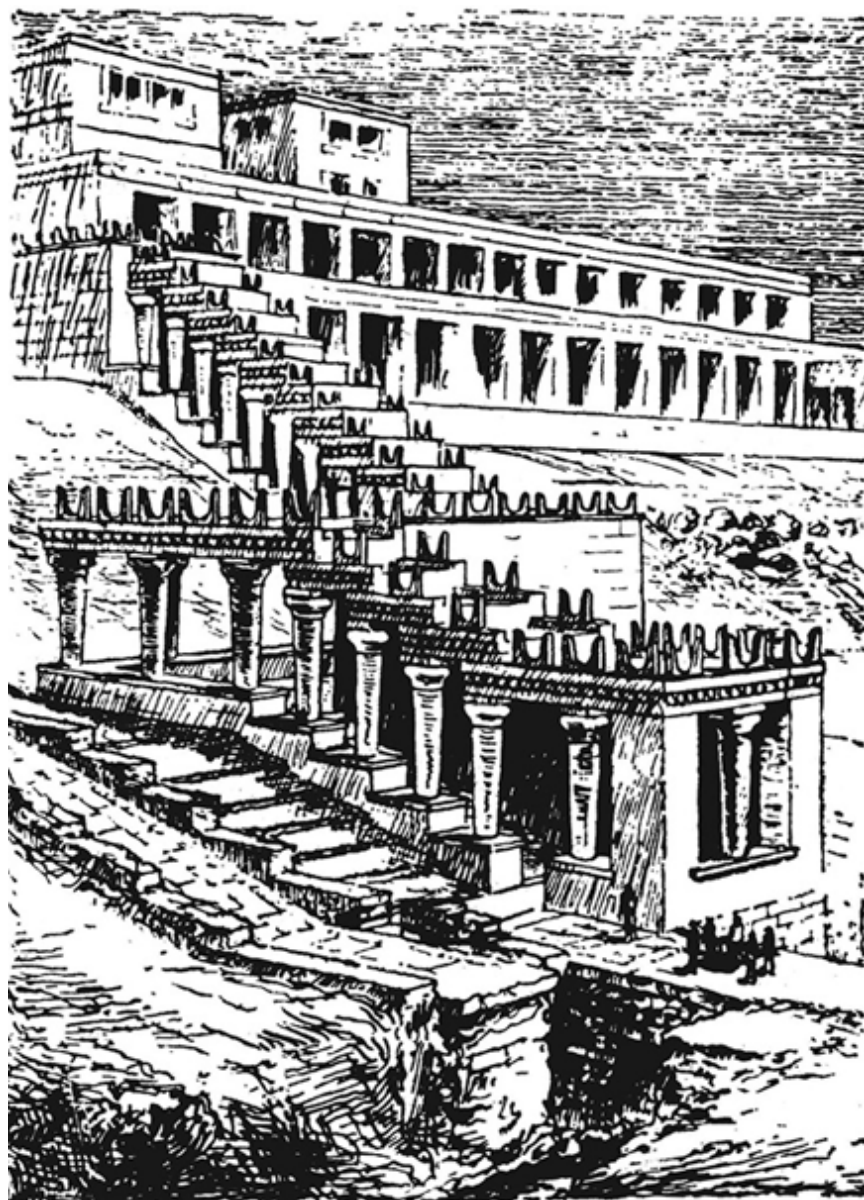
Този дворец не се извисявал като крепост пред очите на приближаващите се моряци. Със своите бели колони и украсени с щук стени той блестял под палещото критско слънце като изплувал от морето скъпоценен камък, чиято пищна красота искряла от всичките му стени.

Еванс открил складове, а в тях делва до делва — огромни глинени съдове, някога всичките пълни със зехтин, богато украсени с орнаменти в стила на намерената по-рано керамика в Тиринт. Еванс си направил труда да пресметне вместимостта на складовете за дървено масло — получил цифрата 75 000 литра. Това били запасите само на един дворец!

Кому принадлежало това богатство?

Еванс скоро открил, че всичките му находки не датирали от една и съща епоха, че всичките стени не били еднакво стари, че керамиката, фаянсът и живописната украса не принадлежали към една и съща стилова концепция. Оглеждайки с проникателен поглед хилядолетната история на тази култура, той скоро разграничил отделните етапи в развитието и; така той различава (тази периодизация се употребява и до днес) ранноминойска епоха — от третото до второто хилядолетие пр.н.е., средноминойска епоха — свършваща приблизително към 1600 г.

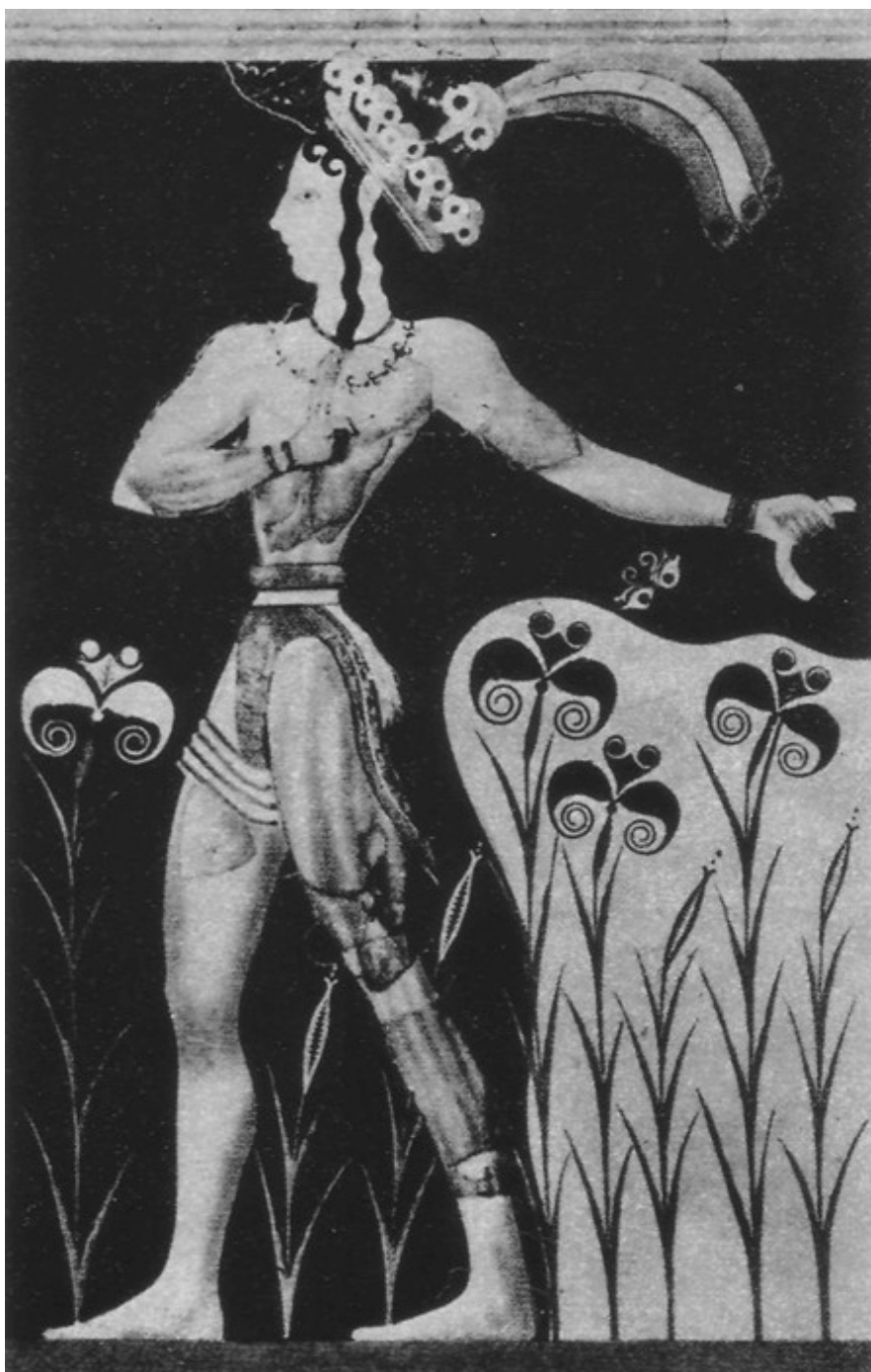
пр.н.е., и късноминойска епоха — най-кратката и завършила внезапно — до към 1250 г. пр.н.е. Той намерил следи от човешка дейност и от още по-ранно време, от така наречената новокаменна епоха, когато човекът още не познавал желязото и приготвявал всичките си сечива от камък. Еванс определил възрастта на някои находки на 10 000 години. Другите изследователи след него не отиват толкова далеч, но смятат, че 5000 години може да се приемат със сигурност.

Рис. 5. Реконструкция на южното стълбище на двореца в Кносос (по Т. Файф)

Откъде идват тези датировки и тази периодизация?

Сред останките от всяка епоха Еванс намерил предмети от чужд произход, особено египетска керамика и гърнчарски изделия от точно датирани фараонски династии. Като време на разцвет, на най-висока култура, той означил прехода от средноминойската към късноминойската епоха, т.е. десетилетията около 1600 г. пр.н.е., когато вероятно живял някакъв цар Минос, господар на флота и владетел на морето. По това време всеобщото благоденствие започнало да прераства в разкош. Процъфтявал култът към красотата. Стенописите показват младежи, които бродят из ливади и берат минзухари в грациозни калихи^[1], изобразяват девойки, нагазили сред поляни, осяяни с лилии (вж. ил. 26). Културата е на път да се превърне в разточително великолепие. Живописната украса вече не се подчинява на определени формални изисквания, а прелива от багри и се опива от блясък. Жилището не е вече необходимост, а още една възможност за показ на лукс, облеклото не е само природна и битова потребност, а признак на рафиниран вкус.

26. „Царят-жрец“ или „принцът с лилиите“. Реставриран релеф от Кносоския дворец (по Еванс)

Нищо чудно, че Еванс си служел с думата „модерно“, когато говорел за своите находки. В тази сграда, не по-малка от Бъкингамския дворец, имало отводнителни канали, разкошни тоалетни помещения, отходни ями, съоръжения за проветряване, шахти за отпадъци. Ала още

повече му се натрапвал паралелът със съвременността, когато наблюдавал хората, тяхното държане, техните дрехи и мода.

Още в началото на средноминойския период жените носели високи островърхи шапки и дълги пъстри дрехи, пристегнати с колани и разтворени отпред, с висока твърда яка, която разкривала гърдите.

През епохата на разцвета тази старинна носия се превърнала в рафиниран костюм. Простата дреха се променила в нещо като корсаж с ръкави, който тясно обгръщал тялото, подчертавал неговите форми и пак оставял гърдите открити, но с явно, предизвикателно кокетство. Полите, богато и пъстро украсени, падали свободно на волани до земята; на някои били изрисувани хълмове, от които израствали стилизирани лотосови цветове; върху тях била препасана пъстра престилка (вж. ил. 22). На главите си жените носели високи шапки, произлезли от предишните островърхи шапки. Искаме ли да видим в „модерната“ им външност дори нещо свръхмодерно, което граничи с гротеската? Ако е модерно жените да носят късо отрязани коси, тези жени наистина били свръхмодерни, тъй като главите им били остригани ниско като на мъжете!

22. Фигурка на богиня със змии. Фаянс. Намерена в Кносоския дворец.
Около 1600 — 1580 г. пр.н.е.

Такива ги виждаме на рисунките: те се движат с небрежна грация, изтягат се с ленива чаровност по градинските столове, играят си с ръкавица, водят разговори с парижки „шарм“ в погледа и израза —

изглежда невероятно наистина, че тези дами са живели в епоха, отминала преди хиляди години.

Но за да почувствуваме колко далеч е тази епоха от нас, достатъчно е да хвърлим един поглед върху мъжете — те носели една препаска около бедрата и нищо повече.

Между всичките тия великолепни картини, които Еванс открил (тяхната „красота и очарование — пише той — почувствуваха дори нашите необразовани работници“), отново се намерило изображение, чийто сюжет вече познаваме: Танцърът с бика.

Рис. 6. „Танцърът с бика“. Отпечатък от гема, намерена в Крит

Танцър? Артист? Това било мнението на Шлиман, когато той намерил същата картина в Тиринт, в тази далечна, погранична крепост, където нямало нищо, което да напомня старите легенди за жертвоприношения, бикове и димяща кръв в храмовете.

Но нима Еванс не се намирал сега в земята, над която властвал Минос, царят с Минотавъра, бикоподобното чудовище? Какво говори легендата?

Минос, царят на Кносос, Крит и всички гръцки морета, изпратил сина си Андрогей в Атина, за да вземе участие в тамошните игри. Посилен от всички гърци, Андрогей удържал пълна победа, но бил убит от

завистливия владетел на Атина, Егей. Тогава разгневеният баща изпратил своя флот в Атина, нападнал града, покорил го и поискал страшно възмездие. Всеки девет години атиняни трябвало да изпращат цвета на своята младеж — седем юноши и седем девойки, — за да бъдат принасяни в жертва на чудовището на Минос. Но когато страшното жертвоприношение трябвало да бъде изпълнено за трети път, Тезей, синът на Егей, който току-що се бил завърнал от далечно, изпълнено с героични подвизи пътешествие, измолил да бъде изпратен с кораба в Крит, за да убие чудовището.

*„Браздел яркосиният нос на кораба
морето критско. Тезея носел той
и седем двойки деца йонийски.“*

На мачтата се издували черни платна, а бели платна Тезей искал да опъне на връщане, ако делото му се увенчаело с успех. Ариадна, дъщерята на Минос, видяла обречения на смърт Тезей и сърцето и затуптяло от любов към него. Тя му дала боен меч и кълбо конци, единия край на което искала сама да държи, докато Тезей вървял в лабиринта, за да търси звяра. След страшна борба Тезей надвил чудовището. По вълнената нишка той намерил изхода и бързо побягнал с Ариадна и своите другари към родината. Но бил така развълнуван от щастливото избавление, че забравил да смени платната, както било уговорено. И когато баща му Егей видял черните платна, помислил, че те са вест за смъртта на сина му и се хвърлил в морето.

Не давала ли тази легенда ключ за обяснението на рисунката? Две девойки и едно момче си играят с бика. Но игра ли е това? Не става ли тук дума за живот и смърт? Не изобразява ли тази рисунка жертвите на Минотавъра, име, което — може би — означава само „бик на Минос“?

Като проследявали по-нататък паралела между легендата и разкритите факти, изследователите се изправяли и пред други въпроси. Явно било, че легендата криела зърно истина — лабиринтът съществувал. Можело да се допусне, че победата на Тезей била символ на победата на завоевателите, които дошли от континента и унищожили дворците на Минос. Но било крайно невероятно, че личното отмъщение на цар Минос, големите жертви, които той поискал като изкупление за

убийството на своя син, са станали причина за унищожаването на неговото царство.

Така или иначе царството било унищожено. Унищожено било из основи и тъй внезапно, че разрушителите не намерили време нито да видят, нито да чуят, нито да научат нещо. Така три хиляди години по-късно била унищожена до основи империята на Монтесума от шепа испанци и от нея останали само развалини и мъртви камъни, които не говорили вече нищо.

Откъде дошъл — къде изчезнал богатият критски народ? Произходът и гибелта му си остават и до днес загадка за всички археолози и учени, които се занимават с най-ранната история.

Според Омир на острова живеели пет различни народи. Според Херодот Минос не бил грък — Тукидид твърди обратното. Еванс, който най-обстойно от всички се е занимавал с този въпрос, смята, че обитателите на Крит са от африкано-либийски произход. Едуард Майер, един от задълбочените изследвачи на древността, отбелязва само, че по всяка вероятност те не са дошли от Мала Азия. Старият Шлиманов сътрудник Дьорпфелд хвърля на осемдесетгодишна възраст ръкавица на Еванс и пише през 1932 г., че критско-микенската култура произхождала от Финикия, с други думи, че цялото това изкуство не е възникнало в Крит, както твърдял Еванс.

Къде е нишката на Ариадна, която ще ни изведе от лабиринта на тези „за“ и „против“?

Тази нишка би могла да бъде критската писменост. Та нали заради нея Еванс дошъл на времето в Крит! Още през 1894 г. той описал първите знаци на критското писмо. Открил безбройни надписи, а в Кносос — над 2000 глинени плочки със знаците на някакво линейно писмо. Но през 1935 г. Ханс Йенсен прави в своя изчерпателен труд върху писмеността следната трезва констатация: „Разчитането на критската писменост е засега едва в началото си, така че не сме още наясно относно истинския и характер.“ (вж. ил. 27, 28, 29).

27. „Дискът от Фестос“. Глинена плочка с критско образно писмо от средноминойската епоха, след 1600 г. пр.н.е.

28. Глинена плочка с критско линеарно писмо „А“ от Агия Триада,
късноминойска епоха

29. Глинена плочка с критско линеарно писмо „Б“

Неясен като произхода и писмеността му е и краят на критското царство. Теории има много — една от друга по-смели. Еванс различил ясно три стадия на разрушението: на два пъти дворецът бил издиган наново. Третият път бил окончателно унищожен.

Опитаме ли се да обгърнем историята на онези времена от птичи поглед, ще видим скитащи орди, които нахлуват в Гърция, светлокожи ахейци, идващи от север, от земите край Дунав, а може би и от Южна Русия, които нападат крепостите на мургавите хора и унищожават Микена и Тиринт — ще видим нашествието на един варварски народ, който прониква навсякъде, прехвърля се през морето и унищожава Крит. Малко по-късно виждаме нови войнствени орди — дорийците, — които прогонват ахейците и донасят още по-ниска култура от тях. Ако ахейците били завоеватели, които умеели да „превземат“, завоеватели,

достойни за Омировите песни, то дорийците само грабели и унищожавали. С тях обаче започва историята на една нова Гърция.

Така било — казват едните.

А какво казват другите?

* * *

Еванс открил, че унищожаването на двореца на Минос трябва да е станало със стихийността на природно бедствие. Помпей бил класическият пример за подобно явление. Тук, в дворцовите покои, Еванс се натъкнал на същите следи от внезапна смърт и унищожение, които д'Елбьоф и Венути за пръв път видели в подножието на Везувий: захвърлени сечива, недовършени изделия и художествени произведения, ненадейно прекъсната работа в домакинството.

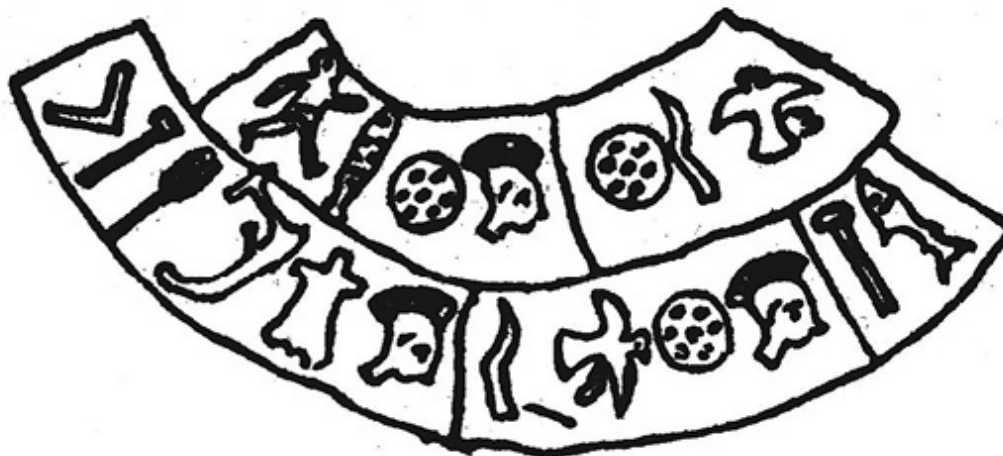
Постепенно у Еванс се зародила една теория, която собственият му опит скоро потвърдил. На 26 юни 1926 г. в 21:45 часа вечерта, когато лежал в леглото си и четял, станало силно земетресение. Креватът му се раздвижил, стените на къщата се разлюлели, предметите почнали да падат, ведрото с водата се разляло. Отначало земята стенела и пышкала, а после се разнесъл такъв грохот, сякаш оживял самият Минотавър. Земният трус обаче не продължил дълго. Щом земята се успокоила, Еванс скочил от леглото и изтичал навън. Спуснал се към прозореца. Възстановените от него обекти били издържали. От години насам той употребявал навсякъде, където можел, стоманени греди и подпори. Но в околните села, та дори в столицата Кандия, земетресението причинило големи опустошения.

Това преживяване укрепило вярата на Еванс в правотата на неговата теория. А тази теория изхождала от обстоятелството, че Крит се намира в една от най-земетръсните области на Европа. Само стихийната сила на такова земетресение, внезапно разтърсило и разцепило земята, можела да погълне делото на толкова човешки ръце — да унищожи двореца на Минос до такава степен, че на негово място могли да бъдат построени само няколко жалки колиби.

Толкова за Еванс. Някои не споделят неговите възгледи. Бъдещето ще внесе яснота и по този въпрос. Еванс успял да затвори кръга, чиито първи наченки възторженият Шлиман забелязал под пепелта на

Микена. И двамата били откриватели — сега е дошло времето на тълкувателите, които ще намерят нишката на Ариадна. Къде ли свети работната лампа на онзи учен, който ще разчете критската писменост? Лампата, чиято ярка светлина ще освети една Европа, потънала повече от три хиляди години в мрак?

С този въпрос завърших през 1949 г. настоящата глава. Към средата на 1950 г. дойде първият отговор. Професорът от Тюбинген Ернст Зитиг като че ли бе разрешил проблема, над който работели в продължение на четиридесет години финландският учен Зундвал, а след него немецът Босерт, италианецът Мериджи, чешкият учен Хрозни (разчел текстовете на хетското клинообразно писмо от Богазкьой), докато най-после през 1948 г. Алис Кобер от Ню Йорк бе заявила с примирение: „Един неизвестен език, писан на неизвестно писмо, не може да бъде разчетен...“

Рис. 7. Образец от критско образно писмо върху глинен диск, намерен от Еванс на Крит

Изглеждаше, че е извоювана голяма победа. Зитиг беше първият учен, който последователно приложи при филологическото изследване на древните паметници роденото от две световни войни изкуство (и наука) да се дешифрират тайни военни донесения с помощта на математико-статистически методи. Той вярваше, че още при първия опит е разчел единадесет, а после дори тридесет знака от тъй нареченото „критско линейно писмо Б“. Но към средата на 1953 г. дойде друг отговор. В ръцете на младия англичанин Майкъл Вентрис

попадна една глинена плочка, изкопана от Блеген в Пилос, на която личеше съчетание от знаци, неизследвани дотогава от Зитиг; тази група знаци гениалният Вентрис — по професия архитект, значи пак любител в археологията — разчете без затруднение на *гръцки*. Това обезцени дешифровките на Зитиг; оказа се, че от неговите тълкования са верни не тридесет, а само три. Сега обаче се разгоря една борба, която няма да свърши скоро. Класическата филология се намира непосредствено пред окончателното разрешение на своя дешифровъчен проблем: повечето критски плочи могат да се четат. Но коя е причината, че на Крит — в центъра на една самостоятелна, високоразвита култура — близо 60 години преди Омир се е пишело със собствена (т.е. критска) писменост на езика на гръците — племе, което в никакъв случай не се намирало още на висока степен на развитие? Дали са съществували успоредно и едновременно няколко езика? Или пък част от нашата ранно-гръцка хронология е погрешна? Нима дори Омир ще се превърне отново в проблем?

В своята книга „Mycenaean and Minoan“ („Микенци и минойци — Предистория на егейските Земи в светлината на линеарното писмо Б“) оксфордският професор Леонард Р. Палмър се осмели да предложи през 1963 г. нови тълкования. Но той бе така ожесточено атакуван и коригиран от специалистите, че две години по-късно се видя принуден да излезе с едно „основно преработено и разширено“ ново издание. Както и да е — изследванията през идните години ще внесат яснота и по този въпрос.

А сега нека да се обърнем към една страна, чиято писменост също е била дълго време загадка за нас (както ще видим обаче, тази загадка била разрешена по един едва ли не *драматичен* начин), страна, която открай време е поразявала човека с най-грандиозните паметници, които ни е оставил древният свят, земята край Нил.

---

[1] Вид продълговата чаша. — Б.пр. ↑

**КНИГА ЗА СТАТУИТЕ
ИЛЮСТРАЦИИ КЪМ ПЪРВА ЧАСТ**

1. Портрет на И. И. Винкелман от А. фон. Марон, 1768 г.

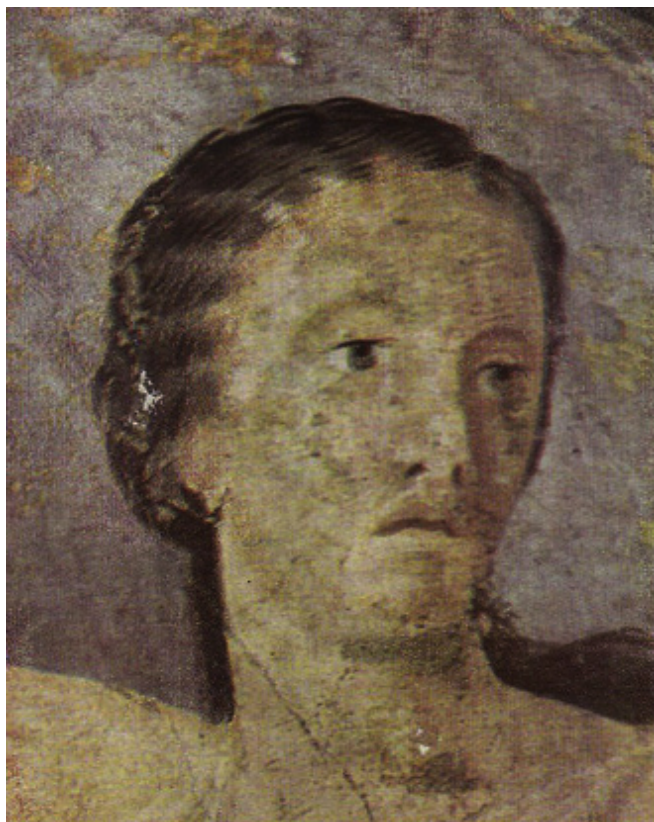
2. „Гипсовите трупове“ при Вилата на мистериите в Помпей

3. „Гипсов труп“ на куче от Помпей

4. Големият стенописен фриз „Дионисиевите мистерии“ във Вилата на мистериите, Помпей

5. Уплашена жена. Детайл от стенописния фриз във Вилата на мистериите в Помпей

6. Посветителката. Детайл от стенописния фриз във Вилата на мистерии в Помпей

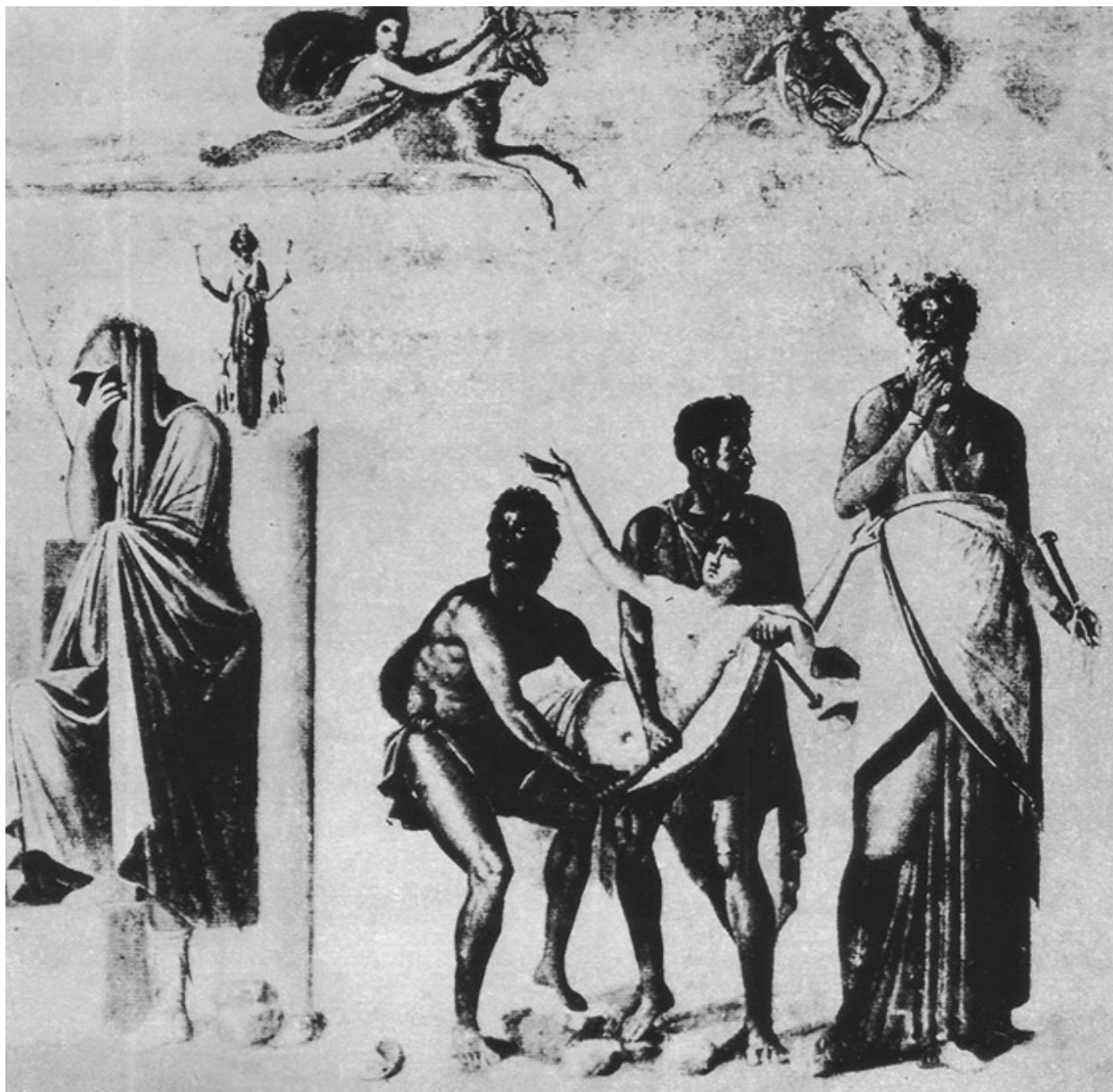

7. Сцена на посвещението от стенописния фриз във Вилата на мистериите в Помпей

8. Портрет на хлебопекар и неговата жена от Помпей

9. Принасяне в жертва на Ифигения. Стенопис в „Къщата на трагическия поет“ в Помпей

10. „*Cave Canem*“ („Пази се от кучето“). Мозайка от Помпей

11. Портрет на София Енгастроменос-Шлиман с „накитите на Елена“

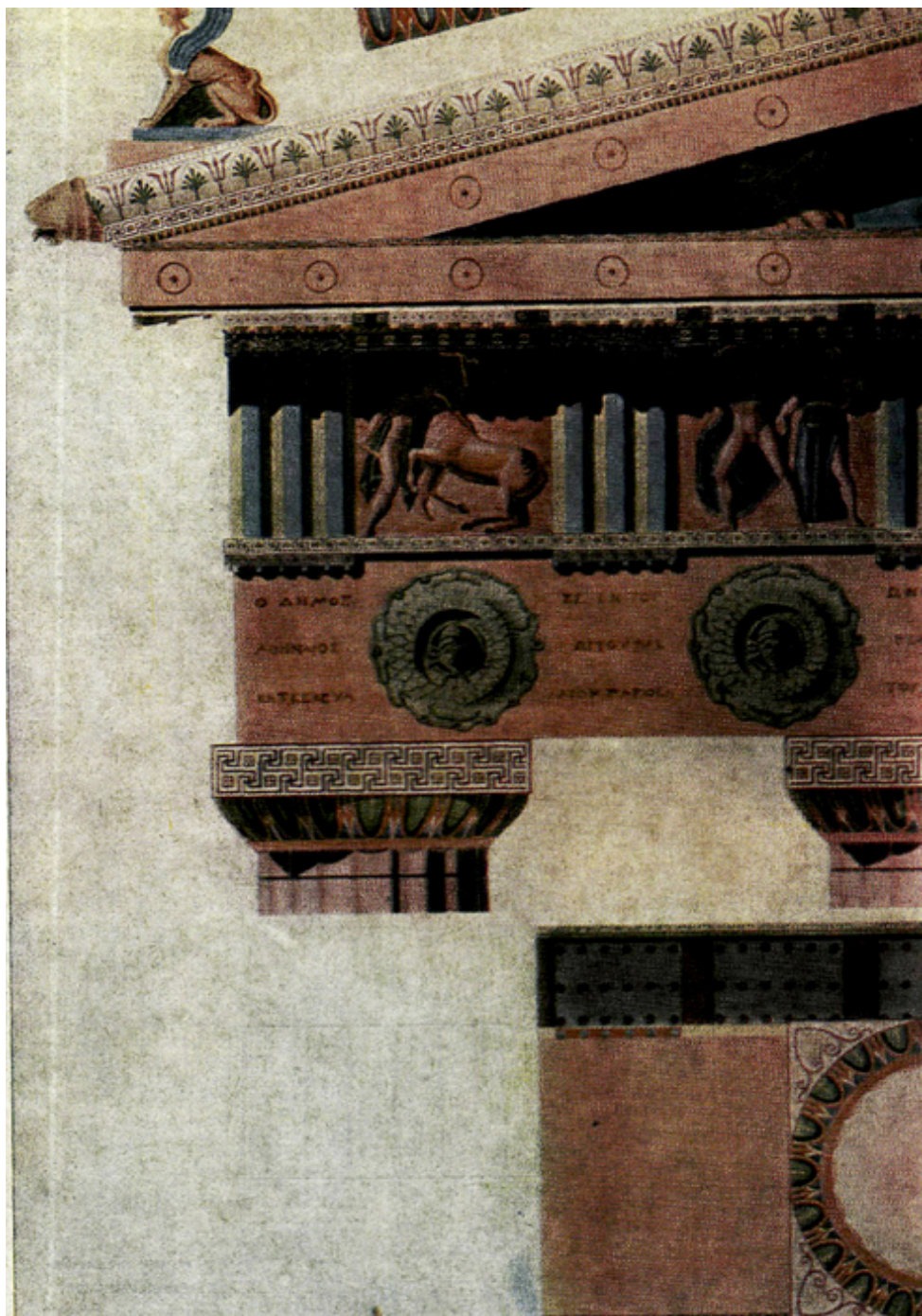
12. Фотография на Хайнрих Шлиман от 1860 година

13. Женски портрет. Стенописен фрагмент от двореца в Тиринт

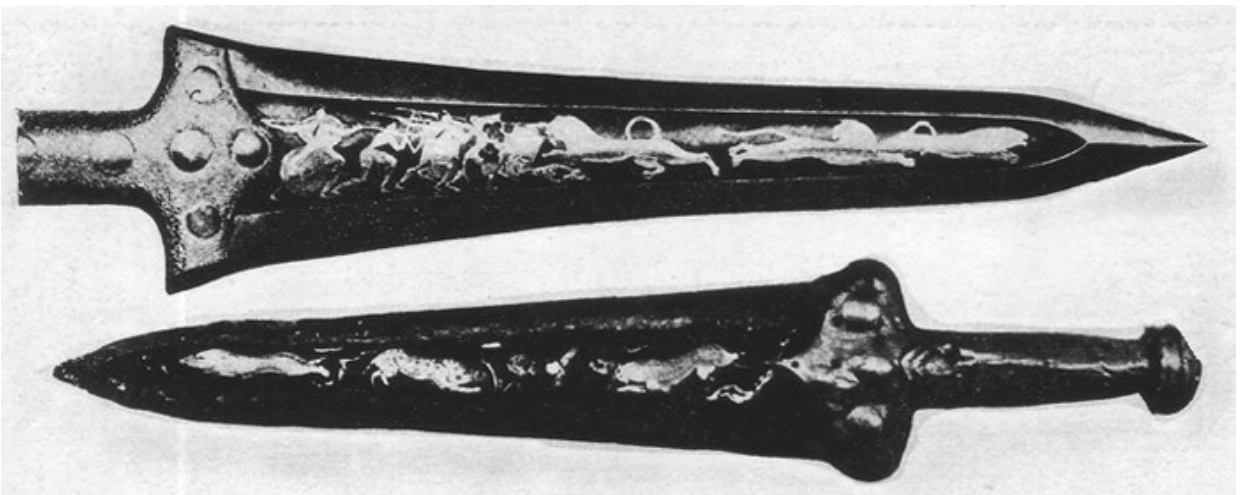
14. Цветна реставрация на покривната конструкция на Парthenона(447 — 432 г. пр.н.е.) от Готфрид Земпер, 1836 г.

15. Микена. Шахтови гробници „А“ вътре в крепостните стени

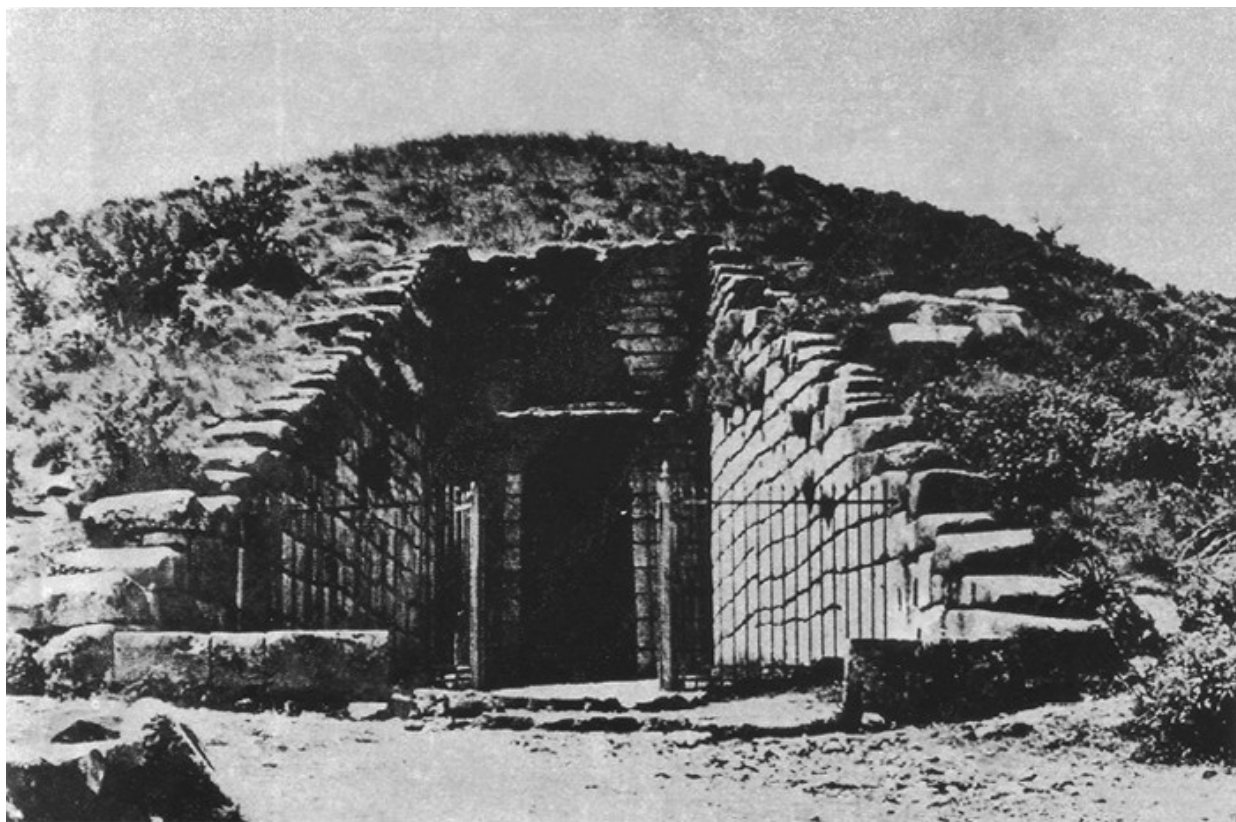

16. Златна смъртна маска на микенски владетел, т.нар. „маска на Агамемнон“

17. Ками от Микена с фигурални изображения

18. Микена. Вход към т.нар. „съкровищница на Атрей“

19. „Танцьорът с бика“. Частично реставрирана фреска от източното крило на двореца в Кносос, около 1500 г. пр.н.е.

20. „Танцьорът с бика“. Гипсов отпечатък от ахатов печат, намерен в Кносос

21. Женска глава, т.нар. „Парижанка“. Фрагмент от фреска в парадната зала на Кносоския дворец, около 1500 — 1450 г. пр.н.е.

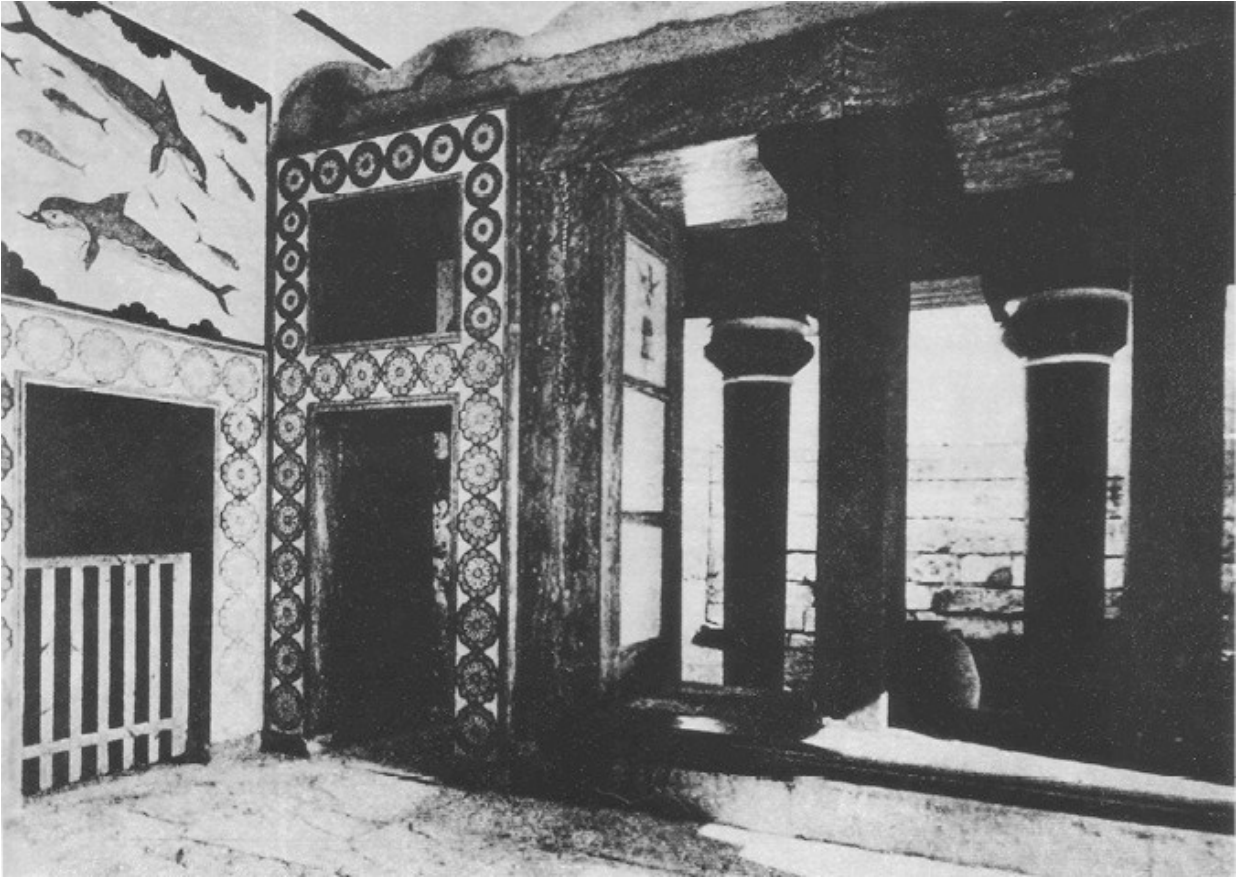

22. Фигурка на богиня със змии. Фаянс. Намерена в Кносоския дворец.
Около 1600 — 1580 г. пр.н.е.

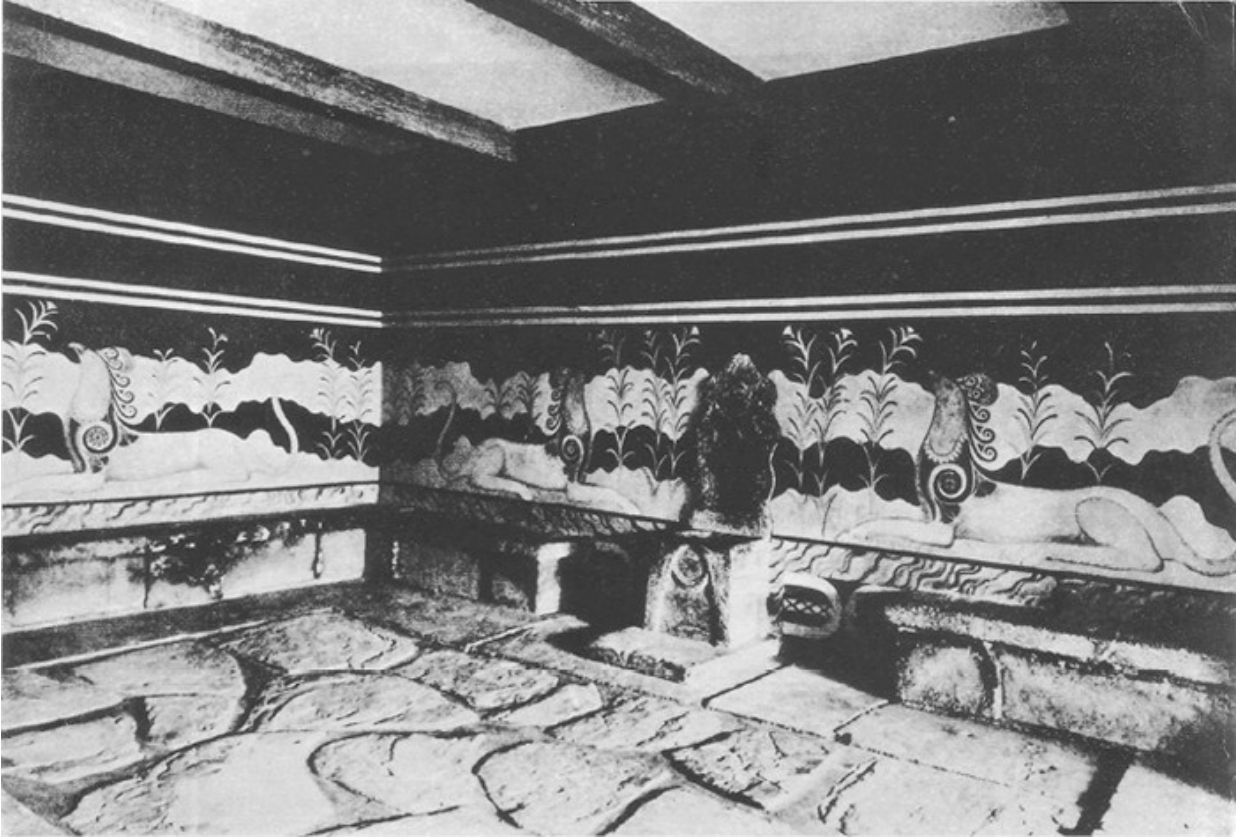

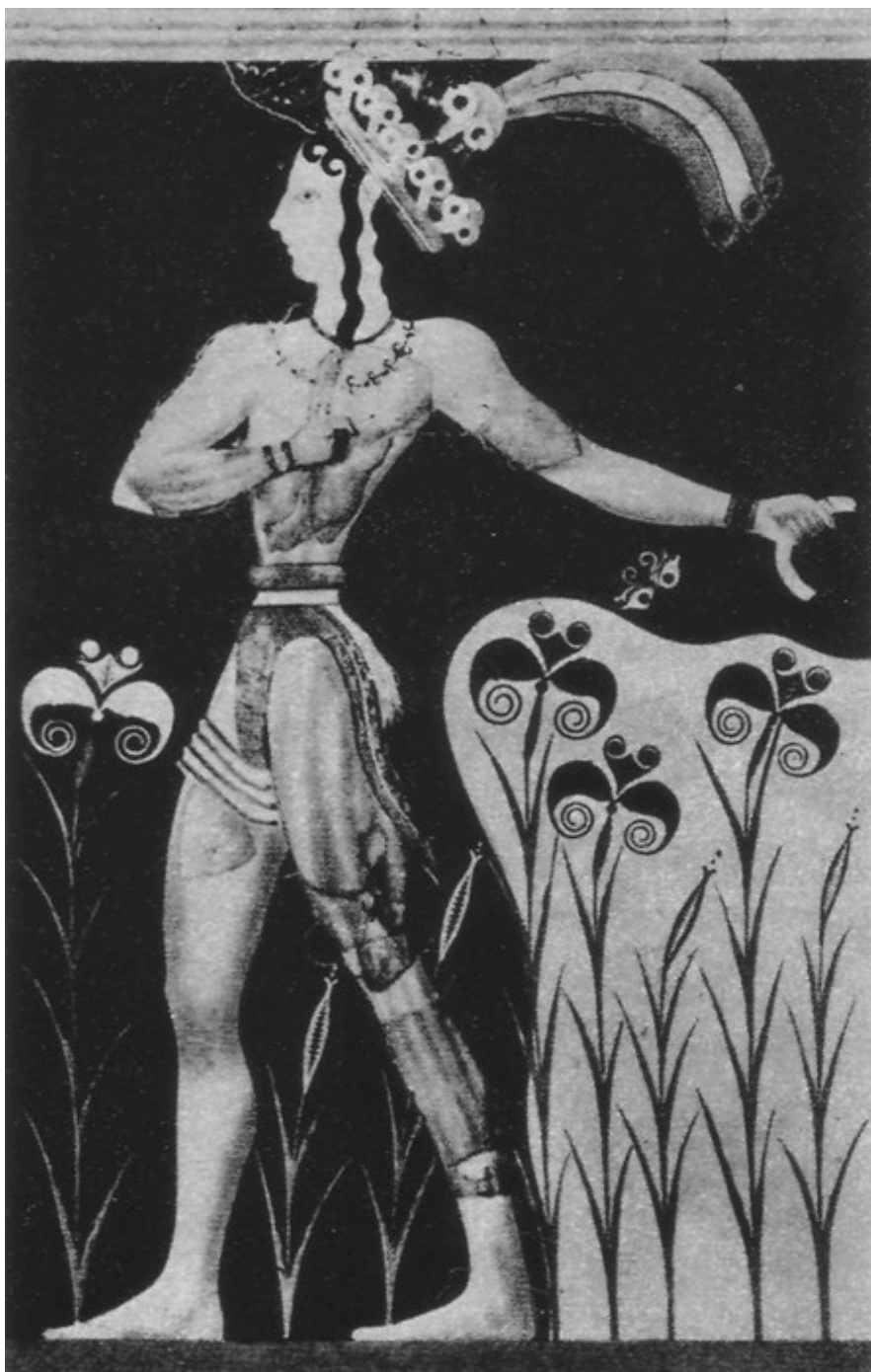
23. Изглед от северния вход на двореца в Кносос

24. Мегарон на царицата и колонна зала в Кносоския дворец

25. Тронна зала в Кносоския дворец

26. „Царят-жрец“ или „принцът с лилиите“. Реставриран релеф от Кносоския дворец (по Еванс)

27. „Дискът от Фестос“. Глинена плочка с критско образно писмо от средноминойската епоха, след 1600 г. пр.н.е.

28. Глинена плочка с критско линеарно писмо „А“ от Агия Триада,
късноминойска епоха

29. Глинена плочка с критско линеарно писмо „Б“

ВТОРА ЧАСТ

КНИГА ЗА ПИРАМИДИТЕ

Войници! Четиридесет столетия ви гледат!
Наполеон

*Тия, които строяха от гранит и иззидаха
зала в пирамидата, тия, които с тази прекрасна
работа създаваха красота... техните жертвени
камъни са пусти като гробовете на изнурените,
които умират на крайбрежния насип, без да
оставят потомство.*

Из древноегипетски
папирус

*О, майко Нут! Разпрости над мен своите
криле като вечно сияещите звезди!*

Надпис на саркофага
на фараона Тутанкамон

9.

ЕДНО ПОРАЖЕНИЕ СЕ ПРЕВРЪЩА В ПОБЕДА

Край люлката на археологическите открития в Египет стояли Наполеон I и Виван Денон — император и барон, пълководец и човек на изкуството. Известна част от житейския си път двамата изминали заедно. Познавали се добре, но по характер нямали нищо общо помежду си. Когато хванели перото, при единия се появявали заповеди, декрети и закони, а при другия — леки, неморални, та дори порнографски новели и рисунки, смятани за куриози, които не е редно да се показват публично.

Когато Наполеон избрал този човек, за да го включи в своята египетска експедиция като сътрудник по изкуствата, той направил един от ония щастливи ходове, които едва следващите поколения оценяват.

* * *

На 17 октомври 1797 г. бил подписан мирът в Кампо Формио. С това походът в Италия завършил и Наполеон се завърнал в Париж.

„Отминаха героичните дни на Наполеон!“ — писал по този повод Стендал. Писателят грешил. Героичните дни тепърва започвали. Но преди Наполеон да озари Европа като комета, за да я хвърли накрая в пламъци, той бил обхванат от „безумна химера, родена от болен мозък“. Крачейки неспокойно нагоре-надолу в тясната стаичка, разяждан от амбиции, сравняващ се с Александър Велики, отчаян при мисълта за всичко, което още оставало неизвършено, той написал: „Париж ме притиска като оловен саван. Къртичина дупка е тази ваша Европа! Само на изток, където живеят шестстотин милиона души, могат да бъдат създадени големи империи и осъществени велики революции!“ (Впрочем значението на Египет като врата към Изтока било оценено много преди Наполеон. Още Гьоте предсказал прокопаването на Суецкия канал и дал правилна политическа оценка на неговата роля. А още по-рано, през 1672 г., Лайбниц изготвил едно изложение до Луи

XIV, в което съвсем правилно — с оглед на по-късното политическо развитие — изтъкнал значението на Египет за една бъдеща френска имперска политика.)

На 19 май 1798 г. Наполеон отплувал от Тулон начело на флот от 328 кораба с 38 000 души на борда (почти колкото била войската на Александър Македонски, когато той тръгнал да завладява Индия). Целта била — през Малта за Египет!

Това било план в стила на Александър — отвъд Египет погледът на Наполеон също се насочвал към Индия. Този поход през морето бил опит да се нанесе в едно от най-чувствителните и звена смъртоносен удар на Англия, иначе неуязвима на европейския континент. Главнокомандуваният английския флот Нелсън напразно кръстосвал цял месец Средиземно море, на два пъти доближил Бонапарт почти на доглед — и двата пъти се разминали.

На 2 юли Наполеон стъпил на египетска земя. След мъчителен поход през пустинята неговите войници се изкъпали в Нил. На 21 юли в утринния здрач пред тях изплували като видение от „Хиляда и една нощ“ очертанията на Кайро със стройните кули на неговите четиристотин минарета и с купола на Джами ел-Азхар. Ала наред с пищното изящество на филигранната орнаментика в омарата на ранното утро, наред с целия този великолепен, разточително красив, вълшебен свят на исляма, на фона на сиво-виолетовия масив на Мокатамската планина, сред изгорената жълта пустиня, се очертавали силуетите на гигантски сгради, студени, могъщи и непристъпни — пирамидите в Гиза, — вкаменена геометрия, безмълвна вечност, свидетели на един свят, изчезнал много преди да се роди ислямът.

Войниците нямали време за чудене и възхищение. Там лежало мъртвото минало Кайро бил вълшебното бъдеще, но пред тях сега се изправяло настоящето на войната — армията на мамелюците. Десет хиляди конници, блестящо обучени танцуващи коне, святкащи ятагани, а пред това гъмжило — египетският владетел Мурад, заобиколен от своите двадесет и трима бейове, на снежнобял кон, със зелена, обсипана с брилянти чалма. Наполеон посочил пирамидите и се обърнал към своите войници не само като пълководец към хората си, като психолог към масите, но и като човек на Запада, изправен с лице пред световната история. Тук били казани думите: „Войници! Четиридесет столетия ви гледат!“

Стълкновението било страшно. Не победил фанатизмът на ориенталците — победили европейските байонети. Битката се превърнала в клане. На 25 юли Бонапарт влязъл в Кайро. Изглеждало, че половината от пътя до Индия бил вече изминат.

На 7 август обаче станала морската битка при Абукир. Най-после Нелсън открил френския флот и се нахвърлил върху него като ангел на отмъщението. Наполеон попаднал в клопка. Авантюрата в Египет била решена. Тя продължила още една година, донесла победата на генерал Дезе в Горен Египет и накрая победата на Наполеон по суша, при същия този Абукир, който станал свидетел на разгрома на неговия флот. Наистина походът донесъл много победи, но още повече страдания, глад, чума, а за мнозина и ослепяване от египетската очна болест. Тази болест станала постоянен спътник на всички военни части, поради което в науката получила наименованието „Ophthalmia militaris“.

На 19 август 1799 г. Бонапарт изоставил армията си и избягал. На 25 август той стоял на палубата на фрегатата „Мюиرون“ и гледал как зад хоризонта се губят бреговете на земята на фараоните. После се извърнал и отправил поглед към Европа.

* * *

От военна гледна точка Наполеоновата експедиция в Египет претърпяла неуспех, но погледната в по-далечна перспектива, тя довела до политическото откриване на съвременния Египет и научното откриване на древния. На борда на френските кораби се намирали не само 2000 оръдия, но и 175 „цивилни учени“, наричани за по-кратко от моряците и войниците с изразителното, макар и неуместно прозвище „магаретата“, да не говорим за библиотеката, съдържаща почти всички книги относно земята край Нил, които можело да се намерят във Франция, и десетките сандъци с научна апаратура и измервателни уреди.

През пролетта на 1798 г. Наполеон за пръв път споделил своите планове с учените в голямата заседателна зала на „Institut de France“. В ръцете си той държал Нибуровия двутомник „Пътешествие из Арабия“ и като чукал енергично с кокалчето на показалеца по кожената подвързия, за да придаде по-голяма тежест на думите си, говорел за

задачите на науката в Египет. След няколко дни на борда на корабите заедно с него се качили астрономи и математици, химици и минералози, техници и ориенталисти, художници и писатели. Между тях имало и един интересен човек, когото галантната Жозефина препоръчала на Наполеон като художник.

Цялото му име било Доминик Виван Денон. По времето на Луи XV му била поверена някаква сбирка от антични находки и минавал за протеже на Помпадур. Като секретар на посолството в Петербург станал любимец на императрица Екатерина. Светски човек, поклонник на нежния пол, дилетант във всички области на изящните изкуства, язвителен и остроумен, той бил приятел на всички. Като дипломат в Швейцария гостувал често на Волтер и нарисувал прочутата „Закуска във Ферне“. С една друга творба, работена в рембрандовски маниер — „Поклонение на пастирите“, — си извоювал дори членство в академията. Във Флоренция, сред наситената с изкуство атмосфера на тосканските салони, той научил новината за избухването на Великата френска революция. Заминал веднага за Париж. И дотогавашният посланик, „gentilhomme ordinaire“, богатият и независим човек видял името си в списъците на емигрантите, чието имущество подлежало на конфискация.

Беден, изоставен, предаден от мнозина, той едва преживявал в жалки мансарди и се препитавал от продажбата на някоя и друга рисунка. Скитал по пазарищата, видял да падат на площада Грев главите на много от някогашните му приятели, докато неочаквано намерил покровител в лицето на големия художник на революцията Жак Луи Давид. Възложили му да работи гравюрите по Давиловите проекти за костюми, проекти, които трябвало да революционизират и модата. С това той спечелил благосклонността на „Неподкупния“^[1] и — едва измъкнал се от калта на Монмартър, едва стъпил отново на лъскавия паркет — разгърнал дипломатическите си способности, издействувал от Робеспьер връщането на своите имения и бил зачеркнат от списъците на емигрантите. Запознал се с красивата Жозефина Боарне, бил представен на Наполеон, харесал му и станал участник в египетската експедиция.

Когато се завърнал от долината на Нил, сега вече изпитан, преуспяващ и високоуважаван човек, Денон бил назначен за генерален директор на всички музеи. Вървял по петите на Наполеон, победителя

по всички бойни полета на Европа, и отвсякъде отмъквал произведения на изкуството (това наричал „събиране“). Така допринесъл пръв за натрупването на едно от големите богатства на Франция. А щом като живописец и рисуващ имал такъв успех, защо да не можел да пожъне същия успех и в литературата? Веднъж в някаква компания станало дума, че не е възможно да се опише както трябва любовна история, без да се изпадне в порнография. Денон се обзаложил за обратното. След двадесет и четири часа представил новелата „Le Point de Lendemain“, която му завоювала особено място в литературата — познавачите я смятат за едно от най-деликатните произведения от този род, а Балзак казал, че „... тя е висша школа за съпрузите, а за ергените — великолепна картина на нравите от миналото столетие“.

Негово произведение е и сборникът от гравюри „Oeuvre Priarie“^[2], появил се за първи път през 1793 г., който действително поднася това, което наименованието обещава — и то показано с фалическа яснота. Интересно е, че публицистите в областта на археологията, които отблизо се занимават с живота на Денон, като че ли въобще нямат представа за тази страна на неговата дейност. А още по-забавно е, че такъв добросъвестен историк на културата като Едуард Фукс, който като изследван на нравите посвещава цял раздел на порнографа Денон, сякаш не знае нищо за неговата роля в първите стъпки на египтологията.

Всъщност този многостранен и в някои отношения удивителен човек е извършил само едно нещо, заради което е заслужил признание и до днес: ако Наполеон завоювал Египет с байонети и все пак не можал да го задържи повече от година, то Денон завоювал земята на фараоните само с молив в ръка и я запазил за нова вечност, като с един замах я разкрил пред нашето съзнание.

Когато дотогавашният салонен герой Денон стъпил на египетска земя, когато за пръв път го облъхнал нажеженият дъх на пустинята и го заслепил блясъкът на пясъка, той изпаднал в някакво опиянение, което не го изоставило, докато все нови и нови величествени развалини го посрещали с полъха на пет затрупани хилядолетия.

Той бил аташиран към Дезе, чиято армия с яростен устрем се носела към Горен Египет, по петите на отстъпващия вожд на мамелюците Мурад бей. Петдесет и една годишният Денон, любимец на младия генерал, който можел да му бъде син, и обожаван от

войниците, между които имало съвсем млади момчета, не обръщал внимание на трудностите и климата. Виждали го ту на някоя запенена кранта да препуска пред авангарда, ту да се влачи най-отзад с обоза. Утринният здрач го сварва вече във от палатката — той рисува в лагера, рисува и през време на похода, блокът е до него дори когато поглъща оскъдния си обяд. Внезапна тревога! Денон попада в разгара на някаква схватка, окуражава войниците, размахва лист хартия. Изведнъж вижда интересна сцена, забравя къде се намира и започва да рисува!

И ето че той се озовава пред йероглифите, за които не знае нищо. Няма никой, който би могъл да удовлетвори жаждата му за знания. Въпреки това той ги копира — за всеки случай. Неговото око на любител, но око, свикнало да долавя същественото, веднага разпознава три типа писмо — вдлъбнатото, изпъкнало и „en creux“, — в чиито различия правилно отгатва отпечатъка на различни епохи. В Сахара рисува стъпаловидната пирамида (вж. ил. 31), в Дендера — внушителните развалини от Късния Египет. Неуморно снове нагоре и надолу из пръснатите нашироко руини на стовратната Тива. Отчаян е, когато прозвучава команда за поход, а моливът му все още не е скрепил всичко, видяно от окото. Ругае, но подбира няколко шляещи се войника, за да изчистят с главоломна бързина от пясъка главата на някаква статуя, чието изражение го е поразило.

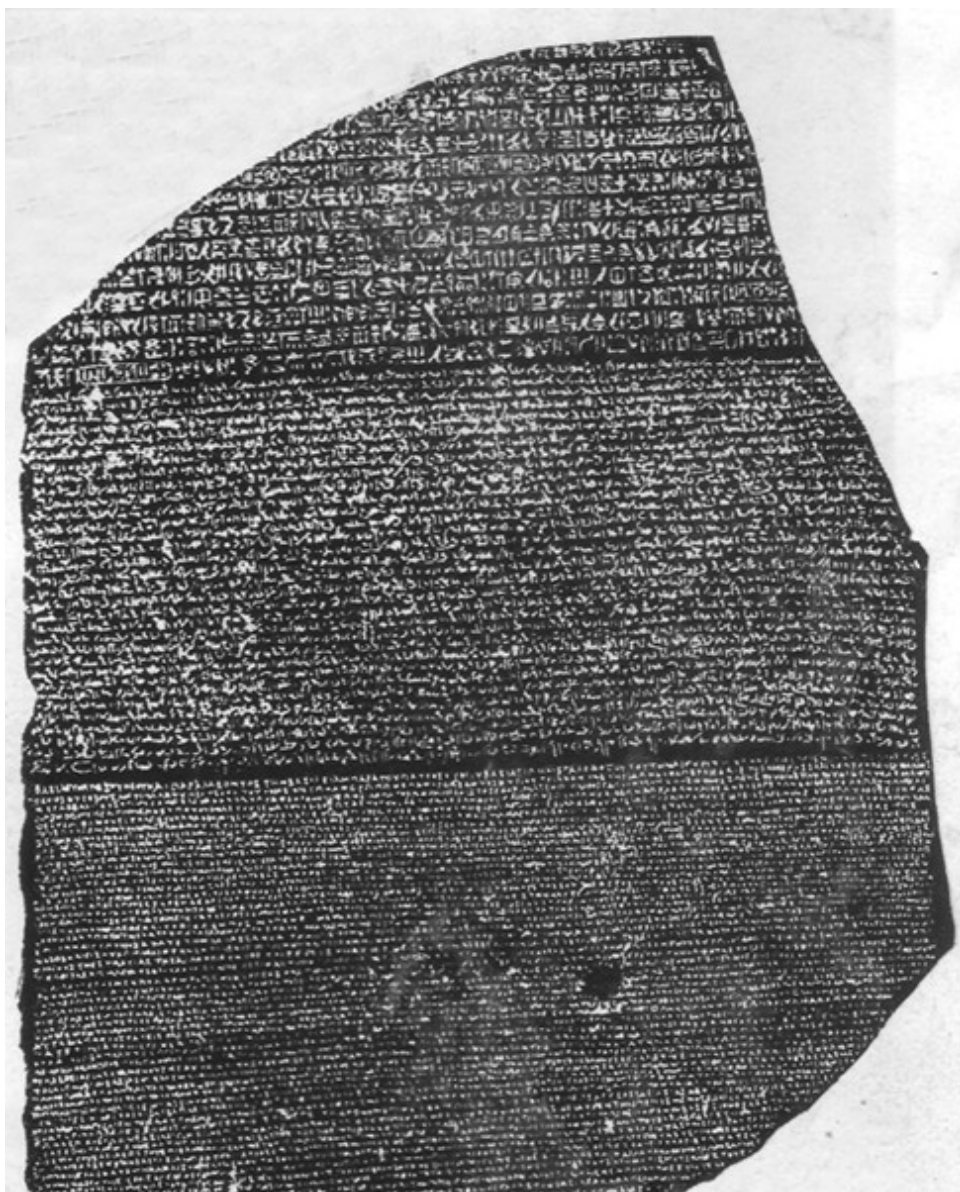
31. Стъпаловидната пирамида на фараона Джосер в Сахара

Така продължава изпълнения си с приключения път до Асуан, до първите прагове на Нил. В Елефантина рисува прелестния, опасан от стълбове малък храм на Аменхотеп III и тази прекрасна рисунка е единственото, което е останало от храма, тъй като през 1822 г. той бил разрушен. И когато войските потеглили назад, когато била извоювана победата при Седиман и Мурад бей претърпял съкрушително поражение, барон Доминик Виван Денон отнесъл в своите безчислени папки по-ценна плячка от войниците, които ограбили украшенията на мамелюците. Защото колкото и творческото чувство на художника да се разпалвало от досега с нови, непознати светове, от това никога не страдала точността на рисунките му. Той работел с онзи реализъм, на който можела да се оплел и науката — с реализма на старите гравьори, които не пропускали и най-малкия детайл, нямали понятие от импресия и експресия и спокойно оставяли да ги наричат „занаятчий“, без да виждат в тази дума нещо декласиращо. Рисунките на Денон дали на учените неоценим материал за изследвания и сравнения. Най-вече въз основа на този материал възникнал по-късно трудът, който поставил

основите на египтологията — „Description de l’Egypte“ („Описание на Египет“).

* * *

Междувременно в Кайро бил основан „Египетският институт“. Докато Денон рисувал, останалите учени и художници мерели и изчислявали, проучвали и събирали всичко, което предлагала земната повърхност на Египет. Засега само повърхността, тъй като материалът, който лежал там като на длан, бил толкова изобилен и още необработен, предлагал толкова загадки, че нямало защо да се посяга към лопатата. Освен отливките, бележките, преписите, рисунките, освен растителния, животинския и минераложкия материал сбирките на института съдържали и 27 скулптури, предимно фрагменти от статуи, и няколко саркофага. В тях се пазела и една съвсем необикновена находка — черна полирана базалтова плоча с изсечен надпис на три езика^[3] и на три вида писменост, която по-късно станала известна под названието „Триезичният розетски камък“ и се превърнала ни повече, ни по-малко в ключ към всички тайни на Египет (вж. ил. 37).

37. Розетският камък

След капитулацията на Александрия през септември 1801 г. обаче Франция била принудена твърде неохотно да предаде на Англия всички египетски старини, завладени от Наполеон. Генерал Хъчинсън се заел с тяхното пренасяне, а Георг III предал скъпоценните находки, които поради тогавашната си рядкост имали изключителна стойност, на Британския музей. Изглеждало, като че всички усилия на Франция били отишли на вятъра, че бил пропилян едногодишен труд и че неколцината учени, станали жертва на египетската болест, напразно загубили зрението си. Тогава се оказало, че и материалите, които стигнали до Париж, били достатъчни за цяло поколение учени, защото от всяко

късче било грижливо изготвено копие. Пръв Денон представил на света някакъв видим и траен резултат от египетската експедиция: през 1802 г. той издал своето „Voyage dans la Haute et la Basse Egypte“ („Пътешествие из Горен и Долен Египет“). Същевременно Франсоа Жомар започнал редактирането на целия материал, събран от научната експедиция и преди всичко от Денон. Този изключителен в историята на археологията труд изведнъж привлякъл вниманието на съвременния свят към една култура, която, макар да не била погребана в земните недра като троянската, била не по-малко далечна и загадъчна от нея, и известна дотогава само на неколцина пътешественици.

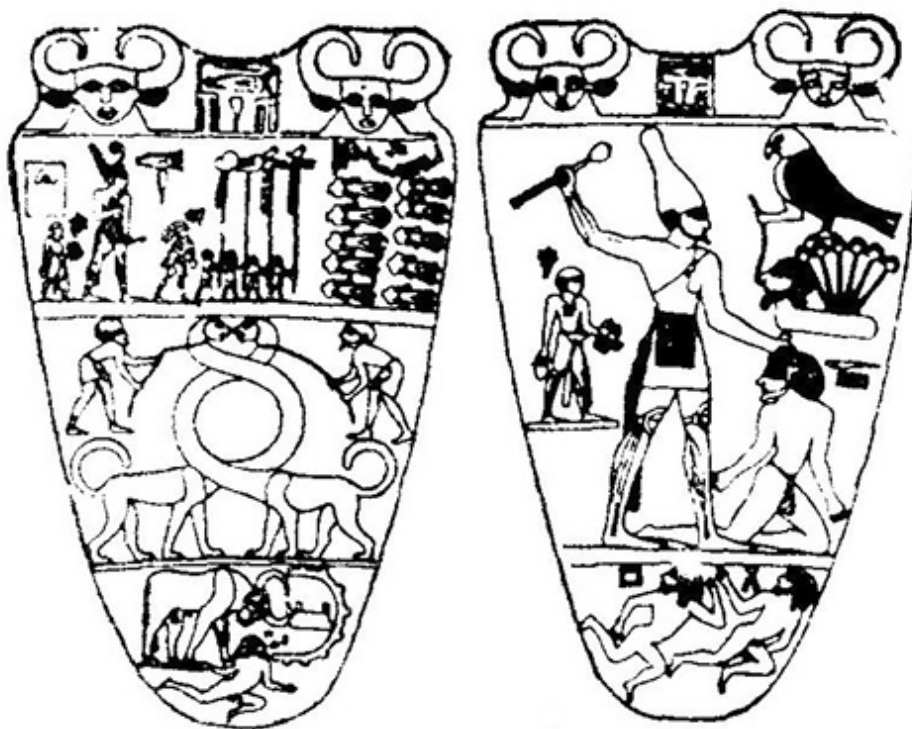
* * *

„Описанието на Египет“ излизало в продължение на четири години, от 1809 до 1813. Интересът, който предизвикали неговите двадесет и четири тежки тома, можел да се сравни само с вълнението, породено по-късно от първите публикации на Бота върху Ниневия и още по-късно — от Шлимановата книга за Троя.

В днешния век на ротативните машини трудно можем да си представим какво значение имали за онова време тези обемисти, разкошни издания в скъпа подвързия, богато илюстрирани с гравюри, повечето оцветени, и достъпни само за заможни хора, които ги пазели като съкровищница на знания. Днес, когато вестта за всяко по-значително научно откритие мигновено се пръска по цял свят, когато чрез слово и образ, радио и филм тя стига до милиони хора и се застига с други публикации, една от друга по-шумни, които всеки може да купи и всеки веднага забравя, тъй като други още по-нови привличат вниманието му — днес, когато нищо вече не се пази и значителното потъва в незначителното, едва ли можем да си представим вълнението на хората, когато вземали в ръце първите токове на „Описанието“ и откривали в тях невиджани и нечувани неща, научавали за живота на народи, за които нямали и понятие, а пред очите им минавали хилядолетия, които ги изпълвали, като хора по-почтителни от нас, със страхопочитание.

Египет се оказал много по-древен от която и да е известна дотогава култура. Той бил вече стар, когато на първите събрания на

Капитолия се решавала политиката на римската световна държава. Бил стар и дори засипан от пясъците, когато келти и германци ходели на лов за мечки и лъвове в горите на Северна Европа. Още по времето на първата египетска династия, т.е. когато преди около пет хиляди години започнала документираната и датирана египетска история, съществувала вече една удивителна култура. А когато залязла и изчезнала последната, двадесет и шестата династия, изминало още половин хилядолетие, преди да започне нашето летоброене. Изредили се владичествата на либийци, етиопци, асирийци, перси, гърци, римляни и едва тогава „засияла звездата над витлеемските ясли“.

Рис. 8. Един от най-ранните паметници на египетското изкуство, т.нар. „плочка за гримиране на фараона Нармер“ (яйце и опако). Плочката датира отпреди около 5000 години и може би изобразява самия фараон Менес, основателя на I династия, след победа над неприятел в Долен Египет

Разбира се, знаело се за каменните чудеса край бреговете на Нил. Но за тях се разказвали повече легенди, в които имало твърде малко истински знания. Малко паметници стигали до музеите, малко били достъпни за публиката. Посетителят на Рим можел да се възхищава на

лъвовете при стълбището на Капитолия (които днес са изчезнали), а също и на статуите на няколко царе от династията на Птолемеите, т.е. твърде късни произведения, създадени по времето, когато блясъкът на древния Египет бил вече угаснал, за да изгрее слънцето на александрийския елинизъм. Можело да се видят и няколко обелиска (в Рим имало дванадесет), няколко релефа в градините на кардиналите и няколко скарабеи — каменни изображения на торния бръмбар, почитани като свещени от египтяните, — които поради тайнствените знаци на коремите си се употребявали в Европа като амулети, а по-късно и като украшения и печати.

Това било всичко.

Оскъдни били и научно-информативните материали, които можели да предложат парижките книжарници. Наистина през 1805 г. излязло голямо петтомно издание на Страбоновите съчинения, блестящ превод на неговия географски труд, което дало възможност на всички да прочетат това, което дотогава било достъпно само за учените. Страбон пропътувал Египет по времето на Август. Източник на сведения била и втората книга на Херодот, този най-удивителен пътешественик на древността. Но в ръцете на колцина попадали трудовете на Херодот? И в чия памет живеели още останалите разпръснати сведения на античните автори?

* * *

„Ти се обличаш със светлина като с дреха“ — казва псалмописецът. В ранното утро слънцето изгрява сред стоманено-синьото небе и тръгва по своя път, жълто и ярко — то изсушава всичко и се отразява в кафявите, жълтеникави, охрови, бели пясъци. Сенките са остри като изрязани с ножица силуети, сини като изляно в пясъка мастило. И към тази вечно изгаряна от слънчевите лъчи пустиня, която не познава смяната на годишните времена, не знае дъжд, сняг, мъгла, град, никога не е чувала грохота на гръмотевицата и не е виждала блясъка на мълнията, към тази пустош, която изсушава въздуха, убива всеки зародиш и консервира всичко, към тази безплодна, зърнеста, ронеща се и трошлива земя влачи водите си Нил, бащата на реките, „всемогъщият баща Нил“. Роден от дълбините на материка, захранван

от езерата и пороите на тъмния, влажен, тропически Судан, той приижда, излиза от бреговете си и залива пясъците, поглъща пустинята и бълва тиня — плодородната юлска тиня — година след година от хилядолетия насам. Той се покачва на шестнадесет лакти — шестнадесет деца си играят около бога на реките в символичната мраморна група във Ватиканския музей, — а когато бавно се прибере в своето корито, сит и доволен, той вече е погълнал не само пустинята, по и сухостта на земята и пясъка. Там, където са минали неговите кафяви води, поклъват стръкчета, израства жито и то дава двойна и четворна жътва, носи „сити години“, които да изхранят „гладните“. Там всяка година се ражда наново Египет, „дарът на Нил“ — както го е нарекъл Херодот преди две и половина хилядолетия, — „житницата“ на древността, която карала Рим да гладува, ако водите се покачвали твърде ниско или твърде високо.

В тази земя, над която сега стърчали блестящи куполи и крехки минарета, чиито градове гъмжали от хора от стотици племена и цветове, говорещи хиляди различни езици — фелахи, араби, нубийци, бербери, копти, бедуини, негри, — се издигали като поздрав от друг свят развалините на храмове, гробници, колонни зали.

Там, сред ослепително ярката пустиня, се издигали пирамидите — шестдесет и седем оставили своите следи само в равнината около Кайро, — подредени като „на тържествен парад пред слънцето“, огромните гробници на фараоните, от които една само била изградена от два и половина милиона каменни блокове, донесени тук от над сто хиляди роби в продължение на двадесет години.

Там лежал и един от сфинксовете — получовек, полуживотно — с нацърбена лъвска грива и с дупки на мястото на очите и носа, защото мамелюците превърнали главата му в мишена за оръдията си. От хилядолетия почивал той тук, излегнал се в очакване на новата вечност, толкова внушителен по размери, че някой си Тутмос успял да построи между неговите лапи храм с надеждата, че ще получи за това трон.

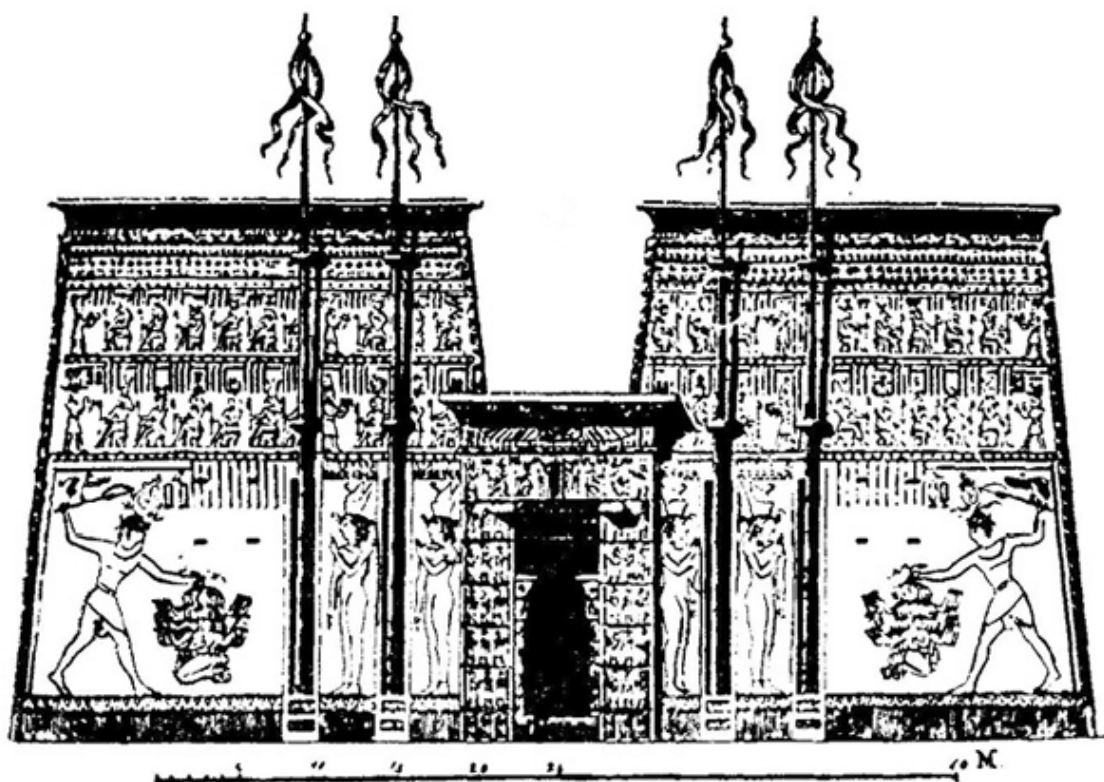
Издигали се там и острите игли на обелиските — пазачи на храмовите порти, показалци в пустинята, извисяващи се на височина до двадесет и осем метра в чест на фараони и богове. Там се намирали и пещерни храмове и светилища, статуи на всякакви хора — от „селски кметове“ до фараони, саркофази, колони и пилони, всевъзможни скулптури, релефи и рисунки. В безкрайни шествия пристъпвали

хората, които някога владеели тази страна — строго изправени, излъчващи величие от всяко свое движение, винаги изобразени в профил, устремени към една цел: „животът на египтянина бил само пътешествие към смъртта“. Тази целеустременост е така подчертана в египетските стенни релефи, че един съвременен културфилософ е обявил „пътя“ за пра-символ на Египет, равностоеен по дълбокия си смисъл на понятието за „пространството“ на Запада и на гръцкия идеал за „човешкото тяло“.

В това най-голямо гробище на паметници на нашата земя всичко било покрито с йероглифи, със знаци, образи, силуети, скици, цифри — тайнствени и загадъчни, със символични изображения на хора, животни, митични същества, растения, плодове, сечива, дрехи, плетеници, оръжия, геометрични фигури, вълнисти линии и пламъци. Имало ги на дърво, на камък, на безброй папируси. Виждали се по стените на храмовете, в камерите на гробниците, на паметни плочи, по ковчези, стели, статуи, изображения на божества, шкафове и съдове, та дори пособията и пръчките за писане били покрити с йероглифни знаци. Както изглеждало, египтяните били „най-пишещият“ народ на древността. „Ако някой би поискал да препише всички надписи на храма в Едфу и пишеше от сутрин до вечер, той не би свършил тази работа и за двадесет години.“

Именно този свят разкрило „Описанието“ пред очите на Европа, на любознателния Запад, който се вдигал на настъпление срещу миналото, който по инициатива на Наполеоновата сестра Каролина започнал с ново въодушевление разкопки в Помпей и чиито учени, усвоили от Винкелман първите методи на археологическото изследване и наблюдение, горели от желание да ги изпитат на дело.

Рис. 9. Фасада на храм в Едфу

След толкова хвалебствия по адрес на „Описанието“ време е да направим и една уговорка: вярно е, че материалът, изложен в описания, рисунки и копия, бил богат и съдържателен, но там, където представял стария Египет, той се задоволявал само да го покаже. В повечето случаи авторите не давали никакви обяснения и тълкования, тъй като нищо не могли да обяснят, а когато все пак се опитвали да обясняват, обясненията им били погрешни!

Всички показани от тях паметници си оставали неми. Порядъкът, който се опитвали да установят, бил основан само на интуиция, а не на знания. Йероглифите не могли да се разчетат, знаците не могли да се изтълкуват, езикът си оставал чужд и неразбираем! „Описанието“ представляло един съвсем нов свят и този нов свят — в неговите вътрешни връзки, порядък, смисъл — си оставал необяснима загадка.

Какво ли не би могло да се научи, ако само някой успеел да разчете йероглифите! Но възможно ли било тяхното разчитане? Големият парижки ориенталист Дьо Саси заявил: „Този проблем е твърде объркан и научно нерешим!“ И все пак: нима тъкмо тогава

някакъв скромен немски учител от Гьотинген на име Гротефенд не издал една тънка книжка, която сочала пътя към разчитането на клинописните надписи в Персепол, като заедно с това излагал и първите резултати от своята дешифровка? При това Гротефенд разполагал с крайно оскъден материал, докато тук лежали като на длан безчислени йероглифни надписи. И нима един Наполеонов войник не намерил необикновената черна базалтова плоча, за която не само учените, които я видели, но и вестникът, съобщил пръв за находката, твърдели, че с нея щастливият случай ни е дал ключа за разчитане на йероглифите? Къде бил човекът, който можел да оползотвори тази плоча?

Скоро след намирането и за нея се появило съобщение във вестник „*Courrier de l’Egypte*“, носещо дата според революционния календар „*Le 29 fructidor, Vile annee de la Republique. Rosette, le 2 fructidor an 7*“ (29 фруктидор, VII година на Републиката. Розета, 2 фруктидор, година VII). По една чудна случайност този вестник, излизащ в Египет, попаднал в родната къща на човека, който двадесет години по-късно, след безпримерни, гениални усилия, успял да разчете надписите върху черната плоча и така да разгадае тайната на йероглифите.

---

[1] Робеспьер. — Б.пр. ↑

[2] От Priapas — Приап, бог на плодородието, на градините и лозята, изобразяван с много голям фалус. — Б.пр. ↑

[3] Езиците всъщност били два — гръцки и древноегипетски. Но древноегипетският текст бил даден в два вида писменост — йероглифно и демотично писмо, което е съкратена форма на първото и се употребявало в Късния Египет. — Бел. към руското издание на книгата. ↑

10.

ШАМПОЛИОН И КАМЪКЪТ С ТРИЕЗИЧНИЯ НАДПИС

Когато прочутият френолог доктор Гал обикалял от град на град, признаван и осмиван, уважаван и хулен, за да популяризира своето учение за връзката между формата на черепа и духовните качества, той се озовал и в Париж, където в някаква компания му бил представен един млад студент. Гал веднага измерил с поглед черепа на своя събеседник и възкликнал удивен: „Какъв езиков гений!“ Шестнадесетгодишният младеж, с когото се запознал Гал, владеел тогава освен латински и гръцки още и около половин дузина ориенталски езици — нещо, за което докторът по „череповедение“ не можел да има и представа (или пък възклицанието му било грижливо инсценирана шарлатания?).

* * *

През 19 век дошли на мода особен род животописи, чиито автори усърдно изравяли историйки като тази за тригодишния Декарт, който извикал „а“, когато видял бюста на Евклид, или пък събирали сметките за прането на Гьоте, за да открият и в подреждането на нагръдниците и маншетите пръста на гения.

Първият случай говори за един недопустим метод, вторият е може би проява на глуповатост. От такива източници обаче се подхранват анекдотите, а кой има нещо против анекдота? Дори историята за тригодишния Декарт си струва един фейлетон, написан на крехката почва на игривото хрумване, стига да не държим сметка за хората, които си остават сериозни двадесет и четири часа в денонощието. Затова ще си позволим да разкажем историята за чудното раждане на Шамполион.

Към средата на 1790 г. Жак Шамполион, книжар в малкото френско градче Фижак, повикал при леглото на своята напълно

парализирана жена „магьосника“ Жаку, след като всички лекари се признали за безсилни да я излекуват.

Градчето Фижак се намира в провинцията Дофине в Югоизточна Франция, в „провинцията на седемте чудеса“, един от най-красивите краища на земята, която и без това самият господ бог е избрал за свой дом. Тук живеят хора сурови и консервативни, които човек трудно може да изтръгне от летаргията им, но веднъж събудени, са склонни към краен фанатизъм. При това са строги католици и лесно податливи на увлечения по мистичното и чудотворното.

Магьосникът накарал да положат болната върху сгорещени билки — за това, както и за всичко останало съобщават няколко източника, — дал и да пие горещи вина, оповестил скорошното и оздравяване и предсказал (нещо, което безкрайно изненадало семейството) раждането на момче, което майката вече носела в утробата си и чиято слава щяла да преживее столетия!

На третия ден болната се вдигнала от легло. На 23 декември 1790 г. в два часа сутринта се родил Жан-Франсоа Шамполион, който по-късно разчел йероглифите. И двете предсказания се сбъднали.

Ако е вярно, че децата, сътворени от дявола, се раждат с копито, не е за чудене, че някакви по-малки белези остават и у онези, в чието раждане е замесен магьосник. След прегледа на малкия Франсоа лекарят с голямо учудване констатирал, че роговицата на детето била жълта, което иначе се среща само у ориенталците, а у един европейец минава за куриоз от първа величина. Освен това детето имало необикновено тъмна, почти кафява кожа, а чертите на лицето му били подчертано ориенталски. Двадесет години по-късно всички го наричали „египтянина“.

Шамполион бил дете на революцията. През септември 1792 г. във Фижак била обявена републиката. През април 1793 г. настанало царството на терора. Родната къща на Шамполион се намирала на тридесет крачки от „Place d'armes“^[1] (впоследствие наречен на името на Шамполион), където било посадено дървото на свободата. Първото нещо, останало в съзнанието на момчето, била опияняващата мелодия на Карманьолата и риданията на хората, които търсели в бащиния му дом закрила от развилнялата се тълпа. Между тях бил и един свещеник, който после станал първият му учител.

„Той е едва петгодишен — отбелязва някакъв разчувстван биограф, — когато за пръв път му се удава да дешифрира нещо. Сравнява наученото наизуст с печатания текст и така се научава да чете сам. Бил едва седемгодишен, когато за пръв път чул магическата дума «Египет», но само в «измамната светлина на фата моргана», тъй като плановите на неговия дванадесет години по-голям брат Жан-Жозеф да вземе участие в египетската експедиция се провалили.“

Както разказват съвременниците му, във Фижак Шамполион бил лош ученик. Затова през 1801 г. неговият брат — даровит филолог, интересуващ се много от археологията — го взел при себе си в Гренобъл и се заел с възпитанието му. Когато единадесетгодишният Франсоа твърде скоро показал изключителни познания по латински и гръцки и с изумителен успех се посветил на изучаването на староеврейски, брат му — макар и сам той блестящо надарен — решил да запази скромно за себе си името Шамполион-Фижак, по-късно дори само Фижак, убеден, че един ден малкият Франсоа ще донесе много по-голяма слава на семейното име. Същата година Фурие разговарял с младия Шамполион. Прочутият математик и физик взел участие в египетската експедиция, бил секретар на Египетския институт в Кайро, френски комисар в египетското правителство, шеф на съдебното ведомство и душа на Научната комисия. Сега бил назначен за префект на департамента Изер, установил се в Гренобъл и веднага се обкръжил с най-изтъкнати умове. Веднъж, когато бил на инспекция в училището, той влязъл в разговор с малкия Шамполион. Детето веднага му направило впечатление. Той го поканил при себе си и му показал своята египетска сбирка. Мургавото момче за пръв път видяло фрагменти от папируси и изпаднало в захлас — като омагьосано гледало то първите йероглифни надписи на каменни плочки. „Може ли това да се чете?“ — запитало то. Фурие поклатил глава. „Аз ще го разчета! — казал с дълбока увереност малкият Шамполион (по-късно той често разказвал тази история). — След няколко години ще го разчета! Когато порасна!“

Не ни ли напомня тази история другото момче, което със същата увереност, със същата сигурност на сомнамбул бе казало на баща си: „Аз ще намеря Троя“? Но по колко различни пътища, с колко различни методи стигнали двамата до осъществяването на своите детски мечти! Шлиман бил чист самоук. Шамполион нито за миг не се отклонил от

предначертания път на научната подготовка (но изминал този път толкова бързо, че оставил далеч зад себе си всички свои връстници). Шлиман започнал своята работа, лишен от каквото и да било професионална основа, докато Шамполион бил въоръжен с всички знания, които науката на неговото столетие можела да му предложи.

За неговото образование се грижел брат му. Колкото можел, той се мъчел да укротява всепоглъщащата жажда на момчето за знания. Напразно! Шамполион търсел най-отдалечените области на науката и си пробивал път през всички планини на познанието. Дванадесетгодишен, написал първата си книга, и то на една съвсем необикновена тема: „История на прочутите кучета“. Но тъй като липсата на систематизирани исторически обзори му пречела в работата, той нахвърлил една историческа таблица: „Хронология от Адам до Шамполион-младши“. (По-старият брат се бил отказал от името си, тъй като вече предусещал кой от двамата ще хвърли по-голяма сянка в бъдеще. Когато Шамполион се наричал „младши“, той имал пред вид именно своя брат.)

Тринадесетгодишен, той започва да учи арабски, сирийски, халдейски, а след това и коптски. При това е интересно едно: всичко, което учи и върши, всичко, което му попада в ръка, е свързано с Египет! С каквото и да се занимава, винаги се натъква неусетно на някакъв египетски проблем. Заема се с древнокитайския език само за да се опита да докаже неговото сродство с древноегипетския. Изследва образци от авестийски, пехлевийски и персийски текстове — най-недостъпни материали на най-отдалечени езици, стигнали до Гренобъл само благодарение на авторитета на Фурие. Неудържимо се нахвърля на всичко, което му попада, а през лятото на 1807 г., вече седемнадесетгодишен, начертава първата историческа карта на Египет, първата карта на царството на фараоните.

За да разберем дързостта на подобно начинание, трябва да си дадем сметка, че Шамполион нямал други източници освен извадки от Библията, латински, арабски и древноеврейски текстове, повечето осакатени, както и езикови сравнения с коптския — единственият език, който може би наистина представлявал мост към древния египетски и който бил познат, защото в Горен Египет се говорело на него чак до 17 век.

Наред с това той събира материали за книга. Решава да замине за Париж, но академията в Гренобъл настоява да ѝ представи заключителна работа. Господата очаквали обичайната за такива случай реч — по-скоро риторическо упражнение. Шамполион нахвърля книгата „Египет по времето на фараоните“.

На 1 септември 1807 г. той прочита въведението към своя труд. Пред академията се изправя висок, строен младеж с онази малко болезнена красота, с която се отличават преждевременно развитите хора. Изложението му е формулирано в смели тези, завладява с неумолимата си логика. Въздействието е изключително. Седемнадесетгодишният младеж бива избран с пълно единодушие за член на академията. Президентът Ренолдон става и го прегръща: „Ако Академията въпреки Вашата младост Ви приема за свой член, тя има пред вид това, което вече сте извършил. Но още повече разчита тя на това, което Вие тепърва можете да извършите! Тя е убедена, че ще оправдаете надеждите ѝ и че един ден, когато Вашите трудове Ви завоюват име, ще си спомняте, че сте получил от нея първото насърчение.“

Така за един ден студентът Шамполион става академик.

Когато напуска учебната сграда, той изпада в безсъзнание. По това време той е свръхчувствителна натура, сангвиник с подчертана склонност към елегична съзерцателност, не само необикновено развит умствено, но и направо смятан от мнозина за гений. Физически той също е изпреварил своите връстници (когато напуска училищната скамейка, той решава да се ожени и това му решение е нещо повече от първо ученическо увлечение). Той знае, че се намира пред прага на нов жизнен период. Пред себе си вижда един огромен град — център на Европа, фокус на духа, на политиката и авантюрите. И докато тромавата пощенска кола, в която той и брат му трябва да се клатушкат цели седемдесет часа, се приближава към Париж, Шамполион премисля много неща — люшка се между мечти и действителност, около него прелитат пожълтели папируси, звънтят думите на дузина езици, притискат го изписани с йероглифи камъни, а сред тях тайнствената черна базалтова плоча от Розета, която е видял за пръв път само преди няколко дни, при сбогуването си с Фурие и чиито надписи го преследват.

И тогава — това също е достоверно — той изведнъж се навежда към брат си и произнася гласно това, което е мислел, в което винаги е вярвал тайно в себе си и което сега изведнъж е разбрал с непоколебима сигурност: „Аз ще разчета йероглифите! — казва той и тъмните очи озаряват мургавото му лице. — Уверен съм в това!“

* * *

За откривател на Розетската плоча се смята Дотпул. Но Дотпул бил само началник на пионерната част, командир на войника, който в действителност я намерил. Други източници сочат Бушар. Но пък Бушар бил само офицерът, който ръководел укрепителните работи около полуразрушената крепост Ел-Рашид, наричана тогава форт Жюлиен, намираща се на 7,5 километра северозападно от Розета на Нил. По-късно Бушар се заел с превозването на плочата до Кайро.

Същинският откривател е неизвестен войник. Вече никога няма да узнаем дали той е бил достатъчно образован, за да разбере значението на находката, или само е издал вик на невежа, уплашен, че си е навлякъл проклятието на някаква магия, когато под кирката му се показала покритата с тайнствени знаци плоча.

Камъкът, който тъй неочаквано се появил изпод развалините на крепостта, бил голям колкото плот на маса, от дребнозърнест черен базалт, „твърд като желязо“. Едната му страна била излъскана и покрита с три надписа в три колони, отчасти изтрити от времето и позаличени от триенето с пясъчните зърна, които го покривали две хилядолетия. От тези три надписа първият от 14 реда бил йероглифен, вторият от 32 реда — в демотично писмо, а третият от 54 реда — на гръцки.

На гръцки! Значи четлив! Значи разбираем!

Един от Наполеоновите генерали, страстен любител-елинист, се заел веднага с превода. Установил, че надписът е посвещение от върховните жреци на Мемфис, в което през 196 г. пр.н.е. те възхвалявали Птолемей V за извършени от него благодеяния.

След капитулацията на Александрия тази плоча заедно с останалата плячка на французите постъпила в лондонския Британски музей. Но „Комисията“ била изготвила от нея, както и от всички

останали находки, копия и отливки, които били изпратени в Париж. Учените веднага се заели да правят сравнения.

Сравнения — защото имало ли нещо по-близко до ума да се заключи от самото разположение на трите колони, че те съдържали един и същ текст? Още „*Courrier de l’Egypte*“ загатнал за това, когато писал, че тук бил ключът за вратата на изчезналото царство, че тук се криела възможността „да се обясни Египет с помощта на египтяните“. Можело ли след превеждането на гръцкия надпис да има сериозни затруднения при разчитането на йероглифни знаци, които съответствали на гръцките думи, понятия и имена?

Най-добрите умове на епохата се хванали на работа. Не само във Франция, но и в Англия (пред оригиналната плоча), в Германия и Италия. Напразно! Всички заедно и поотделно изхождали от погрешни предпоставки. Всички заедно и поотделно били в плен на представи, наследени отчасти още от времето на Херодот, чиято устойчивост, присъща на толкова лъжливи представи в историята на човешката мисъл, ги заслепявала. За да се проникне в тайната на йероглифите бил необходим направо някакъв коперниковски обрат в мисленето, някакво хрумване, което да скъса с всички дотогавашни пътища на традицията и като светкавица да озари мрака.

* * *

Когато седемнадесетгодишният Шамполион бил представен от брат си на своя бъдещ учител, Силвестър дьо Саси — дребен, невзрачен човек, но известен далеч зад пределите на Франция, — той нито се смутил, нито се уплашил. И сега излъчвал същото обаяние, както някога, когато единадесетгодишното момче се срещнало с Фурие в Гренобъл.

Дьо Саси го посрещнал с недоверие. Той, четиридесет и девет годишният, един от най-големите учени на своето време, виждал пред себе си младеж, който в своята книга „Египет по времето на фараоните“ с нечувана дързост си поставял задачи, за които сам той, Дьо Саси, заявил, че не било дошло още времето за тяхното разрешаване. Но какво казва по-късно той при спомена за тази първа среща? Той, мъдрият учен, говори за „дълбокото впечатление“, което

този младеж му направил! Има ли нещо чудно в това? Книгата, от която Дьо Саси можал да види само увода, била почти завършена към края на годината. Тъй че още тогава седемнадесетгодишният младеж заслужавал признанието, което му било тъй щедро отдадено седем години по-късно, след излизането на книгата.

Шамполион се отдава на научна работа. Напълно равнодушен към изкушенията на световния град, той се заравя в библиотеките, тича от един институт в друг, изпълнява стотици поръчки на гренобълските учени, които го засипват с писма, учи санскритски, арабски и персийски („италианският език на Изтока“, както го наричал Дьо Саси), езикът-майка на почти всички източни езици, и между другото моли брат си да му изпрати една китайска граматика — „за развлечение“.

Той толкова се вживява в духа на арабския език, че дори гласът му се променя, а веднъж в някаква компания един арабин го взема за свой сънародник и го приветства със своя „салем“. Само от четене обогатява толкова познанията си за Египет, че най-прочутият по това време пътешественик в Африка, Сомини дьо Мананкур, учудено възкликва след разговор с него: „Познава земите, за които говорихме, не по-зле от самия мен!“

Само след една година тон говори и пише толкова добре коптски („Сам си говоря на коптски...“), че за да се упражнява, пише личните си бележки на коптски, като си служи с демотично писмо. А четиридесет години по-късно се случила следната комична история: някакъв учен публикувал един от тези текстове като египетски оригинал от времето на Антонините и то с много остроумен коментар — това е вече френски вариант на случая с книгата на немца Берингер за вкаменелостите!

При това положението на младия Шамполион е лошо, дори окаяно. Ако не е брат му, който самоотвержено го подкрепя, той би умрял от глад. Живее в една жалка стаичка недалеч от Лувър, за която плаща 18 франка наем. Не може да плати и тях, пише умотелни писма на брат си, заклева го да му помогне, не знае какво да прави, не разбира нищо от сметки и пари, но изпада в ужас, когато Фижак му съобщава, че ще бъде принуден да заложил библиотеката си, ако Франсоа не ограничи разходите си. Да се ограничи още повече? Подметките му са пробити, палтото скъсано. Накрая вече го е срам да

се покаже между хора. През една необикновено тежка парижка зима той заболява и от влагата и студа у него се загнезждат първите зародиши на болестта, от която един ден ще умре. Само две малки сполуки все още поддържат духа му.

Императорът има нужда от войници. През 1808 г. се обявява всеобща мобилизация на всички мъже над шестнадесетгодишна възраст. Шамполион е ужасен. Цялото му същество въстава срещу насилието — той, който съблюдава най-строга духовна дисциплина, изтръпва от ужас, когато вижда редиците на гвардията, подчинени на една нелепа дисциплина, която нивелира всякакъв духовен живот. Не страдаше ли още Винкелман от заплахите на милитаризма? „Има дни — пише отчаян Франсоа на своя брат, — когато губя ума си!“

Брат му, който винаги е помагал, се притича и сега на помощ. Мобилизира всичките си приятели, подава молби, пише безчет писма и ето — в дните, когато всичко е в плен на войнственото опиянение, Шамполион може да продължи научните си занимания, да изучава мъртви езици.

Но има и нещо друго, което го занимава, или по-скоро така властно го е запленило, че той понякога забравя дори заплашващата го опасност от мобилизация — проучването на Розетския камък. Странно е наистина: точно тъй, както по-късно Шлиман, който вече говорел и пишел на всички европейски езици, непрекъснато отлагал изучаването на старогръцкия, към който в същност били отправени всичките му мечти, защото предчувствал, че започне ли веднъж, ще трябва да му се отдаде без остатък — така и мисълта на Шамполион непрекъснато кръжала около триезичната плоча, кръжала, така да се каже, по извивките на една спирала, която все повече се стеснявала около целта на всичките му стремежи и усилия. И все пак колкото повече се приближавал до тази цел, толкова по-бавна и колеблива ставала крачката му, защото все още се чувствал недостатъчно подготвен и въоръжен с всички знания на своето време, за да се отдаде на властното влечение и да се залови с разрешаването на голямата задача.

Но когато се изправя пред едно ново копие на Розетската плоча, изготвено в Лондон, той не може повече да устоя на изкушението. Наистина и сега не пристъпва направо към същинското дешифриране — задоволява се само да сравни Розетската плоча с един папирус, — но още в самото начало му се удава да намери „съвсем самостоятелно

верните значения на цяла редица знаци“. „Представям ти първия си опит!“ — пише осемнадесетгодишният Шамполион на брат си в едно писмо от 30 август 1808 г. и за пръв път зад скромността, с която обяснява своя метод, проблясва гордостта на младия откривател.

И точно в този момент, когато прави първата си стъпка, когато е уверен, че е излязъл на верния път към славата и успеха, той получава едно съобщение, което го поразява като гръм от ясно небе. Досега между себе си и своята цел не е виждал нищо друго освен труд, несгоди и лишения, но, готов на всичко, е крачел напред. И изведнъж идва това съобщение, след което всичко направено досега, всичко, в което е вярвал и на което се е надявал, всичко, което е знаел, става безсмислено: Йероглифите са разчетени!

В една съвсем друга област на човешките търсения и усилия — десетилетната борба за завладяването на Южния полюс — знаем една история, която при още по-драматични обстоятелства описва момент, подобен на този, в който Шамполион научил, че е изпреварен от друг. След невероятни трудности капитан Скот с неколцина от хората си, с няколко шейни и кучета се приближил до самия полюс. Полуослепел от глад и изтощение, но и безкрайно горд, че пръв е достигнал полюса, той изведнъж съзрял сред безкрайната снежна шир, която очаквал да намери девствена, знаме! Знамето на Амундсен!

Както казахме, този случай бил по-драматичен, защото там дебнела бялата смърт. Но нима чувствата, които изпитал младият Шамполион, били различни от чувствата на капитан Скот? За него не било никаква утеха, че споделял участието на десетки други във века на едновременните открития. Те всички изживели това, което изживял Скот при вида на знамето.

Но ако вестта поразила Шамполион като гръм, то също така мълниеносно се разнесло и нейното въздействие. Знамето на Амундсен стояло здраво и свидетелствало по безспорен начин за неговата победа. Не така безспорно обаче било разчитането на йероглифите.

Шамполион научава новината за разчитането на йероглифите на улицата, на път за Collège de France. Съобщава му я някакъв приятел, едва поемайки си дъх, който и не подозира каква борба е водил Шамполион от години насам, за какво е мечтал и какво го е въодушевявало, над какво е работел безброй дни и нощи, за какво е

страдал, гладувал и се е унижавал. Той се уплашва, когато Шамполион се олюлява и с цялата си тежест се опира на него.

— Александър Леонар! — казва приятелят му. — Току-що е излязъл неговият труд, по-точно една брошура. Нарича се „Nouvelle Explication“ — пълно разчитане на йероглифите! Представи си какво значи това!

Знае ли той на кого говори!

— Леонар? — повтаря Шамполион и поклаща глава. После в него пламва искрица надежда. Миналият ден е срещнал Леонар. Познава го повече от година; уважаван учен, ала, ей богу, никакъв гений!

— Не е възможно! — казва той. — Никой не е говорил такова нещо! Самият Леонар не ми е казал нито дума!

— И това те учудва? — пита приятелят му. — Та кой издава преждевременно такива открития?

Изведнъж Шамполион се изтръгва от вцепенението си.

— Къде е тази книжарница?

И той побягва. С разтреперани ръце брои франковете на прашния тезгях, продадени са само няколко екземпляра от брошурата. Тича в къщи хвърля се на окъсаното канапе и започва да чете...

Вдовицата Мекран изведнъж оставя своите съдове на кухненската маса от стаята на квартиранта и долита адски шум. Тя се вслушва ужасен: после изтичва и отваря вратата. Франсоа Шамполион лежи на канапето тялото му се гърчи, от устата му излизат несвързани звуци, но ясно е — той се смее, тресе се от някакъв ужасен, истеричен смях.

В ръцете си той държи книгата на Леонар. Разчитане на йероглифите ли? Този тук е вдигнал много рано знамето! Шамполион познава твърде добре възможностите, за да прецени, че всички твърдения на Леонар са глупост, чиста измислица, произволна смесица от въображение и ученост...

Все пак ударът е бил толкова страшен, че той никога не ще го забрави. Изживяното сътресение му е показало до каква степен той вече се е сраснал със задачата си да накара мъртвите образи да проговорят. Когато заспива изтощен, преследват го безумни сънища. В унеса на фантасмагориите му се чуват египетски гласове. И сънят му показва ясно това, което несгодите и трудът на всекидневието често са

замъглявали: че той е човек, обладан от лудост, омагьосан от йероглифите, маниак, обзет от идея фикс.

Всички негови сънища вещаят успех. Този успех сега му се струва достижим. Но осемнадесетгодишният младеж, който неспокойно се мята в леглото, не знае, че повече от дванадесет години го делят от целта! Той и не подозира колко още прекеждия и удари ще го сполетят и че той който не мисли за нищо друго освен за йероглифите и земята на фараоните, ще отиде един ден в изгнание, обвинен в държавна измяна.

---

[1] Площад на оръжията. — Б. пр. ↑

11. ЕДИН ДЪРЖАВЕН ИЗМЕННИК РАЗЧИТА ЙЕРОГЛИФИТЕ

Още когато бил на дванадесет години и изучавал Стария завет в оригинал, Шамполион обявил в едно свое съчинение републиката за единствената разумна форма на държавно управление. Закърмен в онези духовни течения, които подготвили века на Просвещението и довели до Великата френска революция, той страдал от новия деспотизъм, който се промъквал тайно в декрети и едикти, а след Наполеоновата коронация открито показал лицето си. За разлика от своя брат, който се поддал на обаянието на Наполеон, Шамполион си останал критично настроен въпреки всички успехи и дори мислено не се присъединил към победното шествие на френските орли.

Не е тук мястото да се занимаваме с еволюцията на неговите политически убеждения. Можем ли обаче да премълчим, че именно един египтолог, обладан от пламенната жажда за свобода, завладял със знаме в ръце цитаделата в Гренобъл? Че именно Шамполион, който страдал от суровия Наполеонов режим и не можел да търпи Бурбоните, смъкнал със собствената си ръка знамето с кралските лилии от кулата на цитаделата и издигнал трикольора, който десетилетие и половина се развявал пред бонапартистите по цяла Европа и сега бил за него символ на нова свобода!

Шамполион се намирал отново в Гренобъл, където на 10 юли 1809 г. бил назначен за професор по история в университета. Едва деветнадесетгодишен, той застанал като професор на същото място, където някога бил ученик, а между неговите студенти имало младежи, които само допреди две години седели заедно с него на училищната скамейка. Има ли нещо чудно тогава, че там го посрещнали враждебно, че попаднал в мрежа от интриги, която особено усърдно сплитали около него старите професори, почувствували се пренебрегнати, изпреварени, изтикани назад?

А какви идеи застъпвал младият професор по история! За върховна цел на историческото изследване той провъзгласил стремежа

към истината, и то абсолютната истина, а не някаква бонапартистка или бурбонска истина. За постигането на тази цел той искал пълна свобода за науката, и то абсолютна свобода, а не свобода, ограничавана от укази и забрани и задължена да се съобразява с претенциите и интересите на монарха. Той искал онова, което прокламирали разпалените глави в първите дни на Великата френска революция и което с всяка измината година било все повече потъпквано.

Затова като политик той неизбежно трябвало да влезе в конфликт с времето си. Той никога не изневерява на своите идеи, но често изпада в обезсърчение. Веднъж цитира на брат си думи, които друг навярно би взел от епилога на Волтеровия „Кандид“, но той, ориенталистът, намерил в една от свещените книги на Изтока: „Разоравай земята си! В Зенд-Авеста е казано, че е по-добре да разореш шест стъпки суха безплодна земя, отколкото да спечелиш двадесет и четири битки, и аз съм на съвсем същото мнение!“ Заплитащ се все повече в интриги, които го поболяват, получаващ поради машинациите на своите колеги само четвърт от полагаемата му се заплата, Шамполион пише малко по-късно: „Моята участ е решена. Беден като Диоген, ще се опитам да си купя някоя бъчва и един чувал, за да се облека. След това ще се осланям на прословутата щедрост на атиняните, за да преживявам.“

Пише сатири срещу Наполеон. Но когато най-после диктаторът е свален и на 19 април 1814 г. съюзниците влизат в Гренобъл, той се пита с горчив скептицизъм дали сега, след като властта на тирана е премахната, наистина ще настъпи властта на духа. И се съмнява в това.

Може ли все пак пламенната му любов към свободата на народа, към свободата на науката да заглуши дори за миг неговата страст към изучаването на египетската древност? Какво винаги, той е невероятно продуктивен. Занимава се с най-различни странични, второстепенни неща — съставя коптски речник, а същевременно пише пиеси за гренобълските салони, между които и една драма за Ифигения. Съчинява песнички с политическа окраска, които тълпата от улицата поема направо от масата му — недопустимо занимание за някой немски учен например, но напълно в духа на френската традиция, водеща началото си от Пиер Абелар през 12 век. Същевременно той продължава да работи върху онова, което е главна цел на живота му: заравя се все по-дълбоко в тайните на стария Египет, който не му дава мира, независимо от това, дали на улицата викат „Vive l'Empereur!“ или

„Vive le Roi!“ Пише безброй статии, подготвя трудове, помага на различни автори от цял свят, преподава, измъчва се с посредствени студенти. Всичко това обаче подяжда и руши нервите, здравето му. През декември 1816 г. той пише: „Моят коптски речник става от ден на ден по-дебел. С неговия автор става обратното.“ Въздиша отчаян, когато стига до страница 1069, а все още не може да го завърши.

Тогава настъпват „Стоте дни“, които накарват Европа още веднъж да застане под Наполеоновия ботуш, които събарят току-що съграденото с толкова усилия, когато преследвачите стават преследвани, владетелите отново поданици, кралят — беглец, а Шамполион е принуден да напусне кабинета си: Наполеон се завръща! В една действително оперетна градация вестниците отбелязват заедно с етапите на неговото настъпление и етапите на собствената си продажност: „Чудовището избягало на свобода!“, „Вълкодавът стъпил на сушата при Кан!“, „Тиранинът в Лион!“, „Узурпаторът на шестдесет часа път от столицата!“, „Бонапарт се приближава с бързи крачки!“, „Утре Наполеон ще бъде пред стените на Париж!“, „Негово Величество е във Фонтенбло!“.

На 7 март в своя поход към столицата Наполеон стига пред вратите на Гренобъл. С табакерата си той почуква на градската порта. Нощ. Около него трептят светлините на факлите. Оперна сцена от световноисторически мащаб. В продължение на една страшна минута Наполеон стои сам срещу оръдията на крепостта, около които се суетят артилеристите. Тогава отеква викът „Да живее Наполеон!“ и „авантюристът влиза в Гренобъл, за да излезе от него като император“, защото Гренобъл, сърцето на Дофине, е най-важният стратегически пункт, който е трябвало да се завоюва.

* * *

Фижак, братът на Шамполион, още от едно време поклонник на императора, сега му се отдава всецяло. Наполеон има нужда от таен секретар. Кметът на града му представя Фижак и умишлено произнася презимето неправилно: „Шамполеон“. „Това е добър знак — възкликва императорът. — Той носи половината от моето име!“. На срещата присъства и Шамполион. Наполеон го разпитва за работата му — чува

за коптската граматика, за речника. И докато Шамполион остава хладен (та той от дванадесетгодишна възраст общува с владетели, стоящи по-близо до боговете от Наполеон), императорът е очарован от младия учен, надълго разговаря с него и с царствен жест му обещава, че ще нареди да отпечата и двата му труда в Париж. Не стига това, но на другия ден сам го посещава, постоянно го разпитва за неговите езикови занимания, и то в дните и часовете, когато е тръгнал да завладява отново своята империя. Лице срещу лице стоят тук двама завоеватели на Египет. Единият някога бе заключил земята край Нил в своите планове за световно господство и искаше да я възкреси за нов живот (тогава смятал да построи хиляди шлюзи, за да обезпечи навеки стопанската рентабилност на страната), а сега, въодушевен наново, като слуша подробности за коптския език, решава веднага да го въведе там като общонароден. Другият никога не е виждал Египет, но мислено е кръстосвал хиляди пъти древното, изчезнало царство и един ден ще го завоюва със силата на своите знания и разум.

Ала дните на Наполеон са преброени. Второто му сгромолясване е също така главоломно, както и вторият му възход. И ако остров Елба е бил само място за отдих, Света Елена се превръща в негов смъртен одър.

Отново Бурбоните се завръщат в Париж. Те не са силни, не са могъщи, значи, няма да бъдат и отмъстителни. И все пак какво друго може да се очаква, освен че ще бъдат произнесени стотици присъди, че „наказанията ще ваят, както някога маната над евреите“, че ще пострада и Фижак, който се е компрометирал, като е последвал Наполеон в Париж. И може ли да се очаква, че при бързите политически процеси, сред многото завистници около младия професор в Гренобъл, някой ще седне да прави разлика между двамата братя, когато ги бъркали даже като учени? На всичко отгоре в последните часове на „Стоте дни“ — тъкмо когато се мъчи под дърво и камък да събере хиляда франка за някакъв египетски папирус — младият Шамполион участва в основаването на т.нар. „Делфийски съюз“, който се е обявил в защита на свободата и сега се намира под силно подозрение.

Когато роялистите се приближават към Гренобъл, Шамполион се намира на крепостните стени и без да си дава сметка откъде ще дойде по-голямата свобода, призовава към съпротива. Но какво става? В

момента, когато генерал Латур започва да обстрелва вътрешността на града, когато науката и плодовете на неговия труд се оказват в опасност, Шамполион напуска укрепленията, обръща гръб на политиката и войната, спуска се към втория етаж на библиотеката и започва да мъкне пясък и вода, сам в огромната сграда през време на цялата канонада, рискуващ живота си, за да спаси своите папируси.

През онези дни уволненият професор и заточеният като държавен изменник Шамполион започва работа над окончателното разчитане на йероглифите. Изгнанието продължава година и половина. Неуморната работа продължава и след това. Отново Париж и Гренобъл са етапите на неговия път. Заплашва го нов процес за държавна измяна. През юли 1821 г. той напуска като беглец града, в който от ученик е станал академик. Но една година по-късно публикува съчинението си „Lettre à M. Dacier relative à l'alphabet des hiéroglyphes phonétiques“. („Писмо до г. Дасие относно азбуката на фонетичните йероглифи“), съчинението, което съдържа основните начала за дешифрирането на йероглифите. Името на неговия автор стига до устата на всички, които, устремили взор към тайните на пирамидите и храмовете, жадуват за отговор на неразрешените въпроси.

* * *

Звучи наистина странно: йероглифите лежали пред очите на цял свят, за тях писали редица антични автори, за тях западноевропейското Средновековие давало все нови и нови тълкования, а след Наполеоновата експедиция те стигнали в безброй преписи до кабинетите на учените — и все пак си оставали неразчетени не само поради неумение и безсилие, но и поради вина, не само поради недостатъчните знания на повечето учени, но и поради заблуждението, в което ги въвел един човек.

За Херодот, Страбон и Диодор, които пропътували Египет, йероглифите били неразбираемо образно писмо. Само Хораполон, живял през 4 в. от н.е., оставил подробно описание на техните значения (съобщенията у Климент Александрийски и Порфирий не са разбираеми). Обяснимо е, че поради пълното отсъствие на други източници съчинението на Хораполон служело като изходна точка за

всяко ново изследване. Но Хораполон винаги говорел за йероглифите като за образно писмо, поради което столетия наред всички тълкования се свеждали именно до търсене на символичен смисъл в изображенията. Това давало безкрайно поле за въображението на любителите, но учените докарвало до отчаяние.

Когато Шамполион разчел йероглифите, станало ясно колко истина се съдържа в труда на Хораполон и как е протекло развитието, изхождащо от ранната елементарна символика, при която например вълнистата линия означавала вода, основната линия — къща, а знаменцето — бог. Но тази символика, приложена в духа на Хораполон към по-късните надписи, водела по погрешни пътища.^[1]

Лутанията по тези пътища били изпъстрени с приключения. Йезуитът Атанасий Кирхер, твърде изобретателен човек (конструирал между другото и магическия фенер), издал в Рим през 1650 — 1654 г. четири тома с преводи на йероглифи, между които нямало нито един верен или поне от малко доближаващ се до правилното значение. Така например групата знаци, с които се предавала думата „автократор“^[2] — епитетът на римския император, той прочел по следния начин: „Творец на плодородието и на всяка растителност е Озирис, чиято животворна сила свещеният Мофта черпи от небесата за своето царство.“

Все пак той правилно оценил значението, което имало изучаването на коптския език като по-късна форма на египетския език, значение, което дузина други учени отричали.

Сто години по-късно въз основа на сравнителния анализ на йероглифите Дьо Гин заявил пред „Парижката академия на надписите“, че китайците били египетски колонисти. И все пак (това „все пак“ трябва да добавяме към името на почти всички учени, тъй като всеки попадал поне на една вярна следа) той успял да прочете правилно името на египетския фараон „Менес“. Веднага обаче един от неговите противници го опровергал и прочел името като „Мануф“, което пък дало повод на Волтер, най-жлъчния коментатор на своето съвремие, да се нахвърли върху етимолозите, „за които гласните не значат нищо, а и за съгласните не се грижат много“. (Впрочем според тогавашните английски учени — за разлика от тезата на Дьо Гин — египтяните били дошли от Китай.)

Би могло да се предположи, че намирането на триезичния Розетски камък ще сложи край на фантастичните догадки. Станало

точно обратното. Сега пътят към разчитането на йероглифите изглеждал толкова очевиден, че се хванали на работа и любителите. Някакъв анонимен автор от Дрезден „разчел“ в късия йероглифен фрагмент на Розетския камък целия гръцки текст, буква по буква. Арабинът Ахмед Бин Абубекр „открил“ някакъв текст, който иначе сериозният ориенталист Хамер-Пургстал побързал дори да преведе. Неизвестен парижанин разпознал в един надпис на храма в Дендера стотния псалм, а в Женева излязъл превод на надписите на т.нар. „Памфилски обелиск“, които уж представлявали „съобщение за победата на благочестивите над злите, написано четири хиляди години преди Христа“.

Фантазията преминала всички граници. Тя се съчетавала с необикновено нахалство и глупост в личността на граф Пален, който твърдял, че разбрал смисъла на Розетския камък от пръв поглед. Опирайки се на Хораполон, питагорейските доктрини и кабалата, той разчел неговите символи така бързо, че стигнал до крайния резултат само „за една безсънна нощ“ и след седмица го представил на публиката, като заявил, че само тази бързина го била предпазила от „систематичните заблуждения, които могат да произлязат единствено от дълги размишления“.

Сред този фойерверк от нови и нови дешифровки Шамполион подреждал, сравнявал, проверявал и стъпка по стъпка се приближавал към окончателното решение. Междувременно той научил, че абатът Тандо дьо Сен Никола написал брошура, в която с абсолютна точност доказвал, че йероглифите изобщо не били писменост, а само декоративни елементи. Ала Шамполион не се оставил да бъде подведен и още през 1815 г. пише в едно свое писмо за Хораполон: „Неговият труд се нарича «Йероглифика», но съвсем не дава обяснение на това, което наричаме йероглифи, а само на свещените символични изображения, ще рече, на египетските символи, които са съвсем различни от същинските йероглифи. Това противоречи на всеобщото мнение, но доказателството за моето твърдение може да се намери в самите египетски паметници. Само в емблемните сцени можем да видим свещените изображения, за които говори Хораполон, каквито са например змията, която е захапала опашката си, орелът, застанал в описаната от него поза, небесният дъжд, мъжът без глава, гълъбицата с

лавров лист и т.н., но тези изображения не се срещат в същинските йероглифи!“

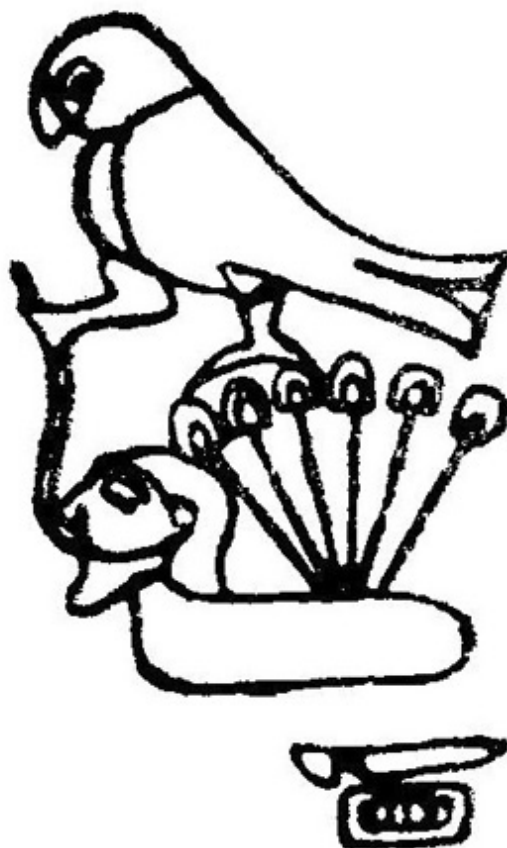

Рис. 10. Египетско образно писмо от края на 4 хилядолетие пр.н.е., все още неразчетено окончателно; от него по-късно са се развили различните видове същински йероглифи. Едва от няколко десетилетия знаем, че това е символично изображение на владетел, представен като сокол на бога Хор, който държи за въжсе покорена сирийска земя (овалът с глава на сириец с островърха брадичка). Соколът е кацнал върху шест лотосови цвята, т.е. върху 6000 пленници. Изображеният долу вдясно харпун вероятно означава името на победената страна; запълненият с вълнообразни линии четириъгълник показва, че тази земя лежи край вода — и двата символа говорят, че става дума за Сирия.

През тези години в йероглифите виждали ту мистична епикурейска система, ту тайни кабалистични, астрологически и гностични учения, ту селскостопански, търговски и административно-технически указания за деловия живот; разчитали ги като откъси от Библията и дори от предпотопната литература, като халдейски, еврейски, та дори китайски текстове; „като че ли египтяните изобщо не са имали свой собствен език“ — отбелязва по този повод Шамполион.

Всички тези опити за тълкуване на йероглифите изхождали повече или по-малко от Хораполон. Всъщност към дешифрирането имало само един път и той водел в посока, обратна на Хораполон. По този път вървял Шамполион.

Големите открития на човешкия ум рядко могат да се фиксират по време. Те са резултат от безчислени мисловни процеси, дългогодишна подготовка и съсредоточаване на ума върху един-единствен проблем, резултат от съзнателни и подсъзнателни действия, от целенасочени наблюдения и лутания на въображението. Рядко някое решение идва като плод на светкавично просветление.

Големите открития губят от своето величие, когато се занимаваме с тяхната предистория. Стане ли веднъж ясен основният принцип, за следващите поколения всяка погрешна стъпка изглежда глупост, неправилните представи — заслепление, отделните проблеми — съвсем прости. Днес трудно можем да си представим какво означавало за Шамполион да налага стъпка по стъпка своите възгледи срещу възгледите на целия учен свят, който се кълнял в Хораполон. Не бива да се забравя, че учените и публиката се придържали към Хораполон не защото го смятали за такъв авторитет, какъвто за техните средновековни колеги бил Аристотел, а за по-късните теолози — църковните отци, а защото и най-големите скептици не виждали друга възможност освен една — да приемат йероглифите за образно писмо! Защото за беда на науката тук авторитетното изказване се свързвало с нещо съвсем очевидно за всички. За тях Хораполон не само бил човек, който живял 1500 години по-близо до последните написани йероглифи, но той твърдял нещо, което всеки можел да види: йероглифите били изображения, изображения и само изображения!

Ала от онзи момент — който не можем да определим точно по време, — когато на Шамполион му хрумнало, че йероглифните изображения са „букви“ (по-точно казано, „фонетични знаци“ —

неговата стара формулировка гласи така: „... без да са строго азбучни, те все пак имат звуково значение“), от този момент настъпил преломът, разривът с тезата на Хораполон, който трябвало да доведе до разчитането на йероглифите. Можем ли въобще да говорим за „хрумване“, като имаме пред вид живота и огромните усилия на Шамполион. Нима това било случайното просветление на един щастлив миг? Когато за пръв път го осенила тази мисъл, Шамполион я отхвърлил. Когато един ден идентифицирал знака, представляващ лежаща змия, с буквата „ф“, той отстранил това предположение като несъстоятелно. Когато по същото време и някои други учени — скандинавците Цьога и Акерблад, французинът Дьо Саси и преди всичко англичанинът Томас Ъънг — открили, че демотическата част на Розетския камък е написана с „азбучно писмо“, те се добрали до някои частични решения. Но те не отишли по-нататък, отказали се от своите заключения или ги опровергали, а Дьо Саси обявил пълна капитулация пред йероглифните текстове, които си оставали „недосегаеми като старозаветните скрижали“.

Самият Томас Ъънг, който постигнал забележителни резултати при дешифровката на демотичната част, защото я чел „звуково“, се самоопровергал през 1818 г., когато при разчитането на името Птолемей отново произволно разделил неговите знаци на букви, едносрични и двусрични групи.

Тук виждаме ясно разликата между два метода и две постижения. Ъънг бил естествоизпитател и безспорно твърде надарен човек, но нямал филологическа подготовка, работел схематично и успял чрез сравнения и находчиви интерполации да разчете само няколко думи. При това сам Шамполион по-късно дал блестяло доказателство за силата на неговата интуиция, като потвърдил, че в списъка на неговите 221 символични групи 76 били изтълкувани правилно. За разлика от Ъънг обаче Шамполион, който владеел повече от дузина стари езици и с познанията си по коптски се доближил повече от всеки друг до езиковия дух на стария Египет, не разгадаван отделни думи или букви, а разкрил системата. Той не само тълкувал, но направил тази писменост четлива и достъпна за изучаване. А веднъж разкрил основните положения на системата, той можел отново да се върне назад и да използва с успех идеята, която се криела в една отдавна изказана

догадка: че разчитането на йероглифите трябва да започне с имената на фараоните.

* * *

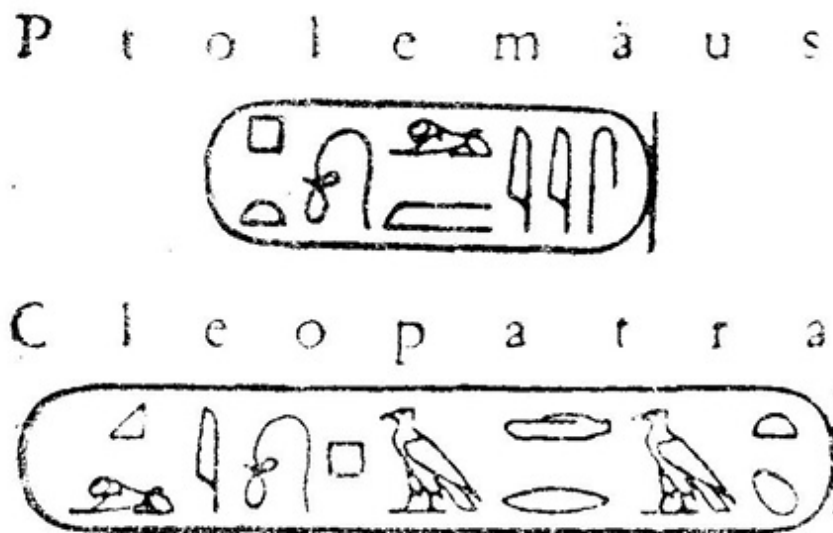
Защо именно с имената на фараоните? Сега за нас и това хрумване е близко до ума, и тази идея ни се струва проста. Както казахме вече, надписът на Розетския камък съобщавал, че жреците решили да засвидетелстват особена почит на фараона Птолемей Епифан. Гръцкият текст бил веднага разчетен и говорел на съвсем ясен език. Там, където в йероглифния текст можело да се предполага, че е написано името на фараона, имало група знаци, заградени в овална рамка, която приели да наричат „картуш“.

Нима не било ясно, че в този „картуш“, който бил единственото подчертаване в целия текст, трябвало да се търси думата, която именно заслужавала да бъде подчертана — името на фараона? Нима не можел и един що-годе съобразителен ученик да се досети да напише буквите на името Птолемей под съответните йероглифни знаци и така да идентифицира осемте йероглифа с осемте букви на азбуката?

Всички големи идеи изглеждат прости, когато вече ни са известни. Но това, което направил Шамполион, означавало скъсване с Хораполоновата традиция, която цели четиринадесет столетия забърквала умовете на хората. НИЩО Не е в състояние да намали заслугата на откривателя, чиято теза щастливият случай веднага след това потвърдил по блестящ начин. В 1815 г. бил намерен така нареченият „обелиск от Филе“, който археологът Бенкс пренесъл през 1821 г. в Англия. На него също имало един надпис с йероглифи и един на гръцки език (това било втори Розетски камък). И там отново се срещало името Птолемей, заградено в картуш. Но имало и една друга, заградена в рамка група от знаци и въз основа на гръцкия надпис в основата на обелиска Шамполион предположил, че тя означава името Клеопатра.

И пак всичко изглежда съвсем просто. Но когато Шамполион написал двете групи от знаци една под друга съобразно е предполагаемите имена (тук са дадени със сегашния им правопис) и когато вторият, четвъртият и петият знак на името „Клеопатра“

съвпаднали с четвъртия, третия и първия знак на името на Птолемей, ключът за разчитането на йероглифите бил намерен. И то не само ключът на една неизвестна писменост — намерен бил ключът за всички затворени врати на Египет.

Рис. 11 Двата „картуша“, които извели Шамполион на верния път към разчитането на йероглифите.

Днес знаем, че системата на йероглифното писмо е безкрайно сложна. Днешният студент изучава като нещо съвсем естествено това, което тогава се смятало за неразгадаемо, до което Шамполион, изхождайки от своето първо откритие, се добрал с големи усилия и което тогава почти не можело да се обгърне с поглед, защото било плод на трихилядолетна еволюция. Днес ние познаваме промените, които претърпяла йероглифната писменост, знаем за развитието, което започнало от старите йероглифи, преминало през курсивната форма на т.нар. „йератично писмо“, за да завърши с една още по-съкратена и приспособена към нуждите на всекидневието „демотична“ писменост. Ученият от времето на Шамполион не виждал това развитие. Откритието, което му помагало при един надпис, се оказвало безполезно при друг. Кой съвременен европейец може да разчете монашески ръкопис от 12 век, дори написан на някой от модерните езици? Без предварителна подготовка човек не може дори да познае, че разкошно украсеният инициал на някой средновековен документ представлява буква. И все пак от тези документи, които при това

принадлежат към нашата културна сфера, не ни делят дори хиляда години. А ученият, отправил поглед към йероглифите, виждал пред себе си една писменост, която принадлежала към чужда културна сфера и претърпяла трихилядолетно развитие!

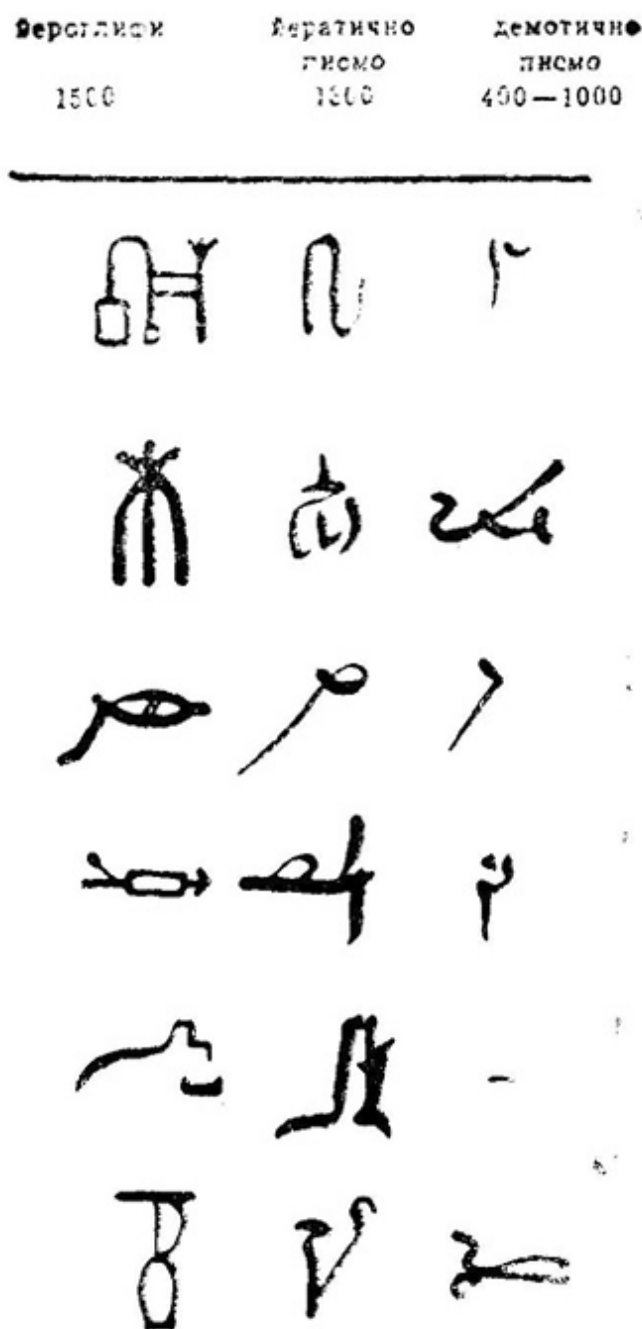

Рис. 12. Няколко примера, които показват как вече значително развитите йероглифи преминали в йератично, а по-късно и в демотично писмо.

Днес вече не представлява трудност за нас да правим разлика между „фонетични знаци“, „знаци-думи“ и т.нар. „знаци-определители“ — това подразделение именно внесло и първия порядък в голямото многообразие от знаци и рисунки. Днес вече не ни дразни, когато трябва да четем един надпис отдясно наляво, друг — отляво надясно, трети — отгоре надолу, защото знаем, че единият или другият начин на писане е бил възприет през точно установени епохи. Роселини в Италия, Леманс в Холандия, Дьо Руже във Франция, Лепсиус и Бругш в Германия прибавяли към знанията нови знания. Десетки хиляди папируси били донесени в Европа, все нови и нови надписи от гробници, паметници и храмове бивали лесно разчитани. Посмъртно била издадена „Египетската граматика“ на Шамполион (Париж, 1836 — 1841), след нея първият му опит за староегипетски речник (тълкуването на езика вървяло винаги ръка за ръка с дешифрирането на писмеността), а после и неговите „Бележки“ и „Паметници“. Въз основа на тези постижения и на изследванията на по-късни учени науката направила една не толкова необходима, но горда крачка — от четенето преминала към писане. В „Египетския двор“ на Кристалния дворец в Снденхем имената на кралица Виктория и на принца-съпруг Алберт били написани с йероглифи. В двора на „Египетския музей“ в Берлин има йероглифен надпис за неговото основаване. А още Лепсиус поставил на Хеопсовата пирамида в Гиза плоча, увековечаваща с йероглифи името и владетелското достойнство на Фридрих Вилхелм IV (който финансирал експедицията).

Излишно ли ще бъде сега да придружим човека, комуто принадлежи славата, че накарал старите паметници да проговорят, поне при едно от първите му истински приключения на египетска земя, въпреки че до тридесет и осем годишната си възраст той познавал само от надписи страната, която изследвал?

* * *

Невинаги ученият, който прекарва живота си в кабината, има възможност да провери чрез преки наблюдения правилността на своите теории. Случва се често той нито веднъж да не види със собствените си очи местата, по които десетки години е бродила неговата фантазия.

На Шамполион не било съдено да прибави към своите големи теоретически завоевания и успехи при археологически разкопки. Все пак той можал да отиде в Египет и със собствените си очи да види потвърждението на откритията, които направил в уединението на своя кабинет. Още като младеж той работил над една хронология и топография на стария Египет — задача, която далеч надхвърляла рамките на неговите опити в областта на дешифрирането — и нахвърлял хипотеза след хипотеза, когато трябвало въз основа на оскъдни данни да определи по епоха и място някоя статуя или надпис. Сега той отишъл в земята на своите изследвания и се озовал в положението на зоолога, който, след като е конструирал от няколко кости и вкаменелости динозавър, попада в Кредния период и го вижда изведнъж жив пред себе си.

Шамполионовата експедиция (от юли 1826 г. до декември 1829 г.) се превърнала в триумфално шествие. Само официалните френски представители помнели още, че този човек някога бил обвинен в държавна измяна (в хода на мероприятията, проведени от „толерантната монархия“, неговият процес бил прекратен, но подробности за това липсват). Местното население обаче се стичало на тълпи, за да види човека, „който умее да чете писмото на древните камъни“. Шамполион трябвало да въведе желязна дисциплина, за да накара участниците в експедицията да се прибират всяка вечер на нилските кораби „Хатор“ и „Изида“ — под закрилата на „двете благосклонни египетски богини“. Въодушевлението на местните жители така заразило членовете на експедицията, че накрая те дори запели пред губернатора на Гирга, Мохамед бей, Марсилезата и песните за свободата от „Нямата от Портичи“. Но експедицията също така и работела. Шамполион крачел от откритие към откритие, от потвърждение към потвърждение на своите теории. Сред каменоломните на Мемфис му бил достатъчен само един поглед, за да разграничи и датира извършената работа през различни епохи. В Мит-Рахин той открил два храма и цял некропол. В Сахара (където само няколко години по-късно Мариет щял да намери огромно находище) той открил името на фараона „Унас“, което веднага и с пълна сигурност отнесъл към най-ранния период. В Тел ел-Амарна открил, че огромната сграда, която Жомар смятал за зърнохранилище, била всъщност големият храм на града.

След това преживял триумфа да види потвърждението на едно свое твърдение, за което преди шест години му се смяла цялата Египетска комисия.

Корабите пристигнали в Дендера. Пред тях се издигал храм — един от големите египетски храмове, за които днес знаем, че е бил строен от фараоните от XII династия, най-могъщите владетели на „Новото царство“ — Тутмос III, великия Рамзес и неговият наследник, — след това от Птолемеите и накрая от римляните Август и Нерва; по градската порта и околоръстните стени било работено и по времето на Домициан и Траян. Тук на 25 май 1799 г. пристигнали след изтощителен поход Наполеоновите войски и останали удивени от гледката, която се открила пред очите им. Няколко месеца преди това генерал Дезе, начело на цяла дивизия, прекъснал на същото място преследването на мамелюците, поразен от мощта и величието на едно загинало царство (представете си подобна реакция у един генерал от 20 век!). Сега тук стоял Шамполион, който познавал почти всяка подробност от съобщения, рисунки и копня от надписи (колко често разговарял той за тези неща с Денон, който на времето придружавал генерал Дезе). Било нощ — светла, сияйна египетска лунна нощ. Неговите спътници настояли, той се съгласил и петнадесетимата учени от експедицията начело с Шамполион се втурнали в неудържим устрем към храма. Дружина, „която египтянинът би взел за бедуинско племе, а европейецът — за група добре въоръжени монаси-картезианци“!

Ето какво разказва Л'От, един от участниците, с едва сдържано възмущение:

„Прекосяваме наслуки една палмова горичка — приказна картина на лунно осветление! След това навлизаме във висока трева, тръни и храсталаци. Да се върнем ли? Не, не искаме! Да вървим ли напред? Не знаем накъде. Започваме да крещим високо, но само далечен лай ни отговаря.

Тогава съглеждаме един окъсан фелак, заспал зад едно дърво. Въоръжен с тояга и облечен в оскъдни черни дрипи, той прилича на демон («подвижна мумия» — казва Шамполион). Той се изправя ужасен, треперещ от страх да не го убием... Още два часа усилен поход. Най-после се

появява храмът, облян в светлина, гледка, която ни замайва и хвърля в захлас... По пътя пеехме, за да прогоним нетърпението, но тук, пред зелените от небесна светлина колони — какво вълнение! Под огромните стълбове на портика цари съвършен покой и тайнственото очарование на дълбоката сянка, а навън — ослепителното сияние на луната! Чуден, неповторим контраст...

Вътре наклаждаме огън от суха трева. Нова прелест, нов изблик на възторг, сякаш внезапен пристъп на делириум. Обзема ни нещо като треска, като лудост. Всички изпадаме в екстаз... Това вълшебно видение, тази магическа феерия, всичко това бе действителност — там, под колонадата на Дендера.“

А какво пише Шамполион? Останалите го наричат „учителя“ и както подобава на този му ранг, той е по-сдържан. Но и зад тази съзнателна сдържаност на думите му долавяме вълнението. „Няма да се опитвам да опиша впечатлението, което ни направи храмът и особено неговата колонада. Той наистина би могъл да се измери, но невъзможно е да се даде някаква представа за него. Изящната красота и величието са съчетани тук в най-висша хармония. Два часа останахме там, изпаднали в екстаз, обикаляхме с нашия жалък фелах залите и се опитвахме при ярката лунна светлина да прочетем надписите от външната страна.“

Това бил първият голям, добре запазен египетски храм, който Шамполион видял след толкова години мечти. Неговите бележки от тази нощ и следващият ден показват колко всеотдайно този човек вече принадлежал на Египет, до каква степен бил подготвен за този свят от въображението си, от мечтите и мислите си, че вече нищо не му се струвало наистина ново, навсякъде виждал само потвърждения и неусетно стигал до прозрения от метафизически порядък, които понякога озаряват и рационалистично настроените умове, но слисват обикновения учен. За повечето от сътрудниците на Шамполион храмът, портикът, колоните и надписите били камъни и мъртви паметници. Необикновените дрехи, които носели, били за тях само маскараден костюм, докато Шамполион се чувствал в тези дрехи като истински египтянин. Всички били с остригани глави и носели огромни тюрбани,

извезани със злато сукнени сетрета и жълти ботуши. „Носим ги умело и със сериозно изражение“ — пише Л'От. Но в тази забележка се долавя шеговитата нотка по адрес на облеклото. А Шамполион, когото в Гренобъл и Париж вече от години наричали „египтянина“, се държал — за това свидетелстват всичките му приятели — досущ като местен жител.

Шамполион не само разчита и тълкува надписи. В главата му се зараждат нови идеи, внезапно го осеняват прозрения. „Това не е храм на Изида, както се твърди — тържествува над Комисията той, — това е храм на Хатор, богинята на любовта.“ А нима този храм е толкова „древен“? Окончателния си вид той придобил едва по времето на Птолемеите, а бил довършен от римляните (неговата възраст — осемнадесет столетия — съвсем не е голяма в сравнение с тридесетте столетия египетска история, изминали преди това). Поразителното впечатление, което правела тази сграда под бледото сияние на луната, не му попретило да установи, че макар и „майсторско произведение на архитектурата“, тя била „покрита със скулптури от най-лош стил“. „Нека комисията не ми се сърди — пише той, — но барелефите от Дендера са ужасни, а и не би могло да бъде другояче, тъй като датират от епоха на упадък. Скулптурата била вече западнала, но архитектурата, която като шифровано изкуство е по-малко податлива на промени, си оставала все още достойна за египетските богове и за възхищението на вековете.“

Когато три години по-късно Шамполион починал, той си отишъл твърде рано за младата египетска наука и твърде рано, за да получи безрезервно обществено признание. Веднага след смъртта му се появили пасквилы, особено изпод перото на английски и немски учени, които с вече чуждо за нас заслепление и въпреки очевидно правилните резултати отричали неговата система на дешифриране като чиста измислица. Ала той бил блестящо защитен от немския учен Рихард Лепсиус, който през 1866 г. открил едни двуезичен надпис — т.нар. „Канопски декрет“, — потвърждаващ по безспорен начин метода на Шамполион. Най-после, през 1896 г., в своята реч пред Лондонското кралско общество французинът Льо Паж-Ренуф поставил Шамполион на мястото, което му се полагало — шестдесет и четири години след неговата смърт!

Шамполион разгадал тайната на египетската писменост. Сега лопатата можела да започне работа!

Рис. 13. Така четем египетските йероглифи днес

[1] В основата си йероглифната писменост била фонетична — йероглифите означавали съгласни звукове. На брой знаците били около 700. От тях 24 знака били едногласни — т.е. азбучни, а освен това имало дву- и трибуквени йероглифи. В края на думите се поставяли особени знаци — определители, които имали смислово значение, а не фонетично. Те не се четели, а служели за определяне значението на думата. Така например след йероглифите, съставлящи думи със значенията „ходя“, „бягам“, „придвижвам се“, се поставял йероглиф, изобразяващ крак, а след йероглифите, съставлящи думата „плувам“, се поставял йероглиф, изобразяващ кораб. В своята таблица на йероглифите Хораполон правилно определил значението на отделните

знаци, но считайки ги всичките за йероглифи, неправилно ги обяснявал. Така например той смятал, че йероглифът „гъска“ означава понятието „син“, тъй като у гъските била много развита синовната любов, и т.н. Изхождайки от тълкованията на Хораполон, предшествениците на Шамполион считали, че йероглифите имат символично значение, свързано с техните изображения. — Бел. на Р. И. Рубинщайн към руското издание на книгата ↑

[2] Автократор е всъщност гръцкият превод на лат. *imperator*. — Б.ред. ↑

12.

„ЧЕТИРИДЕСЕТ СТОЛЕТИЯ ВИ ГЛЕДАТ!“

Тази книга ни дава само един общ поглед. Тя върви от едно голямо постижение към друго и не може да отделя достатъчно внимание на къртовския труд на кабинетните учени, на които принадлежи заслугата не само за обработването и систематизирането на събрания материал, но често пъти и за редица смели тълкувания, творчески хипотези и плодотворни хрумвания.

С четири имена, чийто ред на изброяване се определя от хода на нашия разказ, са свързани големите открития в египтологията, станали през десетилетията след разчитането на йероглифите от Шамполион. Към всяко от тези имена може да се прибави съответна характеристика: италианецът Белцони бил колекционер, немецът Лепсиус — класификатор, французинът Мариет — консерватор, англичанинът Питри — измервач и тълкувател. Би било от полза за бъдещето, ако можехме да видим в тяхната работа символ на сътрудничеството между четири големи европейски нации, работещи заедно над едни и същи проблеми, устремени към една и съща цел, обединени от стремеж към знания и истина, който трябва да се поставя над всичко и който едва нашето столетие — а това не му прави чест — започна отново да подчинява на национални интереси.

„Един от най-забележителните хора в цялата история на египтологията“ — казва археологът Хауърд Картър за Джовани Батиста Белцони (1778 — 1823), който малко преди отиването си в Египет се подвизавал на сцената на някакъв лондонски цирк в ролята на „силен човек“. Забележката на Картър се отнася повече до неговата личност, отколкото до научните му постижения. Отдавна знаем вече, че в историята на археологията любителите играят важна роля. Случаят с дилетанта Белцони обаче е безспорно един от най-необикновените.

Роден в Падуа, произхождащ от уважавано римско семейство, Белцони трябвало да стане свещеник или монах. Преди още да навлече расото, той се заплел в политически интриги. Пред винаги гостоприемно разтворените врати на италианските затвори предпочел да замине за Лондон. Запазено е едно съобщение, в което се описва

„италианският исполин“ и „силният човек“, който всяка вечер носел по няколко души на сцената на народното вариете и очевидно бил още твърде далеч от всякакви археологически амбиции. Изглежда, че след това той следвал машиностроене (но и шарлатанството като че ли не му е било чуждо), защото през 1815 г. решил чрез въвеждането на механично водно колело, уж четири пъти по-производително от ръчните колела на местното население, да опита щастието си в Египет. Във всеки случай той трябва да е бил ловък човек, тъй като издействувал разрешение да инсталира своя модел в двореца на Мохамед Али. Този Мохамед Али бил доста опасен човек и по това време се намирал на едно от първите стъпала на своята кариера, която от някогашния беден албанец, а по-късно търговец на кафе, военачалник и паша, направила пълновластен господар на Египет и на част от Сирия и Арабия. Когато Белцони се явил при него, той вече десет години управлявал като паша, признат от Високата порта, на мястото на изгонения турски губернатор. На два пъти нанасял съкрушителни поражения на английските войски и устроил едно от големите кланета в световната история: за да уреди своите политически разногласия с мамелюците, поканил всичките им четиристотин и осемдесет бейове на угощение в Кайро и там ги избил до един. Така или иначе Мохамед Али, който — както вече видяхме — не бил против прогреса, все пак не можал да се убеди в преимуществата на водното колело на Белцони. Междувременно обаче Белцони получил от швейцареца Буркхарт, африканския пътешественик, препоръка до британския генерален консул в Египет Солт и най-самонадеяно се наел да прекара „колосалната статуя на Мемнон“ (на Рамзес II, намираща се сега в Британския музей в Лондон) от Луксор до Александрия.

Следващите пет години от живота си той посветил на колекционерство. Отначало работил за Солт, след това започнал да събира за своя сметка. Събирал всичко, което попадало под лопатата му — от скарабей до обелиски. (Веднъж при транспортиране един от обелиските му паднал в Нил, но той успял да го извлече отново.) Тази своя дейност Белцони вършел по времето, когато Египет — вече известен като най-голямото находище на старини в света — бил хищно и безразборно ограбван и когато никой не се колебаел да търси античното злато с методите, които две десетилетия по-късно прилагали златотърсачите в Калифорния и Австралия при добиване на злато от

природата. Закони не съществували или пък не ги зачитали и неведнъж разногласията се решавали със силата на оръжието.

Има ли нещо чудно тогава, че колекционерската страст, която била насочена единствено към предмета, а не към познанието, унищожила повече, отколкото открила, донесла повече пакости, отколкото знания? Даже Белцони, който — както скоро се оказало — намерил време въпреки бурния си живот да усвои известни професионални знания, не признавал в това отношение никакви пречки. Зазиданите камери на гробниците той просто разбивал със стенолом.

От такива методи косите на съвременния археолог настръхват. И думите на човек като Хауърд Картър, който по друг повод казва, че разкопките на Белцони и „начинът, по който той ги провеждал, заслужават безспорно признание“, биха ни хвърлили в недоумение, ако не гледахме на Белцони като на дете на своето време и ако той пръв не осъществил в голям мащаб две неща, които били първите звена на една продължаваща и до днес верига от археологически изследвания.

През октомври 1817 г. Белцони открил покрай другите гробници в долината Бибан ел-Мулук край Тива и дългата сто метра гробница на Сети I — предшественика на великия Рамзес и покорителя на либийци, сирийци и хети. Разкошният, но празен алабастров саркофаг, който той намерил там, сега се намира в музея Соун в Лондон. (От три хиляди години този саркофаг бил празен. Къде била мумията и през какви перипетии преминала тя — това не било съдено на Белцони да открие.) Разкриването на тази гробница поставило началото на най-важните находки в „Долината на царете“, които достигнаха своята връхна точка едва през нашия век.

Половин година по-късно, на 2 март 1818 г., както и днес още съобщава надписът над входа, италианецът отворил втората — Хефреновата — пирамида в Гиза и проникнал чак в гробната камера! Тези първи проучвания сложили началото на науката за пирамидите, за най-величествените строежи на древния свят, и от мрака на египетската древност, заключен в огромните геометрични силуети, се появили първите черти на човешки същества.

Рис. 14. Сети I в бой срещу петите в Сирия. Изображение от храм в Тива, което някога е било цялото оцветено, включително и надписите. Белцони, който на времето открил гробницата на Сети, намерил само следи от оцветяването.

Белцони не бил първият, който ровел в „Долината на царете“. Не бил и първият, който търсел входи в пирамидите. Но въпреки че бил повече златотърсач, отколкото търсач на истина, той бил първият, който на две места — при гробниците в „Долината на царете“ и при Хефреновата пирамида — засегнал такива важни археологически проблеми, които и до днес на същите места ни изправят пред загадки.

През 1820 г. Белцони заминал за Англия и уредил изложба в построената осем години преди това „Египетска зала“ на Пикадили в Лондон. Алабастровият саркофаг и макетът на гробницата на Сети I били шедьоврите на експозицията. След няколко години, на път за Тимбукту, където щял да прави нови проучвания, Белцони починал. Нека му бъде простено, че в „Рамзейона“ в Тива той увековечил на трона на Рамзес II и своето име, и така, наред с многото си заслуги пръв започнал безобразията, които за най-голямо неудоволствие на археолозите са вършили и до днес вършат поколения „колекционери“ от рода на разни мистър Брауновци, хер Шмидовци и мосьо Блановци.

Белцони бил големият колекционер. Сега вече дошло времето на класификатора.

Пътешественикът и естествоизпитателят Александър фон Хумболт убедил пруския крал Фридрих Вилхелм IV (който иначе бил по-щедър на проекти, отколкото на дела) да отпусне значителни парични средства за една научна експедиция в Египет. За ръководител на експедицията бил назначен тридесет и една годишният Рихард Лепсиус. По-сполучлив избор не можело да бъде направен.

Лепсиус е роден през 1810 г. в град Наумбург. Следвал филология и сравнително езикознание, на двадесет и три години получил докторска степен, а на тридесет и две станал извънреден професор при Берлинския университет. Една година по-късно, след двегодишни приготовления, тръгнал на път.

Експедицията била разчетена за три години — от 1843 до 1845. Следователно тя разполагала с нещо, с което не разполагала никоя друга експедиция дотогава — време! Не търсели само лесна плячка, а преди всичко изучавали и регистрирали, и навсякъде, където имало изгледи за успех, можели свободно да останат и да забият лопатата. Така експедицията се застояла цели шест месеца в Мемфис и седем в Тива. (Като имаме пред вид, че през нашето столетие само за проучването на една-единствена гробница, гробницата на Тутанкамон, бяха нужни няколко години, времето, което отделил Лепсиус за огромните площи с развалини, сега ни се струва твърде кратко; тогава обаче то било значително.)

Първият успех, постигнат от Лепсиус, бил откриването на многобройни паметници от Старото царство (под „Старо царство“ разбираме най-ранния период от египетската история, продължил от около 2900 до 2270 г. пр.н.е. — епохата на строителите на пирамидите). Той намерил следи и останки от тридесет неизвестни дотогава пирамиди, с което общият им брой нараснал на шестдесет и седем. Към тях се прибавили и гробници от съвсем непознат дотогава вид — така наречените „мастаби“ (шахтови гробници на знатни хора от Старото царство), от които Лепсиус изследвал сто и тридесет. В Тел ел-Амарна пред него се очертали първите контури на фигурата на религиозния реформатор Аменхотеп IV. Той пръв измерил „Долината на царете“. Били снети копия от стенните релефи на храмовете, от безброй надписи и най-вече от многочислени „картуши“ с имена на фараони. Лепсиус

разровил цели хилядолетия и стигнал до четвъртото хилядолетие пр.н.е. (така мислел той; днес знаем, че е било третото). Той бил първият, който внесъл ред във всичко видяно, пръв обгърнал с поглед египетската история и доловил развитие там, където другите виждали само разхвърляни развалини.

Плод на тази експедиция са съкровищата на „Египетския музей“ в Берлин; плод на изследванията върху източниците бил огромен брой публикации — като се почне от разкошното дванадесеттомно издание „Denkmäler Ägyptens und Äthiopiens“ („Паметници на Египет и Етиопия“), внук на „Описанието на Египет“, и се стигне до специалните изследвания върху най-отдалечени проблеми. Когато в 1884 г. Лепсиус умрял на седемдесет и четири годишна възраст, неговият немски биограф Георг Ебере (отличен египтолог, но съвсем посредствен романист, чиито романи за света на фараоните „Уарда“ и „Египетска царска дъщеря“ до края на миналото столетие не липсвали в никоя заемна или девическа библиотека) с право могъл да напише, че Рихард Лепсиус е всъщност истинският основоположник на съвременната научна египтология.

Два труда преди всичко осигуряват завинаги това почетно място на големия класификатор в очите на следващите поколения: „Chronologic Ägyptens“ („Хронология на Египет“), излязла през 1849 г. в Берлин и „Ägyptisches Königsbuch“ („Книга за египетските царе“), издадена една година по-късно също в Берлин.

* * *

Като всички стари народи египтяните нямали летоброене в нашия смисъл на думата, изхождащо от исторически строго определен момент, нито пък притежавали определено историческо чувство. Само миналото столетие, което със своята непоколебима вяра в прогреса се смятало за връх на всички времена, можело да изтълкува това обстоятелство като проява на исторически примитивизъм. Едва Освалд Шпенглер видя в този „недостатък“ израз на едно характерно светоусещане, на едно разбиране за времето у старите народи, което просто е различно от нашето.

Където няма летоброене, няма и писана история. Египетски историци не са съществували, имало само непълни анали, съобщения за миналото, и то по правило едва ли по-достоверни исторически от нашите легенди и приказки. Нека си представим, че сме изправени пред задачата да съставим една що-годе правилна хронология на западноевропейската история само въз основа на надписите по нашите обществени сгради, писанията на църковните отци и приказките на братя Грим! Приблизително пред такава задача били изправени първите археолози, които се опитали да реконструират по дати хода на египетската история. Трябва да се спрем накратко на опитите за съставяне на хронология, защото те са отличен пример за находчивостта и прозорливостта, с които археолозите използвали всички налични данни, за да се доберат до истината за тези четири хилядолетия. Благодарение на техните усилия днес ние познаваме датите на египетската история много по-точно от старите гърци (много по-точно например от Херодот, който пропътувал Египет още преди две и половина хилядолетия). За да не се връщаме отново на този въпрос, ние тук няма да се задоволим с това, което било вече известно на Лепсиус към 1849 г. и на неговите предшественици, а ще си послужим с по-нови данни.

Въпреки че към всички египетски източници трябвало по начало да се подхожда много предпазливо, все пак първите изходни данни за изследванията дало съчинението на един египетски жрец. Той се казвал Манетон от Себенит и приблизително триста години преди нашата ера, по времето на първите двама владетели от династията на Птолемеите (тоест скоро след смъртта на Александър Велики), написал вече на гръцки език една история на своята земя — „Египетски събития.“

Неговото произведение дори не е изцяло запазено. То ни е известно само от отделни откъси и цитати у Юлий Африкански, Евзевий и Йосиф Флавий. Манетон разделил дългия списък на известните му фараони на тридесет „династии“; това деление сме възприели и използваме до днес и ние, въпреки че отдавна ни са известни грешките на Манетоновите източници и че един от съвременните историографи на Египет, американецът Дж. Х. Брестед, нарича книгата на Манетон „сборник от детски народни приказки“.

При такава сурова преценка трябва да имаме пред вид, че Манетон нямал нито един предшественик, но затова пък три хиляди

години история пред себе си, и се намирал приблизително в същото положение, в което би изпаднал един съвременен гръцки историк, ако трябваше да напише история на Гърция от времето на Троянската война до днес само въз основа на народни предания и традиции. Десетилетия наред списъкът на Манетон бил единствената опорна точка на археолозите. (Впрочем думата „археология“ продължава както и преди да бъде сборно понятие за всички науки, изучаващи древността; понеже изобилието на египетски паметници и надписи скоро наложило да се обособи специален клон на науката, от времето на Лепсиус говорим вече за „египтология“, тъй както неотдавна свикнахме да говорим за „асирология“, когато имаме пред вид археологическото изследване на Месопотамия.) Следният списък, изброяващ опитите да се определи годината, в която фараонът Менес I обединил за пръв път Египет — т.е. най-ранната династическа дата, с която започва същинската история на Египет, — ни показва как с течение на времето западните учени се отдалечавали от Манетон и неговата хронология:

Шамполион — 5867 г. пр.н.е.; Лесююр — 5770; Бьок — 5702, Унгер — 5613; Мариет — 5004; Бругш — 4455; Лаут — 4157; Шаба — 4000; Лепсиус — 3892; Бунзен — 3623; Ед. Майер — 3180; Уилкинсън — 2320; Палмер — 2225; в по-ново време обаче датировката отново се връща крачка назад. Брестед датира Менес през 3400, немецът Георг Щайндорф — към 3200, а най-новите изследователи сочат 2900 г. пр.н.е.

* * *

Ясно е, че всяко датиране става толкова по-трудно, колкото за по-далечно минало се отнася. При по-новата история (под това понятие разбираме историята на „Новото царство“ и на т.нар. „Късна епоха“, която принадлежала вече на миналото, когато Цезар ухажвал Клеопатра) можели да се използват за сравнение дати от асировавилонската, персийската, еврейската и гръцката история. (Още през 1859 г. Лепсиус написал своя труд „*Üeber einige Berührungspunkte der ägyptischen, griechischen und römischen Chronologie*“ — „За някои допирни точки на египетската, гръцката и римската хронология“.)

Що се отнася до по-далечното минало обаче, неочаквано се разкрили нови възможности за сравнение, а следователно и за контролиране, когато през 1843 г. в Парижката национална библиотека постъпила така наречената „Таблица на фараоните от Карнак“, съдържаща списъка на всички египетски владетели от най-старо време до XVIII династия. В Египетския музей в Кайро пък днес можем да видим намерената в една гробница „Таблица на фараоните от Сахара“, на едната страна на която е написан химн в чест на бога на задгробния свят Озирис, а на другата — молитвата на писаря Тунри към петдесет и осем фараона, изброени в две колони, като се започне с Мисбис и се свърши с Рамзес Велики.

По-известен обаче и още по-важен за египтологията е т.нар. „Списък на фараоните от Абидос“. В една от галериите в храма на Сети виждаме изобразени Сети I и още като престолонаследник — Рамзес II. Те отдават почит на своите прадеди и Сети I размахва една кадилница; тези прадеди, които са не по-малко от седемдесет и шест, са изредени поименно в два реда. (Там се виждат в изобилие хляб, пиво, говеждо и гъше месо, благовонни вещества и други неща, които трябвало да им се принасят в жертва и не бивало да бъдат забравени.) Ясно е, че този списък давал възможности за сравнение и за сверяване на последователността — но все още нямало точни определения на датите.

Все пак намирали се — пръснати на различни места — сведения за продължителността на царуването на някои фараони, за времетраене на един или друг военен поход, за това, колко продължило строителството на някой храм; тези данни заедно с т.нар. „сума на минималната продължителност“ на царуването на всички фараони образували скелета на египетската история.

Първите сигурни датировки обаче станали възможни благодарение на нещо, което било по-старо от Египет, по-старо от историята на човечеството, по-старо и от самия човек: движението на звездите.

Египтяните имали годишен календар (открай време те го употребявали за предварително пресмятане на разливанията на Нил, от които зависело съществуването на страната) и той бил единственият донякъде годен за употреба календар на древността. Както ще видим по-нататък, той не бил първият, въпреки че според проучванията на немца Ед. Майер бил въведен още през 4241 г. пр.н.е. (Този календар

послужил за основа на въведения през 46 г. пр.н.е. в Рим „Юлиански календар“, възприет от Запада и заменен едва през 1582 г. с „Грегорианския“.)

Археолозите се обърнали за съвет към математиците и астрономите. Дали им на разположение стари текстове, преведени надписи, предоставили им — разбира се, разчетен — целия йероглифен материал, който се отнасял до небесните явления и движението на звездите. И въз основа на съобщения за изгряването на Сириус (египетската Нова година започвала на 1-ви тот, т.е. на 19 юли, с изгряването на Сириус) те успели да установят сравнително точно началото на XVII династия — през 1580 г. пр.н.е., както и началото на XII династия — около 2000 г. пр.н.е. (с възможна грешка само от 3 — 4 години).

Сега вече имало опорни точки. Станало възможно да се „вместят“ вече известните периоди на царуване на цяла редица фараони. Установило се, че посочените от Манетон периоди на управление за някои династии били прекалено дълги (както знаем днес, понякога два пъти по-дълги от действителните). Сега вече можело върху този „гръбнак“ на трите хилядолетия, с така изградената хронология (която Лепсиус, класификаторът, пръв подредил в годен за използване вид) да се очертае историята на Египет.

* * *

За по-доброто разбиране на взаимната връзка между епохи и събития тук даваме кратък преглед на историята на земята край Нил. И до днес най-добрата история на Египет си остава книгата на американеца Дж. Х. Брестед „A History of Egypt“ („История на Египет“).

Египетската култура е „речна култура“. В резултат на първите политически съюзи в делтата възникнало „Северното царство“ (Долен Египет), а между Мемфис (Кайро) и първите прагове на Нил — „Южното царство“ (Горен Египет).

Същинската история на Египет започва с обединяването на тези две царства, което станало около 2900 г. пр.н.е., по времето на фараона Менес от I династия.

Дългата редица на следващите династии е разделена за прегледност на по-големи групи, наречени „царства“. (Датировката им си остава неточна и до днес, особено що се отнася до ранната епоха, а в началото на египетската история отклоненията може да стигат и до сто години. Хронологията и периодизацията на египетската история до времето на „Новото царство“ вземам от Георг Щайндорф. След това възприемам една по-прегледна периодизация, пригодена за целите на тази книга; при датирането на династиите обаче се придържам и по-нататък към същия автор.)

СТАРО ЦАРСТВО (2900 — 2270 г. пр.н.е.)

Обхваща I до VI династия. Епоха на една зараждаща се култура, която създава своите първи закони, своя религия, своя писменост и началото на свой художествен стил. Това е времето на строителите на пирамидите в Гиза, на фараоните Хеопс, Хефрен, Микерин, които принадлежат към IV династия.

Първи преходен период (2270 — 2100 г. пр.н.е.)

Започва с катастрофално свиване на Старото царство. Само в Мемфис продължава привидното владичество на фараоните. Този период би могъл да се разглежда като преход към „феодализъм“^[1]. Преходният период обхваща VII до X династия с повече от тридесет фараона.

СРЕДНО ЦАРСТВО (2100 — 1700 г. пр.н.е.)

Неговият развой се определя от дейността на тиванските владетели, които свалили фараоните от Хераклеополис и отново обединили страната. Обхваща периода на XI — XIII династии и може да се счита като епоха на културен разцвет, изявил се при управлението на четирима владетели, носещи името Аменемхет, и трима на име Сезострис в многобройни забележителни строежи.

Втори преходен период (1700 — 1555 г. пр.н.е.)

Минава под знака на владичеството на хиксосите и обхваща XIV — XVI династия. Семитският народ хиксози („царе-пастири“) нахлува в долината на Нил, завладява я и се задържа на власт в продължение на цяло столетие, докато тиванските владетели^[2] (XVII династия) успяват отново да го прогонят. (По-рано се смяташе, че прогонването на хиксосите има връзка с библейската легенда за извеждането на „децата на Израел“ от Египет. Сега тази теза е изоставена.)

НОВО ЦАРСТВО (1555 — 1090 г. пр.н.е.)

Епоха на най-голямо политическо могъщество, на т.нар. „цезаризъм“ на фараоните от XVIII до XX династия. Завоевателните походи на Тутмос III създават връзка с Предна Азия, принуждават чужди народи да плащат данък и към страната почват да се стичат огромни богатства. Строят се разкошни сгради. Аменхотеп III установява връзки с вавилонските и асирийските царе. Неговият наследник Аменхотеп IV (чиято съпруга била Нефертити) е големият религиозен реформатор, който на мястото на старата религия въвежда култа към слънцето или Атон и оттогава приема името „Ехнатон“. Сред пустинята той основава нова столица, Тел ел-Амарна, която сменя Тива. Новата религия обаче се оказва не по-дълговечна от самия фараон и по време на граждански междуособици запада. При владичеството на неговия зет Тутанкамон царската резиденция бива отново преместена в Тива.

Върха на политическата си мощ обаче Египет достига по времето на XIX династия. През шестдесет и шест годишното си владичество Рамзес II, наречен по-късно „Велики“, демонстрирал своето могъщество с монументални, по-точно казано, колосални строежи в Абу Симбел, Карнак, Луксор, в „Рамзейона“, в Абидос и Мемфис.

След неговата смърт настъпва анархия, но през своето двадесет и една годишно царуване Рамзес III отново въвежда спокойствие и ред. След това Египет попада под господството на непрекъснато засилващите своята мощ жреци на бога Амон.

Трети преходен период (1090 — 712 г. пр.н.е.)

През този период се редуват времена на възход и упадък. Измежду фараоните от XXI до XXIV династия за нас представлява интерес Шешонк I, завоевателят на Ерусалим, който ограбил Соломоновия храм. При XXIV династия целият Египет попаднал за известно време под властта на Етиопия.

Късна епоха (712 — 525 г. пр.н.е.)

По времето на XXV династия Египет бива завладян от асирийците, предвождани от Асархадон. XXVI династия успява още веднъж да обедини Египет (но без Етиопия). Връзките с Гърция оживяват съобщенията, търговията и културния живот. Последният член на династията — Псамтик III — бива сразен от персийския цар Камбиз в битката при Пелузия. Египет се превръща в персийска

провинция. През 525 г. завършва същинската история на Египет, историята на една цивилизация.

ПЕРСИЙСКО ВЛАДИЧЕСТВО (525 — 332 г.пр.н.е)

По времето, на Камбиз, Дарий I и Ксеркс I господството на Персия укрепва; при царуването на Дарий II то е в упадък. През този период египетската култура се подхранва само от традицията; страната се превръща в „плячка на силни народи“.

ГРЪКО-РИМСКО ВЛАДИЧЕСТВО (332 г. пр.н.е. — 638 г. от н.е.)

През 332 г. пр.н.е. Александър Македонски завладява Египет и основава Александрия, която става средище на елинистическата култура. Империята на Александър се разпада. Още веднъж Египет достига политическа мощ при Птолемей III. Двете столетия до началото на нашето летоброене са изпълнени с династическите борби на Птолемеите. Египет попада все повече под влиянието на Рим. При късните императори националната египетска държава съществува само привидно — всъщност Египет е само римска провинция, експлоатирана колония, житница на Римската империя.

Християнството прониква рано в Египет. От 640 г. от н.е. обаче той попада в пълна зависимост от арабския халифат, по-късно от Османската империя и едва след завоевателния поход на Наполеон се свързва с европейската история.

* * *

През 1850 г. тридесетгодишният френски археолог Огюст Мариет се изкачил на цитаделата в Кайро. Едва стъпил на египетска земя, той поискал веднага да се наслади на гледката, която така настоятелно се препоръчва на всички чужденци. Но той не съзерцавал просто града, а една държава, и отвъд сладкарската орнаментика на минаретата окото на подготвения специалист виждало в очертанията на величавите паметници по края на западната пустиня един отдавна изчезнал свят. Той пристигнал в Египет със задача, която нямало да го задържи дълго, но този поглед от крепостта решил по-нататъшната му съдба.

Мариет се родил през 1821 г. в Булон. Отрано започнал да се занимава с египтология. В 1849 г. бил назначен за асистент при

Лувърския музей в Париж. Възложили му задача да закупи папируси от Кайро. Пристигнал в Египет, видял разграбването на старините и скоро загубил интерес към пазарлъците с антикварите; едничката му мисъл била да направи нещо, за да помогне. Да помогне ли? — Мариет разбрал, че самият Египет, без да си дава сметка за това, което ставало, организирал истинска разпродажба на старини. Учени, туристи, иманяри и въобще всички, които по една или друга причина стъпвали на египетска земя, били сякаш обладани от една-единствена страст — „да събират старини“, а това означавало ограбване на древните сгради и изнасяне на ценностите от страната. Местното население им помагало. Работниците, които били на служба при археолозите, укривали всички намерени дребни предмети и след това ги продавали на безценица на чужденците, а те пък били толкова „смахнати“, че плащали за тях с чисто злато. При това много нещо се унищожавало безогледно; всеки се интересувал повече от материалната, отколкото от научната полза. Въпреки примера на Лепсиус отново дошли на мода методите от времето на Белцони. И Мариет, който с цялото си същество мечтаел за изследвания и разкопки, разбрал, че за бъдещето на археологическата наука по-важно от всичко друго било да се запазят старините! Когато решил да остане завинаги в Египет, където само той можел да помогне за опазване на паметниците и за тяхната охрана, той даже на сън не си представял успехите, които го очаквали в бъдеще. Не подозирал, че само след няколко години щяло да му се удаде да изгради най-големия египтологически музей в света.

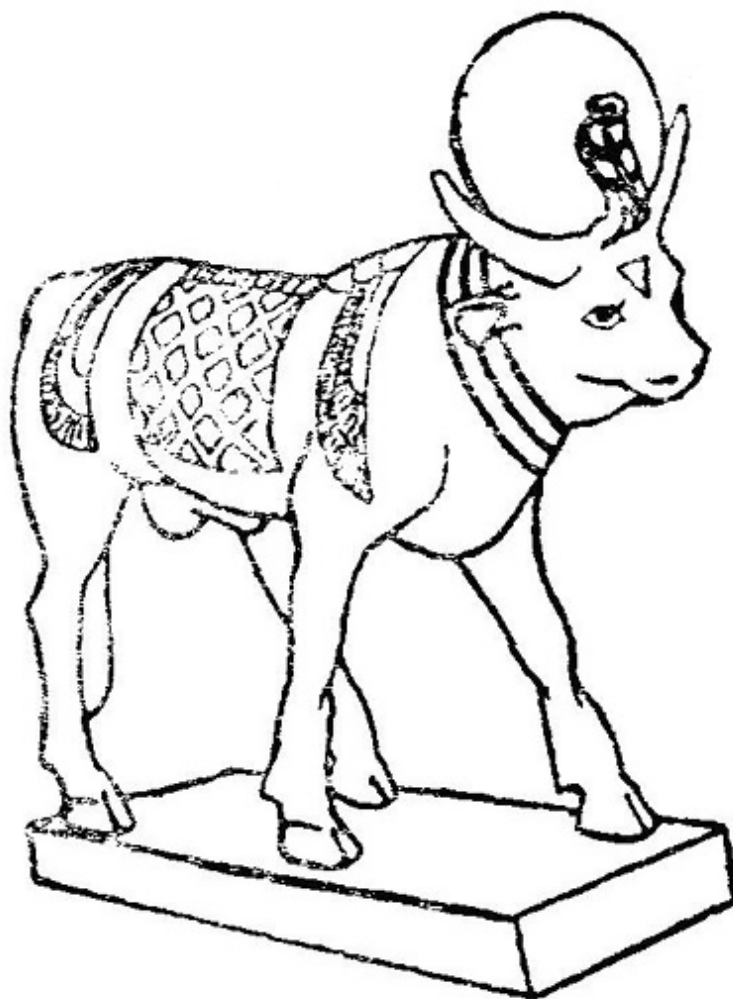
* * *

Но преди да се заеме с опазването и съхраняването на старинните съкровища, и на Мариет, третия от четиримата големи египтолози на миналото столетие, предстояли важни открития.

Скоро след пристигането си в Египет той се натъкнал на нещо твърде забележително. В богато украсените частни паркове на египетските сановници, както и пред по-новите храмове в Александрия, Кайро и Гиза се виждали — изложени на показ подобно на античните гръцки статуи в разкошните градини на ренесансовите князе — каменни сфинксове, които съвсем очевидно били от един и същ тип.

Мариет бил първият, който си задал въпроса: откъде са дошли те? Откъде са докарани там?

Случайността играе важна роля при всички открития. Когато обикалял из Сакарските развалини Мариет открил пред голямата стъпаловидна пирамида отново един сфинкс. Само главата му се подавала още от пясъка. Разбира се, Мариет не бил първият, който го видял, но той пръв забелязал сходството между този сфинкс и сфинксовете в Кайро и Александрия. И когато открил един надпис, в който се говорело за свещения мемфиски бик Апис, всичко четено, видяно и чуто се сляло във фантастичната картина на тайнствената, изчезнала сфинксова алея, за чието съществуване се знаело, но за която вече никой нямал представа къде се е намирала. Мариет събрал неколцина араби, хванал се сам за лопатата и — открил сто четиридесет и един сфинкса!

Рис. 15. Свещеният бик Апис. Той се отличавал от всички други бикове с особен белег — бял триъгълник на челото.

Днес наричаме по-голямата част от този комплекс, който се намирал в Сахара над земната повърхност, а също и под пясъците, „Серапеум“ или „Серапейон“ — на името на бога Серапис. И под пясъците ли? Алеята на сфинксовете свързвала два храма. Когато Мариет я открил (освен добре запазените сфинкове там имало и много празни постаменти, от които „лъвовете с човешки глави“ били вече задигнати и отнесени), когато почистил алеята от вечно навяващия пясък, днес отдавна засипал всичко отново, той открил същевременно и нещо друго, за което винаги се споменавало във връзка с алеята на сфинксовете: гробовете на свещените бикове Апис! Това откритие дало

възможност да се надникне по-дълбоко в някои форми на египетския религиозен култ, в особеностите на една религия, която ни се струва странна и загадъчна, а дори и на старите гърци се виждала толкова странна и загадъчна, че те я отбелязват в своите пътеписи като нещо съвсем необичайно и чудновато.

Рис. 16. Бог Пта, създателят на вселената.

Египетските богове приели сравнително късно човешки образ. В религиозното съзнание на старите египтяни те били въплътени в различни знаци, растения и животни. Богинята Хатор живеела в смоковницата, лotosовият цвят олицетворявал бога Нефертум, а

богинята Нейт била почитана във вид на щит, върху който били прикрепени две кръстосани стрели. Но боговете приемали най-вече животински образ: така например богът Хнум се олицетворявал от овена, богът Хор — от сокола, Тот — от ибиса. Сухос — от крокодила, богинята на града Бубастис — от котката, а в града Буто почитали като богиня змията.

Но наред с тези богове в животински образ египтяните почитали и някои от самите животни, ако те притежавали определени белези. Най-известното от тях бил Апис, свещеният мемфиски бик, когото египтяните считали за „служител на бог Пта“; на него се отдавали най-големите почести, каквито някога е получавало животно на този свят.

Това свещено животно живеело в самия храм, където за него се грижели жреците. Когато умирало, то бивало балсамирано и погребвано с тържествени церемонии, а на негово място идвало друго, притежаващо същите белези. Така възникнали цели гробища, достойни за паметта на богове и фараони. Такива гробища на животни са и гробовете на котки в Бубастис и Бени-Хасан, гробището на крокодили в Омбос, гробището на ибиси в Ашмунен и гробището на овни в Елефантина. Тези култове били разпространени из цялата страна и в течение на египетската история претърпели безброй изменения; на някои места се разгаряли с голяма сила, а после замирали с векове. (Ако на някого от нас те се сторят твърде странни и го накарат да се усмихне, нека се опита да си представи колко абсурден би се сторил на хора от друга цивилизация например християнският култ към непорочното зачатие на Богородица.)

Мариет стоял на гробището на свещените бикове Апис. Както при гробниците на египетските знатни, така и тук над входа се издигал малък храм. Наклонена шахта водела надолу към гробовете, където почивали заедно останките на всички свещени бикове от времето на великия Рамзес насам. Погребалните камери били разположени по протежение на един стометров коридор. При последвалите разширения, правени чак до епохата на Птолемеите, дължината на коридора достигнала 350 м. Какъв необикновен култ! При трепкащата светлина на факлите, следван от работниците, които едва се осмелявали да шепнат, Мариет вървял от камера на камера. Тежките каменни саркофази, в които почивали бикове, представлявали монолитни полирани блокове от черен и червен гранит, високи над три метра, над

два метра широки и не по-малко от четири метра дълги. (Тежестта на всеки един от тези блокове е изчислена на около 65 000 килограма!)

Капаците на много от саркофазите били отместени. Мариет и неговите приемници намерили само два непокътнати саркофага, които съдържали украшения. Останалите били разграбени. Кога? Никой не знаел. От кого? Крадците били неизвестни — само делата им ги издавали. Всички египтолози трябвало с болка и безсилен гняв да се сблъскват отново и отново с това явление. Вечно носещите се пясъци, които засипвали храмове, гробници и цели градове, заличавали всички следи. Мариет проникнал в тъмните селения на отдавна изчезнали култове. Съдено му било обаче (с неговите разкопки и изследвания в Едфу, Карнак и Деир ел-Бахри не ще можем да се занимаем по-подробно) да надзърне и в богатото, пъстро всекидневие на древните египтяни.

Когато днес туристът излезе от гробниците на биковете, той сяда да си почине на терасата на „къщата на Мариет“ и да сръбне арабско кафе. Вдясно той вижда стъпаловидната пирамида, вляво е Серапейонът, а словоохотливите разводачи вече го подготвят за чудния картинен свят, който му предстои да види.

Недалеч от Серапейона Мариет открил гробницата на дворцовия сановник и крупен земевладелец Ти. И ако гробниците на биковете били за последен път докоснати от човешка ръка по времето на Птолемеите, при последното им разширяване (впрочем тогава работата била така внезапно прекъсната, че до входа бил изоставен огромен черен, гранитен саркофаг, без да бъде откаран на мястото му), то гробницата на богатия Ти била наистина много стара; тя била вече завършена, когато около 2600 г. пр.н.е. фараоните Хеопс, Хефрен и Микерин строили своите пирамиди. При това тази гробница, това място на смъртта разказвало тъй подробно и нагледно за живота, както никой паметник дотогава. Мариет отдавна познавал добре погребалните обичаи и обреди на старите египтяни, за да очаква, че и в този гроб освен украшения ще намери всевъзможни предмети за всекидневна употреба, многобройни рисунки и „повествователни“ релефи. Но това, което блеснало пред очите му в залите и коридорите на тази гробница, надминавало по детайлност на изображенията из всекидневния живот всичко намерено дотогава.

Богаташът Ти явно държал и след своята смърт да има около себе си всичко, наистина буквално всичко, което го заобикаляло приживе. Разбира се, в центъра на всички изображения стоял самият той — могъщият и богат велможа Ти, изобразен три пъти, четири пъти по-голям от робите и простолюдието, за да се подчертаят и чрез физическите пропорции неговото значение и неговата власт над нищожните и безсилните.

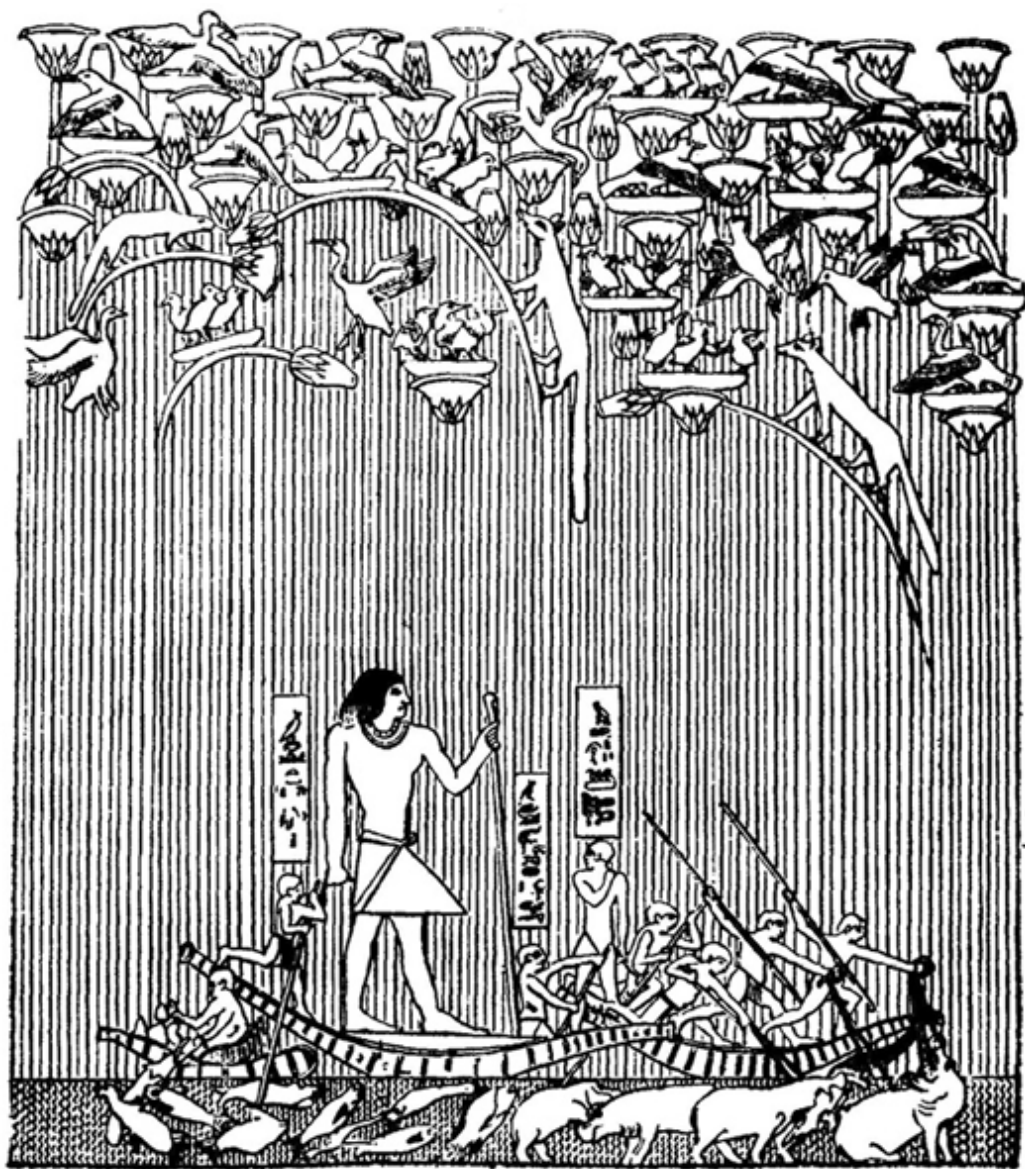

Рис. 17. Велможата Ти пътува с ладия през тръстиковия гъсталак.

Но в силно стилизираните, линеарни и все пак стигащи до най-малки подробности стенописи и релефи ние виждаме не само

охолството и безделието на богаташа. Тук виждаме обработка на лен, косач по време на работа, магаретар, вършитба и отвяване на житото, виждаме целия процес на корабостроенето преди четири и половина хилядолетия: дялането на стebelata, обработката на дъските, работата с тесла, трамбовка и длето (които по онова време се правели не от желязо, а от мед). Можем съвсем ясно да различим отделните инструменти и да видим, че още тогава били познати трионът, брадвата и дори маткапът. Виждаме как топят злато и научаваме как в онези времена се разпалвали пещи с висока температура; виждаме скулптори и каменоделци, откриваме и кожари, заети с работата си.

Но виждаме също така, и то на всяка крачка, каква власт обладал един чиновник като господаря Ти. Стражи са подкарвали селските старейшини към неговия дом, за да му дадат отчет, влачат ги по земята и жестоко ги душат. Виждаме безкрайни редици селянки, които му носят дарове, безчислени слуги, които докарват и колят жертвени животни (изображенията стигат до такива подробности, че дори виждаме как преди четиридесет и пет столетия касапинът повалил вола на земята). Наблюдаваме и частния живот на господаря Ти, като че ли надничаме през прозорец на неговия дом — виждаме господаря Ти на масата, господаря Ти със своята жена, със своето семейство, господаря Ти на лов за птици, на път със семейството си из делтата на Нил, господаря Ти — и това е един от най-хубавите релефи, — пътуващ, с лодка през папирусов гъсталак.^[3]

Изправен стои той в лодката, която се плъзга по водната повърхност, а над веслата се препъват измъчени гребци. Горепрез гъсталака прелитат птички. Водата под него гъмжи от риби и животните на Нил. Една лодка плува напред. Нейният екипаж замерва с харпуни тлъстите шии на хипопотами, един от които разкъсва крокодил. Въпреки композиционната и завършеност, въпреки яснотата и сигурността на рисунъка тази сцена крие нещо чуждо и непонятно за нас, днешните хора — господарят Ти плува не само през папирусовия гъсталак, той плува през гъсталака на живота.

Неоценимата стойност на тези изображения за времето на Мариет едва ли се е заключавала толкова в художествените им достойнства, колкото в това, че те представяли в най-големи подробности всекидневието на старите египтяни — показвали не само какво вършели те, но и как го вършели. Тези изображения (каквито днес

намираме не само в гробницата на Ти, но и в гробницата на висшия държавен сановник Птахотеп, както и в откритата четиридесет години по-късно гробница на Мерерука — всичките близо до Серапейона) разкриват един грижливо разработен, но безкрайно примитивен в техническите си средства начин за преодоляване на материалните трудности в живота (робската работна сила била всичко), така че постиженията на строителите на пирамидите изглеждали още по-внушителни, но и толкова по-необясними за съвременниците на Мариет. (Цели десетилетия след Мариет в печата, научните публикации и пътеписите циркулирали най-фантастични догадки относно тайнствените средства, с помощта на които египтяните издигали своите циклопски строежи. Тази тайна, която не била никаква тайна, щяла да бъде разкрита по принцип от един човек, родил се край Лондон тъкмо по времето, когато Мариет копаел в Серапейона.)

* * *

Осем години след деня, в който Мариет за пръв път хвърлил поглед от каирската цитадела към древния Египет — осем години, през които трябвало безпомощно да наблюдава на всяка крачка голямата разпродажба на египетски старини, — той, който бил дошъл в земята край Нил, за да купи няколко папируса, най-сетне постигнал това, което било за него най-важна задача: основал Египетския музей в Булак. Малко по-късно вицекралят го назначил за директор на Управлението на египетските старини и за върховен инспектор на всички разкопки.

През 1891 г. музеят бил преместен в Гиза, а през 1902 г. бил окончателно настанен в Кайро недалеч от големия мост над Нил, в сграда, построена от Дурньон в класицистичния стил, който бил последната дума на архитектурата към края на миналия век. Музеят бил не само сбирка от експонати, а и контролна станция. От този момент всички находки в Египет, намерени случайно или при систематични разкопки, принадлежали на музея, с изключение на предметите, поднасяни като почетен дар на сериозните изследователи, археолози и други учени. Така Мариет сложил край на разпродажбата и разграбването на старините и той, французинът, запазил за Египет онова, което по право принадлежало на Египет. Признателният Египет

му издигнал в парка пред неговия музей статуя, а след неговата смърт пренесъл тленните му останки и ги положил в мраморен саркофаг.

Делото на Мариет продължило да се разраства. Неговите приемници, директорите Гребо, Дьо Морган, Лорет и особено Гастон Масперо, организирали всяка година археологически експедиции. По времето на Масперо музеят се оказал заплетен в една шумна криминална афера. За нея обаче ще говорим в главата за царските гробници. Преди това ще трябва да посветим отделна глава на четвъртия от големите основоположници на египтологията — на един англичанин, който пристигнал в Египет по време то, когато Мариет бил вече пред прага на смъртта.

---

[1] Авторът има предвид разпадането на Египет на отделни полунезависими области. — Б.пр. ↑

[2] Към края на владичеството на хиксосите в Тива имало вече египетска династия (XVII). — Б.пр. ↑

[3] Ти на лов за хипопотами. — Б.пр. ↑

13.

ПИТРИ И ГРОБНИЦАТА НА АМЕНЕМХЕТ

Удивително е колко много са ранните дарования, които са се проявили тъкмо в областта на археологията. Шлиман говори половин дузина езици още като търговски калфа, Шамполион на дванадесетгодишна възраст се произнася по политически въпроси, Рич привлича всеобщо внимание като деветгодишно дете. А както твърди една вестникарска биографична бележка, Уилям Метю Флиндърс Питри, комуто било съдено да стане големият измервач и тълкувател сред археолозите, още на десетгодишна възраст проявявал необикновен интерес към археологическите изследвания в Египет и още тогава изказал мисълта, която му станала ръководно начало за цял живот: че след като се съчетаят в правилно съотношение уважението към древността и жаждата за знания, трябва да се „прерови“ песъчинка по песъчинка цялата земя на Египет не само за да се издири всичко скрито в нейните недра, но и за да се установи първоначалното разположение на откритите находки. Тази бележка (която тук привеждаме само като куриоз, без да сме могли да проверим нейната достоверност) била публикувана в Лондон през 1892 г., когато Флиндърс Питри бил назначен за професор в „Юнивърсити Коледж“ (не може да се каже, че това станало твърде рано, тъй като тогава той бил вече на тридесет и девет години).

Знае се обаче, че още от най-ранна възраст Питри свързвал своя интерес към старините с редица други наклонности — рядко срещани дотогава у един човек в такова съчетание, — които по-късно щели да му бъдат особено полезни. Той правел естественонаучни експерименти, интересувал се, и то не само като любител, от химия и буквално въздигнал в култ дисциплината, която от Галилей насам съставлявала основата на екзактните науки: измервателната математика. В същото време той обикалял лондонските антикварни магазини, проверявал своите изводи върху конкретните обекти и още като ученик се оплаквал, че в областта на археологията и особено на египтологията нямало основни трудове.

Това, което липсвало на ученика, създал го по-късно зрелият учен. Неговите научни публикации наброяват деветдесет тома. Тритомната му „История на Египет“ (1894 — 1905) със своето изключително богатство от изследователски материал е предшественик на всички по-късни трудове в тази област. А големият му отчет „Десет години разкопки в Египет — 1881 — 1891“, издаден през 1892 г., се чете и до днес с увлечение.

Питри се родил на 3 юни 1853 г. край Лондон. Започнал изследователското си поприще още в Англия и посветил своята първа научна работа на неолитното селище в Стоунхендж. През 1880 г., вече двадесет и седем годишен, заминал за Египет, където с малки прекъсвания провеждал разкопки цели четиридесет и шест години — до 1926 г.

Питри открил гръцката колония Навкратида. Разкопал сред грамадните развалини в Небеш един храм на Рамзес. В околностите на Кантара (където някога минавал големият стратегически път от Египет за Сирия, а днес на голямото летище се приземяват самолети) той изровил изпод „гробнищните хълмове“ лагера на наемните войски на Псамтик I и установил, че това място е идентично с гръцката Дафна и библейския Тахпанхес. Накрая се озовал там, където двеста години преди него, през 1672 г., стоял първият любознателен европейец, ученият Ванслеб, свещеник от Ерфурт — пред останките на двете колосални пясъчникови статуи на Аменхотеп III, споменати още от Херодот.

(Древните гърци ги наричали „Мемнонови стълбове“. Когато майката Еос се издигала над хоризонта, нейният син Мемнон започвал да плаче и да жали с глас, който не бил човешки и все пак покъртвал всеки, който го чуел. Страбон и Павзаний също споменават за това. Много по-късно, през 130 г. от н.е., император Адриан и неговата жена Сабина пожелали да чуят риданията на Мемнон — търпението им било щедро възнаградено и гласът, който чули, ги затрогнал до вдън душа. След това Септимий Север наредил да „възстановят“ горната част на колоните с пясъчникови блокове и звукът изчезнал. До днес нямаме задоволително научно обяснение за произхода на звука, макар и да няма съмнение, че той действително се е чувал.)

И тук вековните ветрове вършили своята работа. Ванслеб все още можал да види поне долната част на една от статуите.^[1] Питри се намирал вече пред развалини. Оставало му само да прави догадки и той

определил височината на царските фигури, които някога се издигали там, на дванадесет метра (средният пръст на ръката на южния колос е дълъг 138 сантиметра).

Най-после от това място Питри открил входа към гробницата на Хаварската пирамида, а с това и неизвестната дотогава гробница на Аменемхет и на неговата дъщеря Пта-Нофру. Ето една находка, за която и днес си струва да разкажем по-подробно.

Тук не можем да изброяваме изчерпателно всички негови разкопки, пък и това би било излишно в една книга, която не е биография на Питри. Той се занимавал цял живот с разкопки. При това не станал тесен специалист като Еванс, който посветил само на изследването на Кносоския дворец четвърт столетие. Питри наистина „преровил“ целия Египет, като при това пребродил три хилядолетия. Станал вещ познавач — и това е типично за него — именно на най-дребното и най-интимното, което египетското изкуство можело да предложи, на керамиката и миниатюрната скулптура (той пръв използвал произведенията на това изкуство при датировката на находки), а същевременно познавал отлично и най-внушителното и най-величественото, което са ни оставили египтяните: гигантските, устремени към висините надгробни паметници — пирамидите!

* * *

Читателят, когото в последните страници занимавахме повече с история, отколкото с разкази, и повече с изброяване на факти, отколкото с приключения, сигурно вече е почнал да губи търпение. Надявам се, че следващите глави ще го възнаградят.

През 1880 г. край пирамидите в Гиза се появил един необикновен европеец. След като огледал терена, той намерил една изоставена гробница, която някой преди това бил затворил с врата — сигурно за да я използва като склад. Необикновеният пътешественик казал на своя носач, че смята да живее в тази гробница. На следващия ден той се бил вече настанил там; на един сандък пушела лампа, а в ъгъла на малка печка закъкрило котле. Уилям Флиндърс Питри бил у дома си. Вечер, когато се спускали сините сенки, англичанинът пропълзявал съвсем гол сред развалините в подножието на Голямата пирамида, намирал входа и

хлътвал като призрак в нажежената от слънцето гробница. След полунощ изпълзвявал отново навън — очите му горели, главата го боляла, тялото му се обливало в пот. След това този човек, излязъл от огнената пещ, сядал пред своя сандък и преписвал бележките, направени във вътрешността на пирамидата — мерки, надлъжни и напречни разреза, наклони на коридорите, величини на ъглите, — и нахвърлял първите си хипотези.

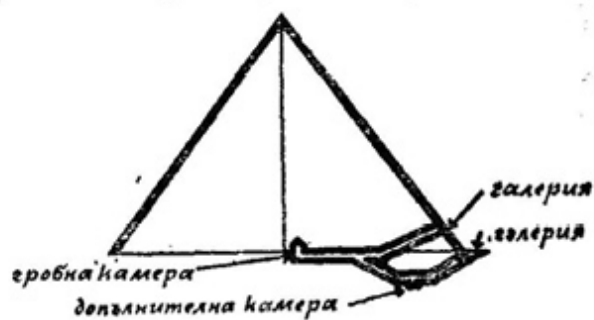
Хипотези ли? За какво? Нима имало още някакви тайни около пирамидата, която от хилядолетия се издигала пред очите на всички? Още Херодот се възхищавал от нея (без дори да спомене за сфинкса), а древните я обявили за едно от седемте чудеса на света. Чудо — значи нещо необяснимо! Нима самото съществуване на пирамидите не поставяло пред човека на 19 в. — на века на техниката, рационализма и механизацията, лишен от вяра и без чувство за възвишения смисъл на материално безполезните неща — въпроси, които го изпълвали с недоумение? Знаело се, че пирамидите представляват гробници — огромни сгради-саркофази. Но какво, за бога, карало фараоните да ги строят в размери, които нямали равни на себе си в света? (Така мислели тогава. Днес вече познаваме Средна Америка и знаем, че и в джунглите на толтеките станало нещо подобно.) Какво ги карало да превръщат своите гробници в крепости с тайни входи, зазидани врати, слепи шахти, които изведнъж завършвали с гранитни блокове? Какво накарало Хеопс да натрупа цяла планина върху своя саркофаг? Два и половина милиона кубически метра варовик?! Нощ след нощ работел полуослепелият англичанин, едва поемайки си дъх в изсушения въздух на полузасипаните коридори, твърдо решен да разкрие с научните методи на своя век загадките на пирамидите, тайната на тяхното изграждане и на строителните способности, с една дума, да даде отговор на всички въпроси, които вълнували човека, застанал пред тях. Много от неговите изводи се потвърдили с течение на времето, а и много други били опровергани от по-късни изследвания. Когато днес говорим за пирамидите, ние се позоваваме не само на откритията, направени от Питри. Когато посочваме цифри, ние ги вземаме от по-нови проучвания. Но когато тръгнем за пръв път по следите на тези, които лишили от всякакъв смисъл работата на фараоните, по следите на разбойниците и крадците, ние отново ще изберем Питри за водач.

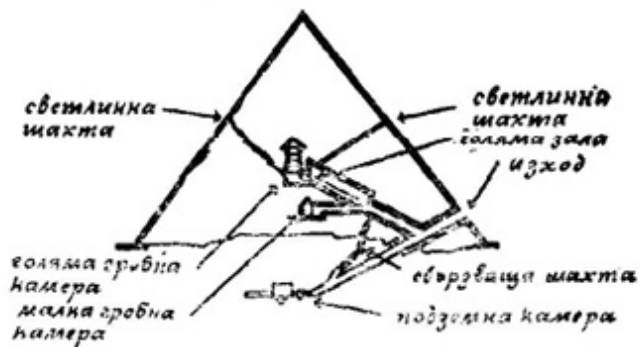
Пирамида на Снофру

Пирамида на Хефрен

Пирамида на Хеопс

Вътрешен разрез на пирамидите на фараоните Снофру, Хефрен и Хеопс.

* * *

Нека се пренесем повече от четири и половина хилядолетия назад: откъм Нил се влачел широк поток от голи роби — светлокожи и черни, плосконоси, с дебели устни и остригани глави. Те вонели на лошо масло и пот, на ряпа, чесън и лук (средства равни на седем милиона германски марки били изразходвани според Херодот само за изхранване на работниците, заети в строежа на Хеопсовата пирамида), крещели и пъшкали под ударите на надзирателските бичове, пристъпвали тежко по излъсканите гранитни плочи на пътя, който водел от Нил до мястото на строежа, стенели под тежестта на врязващите се в голите им рамене въжета и теглели огромните, бавно плъзгащи се върху дървени валци шейни, натоварени с камъни, всеки от които имал обем по-голям от кубически метър. Сред техните викове, стеналия и смърт растяла пирамидата. И растяла така двадесет години. Всеки път, когато Нил заливал с тинести води бреговете си и полската работа спирала, стотици хиляди хора бивали подкарвани към строежа на Хеопсовата гробница, наречена „Ехет Хуфу“^[2] — „Хеопсов хоризонт“!

Пирамидата растяла. Два милиона и триста хиляди каменни блокове били докарани и наслагани един върху друг само със силата на човешките ръце. Всяка от четирите страни била дълга над 230 метра, а накрая върхът достигнал над 146 метра височина. Гробницата на този единствен фараон е висока почти колкото Кьолнската катедрала, по-висока от катедралата Св. Стефан във Виена и значително по-висока от храма Св. Петър в Рим — най-големия християнски храм, който заедно с лондонската катедрала Св. Павел би могъл спокойно да се вмести в гробницата на египтянина. Цялата пирамида, която е изградена от камък и варовик, добити от каменоломните по двата бряга на Нил, има обем 2 521 000 кубически метра и се издига над основа от близо 54 300 квадратни метра.

Днес трамвай №14 ни отвежда почти до самата пирамида, където ни посрещат с викове разводачи, магаретари и камили, настояващи за бакшиш. Заглъхнали са стоновете на робите, нилският вятър е отнесъл свистенето на бичовете, разнесла се е миризмата на проляна пот. Останало е само огромното дело. Само едно ли? Не, много — защото изкачим ли се на Хеопсовата пирамида (най-голямата и най-високата) и погледнем на юг (вляво лежи сфинксът, вдясно втората и третата пирамида — Хефреновата и Микериновата), ще видим в далечината

друга група гигантски фараонови гробници: пирамидите на Абузир, Сахара и Дашур. От много други са останали само развалини. Пирамидата в Абу-Роаш е толкова разрушена, че сега от горе може да се види гробната камера, скрита някога под хиляди тонове камъни. Пирамидата в Хавара (в чиито затлачени от тиня коридори през 1889 г. Питри проследявал дирите на крадците) и пирамидата в Илахун, изградена от непечени нилски тухли около скални ядра, били разрушени от атмосферните влияния. А „лъжливата“ пирамида при Бедум (наречена от арабите „Ел-харам ел-Кадаб“, защото им се виждала съвсем различна от останалите), която представлявала най-удобна цел за разрушителните стихии, за ветровете и навявания от тях пясък, тъй като никога не била довършена, и днес още се издига на четиридесет метра височина. Пирамиди от най-стари времена до епохата на етиопските владетели от Мерое — само северната група в полето на Мерое наброява четиридесет и една такива пирамиди, в които почиват тридесет и четири фараона, пет царици и двама престолонаследника! Пирамиди, строени с кръв, пот и сълзи. Гробници на единици, на богоизбрани, които заставяли стотици и стотици хиляди безименни да увековечават техните имена с устремени към небето каменни паметници! Само за слава ли? Само от стремеж към монументална каменна изява ли? Или само заради безграничната гордост на могъщите, загубили чувството за мярка на обикновените смъртни?

Какъв смисъл имал строежът на пирамидите можем да разберем само ако изходим от особения характер на религията на старите египтяни. Обяснението не се крие в тяхната вяра в боговете — числото им е необозримо; нито пък в мъдростта на техните жреци — догмите и обредите се изменяли заедно с храмовете на Старото, Средното и Новото царство, — а в основната религиозна представа, че пътят на човека продължава без прекъсване и отвъд тленната му смърт във вечността, че „отвъдният свят“ е „антипод“ на небето и земята, който мъртвите населяват — и това е именно важното, — когато им се създадат необходимите условия за съществуване. А тези условия включвали едва ли не всичко, което съпровождало съществуването на живия човек: сигурен дом и храна, която да утолява глад и жажда, слуги, роби и чиновници, както и всички предмети за всекидневна употреба. Преди всичко обаче тялото трябвало да бъде запазено и

надеждно защитено от всякакво пагубно влияние. Само тогава свободно реещата се след смъртта душа (на египетски „бай“) можела по всяко време да намира тялото, на което принадлежала, а така също и духът-хранител „Ка“, който олицетворявал жизнената сила и се раждал заедно с човека, но не загивал при неговата телесна смърт, а продължавал да живее, за да даде на починалия нужната сила за отвъдния свят — там, където житото растяло на височина седем лакти, но все пак трябвало да бъде посято от някого.

Тази религиозна представа породила две следствия: първо, мумифицирането на мъртвите тела (което познаваме и у инките, маорите, иваросите и други, но далеч не в толкова развита форма) и, второ, строежът на гробници, подобни на крепости. Защото наистина всяка пирамида била крепост, издигната само за запазване на погребаната в нея мумия, крепост, в която мумията била двойно, петорно, десеторно защитена срещу всякакви врагове, срещу всякакво посегателство и осквернение.

Хиляди живи били жертвани в робски труд, за да се осигурят вечната сигурност и вечният живот на един мъртъв. Фараонът, който строил своя гроб в продължение на десет, петнадесет, двадесет години, рушал жизнената сила на народа и затъвал в дългове не само той, но и неговите деца и внуци. Той подкопавал финансите на страната и след своята смърт, защото неговият „Ка“ искал непрекъснати жертвоприношения, непрекъснати религиозни служби и обреди. Някакъв предвидлив фараон завещал доходите от дванадесет села само на жреците, които трябвало да извършват жертвоприношенията на неговия „Ка“.

Рис. 18. Египетски богове. Вляво: Ра, бог на слънцето. В средата Озирис, бог на смъртта. Вдясно: Изиди, съпруга на Озирис, богиня на природата.

Силата на вярата заглушавала гласа на всякакъв политически и нравствен разум. Строежите на фараоните (и то само на фараоните, защото по-нископоставеният се задоволявал с мастаба, а човекът от народа — с гроб в пясъка) са плод на един безграничен егоцентризъм, който не държал никаква сметка за общността. За разлика от огромните сгради на християнството — църквите и катедралите — пирамидите не служели на някаква община на вярващи, не били като вавилонските кули, зикуратите, преди всичко седалище на боговете и светилище за всички. Пирамидите служели всъщност само на един човек — на фараона, само на неговото мъртво тяло, на неговата душа, на неговия „Ка“.

Едно обаче е безспорно: размерите на паметниците, които фараоните от IV династия построили преди четиридесет и седем столетия, далеч надхвърлят границите, предписвани от вярата, религията и стремежа към сигурност. По-късно виждаме, че строителството на пирамиди в такива мащаби скоро намаляло, а накрая съвсем престанало, и то по времето на фараони, които били не по-малко абсолютни самодържци и дори още по-близки до боговете от Хеопс,

Хефрен и Микерин и които — подобно на Сети I и Рамзес II — деляла още по-голяма пропаст от закрепостения народ.

Една от причините, поради която престанал строежът на огромни пирамиди — разбира се, от твърде материално естество, за да обясни всичко, — била тази, че грабителите на гробниците ставали все по-дръзки, че с течение на столетията ограбването на гробници се превърнало за някои села в своего рода поминък, социална компенсация на вечно гладните за сметка на вечно ситите. (За тези крадци, които превърнали историята на гробниците в криминална хроника, тепърва ще чуем.) Пирамидите вече не обезпечавали безопасност на мъртвото тяло, а това наложило вземането на съвсем други предохранителни мерки и следователно строежа на друг вид гробници.

Другата причина вероятно би могло да изясни само морфологическото изследване на историята, което разглежда цивилизациите паралелно, съпоставя аналогичните периоди на възход и упадък, и при зараждането на нова култура неизменно отбелязва стремеж към щурмуваща небесата монументалност. Ето защо, въпреки всички различия, все пак съществува известна връзка между вавилонските зикурати, западноевропейските романо-готически църковни строежи и египетските пирамиди. Всички те се появяват в началото на една култура, когато с първична сила се издигат колосални грамади. (Нека си припомним, че ранноготическите катедрали били строени толкова големи, че не можело да ги изпълни цялото население на градовете, които ги издигали.) Благодарение на тази сила, която не познавала препятствия, от тъмните глъбини на съзнанието внезапно се родило изкуството на статическите изчисления, а от трудно извоюваните познания за природата била изведени първите закони на механиката!

Деветнадесетият век, векът на техническия прогрес, не искал да повярва, че това е възможно. Представителят на западната техническа мисъл не можел да допусне, че такива строежи са могли да възникнат без помощта на „машини“, без полиспасты, а навярно и без кранове и скрипци. Стремежът към монументалност обаче преодолял всички трудности и количествената мощ на ранната култура се оказала равностойна на качествената сила на по-късната цивилизация.

Пирамидите били изградени само със силата на човешките мускули. В предварително провъртени отворстия набивали колове,

които заливали с вода, докато набъбнат — така разбивали каменни блокове в Мокатамската планина. След това ги закарвали на валци и шейни до мястото на строежа. Пирамидата се издигала пласт върху пласт. Един от академичните въпроси в археологията е, дали пирамидите били строени въз основа на един или повече строителни планове. (Лепсиус и Питри застъпвали противоположни възгледи — най-новите изследвания клонят към мнението на Лепсиус и приемат наличието на няколко строителни планове, уголемяващи скокообразно първоначалния проект.) Работата на тези хора преди 4700 години била толкова точна, че както казва Питри, допуснатите грешки в дължините и ъглите на Голямата пирамида „могат да се закрийт с палец“! Камъните прилягали така плътно един до друг, че още преди осемстотин години арабският писател Абд-ел-Латиф отбелязал с удивление това, което днес може да установи всеки турист на агенцията Кук в голямата зала на Хеопсовата пирамида с помощта на фотоапарата и „светкавицата“ — че тук била извършена майсторска работа, защото във фугите между отделните блокове не може да се вмъкне „нито игла, нито косъм“! А що се отнася до статиката, не е прав онзи критик, който отбелязва, че тук древните строители са проявили прекомерна добросъвестност, като са оставили например над самата погребална камера пет кухни, за да облекчат носещите тавана гранитни греди (въпреки че според съвременни изчисления е била достатъчна само една кухня). Този критик забравя, че и ние, които употребяваме проверените с рентген Т-образни носещи греди, работим обикновено с пет-, осем-, дори дванадесеткратно подсигуляване, и то не само при мостовете.

Още дълго ще стоят пирамидите. От Хеопсовата се е отронил само върхът (образувала се е площадка голяма 10 кв.м.), първоначалната гладка облицовка от фин мокатамски варовик е почти изцяло опаднала, като е разкрила жълтеникавия варовик, добиван в околностите, който е бил основният строителен материал. Пирамидата все още стои там заедно с много други. Къде са обаче фараоните, които търсели да намерят в тях сигурност и несмущаван покой за своите мъртви тела и техните „Ка“?

Тук безмерната гордост на фараоните се превърнала в заслужена трагедия. Онези, които не почивали в каменни крепости, а в подземни мастаби или в прости гробове сред пясъка, били по-

облагодетелствувани от владетелите. Много от тях крадците отминавали, без да ги забележат. Гранитният саркофаг на Хеопс обаче зее днес разбит и празен — дори не знаем откога. През 1818 г. Белцони намерил саркофага на Хефрен със счупен капак и напълнен с чакъл. Още през тридесетте години на миналия век, когато полковник Визе открил гробничната камера на Микерин, липсвал капакът на богато украсения базалтов саркофаг: части от вътрешния дървен ковчег били разхвърляни в едно по-горно помещение, а сред тях се търкаляли остатъци от мумията на фараона! След това саркофагът потънал някъде край испанското крайбрежие заедно с кораба, който трябвало да го отнесе в Англия.

Милиони каменни блокове трябвало да пазят мъртвите тела на фараоните. Зазидани входи и най-различни маскировъчни трикове на архитектите трябвало да препречат пътя на всеки злосторник, който би се опитал да забогатее по престъпен начин. Фараонът оставал и след смъртта си фараон и когато неговият „Ка“ влезел в мумията му, за да ѝ вдъхне нов живот в „отвъдния свят“, отново щели да му потрѣбват украшенията и разкошните предмети за всекидневна употреба, скъпоценните принадлежности, с които бил свикнал, познатите му оръжия от злато и скъпи метали, украсени с лазурит, благородни камъни и кристали. Можели ли пирамидите да опазят всичко това? Оказало се, че тъкмо със своите внушителни размери те не само не плашели крадците, но и ги привличали. Техните каменни блокове скривали съкровища, но пък големината им говорела твърде ясно: „Ние имаме какво да крием!“

Крадците се заловили за работа — и работят от най-стари времена до наши дни. С какви хитрости, с каква упоритост и коварна изобретателност си служилите — това щял да открие Питри, когато преживял своето голямо разочарование в гробницата на Аменемхет.

Необходимо е да кажем няколко думи и по въпроса за тъй наречената „тайна на Голямата пирамида“, която вече близо сто години постоянно се появява в печата, та дори в специалните публикации.

Знаем, че там, където още липсва сигурност и яснота, винаги има поле за спекулации. Но трябва да правим разлика между спекулация и научна хипотеза. Хипотезата се числи към работните методи на всяка наука — тя изхожда от проверени резултати и разкрива определени възможности, зад които винаги поставя ясно подчертана въпросителна.

Спекулацията обаче не знае граници. В повечето случаи дори изходните положения, на които тя се опира, не са „сигурни“, а „желани“, и нейните т.нар. умозаклучения са само плод на фантазията, блуждаеща на крилата на сънищата по най-залутаните пътеки на метафизиката, из най-тъмните гъсталаци на мистиката, на произволните тълкования на Питагор и на кабалата. Тези спекулации са най-опасни тогава, когато привидно се съчетават с логиката, с онази логика, която, ние хората на 20 век, сме винаги готови да приемем с отворени обятия.

Находките в Египет давали повод за спекулации. За някои от тях споменахме още когато говорихме за тълкованията на йероглифите преди Шамполион. Тук можем да добавим и доста пресния случай със сър Галахад (под това име се крие жена), в чиято книга „Майки и амазонки“ се твърди — и то не като дискуссионна теза, а като категорична констатация, — че в Египет дори в исторически времена е съществувал ясно изразен матриархат. (Сър Галахад впрочем привежда своите доказателства с такъв подкупващ блясък на стила и езика, че можем само да пожелаем това литературно майсторство поне веднъж да бъде дадено на някой сериозен археолог.) В тази връзка особено внимание заслужава икономистът и теоретик на „изчезващите пари“ Силвио Гезел, за когото в Германия след 1945 г. отново започна много да се говори. Той не се задоволява с тесните рамки на своята специалност, а направо поставя сериозния въпрос: „Познавал ли е Мойсей барута?“ И с необикновено остроумие „доказва“, че в Рамзесовия двор Мойсей (с помощта на своя тъст Йотор, който като жрец бил посветен в тайните науки) превърнал кивота на завета^[3] в лаборатория за експлозиви. Във втората книга на Мойсей, глава 30, стихове 23 — 38, била дадена рецепта за експлозиви. Горящият храст, преобърнатите египетски колесници, чиито колела изхвърчали под напора на тайнствени сили, скалата, която с един удар се разцепила, дружината на Кора, погълната от разтворилата се земя, йерихонските стени, срутили се при звука на тръбата — всичко това според Силвио Гезел било дело на науката, която превърнала ковчега със завета в своя фабрика. Не получил ли Мойсей скрижалите на закона сред гръмотевичен грохот и димни облаци? И не лекувал ли несръчният лаборант четиридесет дни своите обгаряния?

Възгледите на Силвио Гезел подкрепя с естественонаучни доводи Йоханес Ланг, непоколебимият защитник на теорията за „кухия“

строеж на света. Невинаги обаче подобни спекулации се саморазобличават тъй очевидно.

В случая ни интересува следното: от най-стари времена Голямата пирамида (именно Хеопсовата, останалите — не) е служела като източник на всевъзможни мистични цифрени чудеса. Тази цифрена мистика е от същия порядък, както и посочените по-горе примери. Тук няма значение, че и в наше време по тази мистика се увличат иначе сериозни учени, които в своята специална област са способни на забележителни постижения.

Голямата пирамида често е била наричана „Каменна библия“. Различните „тълкования“ на Библията ни са известни. „Тълкованията“ на Голямата пирамида почти не им отстъпват. Въз основа на плана на пирамидата, на разположението на входовете, коридорите, залите и гробничната камера била разчетена цялата история на човечеството! Изхождайки от тази „история“, един изследовател предсказал, че Първата световна война ще избухне през 1913 г. — и вярващите си отбелязвали, че той сгрешил „само с една година“.

Все пак привържениците на цифрената мистика боравят с данни и материали, които могат да ни объркат, ако не си дадем веднага сметка за реалното им значение. Истина е например, че пирамидите са ориентирани точно по четирите посоки на света. Диагоналът, пресичащ Хеопсовата пирамида от североизток към югозапад, се явява продължение на диагонала на Хефреновата пирамида. Повечето от по-нататъшните констатации са основани на погрешни измервания или на преувеличения и злоупотреба с възможностите, които предлага всяка голяма сграда, когато прилагаме при измерването и твърде малки мерни единици. Междувременно — от времето на първите измервания на Флиндърс Питри — размерите на Голямата пирамида са снети сравнително точно. Трябва да имаме пред вид, че и най-новите данни са само приблизителни, тъй като облицовката на пирамидата не е запазена, а върхът е разрушен. Следователно всяка цифрена мистика, която гради доказателствата си върху единици от порядъка на сантиметри и цолове, се самодискредитира предварително. Освен това, въпреки че на египтяните действително трябва да признаем изключителни познания по астрономия, в никакъв случай не можем да допуснем, че те са имали такава мерна единица като например нашия еталон на метъра в Париж. (За да разберем колко чужд на техния

мисловен мир бил нашият постоянен стремеж към точност, нека си припомним, че на египтяните липсвало чувство за време в историческия смисъл на това понятие.)

Когато при една много голяма сграда се оперира с много малки мерни единици, не е трудно да се постигнат някои смайващи резултати. Почти сигурно е, че ако измерваме със сантиметри катедралите в Шартър или Кьолн, ще получим чрез съответно събиране, изваждане и умножение най-неочаквани аналогии с космически величини. От такъв порядък вероятно е и твърдението, че числото π вече не трябвало да се нарича „числото на Лудолф“, тъй като то било известно още на строителите на пирамидите.

Но дори и да се потвърдеше, че египтяните наистина са вложили в пропорциите и размерите на Голямата пирамида някакви особени астрономически и математически познания (познания, завоювани от съвременната наука едва през 19 и 20 век — като например точното разстояние между земята и слънцето), това не е причина тези числени стойности да се свързват в някакви мистични зависимости, а камо ли да се правят предсказания въз основа на тях.

През 1922 г., след подробни проучвания на Голямата пирамида, немският египтолог Лудвиг Борхарт издаде книгата „Против цифрената мистика около Голямата пирамида в Гиза“. В нея намираме аргументи, които окончателно подриват почвата под краката на мистиците.

* * *

Питри бил един от онези археолози, които не се спирали пред никакви трудности. Упорит и непоколебим, с издръжливостта и увлечението на истински следотърсач той изкопал през 1889 г. шахта в построената от нилски кирпич пирамида на един фараон (без дори да знае тогава, че тя била гробницата на Аменемхет III — един от редките миролюбиви фараони на Египет). Тъй като не можал да намери входа, той прокопал направо каменния зид, за да открие накрая, че преди него там вече били влизали други, още по-упорити, по-изобретателни и по-издръжливи следотърсачи — хора от отдавна отминали времена, осквернители на гробници, дошли тук не за да извадят удивени от мрака далечни епохи, да отдадат почит на миналото и да извлекат поука

за настоящето, а за да грабят! И показателно е, че именно неуморимият Питри говори с възхищение за тяхната още по-голяма неуморимост и упоритост.

Когато решил да се заеме с пирамидата — от селцето Хавара ел-Макта, до нея се стигало за три четвърти час с магаре, — той потърсил входа там, където се намирали входовете на почти всички пирамиди: на северната страна. Но не го намерил, както не могли да го намерят и колегите му пред него. Не го намерил и на източната страна и тогава решил да не губи повече време в уморителни търсения, а да пробие тунел направо през стената.

Решението било достойно за възхищение. Питри разполагал с доста скромни технически средства. Знаел, че му предстои тежка работа, но едва ли предполагал, че пробиването ще продължи седмици. Трябва да напием цялото си въображение, за да си представим какво означавало за него след толкова труд и мъки в египетския пек, с оскъдни инструменти и вечно недоволстващи работници, да открие — в момента, когато откъртил и последния камък от стената към сполучливо намерената погребална камера, — че някой по-бърз от него го е изпреварил.

Отново се натъкваме на онова преживяване, което често остава единствената награда за усилията на изследователите — страшното разочарование, което не сломява само силните. (Точно дванадесет години по-късно един подобен случай би му донесъл поне удовлетворението на злорадството. Съвременни събратя на древните крадци се вмъкнали в гробницата на Аменхотеп II, който умрял около 1420 г. пр.н.е., и търсейки царски съкровища, разрязали обвивката на мумията. Останали разочаровани, и то — като колеги на своите предшественици — сигурно още по-горчиво разочаровани от самия Питри. Защото техните събратя по занаят свършили още преди 3000 години така добросъвестно работата си, че не оставили за своите потомци и най-нищожната дреболия.)

Дупката, която пробил Питри, се оказала твърде тясна за неговите плещи. Той не можал да изчака, докато я разширят. Привързал с въже едно египтянче, дал му свещ и го спуснал в тъмната камера. Трепкащото сияние осветило два саркофага — разбити и празни!

Сега на учения оставало само едно: да се опита да разбере в чия гробница е попаднал. Ново препятствие! В пирамидата била

проникнала подпочвена вода. Още когато Питри разширил първата дупка и сам влязъл в камерата, той нагазил във вода — както и по-късно в онази шахтова гробница, която го възнаградила с мумия, отрупана със скъпоценности. Но той не се уплашил, не се разколебал. Хванал лопатата и сантиметър по сантиметър започнал да претърсва пода на помещението. Най-после намерил един алабастров съд, на който личало името „Аменемхет“. А в друго помещение намерил безброй жертвени дарове, всичките поименно посветени на принцеса Пта-Нофру, дъщерята на Аменемхет III.

Фараонът от XII династия Аменемхет III царувал (според Брестед) от 1849 до 1801 г. пр.н.е. Неговата династия управлявала общо 213 години, а времето, през което Аменемхет носил короните на Горния и Долния Египет, било едно от най-щастливите за страната, опустошавана векове наред от задгранични войни (със съседните варварски народи) и вътрешни междоусобици (с винаги размирните местни князе). Аменемхет въдворил мир. Неговите многобройни строежи — между тях и преграждането на едно цяло езеро — служели както за светски, така и за религиозни цели. Мероприятията му от социален характер, които от гледна точка на съвременната цивилизация едва ли заслужават внимание, били от голямо значение за тогавашния невъобразимо раздробен на класи и опиращ се единствено на робски труд Египет.

*„Той на Египет повече зеленина от Нил дари,
И земите две изпълни със сила.
Той е животът, който на ноздрите дарява прохлада;
Съкровищата, които дава, са храна за онези, които
му служат.
Той храни всички, които стъпват на пътя му.
Царят е храна, а неговата уста изобилие.“*

Откриването на гробницата на този фараон правело чест на Питри — ученият нямало защо да се чувства съвсем неудовлетворен. Но изследвачът на терена, археологът, бил заинтригуван от нещо друго. По какви пътища били проникнали там онези, които го изпреварили? Къде се намирал истинският вход на пирамидата? Успели ли крадците

да намерят входа, който той и изследователите преди него напразно търсели? Крадците вървели по следите на архитектите. Питри тръгнал по следите на крадците.

Това било начинание, което стотици, хиляди години след грабежа почти не отстъпвало на прокопаването на тунела, защото подпочвената вода се била покачила, калта и остатъците от тухли и чакъл образували гъста, лепкава тиня, а през някои отвори несломимият Питри трябвало да пълзи по корем „като тюлен“, едва дишайки с уста и нос, пълни с тиня. Той искал да разбере къде е истинският вход. И го намерил. Противно на всички очаквания, противно на всякакви египетски традиции входът се намирал на южната страна! И въпреки това крадците го открили! Чудно ли е тогава, че Питри, уязвен в изследователската си чест, си задал въпроса, дали наистина това „намиране“ било станало с почтени средства? Дали действително откриването на входа било плод само на находчивост, на непреклонна упоритост? Осенило го подозрение и той се заел да открие истината.

Тръгнал стъпка по стъпка по пътя, изминат от крадците. Натъквал се на всички препятствия, пред които се озовавали и те. И непрекъснато се допитвал до собствената си находчивост. Но разумът му далеч невинаги подсказвал разрешението, което били намерили крадците. Какъв тайнствен инстинкт ги превел през безчетните уловки, трикове и хитрини на фараоновите архитекти? — На едно място имало стълба, която внезапно свършвала в сляпо помещение. Очевидно крадците бързо открили, че изходът бил всъщност таванът на помещението — целият таван представлявал огромна падаща врата. С много усилия те я разбили, така както в днешни дни касоразбивачът разбива вратата на сейф. Къде обаче се озовали след това? В коридор, запълнен с масивни каменни блокове. Като специалист Питри можел да прецени колко работа отворило само разчистването на този коридор. И можел да си представи какво преживели крадците, когато след отстраняването на тези камъни отново попаднали в помещение без изход, а след като преодолели и това препятствие — в трето помещение без врата. Накрая възхищението му от крадците се разколебало — какво трябвало да цени повече: дали техния инстинкт (който винаги намирал верния изход от всяко затруднение) или упоритостта им? Нямало съмнение, че те трябвало да копаят седмици, месеци, а може би година и повече. И то при какви условия? Може би в непрекъснат страх от стражите и

жреците, а и от посетителите, носещи жертвени дарове за великия Аменемхет? Или работата стояла съвсем другояче?

Честолюбието на Питри, честолюбието на човека, който сам трябвало да прояви толкова съобразителност и опитност при преодоляване на препятствията, поставени съзнателно от древните архитекти по пътя на евентуалните злосторници, за да се опази тялото на фараона, това гордо честолубие го накарало да заяви, че находчивостта на жалките египетски крадци не била достатъчна, за да им подсказе верния път в този лабиринт. Възможно ли е било наистина — за това египетската литература ни дава известни указания — крадците да са получили, така да се каже, компетентна помощ? Възможно ли е било жреците и стражите — корумпирани членове на една вече корумпирана чиновническа каста — да са им оказали съдействие със своите знания за тайните на пирамидата? С това стигаме до голямата „Глава на обирите“ в историята на Египет, която води началото си от най-тъмна древност, за да продължи през вълнуващи перипетии в „Долината на царете“ и неотдавна да достигне връхната си точка в един криминален случай от съвременен порядък.

---

[1] Авторът смесва статуите на Мемнон (високи двадесет метра и запазени до днес), издигнати от Аменхотеп II (XVIII династия), с дванадесетметровите колоси, създадени по времето на Аменемхет III (XII династия) в древния Биахму. Те действително са съвсем разрушени и се намират във Фаюм, недалеч от пирамидата на Аменхотеп III в Хавара. — Бел. на Р. И. Рубинщайн към руското издание на книгата. ↑

[2] „Хуфу“ е египетската транскрипция на името. Възприетото у нас Хеопс е гръцка транскрипция на името на този фараон. — Б.пр. ↑

[3] Дървен ковчег в старозаветния храм за пазене скрижалите на закона. — Б.пр. ↑

14.

КРАДЦИ В „ДОЛИНАТА НА ЦАРЕТЕ“

В началото на 1881 г. един богат американец, който се интересувал от произведения на изкуството, се отправил нагоре по Нил чак до Луксор, до онова село, което се намира срещу Тива — древната столица на египетските фараони. Той търсел да купи някои старини. Не го интересувал официалният пазар, който благодарение на дейността на Мариет се намирал вече под твърде строг надзор. Разчитал повече на собствената си интуиция. Тя го водела вечер по тъмните улички и задните помещения на базарите, където най-после се запознал с един мургав египтянин, който му предложил няколко очевидно оригинални и ценни предмети.

Тази тактика на американеца ще ни послужи като повод за едно малко отклонение. Днес всеки пътеводител предупреждава туристите да не купуват старини на черния пазар, и то с право, защото повечето така наречени „старини“ са произведения на съвременната египетска промишленост или дори внесена от Европа стока. Търговците на черно умеят с необикновена изобретателност да заблуждават купувача относно оригиналността на предлагания предмет. Дори такъв вещ познавач на изкуството като немския изкуствовед Юлиус Майер-Грефе през двадесетте години се подвел от един техен трик. Намерил в пясъка една статуетка, без да подозира, че до това място го бил довел обиграният в търговията екскурзовод. Обстоятелството, че той сам открил „находката“, изключвало вече всякакво съмнение в нейната автентичност. Той „подкупил“ водача, за да мълчи, и отнесъл статуетката под дрехата си в хотела. Когато пожелал да я снабди с поставка, издирил един търговец и между другото го попитал какво мисли за нея. Търговецът се усмихнал. По-нататък Юлиус Майер-Грефе пише: „Покани ме в задното помещение на малкото си дюкянче, отвори един Шкаф и ми показва четири или пет статуетки, досущ като моята, всичките покрити с «хилядолетна патина». Произвеждали ги в Бунцлау, но той ги получавал от представителя на фирмата в Кайро, някакъв грък.“

С какви странни шеги и изненади — освен с фалшификацията като източник на печалби — трябва да се сблъсква науката, виждаме от автобиографичния разказ на един съвременен френски романист, комисар в Китай и министър на културата при генерал де Гол, в който нямаме основание да се съмняваме. Разбира се, съобщаваме този случай не като пример за подражание, а само като куриоз. През 1925 г. Малро се запознал в някакъв сингапурски бар с един руски колекционер, който пътувал за сметка на бостънския музей, за да закупува произведения на изкуството. Когато се разговорили, руснакът му показал пет статуетки на слонове от слонова кост, които току-що бил купил от някакъв индус и сега подреждал по големина пред себе си на масата. „Виждате ли, скъпи приятелю — казал той, — купувам малки слончета. Когато правим разкопки, хвърлям ги в гробниците, преди да ги засипят отново. След петдесетина години, когато други хора отворят ковчезите, ще ги намерят там хубавичко изветрели и патинирани и дълго ще има да си блъскат главата върху тях... Обичам да създавам малки главоблъсканици на тези, които идват след мен. На една от кулите в Ангкор-Ват, скъпи приятелю, издълбах на санскритски един крайно неприличен надпис и хубавичко го поочуках, та да изглежда много стар. Някой умник ще го разчете. Човек трябва понякога да поядоса порядъчните хорица...”

След това отклонение нека се върнем отново към американеца, който наистина бил любител в египтологията, но все пак имал известни познания в тази област. Предложението на египтянина го заинтригувало и без да отдаде дължимото на ориенталския обичай да се прави пазарлък при подобни сделки, той купил някакъв папирус — хубав и запазен екземпляр, какъвто рядко бил виждал дотогава. Скрил го в куфара си и отпътувал веднага, като успял да надхитри митническата и полицейската контрола. Когато пристигнал в Европа и дал папируса на експерт за изследване, оказало се, че не само бил купил една необикновена ценност, но и — без всякакво усилие от своя страна — станал причина за разнищването на една твърде странна история.

Преди да я разкажем, нека хвърлим един поглед върху наистина необикновената история на „Долината на царете“.

* * *

„Долината на царете“ (вж. ил. 43) — или „Царските гробници в Бибан ел-Мулук“ — се намира на западния бряг на Нил срещу Карнак и Луксор (където се издигат огромните колонни зали и храмове на „Новото царство“) и е част от обширната, днес вече пустинна местност, сред която някога бил разположен Тиванският некропол. По време на „Новото царство“ там се строили гробници за знатните покойници, а също така и възпоменателни храмове на фараоните и храмове в чест на бог Амон.

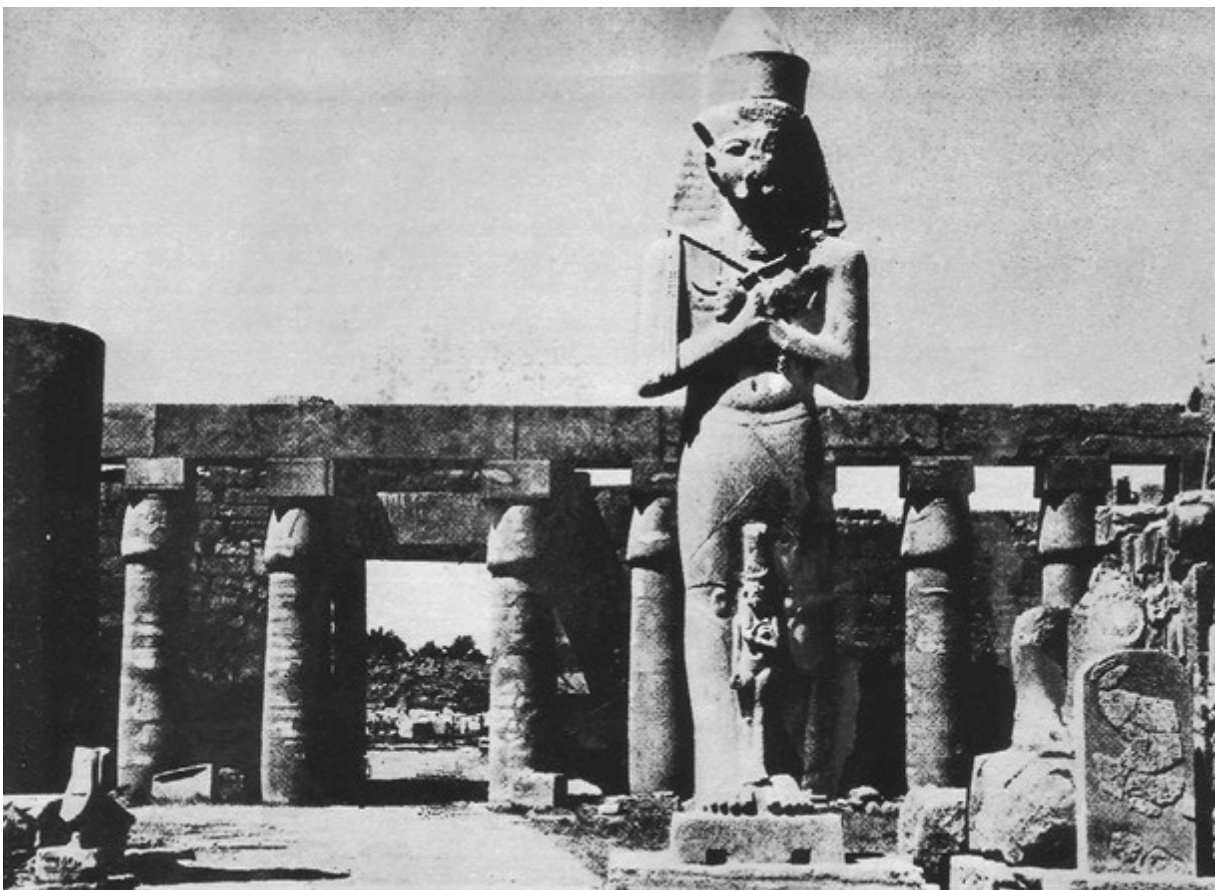

43. Изглед от „Долината на царете“. На преден план входът към гробницата на Рамзес VI и входът към гробницата на Тутанкамон

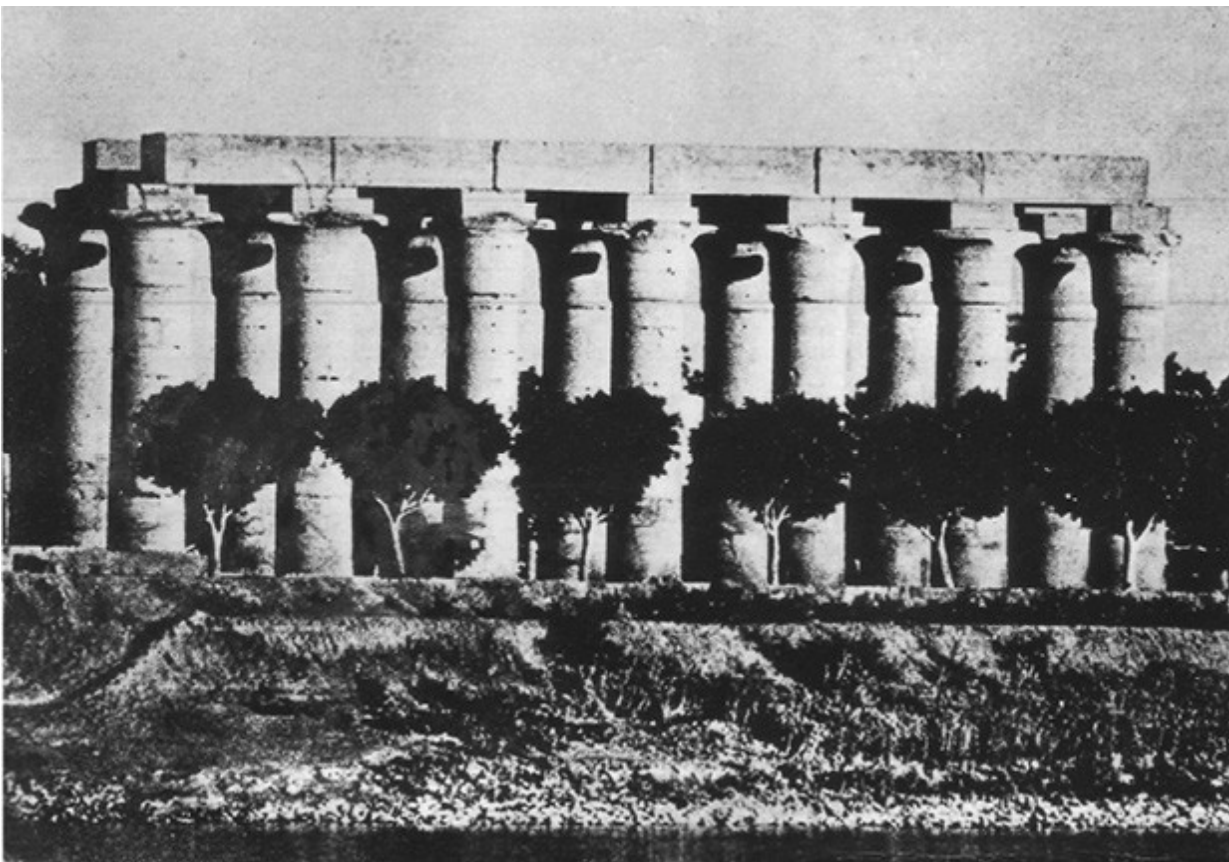
Администрацията и непрекъснатото строителство в този гигантски град на мъртвите изисквали многочислен персонал, който бил подчинен на особен чиновник — „княз на Запада и началник на стражата на некропола“. Стражата живеела в казарми, а в групи от къщурки, които по-късно се превърнали в малки села, живеели

изкопчии, строителни работници, каменоделци и художници, всякакви майстори и накрая мумификаторите, които се грижели за балсамирането на тленните останки и приготвяли вечната обвивка на „Ка“.

Както вече казахме, това било по времето на „Новото царство“, когато царували най-могъщите египетски владетели — „синовете на слънцето“ Рамзес I и Рамзес II. Това е епохата на XVIII и преди всичко на XIX династия, от около 1350 до 1200 г. пр.н.е., епоха — ако се позовем на Шпенглеровите аналогии, — подобна на нашата, когато се формирала една почти „чиста“ цивилизация, епоха на египетския „цезаризъм“. Исторически погледнато, това, което ставало тук, се повторило през императорската епоха в Рим, когато монументалната гръцка култура окончателно отстъпила място на стремежа към колосално великолепие, тъй както и величието на древните египетски пирамиди изчезнало в надутото великолепие на постройките в Карнак (вж. ил. 34 и 35), Луксор и Абидос. Подобно развитие наблюдаваме по времето на Синахериб в Ниневия, „асирийския Рим“ както и (все още според Шпенглер) по времето на китайския „цезар“ Хоанг-Ти и в огромните индийски строежи, издигнати след 1250 година. С египетската култура ставало същото, на което днес западният свят е свидетел в Ню Йорк, града на небостъргачите.

34. Храмът на Амон в Карнак с колосалната статуя на Рамзес II

35. Храмът в Луксор

Постепенното разрастване на този най-голям град на мъртвите, който светът познава, и особено началото на строителството в „Долината на царете“ е свързано с едно от забележителните решения на Тутмос I (1545 — 1515 г. пр.н.е.). Това решение изиграло важна роля в цялата по-нататъшна история на египетските династии и вероятно ще има голямо значение (въпреки че изследванията в тази насока, надхвърлящи значително рамките на археологията като наука, започват едва сега) и за точното определяне на момента, от който традиционната и одухотворена египетска „култура“ се превърнала в „цивилизация“, отричаща духовното начало, традициите и всички създадени дотогава форми.

Така или иначе Тутмос I бил първият владетел, който решил да отдели своя гроб от надгробния храм — и то на цял километър и половина — и тялото му да бъде положено не в разкошна, видима още от далеч гробница, а в камера, издълбана в скалите и скрита от човешки поглед!

В нашите очи това като че ли няма кой знае какво значение. Ала нареждането на Тутмос I означавало пълно скъсване с една седемнадесетвековна традиция.

С отделянето на гробницата от храма, в който по време на празненства се принасяли жертвени дарове, тъй необходими за съществуването на „Ка“ Тутмос създаде за своя дух-закрилник, а заедно с това и за своя задгробен живот големи, непредвидени затруднения. Затова пък той се надявал — и това било очевидният повод за решението му — да си осигури по този начин онази сигурност, която, както показвал дотогавашният опит с осквернените гробници, неговите предшественици не могли да си обезпечат. Наставленията, които той дал на своя архитект Инени, били продиктувани преди всичко от страха, че мумията му ще бъде унищожена, а гробницата — осквернена, от могъщия страх, който все още тегнел над съзнанието въпреки рационалистичното разложение, въпреки проникването на светски елементи в религията (XXI династия се състояла вече само от жреци на бога Амон, т.нар. жреци-фараони, но и преди това тяхната мощ в държавата се засилвала непрекъснато). По времето на XVIII Тиванска династия едва ли е имало в целия Египет неограбена гробница, едва ли е имало по-значителна мумия, която да не била лишена от част от своето „магическо покривало“ и така навеки осквернена. Но крадците били залавяни твърде рядко и само от време на време се случвало да ги изненадат, да ги принудят да изоставят част от своята плячка. Петстотин години преди Тутмос, злосторникът, който току-що разсякъл на парчета мумията на съпругата на фараона Зер, за да я пренесе по-лесно, бил обезпокоен в работата си и в бързината скриел една от изсушените ръце в някаква кухня в стената на гробницата. Там през 1900 г. я намерили английски археолози — непокътната под обвивката заедно с един скъпоценен пръстен от аметистови и тюркоазени перли.

Главният архитект на Тутмос се наричал Инени. Можем само да си представим как е протекло съвещанието между владетеля и архитекта. Решил веднъж да скъса с традицията, Тутмос вероятно скоро си дал сметка кой бил единственият начин да избегне съдбата на своите предшественици — а именно да се запази тайната, абсолютната тайна на мястото на строежа и разположението на гробницата.

Благодарение на тщеславието на архитекта Инени днес ние знаем как била извършена тази работа. На стените на своя собствен надгробен параклис той оставил подробно животоописание, в което се разказва и за строежа на първата шахтова гробница. Съобщението, което ни интересува, гласи: „Само аз надзиравах строежа на скалната гробница на Негово Величество. Никой нищо не видя, никой нищо не чу!“ Все пак един съвременен археолог, един от най-добрите познавачи на „Долината на царете“ и на всички тамошни строителни проблеми (Картър), смята, че Инени е работил с повече от сто работници. И без да дава каквато и да е морална оценка, той отбелязва сухо: „Понятно е, че стоте или повече работници, които били посветени в най-съкровената тайна на фараона, не могли да бъдат оставени на свобода, и Инени сигурно е намерил ефикасно средство, за да ги накара да мълчат. Възможно е строежът да е бил извършен от военнопленници, които след завършването му били избити!“

Довел ли този небивал разрыв с традицията до желания от Тутмос резултат? Неговата гробница е първата в „Долината на царете“, издълбана в отвесната задна стена на тази мрачна, усамотена котловина. Инени изсякъл в скалата стръмно стълбище и разположил гробницата в общи черти по начин, който възприели всички други строители на фараоните през следващите пет столетия; гърците нарекли тези гробници „сиринги“, защото по форма напомняли дългата овчарска свирка сиринкс. (Още Страбон, гръцкият пътешественик от последния век преди нашата ера, описал четиридесет такива гробници, „които си струвало да бъдат разгледани“.)

Колко време Тутмос почивал необезпокояван в своята гробница, не е известно. Знаем само, че за мащабите на египетската история не ще да е било много дълго. Един ден неговата мумия — заедно с тази на дъщеря му и някои други — била отнесена, но не от крадци, а за да бъде запазена от крадци, тъй като дори и неговата скална гробница не изглеждала вече сигурна. Фараоните започнали да дълбаят своите гробници все по-плътно една до друга в скалата. Така стражата можела да се съсредоточи на по-малко място, вниманието не се разпръсквало — и все пак грабежите продължавали.

В гробницата на Тутанкамон проникнали крадци още през десетата или петнадесетата година след неговата смърт. В гробницата на Тутмос IV, където грабителите влезли само няколко години след

смъртта му, те дори оставили визитните си картички — драсканици по стените, тайнствени знаци, надписи на древен апашки жаргон. Те така старателно разрушили гробницата, че сто години по-късно Хоремхеб заповядал в осмата година от царуването си на чиновника Кей „да възстанови гробницата на блаженопочившия фараон Тутмос IV в скъпоценните покои в Западна Тива“.

Обирането на гробници достигнало обаче връхната си точка при XX династия. Минало било времето на царското могъщество и великолепието на първия и втория Рамзес, на първия и втория Сети. Следващите девет фараона с името на Рамзес били само носители на едно голямо име. Тяхната власт била слаба и винаги застрашена. Подкупничеството и корупцията се превърнали в нова, невиджана сила. Пазачите на гробниците се сговаряли с жреците, надзирателите с областните управители, та дори управителят на Западна Тива — най-висшият чиновник, комуто била поверена охраната на некропола — се оказал един ден съучастник на крадците. И ние изпитваме едно странно чувство, когато благодарение на намерени папируси от времето на Рамзес IX (1142 — 1123 г. пр.н.е.) днес можем да присъстваме като свидетели на един процес срещу грабителите на гробници, който тогава вдигнал голям шум — свидетели на процес отпреди три хиляди години, в който анонимните досега крадци изведнъж получават имена!

Един ден Пезер, управителят на Източна Тива, получил сведения за голям грабеж на гробници в западната страна. Управителят на Западна Тива Певеро бил явно съмнителен човек и толкова малко разположен към Пезер, колкото и Пезер към него. Изглежда, че Пезер с удоволствие се възползувал от случая да дискредитира своя равен по сан колега пред везира на Тиванската област Хамвезе. (Тук следваме разказа на Хауърд Картър, който в цитатите се позовава на прекрасната сборка от египетски документи, публикувана от Брестед — „Ancient Records of Egypt“.)

Ала историята завършила зле за Пезер, който допуснал грешката да посочи в своя донос точния брой на ограбените гробници: десет гробници на фараони, четири гробници на жрици и голям брой частни гробници. Няма съмнение, че някои членове на комисията, изпратена от Хамвезе на отвъдния бряг на реката, може би и нейният водач, а може би и самият везир, който я назначил, получавали от тези крадби

печалби (което говори за предвидливостта на Певеро). Получавали проценти, както бихме се изразили днес, и заключението им трябва да е било готово в джоба, още когато минавали през реката. Ликвидирали целия случай формално-юридически, като въобще не се занимали с въпроса, дали е имало кражба, а просто доказали, че сведенията на Пезер били абсолютно неверни. Защото вместо десет гробници на фараони била ограбена всъщност само една, а вместо четири гробници на жрици — само две! Обстоятелството, че почти всички гробници на частни лица били ограбени, не можело да бъде отречено. Но за комисията това не било основание да изпрати пред съда един такъв заслужил чиновник като Певеро. Доносът бил отхвърлен! На следния ден тържествуващият Певеро (можем прекрасно да си представим неговия характер) събрал „надзирателите, управителите на некропола, занаятчиите, стражите и всички араби от града на мъртвите“ и ги изпратил на другия бряг на реката на „демонстрация“, която на съвременен език навярно бихме нарекли „спонтанна проява“, при това им дал специални указания да не заобикалят твърде отдалеч къщата на Пезер.

За Пезер това било вече твърде много!

Той с право преценил всичко, което ставало, като явна провокация и в напълно обясним пристъп на гняв направил втора, този път решителна грешка. Влязъл в остри пререкания с един от предводителите на тълпата от западния град и в момент на най-голямо раздразнение заявил пред свидетели, че за тази чудовищна история смята да съобщи направо на фараона, през главата на везира.

Певеро точно това и чакал. Той веднага побързал да осведоми везира за нечуваното, нарушаващо всякакъв ред намерение на Пезер да заобиколи законните пътища. Везирът свикал съда. При това принудил несръчния Пезер сам да вземе участие в него като съдия. Той трябвало да се самообвини в клетвонарушение и да се признае за виновен.

Тази история, към чиито напълно документиранни подробности и тук не е прибавено нищо (тя може да се разкаже много по-подробно), звучи наистина съвременно; тя завършила впрочем с онзи щастлив като в приказките край, който винаги желаем, но рядко преживяваме.

Защото две или три години след този случай на най-нагла корупция била заловена банда от осем грабителите на гробници, които, след като „били бити с двоен сноп пръчки по ръцете и краката“,

направили признания в протокол, който очевидно попаднал в ръцете на неподкупен чиновник и не можел вече да бъде премълчан. Знаем пет от имената на тези крадци: каменарят Хапи, майсторът на украшения Ирамун, селянинът Аменемхеб, водоносецът Кемвезе и негърът-роб Ехенуфер. Те признали следното:

„Разтворихме техните ковчези и обвивките, с които бяха покрити. Намерихме свещената мумия на този фараон... На шията му имаше голям наниз от амулети и златни украшения; главата му беше покрита със златна маска; свещената мумия на този фараон беше покрита от горе до долу със злато. Обвивките ѝ бяха общити отвътре и отвън със злато и сребро и отрупани със скъпоценни камъни. Свалихме златото, което намерихме по свещената мумия на божествения, амулетите и украшенията, които носеше на шията, и обвивката, в която почиваше.

По същия начин намерихме мумията на фараоновата съпруга. И от нея свалихме всичко, което намерихме. Изгорихме обвивките ѝ. Откраднахме нейните предмети, които намерихме там — съдове от злато, сребро и бронз. Разделихме златото, което намерихме на мумиите на тези две божества, както и амулетите, украшенията и обвивките на осем части.“

Съдът ги признал за виновни. Така твърденията на Пезер били потвърдени от фактите, защото между гробниците, за чието ограбване заловените направили признания, била и една от гробниците, посочени от него.

Изглежда обаче, че и този съдебен процес (много подобни случаи стигали до съдилищата) не можал да сложи край на системно организираното ограбване на „Долината“. От съдебни документи ни е известно, че били ограбени гробниците на Аменхотеп III, Сети I и Рамзес II, и както пише Картър: „... изглежда, че при следващите династии въобще се отказали от всякакви опити за опазване на гробниците“. Картър рисува мрачната панорама на грабежите в „Долината“:

„Странни неща трябва да е видяла тази долина и дръзки са били авантюрите, които са се разигравали там. Можем да си представим дългите дни, когато се обмисляли плановете, потайните нощни срещи сред скалите, подкупването или напиването на стражите, рискованото копаене в мрака, мъчителното пълзене през тесни проходи до гробните камери, трескавото търсене на преносими съкровища при слабата светлина на факлите и най-последно завръщането на натоварените с плячка хора в ранния утринен здрач. Всичко това можем да си представим, а и да разберем, че то е било неизбежно. Фараонът сам допринасял за унищожаването на своята мумия, като полагал толкова грижи за нейната скъпоценна премяна. Изкушението било твърде голямо. Богатства, надминаващи и най-алчните сънища, очаквали оня, който можел да намери средства и пътища да се добере до тях; рано или късно крадецът трябвало да стигне до своята цел.“

* * *

Много по-възбуждаща обаче трябва да е била една друга картина. След всичко, което разказахме за грабителите на гробници, жреци-издайници, подкупени чиновници, корумпирани управители, за организираната престъпна мрежа, която обхващала цялата обществена йерархия (и за която пръв се досетил Питри, когато тръгнал по следите на крадците в гробницата на Аменемхет), може да се създаде впечатлението, че особено по времето на XX династия не е имало вече добродетелни и вярващи хора, които да тачат паметта на мъртвите фараони.

В същото време обаче, когато крадците пълзели нощем със своята плячка по тайни пътеки, на други пътеки дебнели групички верни хора. Нуждата ги принудила да овладяват методите на своите противници, за да осуетят попълзновенията им. Кражбата можело да се предотврати само с още по-бърза кражба. И трябва да си представим, че тази малка война, бихме казали, превантивна война на малкото

верни жреци и неподкупни чиновници срещу отлично организирани разбойници се водела сред още по-дълбока тайна, при още по-скрити приготовления — това били потайни заговори срещу заговорите на разбойниците, които в това време се намирали може би някъде съвсем наблизо.

Трябва да напрегнем въображението си, за да доловим възбудения шепот, да видим в притулената светлина на факлите надвесените над отворения саркофаг фигури, стаили се от страх да не бъдат изненадани. Тази изненада нямало да им струва нищо — те се намирали там в името на правото, — но само един поглед на подкупен служител можел да осведоми крадците на кой фараон се готвело ново сигурно убежище и каква плячка им се изплъзвала под носа. Нека после се помъчим да видим шествието на жреците — по двама, най-много по трима бързат те след може би последния от стражите, останал верен на дълга си, който сега ги води. Те отнасят балсамираните тела на своите мъртви фараони; пренасят мумиите от една гробница в друга, за да ги предпазят от скверна ръка. Сетне научават за нов заговор и отново трябва да повтарят своите нощни похождения. Мъртвите фараони, чиито мумии трябвало да почиват вовеки веков, започват да странстват!

Друг път пък се случвало нещо друго, и то може би посред бял ден. Стража завардвала долината. Носачи и колони товарни животни прекарвали някой от огромните саркофази от несигурните гробнични камери в ново скривалище. После идвала войска... и може би пак мнозина свидетели трябвало да заплатят с живота си, за да се запази новата тайна.

Три пъти мумията на Рамзес III била изваждана от гробницата и погребвана наново. Мумиите на Амазис, Аменхотеп I, Тутмос II и дори на великия Рамзес също пътешествали. В края на краищата започнали да полагат в една и съща гробница по няколко мумии, защото скривалищата не достигали.

„През четиринадесетата година, на шестия ден от третия месец, през второто годишно време беше пренесен Озирис, фараонът Усермара (Рамзес II), за да бъде отново

*погребан в гробницата на Озирис, фараонът Менмара
Сети (I), от върховния жрец на Амон, Пинутем.“*

Но и там мумиите не били в безопасност. Сети I и Рамзес II били пренесени в гробницата на царицата Инхапи. Накрая в гробницата на Аменхотеп II се озовали не по-малко от тринадесет мумии на фараони. А останалите били изваждани от време на време, при най-различни случаи, от първоначалните им гробници, от първите и втори скривалища и пренасяни от „Долината на царете“ по пуста, затънтена планинска пътека (проходима и до днес) в една гробница, издълбана в скалистата котловина Деир ел-Бахри недалеч от огромния храм, който започнала да строи царица Хатшепсут, нещастната съвладетелка и сестра на Тутмос III.

Тук вече мумиите почивали спокойно цели три хиляди години. Точното местонахождение на гробницата било вероятно забравено благодарение на някоя от онези случайности, които запазили и гробницата на Тутанкамон след първия повърхностен обир. Може би силен порой засипал входа и в ниско разположената част на „Долината“. Друга една случайност в наши дни — пътуването на американския колекционер до Луксор — станала причина да се разкрие, че тази огромна масова гробница била отново намерена, този път през 1875 г. от н.е., и то пак по една случайност!

15. МУМИИ

„Долината на царете“ потънала в мрака на столетията, вън от всякаква история. „Нека си представим — пише Картър — една изоставена долина, населена, както вярвали египтяните, от призраци и духове. Нейните пещероподобни галерии били ограбени и пусли, входовете към някои от тях зеели отворени и служели за леговища на лисици, пустинни кукумявки и ята прилепи. И все пак, въпреки че гробниците били ограбени, запуснати и разрушени, долината не загубила напълно своето романтично очарование. Тя си оставала «Свещената долина на царете» и сигурно е привличала големи групи възторжени и любопитни посетители. По времето на Осоркон I (около 900 г. пр.н.е.) някои гробници отново били използвани като места за погребване на жрици.“

Хиляда години по-късно в „Долината“ се заселили първите християнски отшелници, които обитавали празните сиринги.

„Блясъкът и царското великолепие отстъпили място на смирената бедност. «Скъпоценното жилище» на фараона се превърнало в тясна отшелническа килия.“

Но и тези времена отминали. Традицията предопределила „Долината“ да бъде едновременно убежище на фараони и на разбойници. През 1743 г. английският пътешественик Ричард Покоук ни дава първото съвременно описание на „Долината“. Воден от някакъв шейх, той разгледал четиринадесет отворени гробници. (Както казахме, Страбон познавал четиридесет; днес са известни шестдесет и една.) Но местността била опасна. По хълмовете над Курна лагерувала разбойническа банда. Когато двадесет и шест години по-късно Джеймс Брюс посетил „Долината“, той разказал за безуспешните опити да се изкоренят тези банди. Всичките са обявени вън от закона и подлежат на смъртно наказание, ако бъдат заловени. Осман бей, бившият

управител на Гирга, който не можел повече да търпи техните безобразия, наредил да се съберат купища сухи съчки и клони и заел със своите войници онази част от възвишението, където се криели повечето от тия нещастници. След това заповядал да запълнят със съчките и клоните отворите на техните пещери и да се подпалят, така че повечето от разбойниците загинали. Оттогава обаче броят им отново се е попълнил, а привичките им си остават същите.

Когато Брюс пожелал да пренощува в гробницата на Рамзес III, за да снее копия от стенните релефи, туземните му водачи изпаднали в ужас и захвърлили с ругатни и проклетия факлите. При сиянието на гаснещите светлини „те бълваха ужасни предсказания за всички нещастия които щели да ме сполетят, щом те напуснат пещерата“. А когато Брюс заедно с единствения слуга, който не го изоставил, се спуснал обратно през тъмната долина към Нил, за да потърси лодката си, разнесла се страшна врява и от тъмните височини полетели камъни и заехтели изстрели. Посещението му в „Долината“ завършило с всеобща стрелба и той трябвало бързо да се измъкне. Дори Наполеоновата „Египетска комисия“, която дошла тридесет години по-късно, за да прави измервания в „Долината“ и нейните гробници, била обстрелвана от тиванските разбойници.

Днес „Долината“ е обект за посещение на безброй чужденци от цял свят. Само преди тридесетина години там бе открито едно от най-големите съкровища, извадени някога от древна земя. Днес вече и край мястото на тази находка крещящите драгомани гонят своите магарета, от ресторанта на Кук при Деир ел-Бахри идват посетители, арабите викат на „прекрасен английски“ език да разгледате „de Kingses tombes“^[1]. И при мисълта за необикновената история на Нилската долина, на нейните фараони и народи ни става някак и тъжно, и смешно, когато прочетем в туристическия справочник, че „най-важните гробници и гробницата на Тутанкамон са осветени три пъти седмично преди обед с електричество“.

* * *

Най-голямата находка в „Долината“ била направена през 1922 г.; тя предизвикала сред европейската общественост такова вълнение и

интерес, каквито преди това събудило само едно друго археологическо откритие — разкопаването на Троя от Шлиман.

Няколко десетилетия преди това обаче в котловината Деир ел-Бахри било направено едно почти също толкова поразително откритие, и то при много по-странни обстоятелства.

Спомняме си за американеца, който успял да се сдобие из кривите улички на Луксор с ценен египетски папирус. Когато европейският експерт установил несъмнената автентичност и стойност на папируса, той се опитал да разпита американеца. Самодоволният колекционер, чиято плячка на европейска земя вече никой не можел да отнеме, охотно разказал всичко, без да проявява излишна скромност. Експертът изпратил в Кайро подробно писмо. Започнало разкриването на едно небивало кошунство в гробниците.

Когато получил писмото в своя музей в Кайро, професор Масперо останал потресен, и то по две причини. Преди всичко неговият музей отново бил лишен от една скъпоценна находка. Отново — защото вече шест години на черния пазар се появявали по най-загадъчен начин редки и от научна гледна точка необикновено ценни старинни украшения, чийто произход не можел да бъде установен, дори и когато щастливите купувачи, вече извън пределите на Египет, проявявали готовност да разкажат по-подробно за обстоятелствата около покупката. В повечето случаи тогава те говорили за някакъв висок „непознат“. Този непознат обаче се оказвал ту арабин, ту млад негър, ту пък окъсан фелах или най-после явно заможен шейх. Но Масперо се разтревожил и по една друга причина: най-новата находка, за която получил съобщение, произхождала от гроба на фараон от ХХІ династия, за чиито гробници нямало никакви сведения! Кой бил открил тези гробници? И дали това било гробница на един-единствен фараон?

И най-бегъл поглед бил достатъчен за професор Масперо, за да установи, че предметите, за чието тайнствено появяване на „черния пазар“ той научавал, произхождали от гробните дарове на различни фараони. Възможно ли било тези съвременни грабители да са открили няколко гробници едновременно? Най-правдоподобно било заключението, че те били попаднали на една от големите общи гробници!

Перспективите, които едно такова заключение откривало, наистина можели да развълнуват учен като Масперо. Трябвало да се направи нещо. Египетската полиция била безпомощна. Трябвало сам той да тръгне по следите на новите грабители. След няколко съвещания, проведени в най-тесен кръг сътрудници, било решено да се изпрати един от неговите млади асистенти в Луксор.

Още щом слязъл от нилския кораб, този асистент започнал да се държи съвсем не така, както подобавало на обикновен археолог. Настанил се в същия хотел, където преди това бил отседнал американецът, който купил папируса. И тогава богатият млад „франк“ започнал да скита денем и нощем по всички улички и кътчета на базарите, да дрънка многозначително с пари и да купува по някоя и друга дреболия, за която плащал щедро. Когато влизал в по-доверителен разговор с търговци, винаги оставял хубави бакшиши, но все пак умерени, за да не буди подозрение. Получавал все нови и нови предложения за „старинни предмети“, производство на съвременната местна промишленост. Ала младият човек, който бродел през онази пролет на 1881 г. из Луксор, не се оставял да го измамат. Регламентираните търговци се убедили в това толкова скоро, колкото и „черните“. Чужденецът спечелил уважението им, а уважението буди доверие. И ето че един ден някакъв търговец, който седял на прага на своето дюкянче, поверително му кимнал. Миг след това асистентът от Египетския музей, държал в ръцете си малка статуетка. Той успял да се овладее и запазил съвсем равнодушно изражение. Седнал на рогозката с търговеца и започнал да се пазари. При това въртял в ръцете си статуетката, знаейки не само, че тя е оригинална, почти от три хиляди години, но и — както издавал надписът — че произхождала от гробница на ХХІ династия!

Пазарлъкът продължил дълго. Най-сетне асистентът купил малката статуетка, но се изказал с известно пренебрежение. Дал да се разбере, че търси нещо по-значително, по-ценно. И още същия ден се запознал с някакъв едър арабин, човек в разцвета на годините си, който се казвал Абд ел-Расул и бил глава на голямо семейство. След като младият асистент преговарял няколко дни с него и след като при една нова среща арабинът най-после му показал и други предмети от гробници, този път на ХІХ и ХХ династия, той наредил да го арестуват. Бил уверен, че е намерил грабителя на гробницата.

Така ли било наистина?

Заедно с някои свои близки Абд ел-Расул бил изправен на съд пред мюдюра на Кена. Дауд паша лично ръководел разпита. Явили се обаче безброй свидетели в защита на обвиняемия. Всички жители на родното село на Абд ел-Расул се кълнели в неговата невинност, нещо повече, в невинността на цялото му семейство, което било едно от най-старите и най-уважаваните в селото. Напълно убеден в правилността на обвинението си, асистентът бил вече изпратил телеграма в Кайро, с която съобщавал за своя успех. А сега трябвало да гледа как Абд ел-Расул и неговите роднини били пуснати на свобода поради липса на доказателства. Заклевал чиновниците, но те само свивали рамене. Отишъл при мюдюра. Той обаче го погледнал изненадан, изказал учудване от нетърпеливостта на „франка“ и му казал да чака.

Асистентът чакал ден-два, после изпратил в Кайро нова телеграма, с която коригирал предишното си съобщение. От тази мъчителна неизвестност младият човек се поболял — ориенталското спокойствие на мюдюра просто го съсипало. Мюдюрът обаче познавал хората си.

Хауърд Картър предава разказа на един от своите най-стари работници. На младини той бил заловен в кражба и го отвели при мюдюра. Голям бил страхът му от строгия Дауд паша, но този страх се удвоил от ужаса пред неизвестността, когато вместо пред съдебен трибунал го отвели в частните покои на пашата. Бил горещ, задушен ден и пашата се изтягал в голяма пръстена вана със студена вода.

Дауд паша го погледнал — само го погледнал, — но много години след това старият работник все още помнел този поглед и разказвал:

„...когато очите му ме пронизаха, усетих как кръвта изстива в жилите ми. Тогава той ми каза съвсем спокойно: «Сега идваш за пръв път при мен; свободен си, ала внимавай, много внимавай да не дойдеш втори път тук.» И аз бях така уплашен — разказвал работникът, — че смених занаята си и повече никога не попаднах там.“

Авторитетът на Дауд паша — опиращ се сигурно и на други, по-жестоки средства, когато сам по себе си не бил достатъчен — дал такива резултати, каквито младият асистент, който тогава лежал с температура на легло, съвсем не очаквал. Защото след около месец се явил един от роднините и съучастниците на Абд ел-Расул и направил пълни признания. Мюдюрът веднага пратил да съобщят на младия учен, който все още живеел в Луксор. Започнали нови разпити. Оказало се, че цяла Курна, родното село на Абд-ел-Расул, била село на страстни грабителите на гробници. Този занаят се предавал от баща на син, цъфтял от незапомнени времена, навярно без прекъсване още от 13 век преди нашата ера. Нямало на света друга такава династия на крадци!

Най-голямата находка, ошастливила някога тази династия, била общата гробница в Деир ел-Бахри. При нейното откриване и ограбване се преплитат случайност и система. Шест години преди това, през 1875 г., Абд ел-Расул открил съвсем случайно един скрит отвор в скалния масив, който се издигал между „Долината на царете“ и Деир ел-Бахри. Когато успял с известни трудности да проникне в него, той установил, че попаднал на обширна гробница с мумии. Още първият оглед му показал, че оттук можело да се изнесе такова съкровище, което би осигурило на него и на семейството му пожизнена рента — стига да се запазела тайната.

В работата били посветени само най-отговорните членове на семейството. Те се заклели тържествено, че никога няма да издадат тайната, че ще оставят находката да лежи там, където си била от три хиляди години, и че ще смятат гробницата за мумифицирана банкова сметка на семейството на Абд ел-Расул, което единствено щяло да разполага с нея, когато имало нужда. Звучи невероятно, че тайната действително останала запазена в продължение на цели шест години. През тези шест години семейството забогатяло. На 5 юли 1881 г. обаче пред отвора на гробницата застанал пълномощникът на каирския музей, воден от Абд ел-Расул!

* * *

Една от малките лоши шеги на съдбата била, че този пълномощник на музея не бил нито младият асистент, комуто преди всичко принадлежала заслугата за откриването на крадците, нито професор Масперо, който взел инициативата за тяхното издирване. Новата телеграма, която този път заминала за Кайро с напълно достоверното съобщение, не застигнала Масперо — той бил на път. Тъй като трябвало да се действа бързо, изпратили заместник. Той бил Емил Бругш-бей, братът на прочутия египтолог Хайнрих Бругш, който тогава работел в музея като консерватор. Когато пристигнал в Луксор, той заварил младия си колега, проявил се така удачно като детектив, на легло с температура. Бругш направил дипломатическо посещение на мюдюра. Всички заинтересовани се съгласили, че гробницата трябвало веднага да бъде опразнен и запечатана, за да се предотвратят по-нататъшни кражби. И така рано сутринта на 5 юли Емил Бругш, придружен от Абд ел-Расул и от своя помощник-арабин, потеглил за мястото на кражбата. Това, което не след дълго той видял, можело да се сравни със съкровищата в приказката за Аладин, а случилото се през следващите девет дни той нямало да забрави до края на живота си.

След трудно изкачване Абд ел-Расул се спрял и посочил един малък отвор, замаскиран по най-естествен начин с камъни. Отворът се намирал на недостъпно място и бил скрит от пряк поглед. Нищо чудно, че в продължение на три хиляди години той останал незабелязан за човешко око. Абд ел-Расул развил въжето, което носел на рамо, и дал знак на Бругш, че трябва да се спусне в дупката. Бругш не се поколебал да го послуша, като оставил съмнителния си водач под надзора на своя доверен помощник, арабина. Внимателно и не без страх, че е станал жертва на заблуда от страна на обигран крадец, Бругш започнал пипнешком да слиза надолу. Но ако и у него да горяла искрица надежда, че ще намери нещо, той все пак нямал и най-малка представа за това, което действително го очаквало долу.

Оказало се, че шахтата била дълбока около единадесет метра. Когато слязъл долу, Бругш запалил факла, заобиколил след няколко крачки един остро издаден ъгъл и — се озовал пред първите огромни саркофази.

Един от най-големите саркофази, който се намирал непосредствено зад входа, съобщавал със своя надпис, че крие

мумията на Сети I — същата мумия, която Белцони напразно търсил през октомври 1817 г. в първоначалната гробница на този фараон в „Долината на царете“. Трепкащото сияние на факлата осветило и други саркофази, осветило безчислени скъпоценности на египетския погребален култ, които лежали безразборно разхвърляни на земята и в саркофазите. Бругш продължил нататък, като често си проправял пътя стъпка по стъпка. Изведнъж пред него се открила същинската погребална камера — при слабата светлина на факлите тя изглеждала безкрайно просторна. Саркофазите лежали без всякакъв ред, някои отворени, други още затворени. Отделни мумии лежали сред безбройни съдове и украшения. Бругш се спрял със затаен дъх. Знаел ли той в този миг, че се намирал пред нещо, което нито един европейец преди него не бил виждал?

Намирал се пред истинските тела на най-могъщите владетели на древния свят. Като се придвижвал ту пълзешком, ту изправен, той открил, че тук лежал Амазис I (1580 — 1555 г. пр.н.е.), който прибавил към своята слава заслугата за окончателното изгонване на варварските „царе-пастири“ — хиксосите (според сегашните схващания това обаче няма връзка с библейската история за извеждането на евреите от Египет); открил и мумията на Аменхотеп I (1555 — 1545 г. пр.н.е.), който по-късно станал свещеният покровител на целия Тивански некропол. Между многобройните саркофази на по-малко известни египетски владетели Бругш намерил най-последно — и това така го развълнувало, че за няколко минути трябвало да поседне с факла в ръка — мумиите на двамата най-велики владетели, чиято слава е достигнала до нас, предавана от поколение на поколение през дългите хилядолетия, без заслугата на археолозите и на историческата наука. Намерил тленните останки на Тутмос III (1501 — 1447 г. пр.н.е.) и на Рамзес II, наречен Велики (1298 — 1232 г. пр.н.е.), в чийто дворец, както тогава се вярвало, израснал Мойсей, законодателят на еврейския народ и на Запада — владетели, единият от които царувал петдесет и четири, а другият — шестдесет и шест години, и които не само издигнали с кръвта и сълзите на своите поданици световни империи, но и съумели дълго време да ги запазят!

Когато изпадналият в захлас Бругш хвърлил бегъл поглед върху надписите, просто не знаейки откъде да започне, той все пак открил веднага историята на „странстващите мумии“. Пред очите му оживяла

картината на онези безчетни нощи, когато жреците изнасяли от гробниците в Долината на царете мъртвите тела на своите владетели, за да ги запазят от грабеж и осквернение, и ги полагали — често пъти след много перипетии — тук, в Деир ел-Бахри, едно до друго в нови саркофази. Само с един поглед той разбрал как те били гонени от бича на страха и притеснението, защото някои мумии били просто оставени опрени до стената. А по-късно в Кайро прочел потресен това, което жреците поверили на стените на саркофазите — одисеята на мъртвите фараони.

Когато обгърнал с поглед събраните тук владетели, Бругш наброил четиридесет мумии — тленните останки на четиридесет фараона, които някога управлявали като богоподобни цял един свят, а после почивали три хиляди години в мир, докато някакъв крадец и след това той, Емил Бругш-бей, могли отново да хвърлят поглед върху тях.

* * *

Въпреки всички грижи, които полагали за задгробния си живот (отчасти още и преди самата смърт), египетските владетели често изпадали в твърде песимистично настроение: „Тия, които строяха от гранит и иззиждаха камерите на пирамидите, тия, които с тази прекрасна работа създаваха красота... техните жертвени камъни са пусти като гробовете на изнурените, които умират на крайбрежния насип, без да оставят потомство!“

Този песимизъм не им пречел да полагат все нови и нови грижи за доброто съхранение на своите мъртви тела. Херодот описва погребалните обичаи и балсамирането, които според собствените му наблюдения били все още запазени, когато пътешествал из Египет. (Следващия текст цитираме по Хауърд Картър.) „Умре ли знатен човек, жените от дома му намазват главите и дори лицата си с пръст. След това оставят мъртвия, излизат от къщата и тръгват из града със запретнати поли, разголват гърдите си и се удрят. Всички жени, роднини на покойния, се присъединяват към шествието и правят същото. Също и мъжете се препасват и се удрят по гърдите. След този обред отнасят мъртвия за балсамиране.“

Време е вече да кажем няколко думи и за мумиите. Самата дума има няколко значения, което става ясно, като прочетем бележката на вече споменатия арабски пътешественик Абд ел-Латиф от 12. век, че в Египет се продавали евтино „мумии“ за лечебни цели. „Mumiya“ или „Mumiya“ е арабска дума и в смисъла, в който я употребява Абд ел-Латиф, означава или асфалт, или „еврейска смола“, а също така и веществото, което се отделя по естествен път от скалите в „Мумиевата планина“ в Дерабгерд, Персия. Арабският пътешественик нарича мумията „смес от смола и миро“^[2]. Още през 16 и 17 век тези вещества били обект на оживена търговия в Европа, та дори и през миналото столетие аптекарите продавали „мумии“ като лечебно средство за счупени кости и рани. Мумии са най-после косите и ноктите, отрязани от жив човек, за които се вярвало, че са негово възплъщение и затова се поддават на заклинания и магии. Когато днес говорим за „мумии“, ние имаме почти изключително пред вид балсамирани тела и преди всичко добре запазените балсамирани тела на древните египтяни. В миналото се правело разлика между „естествена“ и „изкуствена“ мумификация: така за „естествени мумии“ се смятали мумиите, запазени от разложение при известни благоприятни обстоятелства без предварителна подготовка, като например телата в капуцинския манастир край Палермо, в манастира Гран Сен-Бернар, в Оловената изба на Бременската катедрала или в замъка в Кведлинбург. Тази разлика се прави и до днес, но с известни уговорки, тъй като многобройните изследвания, особено работите на Елиът Смит и направеният от Дъглас Е. Дери анализ на мумията на Тутанкамон показваха, че главната заслуга за тяхната удивителна консервация се пада не толкова на изкусното балсамиране, колкото на необикновено сухия климат на Нилската долина, на стерилността на въздуха и пясъка. Така например намерени били безупречно запазени мумии без ковчег и без следи от отстраняване на вътрешностите, заровени просто в пясъка; те били не по-зле запазени от балсамираните трупове, които често пъти, под въздействието на смолите, асфалта и употребяваните най-различни балсамени масла, или — както пише в папируса от Ринд — под влиянието на „вода от Елефантина, сода от Ейлейтиазполис и мляко от града Ким“, се разлагали доста силно с течение на времето или пък се слепвали в безформена маса.

През миналия век било твърде разпространено схващането, че египтяните разполагали с някакви особени, тайни химически вещества. Наистина и досега все още не е намерено автентично, действително точно и пълно ръководство по мумифициране. Но днес ние знаем, че разните религиозни обреди и мистични зависимости са имали често по-голямо значение за употребата на повечето от многобройните вещества, отколкото химическото въздействие. А и не бива да забравяме, че с течение на хилядолетията изкуството на мумифицирането е претърпяло значителни промени. Още Мариет забелязал, че мемфиските мумии, които са по-стари, са почти черни, изсушени и много трошливи, докато по-новите от Тива са жълти, с матов блясък и често еластични, което не може да се обясни само с разликата във възрастта.

Херодот съобщава за три вида мумификация, от които първият бил три пъти по-скъп от втория; третият бил най-евтин и поради това достъпен и за нисшия чиновник (но в никакъв случай не и за човека от народа, комуто не оставало нищо друго, освен да предостави участта на своето мъртво тяло на милосърдния климат).

В най-стари времена на мумификаторите се удавало да запазят само външната форма на тялото. По-късно изнамерили средства за предотвратяване сбръчкването на кожата, така че са открити мумии с добре запазени черти на лицето и физиономична индивидуалност.

По правило трупът се обработвал по следния начин: най-напред с помощта на метална кукичка се изваждал мозъкът през ноздрите. След това с каменен нож отваряли коремната кухина и отстранявали вътрешностите (понякога навярно и през ануса), които били погребвани в т.нар. „канопи“ (стомни или вази); сърцето се изваждало и на негово място поставяли каменен скарабей. После следвало твърде старателно измиване и „осоляване“, на което тялото се подлагало в продължение на повече от месец. Накрая го изсушавали отново, което според някои сведения траело седемдесет дни.

Трупове били често полагани няколко вложени един в друг дървени ковчези (имащи обикновено формата на човешкото тяло) или в саркофази; или пък в каменния саркофаг поставяли по няколко затворени един в друг дървени ковчези. Телата били погребвани лежешком, с ръце скръстени на гърдите, на скута или пък изопнати от двете страни. Обикновено косите се остригвали ниско, но при жените

често ги оставяли дълги и с разкошни прически. Космите под мишницата и около половите органи се бръснели.

За да не се сплеска тялото, напълвали го с глина, пясък, смоли, дървени стърготини и платнени кълбета, като към всичко това прибавяли ароматични вещества и — което е твърде странно — лук. По същия начин напълвали и гърдите на жените. След това започвал несъмнено твърде дългият процес на обвиване на тялото в платнени превръзки и кърпи, които с течение на времето така се просмуквали от асфалтовите вещества, че в много случаи учените не са могли да ги отделят без повреди. Разбира се, крадците, които се интересували само от безбройните ценни украшения, завити с превръзките, не си правели труда да ги развиват, а направо ги разрязвали.

През 1898 г. тогавашният генерален директор на Управлението на старините Лорет отворил между другото и гробницата на Аменхотеп II. И той намерил „странстващи мумии“ — тринадесет мумии на фараони, пренесени там с тежък нощен труд от жреците по времето на XXI династия. За разлика от Бругш обаче Лорет не намерил никакви скъпоценности. Само мумиите били непокътнати (Аменхотеп лежал в собствения си саркофаг), всичко останало било ограбено. Въпреки че по настояване на сър Уилям Гарстин гробницата била отново зазидана, за да не се нарушава вечният покой на мъртвите фараони, една или две години по-късно в нея проникнали крадци, извадили Аменхотеп II от саркофага и сериозно повредили мумията му. Както техните близки и далечни предшественици, навярно и те били в заговор със стражата. Този случай показал, че Бругш постъпил правилно, като опразнил общата гробница, и че при египетските условия нямало място за никакви колебания, продиктувани от почит към мъртвите.

* * *

Когато Емил Бругш-бей напуснал четиридесетте мъртви фараона и отново започнал да се изкачва по тясната шахта, той вече обмислял възможностите за опазване на находката. Да остави гробницата в това състояние означавало кражбите да продължат. Нейното опразване обаче и пренасянето на всички находки в Кайро налагало да се наемат

голям брой работници, които едва ли можело да се намерят другаде освен в Курна — родното село на Абд ел-Расул, прародината на крадците. Когато Бругш поискал нова аудиенция при мюдюра, той бил вече решил, въпреки всички опасности, да постъпи именно така. Следващото утро го заварило, придружен от триста фелахи, на мястото на находката. Той наредил да завардят цялата местност. Със своя помощник арабин подбрал малка групичка хора, които му изглеждали по-благонадеждни от останалите. Докато тази група се справяла с трудната работа — оказало се, че за повдигането на най-тежките предмети били нужни по шестнадесет човека — и изнасяла скъпоценните находки едно по една от гробницата, Бругш и неговият помощник приемали предметите, регистрирали ги и ги нареждали в подножието на хълма. Работата била свършена само за четиридесет и осем часа. Съвременният археолог Хауърд Картър отбелязва лаконично: „Днес вече не работим чак толкова бързо!“ Това бързане било излишно не само от археологическа гледна точка, защото параходът от Кайро имал няколкодневно закъснение. Бругш наредил да се опаковат мумиите, да се затворят ковчезите и да се откарат в Луксор. Едва на 14 юли те били натоварени на кораба.

След това обаче се случило нещо, което поразило опитния и свикнал на всичко човек на науката Бругш още по-силно, отколкото намирането на самото съкровище. Защото това, което се разиграло, докато параходът плувал бавно надолу по Нил, покъртило не вече учения, а човека, който не бил загубил още чувството на страхопочитание пред мъртвите.

Вестта за товара, носен от кораба, се разнесла със светкавична бързина из всички села покрай Нил и далеч във вътрешността на страната. И тогава се оказало, че все още не бил загинал старият Египет, който почитал своите владетели като божества. Бругш стоял на палубата и гледал как стотици фелахи със своите жени изпровождали кораба; по целия път от Луксор чак до големия завой на Нил, до Куфт и Кенх, се стичали нови и нови тълпи. Мъжете стреляли с пушките си в чест на мъртвите фараони, жените мажели лицата и телата си с пръст и прах и триели с пясък гърдите си. През време на цялото пътуване до кораба долитали отдалеч тъжни погребални песни. Това било фантастична процесия, лишена от блясък, но покъртителна с воплите и жалбите си!

Бругш не можал да издържи това зрелище и извърнал глава. Постъпвал ли той правилно? Не бил ли той за тези, които издавали там жалостни викове и се удряли по гърдите, също обикновен разбойник — един от ония крадци и злосторници, които вече три хиляди години сквернели гробниците? Достатъчно ли било оправданието, че служел на науката?

Ясен отговор на този въпрос ни е дал много години по-късно Хауърд Картър. Събитията около откриването на гробницата на Аменхотеп II му послужили като повод за следната забележка: „От този случай можем да извлечем една поука и ние я препоръчваме на критиците, които ни наричат вандали, задето опразваме гробниците. Като пренасяме старините в музеите, ние се грижим за тяхното опазване. Останат ли си на мястото, рано или късно те неизбежно ще станат плячка на крадците, което би било равнозначно на тяхното унищожаване.“

Когато пристигнал в Кайро, Бругш-бей обогатил не само един музей, но и целия свят с нови знания за едно безвъзвратно отминало време на блясък и величие.

---

[1] „Царските гробници“ — на развален английски език. — Б.пр.

↑

[2] Смола от африкански храст (араб. „горчив“). — Б.ред. ↑

16.

ХАУЪРД КАРТЪР ОТКРИВА ТУТАНКАМОН

През 1902 г. американецът Теодор Дейвис получил разрешение от египетското правителство да започне разкопки в „Долината на царете“. Той копал в продължение на дванадесет зими. Открил такива значителни гробници, като тези на Тутмос IV, Сипта и Хоремхеб, и намерил мумията и ковчега на великия „фараон-еретик“ Аменхотеп IV (прекрасният, оцветен бюст на неговата съпруга Нефертити е може би най-известното произведение на египетската скулптура) — на този фараон, който като религиозен реформатор се нарекъл „Ехнатон“ („Слънчевият диск е доволен“) и за известно време заменил традиционното вероизповедание с култа към слънцето.

През първата година на Първата световна война концесията на Дейвис преминала върху лорд Карнарвън и Хауърд Картър. Така започва историята на най-забележителната находка в египетските гробници, история, която — както писала по-късно сестрата на Карнарвън в един очерк за своя брат — „започва като приказката за Аладиновата лампа и завършва като гръцката легенда за Немезида“.

За нашата книга откриването на гробницата на Тутанкамон има особено значение. То е апогейт на всички успехи в историята на археологическите открития, а същевременно — ако търсим в развитието на нашата наука драматичната нишка — и една от най-ярките ѝ перипетии. Експозицията бе написана от Винкелман и от плеяда класификатори, методици и специалисти. Първите едри възли на току-що започналото действие развързаха Шамполион, Гротефенд и Ролинсън (за последните двама ще разкажем в „Книга за кулите“). Първите, които активно придвижиха действието и пожънаха аплодисментите вече на самата сцена, бяха Мариет, Лепсиус и Питри в Египет, Бота и Лейърд в Месопотамия (вж. „Книга за кулите“) и американците Стивънс и Томпсън в Юкатан (вж. „Книга за стълбите“). До първата драматична кулминация, пред която цял свят затаи дъх, се стигна при откритията на Шлиман и Еванс в Троя и Кносос, а след това при откритията на Колдевей и Уули във Вавилон и в земята Ур,

родината на Авраам. Шлиман бил последният велик дилетант и гениален индивидуалист, който копаел сам. В Кносос и Вавилон работели вече цели щабове специалисти. Правителства и монарси, богати меценати и състоятелни университети, археологически институти и отделни финансисти от всички краища на съвременния свят изпращали година след година добре съоръжени експедиции във всички краища на Стария свят. Откриването на гробницата на Тутанкамон обаче било най-грандиозният синтез на всички дотогавашни отделни постижения и на натрупания огромен опит в областта на археологическото изследване. Тук не съществували вече други повели освен повелята на науката. Трудностите, които срещал Лейърд в борбата си срещу глупавото суеверие, и неприятностите, причинявани на Еванс от враждебно настроените власти, тук били заменени с отзивчивата подкрепа на правителството. Завистта на колегите специалисти, която все още тормозела Ролинсън, а на Шлиман превърнала живота в ад, тук отстъпила място на една от най-забележителните прояви на международно сътрудничество и взаимопомощ, на които някога е била свидетел науката. Минало било времето на големите пионерски подвизи, когато един-единствен човек, като например Лейърд, потеглял само с едно магаре и с раница на гърба да завладява някакъв изчезнал град. Хауърд Картър, който като ученик на Питри бил все още изследовател от стара закалка, тук се превърнал — ако можем да си послужим с това сравнение — в оперативен археологически чиновник, който заменил дръзките набези в неизвестни светове със строгите методи на топографа, изучаващ една древна цивилизация.

При цялата си педантична добросъвестност и научна акуратност обаче Картър съумял да запази пламенния си ентусиазъм, а заедно с това рязко издигнал научната възискателност, точност и задълбоченост на най-голяма висота. Именно затова и той заел място сред големите изследователи на древността, сред ония, които с лопата в ръка търсели не само съкровища и тленни останки на мъртви царе, но и разрешението на всички загадки на човечеството, откакто неговият образ, характер и дух се въплътили във високоразвити цивилизации.

* * *

Като личност лорд Карнарвън представлявал типично английска комбинация между спортист и колекционер на художествени произведения, джентълмен и пътешественик, реалист в делата и романтик в чувствата. Като студент в Тринити колидж в Кембридж той предложил един ден да се възстанови на негови разноски хубавата облицовка на стаята му, развалена от по-късни пребоядисвания. На млади години скитал по всички антикварни магазини, а по-късно, вече зрял мъж, събирал със страстта на вещ познавач стари гравюри и рисунки. Същевременно той не пропуска нито едно конно състезание, упражнявал се в стрелба и станал отличен стрелец, занимавал се с воден спорт и — наследил още на двадесет и три годишна възраст огромно състояние — предприел околосветско пътешествие с платноходка. Третият автомобил, регистриран в Англия, бил негов; автомобилният спорт станал негова страст и тази страст довела до решителния обрат в живота му. Към края на миналия век Карнарвън претърпял автомобилна злополука някъде край Бад Лангеншвалбах в Германия, обърнал се с колата си и покрай другите тежки наранявания му останало за цял живот едно затруднение в дишането, което направило пребиваването му в Англия през зимата непоносимо. Това го накарало през 1903 г. да замине за пръв път в Египет, известен с мекия си климат. Там видял разкопките на няколко археологически експедиции и богатият, независим англичанин, все още без задача и цел в живота, открил в тази дейност прекрасна възможност да съчетае склонността към спорта със задълбочени занимания с изкуството. През 1906 г. Карнарвън започнал първите си разкопки. Но още същата зима разбрал, че не му достигат знания. Обърнал се за съвет към професор Масперо, който му препоръчал младия Хауърд Картър.

Сътрудничеството между двамата се оказало необикновено плодотворно. Хауърд Картър бил съвършено допълнение на лорд Карнарвън. Всестранно подготвен специалист, той бил вече натрупал значителен практически опит от съвместната си работа с Питри и Дейвис, когато лорд Карнарвън му поверил постоянното ръководство на всички свои разкопки. Все пак той бил всичко друго, но не и лишен от въображение регистратор, макар и някои негови критици да са го упреждали в прекален педантизъм. Притежавал практически усет и сърчност, а когато било необходимо, проявявал безстрашие, та дори

лудешка смелост. Това проличало при един необикновен епизод през 1916 година.

Един ден, когато Картър се намирал за кратко време на почивка в Луксор, при него дошли, силно разтревожени, старейшините на селището и настоятелно го помолили за помощ. През време на войната, чиито отражения се почувствували чак в Луксор, чиновническият апарат бил доста намален, контролът и полицейският надзор отслабнали и достойните внуци на Абд ел-Расул отново подновили грабежите на гробници.

Някаква група от тези крадци попаднала на находка откъм западната страна на хълма над „Долината на царете“. Щом научила това, една съперническа банда веднага се отправила натам, за да получи своя дял от предполагаемото съкровище.

Това, което станало по-нататък, напомня лош филм.

Между двете банди се стигнало до сбиване. „Първооткривателите“ били нападнати, сразени и разгонени — имало опасност от нови кървави стълкновения. Въпреки че бил в отпуск и не носел никаква отговорност за тези истории, Картър решил да се намеси. Впрочем нека чуем неговия разказ:

„Беше вече късно след обед. Събрах набързо малкото мои работници, които не бяха взети в армията, и със съответното въоръжение се отправихме към местопроизшествието. Акцията беше свързана с едно повече от шестстотинметрово изкачване по хълмовете над Курна на лунна светлина. Когато стигнахме до мястото, беше вече полунощ: водачът ми показва края на едно въже, което висеше от една отвесна скала. Ослушахме се и наистина можахме да дочуем как крадците работят. Най-напред им прерязах въжето, а с това и възможността да избягат, и след като закрепих моето здраво, хубаво въже, се спуснах надолу по скалата. Такова среднощно спускане по въже в гнездото на усърдно работещи обирачи на гробници е занимание, което не е лишено от прелест. Долу работеха осем души и когато попаднах сред тях, настъпиха няколко неприятни минути. Предложих им да избират: или да се

измъкнат по моето въже горе, или да останат без въже долу. Най-накрая те се показаха благоразумни и изчезнаха. До разсъмване останах на мястото на находката...”

Човек трябва да допълни със собственото си въображение това скромно и почти сухо описание, в което само зловещият хумор издава опасността на положението, за да си представи образа на един действително войнствен археолог. Впрочем крадците щели да се разочароват и без намесата на Картър. Находката се оказала гробница, навярно предназначена първоначално за царица Хатшепсут, и не криела никакви съкровища, а само един недовършен саркофаг от дребнокристален пясъчник.

* * *

Карнарвън и Хауърд Картър се заловили заедно за работа. Но едва през есента на 1917 г. им се удало да заработят в такива мащаби, които вече обещавали успех. И отново се случило нещо, което вече неведнъж имахме възможност да наблюдаваме в историята на археологията: още в самото начало, водени от една щастлива интуиция, те определили в най-тесни граници точното място, където трябвало да стане голямото откритие. Но пък тогава се намесили външни обстоятелства, критични съображения, съмнения, колебания и преди всичко „указанията на специалисти“, които спъвали работата и не само протакали успешния край на делото, но едва не го провалили.

Нима не се бе случило същото на времето в Неапол и с кавалиере Алкубиере — един от най-първите археолози въобще, — който имал щастието на 6 април 1748 г. да попадне в центъра на Помпей, но засипал изкопа и започнал нетърпеливо да копае, на друго място, за да установи чак след години, че първата копка била направена на вярното място?

Пред Карнарвън и Картър лежала „Долината на царете“. Десетки други преди тях били копали тук и нито един не оставил за работата си точни бележки или поне планове. Купищата изкопана земя напомняла планина на лунната повърхност, а сред тях зеели входовете към

откритите гробници. Нямамо друг избор, освен да се копае планомерно, докато се стигне до скалната основа. Картър предложил разкопките да започнат в триъгълника, заключен между гробниците на Рамзес II, Меренпта и Рамзес VI.

„С риск да ме обвинят, че проявявам многознайство с късна дата — пише Картър, — искам да заявя, че още тогава решително се надяхахме да намерим гробницата на определен фараон, и този фараон беше Тутанкамон.“

Това звучи невероятно, като си представим разровената от край до край „Долина“. И то звучи толкова по-смело, като имаме пред вид, че основанията на двамата археолози да хранят такива надежди били съвсем нищожни и че по единодушното мнение на всички специалисти времето на големите открития в „Долината на царете“ било вече минало.

Точно сто години преди това, след като „разчистил“ гробниците на Рамзес I и Сети I, на Еже и Менту-хер-хопшеф, Белцони писал:

„Твърдо съм убеден, че в долината Бибан ел-Мулук няма други гробници освен тези, които неотдавна открих, защото преди да напусна тези места, напрегнах всичките си скромни сили да намеря още някаква гробница, но безуспешно. Моето мнение се потвърждава и от това, че независимо от собствените ми проучвания британският консул господин Солт в продължение на четири месеца след моето заминаване също търсил да намери някаква гробница, но напразно.“

През 1844 г., двадесет и седем години след Белцони, дошла голяма пруска експедиция, която подробно измерила „Долината“. Когато си заминали, нейният ръководител, отново Рихард Лепсиус, също се присъединил към мнението, че било намерено вече всичко, което можело да се намери. Това обаче не попречило на Лорет малко

преди края на столетието, а след него и на Дейвис да открият още няколко гробници. Но сега вече буквално всяко зрънце пясък в „Долината“ било пресято и преобърнато и когато Масперо като началник на Управлението на старините подписал на лорд Карнарвън концесията за разкопки, той изразил вече като учен твърдото си убеждение, че тази концесия фактически е безпредметна; „Долината“ не можела вече да предложи никакви находки.

Какво давало след всичко това надежди на Картър, че все пак ще намери някаква гробница, и то не коя да е, а точно определена гробница? Той познавал находките на Дейвис, защото ги виждал със собствените си очи. Между тях имало една фаянсова чаша, намерена под една скала, и на нея било написано името на Тутанкамон. В една шахтова гробница някъде съвсем наблизо той намерил разбита дървена кутия. В тази кутия все още имало няколко златни пластинки, на които също личало името на Тутанкамон. Дейвис изказал прибързаното предположение, че тази шахтова гробница била вечното жилище на фараона. Картър стигнал до друго заключение и то се потвърдило, когато станало ясно, че една трета находка на Дейвис не била изтълкувана правилно при първото проучване. Това били няколко глинени съда, напълнени с наглед съвсем безинтересни глинени отломки и вързопчета платно и намерени в някаква дупка в скалите. При повторното им изследване в нюйоркския „Metropolitan Museum of Art“ изведнъж се оказало, че тук несъмнено става дума за скрити отпадъци от материали, употребени при обредните церемонии и тържества по време на погребението на Тутанкамон. Но това не било всичко: когато Дейвис открил последното убежище на „фараона-еретик“ Ехнатон, той намерил и там няколко глинени печата на Тутанкамон.

Всичко това изглежда може би доста убедително като доказателство. След тези находки като че ли нищо не пречело вече на Картър да дойде до извода, че въпреки всички досегашни несполуки гробницата на Тутанкамон трябвало все пак да се намира някъде в близост до намерените предмети, т.е. в центъра на „Долината“. Но пък не бива да забравяме трите хиляди години, изминали оттогава, крадците и жреците, които непрекъснато опразвали гробниците, и не на последно място, пакостните последици от първите разкопки, извършвани често от некомпетентни археолози. Четирите

„доказателства“ на Картър били само няколко златни пластинки, една фаянсова чаша, няколко глинени съда и няколко печата. За да гради върху тях не само надеждата, но и непоколебимата си увереност, че ще намери гробницата на Тутанкамон, била необходима наистина изключителна вяра в собственото щастие.

Когато Карнарвън и Картър започнали да копаят, те отстранили за една зима по-голямата част от горните пластове в определения триъгълник и стигнали до подножието на отворената гробница на Рамзес VI. „Тук се натъкнахме на работнически колиби, построени върху големи купчини кремък, което в Долината е винаги знак за близостта на някаква гробница.“

Това, което последвало сега — ако съгъстим хода на събитията през следващите няколко години, — е история, наситена с напрежение. За да не пречат със своята работа на посещенията на туристите, които идвали да разглеждат известната гробница на Рамзес, Карнарвън и Картър решили да отложат разкопките на това място за по-благоприятен момент. Ето защо през зимното полугодие на 1919 — 1920 г. те копали само край входа на гробницата на Рамзес VI и намерили там и в едно малко скривалище отделни предмети от гробничен инвентар, които представлявали известен археологически интерес. „През време на всичките ни разкопки в Долината — пише по-късно Картър — никога не сме били толкова близо до една истинска находка.“

„Преровили“, както би казал Питри, целия триъгълник с изключение на мястото, където се намирали работническите колиби. И пак оставили тази последна част недокосната, пак отишли на съвсем друго място, в малката странична долина, където била гробницата на Тутмос III, и копали там цели две зими, без да намерят „нищо действително ценно“.

Тогава те се събрали и сериозно обсъдили въпроса, дали не трябвало след тази няколкогодишна работа, която донесла такива оскъдни резултати, да пренесат разкопките на съвсем друго място! Само парцелът с колибите на работниците и кремъчните пластове в подножието на гробницата на Рамзес VI били все още неизследвани. След дълги колебания и след многократно вземане и отхвърляне на решения най-после те се споразумели да посветят на „Долината“ още една, но действително само една последна зима.

Сега започнали да копаят точно на онова място в „Долината“, което били означили преди шест години — на мястото, където се намирали колибите и кремъчниците. И този път, когато най-после направили това, което могли да направят още преди шест години, когато съборили колибите, още с първите удари на кирката открили входа към гробницата на Тутанкамон, най-богатата царска гробница в Египет! Картър пише: „... неочакваността на това откритие като че ли ме зашемети, а следващите месеци бяха толкова наситени със събития, че едва намирах време да събера мислите си.“

На 3 ноември 1922 г. — лорд Карнарвън бил по това време в Англия — Картър започнал да събаря работническите колиби (това били останки от колиби, датиращи от XX династия). На следващото утро открили под първата колиба каменно стъпало. На 5 ноември след обед били разчистени вече достатъчно развалини и пръст, за да няма никакво съмнение, че бил открит входът на някаква гробница.

Но може би тази гробница била само една от недовършените или неизползуваните? И ако тя наистина криела мумия, може би била вече осквернена и разграбена както всички останали гробници? А може би — за да не пропуснем нито една песимистична възможност — там щели да намерят само мумията на някакъв придворен чиновник или жрец, ако въобще все още имало мумия?

Работата продължавала, растяло с нея и вълнението на Картър. Изпод развалините се показвали стъпало след стъпало, а когато настъпил краткотрайният египетски залез, се появила основата на дванадесетото стъпало и „тогава съзряхме горната част на затворена, замазана с мазилка и запечатана врата“.

„Запечатана врата... Значи наистина беше вярно... В такъв миг сърцето на археолога престава да бие!“

Картър разгледал печатите. Оказало се, че били печатите на царския некропол. Значи оттатък вратата почивали останките поне на някоя високопоставена личност. Тъй като работническите колиби затваряли входа още от времето на XX династия, то поне оттогава насам гробницата не можела да бъде ограбена! Когато треперещият от вълнение Картър пробил във вратата малко отверстие, „точно колкото

да се провери електрическа лампа“, той открил, че коридорът зад нея бил запълнен с камъни и чакъл — още едно убедително доказателство, че били взети сигурни мерки за запазването на гробницата.

Когато Картър оставил своите най-надеждни работници за охрана и на лунна светлина потеглил през „Долината“ към дома си, той се борел с едно голямо изкушение. „Всичко, буквално всичко можеше да се намира зад този коридор и ми беше необходимо цялото самообладание, за да не разбия вратата и да продължа търсенето по-нататък“ — отбелязал той след първия поглед през дупката на вратата. Докато мулето му препускало по пътя към къщи, той се борел с непреодолимото желание, с нетърпението и с вътрешния глас, който му казвал, че се намира пред изключително откритие. И е наистина достойно за удивление, че откривателят, който цели шест години работил безрезултатно и сега най-после се намирал пред прага на голямата находка, решил отново да засипе гробницата и да изчака идването на своя приятел и покровител лорд Карнарвън.

На 6 ноември сутринта той изпратил телеграма:

„Най-после чудесно откритие в Долината. Великолепна гробница със запазени печати. До Вашето пристигане засипах всичко отново. Поздравления.“ И още на 8 ноември получил два отговора: „Пристигам колкото се може по-скоро!“ и „Смятам на 20-и да бъда в Александрия!“

На 23 ноември лорд Карнарвън пристигнал с дъщеря си в Луксор. Повече от две седмици изгарящият от нетърпение Картър трябвало да седи в трескаво очакване пред засипаната гробница. Още на втория ден след откриването на стълбището той бил отрупан с поток от поздравления. Поздравления, но за какво, за кое откритие, за чия гробница? Картър не знаел. Ако можел да продължи разкопките само с една педя по-нататък, щял да се натъкне на съвсем ясен и отчетлив отпечатък от печата на Тутанкамон. „Щях да спя по-спокойно и да си спестя почти три седмици мъчителна неизвестност.“

На 24 ноември след обед работниците разчистили цялото стълбище. Картър слязъл по шестнадесетте стъпала и застанал пред запечатаната врата. Сега той видял ясно печатите и името на Тутанкамон, но видял и нещо друго — нещо, което трябвало да видят почти всички откриватели на гробници. И тук някой го бил изпреварил. И тук крадците успели да извършат своето дело преди учените.

„Тъй като сега бе разкрита цялата врата, можахме да видим нещо, което до този миг беше убягнало от погледа ни: едната част от входа е била вече на два пъти отваряна и затваряна, а първите открити от нас печати — с изображението на чакал и девет пленника — са били отново прикрепени към отваряната част на вратата, докато печатите на Тутанкамон се намираха на онази част, която беше незасегната. Следователно именно с тях гробницата е била запечатана първоначално. Това означаваше, че гробницата не беше съвсем непокътната, както се бяхме надявали. В нея са прониквали крадци, и то неведнъж. Ако се съди по колибите, които се намираха над нея, обирите са станали по време не по-късно от царуването на Рамзес IV; все пак обстоятелството, че гробницата е била запечатана отново, показваше, че не всичко е било обрано.“

Това откритие обаче не било последното. Объркването и съмненията на Картър растели. Когато разчистили последните развалини от входа, той намерил парчета от съдове и сандъци с имената на Ехнатон, Сакера и Тутанкамон, един скарабей, принадлежащ на Тутмос III, и част от друг, на който било написано името на Аменхотеп III. При толкова много имена на фараони можело ли да се допусне друго заключение освен това, че противно на всички очаквания гробницата не била единична, а в нея намерили убежище мнозина?

Само отварянето на вратата можело да даде отговор на този въпрос. Следващите дни били посветени на тази работа. Както Картър установил още от първия поглед през малкия отвор, зад вратата имало коридор, запълнен с камъни и чакъл. По различния вид на камъните можело ясно да се види къде минавал тесният колкото човешки рамене проход, през който проникнали крадците, и по какъв начин коридорът бил засипан отново.

След няколкодневна работа на около десет метра навътре в коридора Картър и хората му стигнали до нова врата. И тук намерили печатите на Тутанкамон и на царския некропол, но и тук личали следите на неканените гости.

От сходството на целия комплекс с едно скривалище на Ехнатон, открито съвсем наблизо, Картър и Карнарвън заключили с доста голяма сигурност, че всъщност били попаднали не на гробница, а само на скривалище. Можело ли да се очаква много от едно скривалище, което явно било вече навестявано от крадци?

Те не хранели големи надежди. И все пак с всеки разчистен камък пред втората врата напрежението им растяло. „Настана решителният миг — пише Картър. — С треперещи ръце пробихме отвор в левия ъгъл...“

Картър взел един железен прът и го пъхнал през отвора — краят му се движел свободно в празно пространство. Направил няколко проби с огън; не се оказали никакви газове. След това той разширил отвора.

Сега се струпали всички присъстващи: лорд Карнарвън, неговата дъщеря лейди Евелин и египтологът Календър, който още при първото известие за новата находка се притекъл на помощ. С нервно движение Картър драснал клечка кибрит, запалил свещ и я пъхнал през отвора. Ръката му била несигурна. Буквално треперещ от вълнение и любопитство, той приближил глава към отвора, за да погледне най-после оттатък. Горещият въздух, който напирал през отвора отвътре, разлюлял пламъка на свещта и в първия миг Картър не можал да различи нищо. Ала когато очите му привикнали към бледата, трепкаща светлина, когато той доловил първо контурите, после сенките, а след това и първите цветове, когато пред погледа му започнало все по-ясно да се откроява това, което се намирало в помещението зад втората запечатана врата — тогава той не завикал от удивление, а просто

занемял... На тези, които чакали до него, се сторило, че е минала цяла вечност. Най-после Карнарвън не можал да се стърпи и запитал: „Виждате ли нещо?“

Хауърд Картър бавно се извърнал и сякаш от дълбините на душата си, като омагьосан, казал: „Да, приказни неща!“

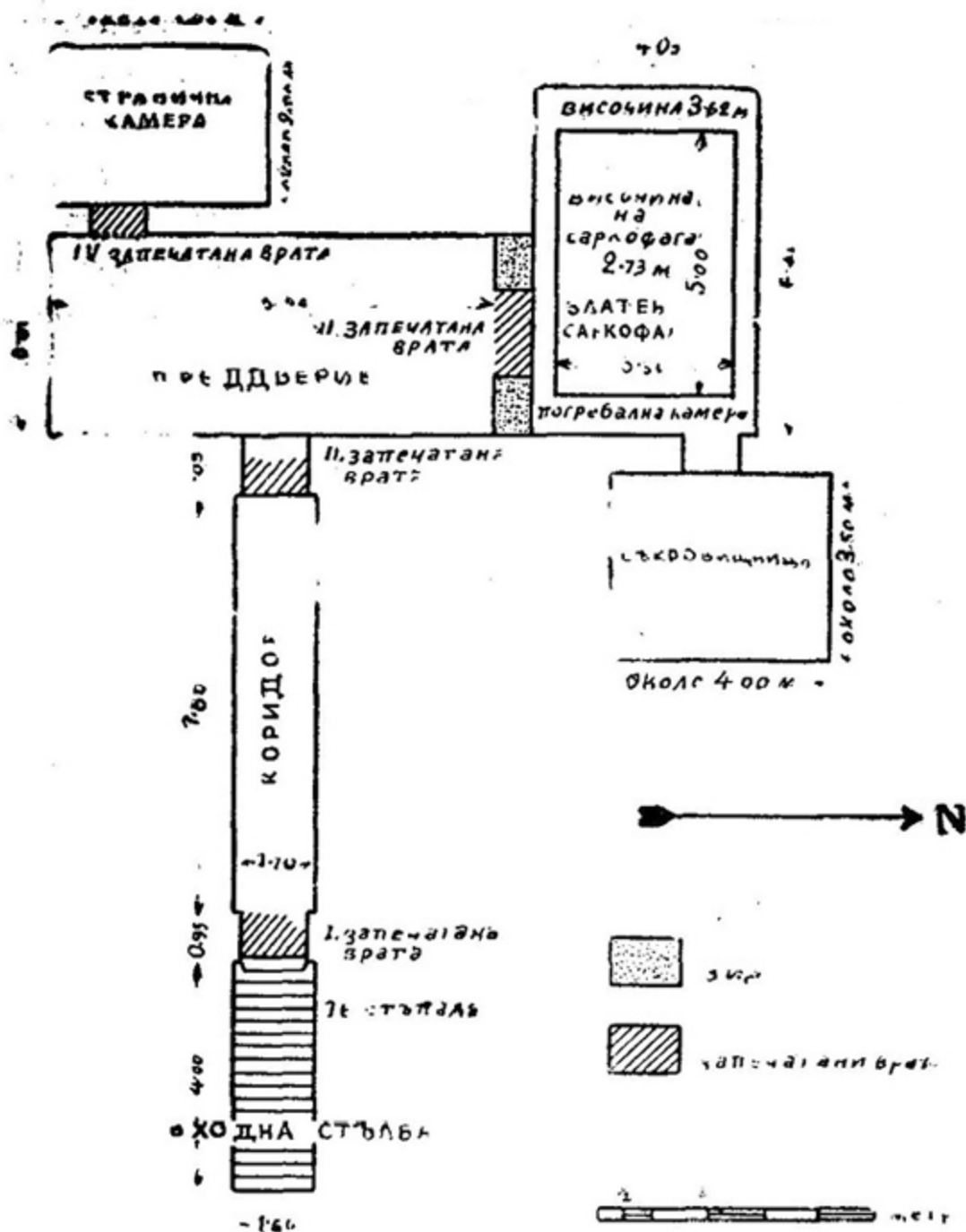
* * *

„В цялата история на разкопките сигурно никой не е виждал такива чудеса, каквито сега ни откри светлината на нашата електрическа лампа.“

Това казва Картър, след като първото възмущение на откривателя се уталожило и всички един по един спокойно се изредили пред отвора. Тези думи се потвърдили на 27 ноември, когато отворили вратата и лъчът на силната електрическа лампа пробудил сияйни отблясъци върху златните носилки и златния трон и матови рефлексии върху двете големи черни статуи, албастровите вази и необикновените скринове. Странни животински глави хвърляли причудливи сенки върху стените. От една от раклите златна змия подавала глава. Като на стража стояли една срещу друга двете статуи „със златни престилки, златни сандали, с жезли и боздугани и с блестящата свещена змия на челата“.

Сред цялото това великолепие, което не можело да се обгърне с един поглед, личали следи от живите хора. Там до вратата стоял съд, напълнен наполовина с хоросан, тук — окадена лампа, върху прясно намазаната повърхност били запазени отпечатьци от пръсти, а на прага лежала гирлянда от цветя за последно сбогом.

Минало доста време преди Картър и Карнарвън с изумление да си дадат сметка, че сред мъртвия блясък и следите от живите, сред този истински музей от скъпоценни съкровища не се виждали нито саркофаг, нито мумия. Пак ли трябвало да изникне толкова често обсъжданият въпрос: гробница или скривалище?

Скица на гробницата на Тутанкамон.

Но когато за пръв път огледали по-обстойно всички стени, те открили, че между стоящите на стража статуи имало още една, трета запечатана врата.

„Във въображението ни се заредиха една след друга стаи, подобни на първата, пълни с най-различни предмети, и при тази мисъл дъхът ни замря.“

Когато на 27 ноември разгледали третата врата при светлината на силни електрически лампи, инсталирани междувременно от Календър, те открили непосредствено над пода отвор, който бил също запечатан, но по-късно от самата врата. Значи, и тук били влизали крадците. Какво още можела да крие тази стая или този втори коридор? И ако зад вратата се намирала мумията, дали тя не била вече повредена? Въобще тук имало доста загадки. Не само разположението на гробницата било различно от това на известните дотогава — още по-странно било, че крадците са направили труда да проникнат през третата врата, без дори да вземат това, което вече имали тук под ръка. Какво търсели те тогава, щом просто прегазили купищата злато, които лежали в преддверието?

Когато се огледал в тази изумителна съкровищница, Картър видял в отделните предмети не само тяхната материална стойност. Какъв източник на сведения за науката били тези неща! Тук били струпани безброй египетски предмети за всекидневни и културни нужди, всеки един от които археологът можел да смята като богата награда за цяла зима разкопки. Освен това египетското изкуство на една определена епоха се изявявало тук с такава сила и жизненост, че Картър още след първия оглед разбрал едно: подробното проучване на тези находки „ще доведе до промени, ако не и до пълен преврат във всички досегашни схващания“.

Не след дълго те направили ново важно откритие. Някой от тях погледнал от любопитство под една от трите големи носилки. Открил един малък, отвор. Повикал останалите. Те допълзели и пъхнали електрическа лампа през дупката. Пред погледа им се открила малка, странична камера, по-малка от преддверието, но пълна, дори претъпкана с най-различни предмети и скъпоценности. И тази стая не била подреждана след идването на крадците (както не било подредено и преддверието). Крадецът, който ровел тук, „извършил своята работа подобно на земетресение“. (Тук отново изниквал въпросът: крадците преровили и тази стая и, както се виждало, прехвърлили отделни вещи от страничната камера в преддверието. Някои предмети счупили,

унищожили, но в действителност задигнали съвсем малко неща — даже не взели и това, което им било под ръка зад втората врата. Дали не били преждевременно изненадани?)

До момента на това откритие всички, които можели да влязат в преддверието, били като в захлас; при такава гледка разумът отказвал да работи нормално. Но когато видели какво съдържала страничната камера, когато си помислили какво още можело да се крие зад третата запечатана врата, тогава на всички станало ясно каква огромна научна задача стояла пред тях и каква работа и организация били необходими за това. Защото не било възможно да се обработи за една зима подобна находка — дори само откритото дотогава.

17. ЗЛАТНАТА СТЕНА

Когато чуем сега, че Карнарвън и Картър решили да засипят отново току-що разкритата гробница, трябва да имаме предвид, че това решение имало по-друг смисъл от бързото засипване на още по-набързо разкопани находища, което вършели техните нетърпеливи предшественици.

От самото начало (когато не се знаело още нищо положително за гробницата) разкопаването на тези находки около Тутанкамон било така подробно и планомерно обмислено, че може да служи за образец; не бива да забравяме, разбира се, че при едно не толкова сензационно откритие Карнарвън и Картър едва ли щели да получат на разположение всички онези източници на помощ, които сега им се предоставяли от всички страни.

На Картър било ясно преди всичко едно: не бивало в никакъв случай да се впуска в бързи разкопки. Независимо от това, че било твърде важно да се установи точно първоначалното положение на всеки предмет (заради датировката и други сведения), много от съдовете и скъпоценностите трябвало веднага след докосването им (или преди това) да се консервират, за да бъдат запазени. За тази цел и с оглед на мащабите на находката било необходимо да се построи голям склад за консервиращи препарати и опаковъчни материали. Трябвало да се поиска съвет от специалистите как най-добре да се обработят и запазят намерените предмети, трябвало да се обзаведе лаборатория, където да се подлагат на незабавен анализ онези важни находки, които могли евентуално да се разпаднат при докосване. Самото регистриране на подобни находки изисквало вече голяма организационна подготовка. Всички тези въпроси не могли да се разрешат на самото място. Карнарвън трябвало да замине за Англия, а Картър — най-малко до Кайро. Ако има някой, който и след прочитането на голямата глава за обирите в египетската история все още се съмнява, че тази глава не е завършила и в наши дни, нека вземе поука от решението на Картър да засипе на 3 декември гробницата повторно. Защото в това засипване Картър виждал единствената възможност — въпреки че Календър бил

оставен там за охрана — да предпази гробницата от съвременните потомци на Абд ел-Расул. Освен това веднага след пристигането си в Кайро той поръчал тежка желязна решетка за вътрешната врата.

Добросъвестността и прецизността, с които били извършени тези най-забележителни разкопки в Египет, обаче се дължат до голяма степен и на безкористната помощ, която още от първия момент била предложена от всички краища на света. По-късно Картър с право изказва благодарността си за тази всестранна подкрепа. В началото той цитира едно писмо, което му изпратил през време на неговото отсъствие местният водач на групата работници. Нека го поместим и тук, за да почетем не само интелектуалната помощ:

Карнак, Луксор 5 август 1923 г.

Мистър Хауърд Картър,
Многоуважаеми господине!

Позволявам си да Ви пиша това писмо с надеждата, че се радвате на добро здраве, и моля Всемогъщия да Ви запази и да Ви върне жив и здрав отново при нас.

Искам да съобщя на Ваша светлост, че склад № 25 е в пълен ред, съкровището е в ред и северният склад е в ред. Вадаин и къщата са в ред и всички Ваши работи продължават съгласно наставленията, които благоволихте да дадете.

Раис Хюсеин, Газ Хасан, Хасан Авад, Абделад Ахмед и всички гафири в къщи Ви изпращат своите най-добри поздравии.

Моите най-добри поздравии на Ваша светлост, на всички членове на семейството на лорда и на всички Ваши приятели в Англия.

Очакващ с нетърпение Вашето скорошно пристигане,
Ваш покорен слуга Раис Ахмед Гургар

В отговор само на една плаха молба до работещата в Тива съвсем наблизо до тях експедиция Литгоу, уредникът на египетския отдел на „Metropolitan Museum of Art“ в Ню Йорк, веднага им предоставил своя фотограф Хари Бъртон. Литгоу, който се лишавал така от един ценен

сътрудник, телеграфирал: „Радвам се да помогна по какъвто и да е начин. Моля разполагайте свободно с Бъртон и с всеки друг член на нашия щаб.“ Впоследствие към Картър се присъединили и чертожниците Хол и Хаузър, както и ръководителят на разкопките при пирамидите в Лищ, А.К. Мейс. Директорът на държавния египетски химически институт в Кайро Лукас се поставил на разположение през време на цялата си тримесечна отпуска. Д-р Алън Гардинър се заел с надписите, а професор Джеймс Х. Брестед от Чикагския университет се притекъл на помощ като вещ познавач на историческото значение на печатите.

* * *

По-късно, на 11 ноември 1925 г., д-р Салех бей Хамди и професорът по анатомия в Египетския университет Дъглас Е. Дери започнали изследването на мумията. А. Лукас написал обширна монография на тема „Химията в гробниците“ (за металите, мазнините и тъканите). П. Е. Нюбъри изследвал откритите в гробницата венци от цветя и определил видовете цветя отпреди около 3300 години пр.н.е. (Въз основа на намерените китки цветя и плодове и знаейки кога цъфтят синчецът и малката *Picris* и кога дозряват плодовете на разковничето и мандрагората — „ябълката на любовта“ от Соломоновата „Песен на песните“, — той успял да установи през кое време на годината бил погребан Тутанкамон, а именно между средата на месец март и края на април.) Александър Скот и Х. Дж. Плендърлейт пък изследвали „особените материали“.

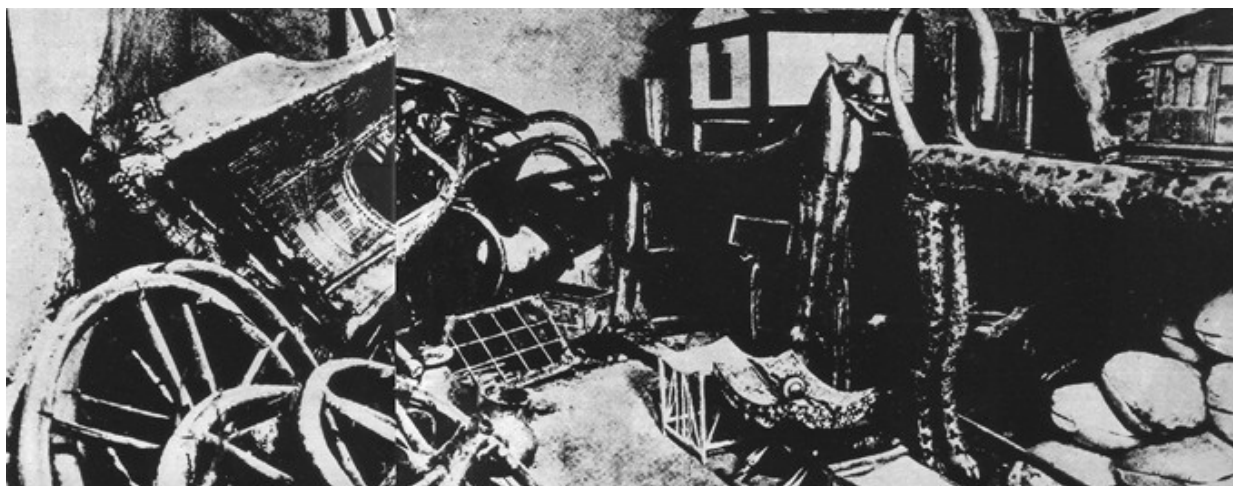
Това сътрудничество на първокласни специалисти (също и в отрасли, твърде отдалечени от науката за древността) било гаранция, че при изследването и опразването на гробницата ползата за науката щяла да бъде по-голяма, откогато и да било. Работата можела да започне. На 16 декември гробницата била отворена отново, на 18-и фотографът Бъртон направил в преддверието първите пробни снимки, а на 27-и бил изнесен на дневна светлина първият предмет.

* * *

Добросъвестността иска време. Работата в гробницата на Тутанкамон продължила няколко зими. Не е мястото тук да я описваме в подробности. Ще се спрем само на най-интересните моменти от чудесния колоритен разказ на Хауърд Картър. Ние нямаме дори възможността да опишем по-отблизо отделните находки. Но не можем да не споменем някои от най-хубавите предмети, например дървената ракла, която в художествено отношение се смята за едно от най-ценните произведения на египетското изкуство. Тя била покрита с тънък пласт гипс и изписана от всички страни. В тази украса силата на багрите и чувството за колорит се съчетават с изключителното изящество и точност на рисуњка. Ловните и бойни сцени са изпълнени с такъв усет за композиция и детайл, че „превъзхождат дори персийските миниатюри“. Тази ракла била пълна с най-различни предмети. Като нагледен пример за изключителната старателност, с която работели изследователите, може да послужи фактът, че на Картър били нужни цели три седмици най-тежка (именно защото била крайно прецизна) работа, за да стигне до дъното на раклата.

Не по-малък интерес представлявали трите големи носилки. Тяхното предназначение било известно от стенописите на гробниците, но до този момент не била намерена нито една. Устройството им било наистина необикновено: с възвишение не за главата, а за краката. Първата била украсена с лъвски глави, втората — с глави на крави, а третата — с глава наполовина на хипопотам, наполовина на крокодил. И трите носилки били отрупани със скъпоценни предмети, с оръжия и дрехи, а върху тях лежал трон, чието облегалo било така разкошно украсено, щото Картър „без всякакво колебание“ заявил, „че това е най-хубавото от всичко намерено досега в Египет“ (вж. ил. 45).

45. *Общ изглед от преддверието на гробницата на Тутанкамон*

Накрая трябва да споменем и четирите колесници, които били твърде големи, за да влязат в гробницата цели, та трябвало да ги разрежат. На всичко отгоре крадците били разхвърляли отделните им части. И четирите колесници били покрити от горе до долу със злато: всеки сантиметър бил украсен с ковани орнаменти и рисунки или с инкрустирани изображения от цветно стъкло и камъчета.

Само в преддверието имало шестстотин до седемстотин предмета. За трудностите, които трябвало да се преодоляват не само вътре в гробницата (където една погрешна стъпка можела да причини непоправими загуби), но и навън, тепърва ще чуем.

На 13 май, при температура +37°C на сянка, били прекарани първите тридесет и четири сандъка по теснолинейна линия, чиито релси трябвало постоянно да се демонтират отзад, за да се наставят отново отпред. Разстоянието до кораба на Нил било километър и половина. Отново скъпоценните предмети изминали, само че сега в обратна посока, пътя, по който дошли в тържествена процесия преди повече от три хиляди години! След седем дни те били в Кайро.

* * *

Към средата на февруари преддверието било опразнено. Най-после се освободило място за работата, която всички очаквали с напрежение: можело вече да пристъпят към отварянето на третата запечатана врата между двете статуи-стражи. Сега щяло да се изясни

дали мумията се намирала в следващото помещение. Когато в петък, на 17 февруари, в два часа след обед, се събрали в преддверието двадесетина души, почетени с поканата да присъстват при отварянето на вратата, никой от тях не подозирал какво ще види само след два часа. След извадените вече от предната камера съкровища трудно можело да си представят, че ще се намери нещо още по-значително, още по-ценно.

Присъстващите — правителствени лица и учени — заели местата си на наредените в тесни редици столове. Когато Картър се изкачил на стъпаловидното скеле, откъдето можел по-удобно да разкъртва камъните, закриващи вратата, настъпила гробна тишина.

С безкрайна предпазливост Картър извадил най-горния ред камъни. Работата била бавна и трудна, защото имало опасност някои камъни да се откъртят, да паднат оттатък и да разрушат или повредят онова, което евентуално се намирало зад вратата. Освен това той трябвало да се помъчи да запази невредими печатите, които имали голяма научна стойност. Най-после се показал първият отвор и Картър признава: „Искушението всеки миг да прекъсна работата и да погледна вътре беше непреодолимо.“

Мейс и Календър му помагали. След десет минути Картър помолил да му подадат закрепената на дълъг шнур електрическа лампа и я проврял през отвора; в помещението се разнесъл сподавен шепот.

Това, което видял Картър, надминавало всички очаквания, то било направо невероятно, но и в първия момент абсолютно необяснимо.

Пред себе си видял блестяща стена, която той, гледайки отдясно наляво, въобще не можел да обхване с поглед. Тя запречвала целия вход. Картър вкарал лампата колкото можел по-навътре. Той се намирал пред стена от масивно злато.

С още по-голяма бързина той продължил да разкъртва останалите камъни. Сега вече и другите можели да видят блясъка на златото. С всеки изваден камък се откривала и все по-голяма част от стената. Картър отбелязва: „Ние можехме да доловим като по електрически проводник трепетното вълнение, което обхвана зрителите зад преградата.“

Сега обаче Картър, Мейс и Календър едновременно си дали сметка какво всъщност представлявала тази златна стена. Те наистина се намирали пред входа на погребалната камера със саркофага. Това,

което взели за стена, било предната страна на един необикновено голям, навярно най-скъпия саркофаг, който човек бил някога виждал — шкаф, в който по всяка вероятност се намирали ковчезите и най-после саркофагът с мумията.

Нужни били два часа усилена работа, за да се разшири отворът дотолкова, че да може да се влезе в помещението. Когато намерили на прага разпилени перли от огърлица, изтървани вероятно от ръката на някой крадец, за миг настъпило мълчание, което обтегнало нервите на присъстващите до скъсване. Докато зрителите нетърпеливо се въртели на столовете си, Картър внимателно събирал една по една перлите с упоритото търпение на истинския археолог, който дори пред най-голямата находка не пренебрегва и най-малката дреболия.

Сега се оказало, че погребалната камера лежала около един метър по-ниско от преддверието. Картър взел лампата и се спуснал в нея. Да, той наистина се намирал пред шкаф-саркофаг — толкова голям, че изпълвал почти цялото помещение. За да го обиколи, Картър можел да мине само по една 65-сантиметрова пътека между него и стената. Трябвало да се движи предпазливо, защото навсякъде в този тесен проход били поставени погребални дарове.

Лорд Карнарвън и Лако влезли първи след Картър и занемели от удивление. След това преценили приблизително големината на саркофага. При направените по-късно точни измервания се получили следните размери: 5,20 x 3,35 x 2,75 метра.

Действително саркофагът-шкаф бил обкован от горе до долу със злато, а на стените имало инкрустации от блестящо син фаянс, покрити с магически знаци, които трябвало да обезпечат покоя на мъртвия.

Един и същ тревожен въпрос развълнувал сега и тримата: разполагали ли са крадците с достатъчно време, за да проникнат и в този саркофаг, да осквернят и тази мумия? Картър открил, че големите двукрили врати на източната страна на шкафа били залостени с резе, но не и запечатани. С треперещи ръце те изтеглили напречното резе и разтворили скърцащите врати. Пред очите им блеснал втори саркофаг. И той бил затворен с резе. Но на това резе вече имало непокътнат печат.

Тримата въздъхнали с облекчение. Досега крадците винаги ги изпреварвали. Но тук, до най-важния обект в цялата гробница, те стигнали първи. Следователно щели да намерят мумията недокосната, така както била положена преди три хиляди години.

Затворили вратите — „колкото се може по-тихо“. Чувствали се като натрапници. Видели бледосивия лenen саван, който лежал върху вътрешния саркофаг. „Чувствахме, че се намираме в присъствието на мъртвия фараон и че трябва благоговейно да му отдадем почит.“

В този миг, когато достигнали връхната точка на своята работа, те нямали повече сили за по-нататъшни открития. Тъй величествено било това, което видели. И все пак в следващия момент те се натъкнали на ново откритие.

Като отишли към другия край на камерата, открили там — нова изненада — ниска врата, която водела към още едно, но сравнително малко помещение. От мястото си те могли да обгърнат с поглед всичко, което се намирало в него. Можем да си представим какво значат думите на Картър, когато след всичко видяно дотогава в гробницата той пише: „Достатъчен беше само един поглед, за да установим, че най-големите съкровища в гробницата се намираха именно тук.“

В центъра на помещението блестяла златна скулптура, която със своите четири фигури на богини-закрилници не само далеч надхвърляла обикновената представа за великолепиe, но излъчвала такова непринудено и живо очарование, толкова съчувствие, умиление и трогателна молба, „че само погледът върху нея ни се струваше като осквернение“. Картър пише в своите спомени: „Не се срамувам да призная, че не бях в състояние да промълвя и една дума.“

Картър, Карнарвън и Лако бавно минали покрай златния саркофаг и се върнали в преддверието. Сега можели да влязат останалите. „Беше интересно да се наблюдава от преддверието — пише Картър — как един след друг те се появяваха на входа. На всички очите блестяха и всички вдигаха ръце, сякаш чувстваха безсилието си да опишат с думи видените чудеса...“

Към пет часа следобед — три часа след влизането им в гробницата — всички излезли отново навън. Било още светло, но им се струвало, като че ли „самата долина е променена и озарена от особена светлина“.

* * *

По-нататъшното изследване на тази най-голяма находка в историята на науката за древността продължило няколко зими. За съжаление първата зима останала почти неизползувана — починал лорд Карнарвън и изведнъж възникнали сериозни спорове с египетското правителство относно продължаването на концесията и разпределението на находките. В края на краищата благодарение на намесата и на други държави било постигнато приемливо разрешение на въпроса. Работата могла да продължи. През зимата на 1926/1927 г. били направени най-важните по-нататъшни крачки в изследването — отварянето на златния саркофаг-шкаф, изваждането на няколкото скъпоценни ковчега и изследването на мумията на Тутанкамон.

И тази работа, която донесла малко изненади на жадната за сензации публика, но била от голям интерес за египтологията, имала своя кулминационна точка: моментът, когато изследвачите за пръв път видели истинското лице на онзи, който почивал тук в продължение на тридесет и три столетия, скрит от погледите на смъртните. Но именно този така горещо очакван момент донесъл на учените единственото разочарование в гробницата, защото и във веригата на най-големите сполуки се оказва в края на краищата едно слабо звено.

Работата започнала с отстраняването на тухления зид между преддверието и погребалната камера. След това бил разглобен първият златен саркофаг-шкаф. В него имало втори, а във втория — трети.

Картър вече с основание очаквал, че сега ще дойде ред и на същинския ковчег. Ето как описва той отварянето на третия саркофаг и новото откритие:

„С едва сдържано вълнение пристъпих към отварянето на третия саркофаг и сигурно никога не ще забравя този изпълнен с напрежение момент в нашата тежка работа. Прерязах въжето, отстраних ценния печат, изтеглих резето назад, разтворих вратите и пред нас се показа четвърти саркофаг. И той приличаше на останалите, само че беше още по-разкошен и по-изкусно изработен от предишния. Какъв незабравим миг за археолога! Отново се изправяхме пред неизвестността. Какво се криеше в този саркофаг? С голямо вълнение отдръпнах резето и на последните, незапечатани врати; те бавно се разтвориха.

Показа се огромен ковчег от жълт кварцит, който изпълваше целия саркофаг — недокоснат, сякаш богобоязливи ръце току-що бяха притворили капака му. Незабравима гледка, която сиянието на златото правеше още по-прекрасна. На долния край на саркофага простираше ръце и крила една богиня-пазителка, сякаш искаше да отблъсне натрапника. Със страхопочитание стояхме пред този красноречив жест...“.

Само за изнасяне на саркофазите от гробната камера били необходими осемдесет и четири дни тежка физическа работа. Четирите саркофага били съставени общо от около осемдесет части, а всяка част била тежка, трудно преносима и много крехка.

Както често се случва в живота, и тук възвишеното съжителствало с комичното, и не можем да не се усмихнем, когато Картър, този специалист по разглобяването, ругае работата на хората, които някога сглобили отделните саркофази. Като се възхищава от майсторството на занаятчиите, които ги изработили и преди сглобяването грижливо означили всяка част с номер и ориентиrowъчен знак, той строго порицава тези, които извършили монтажа в гробницата.

„Сглобяването очевидно е извършено набързо и от съвсем безотговорни хора, защото отделните части са разместени и поставени обратно на означените посоки на света, така че вратите се отварят на запад вместо на изток, а долният край е обърнат на изток вместо на запад. Тази грешка все пак би могла да им се прости... Другото нехайство обаче е непростимо. Златните украшения са повредени: и до днес по тях личат дълбоки следи от удари с чук. На някои места са отчупени цели парчета, а дървените стърготини и другите отпадъци въобще не са почистени.“

Най-после на 3 февруари изследователите видели за пръв път напълно разкрития ковчег — истинско произведение на изкуството,

издялано от един-единствен монументален блок от най-благороден жълт кварцит. Той бил дълъг 2,75 м, широк 1,50 м и 1,50 м висок. Отгоре бил покрит с гранитна плоча.

Когато заскърцали скрипците, които трябвало да повдигнат тази тежка над шестстотин килограма гранитна плоча, в гробницата отново се събрали множество видни посетители. „Сред гробна тишина огромната плоча се повдигна...“ В първия миг настъпило всеобщо разочарование: видели само купища насмолени, ленени обвивки. Толкова по-завладяваща била гледката, когато след постепенното отстраняване на обвивките се показал самият фараон.

Самият фараон ли? Не, показала се само златната маска на владетеля-юноша. Златото сияело, сякаш току-що било излязло от работилницата. Главата и ръцете били пластично моделирани със съвършено майсторство, а тялото — изваяно в плосък релеф. В кръстосаните си ръце фараонът държал отличията на царското достойнство — жезъл и ветрило, инкрустирани със син фаянс. Лицето било от чисто злато, очите от арагонит и обсидиан, веждите и клепачите — от стъкло с цвета на лазурит. Това пъстро лице изглеждало сковано като маска и все пак живо.

Какво обаче направило на Картър и на останалите присъстващи много по-силно впечатление? Картър пише:

„... това бе трогателното малко венче от цветя — последен поздрав на младата вдовица към нейния обичан съпруг. Целият царствен разкош и великолепие, блясъкът и сиянието на златото избледняха пред скромната, увехнала китка, чиито някогашни багри все още пъстрееха с бледо сияние. Тези цветя говореха най-красноречиво за мимолетността на хилядолетията.“

Не е излишно да прочетем какво пише Картър, когато през зимата на 1925/1926 г. слязъл в гробницата, за да отвори саркофазите.

„И този път ни завладя тайнственото очарование на гробницата, чувството на свян и страхопочитание пред едно

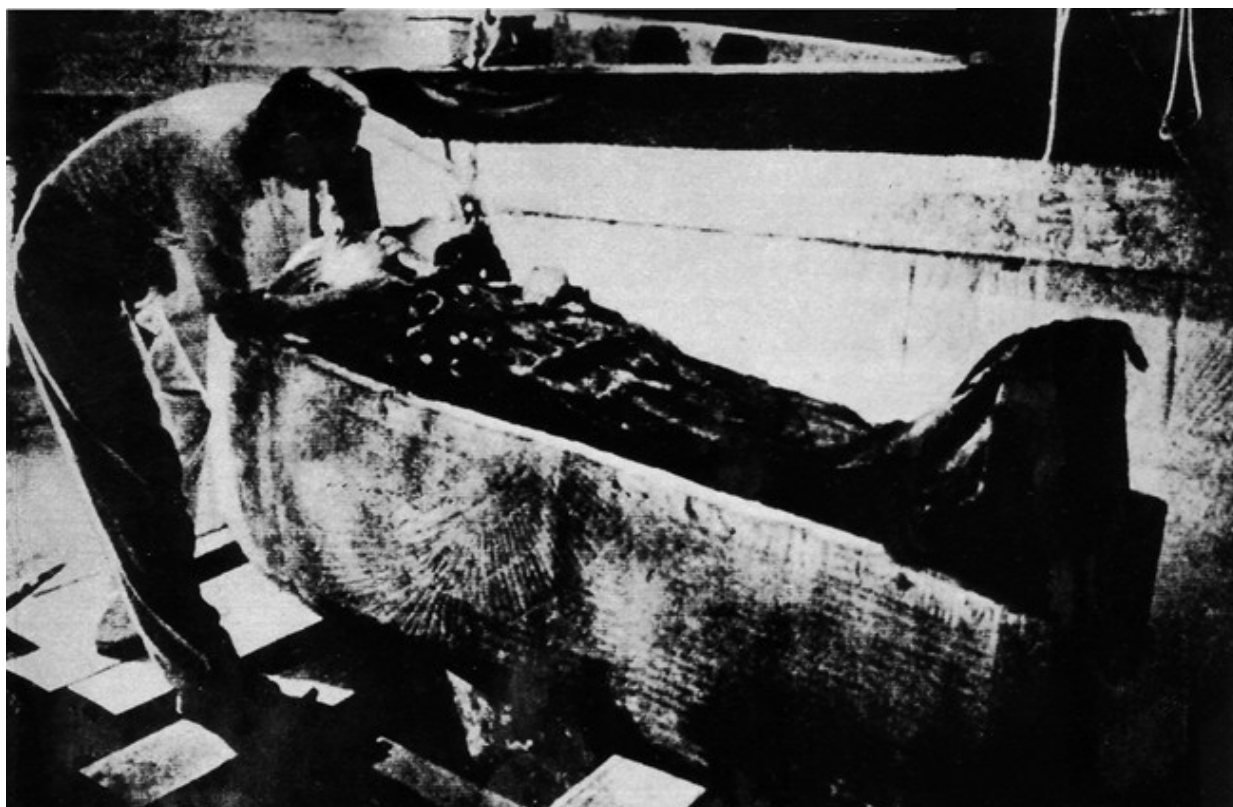
далечно и все още могъщо минало. От това чувство археологът не може никога да се освободи напълно, дори когато върши чисто механична работа.“

Тази бележка, както и думите за венчето не трябва да се считат за проява на сантименталност. Те са просто израз на човешко вълнение. Добре е да не се забравя, че и у строгия учен понякога заговорва сърцето.

* * *

Тук нямаме възможност да се спираме на подробностите и дребните произшествия, с които било свързано отварянето на самия ковчег (вж. ил. 49). Работата вървяла бавно; в тясното помещение съществувала постоянна опасност една погрешна стъпка, едно неправилно поставяне на полиспаста или счупването на някоя подпора да причинят тежки щети на съкровищата. Също както върху капака на първия, така и на втория ковчег бил изобразен младият фараон в целия си тържествен блясък, богато украсен и носещ образа на бога Озирис. Същото изображение се показало и при разкриването на третия ковчег. През време на работата на всички участници направила впечатление необяснимата тежест на ковчега. И тук отново те се натъкнали на една от изненадите, които в тази гробница сякаш нямали край.

49. Хауърд Картър сема ления саван от втория ковчег на Тутанкамон

Когато Бъртон направил снимките си, а Картър отместил малкото венче от живи цветя и отстранил предпазния ленен саван, бил достатъчен само един поглед, за да се разреши загадката на огромната тежест.

Третият ковчег, дълъг 1,85 м, бил изработен от масивно злато с дебелина от 2,5 до 3,5 милиметра; само материалната му стойност не се поддавала на преценка.

След тази изненада обаче, която наистина можела да се нарече приятна, последвала веднага друга, която събудила у изследователите най-лоши опасения. Още при втория ковчег те трябвало да констатира, че орнаменталната украса била пострадала от влага. Сега се оказало, че цялото пространство между втория и третия ковчег било запълнено почти до капака с някаква черна, твърда маса. Една двойна огърлица от златни и фаянсови перли те наистина успели да изчистят напълно от смолистата маса, но изследователите се изправили пред тревожния въпрос: каква пакост са причинили на самата мумия тези балсамни масла и смоли, употребени явно без мярка? Когато един от

сътрудниците докоснал последния саван и яката от цветя и фаянсови перли, които изглеждали напълно запазени, те се разпаднали. Свещените масла ги били разложили напълно.

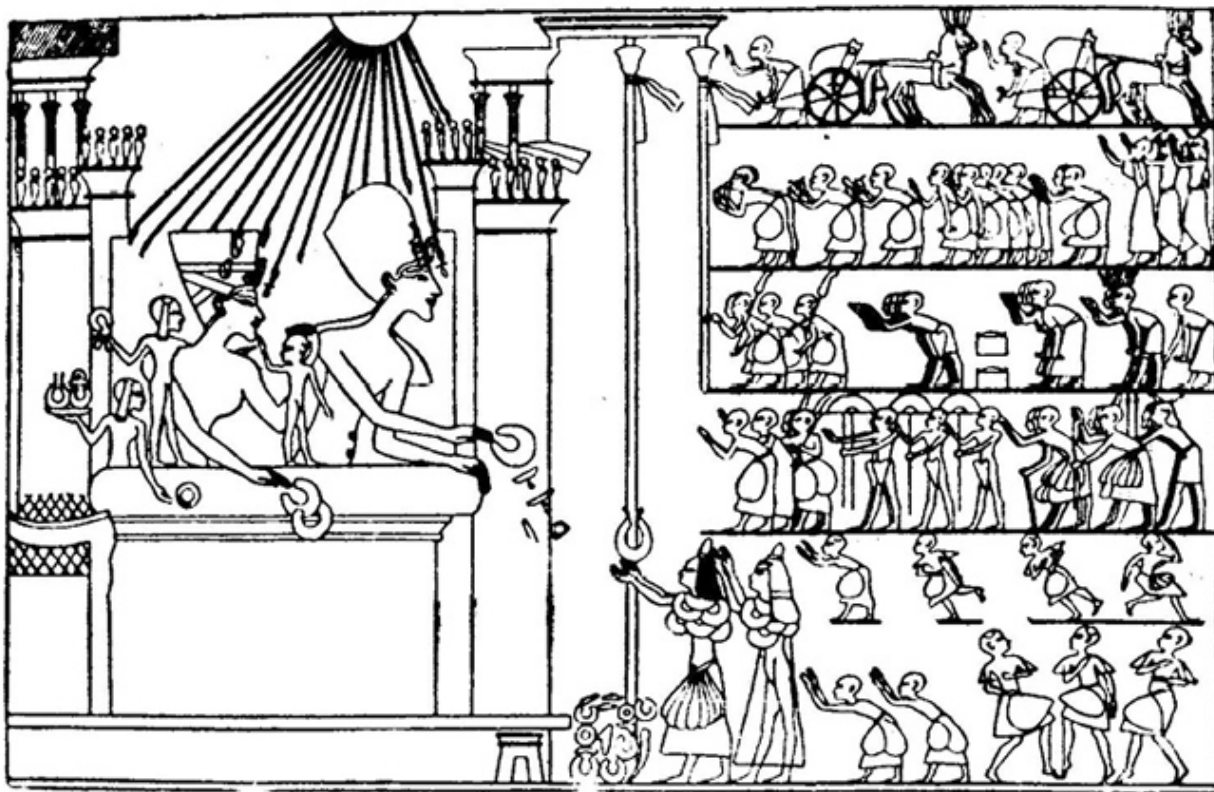
Лукас веднага се заел с анализа на маслата. По всяка вероятност това било някакво течено или полутечно вещество, чиито основни съставни части били мазнини и смоли, но отначало той не можал да установи наличието на дървесна смола, на която след загряване тази маса започвала силно да мирише. Отново всички затаили дъх; сега вече наистина настъпвал последният, решителният миг.

Извадили няколко златни гвоздеи, след това повдигнали капака на последния ковчег за златните му дръжки и открили мумията. Пред тях лежал самият Тутанкамон, когото търсили цели шест години.

„В такива моменти — пише Картър — човек загубва способността да говори!“

* * *

Възниква един въпрос, на който всъщност отдавна трябваше да отговорим: кой бил този фараон, този Тутанкамон, на когото построили такава гробница? Странно е наистина, но той бил незначителен владетел. Умрял на осемнадесетгодишна възраст. Знае се със сигурност, че бил зет на „фараона-еретик“ Ехнатон, а много вероятно е да е бил и негов роден син. Като юноша, по времето на религиозните реформи на неговия тъст, той бил поклонник на бога Атон. След това се върнал към старата религия, което показва и промяната в името му — от Тутанкатон станал Тутанкамон. Знаем, че времето на неговото управление било политически доста смутно. Виждаме го изобразен как тъпче с крака военнопленници и как покосява в бой — наистина с царствен замах — цели вражески редици. Но не е никак сигурно дали той наистина е стъпвал на бойното поле. Не знаем дори колко време е бил на власт (около 1350 г. пр.н.е.). На престола се възкачил благодарение на своята съпруга Анхес-ан-Амон, за която се оженил много млад (тя била прелестно създание, ако рисунките не ласкаят).

Рис. 20. Фараонът Ехнатон и неговата съпруга. Тъстът на Тутанкамон обсипва с дарове жреца Ефе и жена му.

Многобройните рисунки и релефи в неговата гробница, както и някои от намерените предмети — например тронът, — които по всяка вероятност са му принадлежали лично, ни разкриват много черти от характера му, които ни го правят симпатичен. Ние не знаем обаче нищо за неговите дела като владетел; държавническата му дейност остава забулена в мрак. Тъй като става дума за човек, умрял на осемнадесет години, тя сигурно не е била твърде значителна.

В своя исторически преглед Картър с право стига до лаконичното заключение:

„Доколкото се простират сегашните ни сведения, можем със сигурност да кажем, че единственото забележително събитие в неговия живот било това, че той умрял и бил погребан.“

Тази констатация налага един важен извод: ако този осемнадесетгодишен фараон бил погребан с такова надхвърлящо всички представи на днешния човек великолепие, с какви гробни дарове са били изпращани тогава във вечните им жилища владетели като Рамзес Велики или Сети I? Именно тях има предвид Дери, когато пише:

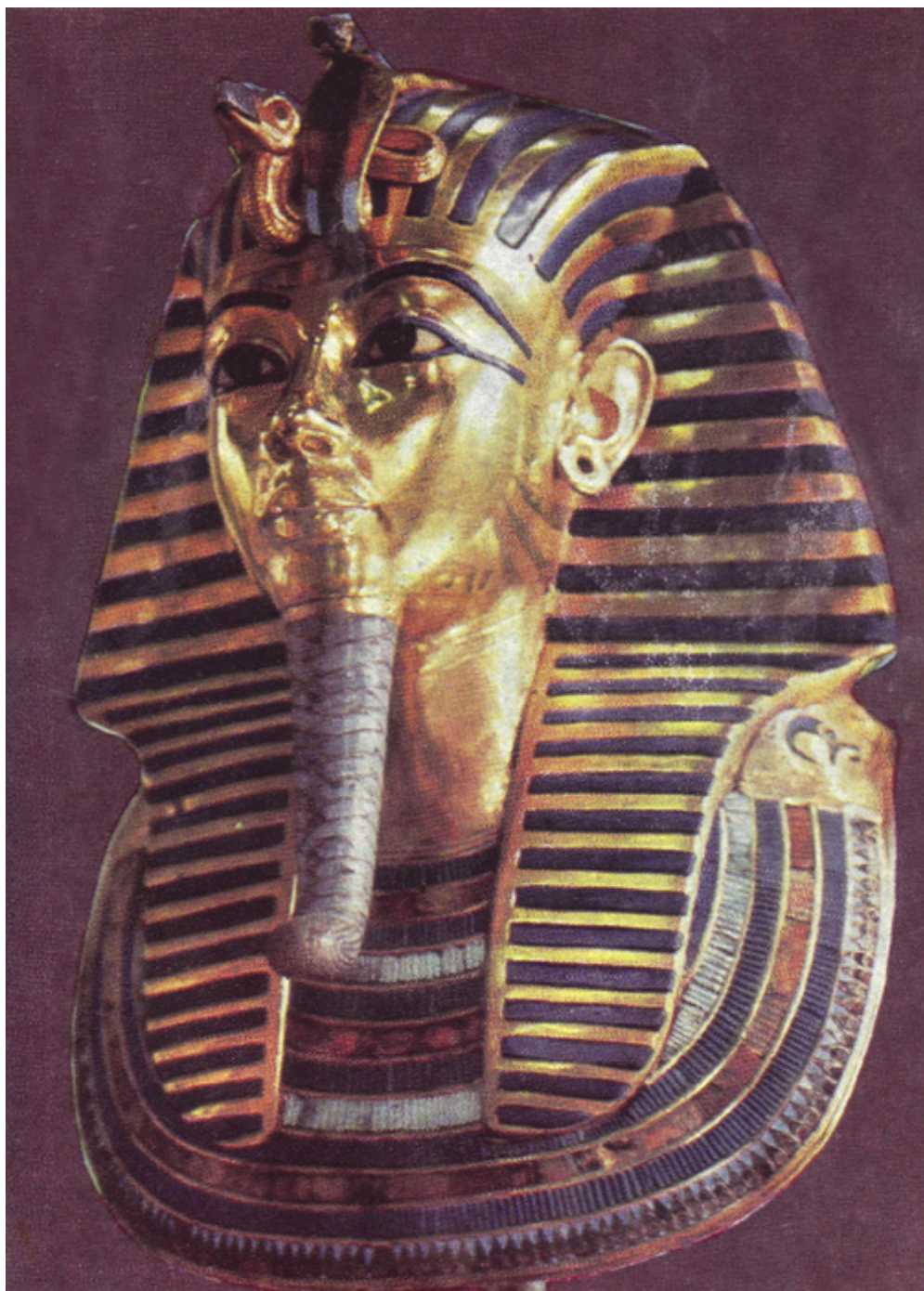
„Във всяка отделна камера на техните гробници са били сигурно натрупани повече съкровища, отколкото в цялата гробница на Тутанкамон.“

Какви невъобразими богатства от гробниците в „Долината на царете“ трябва да са станали плячка на крадците в течение на хилядолетията?

* * *

Мумията представлявала едновременно великолепна и страшна гледка. Върху нея били излети без мярка балсамиращи масла, които се втвърдили, почернели и слепили всичко.

На фона на тази тъмна, безформена маса сияела с наистина царствен блясък златната маска, която покривала лицето. По нея, както и по краката не се виждала никаква следа от тъмните масла (вж. ил. 48).

48. Златната маска, която е покривала главата и раменете на Тутанкамон

С големи усилия и след много несполучливи опити успели най-после да отделят дървения ковчег от златния, като го загрели до $+500^{\circ}\text{C}$ (златния ковчег облепили с предпазни цинкови плочи).

Когато след това пристъпили към изследване на мумифицираното тяло — единствената мумия в „Долината на царете“, останала непокътната цели тридесет и три столетия, — учените се натъкнали на нещо, което Картър формулира така: „С иронична усмивка съдбата показва на изследователя, че крадците на съкровища и жреците, които прибрали ограбените мумии, извършили най-добрата консерваторска работа.“ Защото по този начин ограбените и извадени от гробниците преди столетия мумии били на време запазени от пагубното действие на маслата. Много от тях били повредени (когато тяхното „отвличане“ не било дело на жреците) и повечето окрадени, но те се запазили по-добре от мумията на Тутанкамон, която — поне що се отнася до нейното състояние — донесла единственото разочарование на изследователите в гробницата.

На 11 ноември, в 9,45 часа сутринта, анатомът д-р Дери направил първия разрез в най-горната платнена обвивка на мумията. С изключение на лицето и краката, които не били влезли в съприкосновение с балсамовата маса, мумията се намирала в ужасно състояние. Окисляването на смолистите вещества предизвикало своеобразно горене, което било тъй силно, че се овъглила не само голяма част от платнените превръзки, но до известна степен дори тъканите и костите на мумията. На някои места балсамиращият слой бил толкова втвърден, че трябвало да се отстранява от тялото и крайниците с длето (вж. ил. 50).

50. Д-р Дери прави първия разрез в обвивката на мумията на Тутанкамон

Ново, неочаквано откритие било направено, когато под възглавницата във форма на корона намерили един амулет. В това само по себе си нямало нищо необикновено. Както всички други фараони, и Тутанкамон бил защитен с „магическа ризница“ — с безчислени

амулети, символи и чудодейни предмети, скрити в платнените обвивки. По правило тези амулети се правели от хематит. Този обаче бил от желязо! Това била една от най-ранните археологически находки на желязо в Египет и не без ирония трябва да отбележим, че в препълнената със злато гробница това малко парче желязо дало едно от най-важните културно-исторически указания на науката!

Изключително отговорна работа било снемането на последните платнени обвивки от главата на младия фараон, засегната от овъгляването. Достатъчно било само леко докосване със соболевата четка, за да се разпаднат остатъците от изтлялата тъкан. И тогава се показало... но нека дадем отново думата на Картър, застанал най-послед пред образа на младия фараон: „... спокойно, кротко лице на младеж. То беше благородно и изтънчено, с правилни черти и остро очертани устни!“ (Вж. ил. 41.)

41. Глава на мумията на Тутанкамон

Количеството украшения, с които бил отрупан фараонът, надхвърля всички наши представи. Изпод многобройните платнени обвивки се появявали все нови и нови скъпоценности, спадащи към 101 различни групи. На пръстите на ръцете и краката били поставени златни напръстници. От тридесет и трите страници, които били нужни на Картър, за да опише изследването на мумията, той трябвало да посвети повече от половината само на находките, намерени по тялото.

Владетелят — този осемнадесетгодишен фараон — бил буквално покрит с няколко пласта злато и скъпоценни камъни.

Професор Дери описал по-късно от своя, анатомическа гледна точка резултатите от изследването на мумията в отделен труд. Тук искаме да споменем само три от неговите заключения. Той доказва, и то твърде убедително, че родствената връзка между Ехнатон и Тутанкамон е била връзка между баща и син, което има голямо значение за изясняване на династическите, а заедно с това и на политическите условия по времето на залязващата XVIII династия.

После той отбелязва нещо, което е крайно интересно от гледна точка на историята на изкуството (и което Картър също потвърждава няколкократно), а именно отношението на тогавашното изобразително изкуство към реализма. Нека дадем думата на самия Дери: „Златната маска ни показва Тутанкамон като приветлив и благороден младеж. Който е имал щастието да види откритото лице на мумията, може да потвърди колко майсторски, точно и правдиво скулпторът на XVIII династия е пресъздал неговите черти. Той ни е оставил за вечни времена и в неразрушим метал прекрасен портрет на младия владетел.“

Накрая Дери като анатом дава ясно указание за възрастта на фараона, за която нямаме исторически документиран данни. Въз основа на окостеняването на ставите на ръцете и развитието на костите на краката той определя възрастта на Тутанкамон между седемнадесет и деветнадесет години — по всяка вероятност осемнадесет.

* * *

С това разказът за разкопаването на гробницата на фараона Тутанкамон би могъл да завърши. Опразването на страничното помещение и на малката камера-съкровищница донесло наистина значителни, но вече не толкова важни за нашия разказ събития и сведения.

Трябва обаче да кажем и още нещо. Става дума за т.нар. „проклятие на фараона“ или, с други думи, за загадъчната неестествена смърт на повече от двадесет души, взели участие в разкопаването на гробницата.

През тези близо двеста години, откакто съществува археологията като наука, нито едно голямо откритие от древното минало не е намирало такъв шумен отзвук в печата и сред най-широката публика, както откриването на гробницата на Тутанкамон. Не току-така това откритие станало под знака на ротативната машина, фотографията, филма и на вече навлизащото в живота радио. Отначало интересът на обществеността се изразил в поздравителни телеграми. След това на мястото на разкопките пристигнали репортерите. А после — вестта, разбира се, била разтръбена по цял свят, защото било намерено съкровище — започнали да идват писма от критици и доброжелатели. Едните строго порицавали изследователите за оскверняване на гробницата, а другите изпращали патенти за практично и модно гробнично облекло (по сведения на Картър). През първата зима се получавали дневно десет до петнадесет безсмислени или най-малкото излишни писма. „Какво трябва например да си помислим за човек — пише Картър, — който най-сериозно пита дали откриването на тази гробница не хвърля светлина върху така наречените белгийски зверства в Конго?“

След това дошли туристите. Нормалният поток се превърнал в поклонническо шествие. Всички фотографирали. Тъй като при продължителната работа в гробницата, особено в началото, се случвало твърде рядко някой предмет да бъде изнесен на дневна светлина (а именно в лабораторията) много фотолюбители трябвало да чакат с дни за една снимка. По-късно Картър наблюдавал как едно парче обикновено платно от обвивката на мумията, което наредил да отнесат в лабораторията, било заснето осем пъти по пътя от гробницата.

За три месеца през 1926 г., когато интересът към Тутанкамон достигнал върхната си точка, гробницата била посетена от 12 300 туристи, а лабораторията — от 270 души.

Ясно е, че една обикновена вестникарска редакция, която не може да не осведомява читателите си за онова, за което говори цял свят, не е в състояние да възлага написването на всяка такава статия или съобщение на специалист по египтология. Посредством многото осведомителни агенции, чрез неточни писмени или устни сведения във вестникарските съобщения относно гробницата на Тутанкамон проникнали грешки и изопачения. В самата природа на вестниците е да обръщат повече внимание на сензацията, отколкото на сухото

съобщение. Неизбежно било празнините в информацията да се запълват от фантазията.

Кога и как е възникнала легендата за „проклятието на фараона“, днес вече не може да се установи. До тридесетте години тя беше постоянно в обръщение по страниците на целия световен печат. И все пак тя не заслужава повече внимание от приказките за „цифрената мистика“ около Голямата пирамида, за които вече говорихме. От същия порядък е и напълно недоказаната история за новопоникващата „мумифицирана пшеница“, която все още се появява от време на време и според която намерените в египетските гробници пшенични зърна отпреди три или четири хиляда години не са загубили до ден-дневен своята кълняемост и отново покарват. (Откакто тази история влезе във всеобщо обръщение, обикновени туристи доста често намират в цепнатините на гробниците „мумифицирана пшеница“ — за това се грижат разводачите на чужденци и никак не губят от нея.)

„Проклятието на фараона“ е също такава, малко по-страшничка тема за разговор, каквато е известната история за „проклятието на диаманта Хоуп“ или пък страшната серия от удари на съдбата, предизвикана от по-малко известното „проклятие на монасите от Лакрома“. (Когато били изгонени от носещия това име остров близо до Рагуза, монасите го прокълнали. Всички по-късни негови владетели — император Максимилиан, императрица Елисавета Австрийска и кронпринцът Рудолф Хабсбургски, крал Лудвиг II Баварски и ерцхерцог Франц Фердинанд — умрели от неестествена смърт.)

Като повод за възникването на легендата около „проклятието на фараона“ вероятно послужила ранната смърт на лорд Карнарвън. Той бил ухапан от папатак и след триседмично боледуване починал на 6 април 1923 година. Тогава се обадили първите гласове за „наказанието, сполетяло осквернителя“.

Скоро след това под едрото заглавие „Отмъщението на фараона“ се появило подзаглавието „Нова жертва на проклятието на Тутанкамон!“ и така нататък: „втора“, „седма“, та чак и „деветнадесета жертва“! За тази деветнадесета жертва известило някакво „телеграфно съобщение от Лондон от 21.II.1930г.“, поместено в един немски вестник:

„Днес седемдесет и осем годишният лорд Уестбъри се хвърли от прозореца на своето лондонско жилище, намиращо се на седмия етаж, и почина на място. Синът на лорд Уестбъри, който на времето си взе участие в разкопките на гробницата на Тутанкамон като секретар на изследователя Картър, бе намерен през ноември миналата година мъртъв в своята квартира, въпреки че вечерта си легнал в най-добро здравословно състояние. Точната причина за смъртта му не можа да бъде установена.“

„Тръпки полазват Англия...“ — писал един вестник, когато починал Арчибалд Дъглас Рийд, който тъкмо се канел да направи рентгенова снимка на една мумия, и то след като умрял от „неизвестна треска“ египтологът Артър Уейгол — „двадесет и първата жертва на фараона“.

След това починал А. К. Мейс, който заедно с Картър отворил погребалната камера (съобщението обаче премълчава, че Мейс боледувал от дълго време и въпреки това помагал на Картър, а по-късно именно поради болестта си изоставил разкопките).

Накрая умрял — „самоубийство в състояние на умопомрачение“ — и доведеният брат на лорд Карнарвън, Обри Хърбърт. А през февруари 1927 г. — има все пак нещо поразително в тази история — починала от „ухапване на насекомо“ лейди Елизабет Карнарвън. През 1930 г. само един от непосредствените участници бил още жив — откривателят Хауърд Картър.

„Смъртта ще долети на бързи крила при оня, който смути покоя на фараона“ — така гласи една от многото версии на „проклятието“, което уж личало на някакъв надпис в гробницата на Тутанкамон.

Един ден било съобщено, че в Америка при много загадъчни обстоятелства станал жертва на злополука някой си мистър Картър — значи фараонът предупреждавал вече откривателя на гробницата, като наказвал членовете на семейството му. Тогава най-после някои сериозни археолози, на които историята започнала да дотяга, решили да се занимаят с тези „съобщения“.

Пръв излиза с отговор самият Картър: „Изследователят — пише той — пристъпва наистина към своята работа с чувство на

страхопочитание и най-сериозно уважение, но и без онзи трепетен ужас от призраци, на чието тайнствено очарование тъй лесно се поддава жадната за сензации тълпа.“ Той говори за „смешни истории“ и за някаква „разновидност на обикновените приказки за духове“. След това разглежда по същество съобщенията, доколкото те твърдели, че прекращаването прага на гробниците криело опасност за живота, твърдение, което научно можело много лесно да се обори. Тук той обръща внимание на доказаната въз основа на грижливи проучвания стерилност на гробницата. А в последните му думи звучи нескривана горчивина: „На тия нелепи брътвежи липсва най-вече едно — разум и здрав смисъл. Очевидно не сме отишли чак толкова напред в сравнение с древността, колкото обичат да вярват добрите хорица.“

С верния инстинкт на публицист отговаря през 1933 г. и немският египтолог Георг Щайндорф. Той си направил труда да проучи сведенията, чийто произход все още можел да бъде установен. И констатира, че загиналият в Америка мистър Картър няма нищо общо с откривателя на гробницата освен името. Установява също така, че двамата Уестбъри нямат абсолютно никаква връзка, пряка или косвена, с гробницата, опразването ѝ или мумията. И след като привежда редица други доказателства, той изнася решителния си аргумент: „Проклятието на фараона“ въобще не съществува, никога не е било изричано и не се среща в никакъв надпис.

Щайндорф потвърждава това, което Картър само мимоходом отбелязва: „В египетския погребален ритуал няма никакво проклятие с подобно съдържание по адрес на живите, а само призив да се изпрати мъртвият със смирения и набожни благопожелания.“

Опитите да се тълкуват няколкото заклинателни формули, намерени на магическите фигурки в гробницата, като „проклетия“ водят до явно изопачаване на техния смисъл. Тези формули трябва да прогонят „неприятеля на Озирис (т.е. на мъртвия), в какъвто и образ да се яви той“.

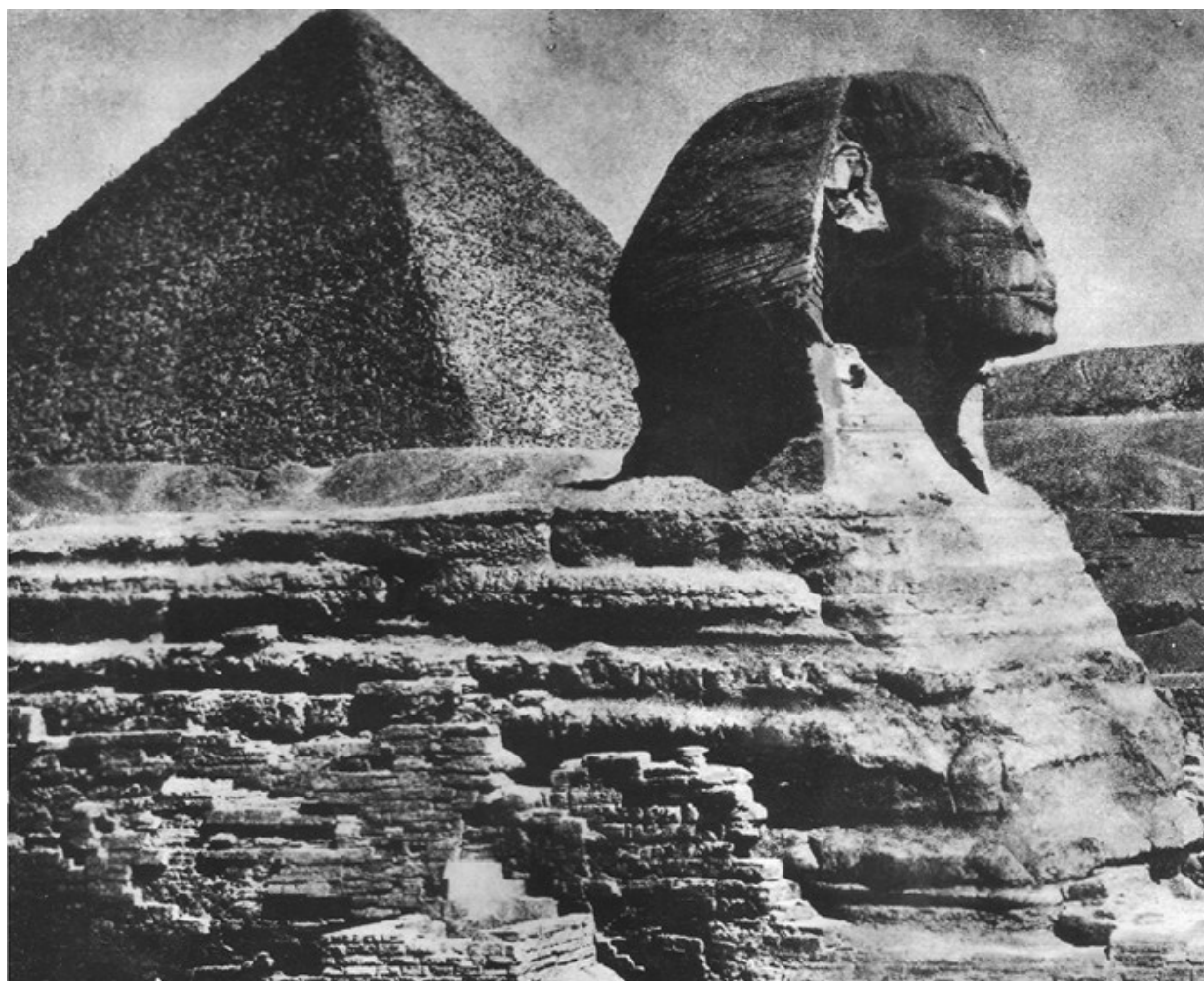
* * *

След откриването на гробницата на Тутанкамон в Египет са работили много експедиции. През 1939, 1940 и 1946 г. професор Пиер

Монте откри край Танис истинско гнездо от гробници на фараони от ХХІ и ХХІІ династия, между които и гробницата на фараона Псусенес. В прокопани в скалите подземни галерии, дълги над хиляда метра, професор Сами Габра откри светилища на Ибис и безкрайни гробища на свещени животни. За изследване на най-ранната египетска история изпрати експедиция и крал Фарук — тя намери гробници от второто и третото хилядолетие пр.н.е. През 1941 г. д-р Ахмед Бадави и д-р Мустафа Ел-Амир откриха случайно край Мемфис (всъщност те били заети с други разкопки) надгробна плоча в чест на Аменхотеп II и непокътната гробница на принц Шешанк, богато украсена със скъпоценности.

С какво започна тази „Книга за пирамидите“? С похода на Наполеон в земята край Нил, с раждането на едно момче с мургава кожа на име Жан-Франсоа Шамполион. По времето, когато звездата на Наполеон залязвала, а Шамполион учел първите чужди езици, един скромнен учител в Гьотинген седял над няколко твърде странни копия от надписи. Когато той открил какво означават знаците на тези копия, ударил часът за научното завладяване на едно друго древно царство, още по-древно от Египет — на земята между Тигър и Ефрат, където се издигала Вавилонската кула и където някога цъфтяла и загинала Ниневия.

**КНИГА ЗА ПИРАМИДИТЕ
ИЛЮСТРАЦИИ КЪМ ВТОРА ЧАСТ**

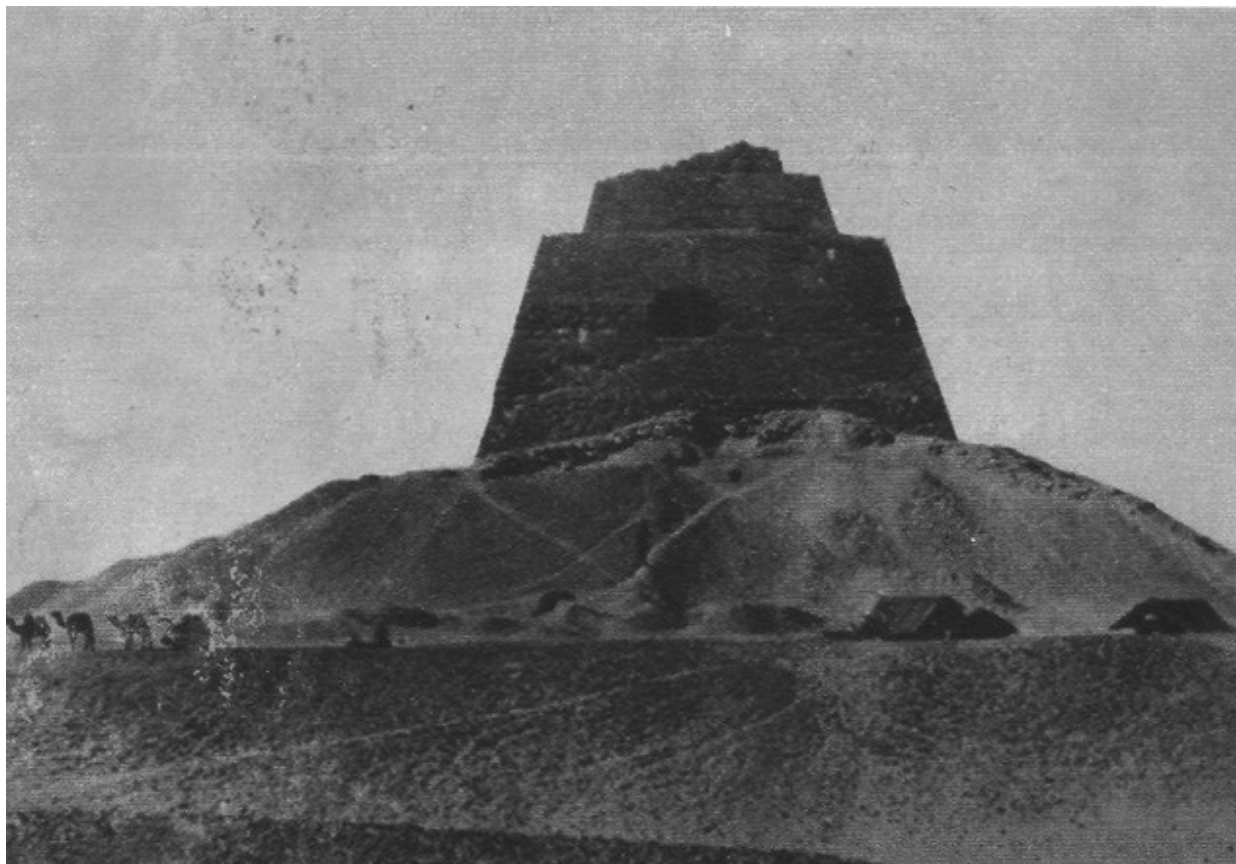

30. Големият сфинкс и Хеопсовата пирамида при Гиза

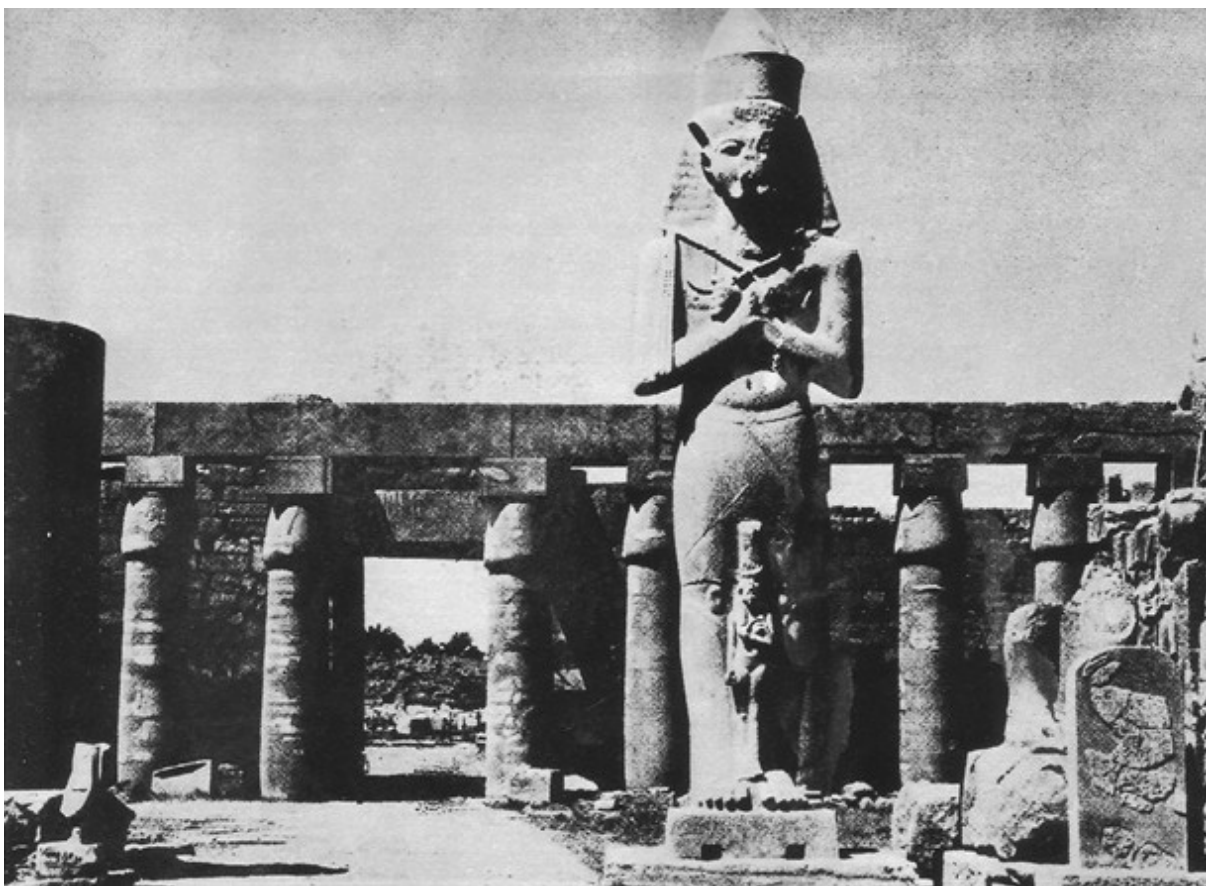
31. Стъпаловидната пирамида на фараона Джосер в Сахара

32. Стъпаловидната пирамида на фараона Снофру в Медум

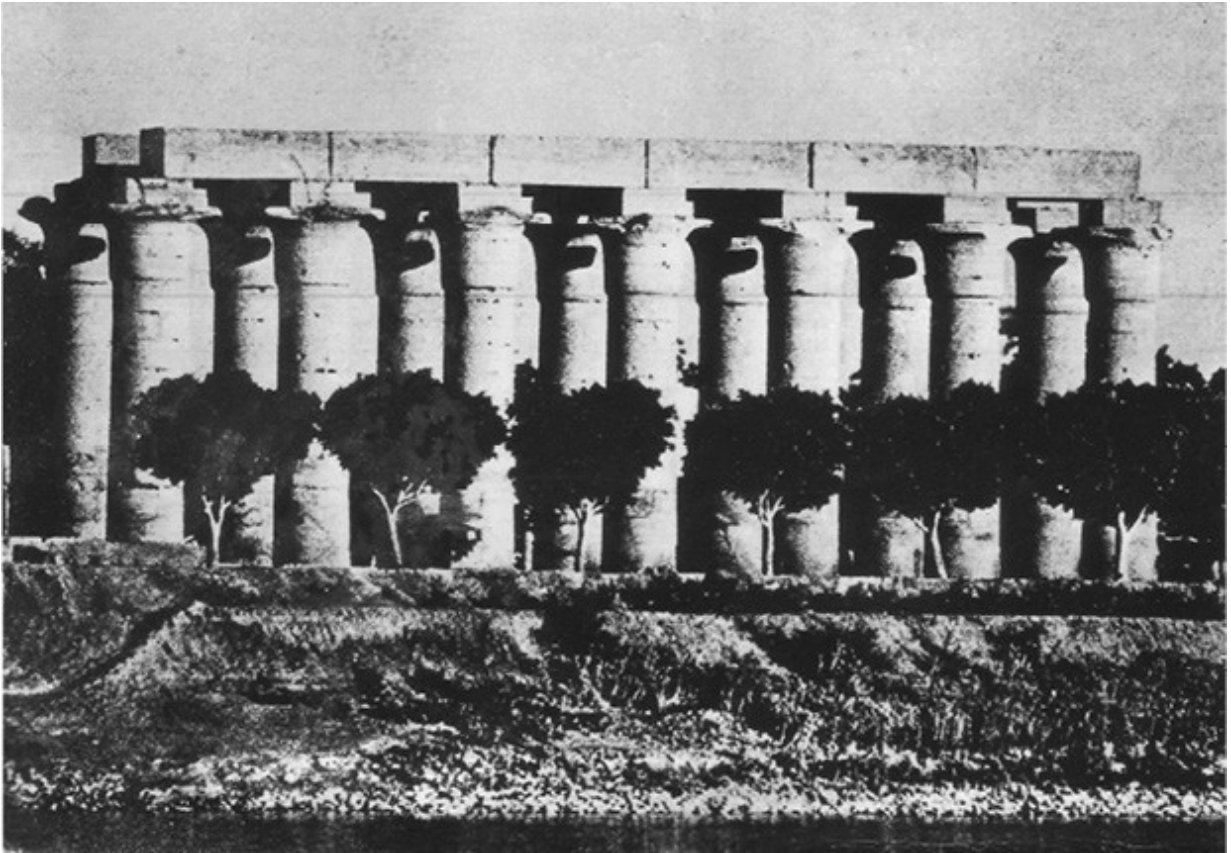

33. Преддверие към гробницата на царица Нефертари в Тива (XIX дин., 13 в. пр.н.е.)

34. Храмът на Амон в Карнак с колосалната статуя на Рамзес II

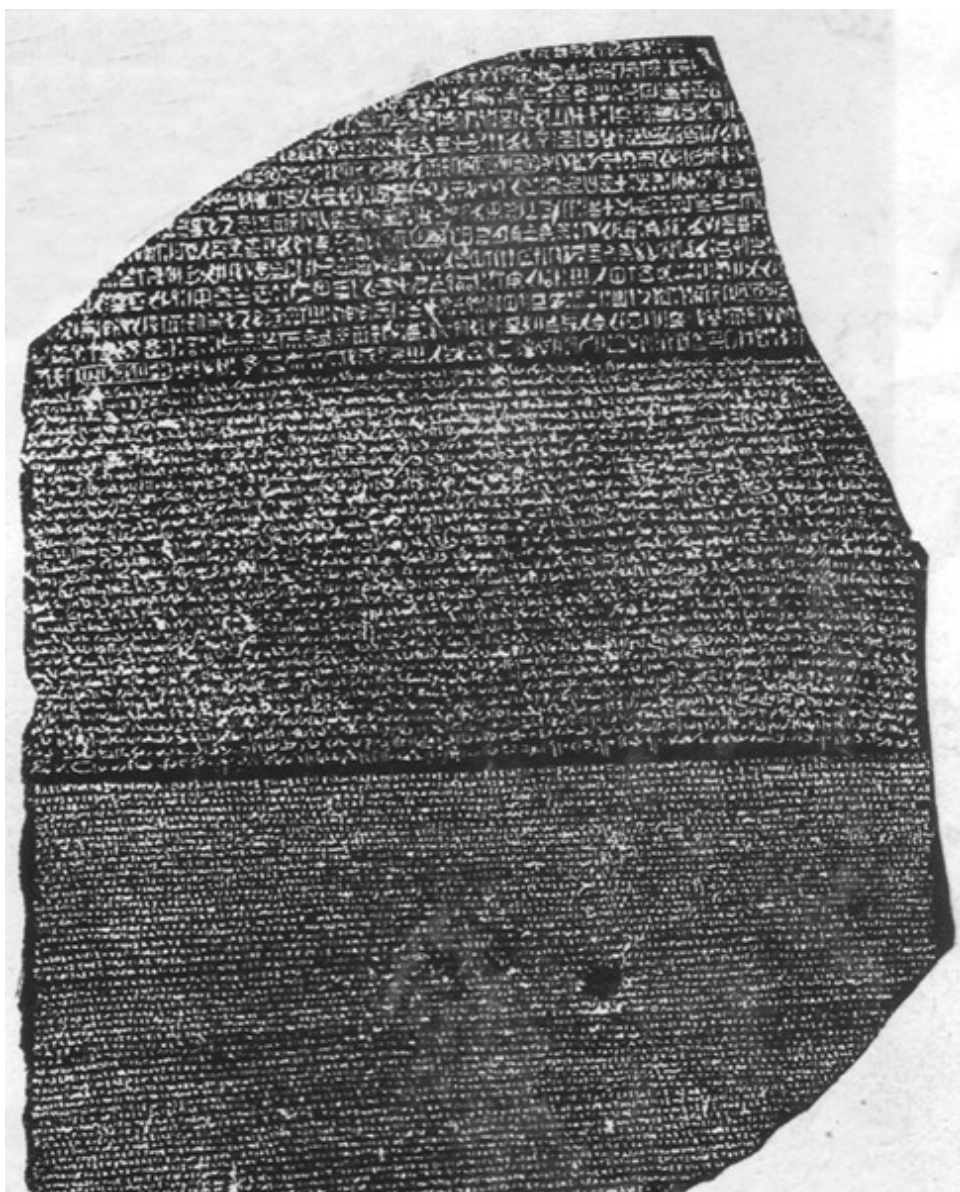

35. Храмът в Луксор

36. Портрет на Ж. Ф. Шамполион от Леон Коние

37. Розетският камък

*38. и 39. Глава на мумията на принцеса Нситанебашру, жрица на Амон
(фас и профил)*

40. Глава на мумията на Рамзес II

41. Глава на мумията на Тутанкамон

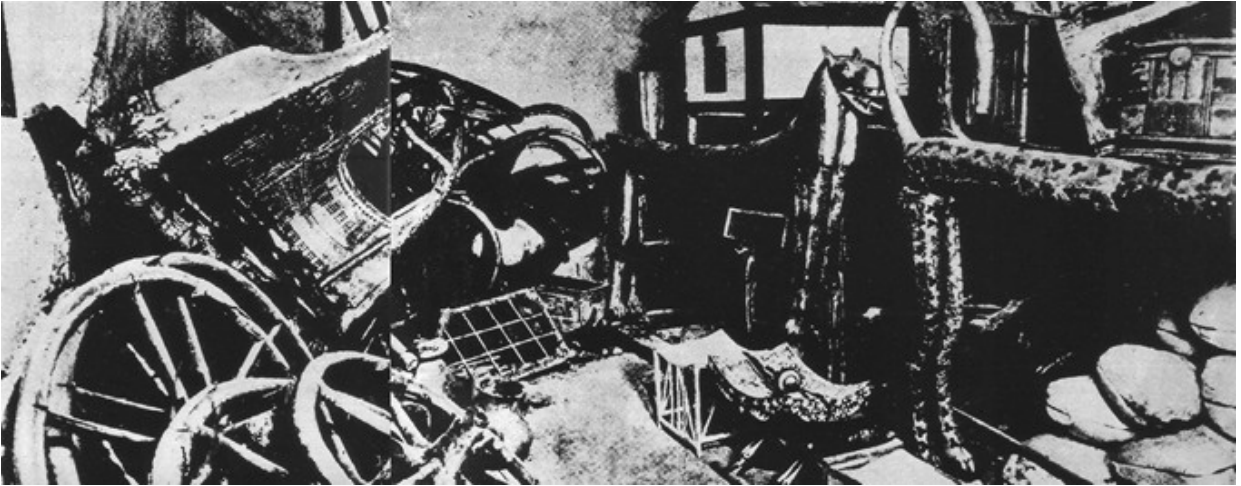
42. Процесът на мумифицирането. Рисунки от четвъртия том на Шамполионовия труд „Паметници на Египет и Нубия“, 1847 г.

43. Изглед от „Долината на царете“. На преден план входът към гробницата на Рамзес VI и входът към гробницата на Тутанкамон

44. Дървена портретна статуетка на Тутанкамон, намерена в коридора на гробницата

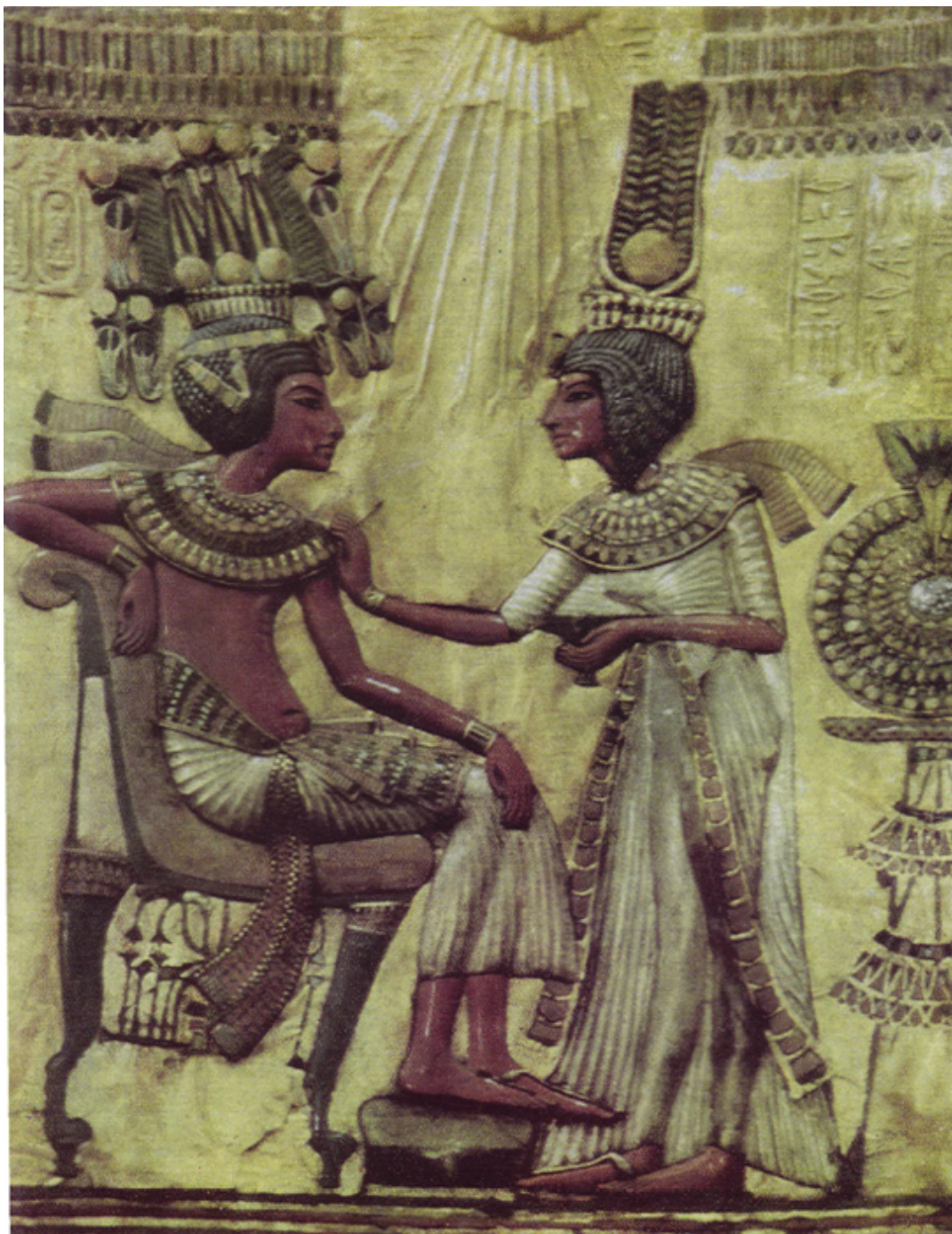

45. Общ изглед от преддверието на гробницата на Тутанкамон

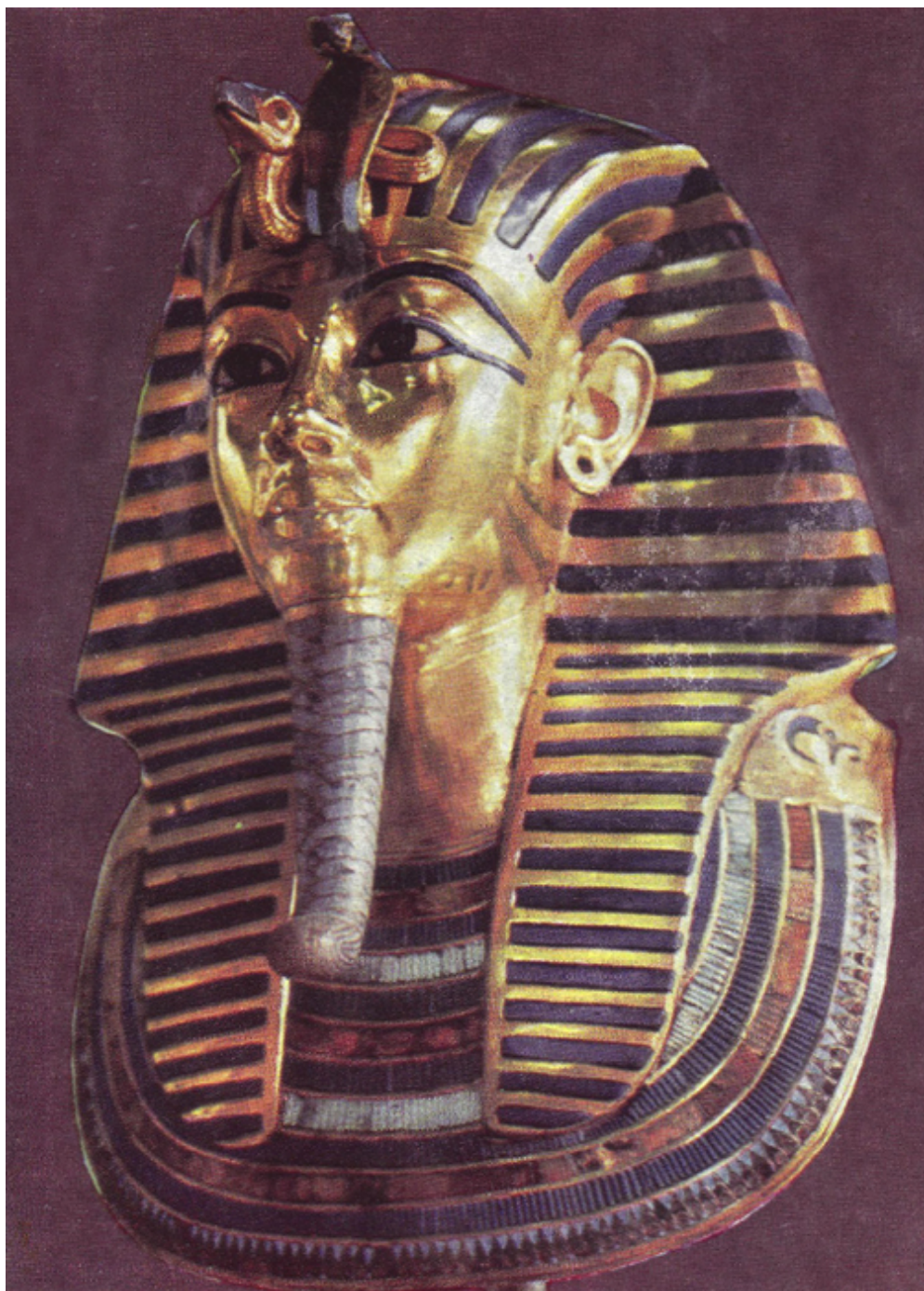

46. Хауърд Картър отваря вратата на втория позлатен саркофаг-шкаф

47. Тутанкамон и неговата съпруга Анхес-ан-Амон. Релефно изображение на облегалото на тронното кресло на Тутанкамон

48. Златната маска, която е покривала главата и раменете на
Тутанкамон

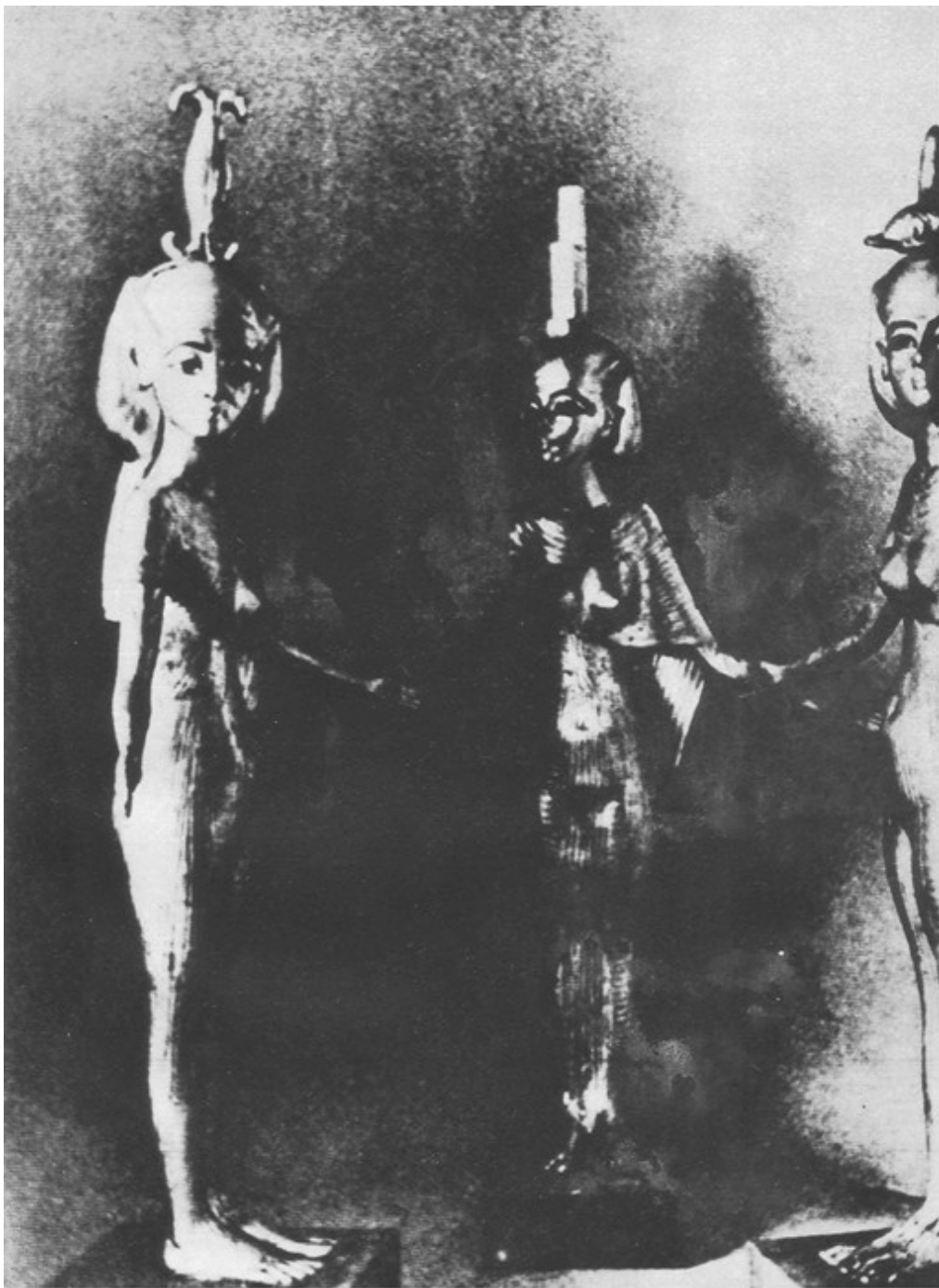

*49. Хауърд Картър сема ленения саван от втория ковчег на
Тутанкамон*

50. Д-р Дери прави първия разрез в обвивката на мумията на Тутанкамон

51. Три от четирите златни фигурки на богини-закрилници, които заобикаляли сандъчето със сърцето и органите на Тутанкамон

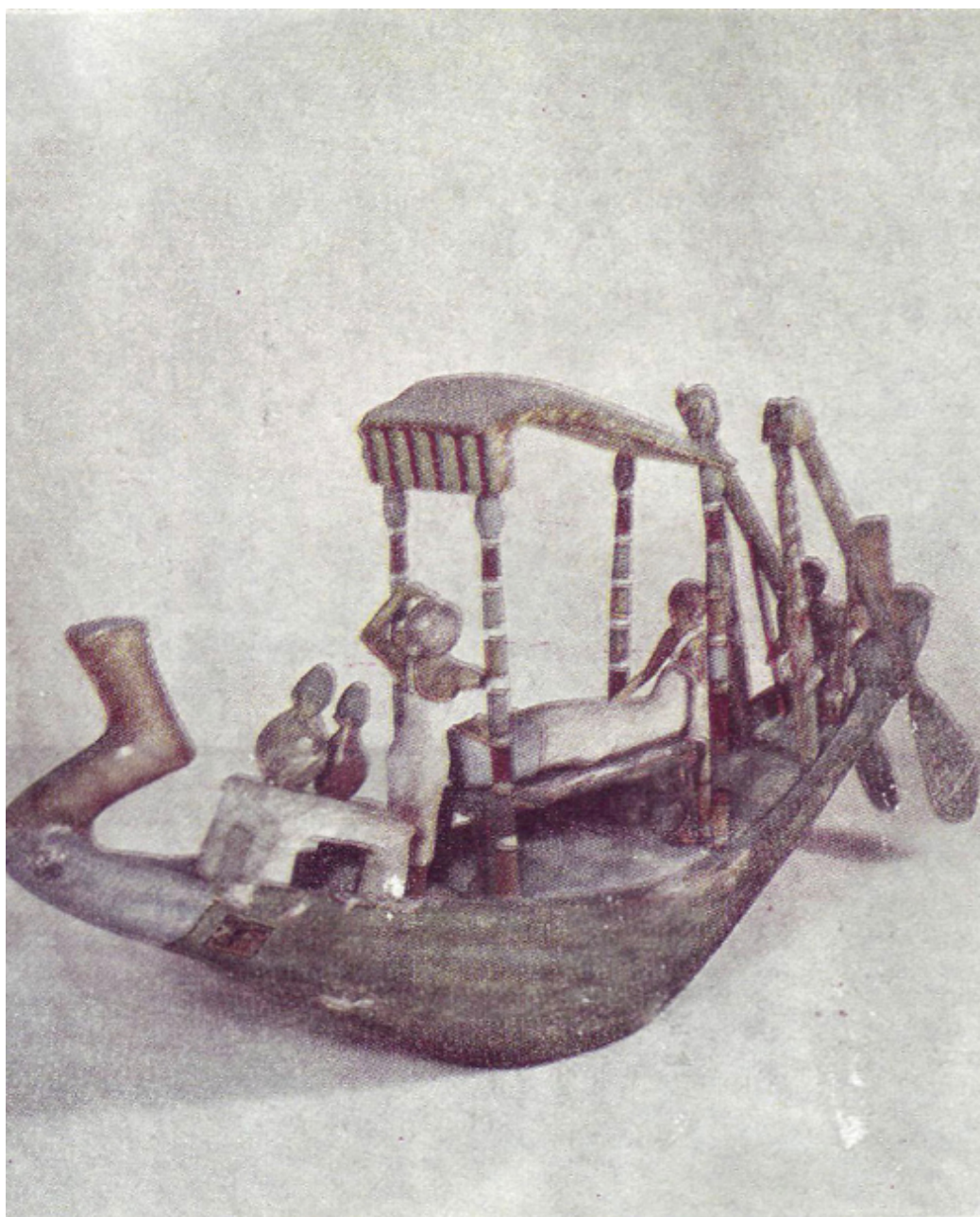

52. Папирус от „Книгата на мъртвите“. 1000 г. пр.н.е.

53. Глава на царица от Амарна. Около 1360 г. пр.н.е.

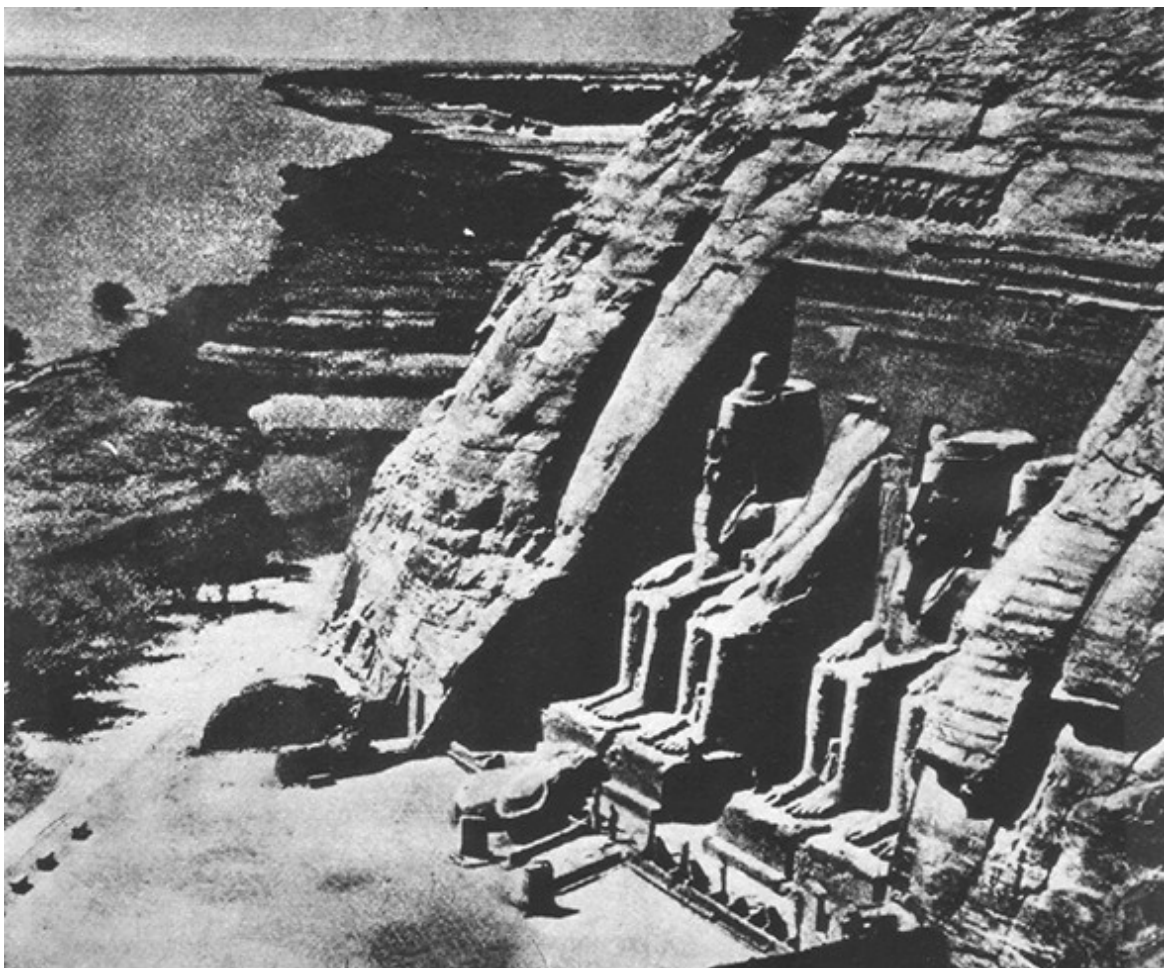

54. Египетска погребална ладийка

55. Дърворезба на дървения стол на Тутанкамон

56. Изглед от фасадата на скалния храм в Абу Симбел с четири статуи на Рамзес II

ТРЕТА ЧАСТ

КНИГА ЗА КУЛИТЕ

„Моят баща и бащата на моя баща са разпъвали тук своите шатри преди мен... Вече дванадесет столетия живеят в тази земя правоверни — а те, слава на Аллаха, еднически познават истинската мъдрост, — но никой от тях не е чувал за някакъв подземен дворец, нито пък онези, които са живели преди тях. И ето виж! Идва някакъв франк от земя, отдалечена на много дни път, отива направо на мястото, взима пръчка и прави черта тук и черта там. «Тук — казва — е дворецът, — а там — казва, — са портите, — и ни показва какво е лежало цял живот под нозете ни, без да знаем. Чудеса! Чудеса! От книгите ли си научил това, от магии ли или от вашите пророци? Говори, о бей! Кажете ми тайната на мъдростта!»“

Из беседата на шейх
Абдер-Рахман с
английския археолог
Лейърд

18. В БИБЛИЯТА Е ПИСАНО...

За съд и наказания чрез асирийците се говори в Библията, за строежа на Вавилонската кула и за разкошната Ниневия, за седемдесетгодишния плен на евреите и за владетеля Навуходоносор, за божия съд над „великата блудница“^[1] и за чашите на неговия гняв, който седем от ангелите му излили над земята край Ефрат. Пророците Исая и Йеремиа описали своите страшни видения за гибелта на „най-прекрасното между царствата“, на „гордостта на халдейци“, което „ще бъде съборено от Бога както Содом и Гомора“, та „хиени ще вият в чертозите им и чакали — в увеселителните домове“.

Векове наред словото на Библията било неоспоримо и всяка нейна буква свята за вярващото християнство. С епохата на Просвещението дошла и критиката. Но същото тава столетие, когато критиката във всички материалистически философии се превърнала в постоянно съмнение, донесло и първите доказателства, че в основата си Библията съдържа някои истини, макар и забулени от множество по-късни измислици.

Равна като длан била земята между реките Тигър и Ефрат. Само тук-там се издигали тайнствени хълмове, над които бушували пясъчните бури и по цяло столетие навявали червена земя на стръмно издигащи се дюни, за да я отвяват наново през следващите пет. Бедуините, които спирали наоколо, за да си починат и нахранят с оскъдната растителност своите камили, не знаели дали под тези хълмове се крие нещо. ПравOVERНИ поклонници на Аллаха и на Мохамеда, неговия пророк, те не били чували нищо за библейските слова, които описвали тази земя. Тук били нужни интуиция и въпроси. Нужна била инициативата на някой енергичен човек от Запада, нужни били няколко копки с кирката...

Човекът, който щял да направи първата копка, се родил през 1803 г. във Франция. На тридесетгодишна възраст той все още нямал никаква представа за задачата, която щяла да стане най-голямата в живота му. По това време той се завърнал от една египетска

експедиция, в която взел участие като лекар. Когато пристигнал в Кайро, носел със себе си много сандъци. Полицията поискала да ги отвори. Сандъците съдържали дванадесет хиляди грижливо набодени насекоми.

Четиридесет години по-късно този лекар и колекционер на насекоми издал петтомен труд за Асирия, който имал не по-малко значение за научното откриване на земята между Тигър и Ефрат, отколкото двадесет и четиритомното „Описание на Египет“ — за опознаване историята на земята край Нил.

* * *

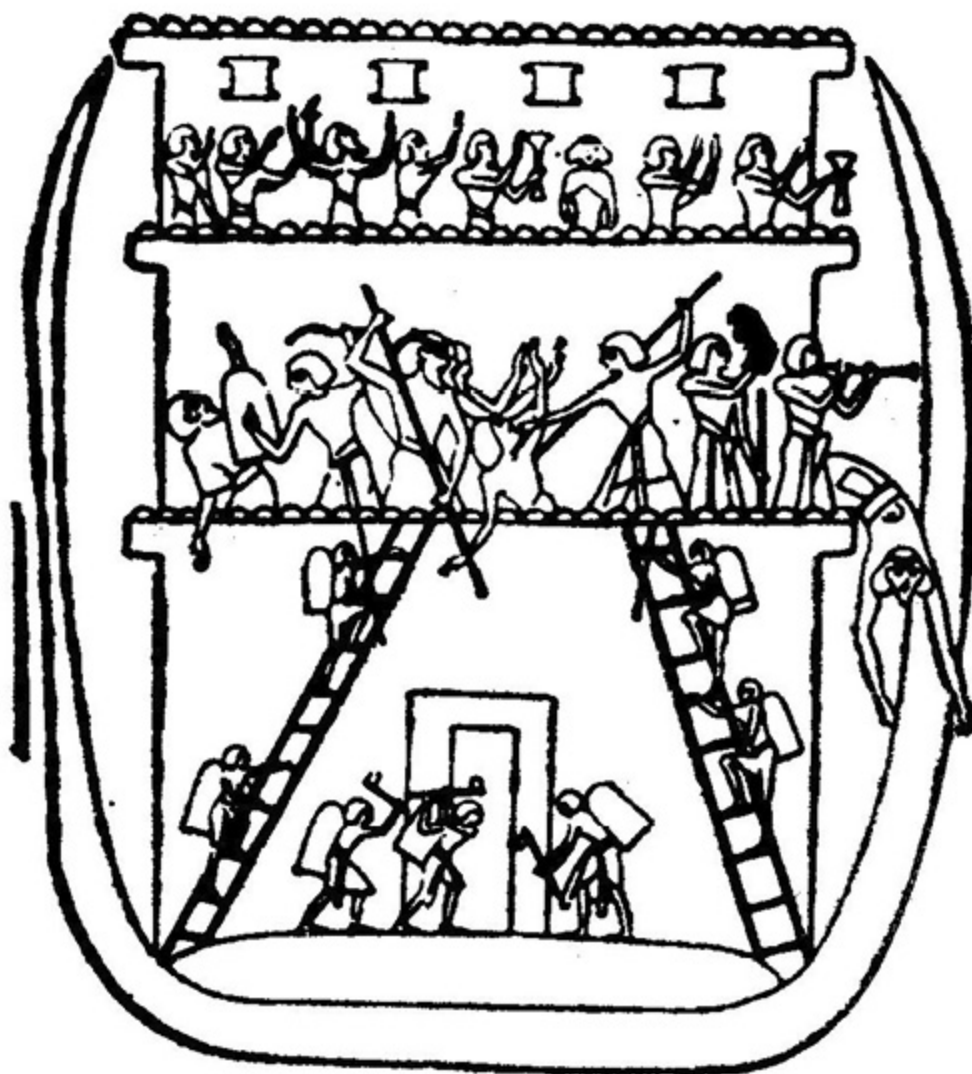
Около сто години по-късно в Германия била публикувана (подобни примери могат да се посочат и във Франция и Англия) книгата на професор Бруно Майснер, „Könige Babyloniens und Assyriens“ („Владетели на Вавилония и Асирия“).

Значението на тази книга за науката било нищожно, но тя и нямала такива претенции, защото искала само да разкаже в популярна форма за владетелите, чиято слава залязла още преди две до пет хиляди години. Истинското значение на тази книга (пък и на всички подобни книги, писани от специалисти в други страни) за нашето описание на развитието на археологията се заключава в това, че тя изобщо можела да бъде написана, и при това написана популярно. „Създаването на такива книги — цитираме от предговора — предполага съответните исторически източници, които да могат да наситят с ярки багри животоописанията на видните мъже и жени, за да възкръснат те като живи пред нас.“

Как стоял обаче въпросът с тези исторически източници? Отминаваме символично преувеличените съобщения на Стария завет и цитираме по-нататък: „Преди не повече от сто години цялата асириология като наука беше още затворена книга, а само до преди няколко десетилетия вавилонските и асирийските владетели бяха за нас нещо като безплатни схеми, за които не знаехме нищо друго освен имената им. Възможно ли е наистина за толкова кратко време да бъде написана историята на древното Двуречие, която обхваща над две

хилядолетия, и при това неговите владетели да се обрисуват като действителни характери?“

Книгата на Майснер (и някои други, публикувани по същото време) показва, че в нашето столетие това било вече възможно. Тя показва, че група разпалени археолози, учени и любители успели за няколко десетилетия да извадят на бял свят цяла една цивилизация. Нещо повече, към книгата е приложена хронологическа таблица, която с изключение на незначителни празнини ни дава имената и датите на почти всички владетели на Двуречието. Тази таблица била съставена от Ернст Ф. Вайднер — една от най-забележителните личности измежду често твърде оригиналните асириолози. Вайднер работел цели двадесет години като втори редактор в редакцията на „Berliner Illustrierte Zeitung“, където редактирал забавни романи и кръстословици. В същото време обаче публикувал значителни статии върху асирийската хронология и издавал международно списание за специалисти, което излизало в няколкостотин екземпляра и се получавало само от университети и частни учени. Едва през 1942 г., когато вълните на съюзническите бомбардировачи направиха невъзможна всякаква научна работа в столицата на „третия райх“, Вайднер приел една професорска катедра в Австрия — за най-голямо учудване на всички сътрудници на „Berliner Illustrierte Zeitung“, които цели двадесет години не подозирали, че споделят работното си помещение с един виден асириолог.

Рис. 21. Превземане на сирийска крепост.релеф върху северната външна стена на големия храм в Мединет Кабу

Значението на една такава книга и на всички подобни книги се заключавало в това, че било въобще възможно те да бъдат написани. Постиженията, които те излагали в популярна форма, били истински триумф на науката, заслужаващ по-висока оценка, отколкото например първата египетска хронология на Лепсиус. В тях са събрани знанията, натрупани от три поколения запалени глави. Те говорят за успехи, постигнати не от отделен човек, а в резултат на неизброими работни часове в канцеларията на френското консулство в Мосул, както и в стаичката на един гьотингенски учител, под палещото слънце между Ефрат и Тигър, както и под люлеещата се лампа на една малка корабна

каюта, където един английски офицер размишлявал над клинообразното писмо.

Този упорит труд е тъкмо затова и най-големият триумф на археологията, защото тук нямало почти никакви следи, които да говорят за някакво велико минало. Тук не се издигали храмове и статуи, както в земите на класическата древност — Гърция и Италия, не стърчали пирамиди и обелиски, както в Египет, и нямало жертвени камъни, които да разказват за хекатомбите на изклани жертви, както в горите на Юкатан и Мексико. Нищо в суровите лица на бедуини и кюрди не говорело за величието на далечните прадеди. Съкровищата им от живи предания не стигали по-далеч от славните времена на Харун Ал-Рашид, а всичко, което било преди това, се губело в здрач и мрак. Живите езици, които се говорили тук, нямали понятна връзка с езиците на миналите хилядолетия.

Затова и този триумф на науката е толкова голям, защото тук изследователите нямали друга опора освен няколко думи от Библията — ако не смятаме разпръснатите хълмове, които никак не подхождали на запрашената равнина между реките, — и може би намерените там няколко глинени отломки, покрити със странни клинообразни знаци, които при това били считани за орнаментална украса. Та нали според думите на един от ранните изследователи те приличали „на следи от птици, бягащи по мокър пясък“!

---

[1] Асирия и Вавилония според Библията. — Б.пр. ↑

19.

БОТА ОТКРИВА НИНЕВИЯ

„Арам-Нахараим“ или „Сирия между реките“ — така се нарича Стария завет горната част на Двуречието. Там се намират градовете, над които някога се изсипал гневът божи. Там, в Ниневия, и по на юг, във великия Вавилон, царували страшните царе, които освен Него почитали и други богове и затова били изличени от лицето на земята.

Тази земя ни е известна под името Месопотамия. Сега тя се нарича Ирак и нейна столица е Багдад. На север граничи с Турция, на запад — със Сирия и Йордания, на юг — със Саудитска Арабия, а на изток — с Персия или днешния Иран.

В Турция извираат двете реки, които превърнали тази земя в люлка на древна култура, така както и Нил създал Египет — Тигър и Ефрат. Те текат от северозапад на югоизток, сливат се недалеч от днешната Басра (в древността не са се съединявали) и се вливат в Персийския залив.

Асирия, или древната земя Ашур, се простирала на север покрай буйния и пълноводен Тигър. Вавилония, или древните Шумер и Акад, се разстилала на юг между Тигър и Ефрат чак до зелените води на Персийския залив. В една енциклопедия от 1867 г. статията за Месопотамия завършва със следните думи: „Най-цветуща била тази страна по време на асирийското и вавилонското владичество. През епохата на арабското господство тя станала седалище на халифа и още веднъж достигнала голям разцвет. Нейният упадък започнал с нашествието на селджуките, татарите и турците, а днес тя е отчасти безлюдна пустиня.“

* * *

Сред тази пустиня се издигали загадъчни хълмове, отгоре плоски, със стръмни склонове, гъсто насечени и напукани като сухото овче сирене на бедуините. Тези хълмове така разпалили

въображението на няколко души, че именно тук, в Двуречието, археологията като наука на кирката и лопатата пожънала своите първи успехи.

Пол Емил Бота направил още като юноша околосветско пътешествие. През 1830 г. той постъпил на служба като лекар при Мохамед Али и взел участие в една египетска експедиция в Сенаар (тогава събирал насекоми). През 1833 г. френското правителство го назначило консул в Александрия. Той предприел пътуване из Арабия, за което написал обемиста книга. През 1840 г. станал консулски представител в Мосул. Както е известно, този град се намира на горното течение на река Тигър. Когато слънцето залязвало, Бота излизал на кон извън града, за да си отдъхне от шума и задухата на базарите. Тогава съзрял странните хълмове...

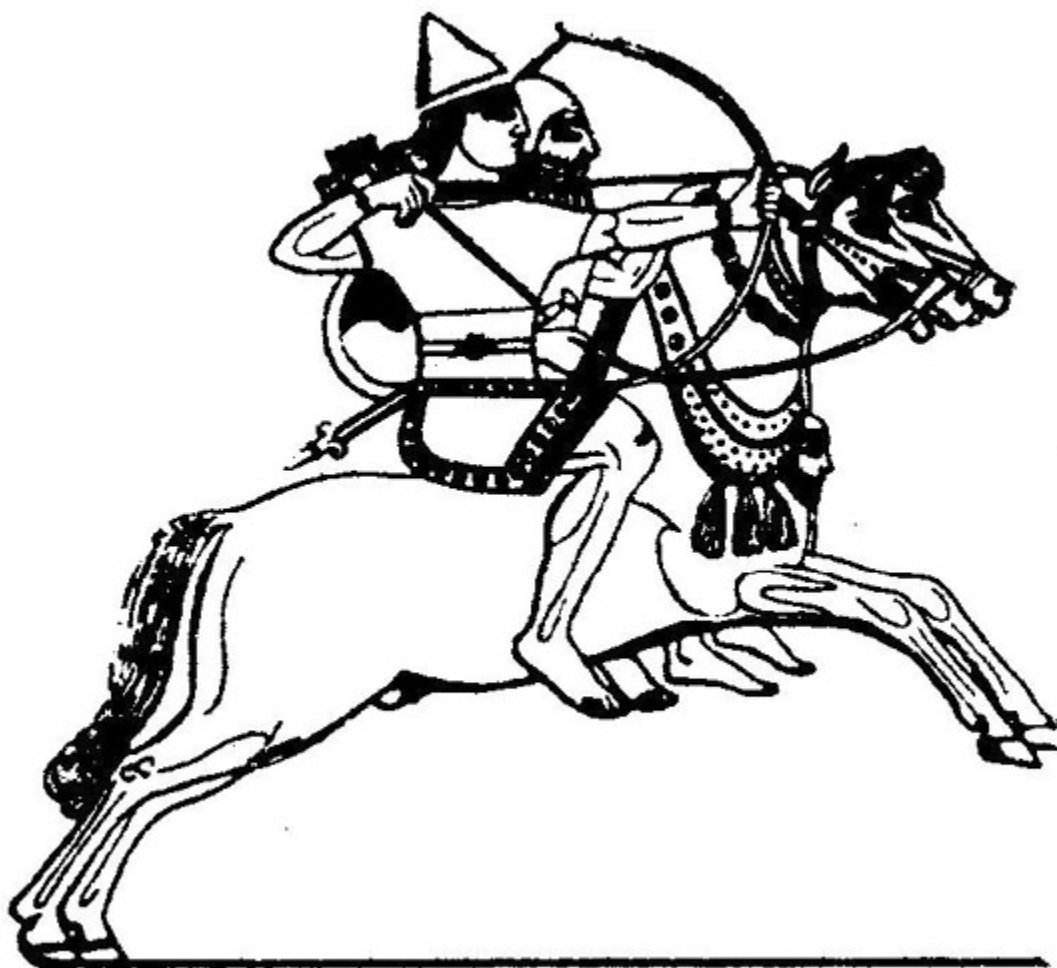
Не може да се каже, че той бил първият, на когото тези хълмове направили впечатление. Други пътешественици преди него — Кинейр, Рич, Ейнсуърт — вече предполагали, че под тях се крият развалини. (Най-интересният от тях бил К. Дж. Рич. Дете-чудо като Шамполион, той започнал едва деветгодишен да изучава източни езици, а на четиринадесет години вече учел китайски. Двадесет и четири годишен станал съветник на Източноиндийската компания в Багдад и пропътувал цяла Месопотамия. Тези му пътешествия обогатили тогавашната наука с много ценни сведения.) Англичани и французи са дали на науката и изкуството много повече дейци от светски тип, отколкото например Русия, Германия или Италия — блестящи представители на своите страни в чужбина, нелишени от склонност към приключения, умеещи да съчетават своите научни и художествени занимания, както и всеобхватния си интерес към всички значителни прояви на човешкия дух с верен усет за изискванията на политиката. (В по-ново време като хора от този тип можем да посочим Пол Клодел и Андре Малро във Франция и полковник Т. Е. Лоурънс в Англия.)

Бота бил също един от тях. Той бил лекар. Интересувал се и от естествените науки. Бил дипломат и умеел да използва връзките си в обществото. Само археолог не бил. За своята бъдеща задача обаче той бил въоръжен с добри познания по езика на местното население, с придобитото през време на пътуванията си умение да общува приятелски с поклонниците на Пророка и, не на последно място, с

неукротима работоспособност, която не смогнали да сломят нито убийственият климат на Йемен, нито блатистите низини край Нил.

Така подготвен, Бота се заловил за работа. Когато днес разглеждаме ретроспективно неговата дейност, виждаме, че той не се е ръководел нито от предварително съставен план, нито пък от смела хипотеза — по-точно казано, осланял се само на някаква неясна надежда, примесена с любопитство; в края на краищата той бил не помалко изненадан от своя успех, отколкото останалият свят. Вечер след вечер той заключвал канцеларията си и с безпримерна упоритост разузнавал из околностите на Мосул. Обикалял от къща на къща, от колиба на колиба и задавал все същите стереотипни въпроси: Имате ли старинни предмети? А стари гърнета? Може би някоя ваза? Откъде сте взели тухлите, с които е построен този обор? Откъде са попаднали тук тези глинени отломки с чудноватите клиноподобни знаци?

Рис. 22. Асирийска кавалерия.

Той купувал всичко, каквото му попадало. Но когато настойчиво заклевал хората да му покажат местата, където намирали тези предмети, всички вдигали рамене и казвали: Аллах е велик и сигурно ги е разпръснал навсякъде, нека само се огледа наоколо.

Бота се убедил, че всички усилия да намери чрез разпитвания някое особено богато находище са напразни, и решил да започне да копае на първия хълм, който му бил под ръка — на Куюнджик.

Поне за Бота изборът на този първи хълм се оказал несполучлив, както и първата година на разкопките му. Защото откритието, че под хълма се криела крепост на Ашурбанипал (или Сарданапал, както го наричали гърците), щяло да бъде направено по-късно от друг. Бота копал напразно.

Нека си представим какво значело за него да издържи този непосилен и продължителен труд, който не давал никакви резултати. Какво значела да копае дни, седмици, месеци наред, без да се опира на ясни указания, а само на смътната представа, че все пак тези хълмове крият нещо, за което си струва да се копае — и да не намери нищо друго освен няколко очукани тухли, покрити със знаци, които никой не можел да разчете, и няколко фрагмента от статуи, толкова разбити, че не можело въобще да се разбере какво представляват, или толкова примитивни на вид, че не подсказвали нищо и на най-живото въображение.

И това продължило цяла година.

Чудно ли е тогава, че след изтичането на тази година, след като безброй пъти бил заблуждаван от сведенията на местните жители, Бота отпратил един бърз арабин, който отново започнал да му разправя на цветист език за някакъв хълм (пак хълм!), където уж се намирали в изобилие всички неща, търсени от „франка“? Че просто искал да го изгони от лагера, когато арабинът не преставал да му досажда с приказките си, че идел от някакво далечно село, че научил за желанията на франка, че въобще обичал франките и искал да му помогне? Тухли с надписи ли търсел? В Хорсабад, където било родното му село, можел да намери колкото си иска. Та той ли нямало да знае, когато сам си бил направил от такива тухли печка и всички от селото му правели така от незапомнени времена?

Бота видял, че не ще може да се отърве от арабина, и изпратил неколцина от своите хора в селото му, което отстояло на около шестнадесет километра. Дал на хората си точни указания какво да правят — защото все пак човек никога не знае...

Решението на Бота да изпрати тази малка експедиция направило името му безсмъртно в историята на археологията. Името на арабина отдавна е забравено. Ала Бота извадил на бял свят първите останки на една култура, която цъфтяла почти две хиляди години и повече от две и половина хилядолетия след това почивала под черната земя, забравена от всички.

Една седмица след като хората на Бота заминали на разузнаване, пристигнал развълнуван първият пратеник. Едва забили лопата в земята, съобщил той, и се показали първите зидове. Изчистили от тях

най-грубите наслойки и се появили надписи, изображения, релефи, страшни животни...

Бота се метнал на коня и препуснал към находището. След няколко часа той вече седял в един изкоп и копираше най-чудновати фигурки на брадати мъже и крилати животни, изображения, необикновени по форма и концепция, каквито не бил виждал дори в Египет и въобще никой европейец не познавал. След няколко дена той събрал там всички свои хора от Куянджик. Кирките и лопатите започнали работа. Появили се зидове — след тях нови и нови. И тогава настъпил моментът, когато вече не можело да има съмнение, че Бота е открил, ако не цяла Ниневия, то поне един от най-разкошните палати на древните асирийски царе. Настъпил моментът, когато той не можел повече да таи в себе си тази увереност и съобщил на света — на Франция, на Париж — за находката.

„Мисля — с гордост пише той и вестниците го печатат с едри букви, — че пръв открих скулптурни изображения, които с право можем да отнесем към епохата, когато е цъфтяла Ниневия!“

* * *

Откриването на първия асирийски дворец не било само вестникарска сензация за Европа, но и новина от първостепенно значение за науката.

Дотогава за люлка на човечеството се смятал Египет, тъй като никъде другаде историята на човечеството не можела да се проследи до такава дълбока древност, както в земята на гробниците с мумиите. Дотогава за Двуречието разказвала само Библията, която за науката на 19 век била „сборник от легенди“. По-голямо значение се отдавало на оскъдните съобщения у античните автори. Техните сведения не били неправдоподобни, но често си противоречали и не могли да се съгласуват с данните от Библията.

Откритието на Бота доказвало ни повече, ни по-малко, че в Двуречието някога действително е цъфтяла една поне толкова древна

— а ако се вярвало на Библията, — дори още по-древна култура, която достигнала величие и могъщество и накрая загинала от огън и меч.

Франция изпаднала във въодушевление. Най-щедро били поставени на разположение всички средства, за да се облекчи по-нататъшната работа на Бота. Той копал три години — от 1843 до 1846. Работел упорито въпреки трудностите, причинявани от климата, годишните времена, местното население и пашата — турския губернатор, — който се разпореждал в тази земя като самовластен деспот. Този алчен административен чиновник виждал само едно обяснение за неуморната работа на Бота: търсенето на злато!

Той отвличал работниците на Бота и ги заплашвал с мъчения и затвор, за да се добере до тайната му. Обградил Хорсабадския хълм с кордон от стража, изпращал доклади в Цариград. Но нищо не било в състояние да сломи упоритостта на Бота. Ненапразно той бил дипломат и на интригите отговарял с интриги. Най-после пашата издал на французина официално разрешение. Неофициално обаче забранил на местните жители под страх от ужасни наказания да оказват каквато и да е помощ на франка, който със своите разкопки целял само едно: да издигне крепост срещу свободата на всички месопотамски народи.

Бота непоколебимо продължил работата си.

Появил се дворецът, разположен на огромни тераси. Множеството изследователи, които веднага се нахвърлили върху първите съобщения на Бота, познали в него двореца на цар Саргон, за който се говори в пророчествата на Исая — летен дворец в покрайнините на Ниневия, своеобразен Версай, един гигантски Сан-Суси от 709 г. пр.н.е., построен след покоряването на Вавилон. Стена след стена се показвали изпод земята, разкривали се чертози с богато украсени портали, с разкошни зали, с коридори и стаи, харем с три отделения и останки от терасовидна кула.

Изобилието на скулптури и релефи било поразително. Загадъчният народ на асирийците бил изведнъж изтръгнат от мрака на древността. Тук били техните изображения, техните оръжия и сечива, тук можело да се видят те във всекидневния им живот, на война и на лов.

Лишени от защитния земен слой обаче, скулптурите, много от които били изработени от нетраен алабастр, се разпадали под горещото дихание на пустинята. Тогава по поръчение на

правителството се притекъл на помощ Йожен Наполеон Фланден, известен художник, пътешествал из Персия и публикувал няколко издания с рисунки на старини; той станал за Бота това, което бил Денон за „Египетската комисия“ на Наполеон. Но Денон рисувал паметници, които продължавали да съществуват, а тук Фланден се мъчел да скрепи върху хартията това, което се разпадало пред очите му.

Бота успял да натовари известен брой скулптури на салове. Но Тигър, който в горното си течение е буйна и необузdana планинска река, не изтърпял необикновения товар. Саловете започнали да се клатят и въртят, загубили стабилност и се преобърнали, а асирийските божества и царе, които току-що били изтръгнати от мрака, потънали отново.

Бота не се обезсърчил. Нов товар тръгнал надолу по реката. Този път били взети всички възможни предпазни мерки и плаването минало благополучно. Скъпоценните каменни находки били натоварени на кораб и един прекрасен ден първите асирийски статуи и релефи се озовали на европейска земя. След няколко месеца те били изложени в парижкия Лувър.

Бота обаче се заел с подготовката на обширна илюстрирана публикация. Изданието било възложено на комисия от девет учени. Между тях бил Бюрнуф, който скоро станал един от най-изтъкнатите френски археолози (четвърт век по-късно Шлиман често го цитира, наричайки го „моя учен приятел“) и един англичанин на име Лейърд, чиято слава не след дълго щяла да затъмни славата на Бота. Още тогава Лейърд вървял по стъпките на Бота, а по-късно станал един от най-щастливите археолози, забили някога кирка в наносите на хилядолетията.

Въпреки това името на Бота, този пионер на асирийска земя, не потънало в забрава. Вярно е, че като пионер в Асирия той „копаел“ безогледно — подобно на Белцони в Египет — и търсел плячка за Лувъра. (И пак един френски консул, Виктор Плас, поел в Ниневия като „колекционер“ същата роля, която Мариет изиграл в Кайро.) Така или иначе книгата на Бота се нарежда между класическите трудове на археологията. Нейното заглавие е: „Monuments de Ninive découverts et décrits par Botta, mesurés et dessinés par Flandin“ („Паметници на Ниневия, открити и описани от Бота, измерени и нарисувани от

Фланден“). Тя излязла в пет тома през 1849 — 1850 година. Първият и вторият том съдържат изображенията на архитектурни паметници и скулптурата, в третия и четвъртия са събрани надписите, в петия са дадени описанията.

РАЗЧИТАНЕТО НА КЛИНООБРАЗНОТО ПИСМО

В чии ръце попаднала тази книга? Кой можел да прочете третия и четвъртия том? За кого били разбираеми събраните там надписи?

Историята на всички научни постижения показва, че от откритието до неговото практическо използване често минава дълго време.

Докато Бота наред със скулптурите събирал и покритите със странни клинообразни знаци глинени плочки, които давал да прерисуват и след това изпращал в Париж (без сам да има и най-малка представа как трябвало да се четат тези знаци), из цяла Европа и Близкия изток работели редица учени, които вече държали в ръцете си ключа за разчитането им.

Изглежда невероятно, но тези хора наистина държали от дълго време — всъщност цели четиридесет и седем години, преди да излезе книгата на Бота! — ключа за разчитане писмеността на древното царство, за което той пръв им представил по-обширни сведения. За да напреднат с дешифрирането, учените се нуждаели само от нови и различни надписи, по-точни и по-многобройни от тези, с които разполагали дотогава. Всъщност основните открития във връзка с разчитането на клинообразната писменост били направени още по времето, когато от двореца на Саргон не била разкопана нито една стена, а за Ниневия, където Лейърд току-що забил лопата, не се знаело нищо повече от казаното в Библията. Сега, след като Бота извършил своето пионерско дело, последвано от откритията на Лейърд и обогатено със сведенията, придобити от един смел англичанин, който недалеч от мястото на разкопките се спуснал с помощта на полиспасти по една отвесна скала само за да снее копие от един надпис — сега вече резултатите от разкопките, откритията и дешифровките, развитието и постиженията на езикознанието и на всеобщата история на древните народи създали само за едно десетилетие толкова солидна научна база, че от средата на миналия век науката била напълно готова да обработи веднага всяко ново откритие на археолозите.

Трябва да отбележим не без удоволствие, че човекът, който пръв направил решителната крачка към разчитането на клинообразното писмо, извършил това не от научна любознателност, от жаждата за нови знания. Германец по народност, този многообещаващ двадесет и седем годишен младеж преподавал през 1802 г. като помощник-учител в градското училище в Гьотинген. С помощта на метод, който завинаги ще си остане гениален, той разчел първите десет знака на клинообразното писмо, и то заради един облог!

* * *

Нашите най-ранни сведения за съществуването на клинописни текстове датират от 17 век. Италианският пътешественик Пиетро дела Вале изпратил първите копия в Европа. През 1693 г. Астон поместил в „Philosophical Transactions“ два реда клинообразно писмо, прекопирани от някой си Флауър, агент на Източноиндийската компания в Персия. Най-възбуждащи известия не само за надписи и паметници, но и за земята и хората от онези краища донесъл Карстен Нибур. Роден в Хановер, той бил на служба при Фредерик V Датски и от 1760 до 1767 г. пропътувал заедно с други учени земите на Изтока. В продължение на една година всички участници в експедицията с изключение на Нибур умрели. Неустрашимият Нибур продължил пътешествието сам, завърнал се жив и здрав в родината си и издал книгата „Описание на пътувания из Арабия и други съседни земи“ — същата книга, която по време на египетската експедиция Наполеон постоянно носел със себе си.

Първите копия от клинописни надписи, които по различни пътища стигнали до Европа, били непълни, осакатени и лошо прерисувани (дори през 18 век именитият английски ориенталист Хайд заявил, че те са каменни орнаменти, а не букви), и повечето от тях били дошли съвсем не от асиро-вавилонска земя в тесния географски смисъл на това понятие. Почти всички произхождали от едно огромно поле с развалини на седем мили североизточно от Шираз, което още Нибур с право смятал за останките на древния Персепол.

Тези развалини принадлежали на една по-късна цивилизация от онази, която Бота извадил на бял свят през четиридесетте години на 19

век. Те били останки от резиденцията на Дарий и Ксеркс, от огромния дворец, който разрушил Александър Македонски. „През време на едно пиршество — пише Диодор, — когато той вече не бил господар на разума си.“ За това пиршество разказва и Клитарх, но той добавя, че атинската танцовачка Таис в бясното опиянение на танца грабнала факел от олтара и го запратила между дървените стълбове на двореца, а пияният Александър и неговите приближени последвали примера ѝ. (По повод на тези сведения Дройзен отбелязва в своята „История на елинизма“, че тук „с необикновен талант се съчиняват истории за сметка на историята“.) В този дворец през Средновековието живеели и управлявали ислямски князе. По-късно сред неговите руини пасели овце. Първите пътешественици отмъквали оттам каквото могли — едва ли има голям музей, който да не притежава фрагменти от персеполски релефи. Фланден и Кост рисували развалините на двореца. Андреас и Щолце ги фотографирали още през 1882 г. Подобно на римския Колизей и дворецът на Дарий служел за каменоломна. Миналият век бил свидетел как от десетилетие на десетилетие развалините все повече се рушали. По поръчение на института за ориенталистика при Чикагския университет Ернст Херцфелд проведе от 1931 до 1934 г. първите действително методични изследвания на развалините, благодарение на които се взеха и ефективни мерки за тяхното запазване.

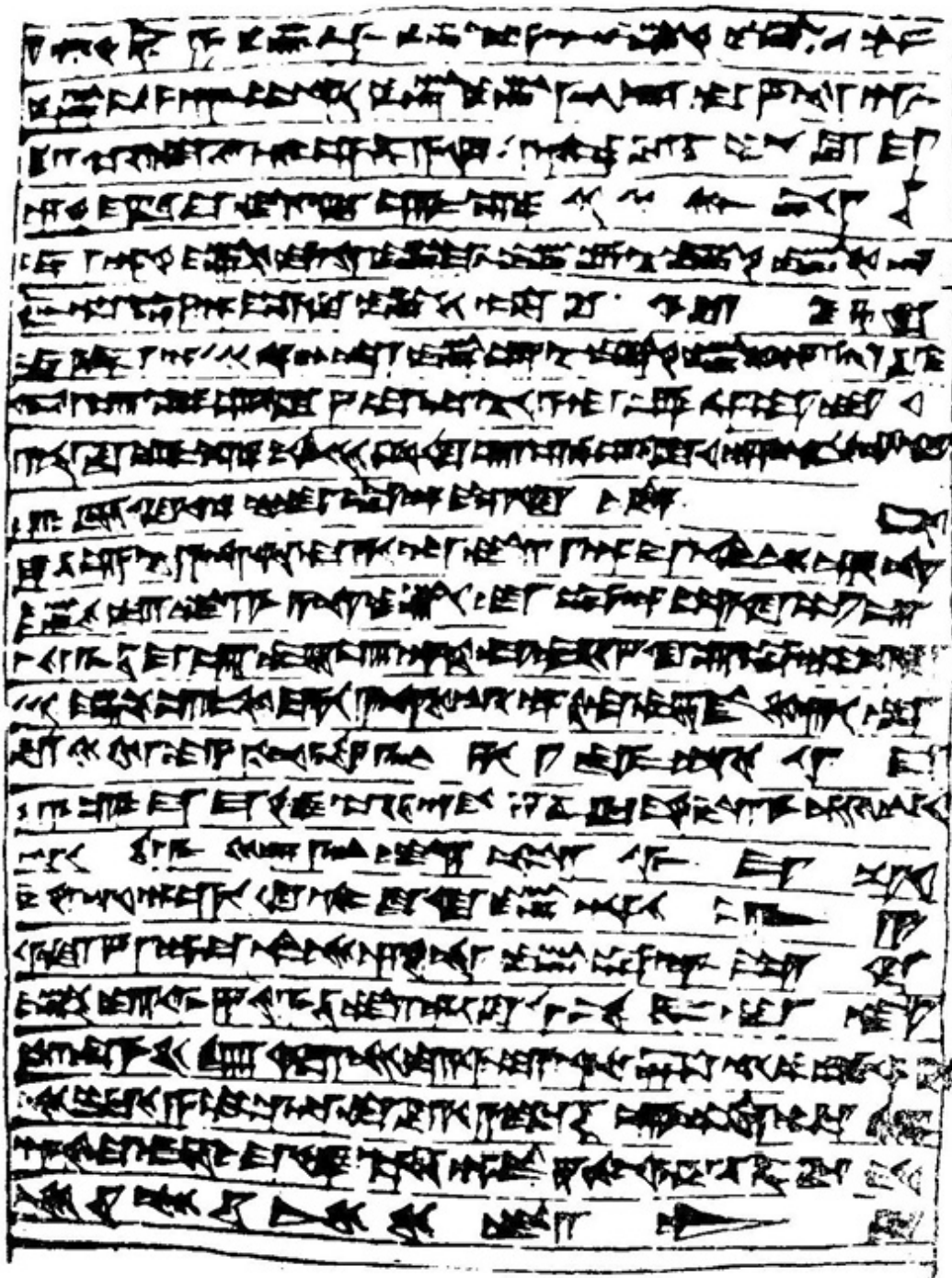

Рис. 23. Развит клинописен цилиндър на Ашурбанипал. На тринадесетия ред царят съобщава, че е поставил основите на един храм: „Тъкмо по това време аз построих наново Емах, храма на богинята Нинмах във Бабил (Вавилон).“ Последните четири реда съдържат една закана: „Който с коварна умисъл заличи документ с моето име, унищожжи го или го пренесе на друго място, нека него

прокълне Нинмах пред Бел и Саратея, нека унищожси неговото име и неговото семе във всички земи.“

Никъде другаде в света няма такова наслояване на различни цивилизации, както в тези земи. Можем да си представим следния случай: Някакъв арабин донася на един археолог в кабинета му в Багдад няколко плочки, покрити с клинообразно писмо. В тези плочки, намерени може би в околностите на Бехистун, се говори за персийския цар Дарий. Археологът, който винаги държи под ръка своя Херодот, получава потвърждение както от гръцкия историк, така и от съвременните изследователи, че към 500 г. пр.н.е. Дарий се намирал на върха на своята мощ и бил самодържец на огромна империя. Проучвайки други плочки, археологът намира съобщения за стари родословни връзки, за войни, опустошения и кръвопролития.

Той би могъл да намери известия за Хамурапи, владетеля на друга огромна държава, която около 1700 г. пр.н.е. била в своя разцвет, или за цар Синахериб, а следователно и за трета огромна държава от края на 8 и началото на 7 век пр.н.ера. И за да не се прекъсне цикълът от сведения за огромни царства, достатъчно е археологът да тръгне подир своя арабин.

Ще го намери на най-близкия ъгъл, приклепнал сред други хора, да слуша със затаен дъх думите на уличния разказвач, който с монотонен, напевен глас и ефектни паузи разказва за Харун, за приказния халиф, който на върха на своята мощ и слава на мъдрец около 800 г. от н.е., по времето, когато на Запад, в Европа, царувал Карл Велики. Добавим ли към всичко това и нашите най-нови познания за Двуречието, ще установим, че на територията между днешния Дамаск и Шираз са се изредили шест големи и могъщи цивилизации, всяка от които е упражнявала всеобхватно влияние върху древния свят. Тези култури, притиснати в това тясно пространство, се преплитали и обогатявали една друга, но все пак запазили своята самобитност и изпълнили с бурната си летопис пет хилядолетия — пет хилядолетия история, нерядко страшна, но и често величава история на човечеството! В сравнение с многобройните културни наслоения, на които се натъква археологът в Месопотамия, деветте пласта, открити от Шлиман при разкопките в Троя, представляват скромнен проблем. Защото тия девет пласта криели само една култура със световноисторическо значение. А културните пластове без значение в

Месопотамия нямат брой. Та само един акадски град от третото хилядолетие пр.н.е. лежал върху пат наслоения от други култури. По това време Вавилон не бил още роден!

Ясно е, че през такива огромни периоди от време заедно с всичко останало се изменяли не само езиците, но и писменостите. Тъй както от йероглифи до йероглифи има разлика, така и едно клинообразно писмо се различава от друго. Изпратеното от Бота в Париж изглеждало съвсем различно от онова, което Нибур донесъл от Персепол. Но именно тези персеполски надписи (затова и във всички най-ранни публикации относно разчитането на клинописа не се говори никога за асирийски или вавилонски, а само за персеполски надписи), тези плочки, датиращи отпреди две и половина хилядолетия, послужили като ключ за разчитането на всички останали надписи, които сега започнали да се появяват изпод развалините в долината между Тигър и Ефрат.

* * *

Тяхното разчитане е наистина гениално дело. То е едно от майсторските постижения на човешкия ум и е равностойно на най-големите научни и технически построения на човешката мисъл.

Георг Фридрих Гротефенд е роден на 9 юни 1775 г. в немското градче Мюнден. Учил в гимназията на своя роден град, по-късно в Илфелд, а след това следвал филология в Гьотинген. През 1797 г. станал помощник-учител в градското училище, през 1803 г. — помощник, а после и заместник-директор на гимназията във Франкфурт на Майн. В 1817 г. основал научно общество за немски език. През 1821 г. бил назначен за директор на лицей в ХанOVER, в 1849 г. се пенсионира, както и подобавало на чиновник, и починал на 15 декември 1853 година.

И ето, че когато бил на двадесет и седем години, на този иначе крайно благоразумен човек, чийто живот протекъл без всякакви приключения и екстравагантни увлечения, му хрумнало при някакъв гуляй да склучи абсурдния облог, че може да намери ключа за разчитане на клинообразното писмо. На разположение той имал само няколко лоши копия от персеполски надписи. Ала Гротефенд се заловил с младежка самоувереност за работа. И той постигнал това,

което най-добрите съвременни учени смятали за невъзможно. През 1802 г. представил на Академията на науките в Гьотинген първите резултати от своите проучвания. Между многобройните му по-късни филологически трудове, днес вече безинтересни и отдавна забравени, неговите „Beiträge zur Erläuterung der persepopolitanischen Keilschrift“ („Приноси към обяснението на персеполското клинообразно писмо“) никога не ще бъдат забравени и не ще загубят своето значение.

Рис. 24. Клинописен надпис от каменната стена на Северната крепост във Вавилон. Гротефенд още не е бил в състояние да разчете този надпис, който съдържа съобщение на Навуходоносор: „Стената на двореца във Вавилон направих от планински камъни.“ След това е записана една молитва.

До какви данни от дотогавашните изследвания имал достъп Гротефенд?

Персеполските надписи били крайно разнородни по характер. Някои от плочките съдържаха три различни вида писменост, разположени една до друга в три ясно разграничени колонки. Тогавашните учени, а следователно и младият хуманист Гротефенд, познавали доста добре историята на старите перси, владетелите на Персеполис, и то главно от гръцките автори. Знаело се, че около 540 г. пр.н.е. Кир нанесъл на вавилонците съкрушително поражение, положил основите на първата персийска държава и така сложил завинаги край на вавилонското царство. Близко до ума било, че поне един от тези надписи би трябвало да бъде на езика на завоевателите. Според друга една хипотеза, която изхождала от общоприетата представа, че най-важното обикновено се поставя в средата, много вероятно било староперсийският надпис да се намира в средната колонка. Освен това на изследователите направили впечатление една група знаци и един единичен знак, които се срещали извънредно често в надписите. Те предполагали, че тази група знаци може би означава думата „цар“, мисъл, на която ги навеждал опитът от изучаването на другите

паметници. А самостоятелния знак — наклонен клин в посока отляво надясно — смятали за разделител на думите.

Това било всичко. А то било поразително малко. Защото тези твърде оскъдни хипотези дори не давали указания от коя страна да се четат надписите, нито пък кой бил горният и кой долният край на плочките, да не говорим за това, дали тази писменост трябвало да се чете отляво надясно или отдясно наляво.

Гротефенд, свикнал още от младини да разчепква нещата из основи, започнал всичко отначало.

Шамполион, който точно двадесет години по-късно разчел йероглифите, бил изправен — като се вземат пред вид условията — пред един далеч не толкова сложен проблем. Гротефенд не разполагал с триезичен камък, който да му предлага готов и ясен превод. Та той не познавал нито един от трите езика, на които били написани наредените един до друг надписи! Не му оставало нищо друго, освен да започне с тяхното точно описание.

Най-напред той обосновал твърдението, че клинообразните знаци са писменост, а не орнамент. След това, изхождайки от липсата на всякакви криви линии, посочил, че тези знаци не били пригодни за „писане“, а само за издълбаване в твърда материя. (Днес знаем, че тази така неудобна за нас писменост напълно задоволявала нуждите на цялостния политически и стопански живот на Месопотамия и древна Персия чак до времето на Александър Македонски. Вместо писарите от някой склад да поставят предварително отпечатан формуляр с копие и индиго на пишеща машина, те вземали прясно омесени, още меки глинени плочки, издълбавали в тях с тръстиково перо наименованията и количествата на стоките, оставяли си един екземпляр, а другия давали на купувача. След това двете плочки се изпичали бързо в пещта и ставали толкова твърди, че надживели всякаква хартия и след три хилядолетия все още ни дават точни сведения.)

След това Гротефенд доказал, че клиновете сочат предимно в четири направления, но винаги така, че главната посока остава от горе на долу или отляво надясно. Ъгловидните клинове, образувани от два клина, са отворени винаги надясно. Въз основа на тези наглед прости констатации той направил първия извод относно четенето на надписите: „Те трябва да се държат винаги така, че върховете на вертикалните клинове да сочат надолу, върховете на напречните —

надясно и отворените страни на ъгловидните клинове — също надясно. Съблюдаваме ли това правило, ще установим, че клинообразното писмо не се е писало вертикално, а винаги хоризонтално и, че страничните фигури, изобразени на гемите и цилиндрите (встрани от текста), не играят никаква роля за определяне посоката на писмото.“ От това обстоятелство Гротефенд извадил същевременно и заключението, че този вид писменост трябва да се чете отляво надясно, което само на нас, европейците, ни се струва напълно естествено.

Всичко това обаче било още далеч от същинското разчитане. Сега Гротефенд се озовал пред решителната крачка. Фактът, че успял да направи тази крачка, показва неговата гениалност.

Между другото гениалността предполага умението да се открие в сложното простото и да се долови основният принцип в дадена конструкция. Гениалното, решаващото хрумване на Гротефенд било наистина изумително просто.

Не е допустимо, казал си той, че някои привички при надписването на паметниците (а всички клинописни текстове, с които разполагал, били копия от надписи върху паметници) могат да се променят изведнъж. Надписът „Почивай в мир“ на гробищата в неговата родина се срещал навсякъде над гробовете на дедите и прадедите и вероятно щял да седи и над гробовете на децата и внуците им. Защо тогава постоянните начални думи, които се срещали върху познатите му новоперсийски паметници, да не се повтарят и при древноперсийските, ако било вярно предположението, че една от колоните е на древноперсийски език? Защо персеполските надписи да не започват така, както винаги започвали по-късните, известните му надписи:

„Х, велик цар, цар на царете, цар на А и Б, син на У,
велик цар, цар на царете...”

т.е. със стереотипно изброяване на родословието? Тази мисъл била гениално развитие на изказаната още преди него догадка, че една от често срещащите се клинописни групи може би означавала думата „цар“. Но нейното значение било много по-голямо, защото тя веднага водела до следните заключения: ако предположението било вярно в

буквален смисъл, то първата дума трябвало да означава името на царя, след нея трябвало да идва знакът-разделител на думите, а след него — две думи, от които едната трябвало винаги да означава „цар“. И тази дума „цар“ трябвало да се повтаря често в първата част на надписа!

Тук, разбира се, можем да предадем само основните моменти в по-нататъшните, твърде сложни ходове на мисълта на Гротефенд. Не е необходимо голямо въображение, за да си представим тържествуващата радост на младия помощник-учител, когато тук, в тихото градче Гьотинген — отдалечено на хиляди километри от местата, където се намирали оригиналите на неговите надписи, и на три хиляди години от времето, когато те били писани — той установил, че неговите хипотези били правилни! Впрочем това е малко силно казано. Наистина той открил на няколко пъти очакваната поредица от думи. Среждал често и думата, която трябвало да означава „цар“, но щял ли да се намери някой, който да признае това за доказателство? А и строго погледнато, какво собствено постигнал той с това откритие?

Гротефенд проверил отново получените до този момент резултати. И тогава открил, че на почти всички плочки с надписи, които имал на разположение, се срещали само два различни варианта на първите клинописни групи. Колкото и да сравнявал, той се натъквал все на същите две групи, на същите две начални думи, които според неговата теория трябвало да означават името на някакъв цар. А намерил надписи, които съдържали и двете имена!

Мислите на Гротефенд се тълпели една след друга. Какво друго можело да означава това според неговата теория, ако не, че всички надписи и паметници, чиито копия лежали пред него, били свързани с имената само на двама царе? И не било ли твърде вероятно, че тук ставало дума за баща и син, тъй като на някои плочки имената на тези царе се срещали едно до друго?

Когато тези имена се явявали поотделно, след едното от тях стояла групата знаци за думата „цар“, но не и след другото. Тогава според неговата теория трябвало да се получи следната схема:

„X-цар, син на Z
У-цар, син на X-цар...“

Трябва да сме наясно, че всичко установено досега от Гротефенд било хипотеза, опираща се само на по-честата употреба на някои знаци, тяхното повторение и последователност. Можем да си представим какво трескаво вълнение го обзело, когато при проверката на тази последна схема той изведнъж съзрял ясно пред себе си пътя към доказателството, към действителното, вече необоримо доказателство на своите теории. Внимателният читател, който живее във век, обичащ кръстословиците и гимнастиката на ума, може да вземе участие в тази проверка, преди да продължим нашия разказ. Какво прави впечатление тук?

Едва ли можем да отминем пътя към решението! От решаващо значение за следващата крачка е една празнина в схемата, по-точно казано, отсъствието на една дума. И тази дума е титлата „цар“ след името, означено в схемата с буквата „Z“.

Ако схемата е вярна, тогава тя означава една родословна верига — дядо, баща и син, от които бащата и синът са царе, но не и дядото. Сега вече Гротефенд можел да въздъхне с облекчение: Ако успее да открие в редицата на известните ни персийски царе родословна група, която да отговаря на тази схема, това ще бъде доказателство за правилността на моята теория и аз ще съм разчел първите думи на клинообразното писмо!

Време е да оставим Гротефенд да говори сам за тази решителна фаза на дешифровката:

„Вече напълно убеден, че тук трябва да се търсят двама царе от династията на Ахеменидите, защото смятам историческите сведения на гърците като съвременници и добросъвестни разказвачи за най-достоверни от всички други, започнах да проучвам генеалогията на царете, за да установя чии имена най-добре прилягат на знаците Е надписите. Не можеха да бъдат Кир и Камбиз, защото двете имена в надписите не започваха с един и същ знак, а за Кир и Артаксеркс въобще не можеше да става дума, защото в сравнение със знаците първото име беше твърде късо, а второто — твърде дълго. Оставаха ми следователно само имената на Дарий и Ксеркс, и те така лесно се вместили в знаците на схемата, че не можех да се съмнявам в

правилността на избора. Освен това в надписа на сина беше прибавена царска титла към името на бащата, но не и в надписа на бащата, нещо, което се потвърждаваше от всички персеполски надписи на всички видове писменост!“

Това било доказателството. Не само Гротефенд, който вярвал в своята теория, но и всеки непредубеден критик трябвало да се преклони пред убедителната сила на едно логическо умозаклучение.

Оставало обаче да се направи още една, последна крачка. Дотогава Гротефенд изхождал от гръцката транскрипция на царските имена, както я предавал преди всичко Херодот. И той пише по-нататък, като се позовава на името на дядото, което му било известно:

„Тъй като при едно правилно разчитане на имената трябваше да ми станат известни повече от дванадесет букви, между които и всички букви в царската титла с изключение на една, въпросът беше да дам на тези познати ни само от сведенията на гърците имена персийската им форма, за да мога чрез правилното определяне на всеки знак да разчета царската титла и така да отгатна езика, на който са били написани тези надписи. От Зенд-Авеста (събирателно название на свещените книги на персийците) научих, че името Хистасп е звучало на персийски Гошасп, Густасп, Кистасп или Вистасп; така получих първите седем букви от името Хистасп в надписите на Дарий, а трите последни знака бях вече открил при съпоставянето на всички царски титли.“

Началото било поставено.

Сега следвали само подобрения. Чудното е, че изминали повече от тридесет години, преди да бъдат направени нови, действително решаващи открития. Те са свързани с имената на французина Емил Бюрнуф и норвежеца Кристиан Ласен, чиито изследвания били публикувани през 1836 година.

Едно е странно тук. Името на Шамполион, който разчел йероглифите, е известно на широки кръгове. Ала едва ли някой знае още името на Гротефенд. В училищата не учат за него, а дори някои от днешните енциклопедии или го забравят, или пък бегло го споменават в библиографските бележки. И все пак именно на него и само на него принадлежи първенството на решаващото откритие, което тепърва дало възможност да се оцени историческото значение на грандиозните разкопки в Двуречието.

Ние говорим тук за първенство, защото и при разчитането на клинописа станало същото, както при толкова други открития и изобретения на човека — разчитането било направено два пъти! Един англичанин успял да дешифрира клинообразното писмо съвсем независимо от Гротефенд, и то — което е най-странно — не само по-късно от Гротефенд, но и след подобренията, направени от Бюрнуф и Ласен (първата му значителна работа била публикувана през 1846 година).

На този англичанин обаче било съдено да отиде много по-далеч от своите предшественици. Той пренесъл знанията за клинообразното писмо от кабинетите на учените в университетите. От стадия на дешифриране преминал към стадия на преподаване и по този начин направил тези знания достъпни за многото учени, които били необходими за обработването на все по-обилния материал от надписи, излизащ на бял свят. Защото един прекрасен ден била намерена цяла библиотека — библиотека от глинени плочки! (Но тази история трябва да бъде разказана по-късно.) Добра представа за богатия материал, който криели земите между Тигър и Ефрат, ни дава следният факт: броят на клинописните плочки, които експедицията на американеца от немски произход В. Хилпрехт открила от 1888 до 1900 г. в Нипур, е толкова голям, че тяхното разчитане и публикуване не е завършило и до днес.

21.

ПРОВЕРКА НА РЕШЕНИЕТО

През 1837 г. английският майор на служба в персийската армия Хенри Кресуик Ролинсън се спуснал с помощта на полиспаст по отвесните скали край Бехистун в Персия с единствената цел да снесе копие от един надпис, издълбан в скалите.

След французина Бота този англичанин е вторият, който съумял да съчетае интереса си към асириологията с живота на политик и светски човек.

Колкото животът на Гротефенд бил живот на типичен чиновник, толкова неговият бил изпълнен с приключения. Интересът му към древна Персия се породил при една случайна среща. На седемнадесет години той бил юнга на един кораб, който плувал покрай нос Хорн за Индия. За да развлеча по някакъв начин пасажерите през време на дългото пътуване, започнал да издава корабен вестник. Енергичният седемнадесетгодишен редактор допаднал на един от пътниците — сър Джон Малкъм, губернатор на Бомбай и изтъкнат ориенталист. Дватама разговаряли с часове, и то, разбира се, за неща, които интересували сър Джон Малкъм — за историята на Персия, за персийския език и литература. Тези разговори щели да окажат решително влияние върху личните наклонности и интереси на Ролинсън до края на живота му, дори и тогава, когато след години той бил изцяло погълнат от отговорни политически задачи.

Той се родил през 1810 г., в 1826 г. постъпил на военна служба в Източноиндийската компания, а през 1833 г. бил вече майор в Персия. През 1839 г. станал политически агент в Кандахар, Афганистан, в 1843 г. — консул в Багдад, а в 1851 г. — и генерален консул, като същевременно бил повишен в чин подполковник. През 1856 г. Ролинсън се завърнал в Англия, където бил избран в Парламента, и същата година влязъл в управителния съвет на Източноиндийската компания. През 1859 г. бил назначен за британски посланик в Техеран. От 1865 до 1868 г. бил отново член на парламента.

Когато Ролинсън започнал да се занимава с клинописни текстове, той се заловил със същите плочки, които послужили за основа на изследванията на Бюрнуф. И станало нещо невероятно: без да има най-малка представа за извършеното от Гротефенд, Бюрнуф и Ласен, той разчел почти по същия начин, както Гротефенд, имената на трима персийски царе: Дараявауш (древноперсийската транскрипция на името Дарий), Кшаярша и Виштаспа! Освен това дешифрирал още четири други имена и няколко думи, в чието правилно четене не бил твърде сигурен. Когато през 1836 г. му попаднали за пръв път публикациите на Гротефенд и той сравнил своята азбука с азбуката на неизвестния гьотингенски учител, установил, че е отишъл значително по-напред от него.

Сега вече имал нужда само от надписи с нови и нови имена.

* * *

В местността Багистана или Бехистун — от незапомнени времена свещената „земя на боговете“ — край стария търговски път от Хамадак през Керманшах за Вавилон се издига стръмна, двувърха скала. Преди около две и половина хилядолетия персийският цар Дарий (Дараявауш, Дореваш, Дара, Дараб, Дарейос са само различни транскрипции и произношения на това име) заповядал да изсекат върху отвесната стена на скалата на повече от петдесет метра височина изображения и надписи, възвеличаващи неговата особа, делата и победите му.

На каменен парапет пред тази скална стена се издигат статуи. Там, в трептящия от мараията въздух, на недосегаема за злосторническа ръка височина е застанал великият цар, опрян на своя лък, стъпил с десния си крак върху поваления Гаумата — магьосникът, който някога се опитал да му оспори царството. Зад царя стоят двама персийски благородници, въоръжени с лъкове, колчани и копия, а пред него, със свързани ръце и навързани един за друг за шиите — деветимата „царе-самозванци“, победени и наказани врагове. От двете страни на паметника и под него се четат сведения за царя и делата му, написани в четиринадесет колони на три различни езика, които още Гротефенд успял да разграничи, без обаче да може да ги

идентифицира: древноперсийски, еламски и вавилонски — издълбани с клинописни знаци в скалата за вечни времена:

*„Известява цар Дараявауш:
Ти, който в бъдещите дни
видиш този надпис,
по моя заповед в скалите издълбан,
и тези образи човешки —
не заличавай и не унищожавай нищо!
Погрижи се, докато имаш семе,
да ги запазиш невредими!“*

Ролинсън, двадесет и шест годишен войник и спортист, не се уплашил от петдесетте метра, които делели надписа от подножието на скалата. Увиснал на шеметна височина, изложен всеки миг на опасността да се сгромоляса в бездната под него, той снел копие от древноперсийския вариант на текста. С вавилонския надпис се осмелил да се заеме едва няколко години по-късно. За копирането на надписите му били необходими огромни стълби, здрави въжета и планинарски клинове, които там трудно могли да се набавят. Въпреки всичко през 1846 г. той представил на Кралското азиатско общество в Лондон не само първото точно копие на прочутия надпис, но и неговия пълен превод. Това било първият голям, видим и всепризнат триумф на дешифрирането.

Междувременно не спирала и работата в кабинетите на европейските учени. Решителни успехи постигнали преди всичко ученият от германо-френски произход Оперт и ирландецът Хинкс. Сравнителното изследване и особено сравнителното езикознание извършили чудеса на находчивост и остроумие; езикознанието използвало непрекъснато задълбочаващите се познания за авестийския и санскритския език и най-вече за основните индоевропейски езици, за да изяснява все по-пълно граматическата структура на древния персийски език. Със задружните усилия на един действително международен колектив от учени били дешифрирани около шестдесет знака на древноперсийското клинообразно писмо.

В това време Ролинсън и някои други учени се били вече заели с проучването на останалите колонки на бехистунския надпис, който по обем надминавал всички събрани дотогава материали. И тук Ролинсън направил едно откритие, което с един удар разколебало из основи всякаква вяра в по-нататъшното дешифриране на текстовете и особено на надписите, намерени от Бота.

* * *

Както си спомняме, на персеполските и на бехистунските надписи ясно личали три отделни езика. Със сигурен усет Гротефенд подхванал дешифрирането оттам, където съпротивлението било най-малко и където най-голямата близост по време позволявала известни паралели с по-познати езикови групи — от средната колонка, която още преди Гротефенд означавали като писменост „I категория“.

Едва били преодолените трудностите по дешифрирането на тази писменост „I категория“ и вниманието на учените се насочило към другите две категории. Заслугата за дешифрирането в основни черти на „II категория“ принадлежи на датчанина Вестергор (резултатите от неговите изследвания били публикувани за пръв път през 1854 г. в Копенхаген). Разчитането на „III категория“ дължим отчасти на Оперт, а отчасти пак на Хенри Кресуик Ролинсън, който по това време бил вече британски генерален консул в Багдад.

При проучването на писмеността „III категория“ било направено още в самото начало смайващо откритие. „I-та категория“ била буквено писмо — основано на азбука, твърде сродна по строеж на нашите съвременни азбуки, при които на всеки знак отговаря звук. В нея всяка група знаци по правило означавала буква. В писмеността обаче, която изследвали сега, всеки отделен знак означавал сричка, а често дори и цяла самостоятелна дума. Още по-лошо: колкото повече напредвали в изследването, толкова по-често се срещали случаи, когато един и същ знак означавал различни срички, та дори съвършено различни думи, докато най-после се установило, че това било даже правило.

Настъпило пълно объркване.

Изглеждало съвсем изключено да се проправи и най-тясна пътечка сред дебрите на тази многозначност. Публикуваните най-вече от Ролинсън открития (придружени от изричната му забележка, че въпреки всичко четенето на подобни текстове е възможно) предизвикали силно възбуждение в света на учените, а сред любителите — буря от негодуване. Звани и незвани се намесили в дискусията. Нима можело сериозно да се твърди — питали в научните и литературни приложения на вестниците известни и неизвестни автори, учени и любители, — че наистина някога е съществувала такава свършено объркана писменост? И че е възможно — ако тя все пак е съществувала — да бъде разчетена въпреки цялата и многозначност? Дори някои автори без много заобикалки препоръчвали на учените начело с Ролинсън, които твърдели това, да се откажат от подобни „ненаучни“ шегги.

Ето един прост пример за тази многозначност (за по-голяма нагледност и яснота го откъсваме от неговия контекст, който не можем да представим тук в цялата му сложност): буквата „р“ се отбелязва с шест различни знака според това, дали трябва да се означат сричките „ра“, „ри“, „ру“, „ар“, „ир“ или „ур“. Ако към тази сричка се прибави още една съгласна, то чрез свързването на всеки два знака се получават особени знаци за „рам“, „мар“ и така нататък.^[1] В случая многозначността се дължи на това, че когато няколко знака се свържат в група, те губят своята първоначална звукова стойност и означават вече определено понятие или име. Така например, ако прочетем правилно групата знаци, които образуват името на прочутия цар Навуходоносор (в оригинала Небукаднезар — Б.пр.), тя би трябвало да звучи „Небукудурриуссур“. Но ако дадем на всеки отделен знак обичайната му фонетична стойност, ще получим „Ан-па-са-ду-сис“!^[2]

И тъкмо когато неспециалистите вече смятали, че е настъпил окончателен хаос, един от археолозите в Куюнджик, където още Бота правил разкопки, открил в някакво подземно помещение стотина глинени плочки. Тези плочки, за които по-късно се установило, че датират от около средата на 7 в. пр.н.е., съдържали — очевидно предназначени за изучаващите клинописа — съставки на различните стойности и значения на отделните знаци, и то в тяхната връзка с буквеното писмо.

Шумерски	Ideogr.	Семитски
ад		абу (баща)
гир		кирр (пещ)
удун		утуну (печка)
гу		алпу (говедо)
ама		риму (див бик)
улу		уллу (радост)
улу		улсу (ликуване)
ду		азаму (годен съм)

Рис. 25. Този пример ни показва как са изглеждали учебниците на изучаващите клинообразното писмо през 7 в. пр.н.е. Тези глинени плочки са намерени на Куюнджик и както някога по тях се обучавали учениците, така след две хиляди години те помогнали на учените при разчитането на клинописа.

Значението на тази находка било неоценимо. Нямало съмнение, че намерените плочки били речници. Речници, необходими за учениците, които усвоявали клинописната „азбука“ по времето, когато

езикът започнал да се опростява, да се модернизира и да преминава от старото образно и сричково писмо към буквената писменост. Постепенно почнали да откриват цели „учебници“ за начинаещи и напреднали, след това „речници“, в които редом с шумерските наименования били дадени и семитските им еквиваленти, и накрая дори своеобразни „енциклопедии“, в които имената на предметите от всекидневния живот били подредени във взаимносвързани групи, като в първата колонка пак фигурирало наименованието на шумерски език (употребяван тогава само при религиозните обреди и в правораздаването), а във втората — наименованието на семитски.

Ала колкото и значителна да била тази находка, тя била по самото си естество непълна и давала на учените твърде общи указания. Само специалистът може да си представи всички трудности, лутания и заблуждения, които изследователите трябвало да преодолеят, преди да стигнат до първите резултати, преди да могат и тук да кажат: „Да, ние сме в състояние въпреки всякаква многозначност да разчетем и най-сложния клинописен текст!“

Когато след периода на всеобщо объркване Ролинсън решил публично да защити и докаже правилността на това твърдение (нападан и хулен от невежите и недостойните като всеки пионер на всяка голяма наука), лондонското Азиатско общество се решило на една съвсем необикновена стъпка, каквато историята на науката едва ли познава.

То изпратило едновременно на четиримата най-изтъкнати познавачи на клинописа — без някой от тях да знае за другите трима — в запечатани пликове един голям новооткрит асирийски клинописен текст с молба да го дешифрират.

Тези четирима учени били англичаните Ролинсън и Талбът, ирландецът Хинкс и ученият от германо-френски произход Оперт. Всички започнали работа едновременно. Всеки работел по своя собствен метод и не подозирал, че над същата задача работят и други. Накрая четиримата изпратили в запечатани пликове резултатите. Една комисия проверила текстовете. И това, което до неотдавна толкова шумно се оспорвало, било блестящо потвърдено. Дори и тази крайно сложна сричкова писменост можела да се чете — в основата си и четирите текста съвпадали!

Естествено този необикновен изпит изпълнил с огорчение сърцата на много учени, които се почувствували уязвени от подобен метод на проверка, разчетен да спечели оvationите на публиката, но недостоеен за сериозната наука.

Затова пък през 1857 г. в Лондон излязла публикацията „Надпис на Тиглатпаласар, цар на Асирия, преведен от Ролинсън, Талбът, д-р Хинкс и Оперт“ — едно от най-блестящите и най-убедителните доказателства за възможностите на науката да постига своите цели въпреки всички пречки и по различни пътища, при пълно сходство на резултатите.

Изследванията продължавали. Десет години по-късно се появили първите елементарни граматики на асирийския език. След овладяването на писмеността науката проникнала в тайните на езиците. Днес вече много учени умеят да четат клинообразното писмо. При това те не срещат почти никакви затруднения освен изтритите знаци и непълните текстове — трудности от външно естество, създадени от онези три хилядолетия, които преминали с бури и дъждове и затрупали с тиня и пясък глинени плочки, стените на дворците и древните градове.

---

[1] По-точно казано, всяка от тези новообразувани срички („рам“, „мар“ и т.н.) се записвала вече със свой собствен знак. — Бел. на Г. Х. Саркисян към руското издание на книгата. ↑

[2] Асировавилонските имена обикновено съдържали цели изречения. Името „Небукудурриусур“ означава например: „(бог) Небу защити моите граници“. — Бел. на Г. Х. Саркисян към руското издание на книгата. ↑

22.

ДВОРЦИ ПОД ХЪЛМА НА НИМРУД

През 1854 г. лондонският Кристален дворец, в който преди три години се състояло световното изложение, бил преместен от Хайд Парк в Сиденхем и превърнат в музей.

Тук хората от Западна Европа за пръв път получили известно понятие за блясъка и великолепието на онези отдавна изчезнали столици на Изтока, така често заклеявявани в Библията като гнезда на порока и разврата. В музея били построени две огромни зали в древноасирийски стил и реконструирана една грамадна фасада на асирийски дворец, които давали на посетителя първата внушителна представа за една архитектура, позната дотогава само от предания и легенди, от съмнителни антични пътеписи и от свещени книги.

Тук били реконструирани голяма церемониална зала и царски покои, виждали се фигури на крилати хора-бикове и изображения на душителя на лъвовете, на „победоносния герой“ и „господар на страната“ — Гилгамеш. Стените били изградени от пъстроцветни глазирани тухли, непознати в който и да е друг архитектурен стил. Релефите изобразявали вълнуващи военни и ловни сцени отпреди двадесет и седем столетия, от времето на великия цар Ашурнасурпал.

Човекът, благодарение на когото била уредена тази изложба, се казвал Остин Хенри Лейърд. През 1839 г., още никому неизвестен „бедняк“, той пристигнал в Мосул на брега на Тигър, придружаван само от един водач. В годината, когато изровените от него съкровища били изложени в Сиденхемския музей, този „бедняк“ вече заемал поста заместник държавен секретар в английското министерство на външните работи.

* * *

Житейският път на Лейърд много напомня биографиите на Бота и Ролинсън. Те били авантюристи по природа и все пак мъже от голям

мащаб, изтъкнати учени, но и хора на светския живот, политически дейци и всестранно обиграни в отношенията си с хората.

Лейърд произхождал от френско семейство, заселило се отдавна в Англия. Следните дати бележат главните моменти в неговия живот: През 1817 г. се родил в Париж и част от детските си години прекарал със своя баща в Италия. В 1833 г. се завърнал в Англия и започнал да учи право. През 1839 г. вече пътешествал из Изтока, а по-късно живеял в британското посолство в Цариград. През 1845 г. започнал разкопки в Двуречието. На два пъти, през 1852 и 1861 г. бил заместник държавен секретар, през 1868 г. — министър на обществените строежи, а през 1869 г. — британски пълномощен министър в Мадрид.

Влечението към Изтока, към далечния Багдад, към Дамаск и Персия му останало още от годините на младежките мечти. Когато на двадесет и две годишна възраст се озовал в някаква душна лондонска адвокатска кантора, когато разбрал, че го очаква еднообразна, строго предначертана кариера, която можела най-много да го доведе до съдийската перука, той решително скъсал с всичко и тръгнал по пътя на своите мечти.

Неговият живот е пълна противоположност на живота на Хайнрих Шлиман. И двамата последвали гласа на младежките си мечти — Шлиман, запленил от песните на Омир, а Лейърд — от приказките на „Хиляда и една нощ“. Ала строго последователният Шлиман тръгнал първо по пътя на материалния успех и когато станал милионер с най-широки връзки в цял свят, решил да осъществи мечтите си. Лейърд не можел да чака. Без грош в джоба, но изпълнен с младежки жар, той отишъл в земята на приказките, видял там много повече, отколкото тези приказки обещавали, пожънал слава и почит и едва тогава започнал стъпка по стъпка да се изкачва по стълбицата на успеха.

По едно нещо обаче двамата си приличали. Тъй както Шлиман в своята амстердамска мансарда изучавал чужди езици и се подготвял за попрището, към което го тласкала неговата страст, така и Лейърд още на младини усвоил всичко, което смятал, че ще му бъде полезно при бъдещите пътешествия в земята на неговите мечти. Това били съвсем практически знания, които нямали нищо общо с юридическите му занимания: например употребата на компаса, определянето на местоположението с помощта на секстант, приложението на най-

различни географски измервателни уреди, но също така и лечението на тропически болести, даването на първа помощ при нараняване и не на последно място — някои познания по персийски език, някои и други сведения за земята и хората на Иран и Ирак. През 1839 г. той се измъкнал от тясната лондонска кантора и предприел първото си пътешествие из Изтока. Скоро проявил едно дарование, което малцина от неговите колеги в археологията притежавали: оказало се, той че бил не само майстор на разкопките, но и майстор на перото, способен блестящо да опише това, което вършел.

Впрочем нека му дадем думата (цитираме с малки съкращения):

„През есента на 1839 г. и зимата на 1840 г. пътувах из Мала Азия и Сирия. Придружаваше ме човек, който беше не по-малко любознателен от мен. На опасностите не обръщаме внимание. Яздехме сами; единствената ни защита беше нашето оръжие, раницата зад седлото — целият ни гардероб, а за конете се грижехме сами, когато гостоприемните обитатели на някое тюркменско село или арабска шатра не ни избавяха от това задължение. По този начин се смесихме с народа.

С удоволствие си спомням за ония щастливи дни, когато в утринния здрач напускахме скромната колиба или уютната палатка, за да потеглим накъдето ни видят очите, и да скитаме, докато залезът ни свареше край някакви древни развалини, сред които беше опънал шатрата си арабин-чергар, или в някое запуснато селце, запазило все още добре известното си име...

Тогава почувствувах непреодолимото желание да посетя земята отвъд Ефрат, която историята и преданието сочат като родно място на мъдростта на Запада. Повечето пътешественици живеят с този копнеж — да прекосят голямата река и да изследват онзи край, който на картата е отделен от границите на Сирия с огромно бяло петно, разстилащо се от Алепо до брега на Тигър. Над Асирия, Вавилон и Халдея все още тегне дълбок мрак. С тези имена са свързани велики народи и тъмните сенки на историята на големи градове. Могъщи каменни развалини, пусти и

безформени, се издигат сред пустинята и сякаш се надсмиват над описанията на пътешественика. Както са предсказали пророците, останки от велики племена все още бродят из тази земя, из равнините, които и евреи, и езици смятат за люлка на своите народи.

На 18 март потеглихме с моя спътник от Алепо. Пътувахме все така без водач, без слуги. На 10 април пристигнахме в Мосул. През време на престоя ни там отидохме да видим каменните грамади на източния бряг на реката, считани от всички за развалините на Ниневия. Навлязохме и в пустинята и разгледахме хълма Калах Шергат — огромна каменна планина, разположена край Тигър на петдесетина мили от мястото, където той се слива с реката Заб. По пътя спряхме да пренощуваме в селцето Хамум Али, край което все още могат да се видят останките на древен град. От върха на едно изкуствено възвишение се виждаше обширна равнина, от която ни делеше само реката. Верига от хълмове, най-големият от които имаше форма на пирамида, затваряше равнината откъм изток. Отвъд нея едва се различаваше ивицата на река Заб. Местоположението на този хълм обаче позволяваше той да се идентифицира лесно. Това беше пирамидата, описана от Ксенофонт, край която някога са станували десетте хиляди гръцки воители; развалините бяха същите, които преди двадесет и две столетия видял гръцкият пълководец и които още тогава били само останки от някакъв стар град. Въпреки че Ксенофонт заменил чуждоземното название с по-благозвучно за неговото гръцко ухо име и нарекъл това място Лариса, преданието ни загатва за произхода на този град и като приписва основаването му на Нимруд — чието име развалините все още носят, — го свързва с първите поселения на човешкия род.“

Лейърд не успял тогава да изследва по-подробно тайнствените хълмове, които криели такова минало. Ала той ги обикалял като омагьосан, тъй както алчният за пари се върти около заключена каса. В

пътните си бележки той постоянно се връща към тях и търси все подходящи думи, за да ги опише:

„Огромен, безформен масив, сега обрасъл с трева — и никъде следа от човешка ръка освен там, където зимните дъждове са изровили пукнатини в неговите най-често отвесни склонове и са извадили скритото под тях на повърхността.“ И една страница по-нататък: „Невъзможно е да се предаде каква форма имат тези пусти, диви грамади, които сега се разкриват пред погледа на пътешественика.“

Лейърд сравнява местата и развалините, които е видял в Сирия, с тукашния пейзаж: „Вместо богато изваяния, наполовина закрит от буйна растителност корниз или капител тук се вижда само безформена, мрачна грамада земя, която стърчи подобно на хълм над изгорената от слънцето равнина.“

В края на краищата, въпреки че било вече време за връщане, той не можал да удържи любопитството си. „Сред арабите се носеше преданието, че под развалините все още има някакви странни фигури, издялани от черен камък; ала въпреки че почти цял ден се занимавахме с претърсване на грамадите от пръст и кирпич, които покриваха значителна ивица земя на десния бряг на Тигър, усилията ни бяха напразни.“

В заключение Лейърд пише: „Тези огромни купища земя в Асирия ми направиха много по-силно впечатление и ме накараха да се замисля много по-сериозно, отколкото храмовете в Баалбек и театрите на Йония!“

Особено го заинтригувал един хълм. Заинтригувал го с размерите си, с голямата си площ и не на последно място с името на селището, чиито развалини стърчали в подножието му. Това име му било познато и, както пише сам той, му се струвало като пряк отглас от „люлката на човешкия род“, от онзи Нимруд, за когото се говори в Библията.

Хуш — се казва в десета глава на първата книга на Мойсей — Хуш, който бил син на Хам, чийто баща бил Ной и който с трима сина, техните жени и всякакви чисти и нечисти твари започнал след потопа наново да размножава човешкия род, създал и Нимруд.

„Хуш роди и Нимруда: той взе да става силен на земята; той беше силен ловец пред Бога; затова се и казва: силен ловец като Нимруд пред Бога. Изпървом царството му

се състоеше от Вавилон, Ерех, Акад и Халне, в земята Сенаар. От тая земя той тръгна към Ашур и съгради Ниневия, Реховот-ир, Калах. И Ресен между Ниневия и Калах, който е голям град.“

Но Лейърд трябвало вече да се връща. Спестените пари за път се свършили. Той заминал за Цариград. Там се запознал с английския посланик сър Стратфърд Кенинг. Ден след ден Лейърд му разказвал за тайнствените хълмове край Мосул, все по-настойчиво му говорел за тях. Точно по това време светът слушал със затаен дъх за находките на Пол Емил Бота при Хорсабад. Възторжените описания и ентусиазмът на Лейърд оказали въздействие върху посланика. Един прекрасен ден — били изминали вече пет години от първото пътуване на Лейърд, а Бота бил на върха на своите успехи при Хорсабад — сър Кенинг подарил на двадесет и осем годишния Лейърд шестдесет английски лири. Шестдесет лири! Твърде малко наистина за това, което Лейърд бил замислил: та той мечтаел да постигне нещо повече от Бота, онзи Бота, който разполагал с помощта на френското правителство и имал платена служба в Мосул.

На 8 ноември 1845 г. Лейърд се спуснал със сал по течението на Тигър, за да започне разкопки на хълма на Нимруд.

Ала не само парични затруднения го притискали. Предстояло му да се сблъска и с премеждия от съвсем друг характер. Цели пет години били изминали от първото му пътуване по тия места. Когато слязъл от сала си, той стъпил на земя, обхваната от размирици!

* * *

По това време земята между двете реки се намирала под турска власт. В страната бил назначен нов губернатор. Изглежда, че на всички губернатори от всички времена (най-интересни истории за тях ни е оставил древният Рим) е присъщо да гледат на управляваните от тях земи само като на обект за експлоатация и да смятат обитателите им за дойни крави или за кокошки, длъжни да снасят златни яйца.

Похватите на мосулския губернатор били наистина от азиатски мащаб. Запазени са описания на този човек. Той сякаш е излязъл от някоя книга е приказки като въплъщение на злото. Такъв бил и по външност — едноок, с едно ухо, дребен на ръст и по ориенталски тлъст, а за да бъде образът на негодия завършен — и с разядено от шарка лице. Имал ужасен глас, движенията му били недодялани, резки, при това се държал подозрително, сякаш всеки миг очаквал до го нападнат из засада. Интелигентен садист, той бил и шегобиец в най-ужасяващия смисъл на думата. Когато заел длъжността си, едно от първите му мероприятия било да въведе „зъбен данък“ — тегоба, която далеч надминала всички „данъци върху солта“ на Запада. Както сам казвал, той въвел данъка, за да се обезщети за изтриването и развалянето на зъбите си, задето бил принуден да яде „мръсните гозби“ на тази страна.

Всичко това обаче било само игрива увертюра в сравнение със събитията, които последвали. Пашата накарал народа да трепери от него. Наказателните му акции били истински разбойнически набези. Ограбвал градовете и облагал с непосилни тегоби селата.

На всяка деспотия са присъщи слухове — осведомителната служба на слабите. Един ден няколко души в Мосул научили, че Аллах се бил смилил и че пашата щял да бъде сменен. Няколко часа по-късно научил за това и губернаторът. Тогава му хрумнала една идея, която сякаш е взета от някоя староиталианска новела. Подобна история има у Бокачо, но там подробностите са по-приятни.

При една от следващите си обиколки пашата се престорил на болен. Отнесли го с най-голяма бързина в двореца — наглед вече полумъртъв. Разказите на очевидците тутакси се понесли на крилата на надеждата по всички улици. На следния ден вратите на двореца останали затворени. А когато зад неговите стени се разнесли монотонните вопли на телохранителите и евнусите, народът започнал да ликува: „Слава на Аллах, пашата е мъртъв!“ И когато пред двореца се събрала възбудена и крещяща тълпа, която проклинала тирана, портата изведнъж се отворила и се появил пашата — дребен, тлъст и противен, с черна превръзка над сляпото око и обезобразено лице, с ехидна усмивка на уста...

По даден знак войниците се нахвърлили върху втрещената тълпа. Започнало страхотно клане. Глави се търкаляли по земята. При това пашата-садист действал не без тънки сметки. Имуществото на всички

„метежници“ било конфискувано, а под разни предлози — и на всички онези, на чийто имот пашата дотогава не можел да посегне. Те пък пострадали, защото „разпространявали слухове, уронващи авторитета на властта“.

Тогава най-после страната се вдигнала на бунт. Въстанали племената, които населявали степта около Мосул. Въстанали посвоему — неспособни на организиран бунт, те отвърждали на грабежа с грабеж. Нямало вече безопасни пътища; никой чужденец не бил сигурен за главата си. И точно по това време там пристигнал Лейърд, за да прави разкопки на хълма на Нимруд.

* * *

Положението в страната не останало дълго време тайна за Лейърд. Само след няколко часа той разбрал, че никой в Мосул не бивало да узнае нещо за намеренията му. Затова си купил една едрокалибрена пушка и късо копие и започнал да разправя на всеки срещнат, че щял да ходи на лов за глигани в долината отгатък реката.

Няколко дни по-късно той наел един кон и тръгнал по посока на Нимруд, т.е. направо към най-близкото село на бедуини-разбойници!

Случило се нещо наистина невероятно — до вечерта Лейърд спечелил приятелството на Авад, вожда на племето, което станувало непосредствено до хълма на Нимруд. Нещо повече, дали му на разположение шестима бедуини, готови още на следващия ден срещу малка надница да му помагат, за да видят какво се крие в „търбуха на хълма“.

Когато вечерта на този ден се прибрал в палатката си, двадесет и осем годишният Лейърд може би дълго се е въртял на постелята си, без да заспи. Утрешният ден щял да покаже дали щастието ще го съпровожда и занапред. Утрешният ден ли? Или може би след няколко месеца... Та нали и Бота копал цяла година напразно.

Всъщност само двадесет и четири часа по-късно Лейърд щял да открие стените на два асирийски двореца.

Утринното слънце го заварило вече на хълма. При първия оглед на мястото той се натъкнал навсякъде на тухли с печатообразни надписи. Авад, вождът на бедуините, обърнал внимание на новия си

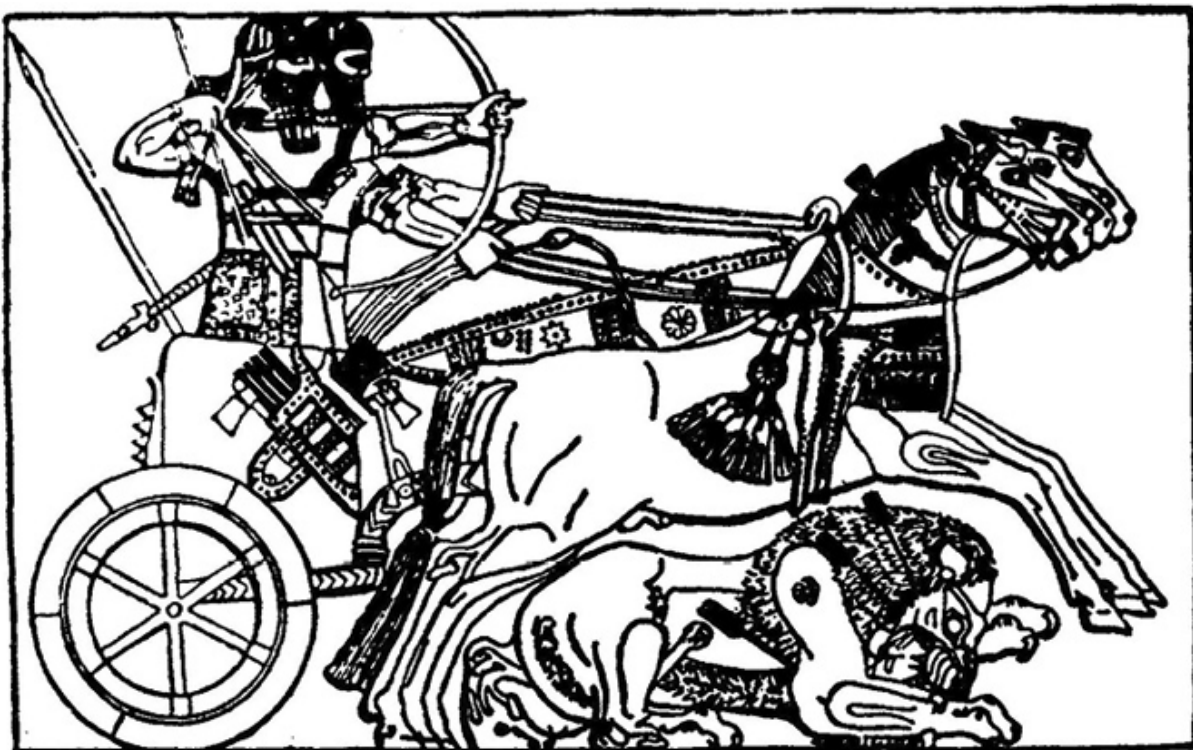
приятел върху една алабастрова плоча, която се подавала от земята. Тази находка решила въпроса къде да започнат разкопките.

Седмина мъже се хванали на работа и прокопали в хълма надлъжен ров. Само след няколко часа те попаднали на няколко вертикално поставени каменни плочи. Оказало се, че били открили цокълен фриз от така наречените ортостати, т.е. стенната облицовка на някакво помещение, което — ако се съдело по богатата украса — можело да бъде само част от дворец.

Лейърд разделил малката си дружина на две. Обзет от внезапен страх да не отминат някое още по-богато находище, но и с надеждата да открие напълно запазени стени (току-що разкритите носели следи от пожар) той пратил трима от своите хора да копаят на съвсем друг край на хълма. И пак лопатата му заработила със сигурността на магическа пръчка. Тутакси открил нова стена, покрита с релефни плочи, разделени от фриз с надписи. Той бил попаднал на ъгловата част на втори дворец.

За да разберем какво представлявали някои от находките, които Лейърд открил още през същия този месец ноември, ще цитираме тук неговото описание на един от украсените с барелефи ортостати:

„Изобразена беше бойна сцена с две колесници, теглени от галопиращи коне, във всяка от които се виждаха по трима воители, от които централният бе голобрад и очевидно евнух. Тази фигура бе изцяло облечена в ризница от метални люспи, на главата си носеше шлем със заострен връх, а прическата ѝ напомняше тази на древните нормани. В лявата си ръка държеше изпънат докрай лък, а дясната бе изтеглила тетивата до ухото с готова за изстрел стрела. Мечът му се намираще в ножница, чийто връх бе изящно украсен с две лъвски фигури! До него в колесницата стоеше водач, който управляваше конете с юзди и камшик, и един щитоносец, който отбиваше вражеските стрели с кръгъл щит, навярно изкован от злато. С удивление съзерцавах изящната и богата украса, верния и изтънчен рисунък на крайниците и мускулите както у хората, така и у конете, художественото майсторство, което личеше в групирането на фигурите и въобще в цялата композиция.“

Рис. 26. Асирийски велможи на лов за лъвовe.

Такива барелефи днес могат да се видят в кой да е музей на Европа и Америка. Обикновено посетителят хвърля бегъл поглед върху тях и продължава пътя си. Но релефите заслужават да бъдат разгледани по-внимателно. Изображенията са предадени с такъв изчерпателен реализъм на съдържанието (за реализъм на стила може да се говори само при определени епохи), че вече внимателното разглеждане на няколко десетки релефи дава възможност да се прозре дълбоко в живота на тези хора и преди всичко на техните владетели, за които Библията разказва такива ужаси.

Днес, във века на фотографията, безбройни снимки дават и на децата в училище поне бледа представа за тези скулптурни творби. Но по времето, когато Лейърд стоял със своята шепа араби сред праха на пустинята, единствен Бота успял да изпрати в Париж няколко подобни изображения. Тогава те били още нови, съвсем нови и дълбоко вълнували човека, който имал щастието да ги извади от земните недра и да ги почисти от праха на хилядолетията.

Днес трябва да си дадем сметка, че мракът, който обгръщал древното Двуречие, се разнесъл за Европа едва ли не с бързината на мълния. През 1843 г. Ролинсън разчитал в Багдад Бехистунския надпис; в същата година Бота започнал разкопките си в Куюнджик и Хорсабад, а през 1845 г. Лейърд вече копаел при Нимруд. За извършената през тези три години работа можем да съдим по това, че само разчитането на Бехистунския надпис ни е дало много по-точни и пълни сведения за персеполските владетели, отколкото всички антични автори, взети заедно. Днес можем без всякаво преувеличение да кажем, че ние сме много по-добре осведомени върху историята на Асирия и Вавилония, върху възхода и упадъка на градовете Вавилон и Ниневия, отколкото цялата „класическа древност“, отколкото всички гръцки и римски историци, въпреки че те били с повече от две и половина хилядолетия по-близо до тази далечна епоха.

Разбира се, арабите, които ден след ден наблюдавали възторзите на Лейърд пред старите нащърбени каменни плочи, пред статуите и издрасканите тухли, го смятали за луд. Но докато можел да плаща, те му помагали с готовност и съвестно копаели. На нито един от пионерите в археологията обаче не е било съдено да довърши без премеждия своето дело. Винаги ставало така, че изследванията се преплитали с приключения, научната работа с опасности, безкористната жертва с коварно посегателство. Лейърд обаче бил опитен човек.

Един ден — разкопките били вече напреднали и давали основания за големи надежди, поради което и най-малкото прекъсване се струвало на Лейърд загубено време — бедуинският вожд и негов приятел Авад го повикал настрана. С хитри и доверителни намигвания, многозначително въртейки в мръсните си ръце малка статуйка със следи от позлата, след много увъртания и призовавания на Аллаха той дал да се разбере, че знаел твърде добре защо уважаваният франк ровел тук. Желаел му, разбира се, много щастие и всичкото злато, което криел този хълм (като не оставил никакво съмнение относно личната си заинтересованост в тази работа). Но трябвало да бъдат крайно предпазливи. Тези магарета, работниците, не знаели да си държат устата. В никакъв случай не бивало да се позволи вестта за успехите на Лейърд да стига до ушите на пашата в Мосул. И Авад разперил ръце, за да покаже колко дълги били ушите на пашата.

Ала пашата, както всички тирани, имал не само дълги уши, той имал хиляди дълги уши. Сетивата на деспота се умножават със сбора от сетивата на всички блюдолизци, които го боготворят и му служат със сладострастна преданост. Не минало много време и пашата се заинтересувал за Лейърд. На мястото на разкопките се появил един турски капитан с няколко войника. Те разгледали само за формалност изкопите на Лейърд, намерените дотогава статуи и релефи и дали да се разбере, че били осведомени за появилите се тук-там следи от злато. След това капитанът тържествено връчил на Лейърд писмено нареждане да прекрати разкопките. Можем да си представим как тази забрана действувала на Лейърд, който след началния си феноменален успех се вбесявал и от най-малката загуба на време. Той се метнал на коня, препуснал стремително към Мосул и още с пристигането си поискал аудиенция от пашата.

Получил я. И тогава се запознал с безкрайната разнообразност на ориенталеца. Пашата вдигнал молитвено ръце към небето. Разбира се, той щял да стори всичко, наистина всичко, за да помогне на Лейърд, на франка, от когото се възхищавал, чийто народ уважавал и за чието приятелство молел — и днес, и утре, цял живот, докато Аллах не го повика при себе си. Но да продължи да копае там? Изключено. Та това било старо мюсюлманско гробище. Франкът трябвало само да се огледа наоколо, за да види старите надгробни камъни. Това, което Лейърд вършел там, било скверно дело в очите на всички правоверни! И правоверните щели да се вдигнат срещу него, франка, а и срещу него, пашата, който тогава нямало да може да държи своята закриляща ръка над чуждоземния си приятел!

Това посещение било унизително, а при това от унижението нямало никаква полза. Когато вечерта Лейърд отново седял пред своята колиба, той си дал сметка, че цялата му работа е поставена на карта. Веднага след завръщането си от пашата отишъл на хълма, за да провери дали твърдението на деспота, че там имало мюсюлмански надгробни камъни, отговаряло на истината. Твърдението се оказало вярно! Когато на едно отдалечено място намерил първия камък, Лейърд се върнал обезсърчен. Пъхнал се под одеялото, обмисляйки какво да стори. Но не това трябвало да прави той сега. Трябвало по-отблизо да разгледа надгробните плочи — такава възможност бил имал и през деня преди аудиенцията. А сега не трябвало да се пъха под одеялото, защото така

вече за втори път пропускал една нощна сцена, която щяла да му даде прекрасно оръжие за разговора с пашата. Защото и през двете нощи той щял да види множество фигури, които потайно и безшумно пълзели към хълма на Нимруд, и само някое случайно изпъшкване или изтрополване на камък ги издавало. Пристигали двама по двама и пак двама по двама се изгубвали. Цели две нощи наред. Нима те били разбойници като египетските? Но и да били разбойници — какво можели да откраднат, когато тук нямало друга плячка освен тежки каменни плочи и релефи?

Лейърд трябва наистина да е обладал необикновен личен чар и забележително умение да борава с хората. Когато на следващото утро отишъл на хълма, той срещнал там същия капитан, който му връчил забраната да копае, и влязъл в разговор с него. Колкото и невероятно да звучи, Лейърд спечелил сърцето му. Капитанът станал доверчив и съвсем поверително му съобщил, че по заповед на пашата вече две нощи той и хората му трябвало да работят усилено, за да докарват надгробни камъни от съседните села на хълма на Нимруд.

„При това унищожихме толкова много истински гробове на правоверни, за да правим лъжливи — казал той, — колкото ти не би могъл да оскверниш, дори ако разкопаеше цялата земя между Заб и Селамия. Съсипахме и себе си, и конете да мъкнем тези проклети камъни!“

Преди Лейърд да може да се възползува от тази изненадваща новина — която при малко по-голяма съобразителност можел да научи много по-рано, — трудностите се уредили по съвсем друг и съвършено неочакван начин. Скоро след този забележителен разговор Лейърд имал възможност да навести пашата в затвора. Да, именно Лейърд посетил пашата, а не обратното! Милостивата съдба, която рядко дарява на тираните дълъг живот, уредила не само отзоваването на пашата, но се и погрижила да му поиска сметка за делата. Лейърд го намерил в една дупка, в която се процеждал дъждът. „Такива са тия мерзавци! — оплаквал се пашата. — До вчера тези кучета ми целуваха краката, а днес всичко се стоварва на главата ми!“ И той погледнал към тавана: „Дори дъждът!“

След свалянето на деспота за Лейърд отново настанали дни на спокойна работа. Една сутрин откъм втория изкоп на северозападната страна на хълма дотичали развълнувани работници. Размахвали кирки, крещели, танцували и във възбудата им сякаш се долавяла странна смесица от уплаха и радост. „Бързай, бей, — викали те. — Аллах е велик и Мохамед е неговият пророк! Нимруд намерихме, самия Нимруд! Със собствените си очи го видяхме!“

Лейърд веднага се спуснал натам. Една надежда окриляла крачките му. Той нито за миг не повярвал на работниците, че изпод развалините се е появило изображението на Нимруд. Но надеждата му се вкопчвала в успехите на Бота. Дали не се била появила на бял свят някоя от онези великолепни статуи на получовек-полуживотно, каквито намерил Бота?

И тогава той видял огромен скулптурен фрагмент — гигантската глава на крилат лъв, издялана от алабастр. „Тя беше удивително добре запазена — пише Лейърд. — Изражението ѝ беше спокойно, но изпълнено с величие, а чертите бяха предадени с такава свобода и художествено умение, каквито трудно бихме могли да очакваме в творби от толкова ранен период.“

Днес знаем, че това била първата голяма статуя на едно от асирийските астрални божества на четирите краища на света: Мардук, изобразяван като крилат бик, Набу — като човек, Нергал — като крилат лъв и Нинурта — като орел.

Лейърд бил поразен до дъното на душата си. По-късно той писал:

„Часове наред съзерцавах тези тайнствени символи и размишлявах върху техния смисъл и история. Какви по-благородни форми би могъл да създаде народът за храмовете на своите богове? Какви по-възвишени образи биха могли да заимствуват от природата хора, които се стремели да въплътят без помощта на религиозни откровения своите представи за мъдростта, мощта и вездесъщия на едно най-висше същество? Като символ на разума и знанието те не можели да намерят по-добър образец от главата на човека, на силата — от тялото на лъва, на вездесъщия — от крилата на птицата. Тези изображения на крилати лъвови с човешки глави не били

безсмислени творения, не били само плод на въображението — те ясно изразявали това, което трябвало да олицетворяват. Те внушавали страхопочитание и носели поука на поколенията, които живеели тук преди три хилядолетия. През пазените от тях портали владетели, жреци и воители носели жертвени дарове на техните олтари, много преди мъдростта на Изтока да стигне до Гърция и да обогати нейната митология със символите, които били отдавна известни на посветените асирийци. Те трябва да са изчезнали от лицето на земята още преди основаването на Вечния град и за тяхното съществуване не е знаел никой. Двадесет и пет столетия лежали те скрити от погледа на човека, за да възкръснат сега отново в някогашното си величие. Но колко много се е изменил светът около тях! Разкошът и цивилизацията на един могъщ народ са отстъпили място на нищетата и невежеството на няколко полуварварски племена. Великолепните храмове и богатите градове са се превърнали в развалини и безформени грамади пръст. Над просторните зали, в които някога са стояли тези статуи, плугът е прокарвал бразди и вятърът е полюшвал житата. Египет притежава не по-малко прекрасни паметници, но те са преживели столетия открити за погледа, за да свидетелстват за някогашната си мощ и слава. А паметниците, които виждах пред себе си, едва сега се появяваха из земята, за да потвърдят словата на пророка, че някога «Ашур беше кедър ливански с гиздави ветви, кичест и висок, върхът му бе сред гъсти клони...»“

В Софоний, глава 2, стихове 13 — 15, четем края на страшното пророчество:

*„Господ ще простре ръката си на север,
ще унищожи Ашур,
и ще обърне Ниневия в развалини,
в място сухо като пустиня;
и стада ще лежат сред нея и всякакъв род животни;*

*пеликан и еж ще нощуват в резбените и украшения;
гласът им ще се разнася из прозорците,
разрушението ще се покаже на вратните стълбове,
защото няма да има на тях кедрова обложка.
Ето какво ще стане тържествуващият град,
който живее безгрижно и казва в сърце си:
«Аз съм и няма други освен мене.»
Как стана той развалина,
леговище за зверове!
Всеки, минавайки покрай него,
ще подсвирне и ще махне с ръка.“*

Пророчеството се изпълнило — още преди много столетия. Сега Лейърд извадил на бял свят онова, което било останало от този град.

Вестта за находката, която все пак всяла известен страх сред местните жители, се разнесла бързо. От близо и далеч започнали да прииждат бедуини на коне, появил се и някакъв шейх с половината от племето си и всички стреляли с пушките си. Това било бляскава феерия в честна един свят, изчезнал в най-древни времена. Яхнали на своите коне, те се приближавали до самия изкоп, хвърляли поглед върху огромната глава, побеляла от просмуквалите се през хилядолетията капки вода, вдигали ръце и призовавали Аллаха.

След дълги увещания успели да накарат шейха да слезе в изкопа и да се увери със собствените си очи, че никакво видение, никакъв страшен джин^[1], но и никакво божество не се канело да излезе там из земните недра. Ала тогава шейхът извикал:

*„Това не е дело на човешки ръце, а на онези
невъобразими великани, за които пророкът, нека почива в
мир, е казал, че били по-големи и от най-високите
смокинови дървета. Това е един от онези идоли, които Ной,
нека почива в мир, проклел още преди потопа.“*

Междувременно обаче един от арабите, който пръв бил видял огромната глава, изпаднал в ужас, захвърлил инструментите си и

побягнал, за да се спре чак в Мосул, където съобщението му, че великият Нимруд е излязъл от гроба си, предизвикало немалка тревога на пазара.

Кадията се заел със случая. Разпитал беглеца. Какво било намерено всъщност? Костите, останките на Нимруд ли? Или само неговата статуя, дело на човешка ръка? Кадията се обърнал за съвет към мюфтията. Той погледнал на въпроса преди всичко от теологичната му страна и се помъчил да установи дали Нимруд трябвало да се смята за правоверен или за безверно куче.

Губернаторът, приемник на деспота, произнесъл Соломонова присъда. Той препоръчал на Лейърд да се отнася във всеки случай с най-голяма почит към „останките“, но и да прекрати засега всякакви разкопки.

Впрочем това не било първата забрана, с която се сблъсквал Лейърд. Той издействувал аудиенция и успял да убеди пашата, че продължаването на разкопките нямало да оскърби чувствата на правоверните. В това време пристигнал най-после и ферман от султана в Цариград, който веднъж завинаги го избавил от всички неприятности с местните власти и с религиозната съвест на арабите.

Една след друга започнали да излизат на бял свят скулптури. Не след дълго от земните недра били изровени общо тринадесет двойки крилати лъвове и бикове. Разкошната сграда, която Лейърд постепенно разкривал на северозападния край на хълма и чието разкопаване му донесло слава много по-голяма от славата на Бота, била по-късно идентифицирана като двореца на цар Ашурнасурпал II (884 — 859 г. пр.н.е. според Вайднер), който преместил своята резиденция от Ашур тук, в Калху. Като своите предшественици и потомци той живял в духа на Нимруд, за когото Библията казва, че бил „силен ловец пред бога“. В този дворец Лейърд открил ловните релефи с изображения на животни, чийто натурализъм е вдъхновявал цели поколения съвременни художници. Ловът бил всекидневно занимание на асирийските благородници. Това личи от всички плочи, от всички изображения и надписи. Асирийците имали паркове за животни или, както ги наричали, „райски градини“, предшественици на днешните зоологически паркове, и развъждали газели и лъвове в открити резервати. Практикували лова с хайки и един особен лов с мрежи, който днес едва ли може да се види някъде по света.

Най-голямата грижа на Лейърд била как да откара няколко от тези крилати статуи-колоси в Лондон. Това лято реколтата била лоша. Можело да се очаква, че околностите на столицата ще бъдат споходени от разбойнически банди. Въпреки че Лейърд си бил спечелил много приятели, той все пак счел за благоразумно да ускори превозването.

Един ден на полуизгнилия понтонен мост при Мосул се появила тълпа араби и халдеи, които теглели, влачели и бутали някакво гигантско мъчноподвижно возило, една огромна кола, която чифт биволи с мъка придвижвали напред. Тази чудновата каруца Лейърд поръчал да му сковат набързо в Мосул. За първия транспорт той избрал един крилат лъв и един крилат бик — два от най-добре запазените и същевременно от най-малките екземпляри, защото при ограничените възможности, с които разполагал, цялото начинание му се виждало твърде рисковано.

Само за изваждането на единия бик от развалините трябвало да се прокара от находището до склона на хълма изкоп, дълъг тридесет метра, широк пет метра и почти седем метра дълбок. Докато Лейърд се поболявал от грижи, за арабите това събитие се превърнало в народен празник. За разлика от фелахите, които изпращали с вопли и скръбни песни своите мъртви фараони, когато Бругш ги прекарвал по Нил към Кайро, тукашните жители виждали във всичко това повод да вдигнат оглушителна, радостна врява. Сред такива викове и насърчителни възгласи колосът бил изкаран на дървени валци от хълма.

Вечерта след успешното завършване на първия етап от работата Лейърд потеглил за дома, придружен от шейха Абд ер-Рахман. Той си записал изпълнените с комично удивление думи на шейха, част от които вече поместихме като мото към тази глава. Така говорел шейхът:

„Чудеса! Чудеса! Има наистина само един бог и Мохамед е неговият пророк. В името на Всевишния кажи ми, о бей, какво смяташ да направиш с тези камъни! Да платиш толкова хиляди от кесията си за такива неща! Възможно ли е, както казваш, твоят народ да се учи на мъдрост от тях или пък, както говори Негово преподобие кадията, те ще бъдат отнесени в двореца на вашата кралица, която щяла да се кланя на тези идоли заедно с останалите неверници? Защото ако става дума за мъдрост, тези фигури

няма да ви научат как да направите по-хубави ножове, ножници и пъстри тъкани, а тъкмо в правенето на такива неща англичаните показват своята мъдрост. Но Аллах е велик! Тук има камъни, заровени още от времето на светия Ной, нека почива в мир, а може би са лежали под земята още преди потопа!

Дълги години съм живял в тази страна. Моят баща и бащата на моя баща са разпъвали тук своите шатри преди мен, ала те никога не са чували нещо за тези изображения. Вече дванадесет столетия живеят в тази земя правоверни — а те, слава на Аллах, еднички познават истинската мъдрост, — но никой от тях не е чувал за някакъв подземен дворец, нито пък онези, които са живели преди тях.

И ето виж!

Идва някакъв франк от земя, отдалечена от много дни път, отива направо на мястото, взима пръчки и прави черта тук и черта там.

Тук, казва, е дворецът, а там, казва, са портите, и ни показва какво е лежало цял живот под нозете ни, без да знаем.

Чудеса! Чудеса!

От книгите ли си научил това, от магии ли или от вашите пророци?

Говори, о бей! Кажи ми тайната на мъдростта!“

Вече се спускала нощта, а от хълма на Нимруд все още долитали виковете и глъч. С музика, танци и звън на цимбали арабите празнували успешния завършек на работата. Белезникав и огромен лежал крилатият бик върху колата и гледал един променен свят...

* * *

На другата сутрин се заели с превозването на статуята до реката. Биволите, които трябвало да теглят колата, се оказали безсилни пред огромния товар. Лейърд помолил за помощ. Шейхът му дал хора и

въжета и дори тръгнал с него напред, за да показва пътя. След тях танцували барабанчици и свирачи, които вдигали невъобразим шум със своите инструменти.

„После идваше колата, теглена от около триста души, които крещяха с цяло гърло, подтиквани от надзирателите и кавасите (местната полиция). Шествието завършваше с жените, които с пронизителни викове поддържаха въодушевлението на арабите. Конниците на Абд ер-Рахман демонстрираха своето ездаческо изкуство около тълпата, препускаха нагоре-надолу и влизаха в показни схватки помежду си.“

Но все още трудностите не били преодолені. На два пъти колата засядала и не можела да продължи. При товаренето на саловете Лейърд се изпотил от страх. Превозването на много по-леките плочи с релефите, които той изпратил още преди това в родината си, съвсем не било толкова трудно.

От Мосул те били заминали за Багдад, а оттам за Басра на Персийския залив, където тяхното прехвърляне на кораби с помощта на всички технически съоръжения било най-леката част от работата. Поради колосалната тежест на крилатите животни обаче Лейърд искал този път да избегне повторното им претоварване в Багдад, което при това щяло да стане без негов надзор.

Мосулските лодкари, които никога не били ходили до Басра, закършили ръце и направо отказали да изпълнят тази молба на Лейърд. И само благодарение на една случайност — това, че един от лодкарите бил застрашен със затвор заради големите си дългове — Лейърд успял да уреди изпращането на статуите срещу твърде голяма сума, без да го сполети участта на Бота, който загубил своите скулптури във водите на Тигър.

Така, след като лежали двадесет и осем столетия в покой, исполинските божества, крилатите животни с човешки глави тръгнали на далечен път. Хиляда километра плували те със сал по Тигър. А после пропътували около двадесет и пет хиляди километра през два океана,

заобикаляйки Африка (Суецкият канал бил открит едва през 1869 г.), за да пристигнат в Лондон, където намерили нов дом в Британския музей.

* * *

Преди да преустанови за известно време своите разкопки, изглежда, че Лейърд е направил една последна обиколка на терена с бележник в ръка. Тук даваме заключителното описание, поместено в книгата му „Niniveh and its remains“ („Ниневия и нейните останки“), която само след няколко години спечелила световна известност.

„Изкачваме се на изкуствения хълм, но все още не виждаме никакъв камък да стърчи над земята; пред нас се разстила само широка, равна площадка, покрита на места с избуял ечемик, а някъде само с жълта, изсъхнала земя без всякаква растителност, ако не се смятат жалките храсти от камилски тръни. Тук-там се виждат ниски, черни купчинки, от които се издига тънка струйка дим. Това са шатрите на арабите, около които пъплят няколко окъсани стари жени. Могат да се видят и една-две стройни девойки със стомна на рамо или вързоп съчки на глава да се изкачват с бодра стъпка към върха на хълма.

По склоновете на хълма се появяват редици странни, полудиви на вид същества с развяващи се коси, облечени само с по една лека, широка и къса риза, които сякаш изскачат изпод земята. Някои подскачат и гримасничат, но всички сноват нагоре-надолу като побъркани. Всяко от тях носи кош и щом стигне до края на хълма, изсипва съдържанието му и вдига облак прах. След това се втурва с всички сили обратно и пак танцува, крещи и размахва коша над главата си. После потъва в земята тъй внезапно, както се е появило. Това са работниците, които изнасят пръстта от развалините.

Да слезем сега по грубо изсечените в земята стъпала в главния надлъжен изкоп. Спускаме се двадесетина стъпки

надолу и изведнъж се озоваваме между два крилати лъва с човешки глави, които образуват портал. В подземния лабиринт цари оживление и суматоха. Във всички посоки тичат араби: някои пренасят пълни с пръст кошове, други носят стомни с вода за своите другари. Халдейците със своите дрехи на ивици и чудновати конусовидни шапчици разкопават с кирки твърдата земя и при всяка копка вдигат гъст облак от ситен прах. От време на време от някой далечен хълм долита нестройната мелодия на кюрдски напев и щом работещите араби я чуят, надават в хор своя боен вик и заработват с нова енергия.

Минаваме между лъвовете и навлизаме сред руините на главната зала. От двете страни виждаме гигантски крилати фигури, едни с орлови глави, други с човешки образ, държащи тайнствени символи в ръце. Вляво виждаме друг портал, също така фланкиран от крилати лъвове. Ала един от лъвовете е паднал напърно пред входа и ние едва пропълзваме под него. Отвъд този портал виждаме една крилата фигура и две плочи с барелефи, но те са толкова повредени, че едва можем да различим някаква следа от изображението.

По-нататък не се вижда вече никаква следа от зидове, въпреки че дълбокият ров продължава. Изчезнала е и отсрещната страна на залата; пред нас се издига само висока стена от пръст. При по-внимателно изследване откриваме все пак останки от зид, граден на времето от непечени тухли, които, разбира се, отдавна са добили цвета на околната земна маса!

Падналите алабастрови плочи сега са отново изправени и ние навлизаме в лабиринт от малки барелефи, изобразяващи колесници, конници, сражения и обсади. Може би тъкмо в този момент работниците за първи път повдигат някоя плоча и ние с нетърпеливо любопитство очакваме какво ново, важно събитие от асирийската история, какъв неизвестен обичай или религиозен обред ще ни разкрие скулптурното изображение.

Изминем ли стотина крачки сред тези пръснати останки от древна история и култура, ще стигнем до един сводест портал, образуван от два гигантски крилати бика от жълт варовик. Единият още е цял, но неговият съсед е паднал и се е разбил — голямата човешка глава лежи в краката ни.

Вървим по-нататък. Виждаме друга крилата фигура, която държи в ръката си нежно цвете и го поднася — навярно като жертвен дар — на крилатия бик. До тази фигура откриваме осем прекрасни барелефа. Виждаме изобразен царя на лов, тържествуващ над лъв и над див бик, виждаме и обсада на крепост със стенобитна машина. Вече сме стигнали до края на залата и пред нас се възправя изящно изработена скулптура: двама царе, придружени от крилати фигури, са застанали пред емблемата на най-висшето божество; между тях се издига свещеното дърво. Пред този релеф има каменна площадка, на която в древни времена ще да е стоял тронът на асирийския монарх, когато той е приемал пленени неприятели или своите царедворци.

Вляво има още един, четвърти изход, образуван от два лъва. Отминаваме ги и се озоваваме на ръба на дълбока теснина, а на север от нея високо над нас се издигат величествените развалини. По стените близо до теснината виждаме изобразени пленници, които носят като дан различни предмети, обици, гривни и маймуни. До самия ръб на пропастта лежат два огромни бика и две крилати фигури, високи близо четиринадесет стъпки.

Тъй като развалините свършват до края на теснината, трябва да се върнем при крилатите бикове от жълт варовик. Щом преминем през образувания от тях вход, ние се озоваваме в просторно помещение, обградено от фигури с орлови глави; на единия край има портал, охраняван от двама жреци или две божества, а в средата друг портал, край който стоят два крилати бика. В която и посока да тръгнем, ние се движим в цял комплекс от стаи и ако не познаваме мястото, скоро бихме се заблудили. Тъй като камъните и пръстта са натрупани обикновено в средата на

помещенията, разкопките всъщност представляват мрежа от тесни коридори, от едната страна на които са наредени алабастрови плочи, а от другата се издига висок земен насип, в който тук-там могат да се видят наполовина засипани счупени вази или покрити с лъскава пъстроцветна глазура тухли. Цял час или два можем да се разхождаме из тези галерии и да разглеждаме странните скулптури и многобройните надписи, които ни заобикалят. Тук виждаме в дълги редици царе, придружени от евнуси и жреци, там пък — също тъй дълги редици крилати фигури, които държат борови шишарки и религиозни емблеми и, както изглежда, отдават почит на свещеното дърво.

Други входове, образувани също така от двойки крилати лъвове или бикове, ни отвеждат в други помещения. Навсякъде любопитството и удивлението намират нови обекти. Накрая излизаме уморени от погребаната сграда по един изкоп, противоположен на този, през който влязохме, и отново се озоваваме на голото плато.“

И Лейърд, сам дълбоко развълнуван, добавя:

„Напразно погледът ни търси следи от чудните останки, които току-що видяхме, и ние сме почти склонни да повярваме, че всичко това е било сън или пък сме слушали някоя източна приказка. Мнозина от тях, които може би по-късно ще дойдат на това място, когато тревата наново ще е покрила развалините на асирийските палати, ще се усъмнят, че съм описвал видения.“

---

[1] Дух, невидимо същество (у мюсюлманите). — Б.пр. ↑

23.

ДЖОРДЖ СМИТ ТЪРСИ ИГЛА В КУПА СЕНО

Резултатите от разкопките на Лейърд на хълма Нимруд били толкова значителни, че надминали всички очаквания и затъмнили успехите на Бота в Хорсабад. Близко до ума е да се предположи, че човек, който е постигнал такъв забележителен успех, едва ли ще рискува престижа си с някой ненужен експеримент, предварително обречен на почти сигурен провал.

И все пак измежду многобройните покрити с тухли хълмове, които подканвали към нови изследвания, Лейърд избрал за обект на следващите си разкопки тъкмо хълма Куюнджик — онзи хълм, където Бота напразно копал цяла една година, за да го изостави почти напълно обезсърчен.

Това на пръв поглед абсурдно решение показва, че Лейърд е бил нещо повече от човек на случайния успех, воден от щастлива звезда. То показва, че той извлякъл голям опит от своите дотогавашни разкопки, че се научил да преценява правилно повърхността на терена и от най-дребните белези да вади заключения.

И има някаква справедливост в това, че с него се случило същото, както и с бившия търговец и милионер Шлиман, който след разкопаването на Троя започнал да копае при „Портата на лъвиците“ в Микена: цял свят мислел, че първият му успех е случаен и че е невъзможно да се очаква нещо повече. И цял свят бил принуден да признае, че едва сега науката надникнала в най-дълбоките тайни на миналото, че едва сега излезли наяве съкровища, които разкрили истинския обхват и цялото богатство на изчезналата цивилизация.

През есента на 1849 г. Лейърд направил първата копка на хълма Куюнджик, издигащ се срещу Мосул на отвъдния бряг на Тигър, и открил един от най-големите дворци на Ниневия!

Той прокопал в хълма отвесна шахта и на дълбочина от около двадесет стъпки се натъкнал на тухлен пласт. От там прокарал хоризонтални коридори в най-различни посоки. Така попаднал на една зала, а после и на портал, фланкиран от крилати бикове. За четири

седмици работа той успял да разкрие девет помещения — девет стаи от двореца на Синахериб (704 — 684 г. пр.н.е.), на един от най-могъщите и най-кървавите владетели, на асирийското царство.

Надписи след надписи излизали на бял свят, рисунки, релефи и скулптури, великолепни стени от глазирани тухли, мозайки, бели надписи на тюркоазен фон — всичко това издържано в странното великолепие на тъмни и студени багри, сред които преобладавали черната, жълтата и тъмносинята. Релефите и скулптурите се отличавали с необикновена сила и живост на израза и по детайлност на своя натурализъм далеч превъзхождали находките от хълма Нимруд.

От Куянджик произхожда и прекрасният релеф (вероятно от времето на Ашурбанипал), изобразяващ смъртно ранена лъвица. Улучена в гръбнака, задната част на тялото и вече безжизнено се влачи, предната е изпъната нагоре, а главата вдигната, за да нададе последния си мощен рев. Този релеф въздейства така силно и е изваян с такова художествено майсторство, че трябва да бъде поставен наравно с най-добрите творби на съвременното и старото изкуство, което Европа познава.

Нашите сведения за този страшен, но и разкошен, величествен град, който Библията ту възхвалява, ту хули и проклина, не се свеждали вече само до словата на няколко пророка. Под лопатата на Лейърд този град излязъл на бял свят.

* * *

Името на града дала Нин, великата богиня на Двуречието. Той датира от незапомнени времена. Още около 1930 г. пр.н.е. законодателят Хамурапи споменава храма на богинята Ищар, около който бил разположен градът. Но Ниневия си останала провинциален град, докато Ашур и Калху (Калах) се превърнали в царски резиденции.

Синахериб направил Ниневия (за да избегне Ашур, който бил резиденция на неговия баща) столица на една държава, която включвала цяла Вавилония чак до Сирия и Палестина на запад, а на изток — до областите, населени с диви племена, които не се поддавали на окончателно покоряване.

При царуването на Ашурбанипал Ниневия достигнала своя най-голям разцвет. Това бил градът, в който „имало повече търговци, отколкото звезди на небето“ — политически и стопански център, но същевременно и средище на науката, на културата и изкуствата. Тя била нещо като Рим през епохата на императорите. Но още по времето на сина на Ашурбанипал — Синшаришкун, който царувал само седем години, пред градските стени се появил индийският цар Киаксар със своята войска, подсилена от перси и вавилонци, обсадил града, превзел го, разрушил крепостите и дворците и оставил след себе си само грамада развалини.

Тъй като това станало през 612 г. пр.н.е., Ниневия била столица не повече от около деветдесет години. Какво трябва да се е случило през тези деветдесет години, та славата на този град да надживее двадесет и пет столетия и той да остане завинаги символ на величие, на ужас и могъщество, на изтънчено сибаритство и цветуща цивилизация, на възход и внезапна гибел, на престъпна вина и справедливо възмездие?

Днес вече знаем това. Благодарение на неизчерпаемата находчивост на археолозите и на учените, които разчели клинописа, днес знаем толкова много за живота на двамата владетели Синахериб и Ашурбанипал (а и на техните предшественици и наследници), че спокойно можем да кажем: Ниневия се е запечатала в съзнанието на човечеството преди всичко с убийствата, грабежите и насилията, с гнета и кошунството над слабите, с войните и ужасите от всякакъв род, с онзи кървав низ от владетели, които управлявали само с терор и рядко имали време да умрат от естествена смърт, за да отстъпят място на още по-зли тирани.

Синахериб бил първият полупобъркан „цезар“ на трона на първата метрополия, станала център на цивилизация, тъй както много по-късно Нерон бил първият полупобъркан император на трона на Рим. Ниневия била асирийският Рим; световна столица, център на световна империя, град на градовете, град на гигантски дворци, гигантски площадки и гигантски улици, град на нови и нечувани технически постижения. Тя била град на малобройна господстваща прослойка, все едно дали това господство се дължало на кръв, раса, благородно потекло, пари, насилие или на някаква рафинирана смесица от всичко. Ала Ниневия била град и на една мизерстваща,

безправна и безгласна сива маса, обречена на труд и робство, макар и неведнъж залъгвана с красиви приказки за някаква илюзорна свобода, която трябвало да работи, както се казва, за „общото благо“, да воюва за „благо на народа“. Тази маса се люшкала непрекъснато между социалния бунт и робското примирение, тъй както приливи и отливи се редуват на всеки двадесет години, — сляпа, вярваща, жертвоготовна като добитъка за клане в големите дворове на тези градове — градове, които нямали вече един-единствен бог, а много божества, често докарани отдалеч и лишени от първичната си плодородна сила, градове на лъжата, на пропагандата и политиката, превърнали се тук в оръдия на вечната измама.

Такъв град бил Ниневия.

Отдалеч се виждали блестящите фасади на дворците, които се оглеждали във водите на Тигър. Градът бил опасан от една външна и една главна крепостна стена, наречена „Чийто ужасяващ блясък поражда враговете“. Тя се издигала върху основа от каменни блокове и била широка четиридесет тухли (т.е. десет метра) и висока сто тухли (т.е. двадесет и четири метра). В града се влизало през петнадесет порти. Покрай стената минавал крепостен ров, широк четиридесет и два метра. Пред така наречената „Градинска порта“ над него бил прехвърлен каменен мост, който за времето си бил истинско чудо на архитектурата.

В западната част на града се издигал дворецът „Който няма равен на себе си“, разкошният палат на Синахериб. Царят просто съборил старите сгради, които пречели на новия строеж, както по-късно Август превърнал стария кирпичен Рим в мраморен, а в най-ново време Хитлер прорязал столицата си с оси-магистрали.

Строителната мания на Синахериб се изявила с най-голяма сила при тържествения храм на бога Ашур в града Ашур. Тук на една площ от 16 000 кв. метра около храма били изкопани в скалната почва дупки, свързани с подземни канали и след това запълнени с пръст. Владетелят искал там да има градина!

Синахериб започнал своето царуване с това, че се заел да подобри родословното си дърво. Отрекъл се от своя баща Саргон и извел произхода си от царете преди потопа, от полубогове като Адапа и Гилгамеш. (Също и на тази склонност могат да се намерят исторически паралели и ние много бихме се лъгали, ако я смятахме за

случайно явление: римските императори сами се провъзгласявали за богове и си издигали статуи във всички провинции. Та нима първите западноевропейски диктатори от най-ново време не претендираха за божествено звание, като се представяха за непогрешими — нещо, което роптаещата, но в края на краищата покорна тълпа им потвърждаваше със своите плакати по улиците на техните градове?)

„Синахериб бил във всяко отношение необикновена натура. Крайно надарен човек, той се увличал от спорта, изкуството, науката и особено от техниката, ала всички тези качества се обезценявали от необуздания му, сприхав нрав, който го карал да се нахвърля върху поставената цел без оглед на възможностите и средствата за нейното осъществяване. Ето защо той бил пълна противоположност на добрия държавник.“ (Майснер).

Неговото царуване означавало непрекъсната война. Той се сражавал във Вавилония, воювал срещу галеи и касити, през 701 г. нападнал Тир, Сидон, Аскалон и Екрон, воювал и срещу юдейския цар Езекия, чийто съветник бил пророк Исая. Хвалел се, че превзел в юдейската земя четиридесет и шест крепости и безброй села. Но пред стените на Ерусалим го сполетяла участта на Вар^[1]. Исая пророкувал:

„Не ще влезе той в тоя град, нито ще хвърли там стрела, и не ще доближи до него с щит, нито ще насипе против него окоп...“

„Тогава слезе Ангел Господен и погуби в асирийския стан сто осемдесет и пет хиляди души. На сутринта станаха и ето — всички мъртви тела.“

Неговите войски били поразени от чума (днес знаем, че е било *malaria tropica*). Синахериб предприемал „военни разходки“ до Армения. Непрекъснато се биел с Вавилон, който не искал да търпи неговите деспотични наместници. Със своя флот той стигнал чак до Персийския залив. „Като ято скакалци“ налитали войските му на съседните земи. Неговите съобщения за собствените му дела са твърде надуты, а що се отнася до цифрите — чиста измислица. По тон те напълно съответстват на речите, с които се обръщат към своите народи и армии съвременните диктатори, твърдо убедени, че повечето хора им вярват. Можем ли ние, днешните хора, да почерпим някаква утеха от лаконичния надпис на една глинена плочка, намерена от един археолог сред развалините на Вавилон: „Накъдето и да погледнеш, хората са все глупци!“?

Тези аналогии не са търсени умишлено, а се налагат от само себе си, когато разглеждаме историческите епохи не само в тяхната последователност, а и ги съпоставяме една с друга.

През 689 г. пр.н.е. Синахериб преминал всякаква мярка на деспотичния произвол, като решил да заличи от лицето на земята непокорния Вавилон, и то така радикално, че можем да си послужим с изкованите през време на Втората световна война понятия като „ausradieren“^[2] и „soventrieren“^[3]. Жителите на града били поголовно избити, та улиците се задръстили с трупове. Частните къщи били разрушени, а храмът Езагила заедно с неговата кула — съборен и развалините му хвърлени в канала Арахту. Накрая целият град бил залян с вода, така че улиците, площадите и къщите се изравнили с околната равнина. Яростта на Синахериб не знаела граници. Не му стигало фактическото унищожение на града. Той трябвало да бъде затрит и символично. Царят наредил да натоварят на кораби вавилонска земя, да я откарат чак до Тилмун и там да я разхвърлят по четирите посоки на света.

Това като че ли най-после го успокоило и той се посветил на вътрешнополитически дела. За да угоди на своята фаворитка Накия, обявил един от по-младите си синове, Асархадон, за престолонаследник. Заставил с насилие оракула на боговете да одобри това му решение. После свикал нещо като държавен съвет, в който взели участие по-старите братя на Асархадон, асирийски чиновници и представители на народа. Поискал съгласието им и те му отговорили с

единодушно „да“. По-възрастните братя обаче, верни на традицията, нападнали към края на 681 г. пр.н.е. баща си, когато се молел на своя бог в храма на Ниневия, и го убили. Такъв бил краят на Синахериб.

* * *

Това е част от кървавата история, която Лейърд разкрил с лопатата. Друга част излязла на бял свят, когато той открил две помещения, очевидно пристроени по-късно към двореца на Синахериб, в които намерил една библиотека.

Това понятие не е избрано неудачно. А и не е преувеличено, като имаме пред вид днешните наши библиотеки. Книгохранилището, намерено от Лейърд, съдържало тридесет хиляди тома! Това било библиотека от глинени плочки!

Ашурбанипал (668 — 626 г. пр.н.е.) се възкачил на престола благодарение на своята баба Накия, някогашната фаворитка на Синахериб, и по характер бил пълна противоположност на Синахериб. Неговите надписи, много от които са не по-малко високопарни от тези на предшественика му, говорят за миролюбив нрав и за склонност към спокоен и безгрижен живот. Това не означава, че той изобщо не е водил войни. Неговите братя (един от които, върховен жрец на бога на луната, е забележителен с дългото си име — Ашур-етил-шаме-ирсити-убалитсу) му създавали големи грижи, особено провъзгласеният за цар на Вавилон Шамашумукин. Ашурбанипал унищожил царството на еламитите, превзел възстановения от неговия пряк предшественик Вавилон, но не го разрушил като Синахериб, а го удостоил с царската си милост. (През време на тази обсада, която продължила две години, във Вавилон разцъфтяла „черната борса“, онази незаконна форма на икономически отношения, която двадесет и пет века по-късно, след двете световни войни, ние сме склонни да считаме за съвсем нова, непозната в миналото проява на стопанската разруха. Така например научаваме, че три сила жито — около два и половина литра — стрували по това време един секел, т.е. 8,4 грама сребро. В мирно време за тези пари можело да се купи шестдесет пъти повече жито.)

Някакъв поет прославя Ашурбанипал с думи, които никак не подходжали за Синахериб:

*„Оръжията на размирните врагове почиваха,
Колесничарите разпрегнаха своите коне,
почиваха острите им копия
и отпуснаха се опънатите лъкове;
усмирени бяха насилниците,
които вдигаха ръка срещу своите противници.
В къщите и градовете
никой не вземаше със сила на близкия имота
и никъде по цялата земя
не причиняваше човек на човека зло.
Самотен пътникът вървеше
невредим по далечния си път,
нямаше разбойник, който да пролее кръв,
и не ставаха насилия.
Цялата земя се превърна в мирен дом,
като чисто масло се ширеха нивите в четирите
посоки небесни.“*

Но ако славата на Ашурбанипал е надживяла вековете, това той дължи на библиотеката, която създаде „за свое лично ползване“. Откриването на тези глинени плочки било последният голям триумф на Лейърд като археолог, преди той да отстъпи мястото си на други, да се завърне в Англия и да се посвети на политическата кариера.

Тази библиотека била ключът към цялата асиро-вавилонска култура. Тя била изградена систематично. Една част от плочките царят получил от частни сбирки, но по-голямата част се състояла от преписи, които били изготвяни по негова заповед във всички краища на царството му. Когато изпратил своя чиновник Шадану във Вавилон, той му дал следните наставления:

„В деня, в който получиш моето писмо, вземи със себе си Шума, неговия брат Бел-етир, Апла и художниците от Борсипа, които познаваш, събери всички плочки, които има по домовете им, и плочките, които се намират в храма Езида.“

Писмото завършва така: „Издирете ценните плочки, от които няма преписи в Асирия, и ми ги донесете! Токущо писах на главния жрец и на кмета на Борсипа, че ти, Шадану, трябва да съхраняваш тези плочки в твоя склад и че никой не бива да ти отказва плочки. Ако видите, че някоя плочка или обреден текст са подходящи за двореца, потърсете ги, вземете ги и ги пратете тук!“

Освен това при царя работели учени и цяла „група художници-калиграфи“. Така Ашурбанипал създал библиотека, която обхващала всички знания на тогавашното време. При това тези знания се преплитали тясно с магии, тъмни поверия и вълшебства, та по-голямата част от библиотеката се състояла от произведения на науката за заклинанията, знаменията и обредите. Все пак не липсвали и много медицински съчинения, които по това време имали подчертано лечителско-чародеен характер, както и трудове по философия, астрономия, математика и филология (именно на хълма Куюнджик Лейърд намерил учебните плочки, които така много помогнали за разчитането на клинообразното писмо „III категория“).

Освен това там били открити списъци на царе, исторически бележки, политически дворцови документи и дори поетични творби, митично-епически разкази, песни и химни.

А сред тях се намерили онези глинени плочки, на които било записано най-значителното литературно произведение на древна Месопотамия, първият голям епос в световната история, поемата за великия и страшен Гилгамеш — две трети бог, една трета човек!

Тези плочки обаче открил вече не Лейърд, а човек, когото малко преди това една експедиция освободила от двегодишно мъчително пленничество в Абисиния. Ако Лейърд беше открил и тях, те щяха да препълнят возните на славата му, защото този епос за Гилгамеш представлява интерес не само от литературна гледна точка. Той съдържа разказ, който хвърля съвсем неочаквано светлина върху нашето най-древно минало, разказ, който и до днес учат в училище децата в Европа, въпреки че до находката в Куюнджик никой нямал представа откъде всъщност произхождала тази история.

Хормузд Расам бил помощник на Лейърд. Когато Лейърд започнал своята политическа кариера, която щяла да го отведе на министерското кресло, Британският музей натоварил Расам да го замести.

Расам бил халдеец-християнин. Родил се през 1826 г.в Мосул на река Тигър. През 1847 г. постъпил в Оксфордския университет. В 1854 г. станал преводач на английския министър-резидент в Аден, а скоро след това — едва тридесетгодишен — и помощник-резидент. През 1864 г. заминал с мисия при царя на Абисиния Теодор. Самодържецът Теодор, истински черен цар, го хвърлил в затвора. Две години прекарал Хормузд Расам в абисинските тъмници, докато го освободила експедицията на Напиер. Малко по-късно той започнал разкопките си при Ниневия.

Расам копал с не по-малък успех от Лейърд, но му липсвали две неща, които прославили името на Лейърд: щастието да бъде първият и да се възползва от сензационната новост на находките и, второ, обаятелната способност на бъдещия дипломат и светски човек да разказва увлекателно за своите открития, да прави блестящи описания и да ги представя на специалисти и публика в смели и неочаквани аспекти.

Можем да си представим как Лейърд би „сервирал“ своето откритие, ако той беше намерил на отдавна разкопания и прекопавай хълм на Нимруд още един храм, дълъг петдесет метра и тридесет метра широк! Как колоритно би описал потушаването на метежа на работниците, който Расам ликвидирал с желязна ръка, след като разкопал при Балават, на четиридесет километра от Нимруд, не само един храм на Ашурнасурпал, но и останките на един град, разположен на тераси, в който между неизброимите други находки открил и двукрила бронзова врата, висока почти седем метра — първото и единствено до този момент доказателство за наличието на врати и порти в древните дворци на Двуречието! И най-сетне с какъв блестящ по своята скромност стил и подкупващо почтителен тон Лейърд би описал намирането на епоса на Гилгамеш, въпреки че в този момент и той не би могъл да оцени значението му по-добре от Хормузд Расам!

За пълното проучване на това произведение, което дало възможност да се надникне тъй дълбоко в най-древната история на човечеството, били необходими години. Днес, разбира се, всяка история на световната литература го споменава още в първите си страници. Ала съвременните автори не си дават много труд, те просто цитират десет реда, правят обща литературна оценка, посочват, че тази поема е първоизточник на всяко епическо-повествователно изкуство, но малко се интересуват от съдържанието на цялата творба, което всъщност води към първоизворите на човешкия род, към самия наш праотец. Заслугата за откриването на пътя към тези първоизвори принадлежи на човек, който починал само четири години след своето откритие и чието твърде обикновено име историята на археологията съвсем несправедливо споменава само мимоходом и в бележките под линия.

Този човек бил Джордж Смит, пак един от любителите в областта на археологията, по професия гравьор на банкноти, самоук, който вечер в своята таванска стаичка изучавал с безпримерно усърдие първите публикации по асириология. Роден на 26 март 1840 г. в Челси край Лондон, той още на двадесет и шест годишна възраст написал няколко малки статии за някои все още спорни клинописни знаци. Тези статии на гравьора на банкноти привлекли вниманието на учения свят. Няколко години по-късно Смит станал асистент в Египетско-асирийското отделение на Британския музей в Лондон. Той починал твърде млад — едва на тридесет и шест години, — но имал вече издадени около една дузина книги и името му било свързано с някои значителни открития.

През 1872 г. бившият гравьор седял в музея над плочките, изпратени от Хормузд Расам, и се мъчел да ги разчете.

По това време още никой не знаел, че е съществувала вавилонско-асирийска литература, достойна да се сравнява с големите постижения на по-късните литератури. Не това обаче привличало вниманието на Смит, който по природа бил добросъвестен и навярно твърде прозаичен учен. Едва заел се с разчитането на текстовете, той се увлякъл по самия разказ, по съдържанието, по фабулата, но не и по формата, по художествения похват. И колкото повече напредвал с дешифрирането, толкова повече го вълнувала една история, за която там се разказвало между другото, някъде към края...

Смит се запознал с подвизите на могъщия Гилгамеш. Прочел за дивия горски човек Енкиду, когото някаква жрица-блудница довела в града, за да победи надменния Гилгамеш. Ала страшната схватка между двамата не излъчила победител. Гилгамеш и Енкиду завързали приятелство и заедно извършили чутовни подвизи—убили страшния владетел на кедровия лес Хумбаба и предизвикали дори самите богове, оскърбявайки грубо Ищар, която предложила своята божествена любов на Гилгамеш.

Като дешифрирал с големи усилия текста, Смит прочел как Енкиду умрял от страшна болест, как Гилгамеш го оплакал и за да не го постигне същата участ, тръгнал да търси безсмъртие. Отишъл при Утнапищим, прародителя на всички хора, който единствен със своето семейство отбягнал голямото наказание, наложено някога от боговете на човешкия род, и получил безсмъртие.

Праотецът Утнапищим разказал на Гилгамеш историята на своето чудно избавление. Смит четял с пламнали очи. Но тъкмо когато вълнението му започнало да преминава в увереност, че се намира пред прага на важно откритие, в текста на Расамовите плочки почнали да се появяват все по-големи празнини, докато най-после Смит разбрал, че имал пред себе си само част от надписа и че от най-важната за него част — разказа на Утнапищим в края на големия епос — били останали само отделни фрагменти.

Ала това, което успял да прочете от епоса за Гилгамеш, не му давало покой. Той не можел да мълчи. Вълнение обхванало вярващата в Библията Англия... На помощ на Смит се притекъл един от най-много четените английски ежедневници. Лондонският „Дейли Телеграф“ съобщил, че ще отпусне хиляда гвинеи на онзи, който замине за Куюнджик и намери останалата част от епоса за Гилгамеш.

Идеята била наистина авантюристична.

Но асистентът при Британския музей Джордж Смит приел предизвикателството. От него се искало ни повече, ни по-малко следното: да пропътува хиляди километри от Лондон до Месопотамия и там, в огромния хълм от развалини — едва разровен от предишните разкопки, като се има предвид големината му — да търси няколко точно определени глинени плочки! Да се изпълни тази задача било все едно да се улови в езеро точно определена водна бълха или да се намери прословутата игла, загубена в купа сено.

Джордж Смит се наел с тази задача.

И отново в историята на археологическите разкопки станали невероятно чудо. Смит намерил липсващите части от епоса за Гилгамеш!

Завърнал се с 384 фрагмента от глинени плочи, между които и липсващите пасажии от разказа на Утнапишим, който така го развълнувал при първото четене. В тази история се разказвало за потопа — не за някое от ония катастрофални наводнения, за които се говори в ранните митологии на почти всички народи, а за точно определения потоп, описан много по-късно в Библията. Защото Утнапишим бил именно Ной! Ето и текстът, за който става дума (приятелски настроеният към хората бог Еа открил насън на своя любимец Утнапишим решението на боговете да накажат човешкия род и Утнапишим си построил кораб):

*„Всичко, що имах, взех със себе си,
всички плодове на своя живот натоварих на кораба;
и семейството, и всички роднини, животните
стенни,
добитъка от полята и хората от занаята им,
всичките сбрах, и натоварих.
Качих се на кораба и затворих вратата...
Когато изгря новият ден,
на хоризонта далечен чер облак се вдигна...
Денят изведнъж се превърна в нощ,
брат вече не виждаше брата,
народът в небето не се познаваше вече.
И боговете даже потопът изплаши,
побягнаха те бързо към небето на Ану
и като псета край стената се свиха...
Шест дни и шест нощи растяха
буря и води, ураган цареше над земята,
А седмият като настана, бурята стихна,
изгладиха се водите, що като войска бяха вилнели;
усмириха се вълни, вятърът утихна и потопът спря
да се качва.*

*Погледнах над водата, замлъкнал бе ревът,
а всички хора бяха станали глина!
Досами покрива стигаше блатото!...
Огледах за земя, за хоризонта на морето,
далеч, далече там изплава остров.
Корабът стигна до планината Нисир,
заседна на планината Нисир като закотвен...
Когато настана седмият ден,
аз гълъб пратих и пуснах да лети,
литна той и пак дойде, гълъбът мой,
като не намери място да почине, върна се пак.
Аз лястовица пратих и пуснах да лети,
литна тя и пак дойде, моята лястовица,
като не намери място да почине, върна се пак.
Аз гарван пратих и пуснах да лети,
отлетя гарванът, видя, че водата взе да спада,
кълве, върти се, грачи и веч се не връща.“*

Можело ли да има още някакво съмнение, че бил намерен най-старият вариант на библейската легенда за потопа? Тук поразява не само сходството в главната нишка на разказа, но намираме и отделни подробности, които отново се появяват в Библията — срещаме дори гълъба и гарвана, които също и Ной пуснал да летят.

Този клинописен текст от епоса за Гилгамеш поставил пред епохата на Смит тревожния въпрос: Нима библейската истина вече не била най-старата от всички истини?

Отново археологията направила огромен скок в мрака на древността. Сега обаче възникнали нови проблеми: Наистина ли историята на Утнапишим била само потвърждение на библейската легенда от една още постара легенда? Та нали всичко, което разказвала Библията за тази необикновена, богата земя между двете реки, доскоро се смятало за легенда? И не се ли оказвало сега, че във всички тези легенди се крие зърно истина?

Не се ли крие и в историята за всемирния потоп нещо повече от обикновена легенда?

А ако продължим в този ред на мисли: До каква най-дълбока древност стига тогава историята на Двуречието?

Считаното дотогава за непроницаема стена, зад която се простирал мракът на предисторията, скоро се оказало обикновена завеса пред една още по-древна сцена на човешката история!

Няколко години след откритието на Смит, около 1880 г., някой си Дьо Сарзек — пак французин и пак консулски агент — изкопал от пясъка край Тело (Лагаш) във Вавилония една скулптурна фигура, която по художествена концепция и изпълнение се отличавала от всичко намерено дотогава в Двуречието. Наистина тя показвала известно сходство с другите находки, но била по-архаична и помонументална, т.е. била творба на най-ранното изкуство от детските години на човешката култура — изкуство много по-древно от египетското, което дотогава се считало за най-старо.

Откриването на тези най-древни културни пластове, на този най-древен народ е плод на една необикновено смела хипотеза на учените, свързана със случайната находка на Дьо Сарзек, която блестящо потвърдила хипотезата.

Но тази глава от историята на археологията навлиза вече в двадесетте години на нашия век и може би ще достигне своята кулминационна точка едва в наши дни, защото през 1949 г. потеглиха три научни експедиции с най-сериозното намерение — през миналото столетие подобно нещо би се сметнало за лудост — да търсят само въз основа на съобщението на някакъв турски селянин останките от Ноевия ковчег на планината Арарат.

Преди това обаче, към края на миналия век, един немски учен започнал да копае във Вавилон.

---

[1] Римски пълководец, на когото през 9 г. от н.ера вождът на херуските Арминий устроил засада и нанесъл съкрушително поражение. Вар загинал, а три легиона били напълно унищожени. Август бил толкова потресен от това поражение, че го чували да вика през безсънните си нощи! „Варе, Варе, върни ми легионите!“ — Б.ред.

↑

[2] Изтривам, заличавам (с гума, нож) и прен.: унищожавам чрез бомбардировка. — Б.пр. ↑

[3] От името на английския град Ковънтри, жестоко бомбардиран от германската авиация през Втората световна война. В случая „ковънтрира“ значи да се „унищожи като Ковънтри“. — Б. пр. ↑

24.

КУРШУМИ СВИСТЯТ КРАЙ КОЛДЕВЕЙ

През 1878 г. двадесет и една годишният бостънски архитект Френсис Х. Бейкън и неговият приятел Кларк тръгнали на пътешествие из Гърция и Турция. Кларк работел над една история на дорийската архитектура, а Бейкън се заел да изготви илюстрациите към нея. Освен малката помощ, която им отпуснало Бостънското архитектурно дружество, всеки от тях имал в джоба си по петстотин спестени долара.

„Докато пътувахме за Англия — пише по-късно Бейкън, — ние пресметнахме разноските, необходими за всичко онова, което бяхме замислили, и установихме, че парите няма да ни стигнат, за да осъществим плановете си по обичайния начин. Затова решихме да си купим в Англия една лодка, която да ни служи и за жилище, и с нея да прекосим Ламанш, да продължим срещу течението на Рейн, после да се спуснем по Дунава до Черно море и оттам — покрай Цариград и през Дарданелите — до Архипелага, откъдето да почнем да обикаляме древните гръцки места. — Така и направихме.“

Три години по-късно тези необикновено предприемчиви археолози тръгнали отново на път, този път с по-голям щаб от сътрудници, за да правят разкопки в Асос на южния бряг на Троада. Те били наистина учени, но млади и нелишени от чувство за хумор.

„На 4 април 1881 г. — пише Бейкън — купихме след дълги пазарлъци за осем лири една лодка от тези, които се намират в пристанището на Измир; един кораб ни взе на буксир и ние отплувахме за Митилен, като оставихме на брега тълпа жадни за бакшиш хора.“ Пътешествениците

били задържани от неблагоприятен северен вятър. „Използвахме това време, за да почистим и боядисаме лодката и да спорим какво име да ѝ дадем. Тъй като не можахме да се споразумеем дали да я наречем «Арион», Хафо“ или с някое друго класическо име, кръстихме я „Мечитра“, ще рече „Прясно сирене“!

На 1 април 1882 г. към двамата весели и енергични младежи се присъединил трети, който прекрасно им подходдал Това бил немецът Роберт Колдевей. Двадесет години по-късно той щял да стане един от най-изтъкнатите археолози на нашия век (вж. ил. 76).

76. Роберт Колдевей във Вавилон

По това време Колдевей бил на двадесет и седем години. На 27 април 1882 г. Бейкън писал за него: „Когато се опознае по-отблизо, Колдевей печели извънредно много и е тъкмо човекът, който подхожда на Кларк и на мен!“ Това е първата характеристика на Колдевей, направена от негов колега. Цитираме я тук, защото е излязла изпод перото на човек, който прекосил с лодка цяла Европа до Средиземно море, нарекъл своята лодка „Прясно сирене“ и въпреки това бил сериозен учен. Сега вече можем да се разделим с Кларк и Бейкън, защото в редицата на големите археолози те стоят далеч зад човека, когото някога дружелюбно приели в своята експедиция.

* * *

Роберт Колдевей е роден през 1855 г. в Бланкенбург, Германия. В Берлин, Мюнхен и Виена следвал архитектура, археология и история на изкуството, Още преди да навърши тридесет години, взел участие в разкопките в Асос и на остров Лесбос. През 1877 г. копал във Вавилония — в Сургул и Ел-Хиба, след това в Сирия, Южна Италия и Сицилия, а от 1894 г. отново в Сирия.

От четиридесет до четиридесет и три годишната си възраст преподавал в архитектурното училище в Гьорлиц (тези години не му допаднали много), а през 1898 г., вече четиридесет и три годишен, започнал разкопаването на Вавилон.

Колдевей бил необикновен човек, а в сравнение със своите колеги той бил и необикновен учен. С археологията, за която специалистите пишат толкова сухо в своите публикации, го свързвала любов, която не му пречела да се радва с отворени очи на живота и на хората, на очарованието и на хилядите дребни шеги, които носи всекидневието, нито пък пресушила извора на неговия щедро бликащ хумор.

Археологът Колдевей пишел игриви стихчета, искрящи от жизнерадост, и афоризми, в които с дяволито намигване се предлагат съмнителни мъдрости. Вече не като студент, а като световноизвестен петдесет и шест го лишен професор той не се стеснява да публикува следния новогодишен поздрав:

*„Тъмни са пътищата на съдбата,
несигурни на бъдещето звездите,
та преди да легна в кревата,
ще пийна коняче до насита!“*

Той е автор на безброй писма, които със своя безгрижен, фейлетонен стил не само будят недоверие у нормалните, сериозни до смърт учени, но им се виждат направо недостойни за перото на един техен колега.

За едно свое пътуване в Италия например той пише:

„Сега в Селинунт освен разкопки няма нищо ново, но някога тук ще да е било истински ад и лесно е да си представим защо: докъдето стига погледът, хълмистата крайбрежна низина е покрита с нивя, овощни градини и лозя, и всички тези блага принадлежали на селинунтските гърци, които няколко столетия се ползвали от тях разумно и спокойно. Това продължило до към 409 г., когато поради някакъв спор със сегестийците тук пристигнали картагенци и Анибал Гизгон пуснал своите стенобитни машини срещу крепостните стени на ужасения Селинунт, което било твърде долно от негова страна, тъй като до неотдавна селинунтците били помагали на картагенци. Анибал обаче сринал запуснатите крепостни стени и след ужасни деветдневни улични боеве, в които взели дейно участие и дамите от града, по улиците останали да лежат 16 000 убити, а картагенските варвари грабели и отвлечали, бродели по свещени и светски места и украсявали поясите си с отсечени ръце и други такива страхотии. Оттогава Селинунт не можал вече да се съвземе и затова днес по улиците му тичат толкова много зайци, та от време на време успяваме да хапнем някой за вечеря, застрелян и опечен от господин Жиофре, докато ние къпем изтощените си от изследователска работа тела в разпенения прибой на вечно неспокойното море.“

От „страната на оперите и тенорите“ Колдевей пише: „Хората тук наистина имат гласове, не може да се отрече, а мъж, който среща някакви трудности при вземането на горно «до», се смята за инвалид“. И веднага след това преминава най-сериозно към архитектурата на храмовете от петия век преди нашата ера, — докато видът на италианските жандарми не го развесели отново: „Когато човек ги гледа да яздят със своите богато украсени с галони фракове и с гордите триъгълни шапки, би могъл да ги вземе за адмирали, покачени на коне... В такъв вид те обикалят пустите улици и бдят за реда.“

В древния Агригент той със задоволство открил антична канализация (скоро след това му хрумнала идеята да напише цяла книга за развитието на канализацията). „Това съоръжение било изградено от стария «Феакс» и в негова чест всички стари канали били наречени «феаки». Въобще техниците са играли тук от най-древни времена огромна роля. Първият тиран на Агригент, страшният Фаларис, бил по професия архитект и строителен предприемач. Когато трябвало да построи някакъв храм в крепостта, той го обградил и със стени, направил «Фаларийския бик» и след като принесъл човешки жертви, заявил: «Аз съм Фаларис, тиран на Агригент.» Това станало около 550 г. пр.н.ера. За неговите съвременни колеги обаче подобна кариера е свързана с много трудности.“ При това, разбира се, Колдевей съвсем не предполагал, че в 1933 г. един техен недоучен „колега“ ще разтърси цяла Европа.

Храмът в Химера^[1] вдъхновил Колдевей за следното писмо:

„Ала какво е останало от могъщата Химера?... Долу, до самата железопътна линия, лежат жалките останки от великолепия храм и някои от неговите колони подпират един съвременен обор. Да, когато четете «обор», четете съвсем правилно, а кравите се дръгнат о канелюрите на колоните и въобще се държат съвсем не така, както подобава в античен храм. Единственото, което ни остава при подобни обстоятелства, е да измерим храма, да съжаляваме за него и да завиждаме на кравите. Та какво не би дал някой немски археолог да може да пренощува в античен храм!“

По това време пътищата в Италия били още доста несигурни. Колдевей обаче се чувства разочарован.

„И така, шансовете да срещнем разбойници, които до преди десетина години бяха сравнително благоприятни, сега са сведени до минимум. Веднъж на шосето, което минава покрай храмовете, видяхме един очевидно твърде опасен. Стоеше там, разкрачил широко крака, с искрящи очи и бронзово лице, а калабрийската му шапка и всичко останало, което имаше на себе си, преливаше от пищни и ярки багри, които иначе, струва ми се, съм виждал само в спектъра на серно-киселия натриев бикарбонат. Тъй като за наше щастие наблизо имаше една кръчма, ние бързо се вмъкнахме в нея, но той ни последва и когато започнахме невинен разговор с кръчмарката и с нейните дълги, изразително люлеещи се обици относно това, колко може да бъде часът, разбойникът ни отговори с южнонемски акцент: «Пет без четвърт!» — Оказа се, че бил родом от Венеция, работил дълго време в Австрия и Бавария и въобще не е никакъв разбойник!“

На 2 октомври 1897 г. същият този Роберт Колдевей съобщава „под най-строга тайна“ на един свой приятел, че се организира експедиция за Вавилон. Но работата се проточила. Все пак на 2 август 1898 г. той пише на същия си приятел за някаква конференция при главния директор на берлинските музеи Рихард Шьоне: „Вавилон ще бъде разкопан!!“ и поставя две удивителни. — „Сега разработвам инструкциите за експедицията. На първо време тя е разчетена за една година. В моя доклад поисках — за пет години работа във Вавилон — 500 000 марки, а за първата година — 140 000 марки.“ На 21 септември той пише: „Назначен съм за ръководител на разкопките, ще получавам 600 марки месечно... От радост бих могъл да се побъркам... Като си представя само: ако преди шестнадесет години някой ми беше казал, че един ден ще разкопавам Вавилон, щях сигурно да го сметна за луд.“

Както се оказало, Колдевей бил най-подходящият човек за тази задача. Веднъж, когато бил на тридесет и осем години, той писал: „В

мен като че ли седи някой, който постоянно ми повтаря: Колдевей, сега можеш да правиш само това и това — и тогава всичко друго ми е безразлично.“ И той винаги постъпвал така, дори когато около него свистели куршумите на пустинните разбойници, в чието съществуване се съмнявал, или когато открил градините на Семирамида и разкопал Етеменанки — Вавилонската кула!

* * *

„Англичаните са копали във Вавилония и Асирия предимно шахти и тунели. Някои от тях са проходими и до днес, но обикновено това е доста трудно и неприятно — най-напред винаги стрелям в тях, за да изгоня гадините: кукумявки и хиени, които от страх понякога сами не знаят дали да изядат човека или не.“

Писмата на Колдевей гъмжат от подобни забележки. Бележки, записани мимоходом, но тъкмо те, както и цитатите в предишната глава ни дават представа за хилядите дребни неприятности, които археологът среща при своята работа на терена. Обикновено за тях не става дума в научните публикации, в книгите, които се поднасят на специалистите като плод на дългогодишна работа. Там не се говори за борбата с климата, за болестите и премеждията, за неразбирането от страна на местните жители, за тесногърдието на местните власти, за лошата полиция, за разните негодници, за непокорството на работниците.

Писмата на Колдевей обаче ни говорят и за това. Докато ръководи някакви междинни разкопки в Ашур, той пише:

„На 25 септември плащахме надниците. Бяхме събрали благополучно деветдесет работника, но след плащането двадесет и осем от тях отказаха да продължат работа. Надницата им била ниска, а от тежката работа по ръцете им излизали мазоли — с една дума, искаха повече пари. Освободих ги и им дадох да разберат, че съм много

доволен от това, защото така или иначе виждам, че не мога да разчитам на тях. Очевидно те бяха очаквали нещо друго. Когато на следващия ден неколцина от тях се върнаха и поискаха да работят, аз им казах, че така повече не може да продължава. Който иска да си върви, няма да го спирам, но който веднъж си отиде, вече няма да получи работа. Тогава всички начело със своя шейх Хомади го удариха на молба. Шейхът заяви, че хората му имали малко мозък, с което се съгласих. Най-после му обещах от понеделник да ги приема отново на работа. И така днес те дойдоха пак, прекосявайки Тигър на своите надуты овчи мехове, защото живеят на другия бряг на реката и, изглежда, носят също тъй редовно със себе си тези мехове, както хамбургчанинът — своя чадър.“

Много чести са бележките на Колдевей за несигурността на пътищата, за арабите-разбойници от племето Шамар и за кюрдските йезиди. Не могат да се набавят рогозки, захар и лампи, защото поради опасните пътища водачите на керваните искат баснословни цени. Сътрудниците му трябва да бъдат придружавани от въоръжена охрана. Въпреки всичко Колдевей не губи чувството си за хумор:

„Завчера ни навестиха хората на Бени Хедшеим, за да си поискат с доста голяма врява откраднатите им овце. Вчера пък нашите хора им се реваншираха за нападението. Около двеста човека с пушки, начело на които яздеха нашите шейхове Мохамед, Абуд и Мисел, и още двадесетина конника потеглиха за местността Черчера. Там се стигнало до любимото им сбиване със стрелба, при което бенихедшеимците трябвало да прежалят един убит и загубили една пушка. От наша страна беше ранен в корема един от работниците, който бе получил и доста удари с кривак по главата, а един от пазачите ни, носещ твърде подходящото и твърде арабско име Дайбел^[2], който, разбира се, не можеше да не вземе участие в акцията, се завърна с простреляно бедро. Затова пък Дайбел тутакси проснал

противника си на земята и му отмъкнал пушката. Така, общо взето, загубите се оказаха равни: при нас двама ранени, там един убит и една загубена пушка. Същата вечер Дайбел — дребен приветлив господин с не много чиста риза — седеше в най-прекрасно настроение в колибата на пазачите и, заобиколен от своите верни приятели, които го възхваляваха за лъвската му храброст, им сваляше звезди от небесата, като оставяше да налагат не дотам чистата му рана с мехлем от някакво тесто, съставено от брашно, масло и сол.“

Но случвало се и самият Колдевей да попадне под огъня. За синовете на тази пустиня огнестрелното оръжие е преди всичко пушкало за вдигане на шум, което им доставя радост, и те не се отказват от него. Веднъж, през една задушна нощ, Колдевей се връщал във Вавилон от някакви странични разкопки, този път във Фара:

„На около два часа път от Муради откъм селото вдясно от пътя ни посрещна стрелба. Изглежда, че добрите селяни ни бяха взели за монтефикски араби, тръгнали на грабеж, а в такъв случай дългите преговори се избягват. За да ги убедим, че се заблуждават, продължихме да се движим бавно срещу огъня, докато по седлата ни започнаха да удрят сачми, а свистенето на куршумите се превърна в остър, отривист пукот, така характерен за близката, точна стрелба.

Двамата войници, които ни охраняваха, непрекъснато викаха «Аскер, аскер!», за да удостоверят добрите си намерения. Тези декларации обаче бяха заглушени от трясъка на изстрелите, войнствения вой на арабите и крясъците на жените, които по този начин окуражаваха своите по-недостойни половинки.

Арабите се бяха разтегнали в широка верига на около сто метра в мрака пред нас и ярко проблясващите в полукръг пламъчета на изстрелите правеха не дотам тъмната нощ по-непрогледна, отколкото беше в действителност. Нашият помощник-готвач Абдула, който

отиваше на почивка в Хилех, потърси убежище зад товарния кон, на който бяхме натоварили багажа, отчаяно протягаше ръката си, с която бе хванал единия край на наметалото, и викаше «cher Allah!» за най-голямо удоволствие на останалите, които после през целия път го задяваха за това.

Накрая арабите се съвзеха от страха си, прекратиха стрелбата и се затичаха към нас. Около двеста полуголи, тъмнокафяви мъжаги танцуваха като бесни с пушките си около нас и покорно се оставяха да ги ругаят: «Кукумявки такива, що за хора сте? Да не сте чакали? Та не виждате ли, че идват войници и бегът на Фара и пощаджията? Как не ви е срам, стреляте си тук, като че ли цялата пустиня е ваша!»“

„Колко лесно може човек да налети на такава каша!“ — пише Колдевей и добавя: „Тия престрелки са истинска напасть в този край!“

---

[1] Древен град на северното крайбрежие на Сицилия, основан от гърците през 7 век пр.н.е. — Б.пр. ↑

[2] Колдевей има пред вид сходството между името Дайбел и испанското „diabolo“ — дявол. — Бел. на руското издание. ↑

25.

ЕТЕМЕНАНКИ — ВАВИЛОНСКАТА КУЛА

По времето, когато Ниневия била въздигната от провинциален град в царска резиденция и влязла в историята, Вавилон имал вече тринадесетвековна история като столица зад себе си, а от епохата на най-голямото му величие и мощ — при царуването на законодателя Хамурапи — били изминали цели хиляда двеста и петдесет години.

Когато Ниневия била разрушена (за разлика от Вавилон, който бил разрушен и отново възстановен, това станало по такъв начин, че поетът Лукийн можал да вложи в устата на своя Меркурий в разговора му с Харон следните думи: „Ала Ниневия, добрий ми лодкарю, е вече разрушена, от нея не остана нито следа и никой не може да каже, къде се е издигала някога!“), военачалникът Набополасар основал във Вавилон новото вавилонско царство, което отново достигнало могъщество и разцвет при неговия син Навуходоносор II. Това вавилонско царство надживяло Ниневия със седемдесет и три години, след което паднало под ударите на персийския цар Кир.

На 26 март 1899 г. Колдевей започнал разкопки в източната част на вавилонската цитадела „Каср“. За разлика от Бота и Лейърд той вече познавал в общи черти историята на града, погребан тук от хилядолетията. Разкопките в Хорсабад, Нимруд и Куюнджик и преди всичко огромната библиотека на Ашурбанипал, състояща се в по-голямата си част от преписи на много по-стари вавилонски оригинали, дали сведения и за земите около устието на Ефрат и Тигър, за тяхната история, за народите, които ги населявали, и за владетелите им. Но кой именно Вавилон щял да възкръсне сега изпод лопатата на археолога? Най-древният Вавилон на Хамурапи, на единадесетте царе от династията Амуру? Или пък по-новият, възстановен отново, след като бил изравнен със земята от Синахериб?

Колдевей имал вече известни предложения още през януари 1898 г. когато съвсем не било сигурно дали ще му възложат разкопките и когато след предварителен оглед на терена той представил своя доклад на дирекцията на Берлинските кралски музеи. „Във всеки случай —

пише той по това време от Багдад за Вавилон, — там ще се намерят предимно строежи на Навуходоносор.“

Не звучи ли това така, като че ли той не очаквал много от тези разкопки? Ала ликуването, с което приел назначението, говори обратното. Впрочем самите находки щели скоро да разсеят всякакви съмнения.

На 5 април 1899 г. той пише: „Копая вече четиринадесет дни и успехът на цялата работа е безспорен!“

Първото, на което се натъкнал, била огромната вавилонска стена. Край нея намерил останки от релеф — в началото, разбира се, само фрагменти: лъвски гриви, муцуни, опашки, нокти и очи, човешки крака, бради и очи, крака на тънкокраки животни — вероятно газели — и зъби на глигани. Само на едно протежение от осем метра покрай стената той намерил повече от хиляда фрагмента. Тъй като по негова преценка общата дължина на релефа била към триста метра, той пише в същото писмо. „Очаквам да намеря около 37 000 фрагмента!“

Такива били изгледите само след четиринадесетдневни разкопки!

Рис. 27. Напречен разрез на крепостните стени северно от Южната крепост във Вавилон. На средната стена със зъбери е нарисувана фигурка на войник, която ни дава представа за размерите на укрепленията. A1 и A3 — стени, издигнати от Набополасар; G1 — стена край крепостния ров на Имгур-Бел, SL — южна кирпичена стена, S — стена на Саргон

Най-нагледните описания на древния Вавилон ние дължим на гръцкия пътешественик Херодот и на личния лекар на цар Артаксеркс II — Ктезий. А най-голямото чудо, за което разказват те, била градската стена. В продължение на две хилядолетия данните на Херодот за нейните размери били смятани за обикновени преувеличения на пътешественик, обиколил много земи. Според преданието стената била толкова широка, че върху нея могли свободно да се разминат две колесници, запрегнати с по четири коня!

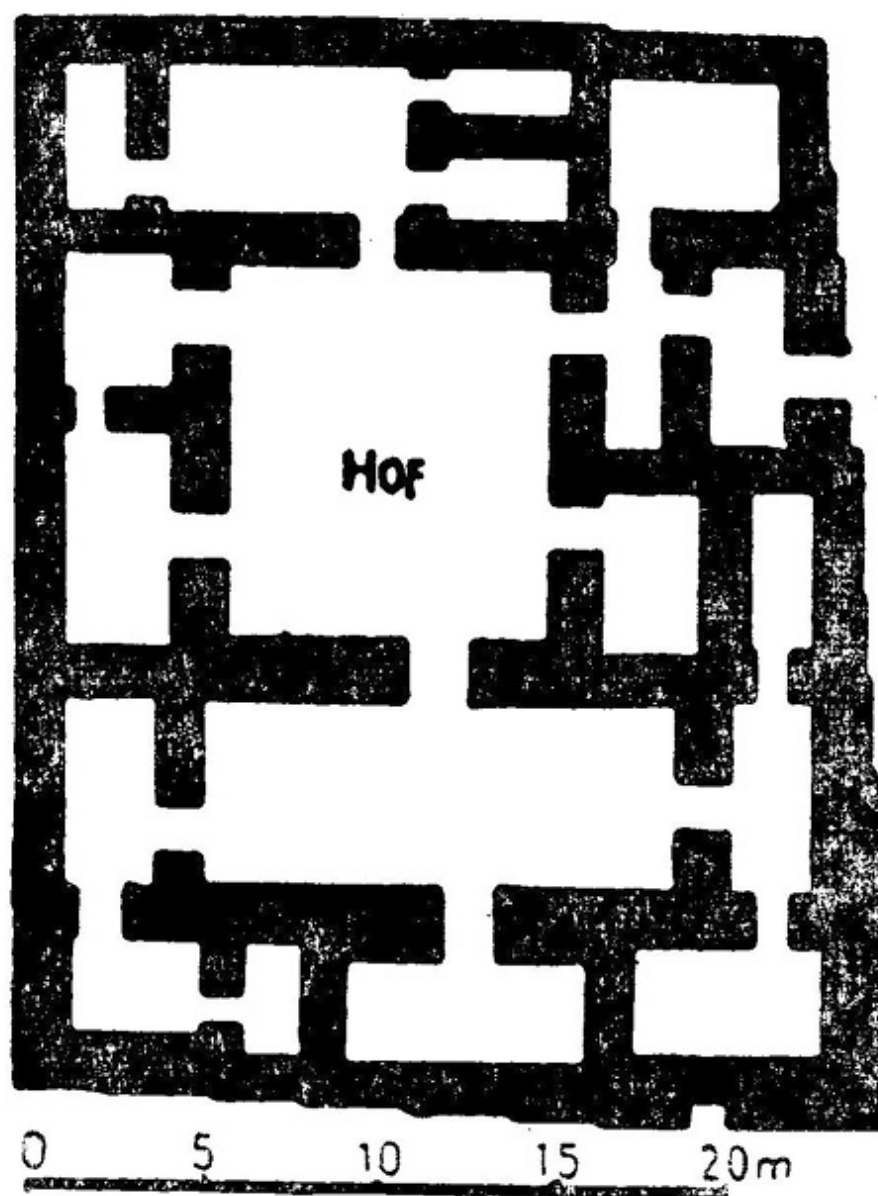

Рис. 28. План на къща № 1 във Вавилон. Странната начупена форма на фасадата се обяснява с това, че при строежите някога са се

използвали застъпващи се дървени греди. Тази строителна техника се запазила и при каменните сгради, макар че при тях тя загубила смисъла си.

Колдевей попаднал веднага на тази стена. Задачата му била обаче трудна, много по-трудна, отколкото при което и да е друго археологическо находище в света. Докато на други места пластът със съответната култура лежал на два до три, най-много на шест метра под повърхността, тук трябвало да се отстранява земна маса до дванадесет метра, а на места и до двадесет и четири метра дълбочина. Колдевей копал с повече от двеста работника зиме и лете в продължение на десетилетие и половина...

Той отбелязал първия си голям успех, когато доказал, че сведенията на Херодот едва ли са преувеличени. (В една или друга степен такива успехи са постигали всички по-значителни археолози: Шлиман потвърдил достоверността на Омир и Павзаний, Еванс доказал, че в преданията за Минотавъра има зърно истина, а Лейърд установил дословната вярност на някои пасажии от Библията.)

Колдевей разкрил една стена от непечени тухли, широка седем метра. На около дванадесет метра пред нея се издигала друга стена от печени тухли, широка седем метра и осемдесет сантиметра, успоредно на която бил изграден трети пояс, дебел три метра и тридесет сантиметра, също от печени тухли. Пред него вероятно минавал крепостният ров, който напълвали с жълта вода, когато отвън надвисвала опасност.

Пространството между отделните стени било запълнено с пръст, достигаща навярно до венеца на външния пояс. Това бил именно коридорът, който позволявал да се разминават две колесници-четворки! Над стената стърчали стражеви кули, по една на всеки петнадесетина метра. Колдевей пресмята, че вътрешната стена наброявала триста и шестдесет такива кули. Що се отнася до външната стена. Ктезий посочва цифрата двеста и петдесет, което без друго е правдоподобно.

Така Колдевей открил най-голямото градско укрепление, съществувало някога в света. Тези крепостни стени свидетелствали, че Вавилон бил най-големият град на Изтока, по-голям дори от Ниневия. А ако си послужим със средновековното понятие за град, т.е. „обградено със стени населено място“, то Вавилон е бил и до ден-дневен си остава най-големият град, издиган някога от човешка ръка.

Навуходоносор пише:

„...оградих Вавилон с мощна стена от изток. Изкопах ров и укрепих откосите му с тухли и асфалт. Край него издигнах мощна, висока като планина стена; вградих в нея широки порти и в тях крила от кедрово дърво, обковани с мед. За да не може неприятел с лоша помисъл да доближи Вавилон отстрани, обградих земята му с мощни води като с развълнувано море. Да се премине през тях бе все едно да се премине през голямото море, през солените води. За да не се разлеят водите, издигнах край тях насип и ги обградих с кейови стени от тухли. Стените укрепих изкусно и превърнах града Вавилон в крепост.“

За тогавашните бойни средства това укрепление трябва наистина да е било непревземаемо. Но нима Вавилон не бил все пак завладян? Остава ни само едно обяснение: врагът победил крепостта отвътре, а не отвън. Винаги, когато пред стените се появил неприятел, в града избухвали вътрешнополитически борби и винаги имало партии, които — със или без основание — виждали в лицето на врага освободител. Така паднала и тази най-могъща крепост на света.

И тъй, Колдевей действително намерил Вавилон от времето на Навуходоносор. При този владетел, когото пророк Даниил наричал „цар на царете“ и „златната глава“, започнало монументалното изграждане на новия град. Възстановени били храмът на Емах в крепостта, храмът Езагила, храмът на Нинурта и по-старият храм на Ищар в Меркес. Навуходоносор подновил стените на канала Арахту, построил първия каменен мост над Ефрат и канала Либил-хигала, построил „Южната крепост“, където разположил своя дворец, и украсил Портата на Ищар с пъстроцветни глазирани релефи и животни.

Докато неговите предшественици строили всички сгради от непечени, сушени на слънцето кирпичи, които скоро ставали жертва на бурите и ветровете, Навуходоносор използвал предимно истински печени тухли, особено при строежа на укрепителни съоръжения. Ако от по-старите сгради на Двуречието не са останали почти никакви следи освен огромни хълмове от пръст, причината била в нетрайността на

материала. За това, че и от строежите на Навуходоносор — въпреки много по-устойчивия материал — са се запазили до наши дни също тъй незначителни останки, причината е друга; векове наред те били разграбвани и разрушавани от местното население, което ги използвало за строителен материал, тъй както много по-късно папското средновековие безогледно унищожавало храмовете на езическия Рим. Днешният град Хилех и много села в околността са построени с тухлите на Навуходоносор (това знаем със сигурност, защото те носят неговия печат). Дори съвременният язовир, отделящ водите на Ефрат от канала Хиндиже, е изграден предимно от тухли, по които някога са стъпвали древните вавилонци, та когато един ден и тази язовирна стена изчезне и потъне в забрава, бъдещите археолози лесно могат да си помислят, че и тук са открили крепост на Навуходоносор.

Дворецът, не, дворецовият комплекс, дворецовият град, който Навуходоносор издигнал на огромна площ и, вечно недоволен, непрекъснато разширявал, защото всичко направено му се струвало „недостатъчно за достойнството на царското величие“ — този разкошно украсен дворец със своите релефи от прекрасно емайлирани, блестящи, разноцветни плочки наистина можел да се нарече чудо, чудо на хладното, непонятно, варварско великолепие! (Между другото Навуходоносор твърдял, че построил всичко това за петнадесет дни, и тази версия се е предавала като съвсем достоверна от столетие на столетие.)

Три находки на Колдевей обаче накарали света да занемее от удивление: една градина, една кула и една улица. Нито една от тях нямала равна на себе си на този свят.

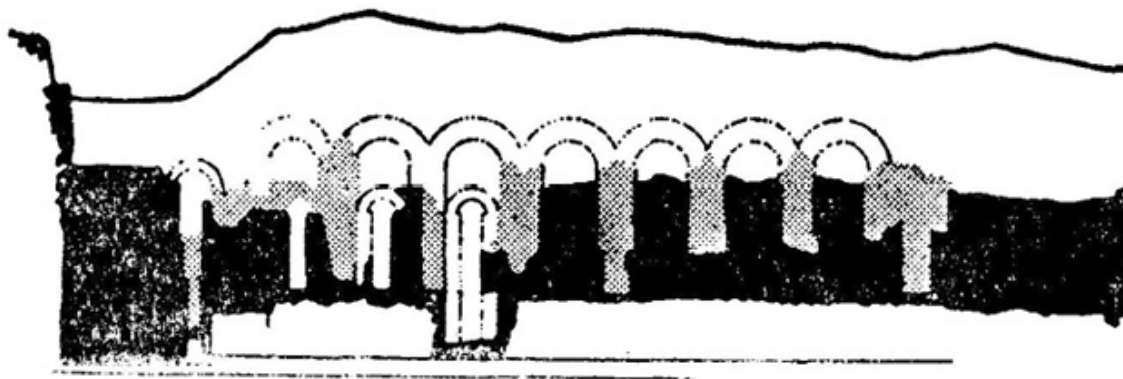
* * *

Един ден в североизточния край на „Южната крепост“ Колдевей открил някакъв сводест градеж, който още от пръв поглед се оказал съвсем необичаен и, направо казано, единствен по рода си. Преди всичко това били първите подземни помещения, открити до този момент във Вавилон. Второ, такъв градеж със свързани помежду си сводове не бил срещан дотогава никъде в цялото Двуречие. Трето, там имало един кладенец, образуван от три разположени по съвсем

необикновен начин шахти. След дълги размишления и все пак не напълно сигурен, Колдевей предположил, че това било кладенец, съоръжен с вече несъществуващо, разбира се, устройство от подемници за непрекъснато черпене и подаване на вода. Четвърто, тези сводове били изградени не само от тухли, а и от дялан камък, който дотогава бил намерен само на едно друго място в целия Вавилон — при северната крепостна стена на Каср.

Всички тези особености, взети заедно, свидетелствали, че това необикновено съоръжение било конструирано с изключително за времето си техническо и архитектурно умение и по всяка вероятност имало някакво съвсем особено предназначение.

И тогава една щастлива мисъл осенила Колдевей. В цялата литература за Вавилон, като се започне от Йосиф Флавий, Диодор, Ктезий, Страбон и се стигне до всички разчетени дотогава клинописни надписи, отнасящи се до „греховния“ град, се посочват също така — и то изрично като нещо забележително — само две места, където бил употребен дялан камък: на северната стена на крепостта Каср (където го открил и Колдевей) и при „висящите градини на Семирамида“.

Рис. 29. Напречен разрез на сводестия градеж във Вавилон, който според Колдевей вероятно е носел „висящите градини на Семирамида“.

Нима Колдевей открил именно тези разкошни градини, за чиято красота се говорело толкова много в древността, че ги причислявали към седемте чудеса на света — градините на легендарната Семирамида?

Една такава находка и една такава хипотеза, родена от щастливо хрумване, пораждат за откривателя мигове на трепетно напрежение

край разкопаната земя, предизвикват вълнение у всички участници, безкрайни разговори, разгорещени професионални спорове на мястото на разкопките и вечер пред палатките и бараките — вълнение при мисълта, че човек може да преживее онзи миг, който ще хвърли светлина върху една хилядолетна загадка.

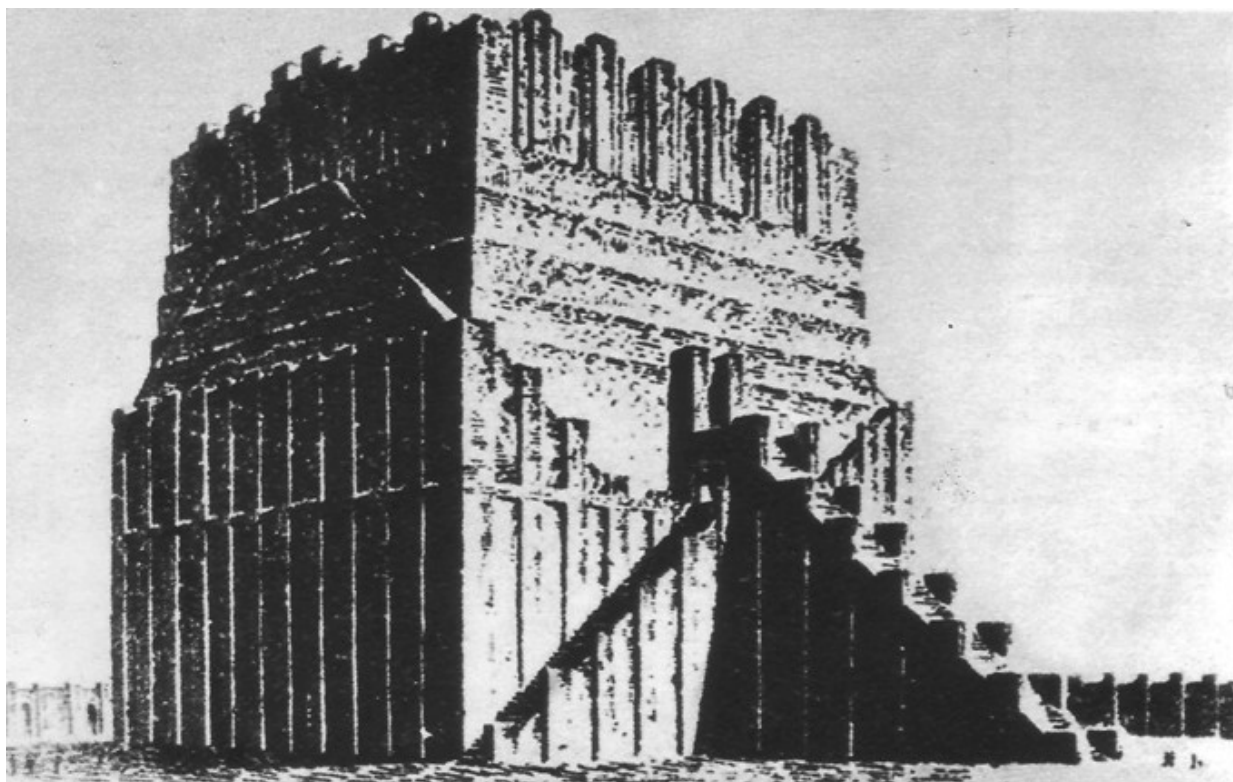
Колдевей отново се справил с античните източници. Претеглил всяко изречение, всеки ред, всяка дума, дръзнал дори да навлезе в чуждата му област на сравнителното езикознание и едва тогава решил, че може да потвърди предположението си! Наистина това не можело да бъде нищо друго освен сводовете, които носели „висящите градини“ на Семирамида, напоявали ги посредством едно невиждано дотогава устройство и така им осигурявали вечна зеленина.

Но ето че едно от „чудесата“ започнало да се стопява и загубило своя легендарен ореол. Та какво всъщност представлявали тези „висящи градини“, ако хипотезата на Колдевей била правилна? Наистина едно твърде пищно, твърде внушително съоръжение на покрива на една обитавана сграда, наистина едно техническо чудо за времето си — и все пак не ни ли се струва това чудо твърде скромно в сравнение с другите строежи на вавилонците, които гърците не причислявали към чудесата на света?

(Впрочем всички наши сведения за легендарната Семирамида са съмнителни. Те произхождат предимно от Ктезий, който се отличавал с доста буйно въображение. Така например според него огромната статуя на Дарим в Бехистун представлявала Семирамида, заобиколена от стотина телохранители! Според Диодор Семирамида била подхвърлена като дете от родителите си, отхранена от гълъби, оженила се за някакъв царски съветник, но му била отнета от царя, носела дрехи, „по които не можело да са разбере дали е мъж или жена“, и накрая, след като предала властта на своя син, отлетяла като гълъбица от двореца — направо към безсмъртието.)

* * *

Вавилонската кула! (Вж. ил. 73.)

73. Реконструкция на старата Вавилонска кула

За нея се говори в първата книга на Мойсей, глава 11, стихове 3 и 4:

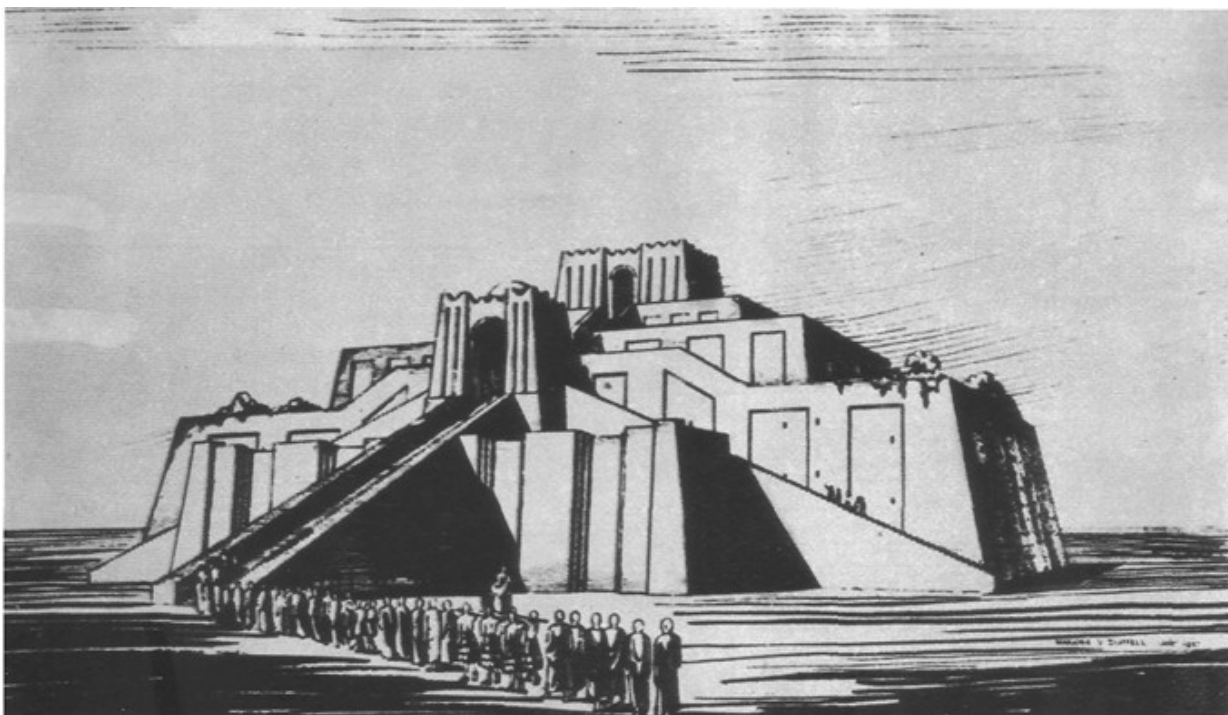
„И рекоха един другиму: хайде да направим тухли и да ги изпечем на огън. И тухлите им служеха вместо камъни, а земната смола — вместо вар. И рекоха: хайде да си съградим град и кула, висока до небето; и да си спечелим име, преди да се пръснем по лицето на цялата земя.“

При разкопките, разбира се, Колдевей разкрил само грандиозните основи. Надписите обаче му казвали, че кулата действително е съществувала. Впрочем кулата, за която говори Библията (и която без съмнение била построена), трябва да е изчезнала от лицето на земята още преди времето на Хамурапи. Но на нейно място тук се издигала нова, построена от потомците в памет на старата. От Набополасар са останали думите:

„По онова време Мардук ми заповяда да изградя Вавилонската кула, която по времето преди мен бе разклатена и доведена до събаряне, да укрепя здраво основите ѝ върху гръдта на подземния свят, а върхът ѝ да е устремен към небесата.“ А неговият син Навуходоносор продължава: „Аз се захванах да достроя върха на Етеменанки, та да съперничи на небето.“

Кулата се извисявала на огромни тераси. Херодот съобщава за осем изградени една върху друга кули, които постепенно се смалвявали нагоре, а на най-малката, високо над земята, се издигал храмът. (В действителност кулите били седем.)

Кулата била построена сред равнината Сахн, което, преведено буквално, значи „тиган“. „Нашият Сахн обаче — пише Колдевей — е само сегашната форма на древната свещена местност, където се е издигал зикуратът Етеменанки, «основният камък на небето и земята», Вавилонската кула, обкръжена от висока стена, до която били долепени най-различни сгради с култово предназначение. (Зикурат, зигура, зиггура са различни транскрипции на общото наименование на шумерско-вавилонските стъпални пирамиди или кули.) (Вж. ил. 85, 86.)

85. Реконструкция на зикурата в Ур Халдейски

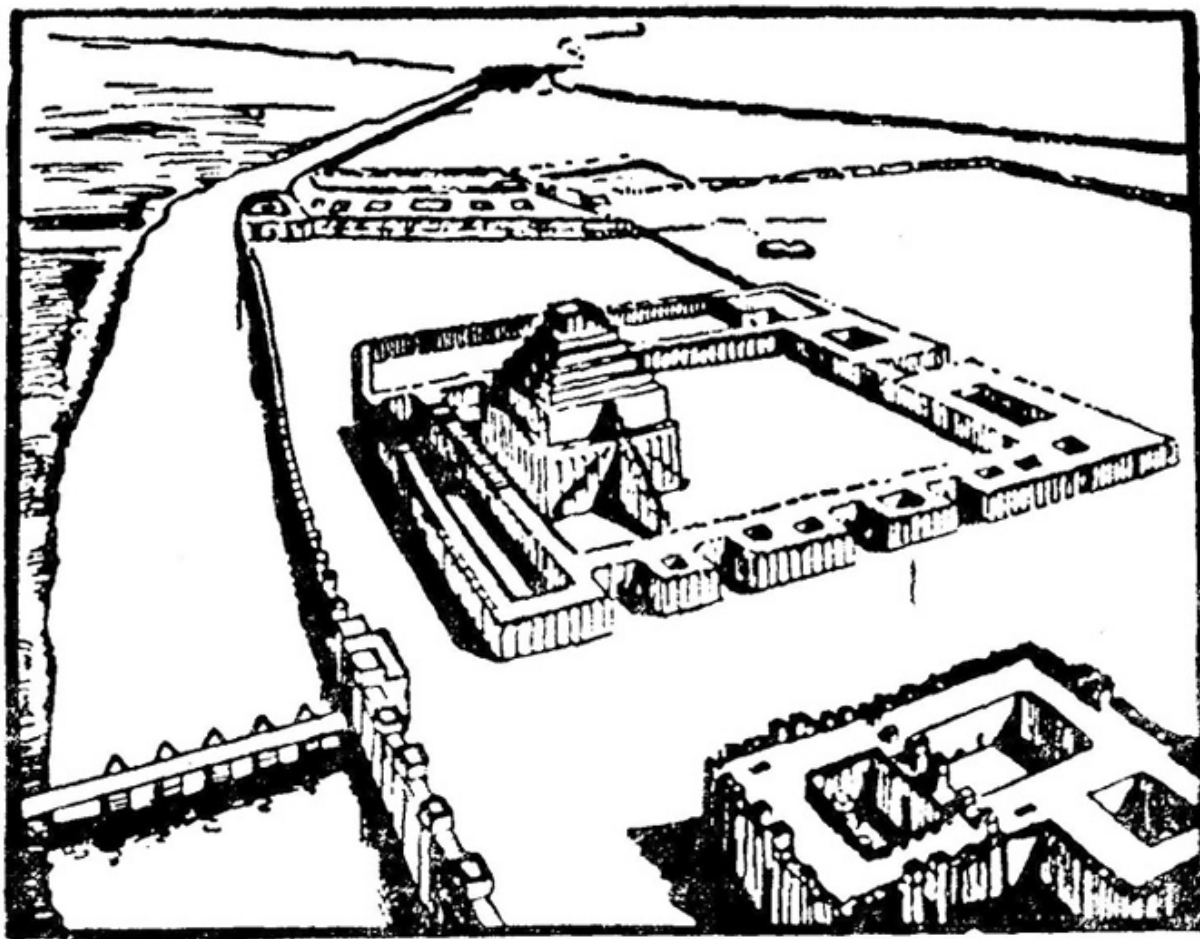
86. Зикуратът в Ур. Въздушна снимка

Деветдесет метра била широка тази кула в основата си, деветдесет метра била и височината ѝ. Първият етаж бил висок тридесет и три метра, вторият — осемнадесет метра, третият, четвъртият, петият и шестият — по шест метра, а петнадесет метра бил висок храмът на вавилонския бог Мардук, покрит със злато и украсен със сини глазирани плочки, чийто блясък приветствал пътника още отдалеч.

„Но какво значат всичките тези писмени данни в сравнение с нагледната представа, която ни дават самите развалини, дори в лошото състояние, в което се намират! — пише Колдевей. — Колосалният масив на кулата, която за евреите от времето на Стария завет била символ на човешко високомерие и дързост, се издигал сред гордите жречески палати, просторните складове и безчислените помещения на поклонниците. Бели стени, бронзови порти, застрашително

издигащи се от всички страни крепостни зидове с внушителни портали и гора от хиляди кули — всичко това трябва да е създавало неотразимо впечатление за величие, за могъщество и богатство, каквито човек трудно можел да срещне другаде в обширното вавилонско царство.“

Всеки по-голям вавилонски град имал свой зикурат, по никой от тях не можел да се сравни с „Вавилонската кула“. За нейното изграждане били употребени осемдесет и пет милиона тухли и тя се извисявала над цялата околност.

Рис. 30. Реконструкция на Вавилонската кула „Етеменанки“, на храмовите комплекси към нея и на моста над Ефрат

И Вавилонската кула е дело на роби, и там свистели бичовете на надзирателите, както при строежа на египетските пирамиди. Но има и

една съществена разлика: пирамидата се строяла от един владетел в продължение на един често пъти кратък живот, и то *само за него*, за *неговата* мумия, за *неговия* дух-закрилник Ка; а стъпалната кула била градена от поколения владетели — това, което започвал дядото, още продължавал внукът. Когато египетските пирамиди се рушали или хищническа ръка ги събаряла и разграбвала, никой не помръдвал пръст, за да ги възстанови, а камо ли да ги напълни с нови съкровища. Вавилонският зикурат бил няколкократно разрушаван, но винаги издиган отново и отново украсяван.

И това е обяснимо; владетелите, които изграждали зикурата, не строили за себе си, а за всички. Зикуратът бил светилище за целия народ, място за поклонение на хилядите, които почитали Мардук като върховен бог. Каква ли картина е представлявало шествието, излизащо от долния храм, където се извършвало първото жертвоприношение пред статуята на Мардук, която заедно с трона, подножника и масата тежала според Херодот осемстотин таланта и била направена от чисто злато! (В жреческите помещения бил намерен своеобразен „талант-еталон“ — каменна патица с издълбан надпис „истински талант“ — с тегло 29,68 килограма. Така че ако се вярва на Херодот, тази статуя на Мардук заедно с принадлежностите ѝ били направени от 23 700 кг чисто злато.)

А каква ли гледка е представлявало многолюдното шествие, когато възлизало по грамадното каменно стълбище, водещо от едната страна на Вавилонската кула до първия етаж на височина тридесет и три метра, докато жреците се изкачвали по средната стълба на втория етаж, а оттам по тайни стъпала — до върха на кулата, до светилището на Мардук!

То сияело с блясъка на своите тъмносини глазирани плочки. Херодот го видял около 458 г. пр.н.е., около 150 години след окончателното завършване на зикурата, когато то трябва да е било все още добре запазено. За разлика от „долния храм“ този „горен храм“ не бил украсен със статуи. В него имало само едно „добре подредено“ ложе за хранене (както е известно, всички източни големци, а също и гърците и римляните се хранели „излегнали се край трапезата“), а пред ложето стояла позлатена маса. Тази светая светих не била достъпна за простия народ, защото там се появявал самият Мардук, когото обикновеният смъртен не можел безнаказано да погледне. Само една

избрана жена оставала там, нощ след нощ, готова да даде наслада на бога.

„Казват също така — отбелязва Херодот, като същевременно изразява съмнение, — че самият бог посещавал храма и отпочивал на ложето, но това не ми се вижда вероятно.“

Около зикурата се издигали, опасани от крепостна стена, домовете, в които живеели дошлите отдалеч за големите празници поклонници, за да се подготвят за процесията. Но там били също и домовете на жреците на Мардук, които като жреци на бога, коронясващ самите царе, несъмнено обладавали голяма власт. Този двор, в средата на който се издигал Етеменанки, бил следователно вавилонският Ватикан, но по-мрачен и по-тайнствен в циклопското си великолепие.

Тукулти-Нинурта, Саргон, Синахериб и Ашурбанипал превзели Вавилон и разрушили светилището на Мардук — Етеменанки, Вавилонската кула. Набополасар и Навуходоносор я издигнали наново. След смъртта на Навуходоносор персийският цар Кир завладял града през 549 г. пр.н.е. и той бил първият завоевател, който не разрушил Вавилонската кула. Той, по-младият от историческа гледна точка, бил покорен от колосалното и величие. И не само не я разрушил, но си построил гробница във формата на миниатюрен зикурат — един малък Етеменанки по подобие на Вавилонската кула.

Ала кулата била унищожена още веднъж. Персиецът Ксеркс оставил след себе си само развалини, които по-късно видял Александър Велики по време на своя поход към Индия. Десет хиляди души трябвало да работят два месеца, за да разчистват развалините, а накрая се хванала на работа цялата му армия. Страбон говори за 600 000 надници!

Двадесет и две столетия по-късно на същото място дошъл един европейски учен, който не търсел слава, а знания. Дошъл не с десет хиляди души, а само с двеста и петдесет. Но в течение на единадесет години той щял да изплати 800 000 надници. И чак тогава станало ясно как изглеждала тази сграда, която нямала равна на себе си в света!

* * *

Древните славели „висящите градини“ като едно от чудесата на света, а Вавилонската кула и до днес се смята за символ на човешката дързост и високомерие. Но ето че Колдевей разкрил една друга част от този голям град, за която наистина се споменавало в някои надписи, но въпреки това не оставила отпечатък в съзнанието на хората.

Рис. 31. Тухлени печати на Навуходоносор. Текстът се повтаря на всяка една от милионите тухли, с които били издигнати строежите на владетеля, и гласи приблизително: „Навуходоносор, цар на Вавилон, хранител на Езагила и Егида, син на Набополасар, цар на Вавилон.“

Това било просто една улица — но когато Колдевей я разкрил, станало ясно, че тя била най-разкошната улица, която някога е съществувала в света, без да изключваме улиците и пътищата на старите римляни, та дори и на Новия свят, стига да не измерваме великолепието с дължината. Тази улица не била изградена като съобщителна артерия (това идвало на второ място), а за да минават по нея процесиите в чест на великия бог Мардук, на когото във Вавилон служели всички, дори Навуходоносор. През своето четиридесет и три годишно царуване този владетел трябва непрекъснато да е строил. За строежа на улицата той ни е оставил подробно съобщение:

„Айбур-шабу, вавилонската улица, запълних с висок насип за процесията в чест на великия господар Мардук и я изградих от портата Илу до Ищар-сакипат-тебиша с камък от Турминабанда и Шаду, та да бъде пригодна за процесията на великото божество, свързах я с частта, построена от моя баща, и пътя направих великолепен.“

Но тази улица не била само път за процесии на Мардук, а и част от градското укрепление. Тя прилича на огромен пролом. От двете ѝ страни се издигали високи, седемметрови крепостни стени, които погледът не можел да прехвърли. А тъй като така укрепената улица водела от външните фортове до Портата на Ищар („Ищар-сакипат-тебиша“ в надписа на Навуходоносор), едва през която се влизало в същинския Вавилон, то неприятелят, който искал да атакува портата, трябвало да мине по улицата. Ала тогава, улицата се превръщала в път към смъртта!

Потискащото чувство, което този каменен проход е навявал на всеки нашественик се засилило още повече (за тогавашния човек, чиито представи били населени с фантастични митически същества и зли духове) от около сто и двадесетте двуметрови лъвове, чиито блестящи пъстроцветни релефи красели стените — те сякаш излизали от стените и крачели срещу неприятеля. Величествени и горди пристъпвали те там, със зинали уста, в които проблясвали зъби, с бяла или жълта козина, с жълти или червени гриви на светлосиния или тъмносиния фон на стените. Улицата била широка двадесет и три метра.

По средата уличното платно било настлано с големи квадратни варовикови блокове, над един метър широки и високи, положени върху залята с асфалт тухлена основа, а встрани — с два пъти по-малки плочи от брекча, изпъстрени с червени и бели жилки, като всички фуги били залети с асфалт. Но долната си, заровена в земята страна всеки камък носел следния надпис:

„Навуходоносор, цар на Вавилон, син на Набополасар, царя на Вавилон, съм аз. Аз покрих вавилонската улица с каменни плочи от Шаду за процесията

на великия бог Мардук. Мардук, повелителю, дари вечен живот!“

Порталът съответствал на тези думи. Със своите дванадесетметрови стени той е най-величественият паметник, който е останал до наши дни от Вавилон. Всъщност това били две гигантски портални сгради с мощни, издадени напред кули. Където и да се спирал погледът на пристигащия пътник, отвсякъде го срещал блясъкът на свещените животни. Петстотин седемдесет и пет животни наброявала според Колдевей тази страшна глутница, чиито ярки багри и тук сияели на син фон; те поразявали пътника и го изпълвали със страх и трепет пред мощта на града, който лежал зад тези врати.

Рис. 32. „Великият господар Мардук“, върховният бог. При нозете му лежи неговото свещено животно „сируш“ — вавилонският дракон.

Но не лъвът, животното на богинята Ишар, украсявал тази порта, а бикът, свещеното животно на бога на времето Раман (наричан също Адад), както и чудовището „сируш“ — дракон или змия-грифон, — трудно може да се намери име за свещения митичен звяр на най-великия между боговете, Мардук. Това било четириногло животно с

дълги крака и люспесто тяло; задните му лапи били с нокти на граблива птица, на дългата си шия имало змийска глава с големи очи и разцепен език, а на плоския му череп стърчал рог... Такъв бил вавилонският дракон!

И отново изпод черупката на библиейската легенда се показала ядка истина. Пророк Даниил, който тук, във Вавилон, преживял в ямата на лъвовете чудото на Йехова, доказал безсилието на дракона пред своя, по-могъщия бог, който щял да стане богът на следващите хилядолетия.

„Твърде допустимо е — казва Колдевей, — че жреците на Езагила са държали там някакво подобно животно, влечуго или може би арвал, каквито се срещат по тия места, и в полумрака на храма го показвали като жив «сируш». В такъв случай няма нищо чудно, че драконът не могъл да понесе сладкиша, който Даниил му приготвил от косми и смола.“

* * *

Какво ли зрелище е представлявала голямата новогодишна процесия по улицата на Мардук! Колдевей потърсил подходящо сравнение:

„Веднъж видях как в портала на катедралата в Сиракуза се появи високо над главите на многолюдната тълпа сребърната статуя на Богородица, по-голяма от естествена големина, отрупана с оброчни дарове, пръстени, скъпоценни камъни, злато и сребро. Носеха я на носилка четиридесет мъже в тържествено шествие към латомийските градини, съпровождано от шумни песнопения и горещите молитви на тълпата. Така горе-долу си представям процесията на бога Мардук, когато тръгвала от Езагила и се отправяла с тържествена стъпка — може би

през периболоса^[1] — по вавилонската улица на процесиите.“

Ала това сравнение сигурно е бледо. Вавилонското шествие трябва да е било много по-величествено и масово, много по-тържествено и варварски пишно (ние познаваме доста добре техните обреди). От „залата на съдбата“ в храма Езагила по-нисшите божества били пренасяни до брега на Ефрат, където им се кланяли и молили три дни и после тържествено ги връщали обратно!

Около началото на нашата ера, по времето на партянското владичество, Вавилон започнал да пустее. Сградите се рушали. През епохата на Сасанидите (226 — 636 г. от н.е.) на мястото на някогашните палати навярно имало отделни жилища, а през арабското средновековие по тези места стърчали само колиби — чак до 12 в. от н.е.

Днес погледът отново се рее над пробудения от Колдевей Вавилон, над развалини, блестящи фрагменти, останки от някогашно великолепие. И тогава си спомняме думите на пророк Йеремия:

„И ще се заселят там пустинни зверове и чакали, и ще живеят на нея камилски птици, и не ще бъде обитаема довека и населвана от рода в род!“

---

[1] (гр. peribolos — ограда). Ограда или самото оградено място, главно около храмове. — Б. пр. ↑

26.

ХИЛЯДОЛЕТНИТЕ ЦАРЕ И ПОТОПЪТ

Спомняме ли си днес за вавилонците, когато черна котка ни пресече път и суеверието ни накара да се върнем обратно? Спомняме ли си за този народ, когато погледнем разделения на дванадесет части часовников циферблат (ние, които иначе мислим и пресмятаме по десетичната система), когато купуваме гроса игли или когато при вида на звездното небе свързваме своята съдба с планетите?

Би трябвало да си спомним, защото част от нашето мислене и чувстване води началото си от Вавилония — по-точно казано, може би от Вавилония, но не и от вавилонците.

Помъчим ли се да вникнем по-дълбоко в историята на човечеството, идва момент, когато усещаме полъха на вечността, защото намираме доказателства, че твърде малко се е загубило през петхилядолетната човешка история, че доброто често се е превръщало в зло, а истинното в лъжа, но така или иначе е продължавало да живее в сянката на нашето подсъзнание. В такъв момент разбираме с внезапен трепет какво значи да си човек: да си частица от потока на безбройни поколения, чиито мисли и чувства ние (единствени сред бозайниците) носим в себе си като неотнимаемо наследство, въпреки че обикновено не си даваме сметка за обхвата на това наследство и не умеем да го използваме както трябва.

Голяма била изненадата на археолозите, когато всяка нова копка, така да се каже, им разкривала все по-ясно колко много от мислите и представите на хората от древна Вавилония са останали да живеят в нашето подсъзнание, в нашите мисли и представи! Но още по-голямо било изумлението на изследователите, когато те започнали да се натъкват на все повече и повече признаци, че дори вавилонската мъдрост била наследена мъдрост и произхождала от друг народ, много по-стар от семитите-вавилонци, по-древен дори от египтяните.

През 1946 г. американският учен Самуел Ноа Крамер започна да публикува глинени плочки-документи на този народ, а през 1965 г., след двадесет и шест годишна най-интензивна и трудна дешифровъчна работа, той издаде книга, със смелото заглавие: „History begins at

Sumer“ („Историята започва от Шумер“). В тази книга той освобождава своите изследвания от научния баласт и разказва. И разказва с голямо остроумие. Така Крамер констатира не по-малко от двадесет и седем „firsts“, т.е. неща, случаи и явления, отбелязани от този народ за пръв път в човешката история, които той не се колебае да означаи с най-съвременни термини. Ние бихме премълчали от читателя нещо неимоверно важно, ако не ги изброим всичките тук.

1. Първите училища. 2. Първият случай на „дребен подкуп“. 3. Първият случай на младежка престъпност. 4. Първата „война на нерви“. 5. Първият политически „двукамерен конгрес“. 6. Първият историк. 7. Първият случай на опрощаване на данък. 8. Законници: първият „Мойсей“. 9. Първият юридически „прецедент“. 10. Първата фармакопея (книга с медицински рецепти). 11. Първият „селски календар“. 12. Първият градински експеримент. 13. Първата космогония и космология на човечеството. 14. Първите нравствени закони. 15. Първият „Йов“. 16. Първите поговорки. 17. Първите басни за животни. 18. Първото философско „буквоядство“. 19. Първият „рай“. 20. Първият „Ной“. 21. Първият разказ за възкресение. 22. Първият „свети Георги“. 23. Гилгамеш бил шумерски герой. 24. Първата „епическа литература“. 25. Първата любовна песен. 26. Първият каталог на книги. 27. Първият „мирен златен век“.

При четенето на този списък навярно всеки от нас би се усъмнил, че тук някакъв ентузиаст твърде насилствено се опитва да прилага съвременна терминология към обществени явления, станали под други небеса преди хиляди години (някои от тях всъщност преди повече от 4 000 години). Но прочетем ли сами блестящите преводи на Крамер, дъхът ни замира. Достатъчно е само да прочетем оплакванията на бащата от неговия непрокопан син и въобще от безпътството на младежта, записани на седемнадесет глинени плочки преди 3700 години (макар техният първообраз да е с много векове по-стар), за да ни се стори, че чуваме разговора на баща и син — днешни наши съседи. Текстът започва с въпрос на бащата към сина: „Къде си ходил?“ Отговор: „Никъде не съм ходил!“

Съществуването на този народ било открито по един от най-необикновените начини, които можем да си представим, и това откритие е едно от блестящите постижения на човешкия дух. То дошло като резултат от разсъжденията и умозаклученията на учените, които

разчели клинообразното писмо. Всъщност най-правилно е да се каже: съществуването на този народ било „изчислено“.

* * *

Астрономията постигнала един от най-големите си успехи, когато въз основа на много сложни изчисления се осмелила за пръв път да заяви, че на определена орбита и в определен момент ще се появи звезда, която още нямала име и не била виждана от човешко око; истинският триумф настъпил, когато тази звезда действително се появила точно в предсказаното време.

Нещо подобно се случило и когато един руски учен открил, че познатите по негово време, неподдаващи се на по-нататъшно разлагане химически елементи се подчиняват на една скрита закономерност, подредил ги в таблица и въз основа на получените се в тази редица празнини предсказал съществуването на някои неизвестни дотогава елементи с напълно определени свойства.

Аналогичен случай познаваме и в областта на антропологията. По чисто теоретичен път Хекел реконструирал преходната форма между човекоподобната маймуна и човека, която нарекъл „питекантропус“, а през 1892 г. Йожен Дюбоа намерил на остров Ява останки от кости, които отговаряли на тази реконструкция.

Когато приемниците на Ролинсън преодолели трудностите по разчитането на клинописа, специалистите можели вече да се посветят на някои по-специални проблеми, като произходът на писмените знаци, връзките между отделните езици и други подобни. Проучването и анализът на редица интересни факти ги довели до следната теория, която в крайна сметка стигала до едно удивително твърдение.

Многозначността на асиро-вавилонските знаци не може да се обясни от само себе си. Такава заплетена писмена система, такава смесица от буквено, силабично и образно писмо не е могла да възникне отведнъж в окончателния си вид, когато вавилонците се появили на историческата сцена. Тази система сочи белезите на дълго развитие, тя можела да бъде само производна. Стотици отделни проучвания, особено в областта на езикознанието, се обединили и допълнили едно друго, за да доведат до заключението, че семитите — вавилонци и

асирийци — не могли да бъдат създателите на клинообразното писмо, а че то е дело на друг, по всяка вероятност не и семитски народ — народ, дошъл от високите плата на Изтока, чието съществуване обаче не можело още да бъде потвърдено и с най-малката находка.

По-смела хипотеза наистина не можело да се желае. С течение на годините обаче изследователите така дълбоко се убедили в своята правота, че не се поколебали да дадат име на този народ, за който те само твърдели, че е съществувал, без съществуването му да бъде потвърдено от какъвто и да е надпис. Едни го нарекли акади. Ученият от немско-френски произход Юлиус Оперт възприел наименованието „шумери“ и това име се запазило. То е взето от титлата на най-ранните владетели на най-южната част от Двуречието — „царете на Шумер и Акад“.

Всичко това е, разбира се, твърде опростено изложение на разсъжденията, теорията и заключението. И точно така, както някога се появила планетата с предварително изчисленото местоположение, както били открити предсказаните химически елементи и както бил реконструиран питекантропусът, така един ден били намерени и първите следи от загадъчния народ, който дал писменост на вавилонци и асирийци. Само писменост ли? Не минало много време и се установило, че почти всичко създадено от Вавилон и Ниневия в областта на културата било подготвено от дейността и постиженията на загадъчния народ на шумерите.

Вече споменахме за френския консулски агент Ернест дьо Сарзек, който също не бил археолог по професия и преди да стъпи на земята на Месопотамия, нямал дори представа за задачите на археологическата наука. Ала хълмовете и развалините между двете реки събудили и неговото любопитство, така както някога — преди четиридесет години — събудили любопитството на Пол Емил Бота. И той имал такова щастие при разкопките си, провеждани отначало по твърде дилетантски начин, че в подножието на един хълм в Тело (Лагаш) изкопал една статуя, каквато не била виждана дотогава. Окуражен от тази находка, той продължил да копае и открил надписи, открил първите видими следи от „предсказания“ народ на шумерите!

Рис. 33. Развит цилиндричен печат на Гудеа от Лагаш, един от най-могъщите областни владетели на ранната вавилонска епоха.

Една статуя на местния владетел или царя-жрец Гудеа, изваяна от твърд диорит и прекрасно полирана, била най-скъпоценната творба, която Дьо Сарзек заедно с други ценни находки натоварил на кораб и изпратил в парижкия Лувър. Какво възмущение обхванало учените! Обстоятелствата около находката и надписите накарали дори най-благоразумните асириолози, които не се увличали по фантастични леточисления, да признаят, че някои от новооткритите каменни фрагменти датират от четвъртото или третото хилядолетие преди нашата ера, т.е. че са били свидетели на една култура, по-древна дори от египетската (вж. ил. 81 и 82).

81. Статуетка на шумерска владетелка, навярно от III хилядолетие пр.н.е.

82. Статуя на областния владетел или царя-жрец Гудеа от Лагаш

Дьо Сарзек копал четири години — от 1877 до 1881. От 1888 до 1900 г. американците Хилпрехт, Питърс, Хейн и Фишер правили разкопки в Нипур и Фара. От 1912 до 1913 г. започнало разкопки в Ерех Германското ориенталско общество, които то продължило през 1928 година. През 1931 г. експедицията на Американския институт за

ориенталски проучвания под ръководството на Ерих Шмид отново копала във Фара.

Появили се на бял свят огромни сгради — стъпални пирамиди, зикурати, за които се установило, че били неразделна част от всеки град, както минарето — от джамията, кулата — от катедралата и камбанарията — от църквата. Намерени били и надписи, които позволявали да се проследи историята на месопотамските земи чак до наченките на човешкия род. За изясняване миналото на Вавилония откриването на тези най-древни светове имало същото значение, както откриването на критско-микенската култура — за изясняване историята на антична Гърция.

Но шумерската култура водела началото си от още по-дълбока древност. Като че ли това начало наистина съвпадало със събитията, за които се говори в първата книга на Библията — „Битие“, или поне с времето на първите хора, живели след потопа, който изпратил бог и от който оцелял само Ной...

Не разказвал ли за такъв потоп епосът за полубога Гилгамеш, епосът, чиято липсваща част Джордж Смит от Британския музей бе търсил и намерил сред милионите глинени отломки на хълма Куюнджик!

През двадесетте години на нашия век английският археолог Лионард Уули започнал разкопки в Ур, в библейския „Ур Халдейски“, родината на Авраам, и не само доказал, че големият потоп от поемата за Гилгамеш и библейският потоп са идентични, но и че той е бил исторически факт!

Ако смачкаме една напоена гъба, така, че обемът ѝ да се намали няколкократно, тя ще изсъхне. Не би могло да бъде и другояче, когато съгстим историята на вавилоно-асирийската култура в няколко страници. Въпреки сухотата си такъв един исторически преглед ще бъде полезен за онези читатели, които не се задоволяват само с „историйки“, а искат да чуят и „малко история“.

Историята на Двуречието не е тъй еднородна, както например историята на Египет. Натрапва се обаче известна аналогия с развитието на гръко-римската култура. Така, както някога в Гърция дошъл неизвестен народ^[1] от далечни земи, който създал в Микена и Тиринт крепости на своя собствена култура, а след това от север нахлули варварските племена на ахейци и дорийци и после, с течение на

вековете, всички се претопили, за да образуват същинската гръцка народност и култура, така в делтата на Тигър и Ефрат някога дошъл неизвестният народ на шумерите и донесъл своя развита култура, писменост и закони, за да бъде покорен и унищожен за няколко столетия от други варварски народи. Върху така наторената почва, из шумерските царства „Шумер и Акад“ израснала и разцъфтяла Вавилония.

Не разказва ли Библията за „смешението на езиците“ при строежа на Вавилонската кула? Във Вавилон наистина се говорели два държавни езика — шумерски и семитски (с течение на времето шумерският се запазил само като език на жреците и правниците). Придошлите по-късно арамейци, еламити, касити и заселилите се още по-късно в Асирия лулубеи, митанийци и хети също донесли свои диалекти.

Първият владетел, който успял да обедини под своя скиптър обширната територия между Елам и Тавър, бил Саргон I (2684 — 2630 г. пр.н.е.)^[2]. За неговото раждане съществува мит, подобен на онези, които знаем за Кир, Ромул, Кришна, Мойсей и Персей. Той бил роден от непорочна девица, която го поставила в намазан със смола съд и го поверила на речните води. Кърмачето намерил водоносецът Аки, който го изучил на градинарство, а богинята Ищар го направила цар. Дълго време се смятало, че Шарукин („законен цар“ или Саргон) е митическа личност. Днес обаче неговата твърда значителна историческа дейност е доказана по безспорен начин.

Династията на Саргон управлявала двеста години, след което била свалена. (Ние делим асиро-вавилонската история, също както и египетската, на династии. За изясняване развитието на Месопотамия обаче това деление няма такова значение както за Египет, тъй че ще го оставим настрана и ще се задоволим само с хронологическата таблица в края на книгата.) Планински племена, особено гутеите, нахлували в страната и я опустошавали. Отделните градове-държави се борели помежду си за надмощие и за известно време царете-жреци в Ур и Лагаш, като например Ур-Бау и Гудеа, си извоювали значително влияние. Въпреки политическите неуредици науката и изкуствата, които почивали изцяло върху културното наследство на шумерите, достигнали по това време такъв разцвет и творческа сила, че тяхното

влияние щяло да оплоди развитието на цялата човешка култура през следващите четири хилядолетия.

Вавилонският цар Хамурапи (около 1700 г. пр.н.е.) успял с редица насилствени политически и военни актове отново да обедини страната, сега вече като държава с единна територия и култура, която можела да претендира за ръководна роля в тогавашния свят. Хамурапи обаче бил нещо повече от военен. След като взел властта в ръцете си, той имал търпението да изчака цели двадесет и пет години, докато неговият най-могъщ противник Римсин, царят на Ларса, толкова остарял, че можел да бъде разбит без особени усилия. Хамурапи е и първият велик законодател в историята. „За да не пакости силният на слабия, за да има правда за сираци и вдовици, той записал във Вавилон, и то в храма Езагила... своите драгоценни слова на плоча и я поставил пред изображението си, на което бил представен като цар на справедливостта.“ (Отделни по-кратки записи на закони имало и преди него. Такива били например писаните закони на царицата на Исин и законите на Шулги, цар на Ур от третата династия. Когато през 1947 г. американският археолог Френсис Стийл успя да сглоби намерените в Нипур четири фрагмента с клинописни текстове, в ръцете му се оказа част от законника на цар Липит-Ишар, който бил с около век и половина по-стар от „кодекса“ на Хамурапи.) Заслугата на Хамурапи обаче се състои в обединяването на местните правни обичаи и предписания в единен за всички закон, чиито близо триста параграфа запазили своето значение дълго след гибелта на вавилонското царство.

Този необикновен разцвет изчерпал за дълго време творческата сила на шумерско-вавилонската култура. Настанала епоха на политическа раздробеност и стопанска разруха (по времето на Кадашман Енлил I и Бурнабуриаш II Вавилон поддържал стопански връзки с всички съседни страни чак до Египет — от около 1370 г. пр.н.е. имаме запазена кореспонденция с Аменхотеп III и Аменхотеп IV). Дори след като страната се освободила от игото на каситите, арамейските бедуини и нахлуващите от север асирийци се постарали да не се образува ново вавилонско „царство“.

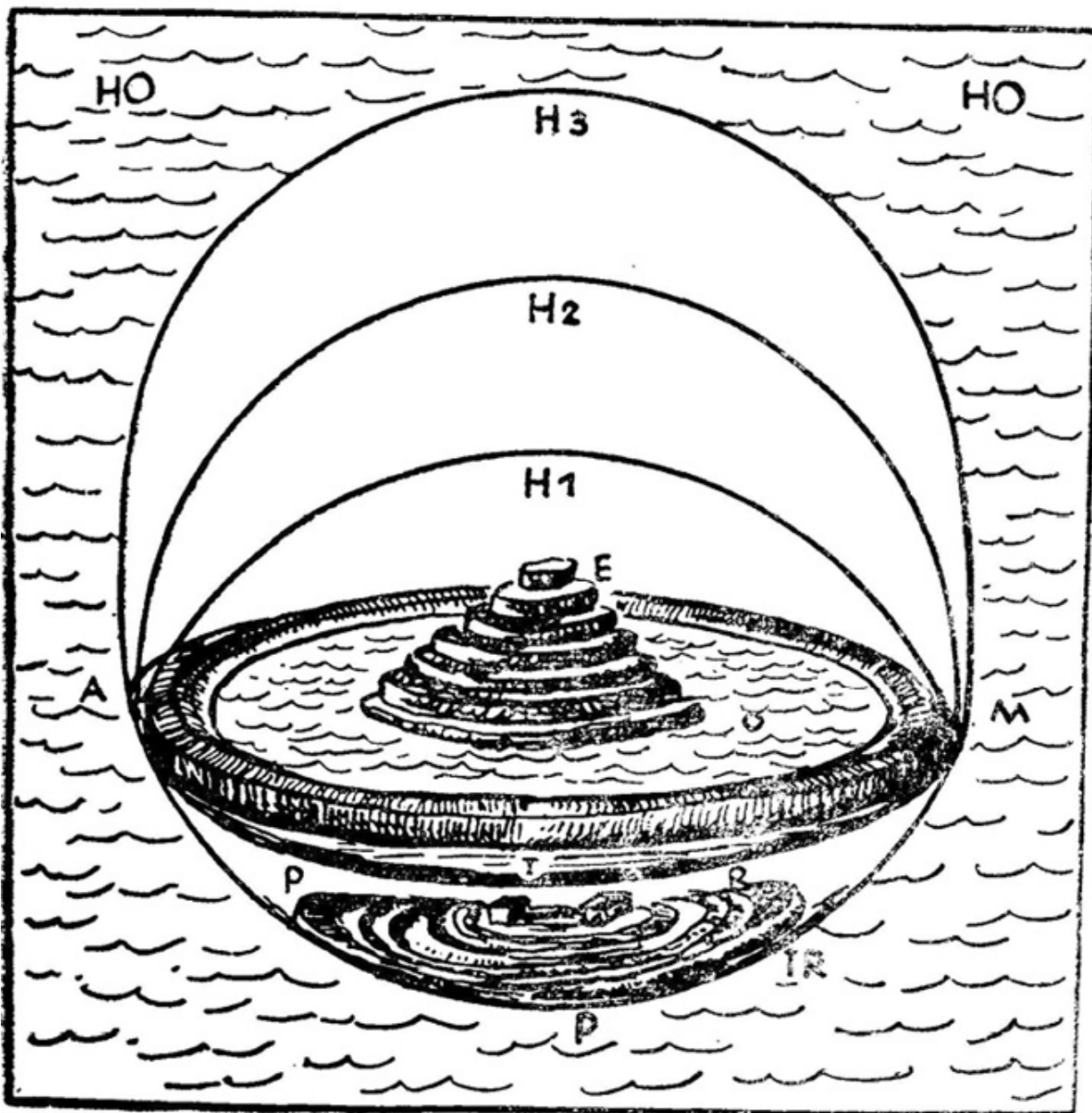

Рис. 34. Вавилонска схема на вселената. Е — земя; Н1, Н2 и Н3 — първото, второто и третото небе; НО — небесният океан; О — земният океан; Т — дълбочина на земния океан; А — вечер (запад), планина на слънчевия залез; М — утро (изток), планина на слънчевия изгрев; ТР — седемте стени и дворец (Р) на царството на мъртвите.

И тук отново се натъкваме на прекрасен паралел с развитието на гръко-римската култура. Както древната Атина станала свидетел на упадък на своята мощ, на своята религия, изкуство и наука, когато новозабогателят Рим претопил нейната култура в една технизирана и

бездушна цивилизация, точно така и Вавилония със столицата си Вавилон трябвало да види как нейната култура възкръсва в цивилизацията на новозабогатялата Асирия и как Ниневия се превърнала в град, който по отношение на Вавилон бил това, което Рим бил по отношение на Атина.

Тукулти-Нинурта I (около 1250 г. пр.н.е.) бил първият асириец, който взел в плен вавилонски цар. По времето на Тиглатпаласар I (около 1100 г. пр.н.е.) Асирия се превърнала във велика държава, която при царуването на неговите приемници обаче се оказала толкова немощна, че арамейските номади не само нахлули в пределите и, но дори се заселили на нейна територия. Едва Ашурнасурпал II (884 — 860 г. пр.н.е.) и Салманасар IV (781 — 772 г. пр.н.е.)^[3] успели да укрепят новото царство, стигнали до Средиземно море, завладели цяла Сирия и наложили данък дори на финикийски градове. Ашурнасурпал построил грандиозен дворец в престолния град Калах и храм на Ищар в Ниневия. „Семирамида“ (Шамурамат) царувала четири години; нейният син Ададнирари III (810 — 782 г. пр.н.е.) проявил държавнически такт, като се опитал да въведе вавилонските божества в Асирия, ръководейки се от принципа, че политическият успех „си струва една литургия“. Но едва необикновено енергичния узурпатор Тиглатпаласар III (известен в Библията под името Фул) върнал на Асирия правото да се нарича „велика сила“ и да действа като такава. По негово време (745 — 727 г. пр.н.е.) владенията на държавата се простирали от Средиземно море до Персийския залив; той проникнал чак до Армения и Персия и покорил народи, чиято дива войнственост спирала всеки друг. Превзел Дамаск и наложил асирийска власт над обширна част от северен Израел.

Между всички тези владетели имало и мнозина, чиито имена и години на царуване ние също знаем, но техните дела и общо значение не са толкова големи, че да ги отбелязваме в един кратък преглед.

Така че следващият владетел, когото трябва да споменем, е вече Саргон II (722 — 705 г. пр.н.е.) — победителят на хетите при Кархемиш. Може би при неговото царуване Асирия била подложена на най-суровата политическа централизация. Негов син бил Синахериб (705 — 681 г. пр.н.е.), умопобърканият разрушител на Вавилон, а негов внук — Асархадон (681 — 669 г. пр.н.е.), който отново построил Вавилон, победил на север кимерийците, а през 671 г. пр.н.е. превзел Мемфис в Египет и обогатил с плячка хазната на Ниневия. Негов

правнук пък бил Ашурбанипал (668 — 626 г. пр.н.е), който наистина трябвало да отстъпи египетските си владения на фараона Псамтик I, но затова пък се проявил като такъв енергичен и ловък интригант, че успял да доведе до самоубийство размирния си брат Саосдухин, владетеля на Вавилон. Ашурбанипал основал в Ниневия най-голямата библиотека на древността (надмината едва от богатата папирусова сбирка в Александрия) и въпреки многото си военни походи бил по-скоро миролюбив владетел, отколкото завоевател.

От следващите царе ще споменем Синшаришкун (625 — 606 г. пр.н.е.)^[4], който не съумял да удържи юздите на властта в ръцете си и да се противопостави на непрестанно засилващия се напор на мидийците. Той поверил отбраната на страната на своя пълководец, халдееца Набополасар, който се оказал предател и когато мидийците вече нахлували в улиците на завладяната Ниневия, се самоизгорил заедно с всичките си жени и съкровища. (Според Диодор, който пък се позовава на Ктезий, кладата била висока четиристотин стъпки и на нея, изгорели сто и петдесет златни кушетки, още толкова златни маси, десет милиона таланта злато, сто милиона таланта сребро и голямо количество скъпоценни пурпурни одежди.)

Това ли било краят на вавилонско-асирийската история? В лицето на пълководеца-изменник Набополасар във Вавилон се издигнал нов узурпатор, който проправил път за своя още по-забележителен син Навуходоносор II (604 — 562 г. пр.н.е.) — бъдещият „цезар“ на Двуречието!

Блясъкът и великолепието, суверенната мощ, до която отново се издигнал Вавилон, вече не се подхранвали само от духа, от традициите, от древната култура на този град. Преломът бил настъпил още в Асирия — в Ниневия. Външното, формално съблюдаване на старите култове и обичаи, на старите обществени порядки не можело да го прикрие. Това „Нововавилонско царство“ (както го наричаме днес) било вече декадентска цивилизация, израснала върху почвата на стара култура.

Всички дела на Навуходоносор имали цивилизаторски характер. С най-големи подробности се възхваляват неговите технически постижения: той прокаравал канали, строил градини, създал изкуствено езеро и най-вече издигнал безброй религиозни и светски сгради.

Ала на най-високата точка в развитието на всяка цивилизация се появяват и първите признаци на упадък. Шест години след смъртта на

Навуходоносор царското семейство било изтребено при един дворецов преврат. Последният владетел Набонид (555 — 539 г. пр.н.е.), някакъв набожен чудак, изгорял при превземането на царския дворец, който бил предаден от изменници в ръцете на персийския цар Кир.

При царуването на Навуходоносор културата на Двуречието преживяла последния си подем.

* * *

През 1911 г. у мисис Уинифред Фонтана, съпругата на британския консул, дошли на посещение трима млади археолози. Тя била художничка и отбелязала в дневника си: „... и тримата са много добри модели за художник...“

Тези трима археолози били Дейвид Хогарт, Т. Е. Лоурънс и Лионард Уули. Единият от тях щял след няколко години да пожъне световна слава, но не вече като археолог — това бил същият Лоурънс, който през Първата световна война оглавил арабското въстание. Третият пожънал по-скромна слава в очите на обществеността, но толкова по-голяма сред своите колеги археолози.

Понятно е, че когато много по-късно Уинифред Фонтана била отново запитана за своите първи впечатления от посещението на тримата археолози, под влияние на историческото значение, което полковник Лоурънс междувременно бил придобил, тя добавила: „Все пак Лоурънс постоянно привличаше вниманието ми...“

За разлика от нея един сириец, който по това време също бил гост на консула, се изказал така: „Каква жалка противоположност е *se jeune Laurens* на *Monsieur Уули*, който е истински светски човек и *parfait gentilhomme*.“

Много по-късно, през 1927 и 1928 г. този „*parfait gentilhomme*“, вече четиридесет и седем годишен, започнал разкопки в града Ур на река Ефрат, в легендарната родина на Авраам. Не минало много време и той попаднал на необикновено богати находки, отнасящи се до народа на шумерите! Той открил „царските гробници в Ур“, намерил богати съкровища и — което било по-важно от намереното злато — обогатил нашите познания за вавилонската предистория с толкова подробности,

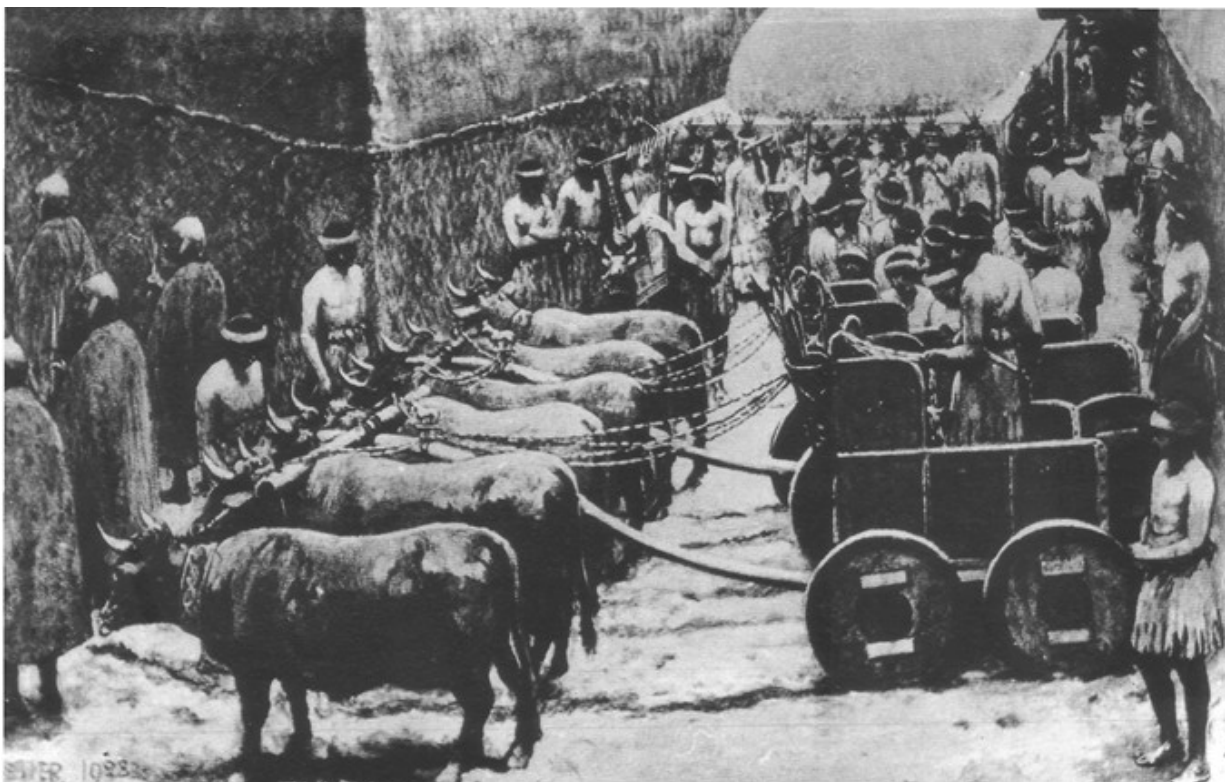

че този най-ранен стадий на човешката култура изведнъж оживял с някогашната си пъстрота.

Между многобройните находки (които тук не можем да изброяваме) имало две особено забележителни: богатият накит за глава на една шумерска царица и така нареченият „Урски мозаичен щандарт (знаме)“. Извънредно важно обаче за нашето познаване на най-ранната история на човечеството било откритието, което напълно потвърдило историческата достоверност на един от най-вълнуващите разкази в Библията. И най-после била направена една друга ужасяваща находка, която за пръв път хвърлила светлина върху погребалните обичаи отпреди пет хиляди години, обичаи, които не бихме посмели дори да си представим.

Уули прокопал на хълма обичайния изкоп, с който започва почти всяко археологическо изследване. До дълбочина от дванадесет метра той намерил пласт от пепел, разпаднали се тухли, парчета от глинени съдове, развалини и отпадъци. В този пласт обитателите на Ур копаели гробници за своите царе. В гроба на някаква царица се намерили богати накити, златни съдове, две ефратски лодки, едната от мед, другата от сребро, дълги по шестдесет сантиметра. Там бил намерен и накитът за глава на царицата. Върху гъстата перука имало три наниза от лазурит и червен корналин. На най-долния висели златни пръстени, на средния — златни букови листа, а на най-горния — върбови листа и златни цветя. Над тях бил втъкнат гребен с пет зъба, украсен със златни цветя и инкрустиран лазурит. Спираловидни златни телове украсявали слепоочията, а на ушите висели тежки златни обици във формата на полумесеца.

Катрин Уули направила опит да реконструира по един намерен череп от това време главата на царицата, носила някога този накит. Теракотните изображения й дали указания за вида на тогавашната прическа, а по златните скоби, които придържали накита към главата, тя определила размерите на перуката. Този модел, който днес се пази в Университетския музей във Филаделфия и който може да се смята за много близък до оригинала, показва на каква висота е била художествената обработка на благородните метали и колко изтънчен е бил художественият вкус преди пет хилядолетия. Между скъпоценните украшения от царските гробници в Ур има екземпляри, които биха правили чест на парижкия бижутер Картие (вж. ил. 83).

83. Реконструкция на погребалната церемония в царската гробница в Ур. Рисунка от А. Форестие

Необикновено ценен източник на сведения бил и т.нар. „мозаичен щандарт“. (Уули го датира около 3500 г. пр.н.е.) Той се състоял от две правоъгълни плоскости, дълги 55 сантиметра и широки 22,5 сантиметра, към които имало и още две триъгълни наставки. Може да се предполага, че тези плоскости били прикрепени на един прът и носени пред тържествени процесии и шествия.

Щандартът бил покрит с безбройни изображения от седеф и раковина на син фон от лазурит. Те не били така разнообразни и не стигали до такива подробности, както стенописите в гробницата на богатия сановник Ти, които някога дали на Мариет толкова сведения за бита на старите египтяни, но все пак били за Уули истинска картинна книга, разказваща нагледно за живота отпреди пет хиляди години. Като имаме пред вид възрастта му, можем да кажем, че това „знаме“ било наистина ключова находка с изключителна стойност.

Там виждаме празнично пиршество (което ни осведомява относно тогавашните облекла и съдове), довеждане на жертвени животни на заклание (което ни говори какви домашни животни били отглеждани),

колона от пленници и шествие на воители (които ни показват какво е било въоръжението) и накрая бойни колесници, свидетелстващи, че именно шумерите въвели към края на четвъртото хилядолетие — за пръв път във военната история — колесниците като бойно средство, тези отреди от колесници, които създавали и разгромявали огромните царства на вавилонци, асирийци, перси, а по-късно и на македонците!

Тогава обаче Уули направил своето най-потресаващо откритие. В царските гробници в Ур били заровени не само труповете на царе и царици.

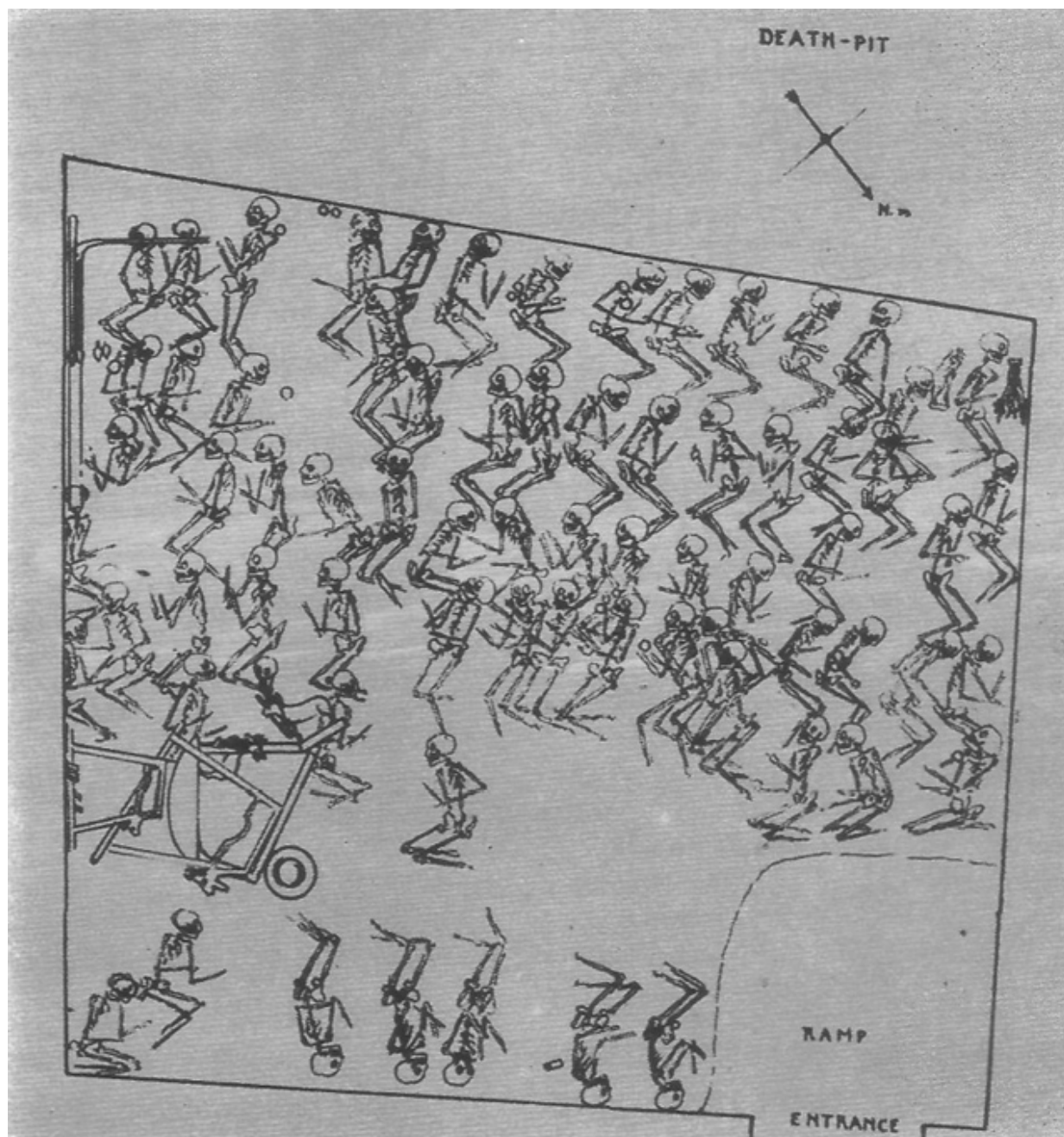

Рис. 35. „Урският мозаичен щандарт“, една най-интересните находки на Лионард Уули. Тази рисунка не дава представа за голямото богатство от изображения, но за внимателния наблюдател оригиналът е истинска „картинна книга“ за живота на шумерите.

Както изглеждало, в тези гробници ставали истински кланета. В един гроб лежали войници от стражата с медни шлемове до черепите и копия до ръцете. Избити! В ъгъла на една гробна камера лежали девет придворни дами, все още с великолепните накити на главите си, които те вероятно носели при погребалната церемония. Срещу входа стояли две тежки коли, а в колите били намерени костите на кочияшите. Отпред заедно с костите на впрегнатите волове лежали скелетите на слугите. И те били съсечени!

В гроба на царицата Шубад (вж. ил. 84) Уули намерил наредени в две редици телата на избитите придворни дами. Последен лежал там някакъв мъж — музикантът-арфист. Костите на ръката му лежали все

още върху скъпоценния, украсен с интарзии инструмент, който той очевидно притискал до себе си, когато го застигнал смъртоносният удар. Дори при самия одър, на който почивала царицата, се виждали свитите скелети на двама души, така както били повалени.

84. Схема на царската гробница в Ур. Рисунка с перо

Какво означавала тази находка?

Имало само едно обяснение: тук била принесена на един смъртен най-скъпата жертва, която е възможна сред хората — човешки живот! Уули бил изправен през съзнателно жертвоприношение на живи хора, вероятно дело на фанатизирани жреци, които искали да издигнат някакво божествено царство. От положението на трупове и от всички други обстоятелства около находката можело да се заключи, че тези придворни, войници и слуги съвсем не последвали доброволно своите господари в смъртта, както вършели това вдовиците в Индия, които по свое желание съпровождали мъртвите си съпрузи на кладата. Тук жертвоприношението било убийство, кърваво клане в чест на мъртви царе!

Какви изводи направила науката от тази находка?

„Не ни са известни никакви сведения — казва Уули, — които да говорят за подобни жертвоприношения на хора, а и археологията не е открила другаде никакви следи от такъв обичай или поне възпоминания и останки от по-късно време. Ако тези жертвоприношения... могат да се обяснят с обожествяването на първите царе, може да се каже, че в историческо време и най-големите богове не са изисквали подобен обред; *следователно това е доказателство за необикновено голямата възраст на гробниците в Ур!*“

* * *

Уули можал да се доближи с още една крачка до тази необикновена древна шумерска култура.

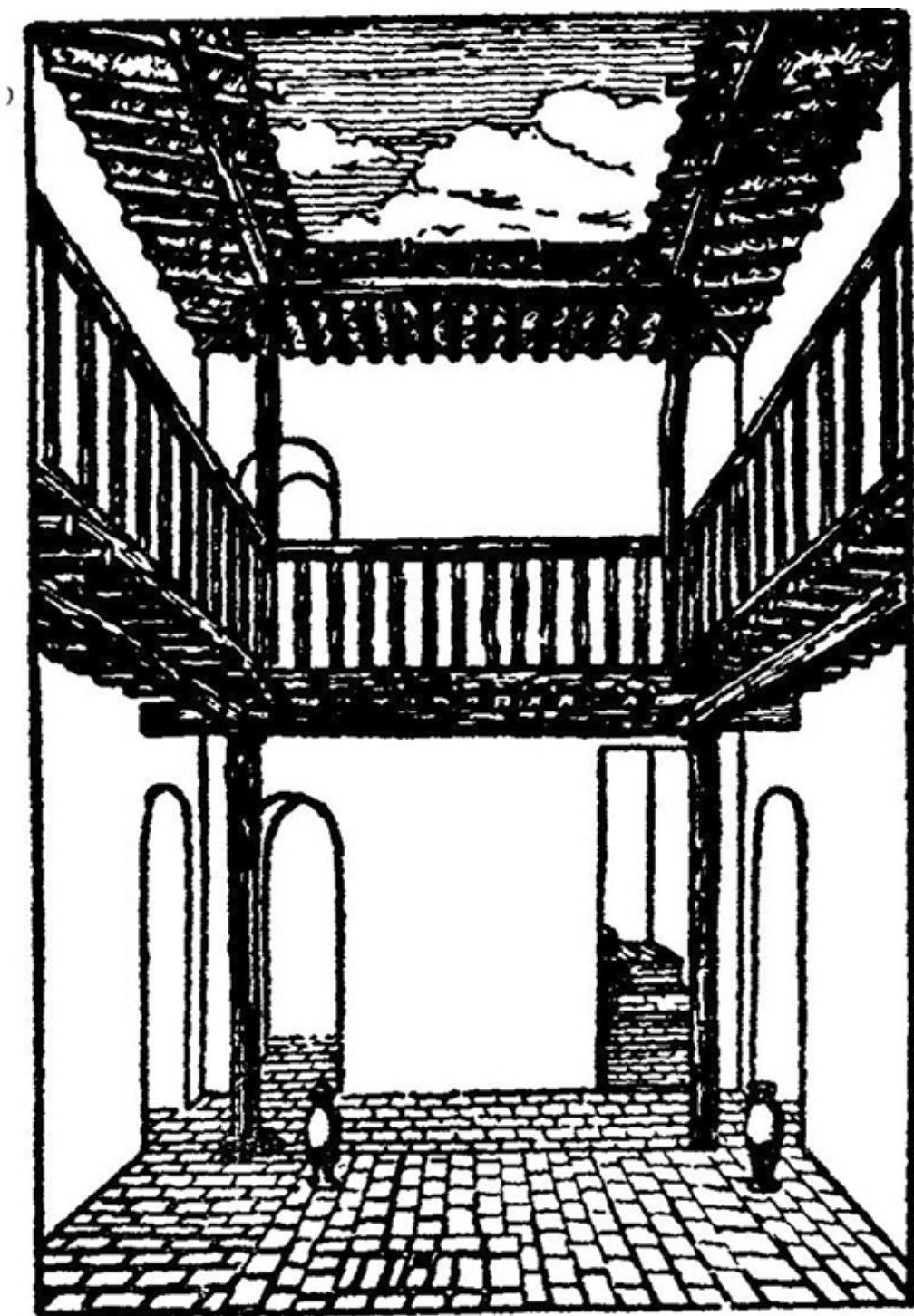
Когато започнал да копае системно на по-голяма дълбочина, той попаднал под гробниците, на дванадесет метра под повърхността, на глинени пласт. Този пласт бил съвършено чист, без каквито и да е развалини или пепел, и не по-малко от два и половина метра дебел.

За съществуването на такъв очевидно образуван по естествен път наносен пласт имало само едно обяснение и то можело да бъде дадено с по-голяма сигурност от геолога, отколкото от археолога. Някога страната на шумерите трябва да е била сполетяна от гигантско,

катастрофално наводнение. За да може този истински потоп да нанесе два и половина метров глинен пласт, той трябва да е рухнал от морето и от небесата. Той залял — според писаното в Библията (Мойсей, първа книга, глава 7) — долини и планини: „... в тоя ден се раззинаха всички извори на голямата бездна, и окната небесни се отвориха; и валя дъжд на земята четирийсет дена и четирийсет нощи... А водата се издигаше над земята сто и петдесет дена!“

Уули се изправил пред едно изумително заключение.

Когато си припомнил съпадението между библейския разказ и много по-стария епос за Гилгамеш, когато взел в ръка така наречения „списък на шумерските царе“ („след това дойде потоп, а след потопа отново слезе царство от небесата“), когато накрая обгърнал с поглед всички находки в Двуречието, потвърждаващи истинността на старите легенди и свещените книги, за него вече не можело да има съмнение, че този голям потоп, чиито следи тук безспорно били разкрити, бил именно библейският потоп.

Рис. 36. Реконструкция на жилищна сграда в Ур.

Разбира се, този исторически потоп, послужил като основа на разказа за митичния потоп, не погубил целия човешки род с изключение на едно само семейство — семейството на Утнапищим-Ной. Той трябва да е бил едно от онези наводнения — несъмнено

изключително тежки и унищожителни, — каквито постоянно ставали в наносните области около делтата на Тигър и Ефрат. Сведенията, които имаме за най-древните шумерски царе преди и след потопа, ни навеждат на извода, че наводнението преживели преди всичко шумерите-заселници, и то по простата причина, че — за разлика от местното, още варварско семитско население — те живеели опасани с насипи и издигнати на изкуствени възвишения градове. Не е изключено Утнапиштим, Шумерският Ной, да е бил историческа личност — заселник на акадска земя, който научил преди другите за прииждането на водите и навреме взел необходимите спасителни мерки. А що се отнася до божията заповед „плодете се и се множете, и пълнете земята“, то нея преживелите потопа шумерски заселници изпълнили съвсем буквално; с енергия, която и до днес буди удивление у археолозите, те отново превърнали разсипаната от наводнението земя в плодороден и цветущ край.

Уули датира своите находки от царските гробници в Ур към четвъртото хилядолетие пр.н.е.^[5] Преди неговите открития нашите сведения за тези времена се свеждали само ДО митове и легенди. Уули превърнал тази епоха в историческа. Той дори успял документално да докаже историческото съществуване на един цар от онова време — на един от най-древните владетели в човешката история!

* * *

На времето съществуването на шумерите било открито по индуктивен път, въз основа на косвени данни. Днес по този въпрос няма вече никакво съмнение — твърде много произведения на техните изкуства и занаяти се намират в нашите музеи. Но ние все още не знаем почти нищо за произхода на народа, който създал тези творби. Всички наши предположения в тази насока се градят по необходимост пак само на косвени указания.

Безспорно е само това: шумерите, които били от несемитски произход и имали тъмни коси — в надписите ги наричат „черноглави“, — се заселили последни в делтата на Тигър и Ефрат. Преди тях тези земи били населени (вероятно) от две семитски племена. Но шумерите

донесли със себе си по-висока и в основни черти напълно развита култура, която те наложили на полуварварските семити.

Къде е била създадена тази култура? — Този въпрос остава един от големите, все още неразрешени проблеми на археологията.

Техният език е подобен на старотурския (туранския). По физически тип те спадат към индоевропейците^[6]. И това е всичко — защото още оттук започват чистите хипотези. Хора, които винаги си представяли и почитали своите богове като същества, обитаващи планинските върхове, и дори в чуждите за тях равнинни земи им издигали изкуствени планини — зикуратите, не са могли в никакъв случай да произхождат от големите равнини. Дали са дошли тогава от иранските високи плата или може би още по-отдалеч — от азиатските планински области? Това предположение се подкрепя и от обстоятелството, че най-ранната шумерска архитектура, разкопана в Двуречието, очевидно има за основа традиционните дървени конструкции, които могат да възникнат само в гъсто залесени планински райони.

И все пак нищо не може да се приеме за сигурно, защото една такава теория противоречи отчасти на старото шумерско предание, което говори за народ, проникнал в Двуречието откъм морето. И за това твърдение не липсват указания.

Най-после един прекрасен ден англичанинът Артър Кийт заяви, че „физиономичните черти на древните шумери могат все още да се срещнат на изток, у обитателите на Афганистан и Белуджистан, та дори в долината на Инд — на едно разстояние от около 2 400 километра“.

Едва бе изказано това твърдение и при разкопки в долината на Инд, при разкриването на една стара, високоразвита цивилизация, се намериха особено интересни, правоъгълни печати, които по форма, стил на гравировката и надписи поразително приличат на печатите, намерени в Шумер!

Ала все още остава открит въпросът, откъде е дошъл този загадъчен народ. Тук не бива да проявяваме нетърпение. Нека не забравяме до каква дълбока древност стигат находките, свидетелстващи за „черноглавите“ шумери. А погледнем ли така наречените „царски списъци“, пред нас се откриват хоризонтите на друго, още по-далечно минало!

В ранния Вавилон вземали за основа на летоброенето някакво забележително събитие, станало в минали години. Първото хронологическо деление на тяхното минало обаче датира още от времето на първата династия на Исин (около 2 100 г. пр.н.е.). Оттогава са запазени и копията от „царските списъци“ — схематични, но за нас твърде ценни таблици. От много по-късно време (от 4 и 3 в. пр.н.е.) е останала една разкрасена летопис от вавилонския жрец Берос, който писал на гръцки език.

Според тези списъци историята на шумерите започва от самото сътворение на човека. От появяването на първия човек Адам до потопа Библията познава десет „праотци“. При шумерите те се наричали „прастари царе“ и са също така десет на брой. Още израилтянските праотци се славели с невероятното си дълголетие. Адам, който създал първия си син на сто и тридесет годишна възраст, живял след това още осемстотин години. А дълголетието на Матусал е останало като нарицателно в съвременния език. Но възрастта, до която доживявали древните шумери, е направо фантастична. Според едно съобщение (което обаче изброява само осем владетели) „прастарите царе“ царували общо 241 200 години, а според друго, изброяващо всичките десет — дори 456000 години!

След това дошъл потопът. Новият човешки род повел началото си от Утнапишим. По-късните вавилонски учени, които писали своите летописи около 2 100 г. пр.н.е., считат всички изброявани след потопа царе за действителни исторически личности. Тъй като и между тези владетели има неколцина, за които тогавашните легенди и предания говорят като за богове и полубогове, и тъй като още за първата династия след потопа се твърди, че нейните двадесет и трима царе властвали общо 24 510 години, 3 месеца и 3½ дни, няма нищо чудно, че отначало съвременните учени въобще не вярвали на царските списъци.

Това е толкова по-малко за чудене, като имаме пред вид, че до началото на нашия век археолозите не могли да открият нито един документ, който да потвърди съществуването поне на един цар преди осмата династия след потопа.

Ала когато Уули видял със собствените си очи да се появяват все по-стари пластове от тази най-древна култура, доверието му към

старите списъци започнало да расте. С тази си вяра той се озовал почти в същото положение, в което някога бил уповаващият се на Омир и Павзаний Шлиман. И точно както големият дилетант, така и той, големият специалист, имал щастието да попадне на находка, която оправдала вярата му!

На хълма Ел-Обейд край халдейския Ур Лионард Уули открил храм на богинята-майка Нинхурсаг, който със своите стълбища, тераса, преддверие, дървени, обковани с мед колони, с разкошните си мозайки и скулптурните фигури на лъвове и елени бил най-старата сграда на света, в която големите размери се съчетавали с високохудожествена изработка. В този храм между многобройните ценни и незначителни предмети Уули намерил и една златна перла.

От гравирания на тази перла надпис Уули за пръв път научил името на човека, издигнал този храм. На перлата било написано ясно и четливо името на Аанипада!

След това Уули намерил една варовикова плоча, която му дала още по-пълни сведения от златната перла. Надписът на плочата потвърждавал — вече в доста развито клинообразно писмо — освещаването на сградата от „Аанипада, цар на Ур, син на Месанипада, цар на Ур“.

А в „царските списъци“ Месанипада фигурирал като основоположник на третата династия след потопа или на т.нар. „I династия на Ур“. Той бил един от царете, в чието историческо съществуване дотогава се съмнявали!

* * *

Тази глава, посветена на откриването на шумерския народ, започна с въпроса за черната котка, за grosata игли и за деленето на часовниковия циферблат на дванадесет части. С този въпрос искаме да я завършим.

От шумерите до наши дни води една нишка, пречупвана като през призма от цивилизациите, които междувременно са се издигали и загивали. Творческата сила на шумерската култура била изключителна и нейното влияние проникнало във всички области на живота. Всичко онова, което тъй богато разцъфтяло в Ниневия и Вавилон, израснало на

нейната почва. Тук искаме само с няколко примера да посочим до каква степен целокупната вавилонска култура била задължена на шумерската и в какво съотношение се намират нейните постижения спрямо постиженията на по-късните култури.

Намерената в Суза голяма плоча-законник, който съдържа кодекса на Хамурапи, е по съдържание само компилация от древношумерски правни предписания и обичаи. От наша гледна точка този сборник е наистина изумителен със „съвременната“ разработка на понятието за вината и с яркото ударение върху чисто юридическите съображения (като се ограничава значението на религиозните повели). Така например законите на Хамурапи почти премахнали кръвното отмъщение, което се е срещало във всички по-късни култури, а в някои краища на Европа е продължавало унищожителното си действие чак до нашето столетие. Именно държавата — и това е „най-съвременното“ в законника на плочата от Суза — се явява като отмъстител за извършената неправда вместо индивида. Правораздаването било сурово и многобройните тежки телесни наказания носят всички белези на ориенталския деспотизъм. Но с основната си концепция законите на Хамурапи са оказали влияние дори върху такива законници като *Codex Justinianus* и *Code Napoléon*.

Тясно свързаното с магията лечителско изкуство на вавилонците (поради тази връзка в езика на римляните понятията „вавилонец“ и „халдеец“ се отъждествявали с „магьосник“) също води началото си от Шумер. Във Вавилон имало училища за лекари, които били под покровителството на държавата. В много случаи лекарят се ръководел в своето изкуство от религиозни предписания. При други случаи той бил отговорен пред държавата, а много често и пред правосъдието, което според параграф 218 от кодекса на Хамурапи например предвиждало следното наказание за допуснати грешки в лечителското изкуство: „Ако лекарят направи на някого тежък разрез с бронзов нож и с това причини смъртта му или ако премахне някому с бронзов нож перде на окото и разсипе окото му, да му бъде отрязана ръката.“ Боговете и религията на шумерите, които били поклонници на небесните светила, намираме под други имена и често с незначителни изменения не само в Асирия и Вавилон, и то до най-късни времена, но и в Атина и Рим. (С прякото влияние на шумерската история и легенди върху Библията вече се запознахме.)

Изучаването на небето и движението на звездите достигнало във Вавилон равнището на екзактна наука. Въз основа на него възникнали планетарната схема на вселената, календарът и понятието за време. Храмовите кули на зикуратите били обсерватории. Вавилонските жреци пресмятали движението на планетата Меркурий по-точно от Хипарх и Птолемей и дори успели да изчислят времето на една обиколка на луната само с 0,4 секунда по-неточно от нашите астрономи, които са въоръжени с най-съвършени технически средства!

Вавилонската математика имала за основа шумерската шестдесетична система, която семитите кръстосали със своята десетична система. Възникналите от това кръстосване трудности при смятането се преодолявали със сметачни таблици, които били античните сметачни линейки. С помощта на тази изчислителна система обаче вавилонците стигнали до изумително големи числени величини. Гърците, които в областта на математиката и астрономията са ни оставили твърде много, свързвали вече числото 10000 с понятието „неизброимо количество“. Понятието за милион възникнало едва през 19 в. в Западна Европа. Но в един клинописен текст, намерен на хълма Куюнджик, се привежда математически ред, чийто краен резултат, изразен в нашата числена система е равен на 195 955 200 000 000, т.е. число от такъв порядък, с какъвто по времето на Декарт и Лайбниц въобще не боравели!

Цялата тази наука обаче била преплетена по пагубен начин с астрологията и ясновидството. Най-лошото покрай хубавите неща, останали ни от шумери и вавилонци е суеверието, което обгръща най-малките дреболии и най-незначителни деяния с тайнствени зависимости. Свързано с религиозния фанатизъм, то се проявило с особена жестокост в гонитбата на вещици. Също и то стигнало до Западна Европа посредством късния Рим и мавританска Арабия. „Malleus maleficarum“ — „Чукът на вещиците“, която е най-интелигентно написаната от всички глупави книги на Западна Европа, е само много късен потомък на изписания на осем глинени плочки клинописен текст, озаглавен „Изгарянето“.

Лионард Уули, на когото дължим повечето от нашите знания за тайнствения народ на „черноглавите“, посочва следния пример за трайното влияние на едно шумерско постижение в областта на архитектурата:

„Европа се запознала с архитектурната дъга едва при завоевателните походи на Александър Македонски. Гръцките архитекти охотно я възприели като нова строителна форма и я въвели... в западния свят... По-късно римляните поели ролята на гърците. Сега вече дъгата представлявала широко разпространена вавилонска архитектурна конструкция; Навуходоносор я използвал при възстановяването на Вавилон през 600 г. пр.н.е.; в Ур и до днес е запазена една дъга от храма на вавилонския цар Куригалзу, управлявал около 1400 г. пр.н.е.; в частните домове на шумерските граждани в Ур, строени около 2000 г. пр.н.е., порталните дъги се градели с тухли, които се подреждали във формата на истински свод; един засводен отводнителен канал в Нипур трябва да бъде отнесен към 3000 г. пр.н.е., а истинските сводове, които намираме в царските гробници в Ур, свидетелстват, че тази архитектурна форма била овладяна още 400 или 500 години по-рано. Така можем ясно да проследим една нишка, която води от зората на шумерската култура до нашия съвременен свят.“

Накрая Уули прави следното обобщение:

„Преценяваме ли усилията на хората единствено по постигнатите резултати, то на шумерите трябва да се признае... едно наистина почетно, макар и не изключително място. Ако ги преценяваме обаче според тяхното влияние върху историческото развитие, шумерите заслужават да бъдат поставени на много по-високо стъпало. Значението на тяхната култура, която озарила един още тънещ в мрака на варварството свят, се състои в това, че тя била една от първите движещи сили в човешката история.

Ние сме израснали в една епоха, когато се смяташе, че всички изкуства водят началото си от Гърция и че самата Гърция се е появила подобно на Атина Палада от главата на олимпийца Зевс. Видяхме обаче, че този културен цъфтеж е

черпил своите жизнени сили от лидийци, хети и финикийци, от Крит, Вавилон и Египет. Неговите корени отиват още по-надълбоко — зад всички тези народи стоят шумерите.“

Когато се връщаме заедно с археолозите по стъпките на нашето развитие чак до Двуречието, до земята на потопа и на най-древните царе, ние усещаме диханието на хилядолетията. А обгърнем ли с поглед всичко онова — и добро, и зло, — което е съществувало преди пет хилядолетия и продължава да живее и днес, можем да кажем, че хилядолетията са преминали като един ден.

* * *

Дотук ние следвахме археолозите в един географски район, който малко надхвърля периферните области на Средиземноморието. Сега ще направим голям географски скок, който обаче ще ни отведе в една не много отдалечена по време култура. Заедно с хората на кирката и лопатата ние навлизаме в един свят, който е престанал да съществува само преди няколко века, но въпреки това ни се струва по-чужд, по-варварски, в много отношения по-жесток и често по-непонятен от всички светове, с които се запознахме досега. Отправляме се към света на мексиканските и юкатанските джунгли.

---

[1] Авторът има предвид първото нахлуване на гръцките племена ахейци, еолийци и йонийци (2200 — 2000 г. пр.н.е.). По-късно нахлуват дорийците (1200 г. пр.н.е.), които унищожават микенското общество. Етническите носители на микенската култура са ахейците. — Б. пр. ↑

[2] Според по-нови проучвания Саргон (Шаругин) се възкачил на престола около 2369 г. пр.н.е. — Бел. ред. на руското издание на книгата. ↑

[3] Царуването на Салманасар съвпада с период на упадък. Тук може би става дума за Салманасар III (859 — 824 г. пр.н.е.), при когото асирийската държава достигнала разцвет и водела завоевателни войни. — Бел. ред на руското издание на книгата. ↑

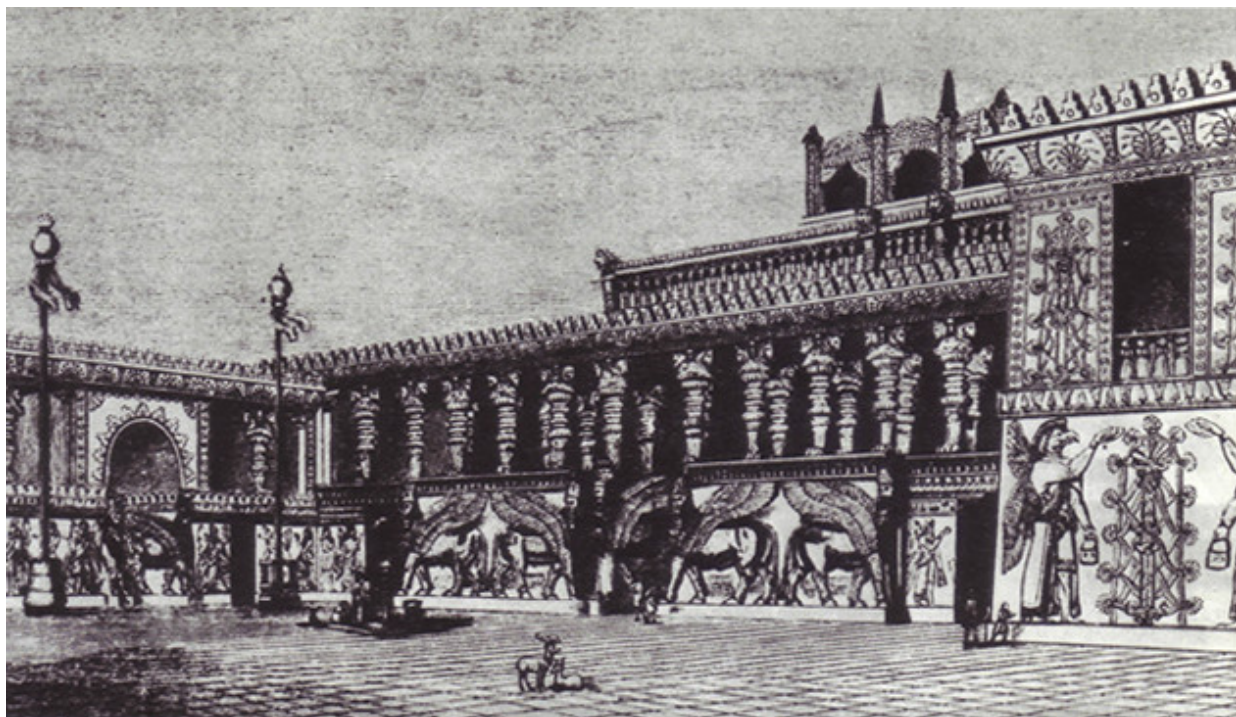
[4] Асирийският цар Синшаришкун загинал не в 606 г., а в 612 г. пр.н.е. при падането на Ниневия. Набополасар станал цар на Вавилон още в 626 г. пр.н.е. — Бел. ред. на руското издание на книгата. ↑

[5] Разкопаните от Уули гробници на царете от първата династия на Ур се отнасят към III хилядолетие пр.н.е. — Бел. ред. на руското издание. ↑

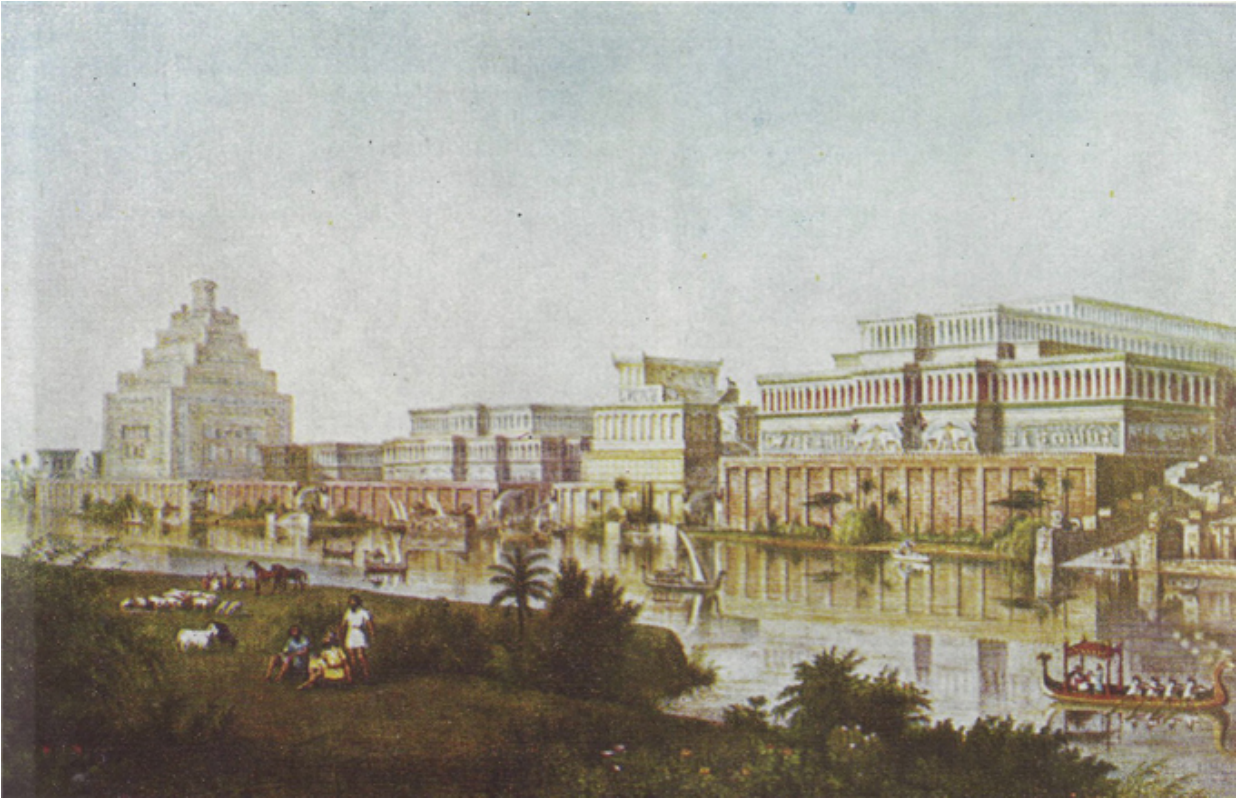
[6] Не би могло да се твърди, че шумерският език е подобен на старотурския; шумерският език не прилича на нито един от известните живи и мъртви езици. Едва ли шумерите по физически тип са напомняли индоевропейците. — Бел.ред. на руското издание. ↑

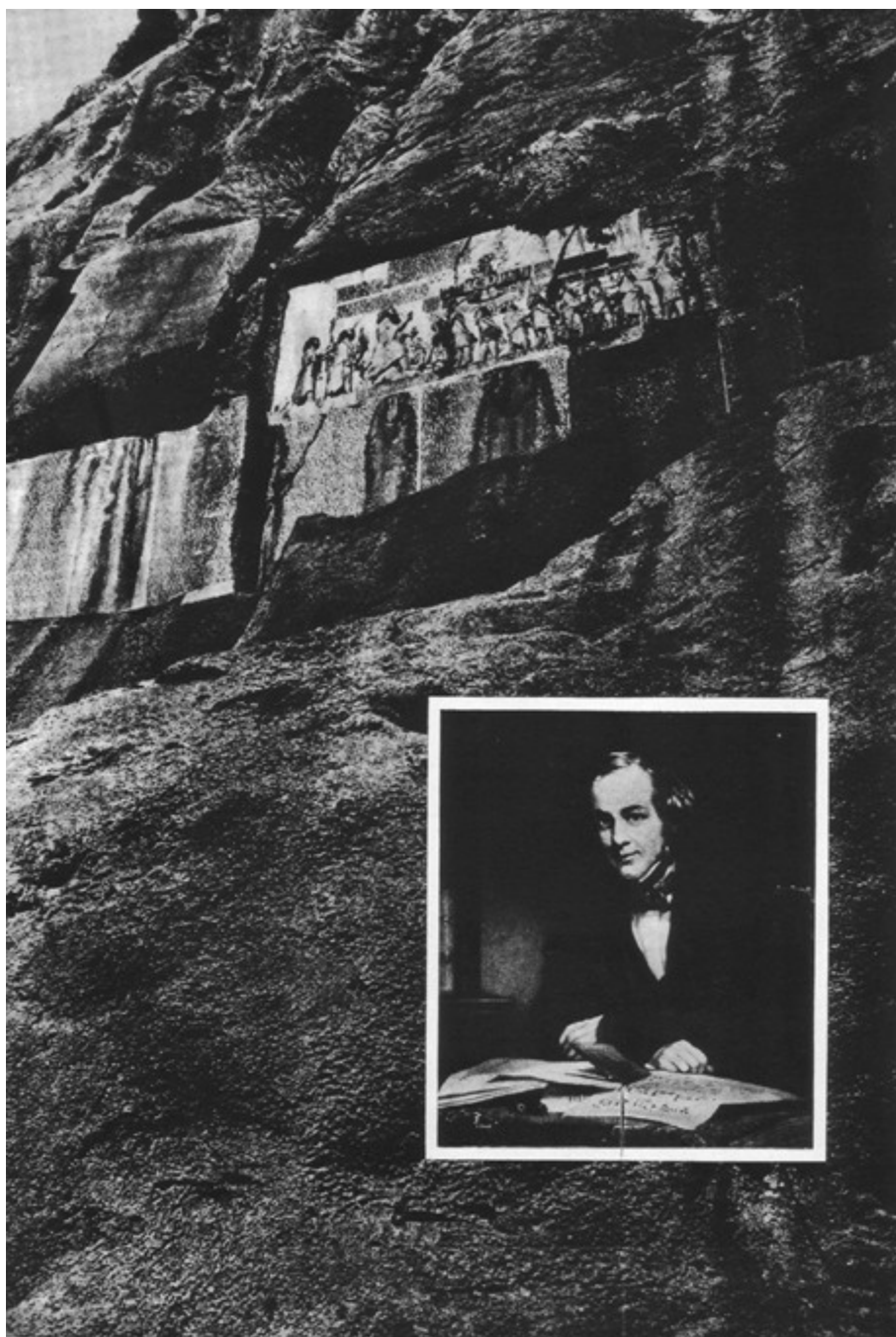
КНИГА ЗА КУЛИТЕ
ИЛЮСТРАЦИИ КЪМ ТРЕТА ЧАСТ

57. Реставрация и реконструкция на северното крало на двореца в Хорсабад

58. Реконструкция на двореца на Асархадон и храмовете на река Тигър в Нимруд (Калах)

59. Скалата с релефа на Дарий I в Бехистун и 60. Портрет на Хенри К. Ролинсън (по Х. У. Филипс), 1850 г.

61. Алабастрова фигура на крилат бик с човешка глава от двореца на Ашурнасирпал, намерена през 1847 г. от Лейърд

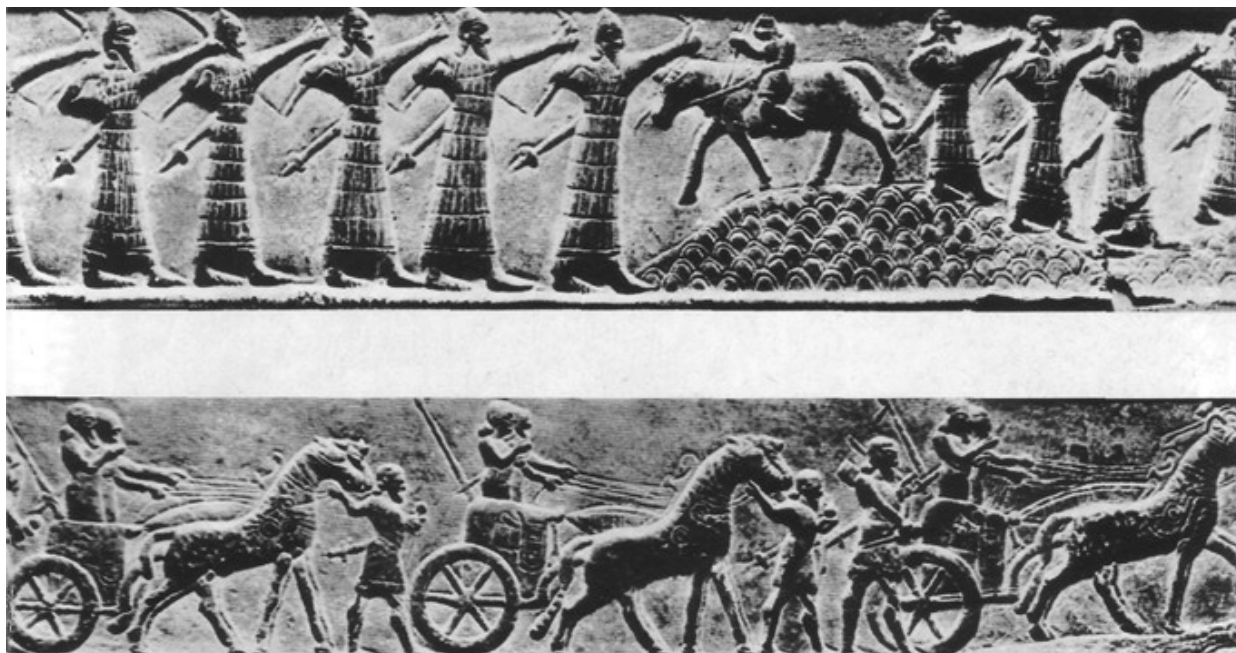
62. Богът Шамаш диктува законника на вавилонския цар Хамурапи.
Стела от Суза

63. Победната стела на вавилонския цар Нарамсин, намерена през 1899 г. в Суза

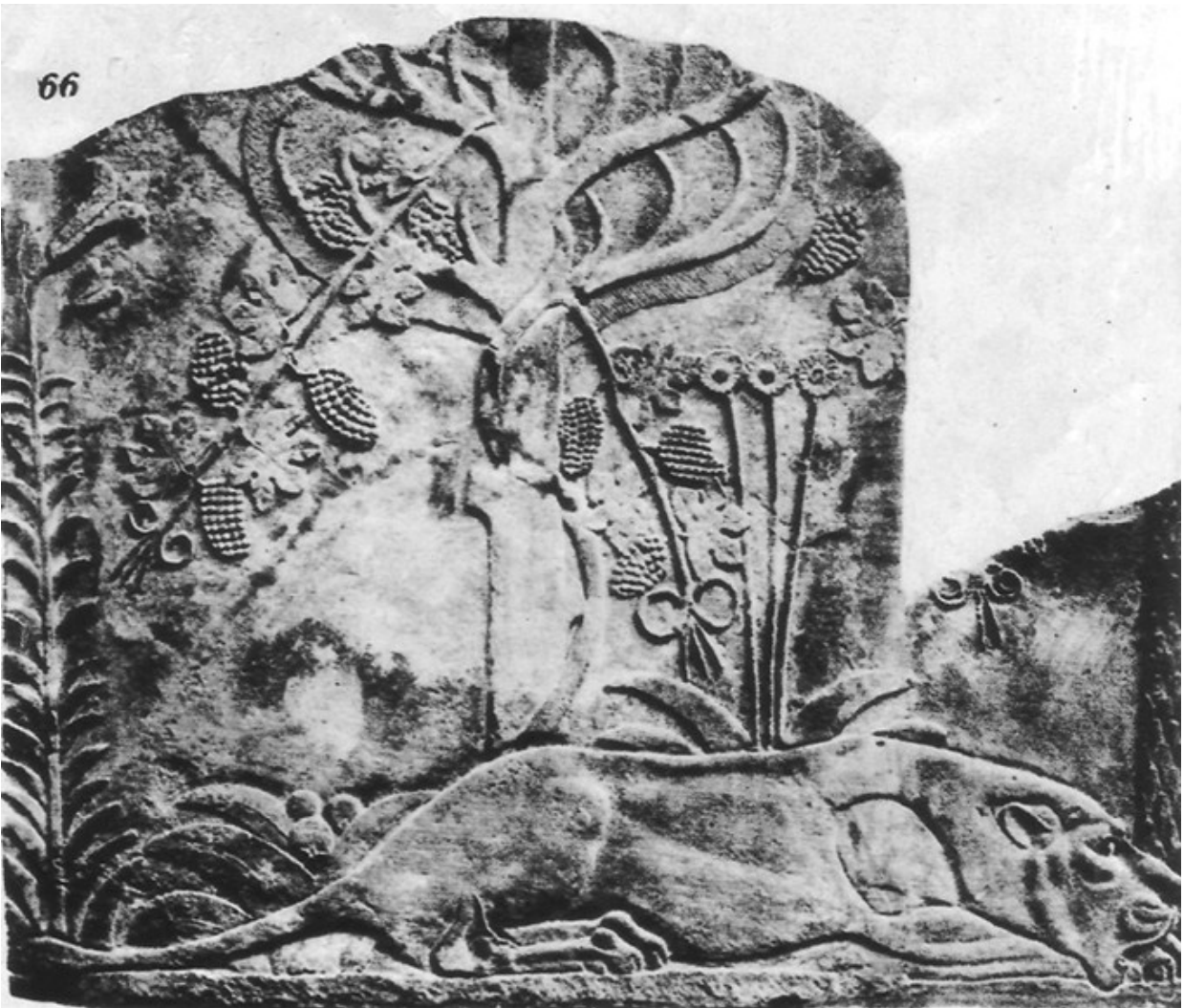

64. Релеф от двореца на асирийския цар Тиглатпаласар III в Калах (Нимруд)

65. Релефи от бронзовата порта на Салманасар I в Имгур-Елил

66. „Спящата лъвица“. Релеф намерен от Лейърд в двореца на Ашурбанипал в Ниневия

67. Част от релеф на Ашурнасирапал II, каменен в Калах (Нимруд), с изображение на царя и на крилат гений

68. Релеф с изображение на гений с птича глава от Калах (Нимруд)

69. Асирийският цар Ашурнасурпал II на лов за лъвове. Алабастров релеф от Калах (Нимруд)

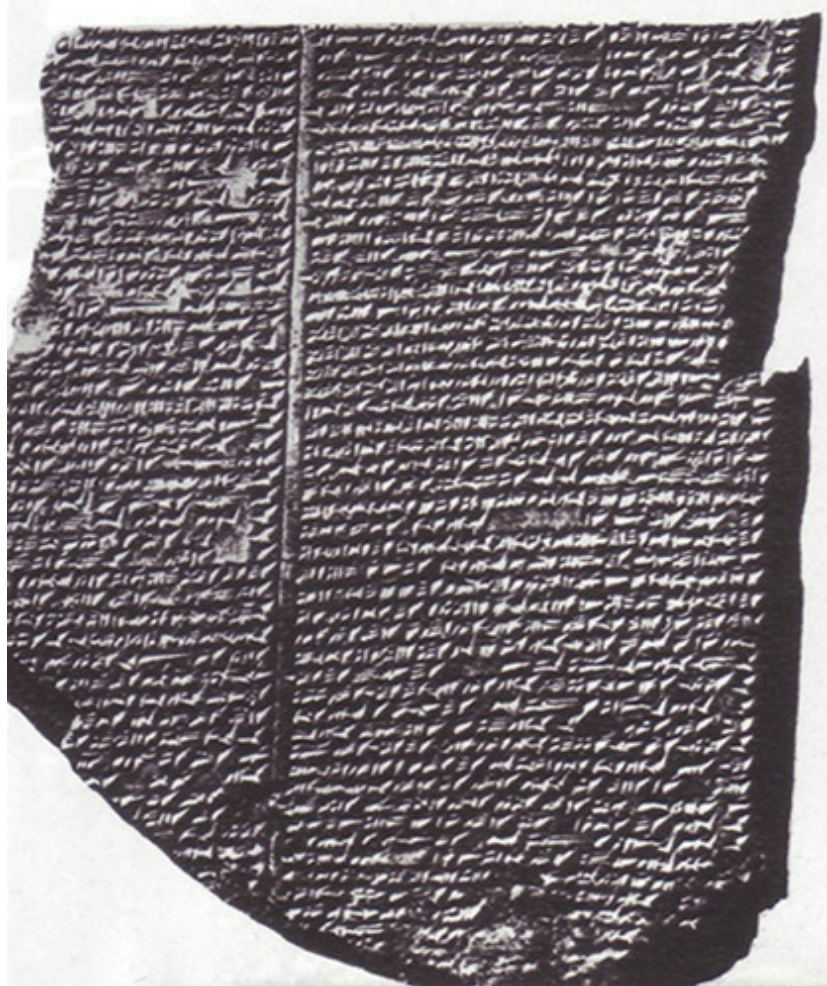

70. Асирийският цар Ашурбанипал на лов за лъвовве. Детайл от релеф, намерен в Ниневия

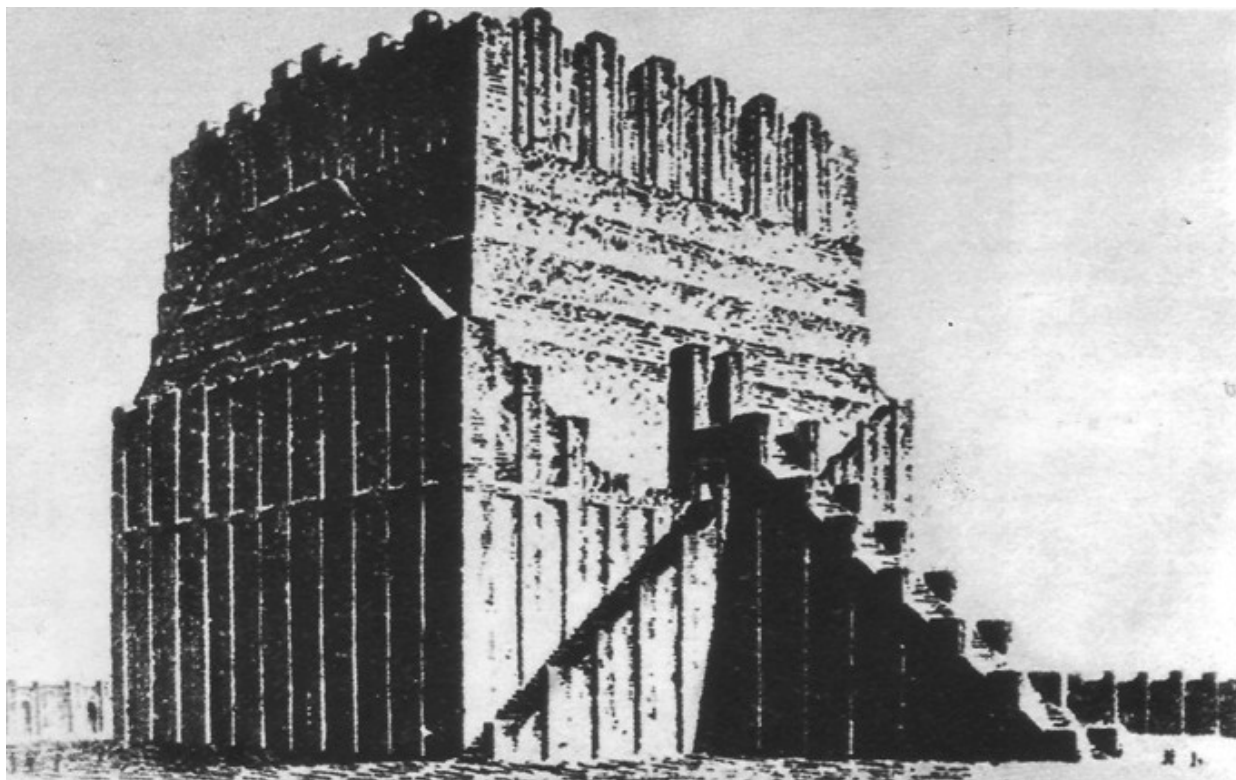

71. Теракотна фигура на Гилгамеш. 8 век пр.н.е.

72. Глинена плоча с фрагменти от епоса за Гилгамеш от библиотеката на Ашурбанипал

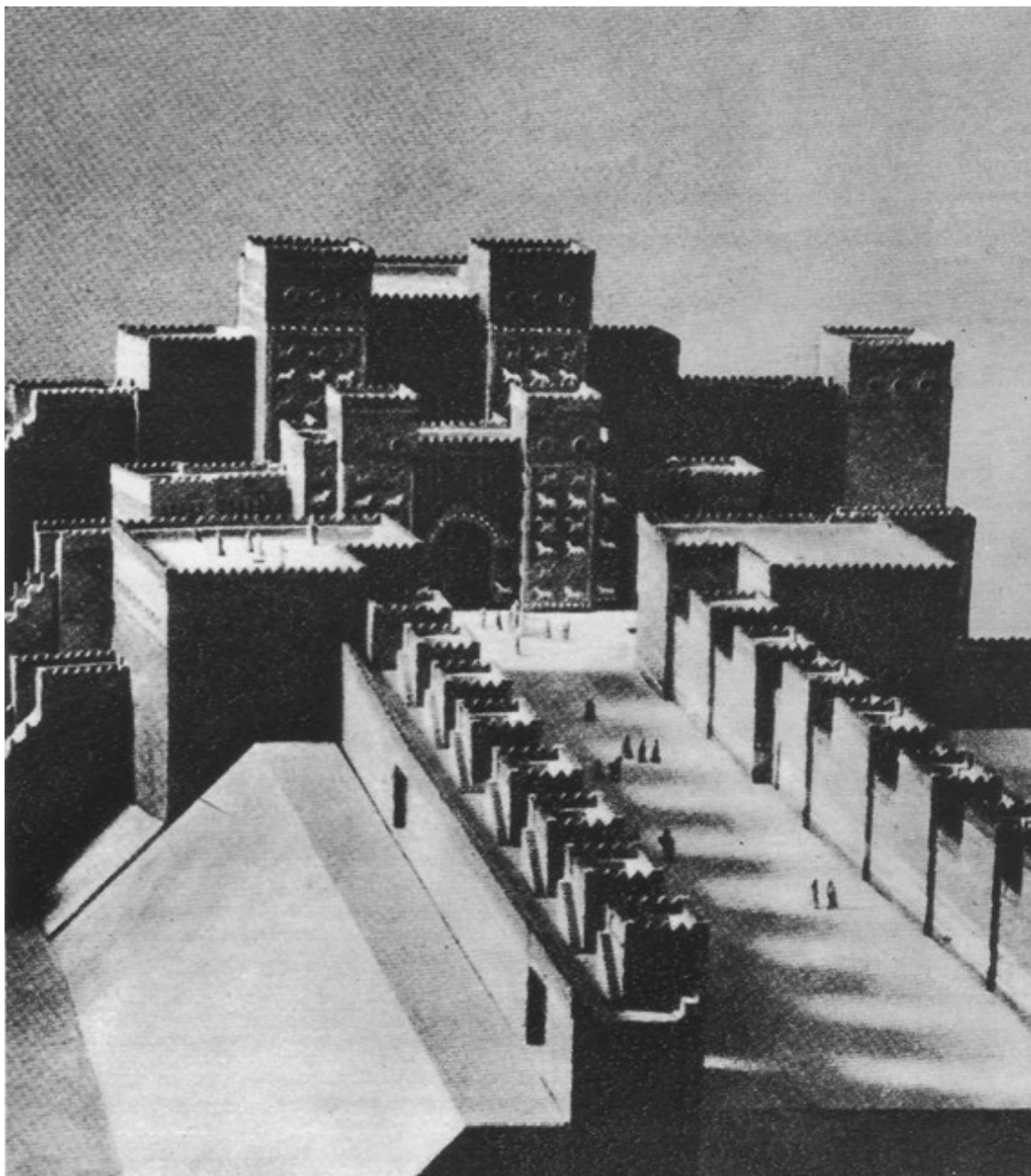

73. Реконструкция на старата Вавилонска кула

74. Портата на Ищар във Вавилон след разкопаването ѝ. Картина от Елизабет Андре, 1914 г.

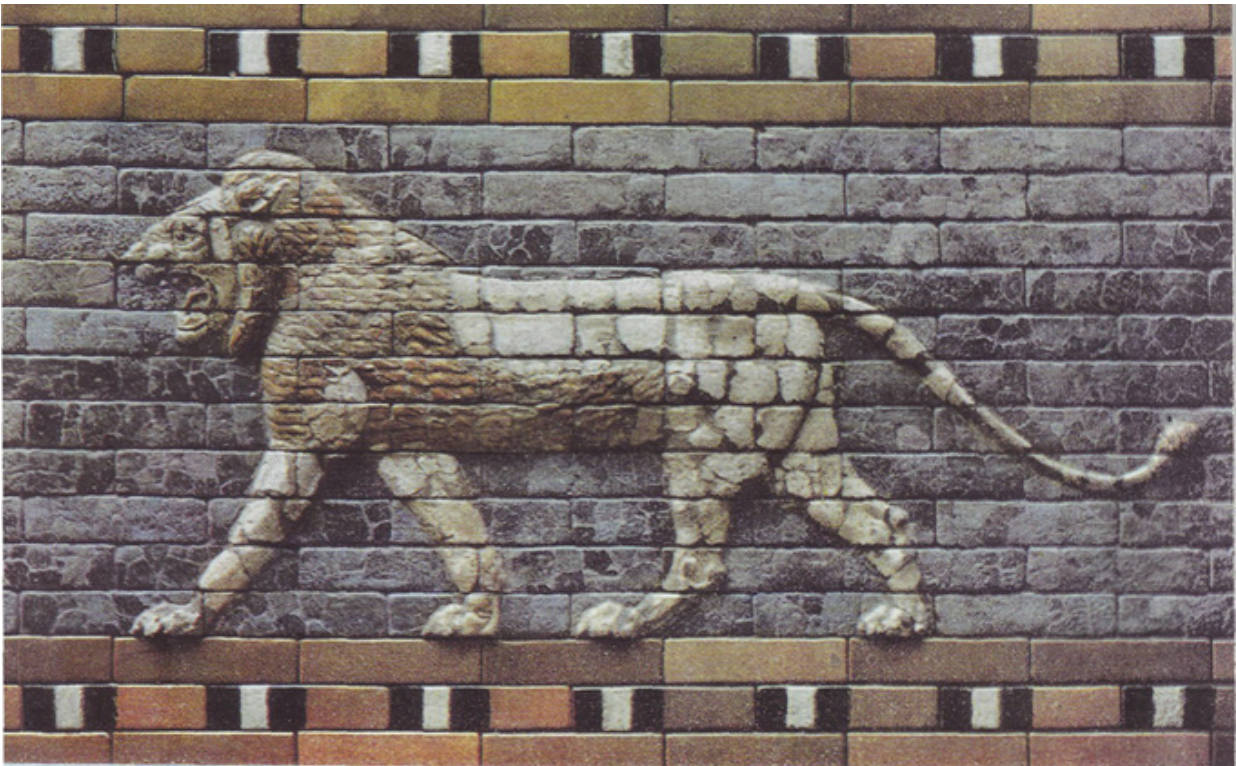

75. Реконструкция на Портата на Ищар във Вавилон

76. Роберт Колдевей във Вавилон

77. Релефно изображение на лъв от „улицата на процесите“ във Вавилон

78. Релефно изображение на вавилонския дракон „сируш“ при
Портата на Ицар

79. Златни накити на царица Шубад от царските гробници в Ур (около
2500 г. пр.н.е.)

*80. Накити за глава на шумерската царица Шубад по модел на Кетрин
Уули*

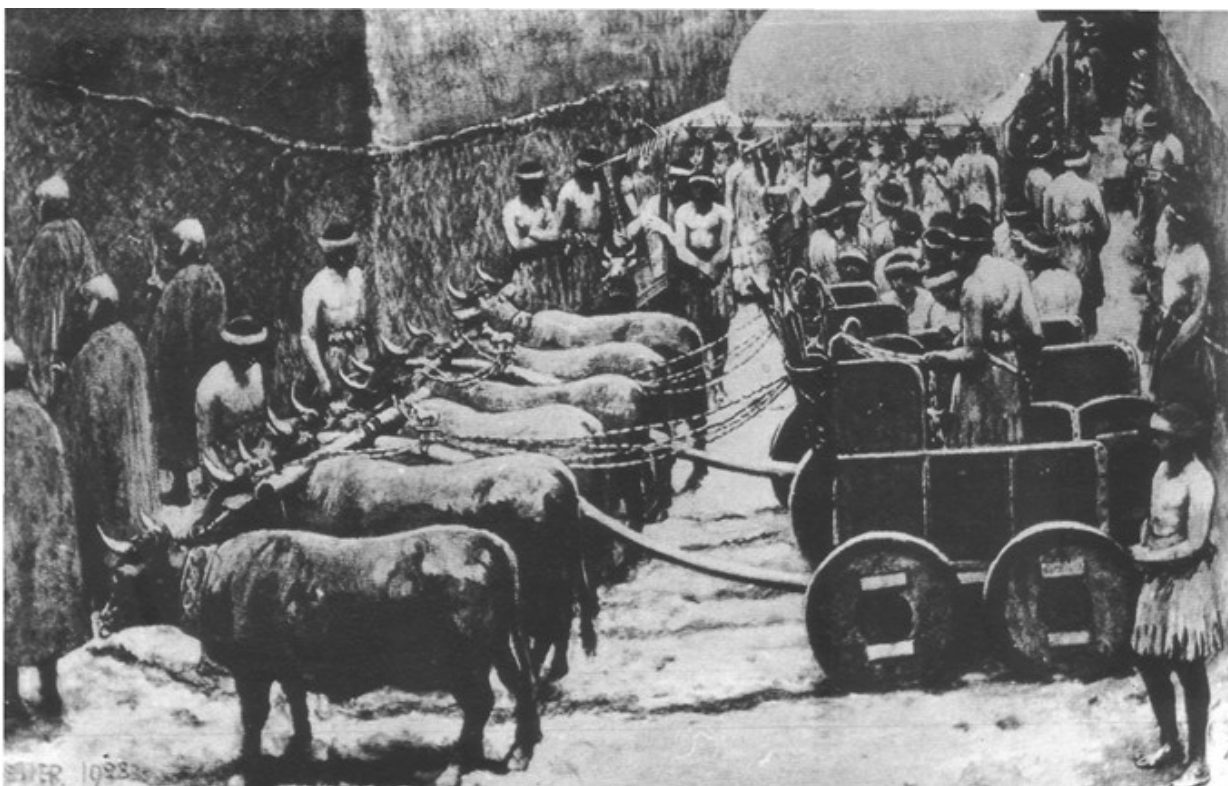

81. Статуетка на шумерска владетелка, навярно от III хилядолетие пр.н.е.

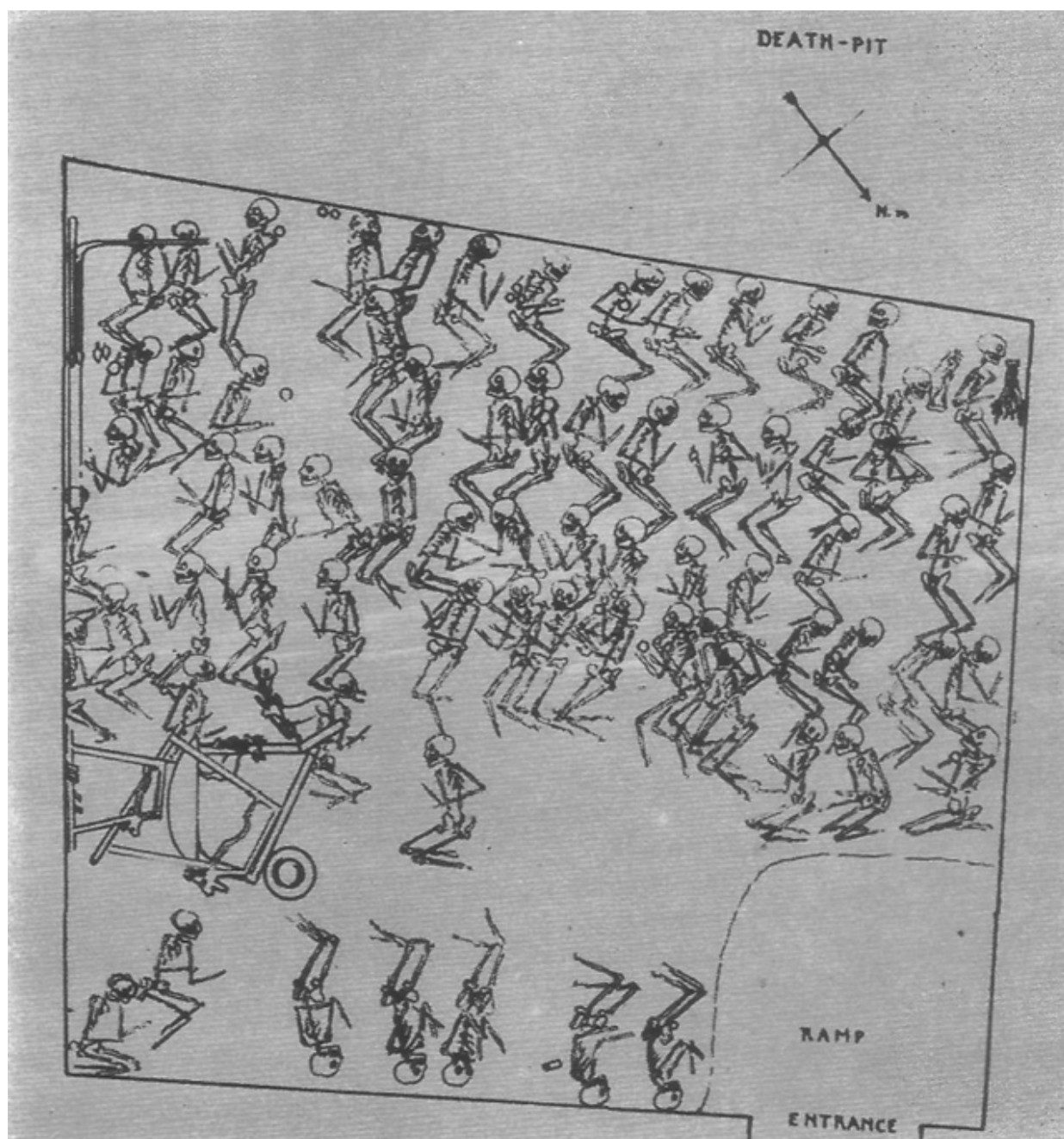
82. Статуя на областния владетел или царя-жрец Гудеа от Лагаш

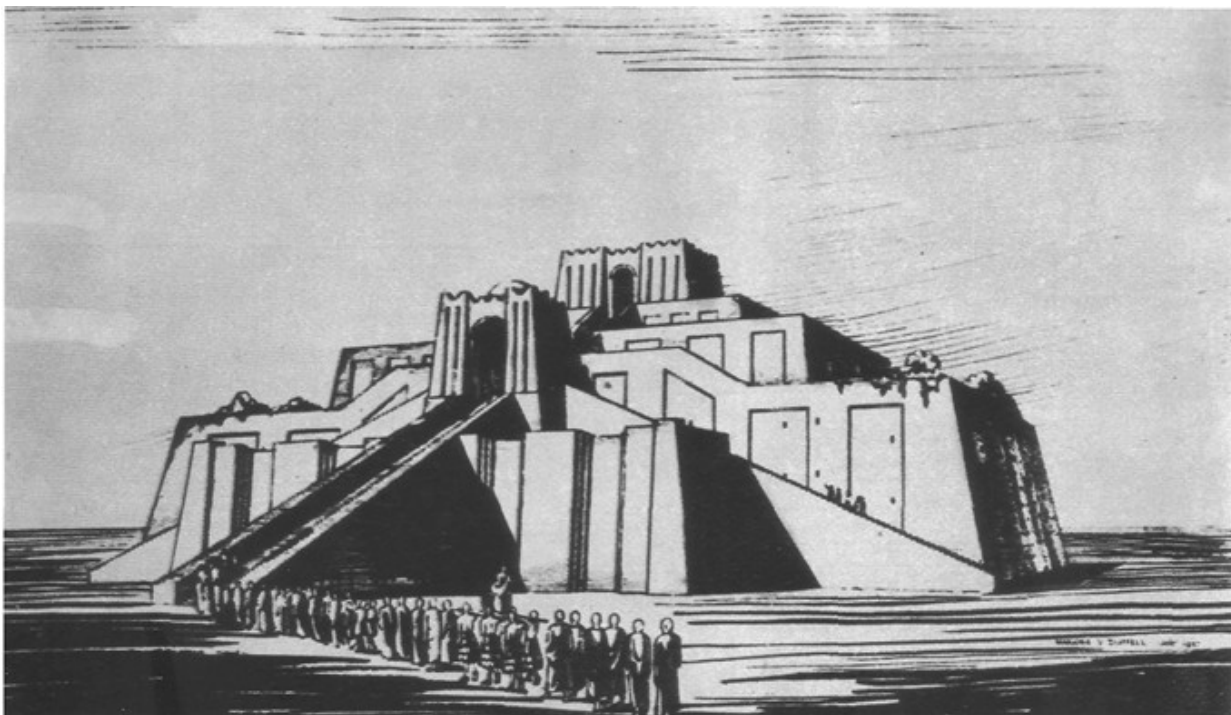

83. Реконструкция на погребалната церемония в царската гробница в Ур. Рисунка от А. Форестие

84. Схема на царската гробница в Ур. Рисунка с перо

85. Реконструкция на зикурата в Ур Халдейски

86. Зикуратът в Ур. Въздушна снимка

ЧЕТВЪРТА ЧАСТ

КНИГА ЗА СТЬЛБИТЕ

„Пред нас лежаха развалините на града подобно на корабни останки сред морето; мачтите са отнесени, името е изчезнало, екипажът е загинал и никой не може да каже откъде е дошъл корабът, кому е принадлежал, колко дълго е бил на път и каква е била причината за неговата гибел; само по някакво предполагаемо сходство с други такива кораби можем да гадаем и може би никога не ще узнаем със сигурност кои са били корабокрушенците.“

Джон Л. Стивънс
пред своята първа находка

СЪКРОВИЩЕТО НА МОНТЕСУМА II

„При първия проблясък на зората испанският военачалник бил вече на крак, за да подреди хората си. С разтуптени сърца се събрали те под своите знамена, когато през води и гори отекнал тревожният зов на тръбата и замрял в далечното ехо на планината. Свещените огньове от олтарите на безбройните пирамидални храмове — теокалиите — едва блещукали в сивата утринна мъгла и сочели местоположението на столицата, докато най-послед слънцето се извисило над източната планинска верига, заляло с лъчите си прекрасната долина и озарило храмовете, кулите и дворците в цялото им великолепие. Било 8 ноември 1519 г., паметна дата в историята, защото в този ден европейци стъпили за пръв път в столицата на западния свят.“

Така един историк от миналия век (У. Х. Прескът, за когото скоро ще чуем повече) описва историческия миг, в който испанският авантюрист Ернандо Кортес начело на своята дружина от четиристотин испанци видял за пръв път Мексико — столицата на империята на ацтеките.

Когато войниците на Кортес — следвани от около шест хиляди индианци главно от племето тласкалани, техни съюзници и закleti врагове на ацтеките — извървели насипа, който свързвал сушата с островния град, те минали по голям подвижен мост. На всички испанци било ясно, че по този начин попадали във властта на един владетел, за чиято мощ говорили красноречиво не само неизброимите войски, които ги обкръжавали, не само издигащите се пред тях грамадни сгради, но и разказите на всички местни жители.

Ала стъпките на испанците отеквали твърдо, непоколебимо.

Когато стигнали до широката главна улица на града, насреща им се задало блестящо шествие от хора с богато украсени дрехи. Зад трима държавни сановници със златни жезли в ръце се полюлявал върху рамената на благородници златен паланкин. Балдахинът над трона бил изтъкан от пъстри пера, обсипан със скъпоценни камъни и обшит със сребро. Велможите, които носели трона с балдахина, крачели боси с отмерена стъпка и със сведени към земята очи. На подobaващо разстояние от испанците шествието спряло и от носилката слязъл висок, строен мъж на около четиридесет години. Цветът на лицето му бил по-светъл, отколкото у останалите, черните му коси били гладки и не твърде дълги, брадата — рядка. Той носел обшито с перли и скъпоценни камъни наметало, чиито краища били привързани около шията му. Краката му били обути в златни сандали, пристегнати на глезените с украсени със злато ремъци. Той пристъпвал, опирайки се на рамената на двама благородници, а пред него слуги разстиляли памучни покривала, за да не мърси краката си. Монтесума II, императорът на ацтеките, застанал пред Кортес.

Кортес слязъл от коня, опрял се също така на двама свои офицери и тръгнал към монарха.

Петдесет години по-късно Бертал Диас, един от придружаващите завоевателя, разказва за срещата: „Никога няма да забравя това зрелище; и днес, след толкова години, то е тъй живо пред очите ми, като че ли съм го преживял вчера.“

Когато двамата мъже се погледнали в очите, когато взаимно си засвидетелствали приятелство, което било приятелство само на думи, но не и на чувства, тук застанали лице срещу лице два свята, две епохи.

За пръв път в историята на големите открития, за които разказва тази книга, човек от християнския Запад се изправял пред една жива, богата чужда цивилизация, вместо да я реконструира от развалините и. Срещата на Кортес с Монтесума — това било все едно Бругш-бей да застане ненадейно пред Рамзес Велики в долината на Деир ел-Бахри или Колдевей да срещне сред „висящите градини“ на Вавилон разхождащия се там Навуходоносор и двамата да поведат — както Кортес и Монтесума — разговор помежду си.

Но Кортес бил завоевател, а не учен. Красотата го привличала само тогава, когато имала материална стойност, а величието — само

като мерило за собствената му личност. Той се интересувал преди всичко от плячката, която можел да заграби за себе си и за Негово Испанско Величество, донякъде и от разпространението на христовия кръст, но в никакъв случай не от науката (ако не вземаме неговата страст към откривателството за страст към знанието въобще). Не минала година от първата му среща с Монтесума и Монтесума бил убит, а само една година по-късно цветущо Мексико било унищожено. Само Мексико, само градът ли? Не!

Един немски историк на културата от по-ново време, Шпенглер, пише по този повод: „Тази култура ни дава единствения пример за насилствена смърт. Тя не залиняла постепенно, не била поробена или задушена, а погубена на върха на своя разцвет, унищожена като слънчоглед, чийто цвят е прекършил случаен минувач!“

* * *

За да разберем как е станало всичко това, трябва да хвърлим поглед назад към онова минало, което влязло в историята на християнския Запад като „епоха на конкистадорите“ — минало, обогрено от огън и кръв, белязано с блясъка на мечове и сенките на попски раса.

През 1492 г. генуезкият капитан Кристобал Колон, наречен по-късно Христофор Колумб, открил при едно пътуване до Индия островите Гуанахани, Куба и Хаити край бреговете на Средна Америка. При следващите си плавания той открил Сан Доминго, Гуаделупа, Пуерто-Рико и Ямайка, а най-после и самото крайбрежие на Южна и Средна Америка. По същото време, когато Васко де Гама намерил истинския, т.е. най-прекия път до Индия по море, Охеда, Веспучи и Фернандо Магальянш (Магелан) изследвали по-южните брегове на Новия свят. След пътешествието на Джон Кабот и след околосветското плаване на Магелан можело да се каже, че американският континент в цялото си протежение от Лабрадор до Огнена земя бил вече известен на Стария свят. А когато Нунес де Балбоа в пълно въоръжение и с патоса, който не е чужд на никой голям откривател, проникнал във водите на Тихия океан и обявил, че го е завладял за „вечни времена“, когато Писаро и Алмагро навлезли от

западното крайбрежие в царството на инките — днешното Перу, бил проправен пътът, и то в продължение на само един човешки живот, за най-голямото приключение в историята на Европа. След откривателите дошъл редът на изследователите, но след изследователите трябвало да дойдат завоевателите, защото Новият свят криел невероятни богатства, и то в двояк смисъл: като нов пазар за търговията и като съкровищница, която можело да бъде ограбвана.

Справедливо е да се отбележи, без да изпадаме в някакъв морално-политически макиавелизъм, че именно последната перспектива била най-мощният стимул за нечуваната дързост на шепите смелчаци, които се отправяли през океана на такива малки кораби, каквито днес плуват само по нашите реки. Но пък би било несправедливо, ако виждахме в мамещия блясък на златото *единствения* стимул за техните подвизи. Вярно е, че тук стремежът към обогатяване вървял ръка за ръка с жаждата за приключения, алчността — с безогледната дързост. Но откриватели и завоеватели тръгвали на път не само за себе си, за Изабела и Фердинанд и по-късно за Карл V, а и от името на папа Александър VI Борджия, който през 1493 г. разделил света между Испания и Португалия с права като конец линия. Тези хора тръгвали на път като посланици на Апостолическото светейшество под хоругвите на Богородица, като мисионери сред езичниците и на никой кораб не липсвал свещеник, който да разнася христовия кръст.

Благодарение на походите на изследователи и конкистадори в Америка за пръв път в своята история човекът получил цялостна представа за земното кълбо. Науката, религията, политиката и авантюризмът еднакво допринесли за това. Астрономията, географията и производната от тях наука за мореплаването, навигацията, дали средствата за експанзивната политика на една действително европейска империя, над която „слънцето не залязвало никога“. Фанатичната вяра успявала да привлече под своите свещени знамена всички любители на приключения, защото сърцето на идалго се наситило на празни блянове и жадувало за дела.

Този кратък очерк е достатъчен за целите на нашия разказ. Ние вече неведнъж посочвахме различните случайности, които са изиграли решаваща роля в историята на нашата наука за изчезналите цивилизации. Затова с удоволствие ще отбележим, че Ернандо Кортес,

който ни интересува най-много от всички конкистадори като откривател на страната на ацтеките, трябвало всъщност да стане адвокат. По същата причина съобщаваме на читателя, че първият му опит да изостави омразната професия и да вземе участие в експедицията на приемника на Колумб, Николас де Овандо, претърпял неуспех само защото камъните на високия зид, по който младия човек искал да се покачи в стаята на своята възлюбена, се срутили и го затрупали. Натъртванията, които Ернандо получил при това донжуанско похождение — първото негово приключение, което ни е известно, — го приковали на легло, а в това време флотилията на Овандо отплувала. Не можем да не си зададем въпроса: какво ли би се променило в историята на Новия свят, ако онази стена беше по-висока?

Впрочем дори хора като Кортес могат винаги да се намерят, стига да е дошло времето за тях.

* * *

Военният поход на Кортес в Мексико няма равен на себе си. Шестнадесет години преди това, когато деветнадесетгодишният Кортес пристигнал в Испаниола (Еспаньола) и писарят на губернатора поискал да му зачисли земя за обработване, той надменно отговорил: „Дойдох тук да се сдобия със злато, а не да ора земята като селянин!“ Това обаче не станало така скоро. На двадесет и четири годишна възраст той взел участие под командването на Веласкес в завладяването на Куба. Отличил се, но после се присъединил към противниците на новия губернатор и бил хвърлен в затвора. Успял да избяга, заловили го, след което избягал отново; накрая се помирил с губернатора. Отишъл на работа в един чифлик, пръв въвел в Куба отглеждането на докаран от Европа рогат добитък, експлоатирал златни залежи и натрупал приличната сума от 2000 до 3000 кастеланос. Епископът де Лас Касас, един от малкото приятели на индианците в Новия свят, отбелязва по този повод: „Бог, който единствен знае колко индианци трябваше да заплатят с живота си за тази сума, ще му поиска сметка за нея!“

Натрупването на това състояние било от решаващо значение за понататъшния жизнен път на Кортес. Сега, когато вече можел да

финансира набавянето на всякакво въоръжение, той получил поста главнокомандуващ на военния флот; този флот той съоръжил заедно с губернатора Веласкес, за да се отправят най-после към бреговете на оная приказна земя, за която местните жители постоянно разказвали най-примамливи истории. В последния момент обаче Кортес отново се спречкал с губернатора. Когато той със своя флот, в който вложил цялото си състояние и състоянието на своите приятели, се намирал вече в Тринидад (в Куба), Веласкес се опитал да го арестува. Ала Кортес бил вече човекът, в чието име войниците се кълнели. Изпълнението на заповедта щяло да предизвика бунт сред-цялата войска. Така Кортес потеглил с единадесет кораба (най-големият имал водоизместимост сто тона) на път за своето най-забележително приключение.

По онова време въоръжената сила, с която той тръгнал да завладява земи, за които изобщо нямал представа, се състояла от сто и десет моряци, петстотин петдесет и трима войници (от които тридесет и двама стрелци с арбалети и тринадесет с аркебузи), десет оръдия, четири леки фалконети и шестнадесет коня.

Под своето знаме от черно кадифе, обшито със злато, с извезан червен кръст и латинския девиз „Приятели да вървим след кръста и под този знак, ако сме вярващи, ще победим“, Кортес произнесъл пред войската си реч, чийто текст е запазен и която завършва така: „Вие сте малко на брой, но силни с вашата решимост и ако тя не се разколебае, не се съмнявайте, че Всемогъщият, който никога не е изоставял испанец в борбата му срещу езичниците, ще закриля и вас, дори да ви обкръжат пълчища врагове; защото вашето дело е *справедливо дело* и вие ще се сражавате под знамето на кръста. Прочее напред с бодър дух и вяра; доведете до славен край делото, което започна така обещаващо!“

На 16 август 1519 г. Кортес потеглил от крайбрежието, недалеч от мястото, където по-късно бил основан градът Вера Крус, за да завладява Мексико. Дотогава той мислел, че ще воюва с отделни племена; сега разбрал, че трябвало да завладее цяло *царство*. Предполагал, че ще трябва да мери силите си с *варвари и диваци*; сега си дал сметка, че имал работа с високо цивилизован *народ*. Очаквал да срещне на пътя си села и колиби; сега в равнината пред него изникнали огромни градове с храмове и дворци. Обстоятелството, че

дори такива изненади и такива гледки не разколебали решимостта му да завладее тези земи, говори, че Кортес бил от онези хора, които потомството проклина само тогава, когато се провалят.

Тук нямаме възможност да опишем в подробности този безумно смел завоевателен поход, който за три месеца довел Кортес до столицата на Монтесума. Той преодолял всички препятствия на терена, климата и неизвестните болести. Сражавал се срещу тридесет до петдесет хиляди индианци и излизал победител. Мълвата за непобедимостта му се носела пред него от град на град. Екзактното пълководческо изкуство се съчетавало у него с бруталността на палача. Той проявявал необикновена политическа хитрост и пресметливост, като отправял с дарове непрекъснато редуващите се посланици на Монтесума, а в същото време насъсквал васалните на ацтекския владетел племена едно срещу друго и за кратко време успял да превърне народа на тласкаланите от неприятел в свой съюзник. Неудържимо напредвал той с войската си; не могли да го спрат половинчатите и безцелни действия на Монтесума, който накрая започнал да го *моли* (въпреки че разполагал с над стохилядна армия) да не влиза в столицата на неговата империя.

Трудно можем да си обясним този безпримерен в историята победен поход. Силата на Кортес се криела в съчетанието на едва ли не легендарната му слава с превъзходството във военната организация и дисциплина. Още веднъж се изправили тук един срещу друг — както казва един историк — гърци и перси. Но у тия „гърци“ дисциплината била сега подсилена и от огнестрелното оръжие, непознато и всяващо ужас в редовете на неприятеля. Освен това те имали нещо, което неизменно хвърляло индианците в паника — коне; за ацтеките конете били огромни чудовища и те вярвали, че кон и ездач са сраснати в едно. Този суеверен страх не ги напуснал дори тогава, когато пленили едно от тези животни и един техен военачалник заповядал да го разсекат на части, за да го разпратят във всички градове на страната.

Така неотвратимо настъпил денят на превземането на столицата, 8 ноември 1519 година. Всъщност това превземане било само своеобразна окупация. Но в мексиканската столица Кортес попаднал на една находка — намерил *съкровище*, за каквото мечтаел още от деветнадесетгодишната си възраст. И тази находка заедно с преждевременното издигане на християнския кръст на храмовете на

ацтекските богове довело до редица усложнения, които за малко не лишили Кортес и неговите испанци от всички плодове на техните завоевания.

* * *

На 10 ноември 1519 г. — третият ден след влизането му в столицата — Кортес помолил ацтекския император за разрешение да уреди параклис в един от дворците, които били предоставени на него и на хората му. Разрешението му била дадено незабавно, а Монтесума дори изпратил ацтекски занаятчии, за да му помагат. (Монтесума, Моктеусома и Мотекусома са само различни варианти на името на този владетел.)

В това време испанците успели да се поогледат наоколо и сами. Тогава забелязали на една стара стена видимо пресни следи от мазилка и въз основа на опита, придобит от много обиски и реквизиции, предположили веднага, че зад нея се крие врата. Въпреки че били все още само гости в императорския дворец, те не се поколебали да разбият зида. Когато зад него действително се показала врата, те веднага я отворили и... повикали Кортес.

Кортес погледнал в разкритото помещение и за миг затворил очи. Пред себе си видял зала, пълна с най-скъпи и хубави тъкани, украшения и скъпоценни съдове, всякакви видове накити, а и злато, и сребро — не само във вид на изящно изработени предмети, но и натрупано на слитъци! Хронистът Бертал Диас, който надничал зад гърба на Кортес, писал: „Бях още млад човек и ми се струваше, че в тази зала са събрани всичките богатства на света!“

Те се намирали пред съкровището на Монтесума, по-точно казано, пред съкровището на неговия баща, умножено от придобивките на сина!

Кортес проявил изключително благоразумие: наредил веднага да зазидат отново вратата. Той не си правел никакви илюзии относно положението, в което се намирал. Знаел, че живее върху кратера на вулкан, който можел всеки момент да изригне. Като си помислим колко нищожни били изгледите за успех на дружинката испанци в този огромен град (по приблизителни пресмятания броят на къщите

възлизал на 65 000), и днес още дъхът ни спира пред дързостта на тези хора!

На какво всъщност разчитали те? Как си представяли изхода на тази авантюра? Имало ли каквато и да е възможност да изнесат от столицата това съкровище, до което най-после успели да се доберат, пред очите на императора и на неизброимите му войски? Възможно ли е да са били така заслепени, та да вярват сериозно, че ще могат да завладеят страна, за да я експлоатират стопански за вечни времена, както това тъй блестящо им се удало в дивите острови на Новия свят?

Те наистина били заслепени. Но заслепението им, обуздавано от Кортес, не минавало границите на реалната политика, макар и днес подобна политика да ни се струва твърде нереална. Имало единствено средство да се създаде позиция на сила в центъра на чуждата столица — средство, което можели да измислят само авантюристи и да приложат на дело само конкистадори. Кортес достатъчно добре разбрал почти свещеното значение, което се отдавало на личността на Монтесума, за да стигне до извода, че само ако вземе в своя власт особата на императора, ще предотврати всяка враждебна проява от страна на неговите поданици. След известно време той поканил Монтесума да се премести в неговия дворец и така да съедини своята императорска резиденция с неговата. При това той привел такива доводи, в които съдържаната молба се преплитала със скрита заплаха (при вратите стояли вече неговите най-добри воители в пълно въоръжение), че в момент на непростима слабост Монтесума отстъпил.

Вечерта на същия ден свещениците Олмедо и Диас отслужили литургия в новопостроения параклис. Докато траела благочестивата церемония, в съседното помещение отляво лежало съкровището, от което всеки от молещите се испанци считал, че вече има свой дял, а непосредствено вдясно се намирал притежателят на това съкровище — императорът, който в сърцето на своята империя не бил нищо повече освен заложник в ръцете на няколко души и въпреки утешенията на своите придворници си давал ясна сметка за недостойното положение, в което се намирал. Като описва тази сцена, Бертал Диас отбелязва, че всички испанци се молели със сериозно и благоговейно изражение, „отчасти заради самото богослужение, отчасти заради поучителното му въздействие върху тънещите в мрак езичници“.

Часът на големия обрат в успехите на Кортес още не бил ударил. Като че ли все още той бил глезеното дете на щастieto. И тогава се случили едно след друго три събития, които изведнъж променили цялата картина.

Първите разногласия възникнали сред самите испанци. След пленяването на Монтесума Кортес не виждал вече пречка да посегне на съкровището. (Злочестият император се помъчил да запази достойнството си, като поднесъл в дар цялото съкровище на великия далечен господар на Кортес, на Негово Испанско Величество, заедно с васалната си клетва, на която естествено не бивало да се придава особено значение, като имаме пред вид положението, в което се намирал.) Кортес заповядал да струпат съкровището в една от големите зали и да го оценят. При това испанците трябвало да си приготвят везните и мерките сами, тъй като на ацтеките — иначе големи майстори в сметачното изкуство — те били непознати. Общата стойност възлязла на 162 000 златни песос, което според едно изчисление от миналото столетие било равно на около 6,3 милиона долара. За 16 век тази сума била толкова огромна, че навярно нито един от тогавашните европейски владетели не бил виждал подобно богатство в хазната си. Има ли нещо чудно, че войниците лудеели от радост, когато пресмятали какъв дял ще се падне на всеки един от тях.

Ала скоро станало ясно, че Кортес си представял другояче подялбата. Нима той постъпвал несправедливо? Не предприел ли той този поход по поръчение на испанския крал, който сега с право можел да очаква своя дял? А кой съоръжил корабите, кой все още бил затънал до уши в дългове, ако не самият Кортес, който трябвало един ден да плаща тези дългове? И Кортес се разпоредил: една пета от съкровището да се задели за испанския крал, втората пета — за самия него, третата — за Веласкес (губернатора, на чиито заповеди Кортес не се подчинил, а се измъкнал с всички кораби под носа му и който сега трябвало да бъде по някакъв начини умиловитен), четвъртата петина била предназначена като особена награда за благородниците, артилеристите, стрелците, арбалетчиците и за групата, останала да пази крайбрежието край Вера Крус. За подялба между войниците

останала една петина: на всеки се паднали по 100 златни песос. Това било просешка награда за извършеното от тях, жалък бакшиш в очите на всички онези, които знаели какво представлява цялото златно съкровище!

Войската на Кортес била пред прага на бунта. Стигнало се до кървави дуели. Тогава се намесил Кортес — не със строгост, а с красноречие, „с медени слова, каквито държеше в запас за всички случаи“, казва един от неговите воители. Войниците се успокоили. Пред въображението им Кортес обрисувал много по-големи бъдещи печалби, за които те дори не смеели да мечтаят.

Каква част от съкровището била всъщност поделена? Само онази петина, която била разделена по равно на войниците. Четирите пети за краля, Кортес, губернатора и войските във Вера Крус си останали под надеждна охрана в двореца!

Но ето че след няколко месеца се случило нещо много по-сериозно. От капитана, когото оставил на брега, Кортес научил, че по заповед на разярения губернатор край Вера Крус пуснала котва една флотилия под командването на някой си Нарваес със специалната задача да свалят него, Кортес, и заради открит бунт и превишаване на всички права да го откара окован в Куба. При това той научил някои поразителни подробности. На осемнадесетте кораба на Нарваес имало 900 души, от които осемдесет конници, осемдесет стрелци, още сто и петдесет арбалетчици и голям брой тежки оръдия. Така седящият и без това на буре с барут в град Мексико Кортес се озовал срещу цяла армия от собствените си сънародници, която била не само по-силна от всичко, което той можел да й противопостави, но и въобще най-голямата въоръжена сила, хвърляна дотогава в сражение в Новия свят.

И ето, че се случило нещо невероятно. Всеки, който досега е вярвал, че Кортес дължал своите успехи само на щастливата си звезда, на безогледната си дързост и на обстоятелството, че имал за противници лошо въоръжени индианци, ще трябва да промени мнението си.

Кортес решил да тръгне срещу Нарваес и да го разгроми!

Но как?

Той поел риска да остави един от своите военачалници, Педро де Алварадо, заедно с две трети от цялата си войска, за да държат града и пазят Монтесума, който все още бил най-скъпоценният залог в ръцете

им, а сам той потеглил с останалата третина — всичко на всичко седемдесет войника! — срещу Нарваес. При заминаването си от столицата той съумял да обрисова на Монтесума в такива страшни краски наказанието, което щяло да сполети изменниците на собствения му народ, че нерешителният владетел очаквал най-лошото от връщането на испанците и не дал ухо на своите съветници, които в този изключително благоприятен момент го подстрекавали към бунт. Нещо повече, Монтесума се потрудил да поласкае Кортес, като го съпроводил на своята носилка (под зорката охрана на Алварадо) чак до крепостния насип, прегърнал го и го изпратил с най-добри пожелания!

Кортес се спуснал със своята армия — не, със своя отряд, нараснал с индианските подкрепления на 266 души — към равнината, към *Tierra caliente*. Бушувала буря, изливал се пороен дъжд. От своите разузнавачи Кортес научил, че Нарваес бил вече стигнал до Семпоала. Само една река го разделяла от противника.

Нарваес, който съвсем не бил без опит и познания във военното дело, се спуснал вечерта до реката, за да причака Кортес. Ала времето било толкова лошо, че той се вслушал в роптанията на войниците си. Убеден, че в такава нощ Кортес няма да нападне, и сигурен в надмощието на своите оръжия, той се прибрал в града и спокойно легнал да спи.

Кортес обаче преминал реката и разгромил охраната на противника. Това станало през нощта срещу Петдесетница на 1520 година. С войнствени викове „*Espiritu Santo*“ малките, зле въоръжени отреди, водени от самия Кортес, нахлули в лагера на Нарваес, който бил претъпкан с оръжия и хора.

Изненадата сполучила напълно. В кратка, но жестока нощна схватка, озарена от сиянието на пожари, а тук-там и от блясъка на оръдейните изстрели, които не се повторили, лагерът бил завладян. Нарваес се бранел на върха на една храмова кула. Едно копие избило лявото му око. На отчаяния му стон откликнал ликуващият възглас на Кортес: „*Victoria*“!

По-късно се разправяло, че на справедливото дело на Кортес помогнали огромните светулки „*sosnyos*“, които изведнъж се появили на рояци около лагера и заблудили защитниците, че се приближава цяла армия е факли! Така или иначе победата на Кортес била съвсем безспорна. Истинското ѝ значение проличало, когато повечето от

победените изявили готовност да му са закълнат във вярност, когато Кортес огледал богатата плячка от оръдия, пушки и коне и когато най-после разбрал, че за пръв път в историята на своя мексикански поход той можел да командва една наистина могъща военна сила.

Но това, което досега Кортес успял като по чудо да постигне с шепа войници, нямало да се удаде на голямата му войска.

28.

ОБЕЗГЛАВЕНАТА ЦИВИЛИЗАЦИЯ

Испанците завладявали Мексико под знамето на кръста и в решителните битки призовавали на помощ светия дух — „Espiritu Santo“. Кръстове, а след това и църкви се издигали там, където кракът им стъпел здраво. Пред всяко сражение свещениците ги изповядвали, след всяка победа отслужвали тържествени литургии, а после се заемали с покръстването на ацтекските племена.

Не е мястото тук да се занимаваме със значението и основанията на мисионерството. В случая е важно само едно: когато испанците навлезли в империята на ацтеките, те за пръв път не срещнали диваци, чиято религия да се свежда до лесни за отхвърляне обреди и обичаи, до примитивен ананизъм и варварско обожествяване на природни явления и духове. Натъкнали се на една високоразвита религия, която макар и общо взето политеистична, проявявала вече — в лицето на двете главни божества Хуицилпохтли и Кецалкуатл — силни монотеистични тенденции и тясно свързана с всемогъщата календарна наука, поставяла твърде ярък отпечатък върху цялата култура, нещо, което дотогава било характерно само за големите световни религии на изкуплението.

Грешката на испанците и на техните свещеници била там, че те твърде късно си дали сметка за това обстоятелство.

А можели ли те въобще да си дадат сметка за него? Нека си припомним значението и влиянието на църквата в началото на 16 век. По времето, когато Кортес навлязъл в Мексико, Мартин Лутер бил само един размирен монах, публикувал няколко бунтовни съчинения. Коперник не бил издал още своята теория за строежа на вселената, а големите апостоли на съмнението Галилео Галилей и Джордано Бруно не били още родени. Вън от църквата нямало никакво изкуство, без нея нямало нито наука, нито живот. Светоусещането на западния човек било *християнско*. Липсата на толерантност била по необходимост присъща на един такъв ограничен мироглед и на абсолютната вяра в неговата правилност, във вечното му съществуване, в спасителната му мощ. Това означавало, че всичко, което не било християнско, било

езическо, че всеки, който не мислел и не живеел с това светоусещане, трябвало да се нарича варварин.

Сковани от такъв мироглед, хората на 16 в. не били в състояние да приемат една *равноценна* култура наистина като *равноценна*, ако тя се *различавала* от тяхната собствена, ако тя била израз на едно друго светоусещане. И този мироглед, който познавал само измеренията за височина и дълбочина, но не и за широта, не се разколебал дори тогава, когато завоевателите на Мексико видели несъмнените белези на един ясно диференциран и високоразвит обществен живот, когато се запознали с една добре изградена възпитателна и образователна система и когато неколцина от тях открили наистина смайващите познания на ацтекските жреци в областта на астрономията.

От друга страна, чисто техническият напредък, който намирал израз в уредбата на градовете, в транспортната и съобщителната система, в разкошните религиозни и светски сгради, още по-малко можел да разколебае испанците в убеждението им, че имали работа с диваци, които се нуждаели от покръстване. Богатият град Мексико с неговите лагуни, диги и улици, с плаващите острови-градини (тези „chinampas“, които видял и Александър фон Хумболт) не бил за тях нищо друго освен „дяволска измама“.

За нещастие религията на ацтеките се отличавала с един обред, който действително всявал във всеки, видял неговите следи, ужас, отвращение и убеждението, че е дело на дявола. Това били жертвоприношенията на живи хора, извършвани в невероятен брой, при което жреците изтръгвали от тялото на жертвата още туптящото ѝ сърце. Може би само ние днес имаме право да припомним на испанците, които страстно се възмущавали от този обред, тогавашните жертви на тяхната инквизиция, която пържела живо месо на кладите. Все пак истина е, че в това отношение религията на ацтеките надхвърляла всичко, което някога и някъде е ставало по света (вж. ил. 90, 91).

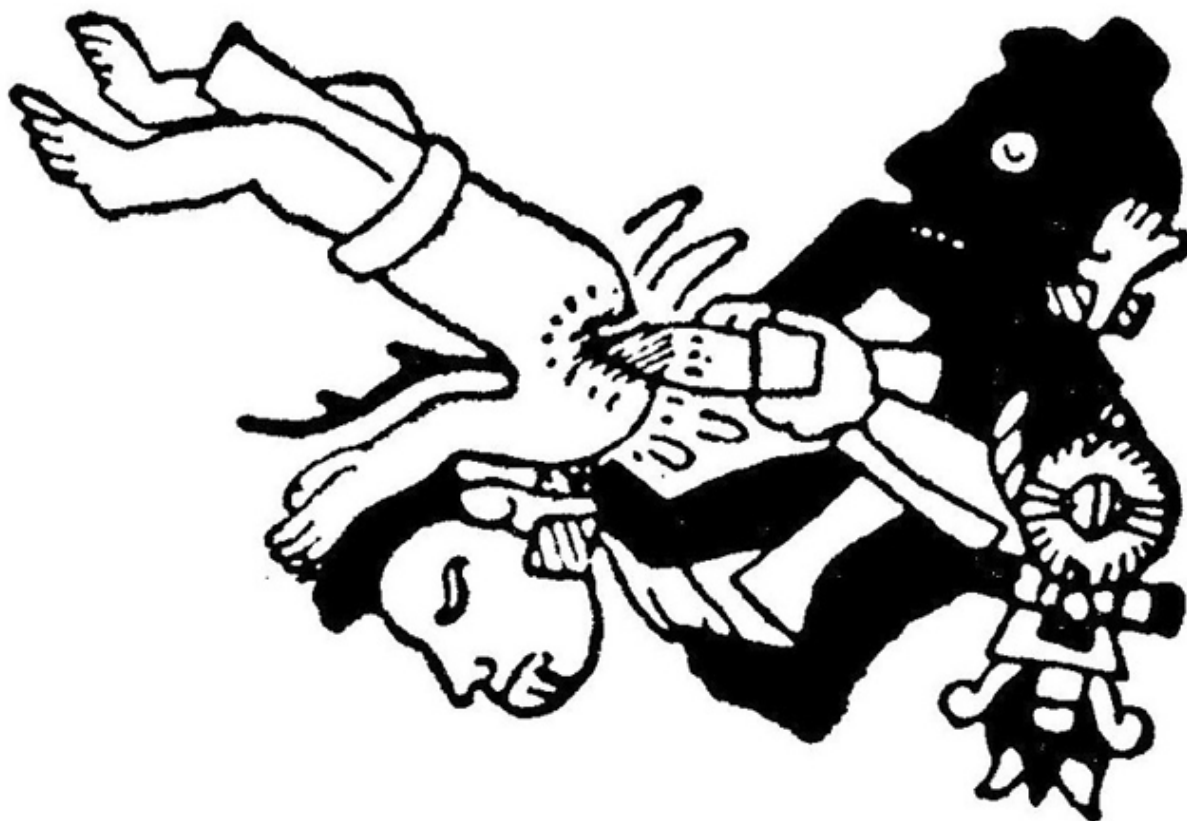
90. Човешко жертвоприношение в ацтекски храм

91. Човешки жертвоприношения у ацтеките

Действително в цивилизацията на ацтеките съжителствали висока нравственост и жестоки варварски обичаи. Фанатиците-испанци не били в състояние да възприемат тези две страни на една култура в тяхното единство. Ето защо те не си дали сметка, че за разлика от дивите племена, с които имали работа Колумб, Веспучи и Кабрал, ацтеките били народ, който можел да бъде унижаван само дотогава, докато не бъде засегната неговата религия. Не искали да разберат, че

под закрилата на своите страшни оръжия те могли да си позволят безнаказано всякакви насилия, жестокости и кощунства, всичко, с изключение на едно: оскверняването на храмовете и божествата. А точно това направили те.

Рис. 37. Ацтекска рисунка, изобразяваща човешко жертвоприношение.

Така се стигнало логично до грешките, които за малко не лишили Кортес от всички плодове на неговите военни и политически завоевания.

* * *

Забележително е, че не свещениците се проявили като най-големи фанатици сред хората на Кортес. Духовниците Диас и Олмедо (особено Олмедо) изпълнявали своите задължения с благоразумие, което свидетелствало за политическата далновидност.

Напротив, всички сведения говорят, че именно Кортес (може би в някакъв подсъзнателен стремеж да търси оправдание за делата си) предприел първите опити да покръсти Монтесума. Императорът обаче само вежливо го изслушал и когато в своето слово конкистадорът противопоставил кървавите човешки жертвоприношения на чистата и простата тържественост на католическата литургия, Монтесума дал да се разбере, че според него било по-малко отвратително да се принасят в жертва хора, отколкото да се яде от плътта и пие от кръвта на самия бог. Не знаем дали Кортес е бил диалектически дорасъл, за да възрази нещо на този довод.

Кортес отишъл още по-далеч. Поискал разрешение да разгледа един от големите храмове. Това разрешение му било дадено неохотно, след като Монтесума се посъветвал със своите жреци. Кортес веднага се изкачил на високата теокалия в центъра на града, недалеч от неговия дворец. Когато посочил на отец Олмедо, че тук било най-подходящото място да се издигне кръстът, свещеникът се опитал да го разубеди. След това те застанали пред големия ясписов блок, на който бивали посичани жертвите с нож от обсидиан. Видели изображението на бога Хуицилопохтли, чието лице вселявало ужас; в очите на испанците то се отъждествявало с маските на самия сатана, които тяхната собствена църква им рисувала от най-стари времена. Около тялото на ужасното божество се виела огромна змия, обсипана с перли и скъпоценни камъни. Присъстващият и тук Бертал Диас извърнал очи, но съзрял нещо много по-страшно: стените на цялото помещение били покрити от горе до долу със засъхнала човешка кръв. „Зловонието — пише той — беше по-непоносимо от вонята на кланицата в Кастилия.“ След това погледът му се спрял на олтарния камък. Там лежали три човешки сърца, които в своето въображение той видял все още кърпави и димящи!

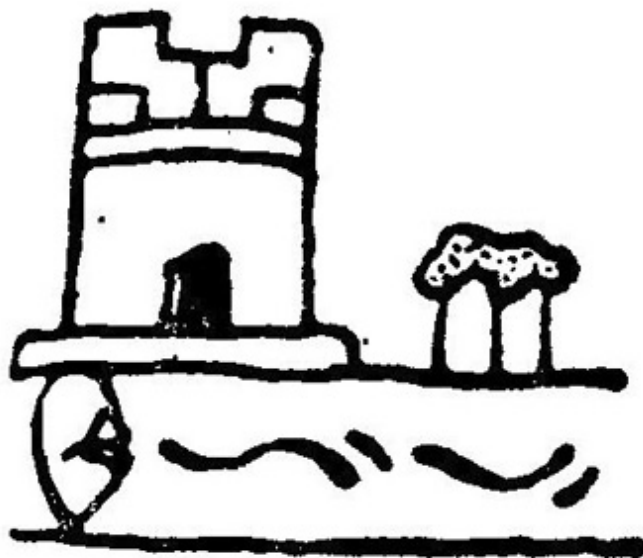

Рис. 38. Думата „теокалтитлан“ (храмови хора; теокалли — божии дом, храм), написана на ацтекско йероглифно писмо. Според тълкуването на Х. Йенсен: вляво долу — образният знак за устни (те-н-тли), вдясно до него — път, означен със следи от стъпки (о-тли), отгоре — къща Скал-ли), вдясно до нея знакът за зъби (тлан-тли)

След като слезли отново по безкрайните стъпала, испанците забелязали на едно невисоко възвишение голяма дървена сграда. Разгледали и нея. До самия таван тя била изпълнена с грижливо подредените черепи на човешките жертви. Един войник, който се заел да брой, стигнал до числото 136 000.

Скоро след това — минало било вече времето на молбите и настанал часът на кратките заповеди, придружени със заплахи — Кортес заел една от кулите на голямата теокалия. Още след първото си посещение в кулата той си позволил да сквернослови с необмислени, груби думи и предизвикал възмущението на Монтесума. Този път обаче Монтесума избухнал и за пръв път дал да се разбере, че неговият народ няма да търпи подобно нещо. Кортес не отстъпил, а наредил да разчистят храма, да се издигне там олтар, да поставят кръст и образа на Дева Мария. Златото и скъпоценностите били отнесени (няма защо да питаме къде), а стените — украсени с цветя. И когато в присъствието на

всички испанци, струпани по дългото стълбище и на площадката на теокалията, прозвучало първото *Te Deum*^[1], по лицата им — както разказват очевидците — потекли сълзи от радост при тази победа на кръста.

Сега вече оставала само една крачка, за да прелее чашата на народното търпение.

* * *

За това, което се случило, ще разкажем с няколко думи. По времето, когато Кортес отсъствал от града, за да нанесе славната си победа над Нарваес, една делегация от ацтекски жреци помолила неговия заместник Алварадо за позволение да устроят в голямата теокалия (в едната кула на която вече се намирал испанският параклис) годишното празненство с възлияние на тамян в чест на бога Хуицилопохтли, придружено с изпълнението на религиозни химни и танци.

Алварадо поставил две условия: ацтеките не бивало да принасят в жертва хора и трябвало да дойдат невъоръжени.

В деня на празника се събрали около шестстотин ацтеки (сведенията за броя им са различни), повечето представители на висшата аристокрация, без оръжие, но пременени с най-хубавото си празнично облекло и скъпоценности. Религиозните церемонии започнали. Скоро между ацтеките се примесили множество испанци в пълно въоръжение, които в разгара на тържеството по уговорен знак се нахвърлили върху беззащитните участници в празненството и ги избили до един!

Това деяние си остава напълно непонятно. И до днес историята не може да изясни причините му — просто защото то не се поддава на разумно обяснение. Един от очевидците отбелязал: „Кръвта се лееше на потоци, както водата при пороен дъжд!“

Когато след своята победа Кортес се завърнал с подсилена си армия в Мексико, той влязъл вече в един напълно променен град. Защото твърде скоро след това вероломно клане народът на ацтеките се вдигнал като един човек, избрал брата на Монтесума, Куитлахуак, за заместник на пленения владетел и почти непрекъснато нападал

двореца, в който се бил укрепил Алварадо. Кортес влязъл в града точно навреме, за да освободи Алварадо от обкръжението. Но сега това освобождаване означавало сам той да влезе в клопката, а и нещо повече.

Наистина всяка атака на Кортес завършвала с победа — но пирова победа! Той разрушил триста къщи — ацтеките унищожили всички мостове, по които той можел да се изтегли от града. Той изгорил голямата теокалия — ацтеките се нахвърлили с нова ярост върху укрепленията му.

Почти неразбираемият за нас Монтесума, който — без съмнение — имал зад себе си голямо минало на пълководец (по всяка вероятност той бил взел лично участие като боец в девет сражения) и при чието владичество империята на ацтеките достигнала най-голямата си мощ и разцвет, този владетел, който след идването на испанците се превърнал в послушна кукла, предложил да стане посредник! Окичен с всички атрибути на императорския сан, той излязъл да говори пред народа. И народът произнесъл своята присъда, като го убил с камъни! На 30 юни 1520 г. загинал Монтесума II, някогашният могъщ император на ацтеките, а накрая пленник на испанците.

Сега опасността за испанците като че ли достигнала връхната си точка, защото последният им коз в играта за Мексико — особата на императора — не бил вече никакъв коз. Настанала най-страшната нощ в живота на Кортес, печалната нощ, която влязла в историята под името „noche triste“.

* * *

Не се ли бе стигнало при подялбата на съкровището на Монтесума почти до бунт?

Когато през онази „noche triste“ Кортес дал заповед за изтегляне от града — една наистина отчаяна заповед, защото шепата хора трябвало да си пробият път през десетки хиляди вражески бойци, — той наредил да извадят съкровището и пренебрежително казал: „Нека всеки вземе каквото иска“, но добавил и следното кратко предупреждение: „Внимавайте само да не се претоварите. В нощния мрак най-сигурно пътува този, който пътува леко!“ Само петината, предназначена за

неговия върховен господар, която единствено можела да му осигури благоволенieto на испанската корона, ако преживее едно поражение, той наредил да вземат в центъра на походната колона.

Старите войници знаели цената на съвета му и взели малко. Не я знаели обаче новодошлите войници от армията на Нарваес, които нарамили накити и украшения, натъпкали поясите и ботушите си със златни слитъци, навързали около себе си обсипани със скъпоценни камъни съдове и така се натоварили, че само след половин час път изостанали, едва поемайки си дъх, до ариергарда. (Все пак изглежда, че по-голямата част от съкровището останала в двореца.)

През първия половин час на нощта на 1 юли 1520 г. войските на Кортес успели незабелязано от ацтеките (които изпитвали особен страх от нощния бой) да преминат през мъртвия град и да достигнат пътя на насипа. Тогава обаче се разнесли виковете на охраната и по всички теокалии загърмели барабаните на жреците. Настанал истински ад.

Това било ад в буквалния смисъл на думата. С помощта на преносимия мост, който сами си били сковали, испанците успели да минат през първия ров на дигата. В това време завалял проливен дъжд. Към шума на изливащия се от небесата порой се примесил плясъкът на безчислените весла на приближаващите се бойни пироги. Сред отчаяните виковете на испанците, които не могли вече да си пробият път през хлъзгавата тиня, прозвучали бойните свирки на ацтеките. Започнали да се сипят камъни и стрели, а след това, почти невидими в тъмната нощ и поройния дъжд, върху испанците се нахвърлили първите ацтекски бойци и техните боздугани, обсипани с твърди като желязо обсидианови парчета, засвистели върху испанските глави.

Къде останал преносимият мост, когато челният отряд на испанците достигнал втория разрушен преход през канала? Виковете, които се разнесли от ариергарда, донесли вест, по-страшна от всяка друга. Под тежестта на хората, които минали по него, мостът бил затънал толкова дълбоко в размекналата се почва, че вече не могли да го измъкнат. Организираното отстъпление се превърнало в бягство. Това, което досега било войска, се превърнало в разпокъсана купчина бегълци, борещи се за живота си. Конниците и пешеходците се хвърлили в рова, за да се доберат до другия бряг. Вещите, които носели, след това оръжието, а накрая дори златото, с което всеки се бил натоварил, изчезнали в нощния мрак.

Тук не е мястото да се описват в подробности тези разпокъсани схватки. Нито един испанец, нито самият Кортес, който според всички сведения показал чудеса на храброст, не се отървал невредим. Когато настъпило утрото, сиво и все още дъждовно, когато насипът останал зад тях, а ацтеките се спуснали да събират огромната плячка, вместо да преследват и разгромят окончателно своя неприятел, Кортес най-последно пожелал да огледа войската си. Всички сведения на съвременници за понесените през тази нощ загуби са различни. Ако вземем някакво средно число, можем да приемем, че испанците се стопили на една трета, а техните съюзници, тласкаланите — на една четвърт или една пета. Освен това те загубили всичкото си огнестрелно оръжие заедно с боеприпасите, част от арбалетите, голяма част от конете. Дружината на Кортес представлявала сега само призрачна сянка на онази войска, начело на която преди девет месеца той влязъл в столицата на ацтеките.

Но това все още не било краят на мъченическия им път. Осем дни продължавали схватките, докато испанците се мъчели колкото може по-скоро да се доберат до земите на тласкаланите, техните съюзници и смъртни врагове на ацтеките. А това съвсем не било толкова лесно за изтощените от глад бойци, тъй като сега вече се привършили и хранителните им припаси. Когато на 8 юли 1520 г. разбитите войски прехвърлили планинския масив, обграждащ долината Отумба, пред очите им се разкрила гледка, която като че ли окончателно решила тяхната участ.

Додето стигал погледът, долината (през която минавал единственият им път) гъмжала от ацтекски войски. Този път те били по-добре подредени от когато и да било. Сред строените бойни колони испанците разпознали предвождащите ги князе по пъстроцветните им плащове от пера. На фона на гъстите редици на обикновените, облечени в бели, памучни ризници бойци те се откроявали като пъстри птици върху снежна шир.

Положението било отчаяно, но за испанците нямало избор. Та какво собствено им оставало? Да се върнат назад не можели, трябвало да вървят напред. Не искали да бъдат заклани и пренесени в жертва на ацтекските божества, каквато била съдбата на всеки пленник. (Ацтеките често угоявали пленниците си в дървени клетки, за да угодят на боговете.) Оставало им само да търсят смъртта в боя, пробивайки си път напред. Друг изход нямало.

И сега, в този миг на пълна безизходица (ацтеките били около двеста хиляди, а испанците вече не притежавали всичките онези оръжия, с чийто гръм и огън спечелили първите си победи), сега, когато положението изглеждало безнадеждно, се случило чудо!

Кортес разделил войските си на три части, поставил на фланговете остатъците от конницата си — всичко на всичко двадесет коня — и се хвърлил в морето от ацтеки, което веднага се затворило зад трите испански отряда. Проходът, проправян от двадесетте конници, приличал на бразда, над която веднага се сключвали гъсти, жилави бурени, когато ацтеките се нахвърляли върху конете отзад. Кортес се сражавал в челната редица, загубил коня си, метнал се на друг, бил ранен с удар в главата, но продължавал да препуска напред. Враговете обаче били легиони. Изведнъж в разгара на боя той съгледал на малка височинка група воители, биещи на очи с разкошно украсените си доспехи, и сред тях носилка. Познал върховния неприятелски военачалник Кихуаку, и то по закрепения на гърба му прът, на чийто връх имало златна мрежа, служеща като знаме и отличителен знак на ацтекския пълководец. И тогава станало чудото — чудо, извършено не от Богородица и светците, а от Ернандо Кортес, чудо, достойно за песните на всички воители. За миг раненият Кортес задържал коня си, едва изчакал да го настигнат двама-трима от най-изпитаните му бойци и с копие и меч в ръка препуснал през ацтекските редици, прегазвайки и съсичайки всеки, който се изпречвал на пътя му. Вражеските бойци се отдръпнали встрани. В адски галоп той за няколко минути се озовал пред ацтекския пълководец, пронизал го с копието си, изтръгнал от него златното знаме и го размахал високо над безчислените пълчища!

В този миг битката била военно-теоретически загубена, а на дело се оказала спечелена. Като видели своето бойно знаме — символа на победата — в ръцете на белия завоевател, който вероятно им се сторил по-могъщ от самите божества, ацтеките се хвърлили в паническо бягство. В този миг, когато Ернандо Кортес размахал плененото знаме, паднало Мексико, загинала империята на последния Монтесума.

* * *

Нека дадем в края на тази глава думата на един историк:

„Както и да преценяваме от морална гледна точка покоряването на Мексико, като военно постижение то не може да не ни изпълни с удивление. Това, че шепа лошо въоръжени авантюристи слезли на брега на една могъща империя, населена от гордо и войнствено племе... без да познават езика и земята, без карта или компас... без да знаят дали следващата им крачка не ще ги отведе сред враждебно настроен народ или сред пустиня, това, че първата им среща с местното население завършила почти с поражение, но те все пак продължили похода си към столицата на империята и... не само не се уплашили от мощта и високата култура на този народ, а още по-упорито се заели да осъществят първоначалния си замисъл... това, че те успели да пленят императора, да избият неговите министри пред очите на поданиците му, а когато били изгонени с тежки загуби от пределите на града, събрали разпръснатите си остатъци и чрез един съвършен по своето остроумие и дързост план съумели отново да превземат столицата и да наложат господството си над страната — фактът, че всичко това било извършено от шепа жалки авантюристи, наистина граничи с чудото. Той звучи твърде неправдоподобно дори за изискванията на поезията, а в книгата на историята няма равен на себе си.“

Нека само за пълнота и прегледност на разказа добавим, че преди своята окончателна гибел (в продължение на няколко месеца след битката в долината Отумба) ацтекският народ под водачеството на добри пълководци още веднъж се издигнал до онова величие, за което не давал признаци по времето на Монтесума, но което подобавало на тия „американски римляни“, каквито те били преди идването на Кортес. На мястото на Куитлахуак, който след четири месеца бил покосен от сипаница, дошъл Каутемок, провъзгласен за император на двадесет и пет годишна възраст. Новият владетел така ожесточено отбранявал столицата на своята държава срещу подсилените и вече добре въоръжени войски на Кортес, че им нанесъл по-големи загуби от всички свои предишни пълководци. Логичният край обаче бил

унищожаването на Мексико, опожаряването на неговите къщи, свалянето на неговите божества, засипването на каналите му (днес Мексико не е вече „Венеция“), пленяването, изтезаването и обесването на Каутекок.

Сега завоевателите пристъпили към покръстването и колонизацията на страната. На мястото на теокалията, от чиито стръмни стълби при последната обсада жреците на Каутекок хвърляли пред очите на испанците пленените техни сънародници с разкъсана гръд и изскубнато сърце, сега се издигал и надалеч блестял храм, посветен на свети Франциск. Къщите били възстановени. Само след няколко години тук вече живеели две хиляди испански (често смесени) семейства и не по-малко от тридесет хиляди индиански. Земите около столицата били разпределени по принципа на така наречените „repartimientos“, който означавал робство за всички народи, влизащи някога в ацтекската империя (а и за всички покорени след това). Само тласкаланите, на чиято помощ Кортес дължал толкова много, били за известно време пощадени (та кой би очаквал, че ще останат завинаги свободни?).

Тези успехи, които служели на далечна Испания, били помрачени само от едно огорчение за завоевателите — изчезването на съкровището на Монтесума. Испанците вярвали, че при второто си нахлуване в Мексико ще намерят онова, което не успели да отмъкнат в мрака на „noche triste“. Ала съкровището изчезнало и до ден-днешен не е намерено. Преди да езекутират Каутекок, Кортес го подложил на мъчения, но не научил нищо. Водолази изследвали всяка педя от дъното на каналите и лагуните, но открили само тук-там незначителни остатъци. След дълго търсене едва събрали ценности на стойност от около 130 000 златни *castellanos*. Това било точно толкова, колкото да се изпрати на испанския двор обещаната някога една пета част от съкровището. И всеки, който чете тези страници от историята на испанските завоевания, не може да не изпита известно злорадство, като научи, че корабът със съкровището, за изпращането на който Кортес съобщил с писмо от 15 май 1522 г., бил пленен от французите, така че в края на краищата не Карл V, а френският крал Франциск I — за своя най-голяма изненада — се оказал собственик на това, което било останало от съкровището на ацтеките.

Време е да прекъснем за малко нашия разказ и да се позамислим. Тъй като тази книга не е посветена на историята на географските открития, а още по-малко на историята на военните и политическите завоевания, трябва най-после като хора, интересуващи се от откриването на древните култури, да си зададем въпроса: какво значение имат завоевателните походи на Кортес за опознаването на старите цивилизации в Средна Америка?

Че една такава цивилизация действително е съществувала в Мексико при пристигането на Кортес, става ясно от всичко разказано дотук. И ако от тази гледна точка видим в лицето на Кортес не конкистадора, завоевателя, а щастливия откривател на една култура, която за хората от началото на 17 в. била вече също тъй мъртва, както са мъртви за нас всички други разгледани досега цивилизации (заселените в днешно Мексико още около 1,8 милиона ацтеки живеят напълно откъснати от историята), не можем да не си зададем въпроса, какви сведения за тази култура са ни оставили нейният първооткривател, неговите съвременници и потомци.

При това тук бие на очи едно поразително обстоятелство. Както Кортес, така и другите съвременни очевидци не пропускали никога да изтъкват могъществото и значението на народа, който той покорил, за да не омаловажат неговите заслуги в очите на критичната му съвременност. Но за това, че той не само унищожил една варварско-езическа държава, но и фактически — за да си послужим с един вече цитиран израз — „обезглавил една култура като слънчоглед, чийто цвят е прекършил случаен минувач“ — за това, както и за характера и истинското значение на тази култура Кортес въобще не си давал сметка. Макар и странно, това все пак може да се обясни с духа на времето и с онова светоусещане, което създавало летописци, но не още и историци. Съвършено необясним обаче и безпримерен в историята си остава фактът, че потомството твърде скоро забравило събраните в началото на 16 в. изключително богати сведения за живота на ацтеките, забравило дори, че този народ въобще някога е съществувал. Докато Новият свят все по-тясно се свързвал със стопанския и политическия ритъм на Европа (така тясно, както например Месопотамия не е свързана и до днес), знанията за някогашното съществуване на тия необикновени американски култури избледнели в съзнанието на човечеството до такава степен, че до скоро самата наука не считаше за необходимо да

посвети на този древен свят вниманието, което той заслужава. Това се потвърждава не само от оскъдните познания на човека със средна култура, но и от един поглед върху статиите в енциклопедиите и научните трудове по световна история, които или не споменават нищо за цивилизациите на толтеки, май и ацтеки, или пък ги засягат твърде срамежливо.

Несъстоятелно е възражението, че тези култури не са се развивали в такава тясна историческа връзка с нашия свят, както вавилонската, египетската и гръцката култури. Цивилизациите на Индия и Китай не са с нищо по-близки до нас и все пак са много по-живи в нашето съзнание от староамериканските, въпреки че в икономическо и политическо отношение (независимо от връзката по суша) тези страни са много по-отдалечени от Мексико, което още преди четиристотин години било поиспанчено, а след това напълно включено в жизнената сфера на американския континент. (При това заслужава да се отбележи, че първият значителен американски археологически институт, основан през 1879 г., хвърляше десетилетия наред всичките си сили, за да прави разкопки в земите на европейската древност. И днес още от огромните суми, които американските научни институти изразходват за археологически изследвания, само една *твърде скромна* част отива в ръцете на малцината, заели се да проучват старата култура на земята, на която са издигнати някои от тези институти.)

Така че в случая с ацтеките ние се срещаме не само с една угаснала култура, но и с една — можем да го кажем с чиста съвест — забравена след първоначалното ѝ откриване култура.

След като толкова пъти говорихме за могъществото и богатството на ацтекската култура, време е, от друга страна, да припомним, че тя не бива и да се надценява. Ако ние я разгледахме с такова настойчиво внимание, то е защото тя е била открита *най-напред* и защото тази книга се придържа към хронологичната последователност на изследванията и откритията. По-нататък ще видим, че в Америка са съществували и други, много по-значителни култури и че ацтекската цивилизация е била всъщност само късно отражение на една много по-висша, много по-стара култура.

С това ние се връщаме отново към нишката на нашия разказ. Идваме до *второто* откриване на древна Америка, което е свързано с имената на двама забележителни мъже. Първият от тях е открил наново

старите ацтеки, без дори да прекрачи прага на своя кабинет. Другият си пробивал път сред джунглите с мачете^[2] и повторно открил (преди него там бил един от съратниците на Кортес) един народ, много по-стар от ацтеките.

Този път обаче ще бъдем свидетели на онова благоговейно удивление пред величието на миналото, на което били способни едва хората от 19 век. (А на удивлението пред факта, че дори и това второ откриване на древните американски народи не било достатъчно, за да заемат те подобаващо място в историята на човешките култури, и че било нужно още едно, трето откриване, което едва в наши дни се приближава към връхната си точка — на това удивление ще отделим място в една от по-късните глави.)

---

[1] „Te Deum“ (лат.) — „Тебе господи“ — начало на католическата литургия. — Б. пр. ↑

[2] Machete (исп.) — голям, тежък нож. — Б.пр. ↑

29.

МИСТЪР СТИВЪНС КУПУВА ЕДИН ГРАД

В едно ранно утро през 1839 г. малка група конници препускали през долината Камотан покрай границата между Хондурас и Гуатемала. Начело яздели двама бели — останалите били индианци. Въпреки че всички били въоръжени, те идвали в този край с мирни намерения. Но нито оръжията, нито уверенията в миролюбивия характер на тяхната мисия не им помогнали и още същата вечер цялата дружина се оказала арестувана в „общината“ на някакво малко градче под охраната на пияни войници, които цяла нощ вдигали врява и стреляли с пушките си.

* * *

Такова било не твърде насърчителното начало на големите изследователски приключения на Джон Лойд Стивънс — човекът, който за втори път открил Америка.

Стивънс е роден на 28 ноември 1805 г. в Шрюзбъри, щата Ню Йорк. Учил право и осем години работил из нюйоркските съдилища. Неговата съкровена страст обаче били старините, следите и останките на древните народи от всички времена. Неговият случай потвърждава това, което казахме в предишната глава: американецът не тръгнал да търси останки от онези древни народи, които населявали старата Америка, не отишъл в Централна Америка, където имало неизброими археологически паметници — просто защото не знаел нищо за тях. Заминал за Египет, Арабия и Палестина, а следващата година — за Гърция и Турция. И едва когато станал на тридесет и три години и сам бил вече автор на два пътеписа, в ръцете му попаднало описанието на едно друго пътешествие, което го развълнувало до вдън душа и дало нова насока на неговите интереси.

Това бил писменият отчет за служебните проучвания, които някой си полковник Гарлиндо извършил през 1836 г. по поръчение на едно централноамериканско правителство сред местното население. В тях

той говорел (в повечето случаи въз основа на собствени наблюдения) за останките от някаква необикновена и по всяка вероятност твърде стара архитектура, които можели да се видят в лесовете на Юкатан и Централна Америка.

Тези сухи бележки, излезли изпод перото на един военен, възбудили до немай-къде любопитството на Стивънс. Той започнал да търси други източници и така попаднал на съчинението на историографа на Гуатемала — Хуарос, който пък цитирал някой си Фуентес. Този Фуентес твърдял, че по негово време, т.е. около 1700 г., в околностите на Копан в Хондурас имало някакъв старинен все още добре запазен архитектурен комплекс, който той наричал „цирк“.

Тези оскъдни сведения били достатъчни на Стивънс, за да вземе решение. Колкото и невероятно да звучи, той не си направил труда да научи други подробности и съвсем бегло се запознал с източниците от епохата на конкистадорите. Все пак трябва да повторим, че що се отнася до древните американски култури, откритията на испанските завоеватели били напълно забравени. Стивънс не можел да знае, че точно по времето, когато той потеглил за Централна Америка, съвсем недалеч от него се намирал друг човек, също американец, който събирал всички достъпни документи, отнасящи се до един от старите средноамерикански народи. Той не знаел, че от своя кабинет този човек можел не само да му разкаже много неща за тези стари народи, но и приблизително да го осведоми какво ще намери там!

Стивънс започнал да си търси спътник. Намерил го в лицето на своя приятел, англичанина Фредерик Кедърруд, който бил по професия художник. Тук отново срещаме същото „оперативно сътрудничество“, което наблюдавахме на времето, когато Виван Денон скрепяваше с молива си находките на Наполеоновата египетска комисия и когато Йожен Фланден рисуваше разпадащите се статуи и релефи, изравяни от Бота из развалините на Ниневия.

Двамата вече се приготвявали за път, когато им се представила възможност да прехвърлят по-голямата част от разходите по експедицията върху правителството на Съединените щати. По това време Централна Америка навлизала в сферата на икономическите интереси на САЩ. Тогавашният американски дипломатически представител починал внезапно и Стивънс, който още от времето, когато работел в нюйоркските съдилища, имал връзки с бившия

губернатор на щата Ню Йорк, а сега президент на Съединените щати — Мартин ван Бурен, — издействувал да бъде назначен на мястото на починалия дипломат. И така той тръгнал на път не само с много препоръчителни писма, но и със звучната титла „Encargado de los negocios de los Estados Unidos del Norte“. (За кой ли път вече се срещаме с дипломати-пионери на археологическата наука?)

Всичко това обаче не му помогнало, когато още при пристигането му пияни войници нападнали неговата малка дружина. Стивънс бил постигнат от същата участ в Централна Америка, която шест години по-късно щяла да сполети Лейърд край бреговете на Тигър — и двамата стъпили на земя, обхваната от размирици.

По това време в Централна Америка имало три големи партии: партията на Морасан, бившия президент на републиката Сан Салвадор, партията на мулата Ферера в Хондурас и партията на индианеца Карера в Гватемала. Този индианец вдигнал на оръжие своите привърженици, наричани с не твърде ласкателното име „Cachurecos“ (фалшиви монети). Край Сан Салвадор между хората на Морасан и Ферера се стигнало до сражение. Генерал Морасан бил ранен, но удържал победа и сега населението очаквало влизането му в Гватемала. Ала ето че на пътя, по който трябвали да минат неговите войски, се появил малкият керван на Джон Лойд Стивънс.

Страната била опустошена. Начело на повече мародерстващите, отколкото воюващи отреди и отрядчета, съставени от индианци, негри, неколцина европейски офицери-авантюристи и избягали войници от Наполеоновата италианска армия, се сменяли оперетни генерали и бандитски главатарии. Селата били ограбвани, населението гладувало. Навсякъде, където Стивънс питал за храна, той получавал един и същ отговор: „No hay“ — „Няма нищо!“. Давали им само вода.

Когато вечерта ги натикали в „общината“ на градчето, кметът (alcalde), въоръжен с отличителния знак на своя сан — бастун със сребърна топка, — ги приел твърде недоверчиво. През нощта същият този alcalde нахълтал с около двадесет и пет войника в спалното им помещение. Началникът на войниците бил един офицер от привържениците на Карера, когото Стивънс в своето описание на това приключение винаги нарича „господина с цилиндъра“. Последвала доста разгорещена размяна на мнения. Августин, слугата на Стивънс, когото някой прибързано ранил с мачете в главата, почнал да вика:

„Стреляйте, сър, стреляйте!“ При светлината на една димяща борина Стивънс показал паспортите си, а също и печата на генерал Каскара — избягал офицер от армията на Наполеон, който играел известна роля в страната и чиято препоръка Стивънс успял да си осигури. Кедърруд пък изнесъл пред войниците лекция по международно и дипломатическо право, ала тя направила на пианата дружина още по-слабо впечатление от паспортите на Стивънс. Ситуацията напомняла сцена от „Фра Дяволо“, но можела всеки момент да се превърне в кървава драма, тъй като към гърдите на Стивънс били насочени вече три мускета.

По едно време настъпило кратко затишие поради появяването на втори офицер, който явно имал по-висок чин, тъй като носел на главата си още по-грижливо излъскан „цилиндър“. Отново започнал преглед на паспортите. Офицерът забранил всякакви насилия, но предупредил *alcalde*, че отговаря за охраната на пленниците с главата си. Стивънс написал набързо едно писмо до генерал Каскара и за по-голям ефект го запечатал с една американска половиндоларова монета. „Орелът разпери крилата си, звездите блеснаха под сиянието на факлите и всички се приближиха, за да разгледат по-добре печата.“

През тази нощ хората на Стивънс не могли да мигнат. Пред тяхното помещение се разположили на лагер войниците, които пеели, надавали диви резове и се наливали с ракия. По едно време отново се появил *alcalde*, а след него и цялата пианя тълпа. В ръцете си той държал писмото на Стивънс до генерал Каскара — значи, то въобще не било изпратено. Тогава Стивънс се разгорещил. И това, което не могли да направят нито паспортите, нито академичните разяснения на Кедърруд, извършил енергичният тон. *Alcalde* подгонил един индианец с писмото в съответната посока и изчезнал, заедно с войниците. Стивънс се подготвил за дълъг престой, но точно тогава дошла от само себе си щастливата развръзка.

Когато на следващия ден слънцето се издигнало вече високо, *alcalde* се появил отново този път съвсем трезвен, за да направи официално посещение на добра воля. Войниците пък, получили внезапно нова заповед, още в ранна утрин си били заминали до един.

* * *

Копан се намира в държавата Хондурас на брега на едноименната река, която се влива в Мотагуа, а след това в залива на Хондурас. (Не бива да се бърка градчето Кобан с Рио Кобан или с Кахабон, който пък лежи северозападно от Копан, вече в Гватемала.)

По този път някога минал Кортес, когато след покоряването на ацтеките се отправил през 1525 г. от Мексико към Хондурас, за да накаже някакъв предател — тогава той извървял повече от хиляда километра през планини и девствени лесове.

Когато Стивънс, Кедърууд и техните индиански водачи и носачи тръгнали отново на път и скоро след това навлезли в гъстия лес, който като зелено море се затворил зад тях, те постепенно почнали да разбират защо преди тях тук били идвали толкова малко пътешественици и изследователи. „Шумата на дърветата — писал триста години преди Стивънс за подобни лесове Кортес — хвърляше такава плътна сянка, че войниците не виждаха къде стъпват!“ Катърите затъвали до корем в тресавището и когато Стивънс и Кедърууд слизали да им помогнат, бодливи растения издирали ръцете и лицата им. Убийствената горещина ги омаломощавала, а долитащите от блатата роящи комари носели треска. „Този климат — писали сто години преди Стивънс испанските пътешественици Дон Хуан и Улоа за тропическия климат на низините, — изсмуква силата на мъжете и убива жените при първото раждане. Воловете слабеят, кравите загубват млякото си, а кокошките престават да носят яйца...“ От времето на Кортес и на двамата испанци природата си останала същата. И ако военните събития и размириците в страната не били обрекли дипломатическата мисия на Стивънс на неуспех, тъй че не му оставало нищо друго, освен да се посвети на откривателската си страст, той може би щял да се върне.

Ала Стивънс бил от хората, които и при най-големи изпитания не могат да устоят на очарованието на неизвестното. Тази джунгла наистина изтощавала нервно пътешественика, като го изправяла непрекъснато пред нови и нови премеждия, но тя същевременно изостряла обонянието, зрението и слуха му. От низините се носела миризма на гниеща растителност. Махагонови дървета и дървета с жълти и сини стебла разстиляли нашироко клони. Дългите до дванадесет метра листа на палмата „коросо“ образували гигантски шатри над главите. Тук-там внимателното око откривало орхидеи. По

дънерите на вековните дървета растели цели гроздове от тропически цветя. А когато вечер девствената гора се пробуждала, ревът на маймуните се смесвал с крясъка на папагалите, отеквали пронизителни виковете, долитали сподавените стонове на разкъсани от хищници животни.

Стивънс и Кедърруд си проправяли път през местности, каквито дори не били сънували. Издраскани, окървавени, с възпалени очи и потънали в тиня, те продължавали да вървят напред. Та нима можело да има каменни сгради, и то както се говорело, големи каменни сгради по тези прокълнати места, където сякаш от сътворението на света не бил стъпвал човешки крак?

Стивънс е откровен. По-късно той признава, че колкото по-дълбоко навлизал в зеленото царство, толкова повече го обземало съмнението. „Признавам, че и двамата — пише той — Кедърруд и аз, бяхме донякъде загубили вяра и продължавахме да вървим към Копан, водени по-скоро от някаква надежда, отколкото от увереността, че ще открием чудеса.“

И тогава настъпил онзи миг, когато чудесата наистина се появили.

* * *

Ако в някаква непозната гора попаднем на стар каменен зид, свидетел на отдавна отминал живот, той ще събуди интереса ни и ще ни наведе на най-различни размишления, но никой няма да го нарече чудо. Нека не забравяме, че Стивънс познавал половината земи на Изтока и че бил вече видял паметниците и останките на почти всички древни народи. И ето, че той, който хранил малка надежда да открие нещо (знаем на какви мащаби свиква човек в Египет!), се озовал пред такава находка, че в първия миг загубил ума и дума, а после едва ли не повярвал в чудо, особено като си представил какви последствия за науката щяло да има това откритие.

Стивънс и хората му стигнали до Рио Копан и се отбили в едно селце, за да установят приятелски връзки с местното население — покръстени метиси и индианци. След това продължили пътя си през джунглата и тогава изведнъж се натъкнали на една стена, изградена от добре свързани помежду си и напълно запазени каменни блокове.

Редица стъпала водели към някаква тераса, която била толкова обрасла с растителност, че не можело да се преценят размерите и.

Развълнувани от тази находка, но все още не смеейки да дадат воля на възторга си, тъй като не били сигурни дали не се намират пред останките на някоя стара испанска крепост, те се отбили от пътеката и видели как техният индиански водач с няколко силни удара разкъсал гъстата плетеница от лиани. След това той дръпнал плетеницата встрани подобно на завеса пред предстояща сцена и — това било нещо като „*deus ex machina*“ в разиграващата се драма на това откритие — посочил един тъмен, висок предмет, сякаш показвал на критици свое собствено произведение.

Стивънс и Кедърууд разчистили със своите мачете растителността наоколо и застанали пред висока каменна стела — скулптурна творба, каквато не били виждали в живота си. Произведение в такъв художествен стил те не били срещали нито в Европа, нито в Ориента, а още по-малко предполагали, че ще се намери в Америка.

Толкова богата била орнаменталната украса на тази каменна скулптура, че в първия миг всяко описание им се видяло невъзможно. Според направените по-късно измервания стелата била висока около 3,90 метра, широка — 1,20 метра и дебела — 0,90 метра. Имала формата на четириъгълен стълб и цялата била покрита със скулптурни изображения и орнаменти. Огромна и сива стояла тя на тъмнозеления фон на вековната гора, а във вдлъбнатините на изображенията все още личали следи от искрящите багри, с които някога била изписана.

На предната страна била изваяна във висок релеф фигура на мъж, чието лице „беше тържествено строго и внушаваше страхопочитание“. Отстрани плочата била покрита със загадъчни йероглифи, а гърбът ѝ — украсен със скулптурни изображения: „Те се различаваха от всичко, което бяхме виждали до сега“ (вж. ил. 103, 104).

*103. Стела на старите май, намерена от Стивънс в Копан и
нарисувана от Кедърууд*

104. Съвременна снимка на същата стела

Стивънс стоял в захлас. Но той бил истински изследовател, когото и най-изумителното откритие не можело да тласне към прибързани изводи. Затова на първо време си позволил едно-единствено, но напълно сигурно заключение.

„Този неочаквано открит паметник... ни доведе до убеждението, че обектите, които търсехме, ще

представляват интерес не само като останки от неизвестен народ, но и като произведения на изкуството. Подобно на новооткрити исторически документи те биха доказали, че народът, който някога е обитавал американския континент, не е бил народ от диваци.“

Но когато Стивънс, придружен от Кедърууд, продължил да си проправя с мачете път в гъсталака, когато открил втора, трета, четвърта и накрая общо четиринадесет от тия странни скулптурни стели, и то сякаш една от друга по-майсторски изработени, той си позволил много по-смели твърдения. Той, който познавал паметниците край Нил и знаел колко развита трябва да бъде една култура, за да създаде такива паметници, сега заявил, че някои от неговите находки в юкатанските джунгли „са изпълнени с по-изтънчен вкус от най-хубавите паметници на египтяните. Други пък са им поне равностойни по художествената си изработка!“

За тогавашния свят това твърдение било нещо нечувано. Първото писмо, с което той съобщил за своето откритие, било посрещнато не само с недоверие, но и с открит присмех. Могел ли той да докаже твърденията си?

* * *

„Откъде да се започне?“ — питал се сам Стивънс, смутен от размерите на паметниците и от непроницаемата зелена стена, която ги обграждала. „Почти безнадеждно начинание. Развалините са пръснати навсякъде из джунглата. Наистина тук минава реката, която се влива в същия океан, на чиито брегове лежи Ню Йорк, но по реката има бързеи. Остава само едно: да се разреже някой от идолите и да се пренесе на парчета, за да послужи като образец, а от останалите да се снемат отливки.“ И той доба вя: „Отливките от Партенона в Британския музей се смятат също за скъпоценни паметници!“ Този път сравнението с най-прекрасните шедьоври на световното изкуство излязло съвсем непринудено изпод перото му.

В края на краищата той взел друго решение. Та нали с него бил Кедърруд. Стивънс поканил приятеля си да почне веднага да рисува. Ала Кедърруд, който бил публикувал забележителни рисунки на египетски паметници, се мръщел, опипвал разкривените каменни лица, непонятните йероглифи и заплетените орнаменти, отново и отново изследвал осветлението, проследявал тъмните сенки между изпъкналостите на високия релеф и клател глава...

Стивънс продължавал да настоява и изпратил индианския водач до селото, за да издири някой, който знаел нещо повече за тези загадъчни скулптури. Никой не знаел нищо. Кой бил създателят на тия прекрасни творби? „Quien sabe“ — „Кой знае“ — гласял стереотипният отговор.

Заедно със селския шивач, метисът Бруно, Стивънс навлизал все по-навътре в джунглата. Откривал нови и нови скулптури, нови стени, нови стълбища и тераси. Един от паметниците „беше изместен от пиедестала си от корените на огромно дърво, друг пък беше здраво обгърнат от клоните и почти повдигнат от земята, трети лежеше съборен и притиснат от огромни пълзящи растения. Друг един най-после, с олтар пред него, беше разположен сред малка дъбрава, а околните дървета сякаш му пазеха сянка и го закриляха като някаква светиня. В тържествената тишина на гората той приличаше на божество, което тъжи по изчезнал народ.“

Когато Стивънс се срещнал отново с Кедърруд, той му посочил *петдесет* различни находки, които трябвало да се прерисуват. Но Кедърруд, опитният художник, пак поклатил глава. Тук не можело да се рисува. Най-напред трябвало да се осигури подходящо осветление. В този полумрак сенките се сливали и заличавали контурите.

Отложили опита за следващата сутрин. Имали нужда от помощ. Селото можело да им осигури работна ръка. И тъкмо в това време оттам се задал някакъв метис, облечен малко по-добре и по-пъстро от техните носачи и от останалите, които били виждали дотогава. Може би той щял да им помогне? Мургавият човек обаче се приближил важно, представил се неочаквано като дон Хосе Мария и показал документи за собственост върху земята край река Копан, където се намирали паметниците.

Стивънс не можел да не се засмее. Мисълта, че тия развалини сред джунглата можели въобще да бъдат нечия „собственост“, му се

видяла нелепа. На зададените въпроси дон Хосе Мария отговорил, че веднъж бил чувал да се говори за съществуването на такива паметници, но... тогава Стивънс го прекъснал и го изпратил да си върви.

Когато вечерта лежал в малката си колиба, Стивънс отново се замислил върху разговора с метиса. Кому наистина принадлежали тия развалини? И вече в полусън той категорично решил: „По право и по съвест те принадлежаха на нас и въпреки че не знаех дали нямаше да ни изгонят твърде скоро оттук, реших, че те трябва да станат наши. И докато пред очите ми се мяркаха мъгляви видения на бъдеща слава и признателност, аз се загърнах с одеялото и потънах в сън.“

* * *

На другия ден в джунглата отекнали резките, отривисти удари на мачете. Индианците подсичали дванадесетина дървета. Първото, което паднало, повлякло със себе си останалите, а с тях и целия гъсталак от листа, клони и пълзящи растения.

Стивънс наблюдавал индианците. Той постоянно се вглеждал в лицата им, за да открие следи от онази творческа сила, която единствена можела да извае от камък такива художествени творби; на тази сила, чужда и непонятна за нас, били присъщи чудовищното и гротескното, но тя се изявявала в такава майсторска форма, че не можела да бликне изневиделица, а можела да бъде плод само на бавен растеж сред богата почва. Но лицата на индианците му се стрували безизразни.

Кедърруд веднага опънал своята рисувадна рамка, за да използва новоизвоюваната светлина, а Стивънс пак навлязъл в джунглата. Стигнал до стената на брега на реката. Тя била по-висока, отколкото му се сторило на пръв поглед и, което било по-важно, обграждала много по-голяма площ. Но била толкова обрасла с тръни, че изглеждало, като че ли й бил нахлупен трънен калпак. Когато Стивънс и метисът започнали да си пробиват път през гъсталака, наоколо се разкрещели маймуни. „Виждахме за пръв път тези човешки подобия тук и сред чудните паметници, които ги заобикаляха, те ни се сториха като блуждаещите духове на отдавна изчезнало племе, пазещи развалините на някогашните си жилища.“

Тогава Стивънс съгледал някакъв градеж, приличен на пирамида. Той си проправил път към стъпалата на широка стълба, чиито камъни били разместени от избуялата растителност. Из полумрака на трънливия гъсталак стълбата водела нагоре към светлината на порехавите дървесни корони и отвъд техните върхове към една тераса, която се издигала на не по-малко от тридесет метра над земята. На Стивънс му се завило свят. Що за народ е създал всичко това? Откога е изчезнал той? Преди колко стотици години издигнал той тази пирамида? През коя епоха, с какви сечива, по чия заповед и в чия чест били изваяни тия безчислени скулптури? Ясно било само едно: такива произведения на изкуството и такива строежи не могли да бъдат дело на един-единствен град — зад тях се криела творческата сила на голям и могъщ народ. И когато Стивънс си представил колко още такива никому неизвестни градове можели да лежат погребани в обширните джунгли на Хондурас, Гватемала и Юкатан, той потръпнал пред мащабите на задачата, която стояла пред него. Хиляди въпроси нахлули в съзнанието му и той не можел да отговори на нито един. Устремил поглед отвъд короните на дърветата, под които проблясвали сивите паметници:

„Пред нас лежаха развалините на града подобно на корабни останки сред морето: мачтите са отнесени, името е изчезнало, екипажът е загинал и никой не може да каже откъде е дошъл корабът, кому е принадлежал, колко дълго е бил на път и каква е била причината за неговата гибел; само по някакво предполагаемо сходство с други такива кораби можем да гадаем и може би никога не ще узнаем със сигурност кои са били корабокрушенците.“

Когато отишъл да види първите резултати от работата на своя приятел Кедърруд, Стивънс се натъкнал на странна гледка. Художникът стоял пред стелата, която била тяхната първа находка. По земята наоколо се търкаляли купища хартия. Сам Кедърруд стоял сред тресавището, изпръскан от глава до пети с кал, с ръкавици на ръцете, за да се предпази от връхлитащите рояци комари, със закрито до очите лице и работел с онова мрачно настървение, което не се спира пред

никакви трудности. Защото било ясно, че художникът Кедърууд — един от прославените големи майстори на рисунката, чиято традиция просъществувала до края на миналия век само в някои английски гравюри и след това угаснала, задушена от формалистични експерименти — бил изправен пред задача, която като че ли надхвърляла силите му. Този свят от форми, който се разкривал тук пред него, бил толкова чужд на всичко, което познавал дотогава, толкова далеч от образните представи на европейца, че моливът отказвал да му се подчинява, пропорциите му убягвали, ъглите се изкривявали и дори с помощта на често употребяваната по онова време „camera lucida“ той не можел да постигне резултат, който да го задоволи. Онова там орнамент ли било или човешки крайник? А това тук — око ли, слънце ли или някакъв символ? Това пък — животинска глава ли било или нещо друго? И ако било глава, къде тогава са живеели такива животни, в чие въображение са могли да се родят тези чудовищни глави? Камъкът бил претворен в такива необикновени форми, каквито светът дотогава не познавал! „Човек би казал — пише Стивънс, — че «идолът» сковаваше ръката на художника, а две маймуни, седнали на едно дърво, сякаш му се надсмиваха!“

Кедърууд обаче работел от сутрин до вечер и най-после дошъл денят, когато направил първата сполучлива рисунка. Тя щяла да привлече вниманието на света.

* * *

Но ето, че сега се случило нещо необикновено. Стивънс, който имал нужда от помощ, поддържал приятелски връзки с обитателите на селцето.

Тези връзки почивали на взаимност, защото и сам той можел да им помага с някои лекарства и добри съвети — не един изследовател бил изпадал в подобно положение. Но имало и неприятности. Безкрайно упоритият дон Хосе Мария не преставал да им досажда и да представя документи за собственост. От дългите разговори с него станало ясно, че развалините нямали и никога нямало да имат някаква стойност за него и че всичките тези „идоли“ там му били напълно

безразлични. Накърненото му право на собственост било единствената причина за главоболията, които непрекъснато им създавал.

Тъй като Стивънс държал на всяка цена да запази добрите си отношения с местното население — не забравял, че се намира в страна, обхваната от размирици, — той взел едно лудешко решение. И направо запитал метиса: „Колко искате за развалините?“

„Мисля — пише Стивънс, — че не би се изненадал повече, ако бях предложил да купя бедната му стара жена, която лекувахме от ревматизъм... Той сякаш не беше съвсем сигурен кой от нас двамата се е побъркал. Неговото владение беше до такава степен лишено от стойност, че самото ми желание да го купя му се видя вече подозрително.“

За да докаже почтеността на намеренията си, Стивънс се видял принуден да разгърне пред твърде нечистоплътния дон Хосе всички свои документи, които удостоверявали, че той е порядъчен човек, пътешественик-изследовател и дипломатически представител на могъщите Съединени щати. Някакъв грамотен туземец на име Мигуел, който знаел езика, прочел документите на глас. Достойният дон Хосе пристъпвал от крак на крак, после казал, че ще поразмисли и ще дойде пак.

Цялата тази сцена се повторила още веднъж. За втори път Мигуел прочел документите. Но и това не помогнало. Стивънс, който познавал добре манталитета на местните обитатели на джунглата, не виждал вече никаква възможност да се запази мирът и спокойствието, освен да купи древния град Копан — и затова решил да разиграе една сцена, която сякаш е взета от някакъв фарс.

Той домъкнал куфара си и извадил от него дипломатическата си униформа. Своята мисия на дипломат в Централна Америка той вече отдавна смятал за пропаднала — но униформата можела все още да бъде използвана. И дипломатическият представител на Северноамериканските съединени щати тържествено нахлузил парадния си мундир пред слияния метис дон Хосе. Какво от това, че на главата си носел размекнатата от дъжд сламена шапка, а под

униформата се подавали карирана риза и бели панталони, изцапани до коленете с жълта, засъхнала кал? Какво от това, че от дърветата все още се стичали капки от валелия през целия ден дъжд и по земята имало кални локви? Няколко слънчеви лъча заблестели по големите копчета с орловия знак, а златните нашивки и ярките багри по мундира засияли с онази авторитетна убедителност, която и по други географски ширини на нашата земя е доказала силата на своето въздействие.

Как можело подобно зрелище да не окаже въздействие и върху дон Хосе Мария! И той наистина не могъл да устои. А Джон Лойд Стивънс, който пише за себе си, че се „превърнал в не по-малко чудновата фигура от онзи негърски крал, който приел група английски офицери с нахлупена на главата шапка, войнишка куртка и без панталони“, купил древния град Копан.

По-късно Стивънс добавил:

„Може би читателят е любопитен да научи как се купуват древни градове в Централна Америка. Както при другите търговски артикули, тяхната цена се определя от търсенето и предлагането на пазара. Но тъй като те не са стоки за масово потребление като памука и индигото, цените им са съвсем произволни, а тъкмо по това време техният курс не беше много висок. Та нека читателят узнае, че за Копан заплатих петдесет долара. Тази цена не предизвика никакви възражения. Просто я предложих, а на дон Хосе Мария тя се видя прекомерно висока, че той направо ме сметна за луд. Ако бях предложил повече, навярно би си помислил и нещо още по-лошо.“ (Виж ил. 101.)

101. Реконструкция на храмовете в град Копан

Ясно е, че едно такова забележително и необикновено събитие трябвало да се отпразнува по подобаващ начин, макар и никой от селото да не можел да проумее смисъла му. За тази цел Стивънс дал официален прием. Цялото село пристигнало в тържествено шествие. Особено много на брой били старите дами. Поднесени били пури („cigarro“ за дамите, „риго“ за господата). Всеобщо възхищение предизвикали рисунките на Кедърруд, а накрая и самите паметници и развалини. Изумлението било голямо. Оказало се, че всъщност никой от жителите на селото не бил виждал тези паметници. Никой не бил счел за нужно да навлезе в гъстата и задушна джунгла, където дебнела треската — та дори синовете на дон Грегорио, най-могъщия човек по тези места, които минавали за смелчаци и за най-добри познавачи на гората.

И все пак чистокръвните индианци, които се намирали между тях, принадлежали към същия народ, произхождали от същата раса и още говорили на съвсем същия език, както отдавна изчезналите майстори на каменните скулптури и строители на пирамидите, стълбищата и терасите!

Когато през 1842 г. излязла в Ню Йорк книгата на Стивънс „Incidents of travel in Central America, Chiapas and Yucatan“ („Впечатления от едно пътуване из Централна Америка, Чиapas и Юкатан“), а малко по-късно и рисунките на Кедъруд, в пресата се разразила истинска буря. Започнали безкрайни спорове и дискусии, историците видели да се свива един непоклатим дотогава свят, а любителите се впуснали в най-смели хипотези.

Преодолявайки всевъзможни трудности, Стивънс и Кедъруд продължили своя път от Копан, навлезли в Гватемала и прекосили Чиapas и Юкатан. Навсякъде те се натъкнали на паметници, останали от майте. Откритията, които сега публикували в описания и рисунки, повдигали не един, а хиляди въпроси. И изведнъж хората се сетили за старите испански източници; в хрониките за делата на първите откриватели и завоеватели на Юкатан, за подвизите на Ернандес де Кордова и Франсиско де Монтехо се намерили най-ранните сведения за този необикновен народ. В центъра на дискусии дори попаднала една книга, излязла цели четири години преди това в Париж, която разказвала съвсем същото както и „Впечатленията от едно пътуване“ на Стивънс, но на която никой дотогава не бил обърнал внимание.

На пръв поглед всичко това изглеждало твърде странно. Книгата на Стивънс предизвикала сензация, за кратко време претърпяла няколко издания и почти веднага след излизането и била преведена на няколко езика — с една дума станала център на всеобщо внимание. А пътеписът на фон Валдек, публикуван под заглавието „Романтично археологическо пътешествие из Юкатан“ през 1838 г. в Париж, останал незабелязан и днес е почти забравен. Няма съмнение, че книгата на Стивънс е по-изчерпателна и така блестящо написана, че и досега се чете с наслада. Освен това Валдек нямал със себе си човек от ранга на Кедъруд, в чиито рисунки художествената стойност се съчетавала с такава точност (дори фотографиите ни се виждат по-бледи от рисунките на Кедъруд), че те и до днес не са загубили за археолозите документалната си стойност — защото много от онова, което той видял със собствените си очи и скрепил със своя молив, по-късно се разпаднало, изчезнало, било унищожено или пък погълнато от джунглата.

Но главната причина за това странно явление е друга. По времето, когато излязла книгата на Валдек, Франция била въодушевена от откриването на една съвсем друга древна култура, и то култура, с която били свързани неотдавнашни събития от нейната национална история. Все още били живи някои от участниците в Наполеоновата египетска експедиция, все още обществеността се вълнувала от голямото дело: разчитането на йероглифите. Във Франция, в Европа, та дори в Америка погледите били отправени към Египет (не заминал ли и Стивънс най-напред за Египет?). Нужно било да се направи широк пробив в традиционните представи, за да се привлече всеобщият интерес.

Сега, след като маите внезапно се оказали в центъра на общественото внимание, не закъснели и онези фантастични догадки и тълкования, които съпровождат всяко ново откритие. Едно обаче не можело да се оспорва след публикациите на Стивънс: древните май били народ с култура, която можела да се постави наравно с културите на Стария свят. (Достатъчно било специалистът да се позове на тяхната архитектура; големите постижения на маите в областта на математическите науки били открити и правилно оценени много по-късно.)

Тук възниквал преди всичко следният въпрос: откъде е дошел този народ? Действително ли произхождал той от същата раса както останалите индиански племена, които живеели на север и на юг от него и никога не надраснали стадия на чергарството? И ако било така, защо пък именно маите се издигнали до такава висота? Кои били двигателните сили на тяхното развитие? Възможно ли било въобще на американския континент, откъснат от голямата културна сфера на Стария свят, да израсне една напълно самобитна култура?

Тези именно въпроси дали повод за първите смели тълкования и хипотези. Разбира се, казвали едните, за такова нещо не можело да става и дума. Тук без съмнение имаме работа с преселници от древния Изток, дошли в тази земя още в най-стари времена. Но как? Да кажем, по провлака далеч някъде на север, който през дилувиалната епоха навярно е свързвал двата континента. Други, които никак не могли да се примирят с мисълта, че обитателите на екваториалните области са странствали отвъд полярния кръг, решили, че маите са потомци на оцелелите от легендарния остров Атлантида. А тъй като нито едно от

тези обяснения не било задоволително, не липсвали и гласове, които твърдели, че майте са едно от древните израилтянски племена.

Не приличали ли някои от скулптурите, които сега цял свят можел да види в публикациите на Кедърруд, поразително на изображенията на индуските божества? Да, възразявали други, но пък пирамидите решително говорят за връзки с Египет. От друга страна, обадили се някои специалисти, още в ранните испански хроники има ясни указания, че митологията на майте съдържала подчертани християнски елементи. Бил намерен символът на кръста, съществували данни, че майте са имали известна представа за потопа, и дори изглеждало, че техният бог Кукулкан е играл ролята на месия — а всичко това говорело за връзка със светите места на Изток.

В разгара на тези дискусии (още тук трябва да добавим, че те далеч не са приключили и до днес, въпреки че се водят на по-високо равнище) излязла от печат книгата на един автор, който не бил изследвач като Стивънс, а кабинетен учен. На всичкото отгоре този човек бил почти сляп и само със силата на своя развит разум пребродил пътеките, които Стивънс си проправял с помощта на мачете в джунглите. Ако Стивънс открил в Хондурас, Гуатемала и Юкатан древното царство на майте, този учен за втори път открил старото царство на ацтеките — империята на Монтесума в Мексико. И едва сега настъпило истинското объркване.

* * *

Уилям Хиклинг Прескът произхождал от стар пуритански род в Нова Англия. Родил се на 4 май 1796 г. в Салем. От 1811 до 1814 г. следвал право в Харвардския университет. Няколко години по-късно този човек, който се проявил като многообещаващ юрист, седял пред една необикновена рамка за писане. Това бил така нареченият „ноктограф“, изнамерен от някой си Уеджууд. Той приличал на училищна плоча за писане, на която вместо редове били опънати месингови телове. Тъй като те не позволявали на ръката да изкривява редовете, на плочата можело да се пише със затворени очи — при това не било нужно да се топи перото в мастило, защото лист индиго, подложен под теловите, предавал натиска на перото или молива върху

хартията. С други думи, с помощта на този уред можел да пише и сляп човек.

А Уилям Прескът бил почти сляп. При един нещастен случай през 1813 г., още като студент в университета, той загубил лявото си око. От продължително четене дясното му око толкова отслабнало, че дори след като обикалял цели две години очните лекари в Европа, зрението му не се възвърнало. Така преждевременно завършила юридическата му кариера.

И ето че този човек си наложил една невероятна самодисциплина, за да се посвети на историческата наука. На неговия „ноктограф“ била написана книгата „Покоряването на Мексико“ — един изключително увлекателен разказ за завоеванията на Кортес. Но тази книга е и нещо повече. Със свръхчовешко усърдие Прескът събрал и отразил в нея и най-далечните и незначителни сведения за съвременниците на конкистадорите, за да нахвърли една панорама на ацтекската империя преди и след нейното завладяване от испанците. Излизането на този труд през 1843 г. означавало, че наред с току-що откритата култура на майите също тъй внезапно се появила на бял свят и не по-малко загадъчната цивилизация на ацтеките.

Какво се оказало сега? Нямало никакво съмнение, че между ацтеките и майите съществувала известна връзка. Така например в религиите им явно имало общи черти; техните сгради — дворците и храмовете им — били дело на същия творчески дух. Но как стояла работата например с езика? С възрастта на тези два народа? И най-беглото проучване показвало, че ацтеките и майите са говорили различни езици. И докато ацтеките били „обезглавени“ от Кортес очевидно в най-големия си разцвет, майите преминали върхната точка на своето културно и политическо развитие преди много столетия, а по времето, когато испанците стъпили на техните брегове, явно изживявали последните си часове като народ.

Все пак с помощта на „методите“, с които не се поколебали да намесят и децата на Израел в най-старата история на Америка, навярно и тук щяло да се намери обяснение на противоречията, ако Прескът не си позволил да направи няколко забележки, които породили цяла дузина нови загадки около средноамериканските култури.

Така например при описанието на страшната „*noche triste*“, нощта, в която Кортес бягал с разбитите си войски от Мексико, Прескът

прекъсва на едно място своя разказ. По пътя на отстъплението историкът се спира, за да разгледа някакви развалини, на които бягащите тогава испанци естествено обърнали малко внимание. Сред тези развалини се извисяват пирамидите на Теотихуакан — а най-вече Слънчевата и Лунната пирамиди, — могъщи строежи, които могат да се мерят с гробниците на фараоните (Слънчевата пирамида се издига на височина над шестдесет метра върху основа, чиято страна надвишава двеста метра).

Този гигантски храм комплекс е отдалечен от град Мексико на около един ден път (днес един час с железница) и лежи в самото сърце на ацтекската империя. Прескът обаче не се оставил да бъде подведен от географското му положение и като проучил индианските предания, заявил, че тези развалини били *заварени* от ацтеките, когато някога те навлезли в тази страна като завоеватели. Той твърдял следователно, че в Централна Америка и Мексико е живял и творил преди ацтеките и дори преди майите друг, много по-стар, *трети* цивилизован народ.

Прескът пише:

„Какви ли не мисли нахлуват в съзнанието на пътешественика..., когато пристъпва над праха на поколенията, издигнали тези исполински сгради, които... ни отвеждат в най-дълбока древност? Ала кои са били тези строители? Дали легендарните олмеки, чиято история — както и историята на древните титани — се губи в мрака на първите легенди? Или пък, както обикновено се твърди, това са били миролюбивите и работливи толтеки, за които всичките ни сведения почиват на твърде несигурни предания? Каква е била съдбата на племената, издигнали тези сгради? Останали ли са те да живеят на същите земи, смесили ли са се с дивите ацтеки, които дошли след тях? Или пък се отправили на юг, за да намерят по-широко поле за своята култура, както личи от по-високото равнище на архитектурните останки в далечните краища на Централна Америка и Юкатан?“

Тези въпроси, които се сипели от всички страни и които ние тук за краткост цитираме само от Прескът, предизвикали, разбира се, невъобразимо объркване. Все пак когато Прескът казва, че „всичко това е тайна, над която времето е хвърлило непрогледна пелена“, а после добавя, че „... тази пелена не може да повдигне ръката на никой смъртен“, то историкът, който сам успял да извади от мрака на миналото толкова тайни, проявява твърде голям песимизъм. Защото и до днес ръцете на „смъртни“ продължават да копаят и са разкрили вече много от това, което допреди сто години е било непроницаема тайна, а по всичко личи, че ще разкрият и онова, което сега е все още неясно за нас.

30. ИНТЕРЛЮДИЯ

През 1863 г., двадесетина години след експедицията на Стивънс, един от посетителите на кралската библиотека в Мадрид, ровейки се в държавните исторически архиви, намерил стар, пожълтял ръкопис, на който дотогава явно никой не бил обръщал внимание. Ръкописът носел датата 1566 г., а заглавието му гласяло: „Relación de las cosas de Yucatan“ („Разказ за юкатанските неща“). Той съдържал няколко твърде странни и на пръв поглед непонятни рисунки. Като автор се бил подписал някой си Диего де Ланда.

Всеки обикновен посетител би оставил ръкописа непрочетен на мястото му и така без съмнение били постъпили вече мнозина. Този път обаче ръкописът попаднал в ръцете на човек, който по една случайност бил десет години канцлер на френското посолство в Мексико, а от 1855 г. свещеник в индианското село Рабинал в окръга Салама, Гуатемала, където се посветил изцяло на изучаването на индианските езици и на останките от древната култура. (Само за да посочим колко многостранни били интересите на този свещеник, мисионер сред индианците и учен, ще споменем, че той написал под псевдонима Етиен Шарл дьо Равенсберг и цяла редица разкази и исторически романи.)

Когато този Шарл Етиен Брасьор дьо Бурбур (1814 — 1874) взел в ръцете си пожълтялата книжка на Диего де Ланда и не я върнал на мястото ѝ, а я проучил основно, той направил едно извънредно важно откритие за изследването на средноамериканските култури.

Уилям Прескът бил десет години по-възрастен от Стивънс, Брасьор дьо Бурбур — девет години по-млад. Въпреки че Дьо Бурбур направил своето важно откритие едва в 1863 г., постиженията на тримата са свързани помежду си. Стивънс открил паметниците на маите. Прескът събрал исторически материал и за пръв път описал един — макар и последния — дял от историята на ацтеките. А Брасьор Дьо Бурбур дал първия, макар и малък и далеч неподходящ за всички врати ключ, който позволил да се разгадаят цяла редица непонятни

дотогава орнаменти и йероглифи. Преди да обясним значението на това откритие, трябва да си изясним по-особеното положение на археолозите в Америка, които били изправени пред проблеми, съвсем различни от проблемите на Стария свят.

* * *

Когато през третото хилядолетие пр.н.е. китайците — след техния „всемирен потоп“ — започнали да изграждат своя държава, те положили нейните основи край бреговете на две големи реки: Хуанхе и Янцзицзян. Индусите създали своите първи селища по бреговете на Инд и Ганг. Когато шумерите се преселили в Месопотамия, от техните първи поселения израснала вавилоно-асирийската култура между Тигър и Ефрат. Цивилизацията на египтяните не само се развивала край Нил, но и била жизнено свързана с него. Това, което за тези народи били големите реки, за древните гърци било тяхното Егейско море. С други думи, големите цивилизации на древността били *речни* цивилизации, а изследователите свикнали да смятат реката като предпоставка за възникването на дадена култура. Американските цивилизации обаче *не били* „речни цивилизации“ и все пак не могло да има никакво съмнение, че те са се развивали и процъфтявали. (Цивилизацията на инките на високото перуанско плато също не била „речна цивилизация“. За нея ще поговорим по-късно, тъй като тя не е непосредствено свързана с цивилизациите на Централна Америка.)

Като друга важна предпоставка за възникването на една култура се считала склонността и способността на един или друг народ да обработва земята, да отглежда добитък и други домашни животни. Наистина майте се занимавали със земеделие (въпреки че то било много особено земеделие). Но какво скотовъдство имали те? Цивилизацията на майте е единствената, която не познава домашните и товарни животни, а следователно и колата.

С това обаче не се изчерпват всички странни особености на майте. Повечето от древните културни народи на Стария свят са загинали и изчезнали безследно от лицето на земята. Заедно с тях са изчезнали и техните езици, които днес наричаме „мъртви езици“ и които трябва да изучаваме с големи усилия, често пъти след дълго и

сложно дешифриране. Ала майте живеят до ден-днешен и наброяват почти един милион. По физически облик те са си останали същите, почти не са се изменили и материалните условия на техния живот, ако не се смятат някои подробности в облеклото им. Когато изследвачът погледне своя слуга-индианец, той вижда пред себе си същото лице, което току-що е откопирал от някой древен релеф на майте. През 1947 г. списанията „Life“ и „Illustrated London News“ поместиха снимки на нови разкопки. На една от тях виждаме двама май — мъж и момиче, застанали пред два стари релефа, и човек остава с впечатлението, че ваятелят на релефите е възпроизвел чертите на техните лица! И ако тези релефни образи можеха да проговорят, те биха заговорили на същия език, на който слугата май иска от изследователя своята надница.

На пръв поглед това обстоятелство като че ли предлага особено благоприятни условия за научно изследване. Но само на пръв поглед. Защото въпреки че културата на майте — пак за разлика от всички други култури на Стария свят — е залязла не преди 2000 или 3000 години, а само преди 450, изходните данни за нейното изследване са много по-оскъдни от всякъде другаде.

За Вавилон и Египет, за древните народи, които населявали Азия, Мала Азия и Гърция, ние имаме сведения от най-стари времена. Много нещо е загубено, но и много се е запазило под формата на писмени паметници или устни предания. Тези народи изчезнали много отдавна, но преди да изчезнат, те предали създаденото от тях на други; а и техният залез продължавал дълго време. Както вече казахме обаче, американските култури били „обезглавени“. След завоевателите с техните коне и мечове дошли свещениците и тогава пламнали на клади документите и изображенията, от които днес бихме могли да черпим сведения. Първият архиепископ на Мексико, дон Хуан де Сумарага, унищожил на огромно аутодафе всички писмени документи, до които могъл да се добере, а епископи и свещеници последвали примера му. Останалото пък с не по-малко усърдие унищожили войниците. Когато през 1848 г. лорд Кингсбъро завършил съставянето на своя сборник от запазени писмени паметници на старите ацтеки, в него нямало нито един източник от испански произход! А какво е останало от документите на майте от предконкистадорско време? Всичко на всичко три ръкописа.

Един се намира в Дрезден, един в Париж, а други два, които собствено са части от един и същ документ — на различни места в Испания: „Codex Dresdensis“ (най-старият), „Codex Peresianus“ и кодексите „Troano“ и „Cortesianus“.

Тъй като сме се заели да изброяваме, нека посочим накрая трудностите, които съпровождат самите археологически изследвания на терена. В Гърция и Италия археологът пътува през цивилизовани земи. В Египет той работи при най-здравословния климат на тази географска ширина. Но човекът, който през миналия век се решавал да търси нови следи от майите и ацтеките, навлизал в земи с убийствен климат, откъснати от всякаква цивилизация. (До ден-дневен — средата на шестдесетте години на двадесетия век — все още няма например шосе за туристи до най-значителното археологическо находище при Тикал в Гватемала, където една експедиция на Пенсилванския университет под ръководството на Уилям Коу е разкрила и изследвала за едно десетилетие над 300 архитектурни паметника, някои от които с гигантски размери. Но пък днес всеки може да отиде там за един час със самолет от Гватемала-Сити и да намери в уютния хотел „Джънгл Лодж“ храна и квартира по американски образец.)

Така че научното изследване в Централна Америка трябвало да се справя с три вида трудности. Преди всичко то се сблъсквало с една необикновена проблематика, свързана със своеобразието на тези култури. На второ място, то нямало възможност да прави ония съпоставки и изводи, които позволява само изобилието на източници — защото освен развалините то не разполагало с почти никакви материали. И трето, самите природни условия затруднявали резултатното и бързо изучаване на терена.

Чудно ли е тогава, че и след забележителното им повторно откриване от Стивънс и Прескът, майите и ацтеките отново потънали в забрава? Че в продължение на четири десетилетия събраните за тези народи знания били съхранявани само от неколцина изследователи? Че в периода от 1840 до 1880 г. учените наистина се добрали до безброй дребни подробности и сведения, но не направили нито едно действително голямо откритие? Че дори „находката“ на Брасъор дьо Бурбур в мадридските архиви привлякла вниманието само на неколцина специалисти?

Книгата на Диего де Ланда, която цели триста години стояла на разположение на всички, без никой да посегне към нея, криела онези магически думи, с помощта на които можело — поне отчасти — да се разгадае смисълът на няколкото документи и паметници на майте. Но тези документи, тези камъни, релефи и скулптури били твърде малко на брой, за да се използват магическите думи и чрез съпоставки и сравнения да се провери тяхната вярност.

31.

ТАЙНАТА НА ИЗОСТАВЕНИТЕ ГРАДОВЕ

Прекараме ли една линия от Чичен-Ица в северен Юкатан на юг до Копан (в Хондурас) и друга от Тикал и Искун (в Гуатемала) на изток през град Гуатемала до Паленке (в мексиканския щат Чиapas) на запад, ще получим приблизителните граници на някогашната култура на майите. Същевременно ще очертаем и територията, която от 1881 до 1884 г. (т.е. около четиридесет години след Стивънс) пропътувал англичанинът Алфред Пърсифал Моудсли.

Моудсли извършил повече от Стивънс. Той направил това, което било станало вече необходимост, за да се придвижи изследователската работа от мъртвата точка. Организирай не по-малко от седем експедиции в джунглите и донесъл оттам не само описания и рисунки, но и оригинални предмети, съвсем точни копия и гипсови отливки от релефи и надписи.

От бреговете на Мексико неговата сбирка заминала за Англия, постъпила отначало в музея „Виктория и Алберт“, а по-късно била прехвърлена в Британския музей. Когато така наречената „Maudsley Collection“ станала достъпна за учените и широката публика, дошло време паметниците сами да заговорят за своя произход и възраст.

Така ние отново стигаме до Диего де Ланда. Този втори архиепископ на Юкатан трябва да е бил човек, у когото фанатизмът на свещеника не могъл да се примири с влечението към една вече съвременна наука и с жаждата за знание. Можем само да съжаляваме, че в борбата на тия „две души в една гръд“ накрая победил религиозният фанатизъм. Защото Диего де Ланда бил един от онези епископи, които наредили да бъдат събрани и изгорени като дело на дявола всички оцелели документи на майите. Все пак другата душа, която живеела в неговата гръд, го накарала да използва един от останалите живи вождове на майите като своеобразна Шехерезада. Тъй или иначе оказало се, че тази Шехерезада умеела да разказва нещо повече от приказки. Така Диего де Ланда записал не само разкази за живота и бита, за боговете и за войните на майите, но прибавил към

своите записки и скици, от които можело да се види с какви знаци маите означавали отделните месеци и дни.

Рис. 40. Календарни знаци на маите за дните.

Рис 41. Календарни знаци на майте за месеците.

Това може би не е безинтересно — ще каже някой, — но защо трябва точно на тези сведения да се отдава особено значение?

Защото именно чрез тези няколко рисунки и скици се пробудили за нов живот непонятните дотогава паметници на майте с тяхната зловеща орнаментика. Със скиците на Диего де Ланда в ръка и запознат вече с числената система на майте, изследователят заставал пред

храмовете и стълбищата, пред фризовете и колоните и можел да установи следното:

В изкуството на майте, които без впрегатни животни и коли издигали сред джунглите и само с каменни сечива ваели от камък такива произведения, нямало нито един орнамент или релеф, нито един животински фриз или скулптура, които да не били пряко свързани с някаква дата. Всяка сграда на майте представлявала каменен календар! При строежа нищо не било предоставено на случайността — естетиката тук била подчинена на математиката. Ако дотогава учените се учудвали на безсмисленото наглед повторение или внезапно прекъсване на редиците от страшни каменни лица, сега те разбрали, че това било начин да се изрази някое число или някое деление на календара. Ако на покритото с йероглифи стълбище в Копан бил повторен петнадесет пъти един и същ орнамент, сега вече знаели, че той изразявал определен брой отминали периоди от време. Ако стъпалата на самата стълба били седемдесет и пет на брой, то това число означавало броя на изминалите в края на всеки период „допълнителни дни“ (15 по 5). Такова изкуство и такава архитектура, подчинени изцяло на календара, не били познати никъде в света. А когато изследователите започнали да проникват все по-дълбоко в тайните на този календар — някои учени посветили само на изучаването му целия си живот, — оказало се, че в тази наистина богата откъм изненади цивилизация ги чакала още една изненада:

Календарът на майте бил най-добрият календар в света!

Той бил изграден различно от всички други, които познаваме, и въпреки това бил по-точен от тях. Като оставим настрана всички тънкости (които и до днес не са изяснени), неговата структура е приблизително такава: преди всичко той боравел със серия от двадесет знака, означаващи отделните дни, които заедно с числата от 1 до 13 давали поредица от 260 дни — така наречения „цолкин“ (или на езика на ацтеките: „тоналаматл“). След това имало друга поредица от осемнадесет знака за месеците, всеки от които бил съставен от двадесет дни, а накрая следвал един знак, включващ период от пет дни. Така се получавала годината на майте, наречена „хааб“, която имала 365 дни. При пресмятането се употребявал още един период, който представлявал комбинация от „цолкин“ („тоналаматл“) и „хааб“. Ще го означим с английския термин „Calendar-round“ — календарен кръг,

който се е наложил в науката, както и другите английски наименования, употребявани по-нататък. Този период обхващал 18980 дни или 52 години по 365 дни и, както ще видим по-късно, играел особено важна роля в живота на маите. Най-после маите смятали с един друг период, така наречения „Long-count“ — дълго леточисление, който бил свързан с някаква изходна, начална дата. Тази начална дата „4 ахау, 8 кумху“ съответства по функция — ако си позволим едно предпазливо сравнение — на рождената дата на Христос в нашето летоброене. Разбира се, става дума за съответствие във функцията, а не и на самата дата.

Чрез тази система на летоброене (която е толкова развита и сложна, че за изчерпателното ѝ разглеждане е необходима отделна книга) маите достигнали точност, която превъзхожда всички останали календари в света. Ние неоснователно смятаме нашия днешен календар за най-сполучливото разрешение на въпроса. Всъщност той е само подобрена форма на своите предшественици. Така през 239 г. пр.н.е. Птолемей III подобрил древноегипетското летоброене; това подобрение възприел по-късно Юлий Цезар в новия юлиански календар, който останал в сила до 1582 г. от н.е., когато пък папа Григорий XIII го заменил с грегорианския календар. Ако съпоставим дължината на годината според тези календари с абсолютната, астрономически изчислена дължина на годината, ще видим, че нито един от тях не се приближава толкова до абсолютната числена стойност, колкото календарът на маите.

Дължината на годината възлиза	
според юлианския календар на	365, 250 000 дни
според грегорианския календар на	365, 242 500 дни
според календара на маите на	365, 242 129 дни
според астрономическите изчисления на	365, 242 198 дни

Същият този народ, който съумял да свърже най-точните астрономически наблюдения с най-сложни и тънки математически изчисления, като по този начин дал блестящо доказателство за рационалистично мислене, бил, от друга страна, в пълен плен на най-мрачния мистицизъм. Народът на маите, който създал най-съвършения календар в света, се превърнал същевременно в роб на този календар.

Върху изясняването на тайните в календара на майте работи вече трето поколение специалисти. Работата започнала със записките на Де Ланда, отбелязала първите си успехи при обработката на материалите от сбирката на Моудсли и продължава до ден днешен. Ако вземем предвид и разчитането на образното писмо на майте, то тези успехи са свързани с имената на Е. В. Фьорстеман (по специалност германист, който съставил първия коментар към „Codex Dresdensis“), на Едуард Зелер (първоначално учител, а след това ръководител на Берлинския етнографски музей, който в своите „Изследвания“ събрал най-богатия материал върху майте и ацтеките след Моудсли), на Е. Х. Томпсън, Гудмен, Боас, Пройс, Рикетсън, Валтер Леман, Баудич и Морли. Все пак да се изтъква което и да е име би представлявало несправедливост спрямо безчислените други изследователи, които или се отправяли в джунглите, за да копират паметниците, или пък в своите кабинети разкривали нови подробности. Науката за американската цивилизация е колективно дело. Със задружни усилия била преодоляна и най-трудната част от пътя, която водела от календара до историческата хронология.

Защото науката за календара не бивало да се превърне в самоцел. Зловещите лица-цифри, знаците за месеците, дните и отделните периоди покривали фасадите, колоните, фризовете и стълбищните парапети на храмове и дворци. Всяка сграда носела на челото си своята рождена дата. Сега дошло време изследователите да групират тези паметници по епохи и да подредят групите хронологически, за да могат от взаимодействията между тези групи да разкрият еволюцията на стила, с една дума, да възстановят хода на историята.

Чия история обаче?

Рис. 42. Знаците за числата на майте

Разбира се, историята на майте. Отговорът е ясен. Но въпросът не е ученически, защото всички така получени данни страдали от един дяволски недостатък — изследователят виждал *само* историята на майте или, по-точно казано, само датите от историята на майте без каквато и да е връзка с нашето леточисление.

Тук отново изследователите се изправяли пред един проблем, какъвто историята на Стария свят не била още поставяла с такава

острота. За по-голяма яснота нека си послужим с един измислен пример от по-новата европейска история. Да допуснем, че в историческото си развитие Англия е била напълно изолирана от континента и в своето леточисление не е изхождала от раждането на Христос, а от друга, напълно неизвестна за нас дата, и че е записала цялата си история въз основа на това собствено леточисление. Ето, че сега идват европейските историци, които познават добре историческата последователност на събитията от времето на Ричард Лъвското сърце до кралица Виктория, но тъй като не знаят началната точка на английското летоброене, не са в състояние да кажат дали Ричард Лъвското сърце е бил съвременник на Карл Велики, на Луи XIV или на Бисмарк.

В съвсем същото положение се намирали изследвачите пред паметниците в джунглите. Скоро те могли да определят колко години например били по-стари сградите в Копан от тези в Киригуа, но нямали и представа в кой век според европейското летоброене били построени тези два града. Очевидно следващата задача била да се установи корелацията или съотношението между хронологията на маите и нашата. Но когато и тази задача била по същество решена, във връзка с непрекъснатото уточняване на отделните дати учените пак се натъкнали на един нов проблем, на едно от най-загадъчните явления в историята на този голям народ — на тайната на изоставените градове.

* * *

Всеки опит да се обясни методът, с помощта, на който най-после се стигнало до що-годе задоволително изясняване на корелацията между двете хронологии, би надхвърлил рамките на нашата книга и би нарушил хода на нашия разказ.

Все пак не бива да отменим едно друго откритие, макар то още повече да усложнило и без това трудния метод за установяване на тази връзка. То заслужава да бъде отбелязано, защото ни отвежда направо към един жив откъс от най-новата история на маите и по околел път отново ни връща към тайната на мъртвите градове.

През миналото столетие на най-различни места в Юкатан били намерени така наречените „книги на Чилам Балам“. Това били записки

от времето след идването на конкистадорите — цветисти описания, наситени с политически приключения и интриги, чието значение се състояло в това, че поне отчасти се опирали на оригинални документи на майте.

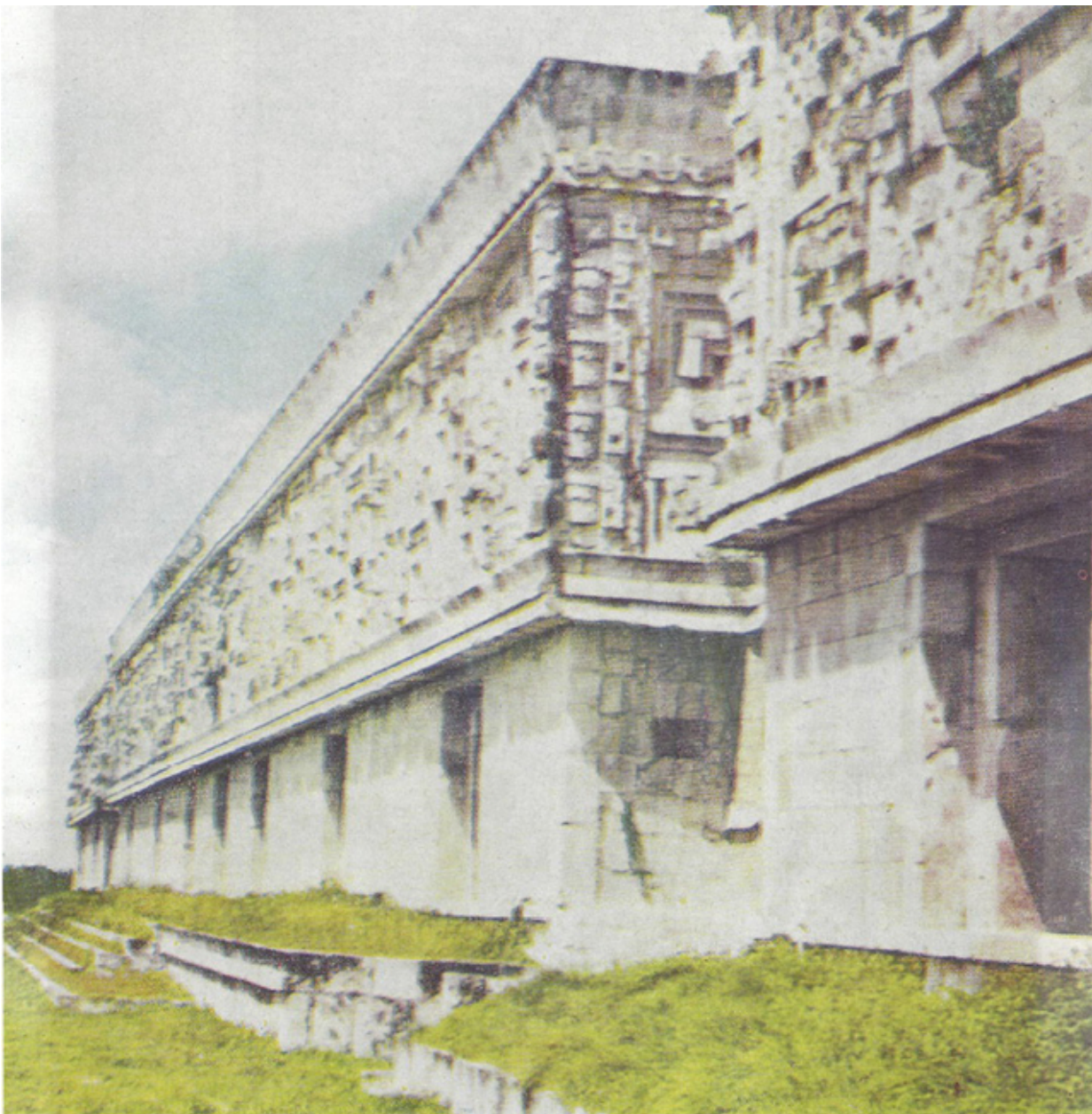
Най-ценният ръкопис бил намерен в Чумайел през шестдесетте години на миналия век и предаден на епископа-историк Кресенсио Карильо и Анкона. По-късно Филаделфийският университет го публикувал във факсимиле. След смъртта на епископа ръкописът попаднал в библиотеката Сепеда в Мерида, а оттам при тайнствени обстоятелства изчезнал безследно през 1916 г. Така или иначе тази книга — факсимилето останало запазено — е истински куриоз. Тя е написана на езика на майте, но — под испанско влияние — с латински букви. Ала жреците на майте никак не държали сметка за латинското деление на думите и препинателните знаци; някои от думите са произволно раздробени, други пък, на които не знаели къде е началото и къде е краят, са свързани в нови, гигантски словосъчетания. Някои звукове от езика на майте, които не се срещат в испанския език, били предадени чрез съчетания от латински букви, чийто смисъл вече не ни е известен. Ясно е, че разчитането на този и без това често мъгляв текст било извънредно трудно.

Колкото и това откритие да било добре дошло при всеобщата оскъдица на материали, то създало нови грижи на учените, тъй като в „Книгите на Чилам Билам“ се боравело с едно леточисление, което не било още употребявано в Старото царство на майте — така нареченото „Katun-count“. Макар и твърде скоро да се оказало, че то било само опростена форма на „Long-count“, все пак сега се наложило да се установи съотношението не само между леточислението „Long-count“ и християнското летоброене, но и между тези две системи и „Katun-count“.

Тази задача била нов горчив хап за учените, но все пак имало нещо, което я подслаждало: колкото повече те се приближавали до разрешаването ѝ, толкова повече растели нашите знания за последния период от историята на майте; той не само оживявал пред очите ни, но вече можел и да се датира. Ако това, което се знаело дотогава за древните май, ни се струвало чуждо и далечно, замръзнало в архитектурата, то поне този последен дял от тяхната история приличал

на историята на всички други народи, които познаваме — той бил низ от нашествия, войни и революции, с една дума, човешка история.

Така ние научаваме за родовете Ксиу и Ица, които се борели за власт и надмощие. Четем за блясъка на престолния град Чичен-Ица, за неговите разкошни сгради, чиито мащаби и стил издават някакво странно, чуждо влияние, особено като ги сравняваме с по-старите градове в южен Юкатан; четем за Уксмал, който със своята монументална простота сякаш олицетворява Възраждането на Старото царство (вж. ил. 112), и за Маяпан, където съжителствали и двете форми. Научаваме за федеративния съюз между градовете Чичен-Ица, Уксмал и Маяпан. Съюзът бива разтрогнат поради предателство. Чичен-Ица започва да трупа войски срещу Маяпан. Ала Хунак Кеел, владетелят на федеративната столица, наема войници от толтеките, завладява Чичен-Ица и отвежда вождовете му в маяпанския двор като зложници; по-късно те биват провъзгласени за вицецаре. Но съюзът на градовете е загубил жизнената си сила. През 1441 г. потиснатите градове въстават под водачеството на уксмалската династия Ксиу. Маяпан бива превзет. Заедно с него рухва не само фасадата на федерацията, рухва и царството на майите. Един град, който ксиусите все пак основали, бил наречен „Мани“; според някои това име означава „Свърши се“. Когато дошли испанците, царството на майите се оказало по-лесна плячка за тях, отколкото Мексико за Кортес.

112. Фасада на „Casa del Gobernador“ („Дворец на губернатора“) в Уксмал

Този поглед в датираната история на „Новото царство“ е в много отношения вълнуващ. Но за да не създадем превратна представа за хода на изследователската работа, трябва, преди да минем към най-загадъчния дял от историята на майте, още веднъж да подчертаем: резултатите от работата на учените не се редували винаги в тази последователност, в която ги представя нашият разказ — невинаги тезата била следвана от антитеза и синтеза. Изследователят, който

умувал над „Книгите на Чилам Билам“, се опирал при своите изводи на извършеното от неговите колеги: от археолозите — преди тридесет години, от филолозите — преди десетина години и от учените, които все още работели над разчитането на календара. Тайните на тази изчезнала цивилизация не били осветявани от внезапни открития, следващи едно след друго до наши дни, а всички представи се *оформяли постепенно*.

Така един прекрасен ден се оформила и картината на онова събитие, което няма равно на себе си в световната история и за което до ден-днешен не е намерено приемливо за всички обяснение.

По-горе употребихме за пръв път изразите „Старо“ и „Ново царство“, с което малко изпреварихме хода на нашия разказ. Но след като чухме вече нещо за Маяпан, Чичен-Ица и Уксмал (за да назовем само главните градове на Новото царство), ще си позволим една малка игра на въпроси и отговори с хората, които изучават хронологията на майте:

— Защо наричате поселенията, възникнали в северен Юкатан, „Ново царство“?

— Отговор: Защото те били основани много по-късно, приблизително между 7 и 10 в. от н.е. и защото по своите характерни изяви, както и по своята архитектура, изобразително изкуство и летоброене това Ново царство ярко се отличава от Старото царство:

— Какво значи в случая „основани“? Нали е нормално една нова държавна форма да възникне от стара?

— Отговор: Тук нямаме такъв нормален случай, доколкото Новото царство било наистина основано върху девствена земя на джунглата или, с други думи, бил положен основният камък на съвършено нови градове. Старото царство се намирало в южната част на полуострова Юкатан, на територията на днешните Хондурас, Гуатемала, Чиapas и Табаско.

— Значи, новото царство трябва да се смята за колония, основана от преселници от Старото царство?

— Отговор: Не, работата е там, че то било основано от целия народ на майте.

— Да не би да искате да кажете тогава — запитваме ние сега, — че един прекрасен ден целият народ на майте напуснал своето добре

уредено царство, своите укрепени градове, за да изгради на север сред пълните с неизвестности девствени гори ново царство?

Този път изследователите ни отговарят с усмивка:

— Точно това искаме да кажем. Сами знаем, че звучи невероятно, но фактът си остава факт, защото...

И те ни запознават с поредица от дати. Нека сега си припомним нещо, за което вече говорихме: народът, който създал най-съвършения календар в света, се превърнал в роб на този календар. Маите не издигали своите големи сгради тогава, когато им били необходими, а когато това повелявал календарът. С други думи, те издигали нова сграда на всеки пет, десет или двадесет години и отбелязвали на нея рождената ѝ дата. А понякога надстроявали около една вече съществуваща пирамида нова, щом като някой нов календарен период изисквал да бъде увековечен по този начин. И това те вършели стотици години наред с неизменна последователност — изсечените в камъните дати го показват. Тази последователност можела да бъде прекъсната само от някаква катастрофа или... от изселване.

Когато видим, че строителната дейност в един град спира в определен момент и приблизително по същото време тепърва започва в някой друг град, единственото възможно заключение е, че населението на даден град внезапно го е напуснало и основало друг.

Ако това явление имаше ограничен, местен характер, то все пак би могло да бъде някак обяснено, въпреки че и тогава биха изникнали редица въпроси. Но това, което станало след около 610 г. от н.е., не се поддава на никакво обяснение.

Та тук цял един народ, живеещ предимно в градове, изоставил своите сигурни къщи, улиците и площадите, храмовете и дворците, и се изселил надалеч в дивия север. Никой от тези преселници не се върнал вече. Градовете запустели, джунглата погълнала улиците, по стълбищата и праговете избуяли бурени, семена на дървета попаднали в пукнатините, където вятърът навявал пръст. Поникнали фиданки и разпукали зидовете. Никога вече човешки крак не стъпил на плочниците в дворовете и не се изкачил по стълбите на пирамидите.

За да си дадем сметка колко чудовищно и непонятно е едно такова явление, нека допуснем например, че френският народ, народ с хилядолетна история, изведнъж се вдигне като един човек и се пресели в Мароко, за да основе на тамошния бряг една нова Франция. Че той

изостави своите катедрали и големите си градове, че хората от Марсилия, Тулуза и Бордо, от Лион, Нант и Париж ненадейно тръгнат да си търсят нов дом! И не само това! Че едва дошли в Мароко, те веднага се залавят да строят точно онова, което току-що са изоставили, т.е. пак градове и катедрали!

Това явление е не по-малко неразбираемо при маите, отколкото то би било при французите.

Когато този факт станал известен на науката, тутакси се появили всевъзможни обяснения и тълкования. Най-близко до ума било да се предположи, че маите били прогонени от чужди нашественици. Но кои са били тези нашественици? Та по това време маите се намирали на върха на своята мощ и във военно отношение никой не можел да мери сили с тях. Но и без това едно такова обяснение е несъстоятелно. В изоставените градове не са открити следи от чуждо нашествие.

Може би тогава причината за изселването е било някакво природно бедствие? Пак трябва обаче да си зададем въпроса: къде са следите от това бедствие и каква е била тази катастрофа, която накарала цял народ да изгради ново царство, вместо след бягството да се завърне отново по старите места?

Може би е избухнала опустошителна епидемия? Няма никакви указания, че тук се е вдигнал на път един народ, покосен в по-голямата си част от болест (а само тогава той би се решил да се самоизсели). Напротив, народът, който построил нови градове като Чичен-Ица, бил в разцвета на силите си.

Може би е настъпила рязка промяна в климата, която направила невъзможен живота по тези места? Но пък разстоянието по въздушна линия от центъра на Старото царство до центъра на Новото е по-малко от четиристотин километра. Една такава промяна на климата (за каквато впрочем липсват каквито и да било указания), която би разтърсила из основи сградата на цяла държава, не можела да не даде своето отражение и на разстояние от някакви си четиристотин километра.

Какви други обяснения могат още да се предложат?

Изглежда, като че ли правилното обяснение бе намерено едва през последните десетилетия. И както личи, то е по-добро от всички останали, защото заедно със своя най-ревностен защитник, американския професор Силванъс Гризуълд Морли, то печели все

повече привърженици сред учените. За да обосновем тази хипотеза, трябва да хвърлим поглед върху историята и социалната структура на царството на майите. Това ще ни възнагради, защото ще се запознаем с още една особеност на тази толкова особена държава: от всички развити цивилизации в света цивилизацията на майите единствена не е познавала ралото!

* * *

Преди всичко трябва да отбележим, че за по-голяма прегледност — а и защото самите дати подсказват едно такова хронологическо деление — историята на така нареченото „Старо царство“ се подразделя на три периода.

СТАРО ЦАРСТВО

Според възприетата от С. Г. Морли корелация на датите от сградите на майите с християнското летоброене Старото царство започва от още недатиран период и продължава до 610 г. от н.е. (За други възгледи по този въпрос виж хронологическата таблица.)

Най-ранният период

започва от неизвестно време и продължава до 374 г. от н.е. Най-старият град, изглежда, е бил Уахактун (поне досега не е открит по-стар) на северната граница на днешна Гватемала. След това недалеч от него възникват градовете Тикал и Наранхо. Междувременно на територията на днешен Хондурас бил основан Копан, а по-късно — Пиедрас Неграс на Рио Усумасинта.

Средният период

от 374 г. до 472 г. от н.е. В течение на тези близо сто години били основани градовете Паленке (намира се на границата между щатите Чиapas и Табаско и е издигнат в края на ранния и началото на средния период, поради което често го причисляват към най-ранната епоха), след това Менче (в Чиapas) и най-после Киригуа в Гватемала.

Периодът на разцвет

от 472 г. до 610 г. от н.е. Създават се градовете Сейбал, Искун, Флорес и Бенке Виехо. Този период завършва с преселението на север.

Любознателният читател би сторил добре да разгърне сега картата (и хронологическата таблица) в края на книгата. Там той отново ще открие нещо интересно.

Разгледаме ли географското пространство, в което били създадени градовете на Старото царство, ще забележим, че то има формата на триъгълник, чиито ъгли се образуват от Уахактун, Паленке и Копан. Освен това забелязваме, че по рамената на триъгълника или вътре в самия него са разположени градовете Тикал, Наранхо и Пиедрас Неграс. И сега откриваме, че градовете, които били основани най-късно и имали най-кратък живот (единственото изключение е Бенке Виехо), се намират във вътрешността на триъгълника — това са Сейбал, Искун и Флорес.

Така ние се сблъскваме с един от най-изумителните исторически процеси, които науката познава.

Изглежда, че майте били единственият народ в света, който разширявал своята държава отвън навътре!

Империализъм, насочен към собствения център. Растеж от крайниците към сърцето! Защото това било наистина растеж и „разширение“. Тяхната държава не била смазана под натиска на чужда сила — друга сила освен майте нямало, — а се развивала в това направление противно на всякаква историческа логика и на всякакъв исторически опит, без каквото и да е въздействие отвън.

Тук не искаме да се позоваваме на китайците (и на тяхната Велика стена), нито да привеждаме твърде неубедителното психологическо обяснение, според което един намиращ се в упадък високомерен народ не се стреми да расте и да се разширява навън, а направо ще признаем, че за тази изумителна особеност в историята на древните май и до днес не е намерено никакво обяснение. Но тъй като досега рядко се е случвало исторически проблем да остане завинаги нерешен, не е изключено някой от нашите читатели да намери правилното решение! И тези думи не са риторичен похват или проява на учтивост, защото наистина този проблем едва ли може да бъде решен само от специалистите. Данните, които специалистите са натрупали досега, не са довели до никакъв резултат.

Археологическата наука не бе също така в състояние да отговори сама на въпроса, защо маите по времето на своя разцвет, по времето, когато техните градове достигнали най-големия си блясък и могъщество, изведнъж са изоставили тези градове и са се преселили в негостоприемния север.

* * *

Казахме, че маите живеели в градове. Те били градско население в същия ограничен смисъл на думата както населението на европейските градове преди петстотин години, т.е. в градовете живеели господстващите класи (аристокрацията и духовенството), в тях била съсредоточена не само властта, но и културата, духовният живот и изтънчените нрави. Всички тези градове обаче не могли да съществуват без селяните, без плодовете на земята и най-вече без главната храна, която у нас е било житото, а у народите на Средна Америка било също зърно — но „Indian corn“ или „кукуруз“, с други думи, царевицата.

Царевицата хранела градовете и управляващите класи. Тя давала живот на културата. Тя давала и земята, защото градовете израствали на мястото на изгорената джунгла, там, където преди това, се отглеждала царевица.

Ала общественият строй на маите се отличавал с много по-остри противоречия, отколкото всеки друг строй, който познаваме. За да получим ясна представа за него, достатъчно е да сравним един съвременен европейски град с някой град на маите. Наистина съвременният град е формация, в която твърде ярко се изиявяват обществените противоречия, но все пак отделните групи и прослойки са свързани помежду си с хиляди междинни звена. В градовете на маите тези противоречия между обитателите се проявявали съвсем неприкрито. Обикновено на някое възвишение се издигали храмовете и дворците на духовенството и аристокрацията. Този хълм представлявал затворена територия и приличал едва ли не на крепост (която може би често трябвало да се отбранява). Около това каменно „сити“ били струпани без каквото и да е междинно стъпало направените от шума и клони колиби на простия народ. Народът на маите се делил на тънка прослойка от управляващи и огромна маса потиснати.

Невъобразимо дълбока за нашите представи била пропастта, която разделяла двете класи. При майте като че ли е нямало и следа от някакво „средно съсловие“, от „буржоазия“. Класата на привилегированите била рязко отграничена от простолюдието. Тя се наричала алмехенооб — т.е. „тези, които имат бащи и майки“ и следователно си водели родословие. От нейната среда излизали жреците, от нея се излъчвал и наследственият владетел, така нареченият „хлачуиник“ или „истинският човек“. И за тези „имащи бащи и майки“ работел целият народ. Една трета от своята жътва селянинът давал на благородниците, втората трета получавали жреците и само последната трета оставала за него. (Да си припомним, че дори „десятъкът“, събиран въз феодална Европа, бил считан за непосилна тежоба и довел до революции.) Освен това по времето между сеитба и жътва селянинът трябвало да работи заедно с всички роби на строежите. Без коли и впрегатен добитък били довлечани каменните блокове, без желязо, мед и бронз, а само с каменни сечива били ваяни прекрасните скулптури и релефи. Това, което тружениците-маи създали, не отстъпва на постиженията на строителите на египетските пирамиди, а може би ги и превъзхожда.

Този суров социален строй (който навярно се запазил цяло хилядолетие) носел в себе си зародиша на своята гибел. Високоразвитата култура и наука на жреците по необходимост се откъсвала все повече от действителността, от народа. Тя не се подхранвала със свежа кръв отдолу. Нямало откъде и с кого да се обменят опит и знания. Острият ум на учените-маи се насочвал все повече към звездите и... забравил земята, от която в последна сметка черпел жизнените си сили. Забравил да открие средства за борба с надвисналото бедствие. Само с това невъобразимо духовно високомерие на интелигенцията на майте можем да си обясним обстоятелството, че един народ, който отбелязал толкова значителни постижения в науката и изкуството, не съумял да открие едно от най-важните и при това едно от най-простите оръдия — *ралото*.

В течение на цялата си история майте обработвали земята по начин, който си остава ненадминат по своята първобитност. Цялото им земеделие се заключавало в това, че те разравяли почвата с пръчка. На определена ивица от джунглата те исчиали дърветата и след като дървесината изсъхвала, малко преди настъпване на дъждовете, я

изгаряли. Скоро след дъждовния период те издълбавали с дълги, остри пръчки дупки в земята и във всяка една от тях засявали по няколко царевични зърна. След прибирането на реколтата селяните оставяли земята да лежи необработена и изгаряли по същия начин съседния горски участък. Тъй като нямали никакви торове (освен оскъдния естествен тор край селищата), всяка ожъната нива трябвало да лежи дълго време на угар, преди да може отново да даде плод.

Така стигаме до може би най-правдоподобното обяснение на причината, която *принудила* маите след кратък период от време да изоставят своите градове.

Земята се изтощавала. Все по-дълго време било нужно, за да обрасне полето наново с растителност, та да бъде пак изгорено. Като разчиствал по този начин — чрез изгаряне — своята обработваема земя, селянинът-мая бил принуден да навлиза все по-дълбоко в джунглата. Все повече се отдалечавал той от града, който трябвало да изхранва и който не могъл да съществува без него, докато накрая между него и града се ширнала изгорена и изтощена степ! Високоразвитата култура на Старото царство на маите рухнала, защото била лишена от своята земеделска основа — защото една култура може да съществува без техника, но не и без рало! Когато най-после градовете станали като острови сред голата тревиста степ, гладът принудил целият народ да се изсели!

Народът се вдигнал на път и изоставил градове и угари. И докато на север той изграждал Новото царство, в изоставените храмове и дворци проникнала джунглата, на мястото на угарите отново израснала гора, която погълнала сградите и ги скрила за цяло хилядолетие от човешки поглед!

В това може би се крие тайната на изоставените градове.

32.

ПЪТЯТ КЪМ КЛАДЕНЕЦА

Над джунглата било пълнолуние. Придружен само от един водач-индианец, американският изследовател Едуард Хърбърт Томпсън пътувал през някогашното Ново царство на маите; хиляда и петстотин години били изминали от времето, когато маите изоставили своите градове и дошли тук, на север, за да изградят държавата, която също загинала при идването на испанците. Той търсел Чичен-Ица, най-големия и най-прекрасния, най-могъщия и най-разкошния от всички градове на маите. Коне и ездачи били извървели дълъг и тежък път. Томпсън едва държал главата си от умора и при всяко стъпване на коня губел равновесие. По едно време водачът му го извикал. Томпсън се сепнал, погледнал пред себе си и видял един приказен свят.

Над тъмните корони на дърветата се извисявал висок, стръмен хълм, а на върха му, облян от хладната, сребриста светлина на луната, се виждал храм. В смълчаната нощ той се издигал над дърветата като Партенон на някакъв индиански акропол. Колкото повече се приближавали към него, толкова повече израствал той пред очите им. Индианският водач скокнал от коня си, разседлал го и разгънал завивките за нощувка. Ала Томпсън не можел да откъсне очарован поглед от сградата. Слязъл от коня и докато неговият водач си легнал да почива, той продължил да върви по-нататък. Една стръмна, на места разрушена стълба, обрасла с треви и храсти, водела от подножието на хълма към храма. Томпсън знаел от рисунки как изглеждали египетските пирамиди и какво било тяхното предназначение. Но тази пирамида на маите не била гробница като строежите край Гиза. По своя външен вид тя напомняла зикурат, но много повече от тези вавилонски кули тя като че ли служела само за каменен гръбнак на огромната стълба, която водела нагоре и нагоре — към бога, към слънцето и луната.

Томпсън се заизкачвал по стъпалата. Видял украсата, богатите релефи. Когато стигнал горе, почти на тридесет метра над джунглите, той се огледал наоколо. Започнал да брои — една, две, три, — скоро

изброил двадесетина такива постройки, пръснати тук-там, потънали в сянка или едва проблясващи на бледото сияние на месеца.

Значи, това било Чичен-Ица! Построен вероятно към началото на голямото преселение като изнесено далеч напред укрепление, той се превърнал в цветуща столица, в център на Новото царство. През следващите дни Томпсън постоянно се заседявал на някоя от древните руини. „Една сутрин стоях на покрива на тоги храм тъкмо когато първите лъчи на слънцето багреха далечния хоризонт. Утринната тишина беше изпълнена с тайнственост. Замлъкнали бяха нощните гласове, а дневните още не бяха се пробудили. Като че ли цялото небе над мен и земята долу бяха притаили дъх в някакво очакване. Тогава изплува огромното, кръгло слънце, сияйно и пламтящо, и в миг целият свят запя и зашумя. Птиците в клоните и насекомите в тревата пееха хвалебствен химн. Самата природа е научила първия човек да боготвори слънцето и дълбоко в душата си човекът все още вярвал в това древно учение“. Томпсън стоял като омагьосан. Пред неговите очи джунглата изчезнала и се разкрило широко пространство, запъплили тържествени процесии и зазвучала музика, оживели пищни празненства в дворците и тайнствени богослужения в храмовете. Най-сетне Томпсън се опитал да различи някои подробности в далечината. Погледът му се заковал на едно място. И ако дотогава той бил омагьосан, сега изведнъж завесата на въображението се вдигнала, изчезнали виденията отминалото и изследователят видял своята истинска задача... В бледата утринна светлина той съзрял една тясна пътека — пътека, която може би водела към най-вълнуващата загадка на града Чичен-Ица — към Свещения кладенец!

В тези книга, посветена на откритията в Мексико и Юкатан, досега не срещнахме личности от величината на Шлиман, Лейърд и Питри. И ако не смятаме първото пътешествие на Джон Л. Стивънс, тук не намираме и онази вълнуваща смесица от изследвания и приключения, от научни успехи и търсения на съкровища, нито пък романтичния трепет, който ни обзема, когато лопатата на изследователя ненадейно удари на злато.

Едуард Хърбърт Томпсън бил юкатанският Шлиман. Когато тръгнал да търси Чичен-Ица, той се ръководел от писаното в една книга, на която никой друг не гледал сериозно — и също както някога Шлиман доказал, че бил прав. И Томпсън навлязъл в джунглите не по-

богат от Лейърд, който на времето поел пътя към своето първо откритие с шестдесет лири в джоба и само с един водач. А ако младият американски археолог преодолял такива трудности, пред които всеки друг би отстъпил, то било само защото притежавал упоритостта на Питри.

Вече споменахме, че на времето, когато първите открития на Стивънс развълнували света, било изказано и мнението, че майте били потомци на изчезналия народ на Атлантида.

В първата си научна работа като начинаещ археолог — една статия, публикувана през 1879 г. в популярно списание — Томпсън застъпвал именно тази смела теза. Но специалният проблем за произхода на майте отстъпил на заден план в съзнанието му, когато на двадесет и пет годишна възраст, през 1885 г., той заминал като американски консул — най-младият консул на САЩ — за Юкатан и получил възможност да се занимава повече с паметници, отколкото с теории. (За кой ли път вече срещаме консул в ролята на археолог?)

Томпсън отишъл в Юкатан, воден не от смели догадки, а от една вяра — така както и Шлиман някога отишъл в Троя. Той вярвал в думите на Диего де Ланда. В книгата на този епископ той за първи път прочел разказа за жертвения кладенец, за така наречения „сеноте“ в Чичен-Ица.

През време на суша — разказвал Де Ланда, позовавайки се на стари съобщения — по широкия път към кладенеца се отправяли шествия на народа и жреците, за да просят милост от разгневения бог на дъжда. Със себе си те водели жертвите, които трябвало да умиловият божеството — млади девойки и момчета. След тържествената церемония девойките били хвърляни в тинестата бездна, толкова дълбока, че никоя от жертвите не се появявала вече на повърхността.

Пътят на девойки към кладенец се среща в песенното творчество на почти всички народи и въпреки някои символични моменти винаги е бил свързан с радостно утвърждаване на живота. Но пътят на девойките-маи към свещения „сеноте“ бил винаги път към смъртта. Богато накитени и пременени тръгвали те към кладенеца; после се разнасял сподавен вик и те изчезвали в мътните води.

Но какво още съобщавал Диего де Ланда? Той добавил, че имало обичай след жертвите да се хвърлят във водата скъпоценни дарове —

съдове, украшения, злато. И Томпсън прочел, че „ако в тази страна имало злато, то по-голямата част от него би трябвало да лежи на дъното на този кладенец!“ Той взел за буквална истина думите, които всички считали за риторично украшение на стара хроника. Повярвал в тях и решил да докаже правотата на своята вяра. Но когато в онази лунна нощ съзрял от пирамидата пътя, който водел към кладенеца, той съвсем не подозирал какви трудности му предстоят.

Когато след години Томпсън застанал за втори път пред същия кладенец, той бил вече опитен изследвач, който добре познавал джунглата, бил обходил целия Юкатан на север и на юг и острият му поглед умее да търси отговор на загадките. В този момент той наистина можел да бъде сравнен с Шлиман. Около него се издигали великолепни сгради, които очаквали проучване — прекрасна задача за всеки археолог! Томпсън обаче се насочил към кладенеца, към тъмната яма, засипвана от векове с тиня, камъни и мръсотия. Дори съобщението на Диего де Ланда да почивало на факти, нима имало и най-малка надежда да се намерят в тази блъбукаща, кална дупка останки от украшенията, които някога жреците хвърляли след принесените жертви?

Каква възможност имало въобще да се претърси този кладенец? Отговорът на Томпсън бил отговор на човек, който не се плашел от нищо: Чрез потапяне!

Когато се върнал в САЩ за някакъв научен конгрес, той взел пари в заем. Хората му ги дали, въпреки че всички, на които разказал за своя план, го смятали за луд.

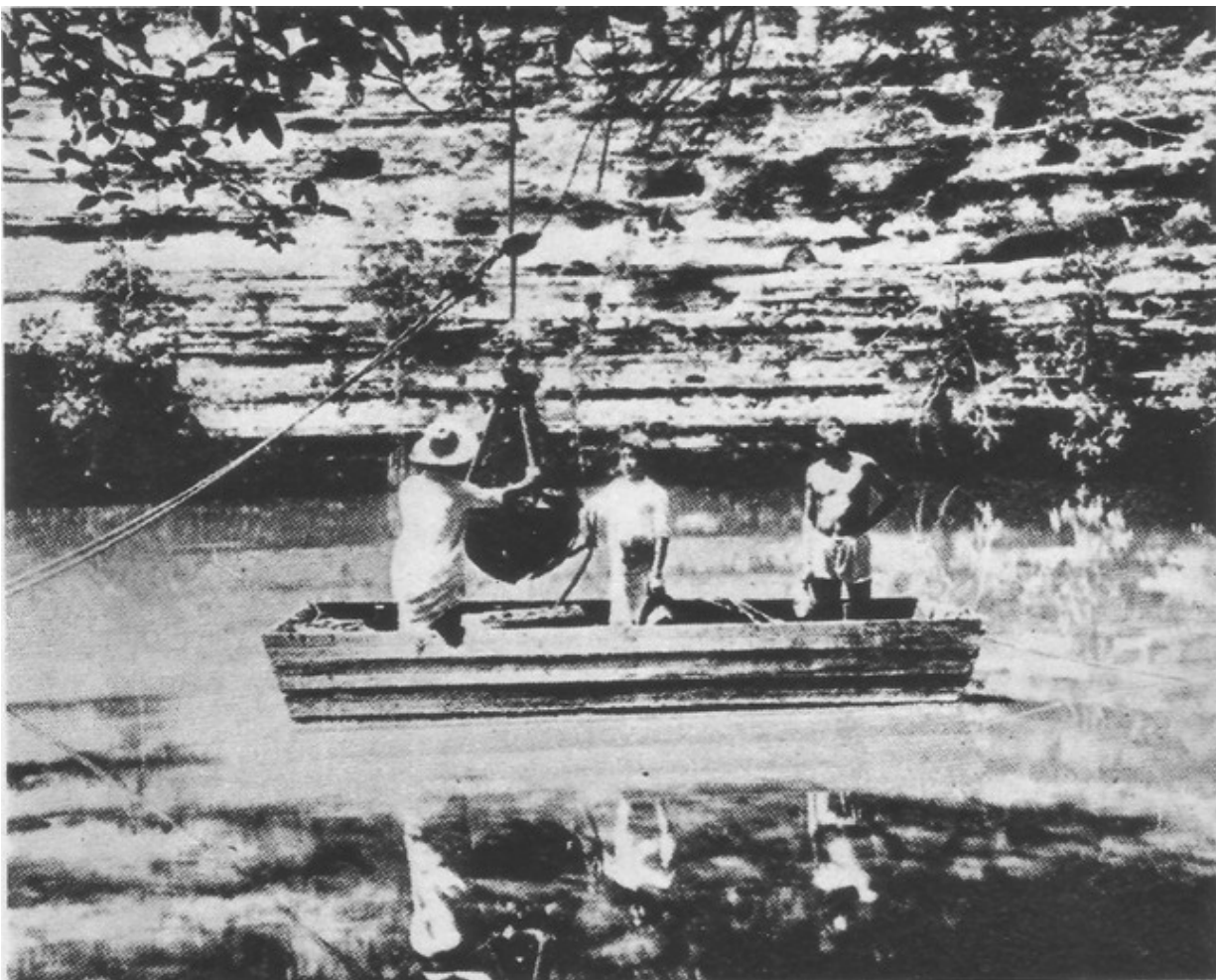
„Никой — говорили му те — не може да се спусне в неизследваните дълбочини на тази водна яма и да се надява, че ще излезе жив от нея. Ако си решил да се самоубиваш, защо не си избереш по-приятен начин?“

Томпсън обаче бил вече преценил всички доводи „за“ и „против“ и взел решение.

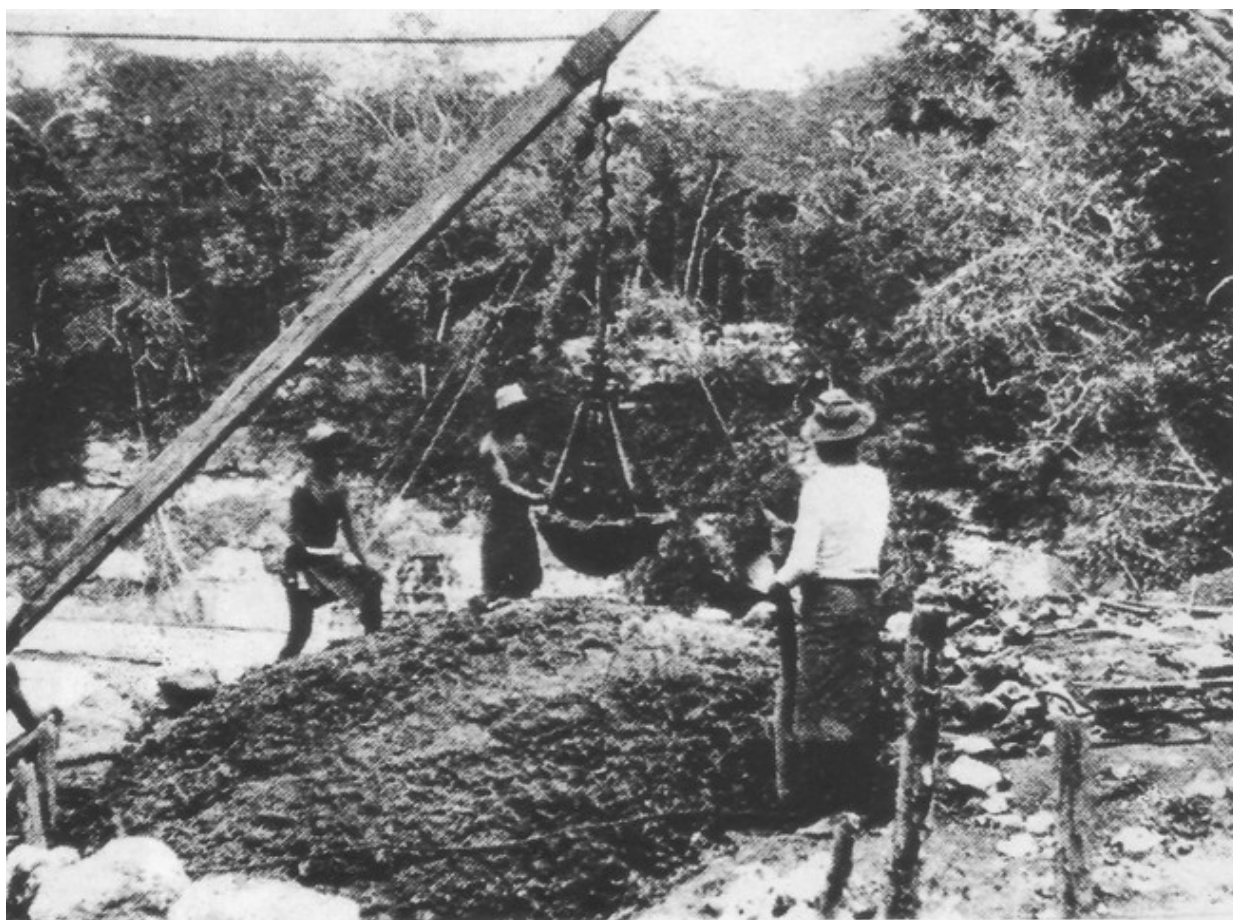
„Следващата ми стъпка беше да замина за Бостон и да изуча водолазното дело. Учител ми беше капитан Ефраим Никерсън от Лонг Хуорф, пенсиониран преди двадесет години. Под вещото му и търпеливо ръководство аз станях след време доста добър, но не и съвършен водолаз — както

впрочем се оказа след известно време. След това се снабдих с всичко необходимо за начинанието ми: подходящ кабелен багер със скрипец, полиспаг и рамо, дълго тридесет стъпки. Всички тези материали бяха опаковани в сандъци и приготвени за изпращане при първото писмо или телеграма от мен.“

Скоро след това Томпсън се изправил отново пред кладенеца. Най-голямото разстояние от единия му край до другия било около седемдесет метра. С помощта на отвес той установил, че нивото на тинята се намирало на около двадесет и пет метра дълбочина. След това започнал да хвърля във водата издялани от дърво човешки фигури, така както му подсказвало въображението, че някога били хвърляни девойките, обречени за невести на страшното божество. Целта на този опит била проста: Томпсън искал да определи точното място на своите търсения. А след това той спуснал за пръв път кабелния багер. (Вж. ил. 113, 114.)

113. Лодката-понтон на Томпсън в Свещения кладенец в Чичен-Ица

114. Купчината тиня, в която Томпсън открил първата си находка: две бучки тамян на старите май

„Съмнявам се, че някой може да си представи напрежението ми, когато петима души застанаха край скрипеца и спирачното устройство, а разтворените стоманени челюсти на багера се издигнаха, увиснаха за миг над тъмната яма, после бавно се спуснаха надолу и потънаха в тихата вода. Изминаха няколко минути в очакване, за да могат острите зъби на черпака да захаят дъното, сетне фигурите на работниците се наведоха над скрипеца, мускулите им заиграха като живак под мургавата кожа, а стоманените въжета се изопнаха под тежестта на издигащия се товар.

Водата, дотогава червена като полиран обсидиан, започна да бълбука и ври, докато черпакът на багера — от здраво склучените му челюсти капеше бистра вода —

бавно, но сигурно се издигна до ръба на кладенеца. Като се завъртя заедно с рамото, той изсипа върху покритата с дебели дъски площадка товара си от тъмнокафява тиня, гнило дърво, стара шума, изпочупени клони и всякакви нечистотии. След това отново се люшна обратно, готов да загребе нов товар... Веднъж той измъкна на повърхността, захапан между челюстите му, дънер на дърво, който изглеждаше така добре запазен, сякаш едва вчера е бил съборен от бурята в ямата.

Това стана в събота. В понеделник дънерът се беше вече разпаднал и върху купчината камъни, където го беше положил багерът, остана само малко дървесина сред тъмно петно, подобно на следа от дървесен спирт. Друг път багерът извади кости на ягуар и на сърна — неми свидетели на някаква горска трагедия.“

И това се повтаряло ден след ден — черпакът се издигал над водата, носещ кал, гнила шума, клони или пък костите на някое животно, което, подгонено от жаждата по време на суша, било подушило водата и паднало в ямата. Слънцето приличало, миризма на гнило се разнасяла от кладенеца и от димящата грамада тиня, която все повече растяла на брега му.

„Така продължаваше работата дни наред. През деня започвах да нервнича, а нощем не можех да заспя. Възможно ли е — казвах си аз — да съм ввлякъл приятелите си в толкова разходи и да съм се изложил на присмех само за да докажа нещо, с което повечето се бяха примирили: че тези предания са само старинни приказки, не почиващи на никаква истина?“

Но дошъл най-после денят, когато при обичайното пресяване на току-що извадената тиня в ръцете на Томпсън попаднали две жълтеникави бучки смола. Той ги помирисал и даже опитал на вкус. Хрумнала му щастливата мисъл да ги подържи на огън и тогава се

разнесъл упоителен аромат. Томпсън бил извадил от кладенеца парченца тамян, благовонната смола, с която жреците на майте кадели при жертвоприношенията.

Можело ли това да се счита за доказателство, че той се намирал на прав път? Две парченца смола срещу цели планини от тиня и отпадъци? Никой не би приел такава дреболия за доказателство. За Томпсън тя била нещо повече, защото дала нови криле на въображението му. „Тази нощ, за пръв път от седмици насам, спях дълго и дълбоко!“

И се оказало, че Томпсън бил прав. Сега едно подир друго започнало да излиза на бял свят това, което той очаквал: сечива и накити, вази и върхове на копия, ножове от обсидиан и блюда от нефрит. И тогава той намерил първия скелет на девойка!

Диего де Ланда говорел истината.

Преди да пристъпи към „най-дяволската част на това дяволско начинание“, Томпсън случайно открил зърното истина в друго старо предание. Епископ Диего де Ланда му показал пътя към кладенеца. А дон Диего Сармиенто де Фигероа, алкалде^[1] на Валадолид през 1579 г., насочил вниманието му към жертвения обред, който се извършвал край кладенеца. Ето и неговият разказ, който отначало се сторил на Томпсън мъглав и неразбираем:

„Благородниците и знатните хора на страната имали обичай след шестдесет дни въздържание и пост да идват на разсъмване при кладенеца и да хвърлят в мрачната бездна индиански жени, които принадлежали на тези благородници и знатни. При това те им нареждали да изпросят за тях, техните господари, благоприятна и отговаряща на желанията им година. Жените, които били хвърляни там незавързани, падали във водата с голям шум и писъци. Привечер онези от тях, които още могли да издадат звук, почвали да викат силно и тогава им спускали въжета. Жените излизали полумъртви на брега, а около тях наклаждали огньове и запалвали копалова смола. Когато идвали отново на себе си, те разказвали, че долу имало мнозина от техния народ, мъже и жени, които ги посрещали. Ала когато се опитвали да вдигнат глава, за да

ги видят, върху главите им се стоварвали силни удари. Когато навеждали главите си надолу, виждали много хълмове и долини, а обитателите на кладенеца отговаряли на въпросите им, дали на техните господари е отредена добра или лоша година.“

Този на пръв поглед съвсем фантастичен разказ накарал Томпсън, който във всяко нещо дирел историческата ядка, дълго да си блъска главата. Един ден той седял на плоскодънната лодка, която трябвало по-късно да му послужи при водолазните опити и вече плавала в спокойната вода. На шестдесет или повече стъпки от мястото, където се намирал кранът, Томпсън привързал лодката за една надвиснала над ямата скала и тогава, случайно поглеждайки към водата, видял нещо, което го накарало да трепне. „Това беше ключът на разказа за жените-пратенички от старото предание.“

„Водата на жертвения кладенец е тъмна на цвят и мътна, и от време на време мени цвета си от кафяв в нефритовозелен, та дори и кървавочервен, както ще разкажа по-нататък. Но тя е толкова мътна, че отразява светлината като огледало, без да я пречупва.

Гледайки от борда на лодката към водната повърхност, аз сякаш видях някакви «големи долини и много височини». В действителност това беше огледалното отражение на издатините и вдлъбнатините на скалистия бряг, надвиснал над главата ми. Когато жените идвали на себе си, те разправяли, че били видели долу много хора от техния народ... които отговаряли на въпросите им. Като продължавах да се вглеждам в тия височини и долини, видях и аз мнозина от техния народ и те също ми отговаряха. Това бяха главите и части от фигурите на моите работници, надвесили се над брега на кладенеца, за да могат да погледат лодката. Те приказваха помежду си, а звукът на гласовете им, насочен надолу, срещаше водната повърхност и тихите, но непонятни думи на родния им

говор се отразяваха отново нагоре. Този епизод ми даде обяснението на старото предание...

Освен това сред местните жители на околността откриваме време се говори, че водата на свещения кладенец се превръща в кръв. Както установихме, зеленият цвят, който тя понякога приема, се дължи на някакви микроскопични водорасли. Гниещите листа и придават кафяв оттенък, а кървавочервените семена на някои цветя и растения от време на време я багряват в червено, така че заприличва на съсирена кръв.

Отбелязвам това откритие, за да изясня защо вярвам, че всички автентични предания почиват в основата си на факти и че при достатъчно внимателно наблюдение на околните обстоятелства винаги може да бъде намерено обяснението им.“

* * *

Най-тежката част от работата още не била извършена. Тепърва Томпсън щял да постигне онзи успех, който затъмнил всички останали. Когато багерът почнал да загребва все по-малко и по-малко тиня и накрая да вади само по някой и друг камък, Томпсън разбрал, че било време да се спусне на дъното и да хване със собствените си ръце онова, което челюстите на багера не могли вече да измъкнат от дупките и цепнатините. Впрочем ще сторим най-добре да дадем думата на нашия необикновен археолог:

„Гъркът Николас, един водолаз, с когото предварително бях се уговорил за всичко, пристигна от Бахамските острови, където събираше морски гъби. Той доведе със себе си и един помощник, също гърк, и ние започнахме да се готвим за нашите изследвания *под водата*.

В лодката, която сега вече не беше сал, а истински понтон, пренесохме най-напред въздушните помпи; след това двама гърци започнаха да обучават група подбрани

работници как да боравят с тези помпи, от които зависеше животът ни. Научиха ги също така как да разбират и отговарят на сигналите, които щяхме да им пращаме отдолу. Когато се убедиха, че хората ни са обучени до съвършенство, ние се приготвихме за спускане под водата. Свалихме кофата на багера върху понтона, облякохме водолазните костюми от непромокаема материя, нахлузихме на главите си големи медни шлемове със стъклени отвори за очите, въздушни вентили зад ушите и оловни вериги на шиите, които тежаха почти наполовина колкото шлемовете. После дойде ред на обувките от корабно платно с дебели подметки от ковано желязо. Въоръжен с говорителна тръба, дихателен маркуч и грижливо закрепено спасително въже, аз се дотътрих с помощта на асистента до малката широка стълба, която водеше от понтона във водата. Когато застанах на най-горното стъпало, при мен дойдоха хората от помпата, всичките ми верни туземни boys, и един по един, с най-сериозно изражение, ми стиснаха ръка, след което се върнаха по местата си, за да чакат сигнала. Не беше трудно да се прочетат мислите им. Казваха ми последно сбогом и вече не се надяваха да ме видят. След това аз се отделих от стълбата и потънах надолу като къс олово, оставяйки зад себе си низ от сребристи мехурчета. При първите десет стъпки лъчите на слънцето станаха от жълти зелени, после пурпурночервени и накрая се озовах в непрогледен мрак. Повишаващото се въздушно налягане причиняваше остри болки в ушите. Аз преглътнах, отворих въздушните вентили на шлема, от всяко ухо се чу нещо като «фът-фът» и болките престанаха. Докато стигна до дъното, трябваше на няколко пъти да повторя същото. Едно друго особено усещане ми направи впечатление при потапянето. Стори ми се, като че ли бързо губя теглото си, и когато стъпих на плоския край на каменен стълб, попаднал там от развалините на старата гробница горе, имах чувството, че изобщо нямам никакво тегло. Усещах се по-скоро като въздушен мехур, отколкото като човек, натоварен с всякакви тежести.

Но изпитах и едно особено чувство, когато си дадох сметка, че съм единственото живо същество, което някога е попадало тук с намерението да излезе отново живо от това място. В това време до мен слезе водолазът-грък и двамата си стиснахме ръце.

Със себе си бях взел подводен прожектор и подводен телефон. Но след първото спускане оставих горе и едното, и другото. Водолазният прожектор можеше да се използва само в бистра или едва замътена вода. Средата, в която трябваше да работим, не беше ни тиня, ни вода, а някаква смес от двете, разбъркана от черпака на багера — смес, подобна на гъста каша, през която не можеше да проникне никакъв лъч. Трябваше да работим в непрогледен мрак. Скоро обаче това престана да ни пречи, защото осезателните нерви на пръстите не само ни помагаша да разпознаваме всеки предмет при опипване, но дори да различаваме цветовете. От подводния телефон няхаме голяма полза и скоро го изоставихме. Връзката чрез говорителната тръба и спасителното въже беше по-лека и дори по-бърза, отколкото по телефона.

Забелязах и нещо друго, за което никога не бях чувал от други водолази. Николас и аз открихме, че на дълбочина от шестдесет до осемдесет стъпки, на каквато работехме, можем да седнем и — доближавайки носовите на шлемовете си един до друг — свободно и ясно да разговаряме помежду си. Гласовете ни звучаха глухо и безжизнено, сякаш идваха от много далеч, но аз можех да му давам нареждания и да чувам доста ясно отговорите му.

Докато свикна със странната загуба на тегло под водата, станах жертва на няколко комични произшествия. За да отида по дъното от едно място на друго, беше достатъчно да стана и да се отблъсна с крак от скалистата почва. Веднага излитах като ракета и се понасях тържествено сред тинестата каша, като често попадах на няколко стъпки оттагък целта си.

Кладенецът представляваше, грубо казано, овал и в най-широката част диаметърът му достигаше 187 стъпки.

Разстоянието между водната повърхност и равнището на джунглата се колебаеше между 67 и 80 стъпки. Да се определи нивото на водата беше лесно, но много по-трудно беше да се каже къде свършва водата и откъде започва тинята на дъното, тъй като тук нямаше определена граница. По моя преценка обаче общата дълбочина на тинята и водата възлизаше на около 65 стъпки. На дълбочина 30 стъпки тинестата утайка беше достатъчно гъста, за да задържа клони и доста дебели корени на дървета. В нея бяха заседнали като стафиди в пудинг и скални късове, твърде различни по форма и големина. Читателят може да си представи как в този мрак и сред облаците тиня около нас ние опипвахме всяка пукнатина и дупка на грапавото варовиково дъно, за да търсим неща, които багерът не бе успял да загребе. Освен това в този пъклен мрак над нас непрекъснато се срутваха с плясък камъни, които водата беше подмила от брега. Все пак не беше толкова лошо, колкото изглеждаше на пръв поглед. Вярно е, че големите камъни падаха, както и когато си пожелаеха, и ние не можахме да ги видим, нито пък някак да ги направляваме. Ала докато държахме говорителните тръби, дихателните апарати, спасителните въжета и самите себе си на разстояние от стените на кладенеца, нямаше особена опасност. Когато някой скален къс се срутваше, водното налягане, което го предхождаше, стигаше до нас много преди него. Дори да не се отдръпвахме сами, то ни изместваше встрани като огромна, мека възглавница, често пъти нагоре с краката, и ние се люлеехме и треперехме подобно на белтък в чаша вода, докато бурята утихваше и ние отново стъпвахме на краката си. Ако в такъв момент по невнимание се облегнехме с гръб към стената, ние моментално щяхме да бъдем разрязани на две половини като с огромни ножици и още две жертви щяха да бъдат принесени на бога на дъжда.

Сегашните обитатели на този край вярват, че в тъмните бездни на Свещения кладенец живеят огромни змии и чудовища. Дали това поверие води началото си от

смътен спомен за древното обожествяване на змиите или почива на нещо, което някои туземци действително са видели, си остава въпрос. Виждах да плуват във водата големи гущери и змии, но те бяха паднали там от някое дърво при преследване на плячката си и се мъчеха да излязат навън. Никъде в самото езерце ние не забелязахме следи от особено големи влечуги или чудовища.

Никакво тайнствено влечуго не ме сграбчи в пипалата си, но все пак преживях нещо, което си струва да се разкаже. Веднъж гъркът и аз усърдно ровехме с пръсти в една цепнатина на дъното, в която се намериха такива богати находки, че и двамата забравихме да вземем някои от обичайните предохранителни мерки. Изведнъж аз усетих нещо зад себе си — нещо огромно, което с особени плъзгави движения започна да ме притиска надолу. Нещо гладко и слизесто ме натикваше неудържимо в тинята. За миг кръвта ми се смръзна в жилите. Тогава усетих, че гъркът до мен започна да дърпа предмета, и аз му помогнах, докато и двамата се освободихме. Оказа се, че някакъв гниещ дънер се бе свлякъл от тинестия бряг и при потъването си се бе натъкнал на превития ми гръб.

Един ден седях на една голяма скала, разглеждайки някаква интересна находка — излята от метал камбана, — и съвсем бях забравил, че трябва да отворя въздушните вентили. Пъхнах находката в джоба си и се изправих, за да се придвижа на друго място, но в този миг се понесох нагоре като набъбнал въздушен мехур. Беше смешно наистина, но и твърде опасно, защото на такава дълбочина кръвта е пълна с мехурчета като шампанско. Ако водолазът не се издигне достатъчно бавно, за да може кръвта да се нагоди към новото налягане, това предизвиква болест, от която човек може да умре сред страшни болки. За щастие аз запазих достатъчно самообладание, за да отворя вентилите още преди да изплувам много нависоко и така избегнах най-лошото наказание. Но и днес още страдам заради тази си непредпазливост от повредени тъпанчета и силно намален слух.

Въпреки че отворих вентилите навреме и издигането ми значително се забави, все пак, още замаян от преживяното, аз ударих главата си силно о дъното на понтона. Едва тогава разбрах какво се беше случило и при мисълта за ужаса, който бяха изживели моите момчета горе, чувайки ме да се удрям в дъното на понтона, аз се разсмях, изпълзях изпод лодката и протегнах ръка към борда. Когато шлемът ми се показва над водата, усетих две ръце около шията си, видях уплашени очи да се взират през стъклените отвори на шлема. Свалиха ми водолазния костюм, аз се отпуснах на един стол и докато идвах бавно на себе си, пиейки с наслада чашка горещо кафе под топлите лъчи на слънцето, младият грък ми разказа цялата история.

“Хората пребледняха от ужас — каза той, — когато чуха удара в дъното, който извести за вашето неочаквано появяване. Когато им обясних какво се е случило, те тъжно поклатиха глави и един от тях, старият и верен Хуан Мис, каза: „Няма смисъл, Ел Амо, шефът е мъртъв. Змийският бог го е погълнал и отново го е изплюл. Вече никога няма да чуем неговия глас.“ Очите му се напълниха със сълзи. Но когато вашият шлем се появи на повърхността и той погледна през стъклото, старият Хуан вдигна ръце над главата си и каза, изпълнен с благодарност: „Слава богу, жив е още и се смее!““

Що се отнася до резултатите от работата на багера и от нашите спускания в голямата водна яма, то първото и най-важното е, че можахме да докажем истинността на преданията за Свещения кладенец във всичките им най-съществени подробности. Освен това намерихме голям брой издялани от нефрит или изковани от злато и мед фигурки, копал и други благовонни смоли, много останки от скелети, а също така няколко метални копия и много копия с красиво изработени острия от кремък, калцит и обсидиан, както и останки от стари тъкани. Всичко това имаше голяма археологическа стойност. Между находките се намериха предмети от почти чисто злато — лети, ковани, гравирани. Повечето от тъй наречените „златни“ предмети

бяха от по-долнокачествени сплави, съдържащи повече мед, отколкото злато. Тяхната стойност се състоеше преди всичко в символичните знаци, които бяха гравирани или инкрустирани върху тях. Повечето от извадените на повърхността находки бяха фрагменти — по всяка вероятност оброчни дарове, които жреците натрошавали през време на обряда, преди да ги хвърлят в кладенеца. Линията на счупването минаваше винаги така, че главите и лицата на изображенията върху нефрит или златните дискове не бяха засегнати.

Имахме основание да предполагахме, че след счупването им тези нефритови украшения, златни дискове и други орнаменти на метал или камък били считани за умъртвени. Известно е, че старите цивилизовани народи на Америка, както и техните още по-стари предшественици в Северна Азия — а и днес още монголците — вярвали, че нефритът и другите осветени предмети са живи. Затова и тези украшения били разчупвани, т.е. „умъртвявани“, за да могат духовете им да служат на пратеника като украшение, та когато най-после неговият дух се представи пред най-висшето божество на небето Хунал-Ху, да бъде украсен, както подобава."

Когато първите съобщения на Томпсън за находките му в Свещения кладенец станали достояние на обществеността, те привлекли вниманието на света. Твърде необикновени били обстоятелствата около тези находки — но и твърде богати били съкровищата, извлечени от тинята на кладенеца. При това ставало дума не толкова за тяхната материална стойност.

„Златната стойност на предметите — пише Томпсън, — които с толкова големи усилия и толкова много разходи успяхме да извлечем от Свещения кладенец, е твърде незначителна. Но стойността на всички неща е относителна. Историкът прониква в миналото в името на същата цел, заради която инженерът прониква в земните недра — в

името на едно по-добро бъдеще. Можем да допуснем, че на повърхността на някои от тези предмети са запечатани като символи и мисли представи, които ни отвеждат през вековете към първото отечество на този народ, към земята отвъд моретата. За да се докаже това, струва си човек да работи цял живот.“

Все пак съкровището от Чичен-Ица представлявало златна находка, която през нашето столетие бе надмината по стойност само от съкровището на Тутанкамон. Но златото на фараона било струпано около една мумия, положена в гробницата сред благоговейна тишина. А златото в жертвения кладенец лежало при костите на млади девойки — жертви на жестоко божество и на жестоки жреци, — които с пронизителен вик се хвърляли в обятията на смъртта. Дали някоя от тях не е повлякла със себе си и един от жреците? Между многобройните черепи на девойки бил намерен един-единствен мъжки череп със силно вдлъбнати очни кухини — череп на възрастен мъж. Може би на жрец?

* * *

Когато Томпсън починал в 1935 г., той нямал причина да съжaliaва, че е пропилял живота си, въпреки че — както сам пише — „субстанцията“ на този живот била погълната от изследванията върху майте. През двадесет и четирите години, докато бил консул в Юкатан, и през петдесетгодишната си дейност като археолог той твърде рядко стъпвал в канцелария. Бродел из джунглите и живеел заедно с индианците, и то в буквалния смисъл на думата, защото ял тяхната храна, спал в техните колиби и говорел на техните езици. Поради отравяне на кръвта осакатял с единия си крак, а за потапянето си в Свещения кладенец заплатил с хроническа повреда на слуха. Но не съжaliaвал за нищо. В своите трудове той често изпадал в прекален ентузиазъм; в първите си съобщения често се впускал в пресилени заключения. Когато в една пирамида открил няколко разположени един над друг гробове, а след това под основата на пирамидата разкрил и главния гроб, той решил, че е намерил вечното жилище на митичния

Кукулкан — първия законодател и учител на майте. А когато намерил скъпоценни украшения от нефрит (който се добива не в Юкатан, а твърде далеч от него), опитният изследван отново се върнал към теорията за Атлантида, която защитава на младини.

Но нима този ентусиазъм е излишен? Нима въодушевлението не е единственото средство да се усмири червеят на съмнението?... Много разкопки са правени оттогава в Юкатан, Чиापас и Гуатемала. Накрая в служба на изследователите се поставил и самолетът. Полковник Чарлз Линдберг, първият човек, прелетял океана, можал и пръв да види от птичи поглед земята, която вече имала дълголетна история, когато Кортес откривал „Новия свят“. През 1930 г. П. К. Мадейро-младши и Дж. А. Мейсън прелетели над безбрежните джунгли на Централна Америка. От въздуха те фотографирали и картографирали стари острови на майте, за които дотогава не се знаело нищо.

В най-ново време, през 1947 г., една експедиция се отправи за Бонампак в Чипас. И, както изглежда, тя прибави към богатите находки от миналото едно не по-малко значително ново откритие.

Експедицията бе финансирана от Юнайтед Фрут Къмпани под научния патронаж на Карнегиевия институт във Вашингтон. (Този институт заедно със „Смитсъновия институт“ във Вашингтон има несъмнено най-голямата заслуга за изследването на цивилизацията на майте. Смитсъновият институт финансира дейността си с лихвите от дарението, направено преди стотина години от англичанина Дж. Смитсън на САЩ за научноизследователски цели.) Изследователският колектив се ръководеше от Джайлз Гревил Хили. За кратко време тази експедиция откри единадесет богати храма на Старото царство, датиращи от епохата непосредствено преди преселването. Тя намери и три прекрасни стели, едната от които е втора по големина от всички открити досега. Тя е висока около шест метра и е покрита със скулптурни изображения. Ала истинското чудо този път бяха стенописите, които откри Хили, и то пак в джунглите. С технически средства бяха възстановени искрящите някога багри — червена, жълта, охра, зелена и синя, — а също и изображенията на воини, царе и жреци в дълги, тържествени одежди. Дотогава подобни изображения бяха открити само в „Храма на воините“ в Чичен-Ица.

Все пак най-много разкопки са правени в Чичен-Ица, столицата на майте. Днес пред погледа на посетителя се открива картина, съвсем

различна от гледката, която през онази паметна лунна нощ видял Томпсън. Развалините са разчистени от джунглата, запазените паметници се издигат на открита площ, а туристите пристигат с автобуси по пътищата, които някога човек е можел да си проправи само с мачете. Там те ще видят „Храма на воините“ с неговите колони, от които започват стълбите, водещи към върха на пирамидата. Ще видят така наречената Обсерватория — кръгла сграда, чиито прозорци са разместени така, че насочват погледа към определени звезди. Ще се разходят по големите игрища (най-голямото е дълго 160 метра и широко 40 метра), на които „златната младеж“ на майите някога се е забавлявала с игра на топка, подобна на днешния баскетбол. И накрая ще застанат пред най-голямата пирамида, наречена „Кастильо“. През девет високи площадки се издигат стълбите, докато стигнат до храма на Кукулкан — „Пернатата змия“.

Шемет обзема посетителя, когато погледът му се залута сред това множество от зловещи лица, страшни змийски глави, разкривени образи на божества и крачещи ягуари, когато се опита да проникне в тайната на орнаментите и йероглифите и тогава научи, че тук няма число, няма образ, няма скулптура, които да не са свързани с някаква астрономическа величина. И двете кръстчета над веждите на змийската глава, и нокътят на ягуар в ухото на бога Кукулкан, и формата на портала, и броят на „капките роса“, и формата на постоянно повтарящите се мотиви по стълбищата — всичко изразява числа и дати. Но никъде другаде по света числата и датите не са свързани с такива зловещи изображения. (Преди десетина години английският романист Грейъм Грийн, враг на всякакви старини, писа при едно свое пътуване из Мексико и Юкатан: „Тук ереста не е била заблуда на човешкия дух — като например манихейството, а аритметична, грешка!... Човек очаква, че върху настилката на големия двор (това той пише за Теотихуакан, но после и за всички пирамиди) ще намери написано някакво *Quod erat demonstrandum*^[2]: съберете вярно броя на пирамидите, умножете броя на терасите по броя на стъпалата и го разделете на цялата площ, за да получите резултат, безчовечен като алгебрична задача!“). Открил, че вкаменената математика може да бъде дяволско дело, посетителят се оглежда, за да потърси следа от живот, да види поне някакво растение. И какво се оказва! В този разточително богат свят от изображения и орнаменти на майите — народ, който се

хранел с царевица и живеел сред пищна растителност, — в целия този образен свят съвсем нарядко се среща растение, само тук-там някое от безчислените цветя и нито един от осемстотинте вида кактуси! Напоследък се твърди, че в някакъв петлистен орнамент бил разпознат цветът на растението „*Vombax aquaticum*“ — дърво, растящо наполовина във вода. Дори да е така, това не променя съществено факта, че иначе в орнаментиката на майте почти не се срещат растителни мотиви. Та дори колоните, чийто първообраз в цял свят е било извисяващото се нагоре дърво, при майте имат формата на изправени змийски тела — отвратителни чудовища с изплезени езици (вж. ил. 110).

110. Змийските колони пред „Храма на воините“ в Чичен-Ица

Пред „Храма на воините“ има две такива змийски колони. Главата с роговидните израстъци е притисната към земята, устата е широко зинала, тялото се изпъва назад и после отвесно нагоре, а опашката някога е подпирала покрива на храма. Като наблюдавали тези змии и този „Храм на воините“, а и почти всички останали сгради на майите в Чичен-Ица, изследователите започнали все повече да се убеждават, че това изкуство се различавало много по-рязко от архитектурата в Копан,

Паленке, Пиедрас-Неграс и Уахактун, отколкото изкуството на кое да е Ново царство от изкуството на съответното му Старо царство. Изследователите се заловили със стилознание. Проучвали и съпоставяли — тук линия, там орнамент, тук маска на божество, там календарен знак. И накрая заявили: всичко това е дело на чужди ръце, на чужди мисли, на чужди знания!

Но откъде били дошли тези чужди мисли? Кой ги донесъл там? Изследователите обърнали поглед към Мексико, но не към царството на ацтеките (което е много по-късно от това на майите), а към ония сгради, които вече имали вековна история зад себе си, когато ацтеките нахлули в Мексико.

Имало ли някакъв исторически източник, някой водач като Диего де Ланда, който можел да обясни изумителното обстоятелство, че могъщата култура на майите попаднала под чуждо влияние? Нямало ли някой, който поне да загатне за съществуването на този загадъчен народ от изкусни „строители“?

Човекът, който действително оставил подобни сведения, бил отдавна известен, но никой не гледал сериозно на него. Той бил ацтекски вожд и се наричал принц Икстлилксохитл — един наистина удивителен човек.

---

[1] Кмет. — Б.пр. ↑

[2] (лат.) Това, което трябваше да се докаже. — Б.пр. ↑

33.

СТЪЛБИ ПОД ГОРИ И ЛАВА

Преди сто години Уилям Прескът писал за принц Икстлилкохитл:

„Той е пряк потомък на тескуканския царски род, който достигнал върха на своето могъщество през века на испанското нашествие. Богато надарен и трудолюбив, той не пропускал случай да обогатява знанията си. В желанието си да възкреси угасналата слава на една стара, но вече западнала династия, той наистина е наситил своя разказ с яркия колорит на собствената си личност, но въпреки това е получил всеобщо признание за своята прямота и правдивост, и испанските летописци, които имали достъп до ръкописите му, се вслушвали с доверие в него.“

Съвсем другояче се отнесли към този принц учените след Прескът. „Векът, който критикувал източниците“, го считал за романтичен разказвач на приказки, за индиански бард, гледал на него с доброжелателно снизхождение, когато разказвал за величието на своя народ, но не му вярвал нито дума. И наистина това, което той разказвал, звучало твърде странно, а понякога и съвсем невероятно. Едва много по-късно Едуард Зелер и Валтер Леман, двамата безспорно най-значителни немски изследвачи на мексиканската история, започнали да се убеждават, че в неговите разкази има някаква „историческа ядка“.

Проследявайки историята на археологията, ние доста често се натъквахме на кратки периоди, когато една или друга историческа концепция, току-що съградена с огромен труд и усилия, е бивала заплашена да рухне поради натрупването на нови факти. И неведнъж имахме възможност да видим как някои учени боязливо се опитвали да предотвратят това рухване (а същевременно и създаването на нова концепция), като просто отминавали новите факти или предпазливо

обикаляли около тях като котка около гореща каша. Това е проява на инстинкта за самозащита в науката. И в археологията кашата трябва да изстине, преди да може да се яде. Изследователите обикаляли около древномексиканските сгради и развалини, сякаш лавата, заляла наполовина тези руини, била все още огнена река. Защото тези сгради, под чиято сянка някога живеели ацтеките, никак не могли да се вместят в представите, които находките и изследванията в царството на майите обогатили с контури и багри, с фон и перспектива. И ако някой въобще забелязвал тези сгради (а тях никой не търсел), предпочитал да ги заобикаля. При това бележките на Прескът например (писани преди сто години!) относно развалините на Теотихуакан, покрай които минал и Кортес при бягството си през „печалната нощ“, едва ли могли при нормални условия да останат незабелязани. Въпреки това почти на всички учени до края на миналия век се удало да ги отминат, без да ги забележат. Предпазливи намеци и твърде много въпросителни — с това се изчерпвали коментарите относно тия прастари развалини. После изведнъж откритията се заредиха едно след друго. През последните три десетилетия бе наваксано всичко онова, което можело да бъде извършено твърде отдавна. Най-поразителното в случая е, че за тези пирамиди не било нужно да се организират експедиции; за да се стигне до тях, не било нужно да се води борба с треската, с опасни зверове и непроходими джунгли, да се проправя път с мачете. До тях можело да се отиде — звучи невероятно, но е истина — просто с влак или пък пеша някой неделен следобед, след лека и приятна разходка. Много от тези най-големи и най-прекрасни паметници на централно американската култура лежали само на един час път с железница от столицата Мексико, а някои от тях и край самия град.

* * *

Икстлилкохитл бил покръстен принц и приятел на испанците. Той бил високообразован и посветен в тайните науки и знания на жреците. След като минало времето на войните, той се заел да напише историята на своя народ. При това черпел направо от още живите предания. Неговата история (на която никой не искал да вярва) започва от най-тъмна древност, започва с основаването на града Тула (или

Толан в днешния мексикански щат Идалго) от народа на *толтеките*. За тях той разказва забележителни неща. Те имали писменост, познавали числата и календара, строили храмове и дворци. В Тула те били не само владетели, но и мъдреци, и законите, които създавали, били справедливи за всички. Религията им се отличавала с търпимост и не познавала ония жестокости, които се появили по-късно. Пет столетия просъществувало тяхното царство; след това настъпил глад, граждански войни, династически борби. Един друг народ — чичимеките — завладял страната. Оцелелите толтеки се изселили отначало в Табаско, а по-късно в Юкатан.

Кога е станало всичко това? По този въпрос разполагаме с някои дати (виж хронологическата таблица в края на книгата), но няма да ги привеждаме тук, защото не са точни. Въобще ще направим най-добре при описанието на находките от предацтекско време (и от времето преди маите) да не вярваме вече на никакви дати. Предлагани са толкова много датировки, колкото са и изследователите на древноамериканската история — а днес техният брой е значителен.

Интересно е, че първият учен, един французин, който с една своя находка потвърдил сведенията на Икстлилкохитл, все пак не помогнал на индианския историк да спечели доверие. Никой археолог не вярвал в съществуването на града Тула, за който съобщавал принцът. Сравнявали този град, за който той разказвал толкова конкретни неща, с митичния град Тула. Дори твърде реалното съществуване на едно градче Туле на север от столицата Мексико не подсказвало нищо на изследователите, защото никъде около него не се виждала развалина, която да потвърди фантастичните сведения на височайшия историк. Археологията не си направила изводи дори тогава, когато през осемдесетте години на миналия век французинът Дезире Шарне „поразровил“ (по-скоро като иманяр, отколкото като изследовател) някаква пирамида край същия този градец Тула де Алиенде.

Едва през последната война, когато почти цял свят се бе запретнал да разсипе всички съществуващи култури, мексиканските изследователи започнаха да разкопават своите древни цивилизации.

И какво се оказа!

В 1940 г. археолозите от цял свят бяха принудени да свалят шапка пред индианския принц! Не беше ли станало някога същото с Омир (след разкопките на Шлиман) и с Библията (след откритията на

Лейърд)? Невярващите учени откриха древната Тула — първия град на толтеките! Откриха Слънчевата и Лунната пирамиди! Под еднометров пласт от пръст и камъни те откриха не само запазени релефи, но и прекрасно изваяни скулптури.

Егон Ервин Киш, най-добрият репортер в света, прекарал няколко години в Мексико като немски емигрант, бе първият, който „интервюира“ Лунната пирамида.

„Докато пирамидата и интервюиращият беседват помежду си — пише той, изпаднал в захлас пред един възкръснал свят, — от терасата любопитно надниква изразително индианско лице. Не е ли това Икстлилксохитл, възкръснал от земята заедно с пирамидата, за да си възвърне след четиристотингодишно изгнание и отлъчване своята научна чест?“.

* * *

Както вече казахме, откриването на тази „култура под културите“ — културата на легендарните толтеки, скрита под културата на старите ацтеки — стана като че ли изведнъж. Но така ли е наистина? Всъщност жителите на столицата Мексико живеели от няколко столетия насам сред тези пирамиди и *край* тях, без дори да знаят това. Минавали покрай тях, когато излизали на работа в полето, сядали в подножието им, за да си отдъхнат и пийнат глътка „пулке“ — лютата ракия от сок на „агаве“^[1], която познавали още толтеките. Дори да тръгнали със затворени очи — пак щели да забият нос в някоя пирамида.

Сега вече откритията се заредиха едно след друго — разбира се, според мащабите на археологията. В продължение на три десетилетия бяха извършени разкопки, които предизвикаха огромен интерес. През 1925 г. изследователите разкопаха в северозападните покрайнини на столицата така наречената „Змийска пирамида“ и откриха, че това не е една, а осем пирамиди — истинска каменна луковица от наслоени една върху друга люспи. По календарни данни бе установено, че вероятно на всеки петдесет и две години се е надстроявала нова „черупка“, така че

само над тази сграда било работено повече от четиристотин години (достоеен паралел намираме само при строежа на някои европейски църкви и катедрали!) Археолозите копаха в самия център на град Мексико, за да търсят останките на голямата „теокалия“ (която Кортес така старателно унищожил) — и намериха нейните основи! След това те напуснаха града, за да се върнат отново към днешния Сан Хуан Теотихуакан, отдалечен на петдесет километра от столицата, към огромното поле с пирамиди — най-величествените паметници на древната култура на толтеките, към „града, където се отправят молитви към бога“ (това е значението на името — ще отбележим като курioз, че мексиканското „тео“ означава „бог“ както в старогръцкия език, но веднага ще добавим, че от такива случайни звукови съвпадения не бива да се правят никакви заключения). Тези развалини заемат площ от седемнадесет квадратни километра — и само много малка част от тях е разкрита досега. Защото, както по всичко личи, населението затрупало преди бягството си целия град с няколко метров пласт от пръст — труд, заслужаващ не по-малко удивление, отколкото самите сгради, като имаме предвид, че най-големите пирамиди (стъпаловидни пирамиди с характерните стълби) достигат шестдесет метра височина!

Накрая изследователите се отправиха и към провинциите. Едуард Зелер пръв описа крепостната пирамида в Сочикалко, разположена на осемдесет километра южно от столицата. Започнаха и разкопките в Чолула! Там, където Кортес извършил едно от най-позорните си вероломства, сега се заеха да копаят археолози и те разкриха във вътрешността на тази най-голяма пирамида (тя заемала някога по-голяма площ от Хеопсовата пирамида) лабиринт от коридори, дълги цели километри! Археолозите се придвижиха и още по на юг. По поръчение на правителството мексиканецът Алфонсо Касо започна през 1931 г. разкопки на Монте Албан при Уахака и ето че това, на което вероятно всички тези археолози са се надявали, но може би никой не е изказал гласно, стана именно тук — беше намерено съкровище!

Съкровището на Монте Албан!

Нека дадем думата на един по-добър разказвач. Неуморимият репортьор Егон Ервин Киш „интервюира“ и този връх.

„Има ли някъде място на земята — пита той, — което да е забулено в такъв непрогледен мрак, че да оставя без

отговор всички наши въпроси? Какво надделява у нас — възхищението или объркването?“ И той почва да търси причините: „Може би това се дължи на този огромен пространствен комплекс, чиито очертания ни откриват поглед към безкрая? Или на пирамидите, които приличат на разкошни стълби, водещи към небесните селения? Или на храмовия двор, който нашето въображение населява с хиляди индианци, отдадени на горещи молитви? Или пък на обсерваторията, чиято взидана в стената наблюдателница образува с меридианния кръг азимутен ъгъл? Или пък на изгледа към стадиона, какъвто Европа не е строила от времето на античния Рим до двадесетия век, със сто и двадесет реда каменни седалки, издигащи се стръмно нагоре?

Или може би това се дължи на начина така да се подрежат стотици гробници, че полето да не се превърне в огромно гробище и никой гроб да не пречи на друг? Или на пъстрите мозайки, на фреските с техните фигури, сцени, символи и йероглифи? Или пък на глинените съдове, на жертвените блюда с изящен овал, на четирикраките урни с геометрично чисти линии, във всяко от чиито крачета е скрито звънче, готово да нададе тревога, ако някой осквернител се опита да задигне свещения съд?

Или пък това са накитите! Нима на Нюйоркското световно изложение изделията на старото и съвременното златарско изкуство не бяха засенчени от накитите на Монте Албан?

Малка част от това съкровище блести в една витрина на Националния музей в Мексико!

Кой би очаквал от някакви «диваци», че ще могат да шлифват кварцови камъни с такава прецизна техника и да изработват двадесетредни огърлици от 854 цизелирани, математически еднакви звена от злато и скъпоценни камъни? На една брошка е изобразен рицар на смъртта — по-апокалиптичен образ не би могъл да сътвори и самият Лукас Кранах! Жартиери, подобни на английския орден на жартиерата. Обици, сякаш изтъкани от сълзи и тръни. Сред

накитите за глава — една тиара, достойна за папата на всички папи. Филигранни пръстени за украса на ноктите, гривни и браслети с изпъкнали орнаменти, закопчалки и аграфи от нефрит, тюркоаз, кехлибар, обсидиан, ягуарови зъби, кости и миди. Златна маска, върху чиито страни и нос е скулптиран трофей от човешка кожа. Кесия за тютюн от позлатени тиквени листа. Ветрило от пера на птицата кецал — коя византийска императрица, коя индуска махарани, коя американска мултимилионерка е имала някога през живота си такива великолепни накити, каквито мнозина от тези индианци носели дори в гроба си?“

„Въпроси, само въпроси на Монте Албан“ — така озаглавява Киш тази глава от своя мексикански репортаж. И само на Монте Албан ли?

Искаме ли да бъдем искрени, трябва да признаем, че засега ние знаем за този народ-строител от предацтекско време по-малко от нищо. По-малко от нищо — това значи и много неверни неща. Мексико и Юкатан са земи на джунглата — и в истинска джунгла попада тук всеки археолог, щом започне да търси тълкования и обяснения. Какво всъщност се знае със сигурност?

Със сигурност знаем само това: културите на тези три народа били тясно свързани помежду си. И трите народа издигали пирамиди, чиито стълби водели към боговете, към слънцето или луната. Както знаем днес, всички тези пирамиди били строени с оглед на някакви астрономически изисквания и се подчинявали на повелите на календара. Американецът Рикетсън-младши бил първият, който през 1928 г. доказал, че същото се отнася и за една пирамида на майте в Уахактун. Днес разполагаме с такива доказателства и за по-късно време — от Чичен-Ица, а също така и за най-древната епоха — от Монте Албан. Всички тези народи живеели под дамоклевия меч на своите големи календарни цикли; те вярвали например, че след всеки петдесет и две години настъпва краят на света. (На такива вярвания се крепяла голямата власт на жреците, защото само те могли да предотвратят надвисналата гибел. Средствата, с които жреците си служели, ставали с течение на времето все по-сурови, т.е. все по-жестоки, докато накрая се изродили в чудовищните човешки жертвоприношения и в обредите в чест на бога на земята и пролетта Сипе Тотек, при които жреците

одирали живи хора и навличали кървавата кожа на все още гърчещата се жертва върху себе си.)

Тясната връзка между народите виждаме нагледно в техните божества, които се отнасят едни към други, както боговете на гърци и римляни. Един от главните богове, великият и мъдър Кецалкуатл, бил почитан в Гватемала под името Кукумац, а в Юкатан — като Кукулкан. Неговото изображение — „пернатата змия“ — може да се види върху най-ранните и най-късните сгради. Дори по бит всички народи на Централна Америка си приличали и въпреки че говорили различни езици, спадали само към две големи групи — тук, разбира се, имаме пред вид културните народи.

Рис. 43. Ацтекският бог Cipe Totек, „нашият одран господар“, в чест на когото пленниците били одирани живи. Главата е изработена от зелен камък.

След установяването на това вътрешно средство (което потвърждават събраните напоследък неизчерпаеми материали), възниква въпросът, какви са били взаимоотношенията между тези народи, в каква последователност са си въздействали те един на друг и са се смесвали помежду си, с една дума, въпросът за тяхната история. А тук — що се отнася до най-древната им история — ние все още се лутаме в пълен мрак. Въпреки забележителните успехи на изследователите, които по всяка вероятност са установили с най-голяма точност корелацията между календара на маите и нашата хронология, все още ни липсва, както и преди, изходната точка — началната дата. Девствените лесове, които разчистваме от пирамидите и дворците на древна Америка, наистина разкриват пред очите ни сгради, но не и миналото, дати, но не и самата история. Ние можем да градим теории, но да се опираме на твърде малко факти!

Казахме, че ще се пазим да привеждаме цифри и дати. Това наше решение ще нарушим само веднъж, за да дадем по-ясна представа с какви периоди от време трябва да боравят археолозите.

Така например някои изследвачи, изхождайки от различни указания, смятат, че големите мексикански пирамиди са били построени от толтеките през четвъртия век от нашата ера.

Ние вече изброихме някои от тези пирамиди между Тула и Моите Албан. За една от тях още не сме говорили. Тя се издига на един седемметров хълм Е южните покрайнини на град Мексико и се нарича Куикуилко. Издига се сред една странна, мрачна местност, която изглежда като замръзнала. Някога вулканите Ахуско и Кситли (или само Кситли) изригнали и изсипали потоци огнена лава върху тази сграда, а божеството, което живеело на нея, се притекло на помощ само наполовина — защото пирамидата била залята само наполовина от кипящата земна маса. Тук археолозите повикаха на помощ свои колеги от друг факултет: геолозите. „Колко стара е тази лава?“ — запитаха те. И геолозите, без да подозират, че с отговора си разтърсват из основи една историческа концепция за света спокойно отговориха „Осем хиляди години!“

Днес знаем, че този отговор не е бил верен, защото методите, с помощта на които геолозите датират, се оказват незадоволителни, когато се прилагат към сравнително „кратки“ периоди от време (геолозите боравят с периоди от стотици хиляди и милиони години).

Днес ние приемаме с най-голяма сигурност, че древните американски народи, потомци на монголски племена, са дошли в Америка през Сибир или Аляска по някакъв провлак или с лодки преди двадесет или тридесет хиляди години. Откъде са се появили сред тази хипотетична група от преселници създателите на теотихуаканските култури и толтеките, защо именно тези племенни групи между Аляска и Панама са съумели да положат основите на цивилизация — това вече не знаем.

Нещо повече, не знаем дори точно дали тази култура е предимно дело на някакъв народ „толтеки“. Каква роля са играли тогава, да кажем, запотеките и олмеките, чиито следи намираме навсякъде из Мексико? И ако днес ние изобщо посочваме толтеките като предшественици на културата на майи и ацтеки (в последно време науката прави разлика между толтекска и теотихуаканска култура), трябва да сме наясно, че засега сме намерили само едно събирателно понятие за творците на средноамериканските култури. Възможно е думата „толтеки“ да означава всъщност само „майстор-строител“!

За да приведем в известен ред взаимните влияния, които са си оказвали тези три големи царства, ще си позволим да цитираме едно сравнение между Стария свят и Мексико, което немският изследовател Теодор-Вилхелм Данцел прави в един свой труд:

„За да се охарактеризират особеностите на цивилизацията на ацтеки и майи, понякога се правят аналогии със Стария свят, като ацтеките се сравняват с римляните, а майите — с гърците. Това сравнение е общо взето сполучливо. Майите наистина били народ, разпокъсан на отделни общности, които враждували помежду си и само временно се сплотявали, когато трябвало да се противопоставят на някакъв общ враг. Ако и майите да не са играли особено значителна политическа роля, то в областта на скулптурата, архитектурата, астрономията и аритметиката те са създали забележителни творения.

За разлика от тях ацтеките били войнствен народ. Те изградили своето царство върху развалините на друга държава (на толтеките), която не могла да устои на техния натиск. Ако искаме да развием по-нататък този паралел, ние можем да сравним толтеките с етруските.“

На читателя, който е следил по-внимателно нашия разказ, ще хрумне вероятно и едно друго сравнение. По своята историческа функция толтеките (а може би и други, още по-стари народи) приличат на изобретателните шумери. Маите тогава ще бъдат вавилонците, които се възползват от по-високите постижения на своите предшественици, за да съградят собствена цивилизация. Ацтеките са войнствените асирийци, които все още черпят от духовните блага на една превъзхождаща ги култура, но за да я превърнат в чисто материална мощ. Продължим ли сравнението по-нататък, можем да кажем, че столицата Мексико била също така обезглавена в разцвета на своята слава от испанците, както на времето столицата на асирийците, цветущата Ниневия, била унищожена от мидийците!

Но и в двата паралела има едно несъответствие. Това е почти необяснимият факт, че след като държавата на толтеките била вече отдавна изчезнала, те изведнъж вдигнали отново глава, нахлули в Новото царство на маите и оставили своя отпечатък върху града Чичен-Ица. Подобен случай няма в историята на Стария свят! Но дали е било точно така? Възможно е да е било и съвсем другояче. Съществува една легенда, в която наистина всичко е представено съвсем другояче и която в своята митична картина на историческото развитие предвижда дори идването на испанците. Според тази легенда Кецалкуатл (когото досега споменавахме само като божество) дошъл от някаква „земя на изгряващото слънце“. Той имал брада и носел дълга, бяла дреха. Учел народа на всички науки, на добри нрави и мъдри закони, и основал царство, в което царевичните мамули достигали човешки бой, а памукът растял вече оцветен. По някаква причина обаче той трябвало да напусне царството. Взел със себе си своите закони, книги и песни и тръгнал обратно по пътя, по който бил дошъл. Спрял се в Чолула и още веднъж възвестил своята мъдрост. След това отишъл на брега на морето, горчиво заплакал и се самоизгорил. От неговото сърце се родила зорницата! Други казват, че той се качил на кораб и отплувал за

страната, от която бил дошъл. Всички легенди си схождат обаче в това, че Кецалкуатл обещал да се завърне.

В тази книга ние толкова пъти видяхме как ядката на една или друга легенда се оказва историческа истина, че ще се позамислим, преди да отхвърлим като поетическа измислица нещо, което изглежда така на пръв поглед. Не е ли възможно бялата дреха да означава бяла кожа, като имаме пред вид, че Кецалкуатл носел и брада — нещо съвсем необичайно за народи, които били почти без изключение голобради?

Не можем ли да отидем още по-далеч (като тук привеждаме само съвсем сериозни мнения на други автори) и да видим в негово лице мисионер на някоя далечна, чужда страна? Не смятат ли например някои, че той е бил един от първите католически мисионери от 6 в. и не говорят ли други за самия апостол Тома? Или пък тази легенда подхранва старата теория, в която някога вярвал и младият Томпсън — че създателите на най-ранната култура и царство на майите произхождат от Атлантида?

Не знаем.

Знаем само едно: испанците, които нахлули в Мексико и които благодарение на спомена за последното обещание на белия мъж с брада били смятани за „белите богове на Изтока“ — тези испанци (да оставим настрана всякаква национална гордост и да обобщим направо: „европейци“) решително не били потомци на онзи Кецалкуатл, който проповядвал добри нрави и справедливост.

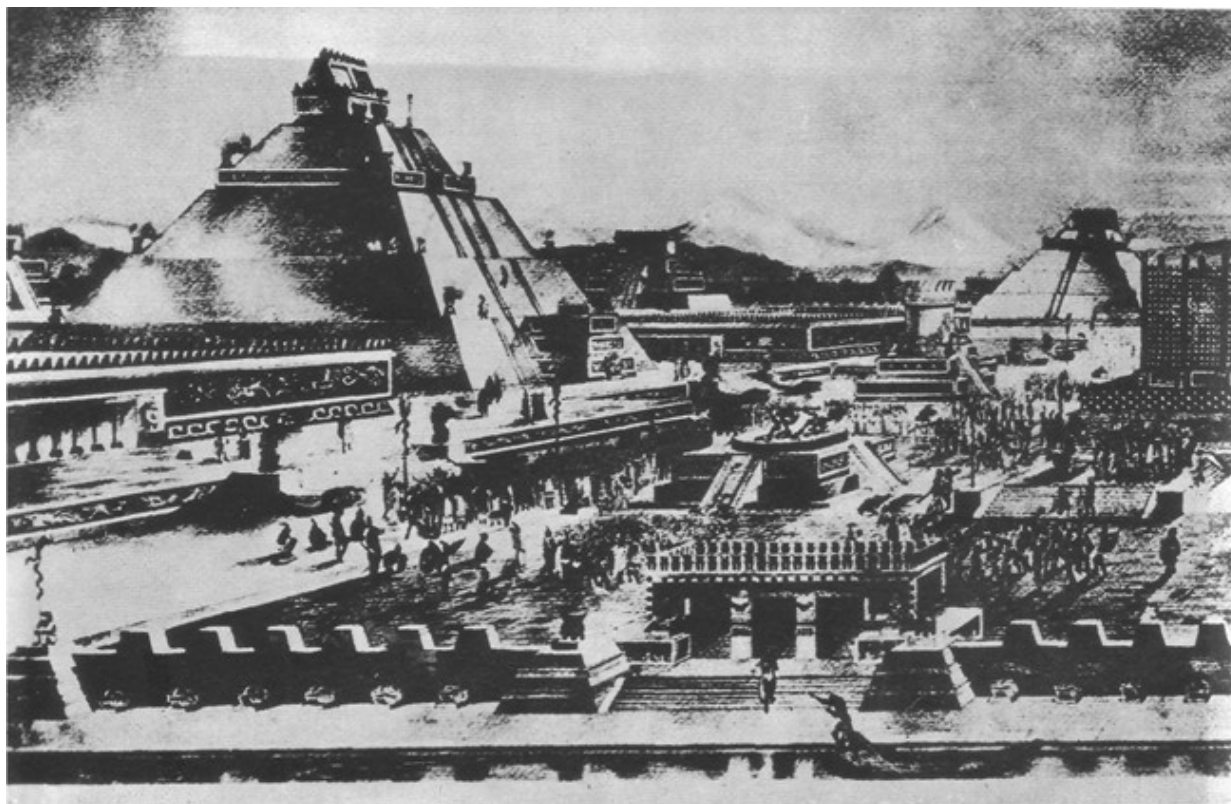
Рис. 44. Кецалкуатл, един от най-големите богове на майите и ацтеките. В Гуатемала го наричали Кукумац, а в Юкатан — Кукулкан. Всички тези наименования означават „перната змия“. Рисунка по

*релеф, намерен в Чичен-Ица, който издава влиянието на толтеките
върху изкуството на Новото царство на майте.*

---

[1] Вид кактус. — Б.пр. [↑](#)

КНИГА ЗА СТЬЛБИТЕ
ИЛЮСТРАЦИИ КЪМ ЧЕТВЪРТА ЧАСТ

87. Реконструкция на град Теночтитлан (Мексико) по време на испанското нашествие. Рисунка на Игнасио Маркина

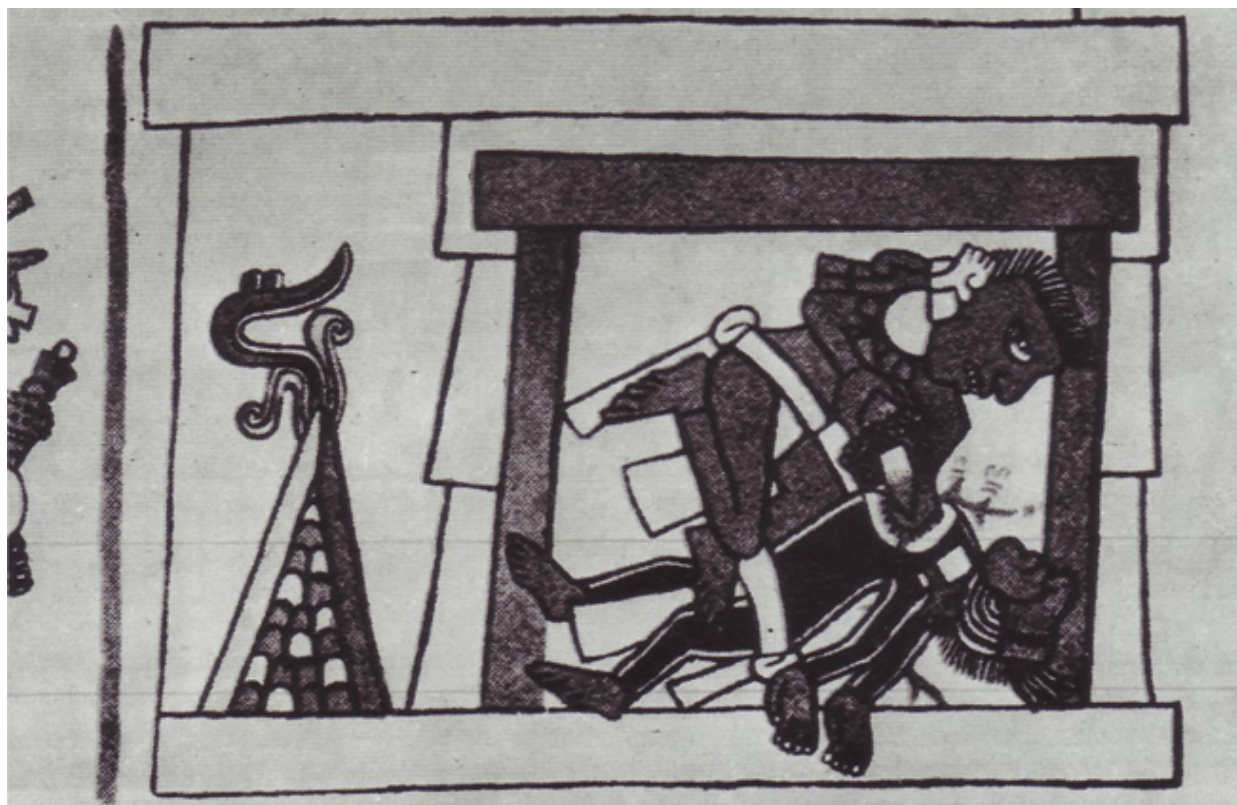

88. Първата среща на Кортес с ацтекския император Монтесума

89. Ацтекски щит с мозайка от пера

90. Човешко жертвоприношение в ацтекски храм

91. Човешки жертвоприношения у ацтеките

92. Човешки череп с мозайка от тюркоаз и обсидиан. Ацтекска работа от периода между 1324 — 1521 г.

93. Релефен фриз на предацтекска пирамида в Сочикалко с изображение на „пернатата змия“, олицетворение на бога Кецалкуатл. Рисунка от Лусиано Кастанеда

94. Фотоснимка на част от същия релефен фриз в Сочикалко

95. Златен нагръдник с маска на мистекския бог на смъртта

96. Запотекска погребална урна

97. Класическа скулптура на глава от храм „22“ в Копан

98. Съд и наказание на военнопленници у майите. Стенопис от „Храма на стенописите“ в Бонампак

99. Глава на скулптурна фигура „факлоносец“ от Копан

100. Висши сановници на майите. Стенопис от „Храма на стенописите“ в Бонампак

101. Реконструкция на храмовете в град Копан

102. Олтар „Q“ в Копан с релефно изображение на астрономи-маи

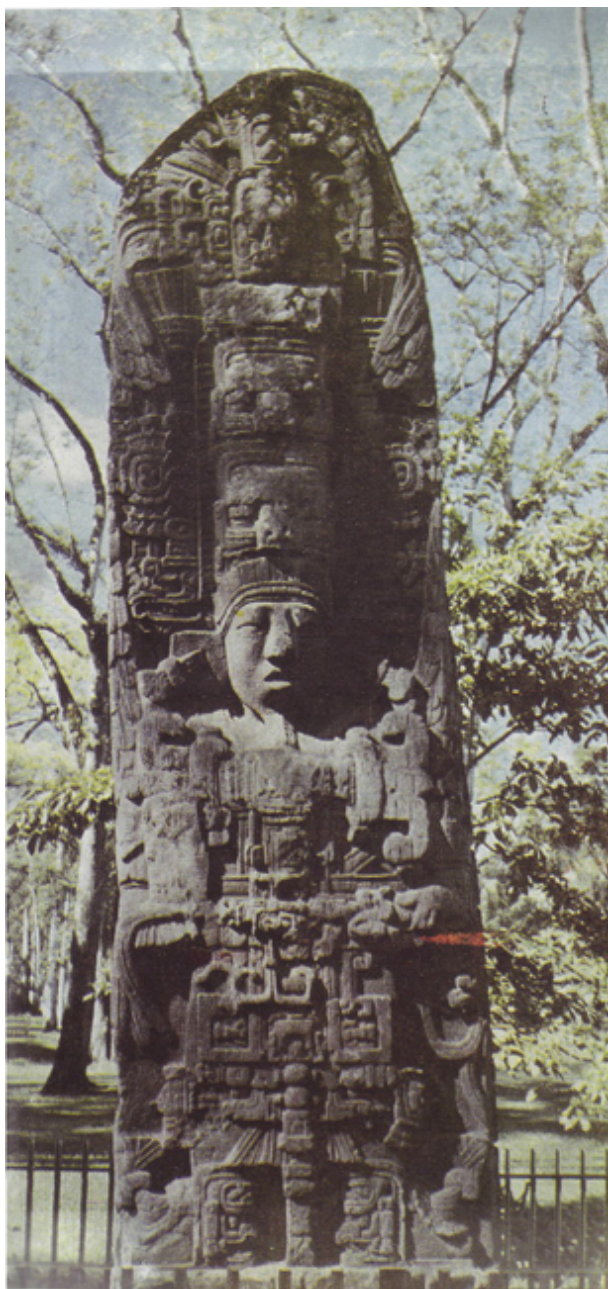

103. Стела на старите май, намерена от Стивънс в Копан и
нарисувана от Кедърууд

104. Съвременна снимка на същата стела

105. Стела „Д“ в Киригуа

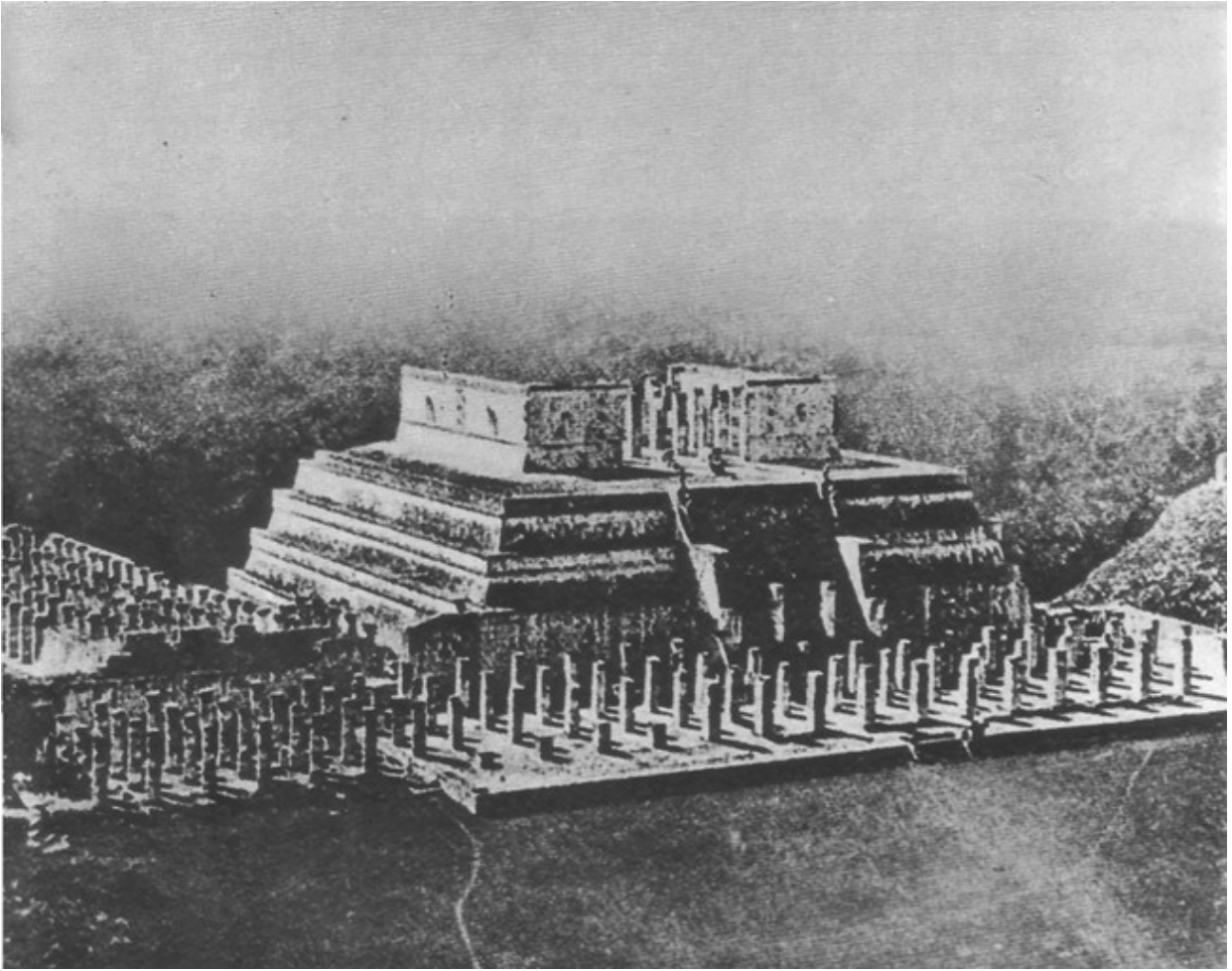

106. Храмова пирамида на бога на дъжда Кукулкан („Ел Кастильо“) в Чичен-Ица

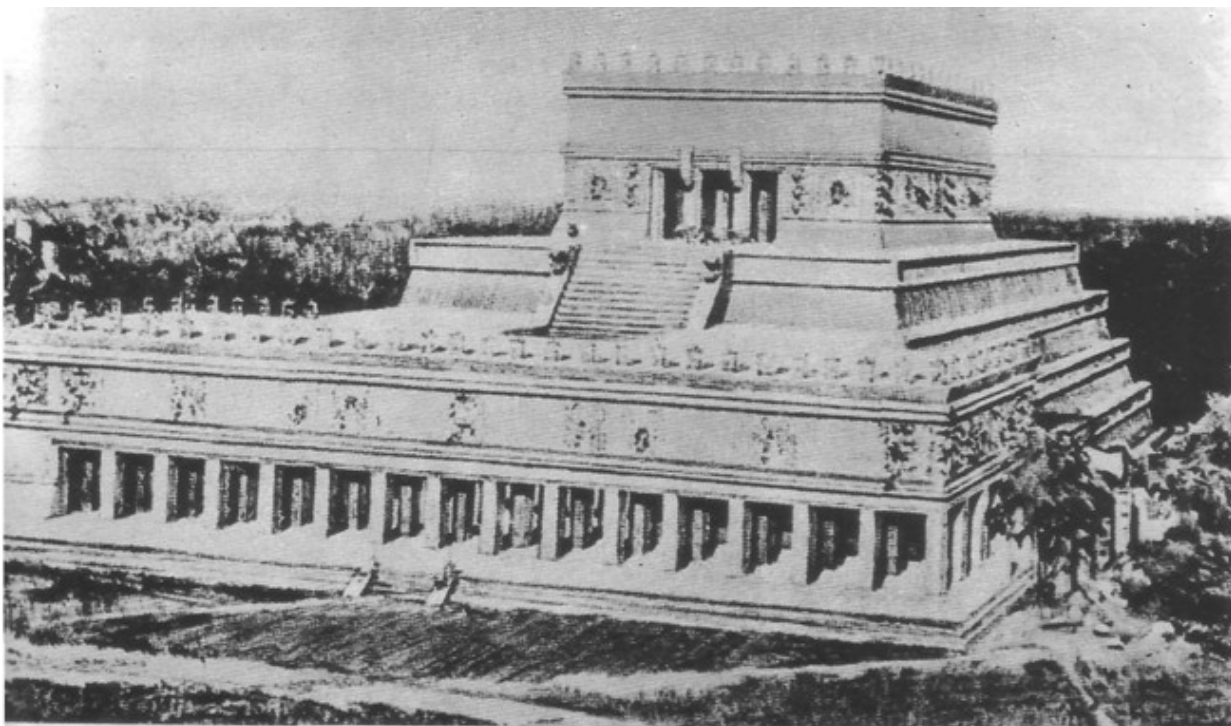
107. Йероглифи на майте. Детайл от стела „А“ в Киригуа

108. „Храмът на воините“ в Чичен-Ица в сегашното му състояние

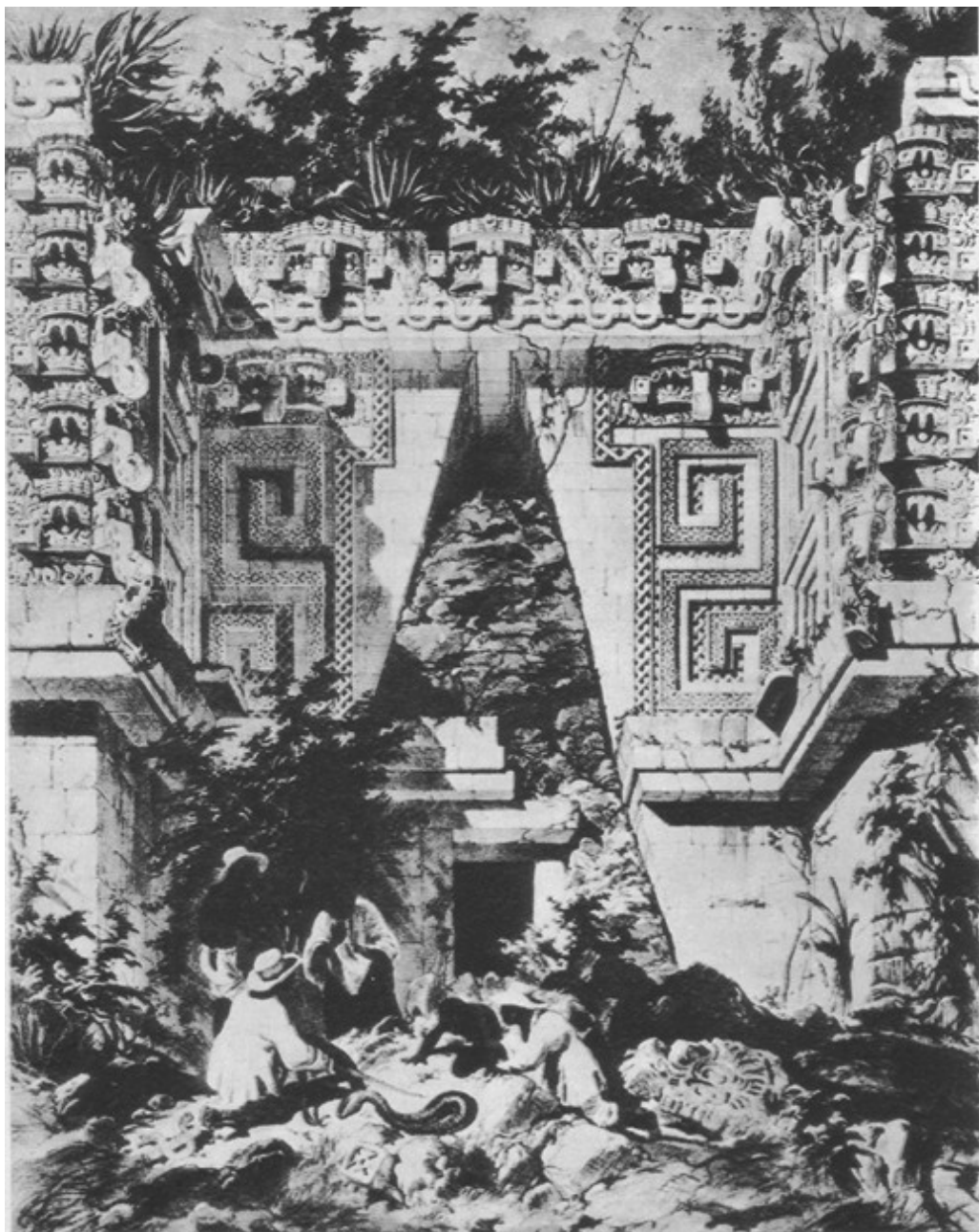

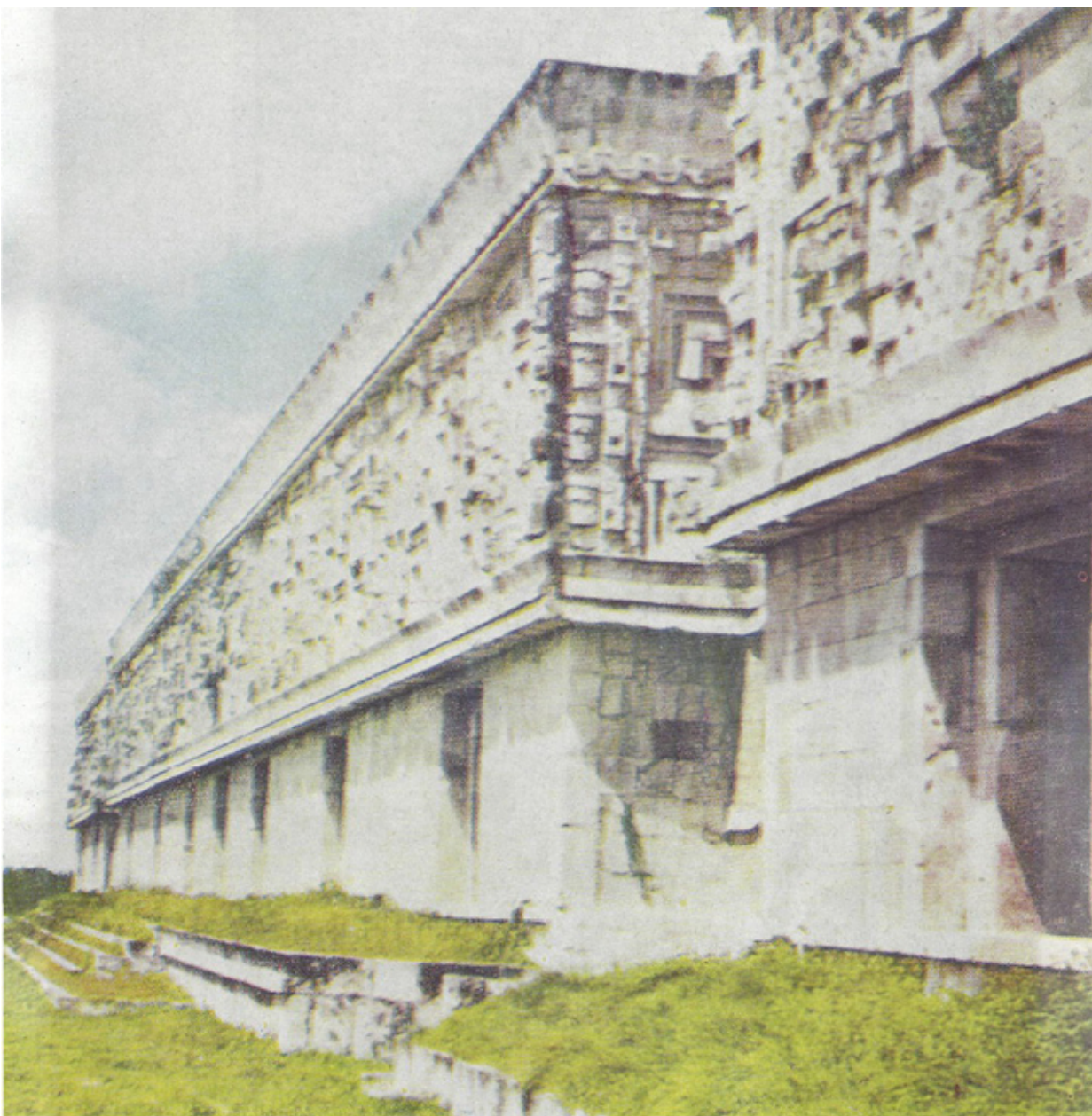
109. Реконструкция на „Храма на войните“ в Чичен-Ица

110. Змийските колони пред „Храма на воините“ в Чичен-Ица

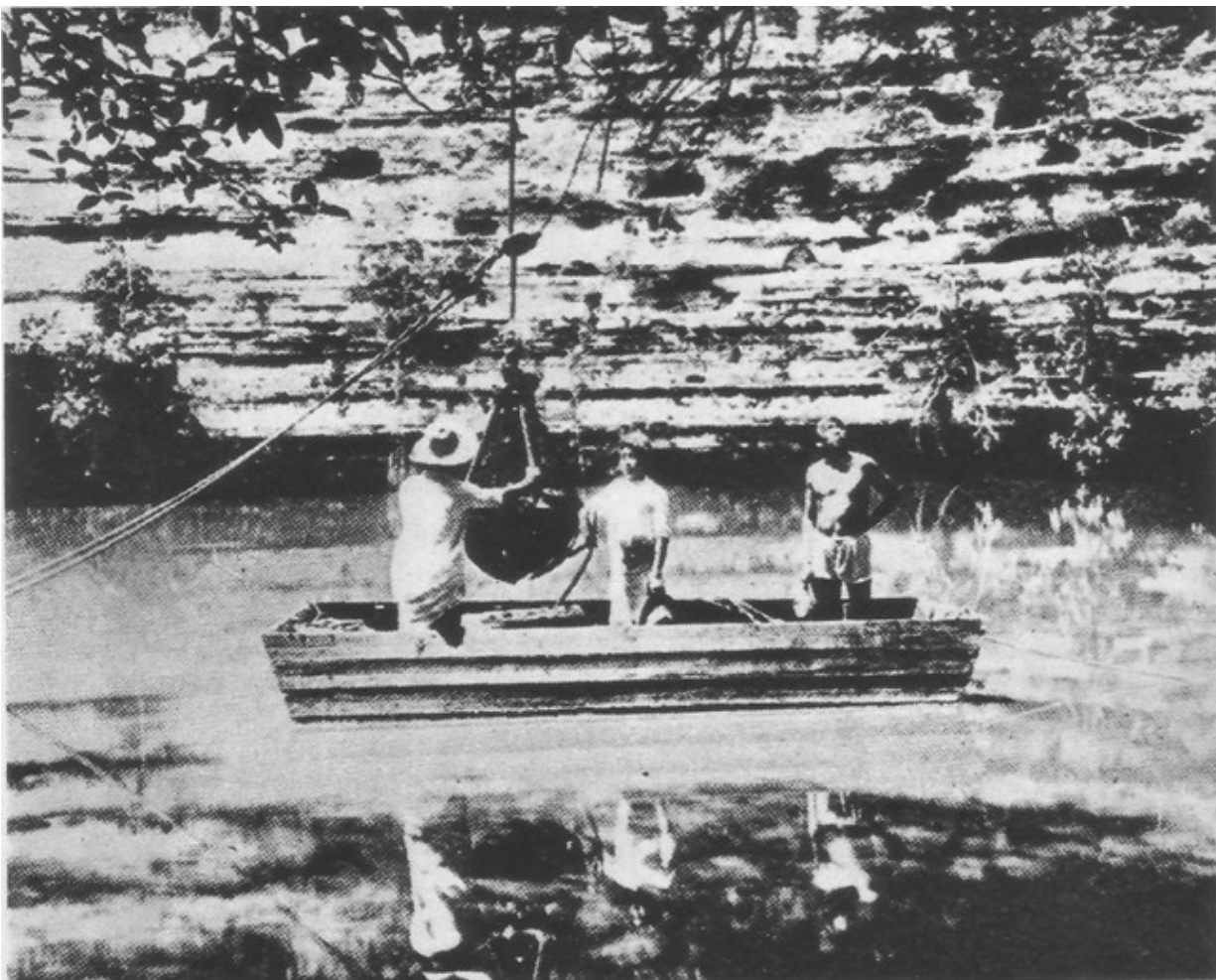

111. Фасада на „Casa del Gobernador“ („Дворец на губернатора“) в Уксмал. Рисунка от Кедърруд

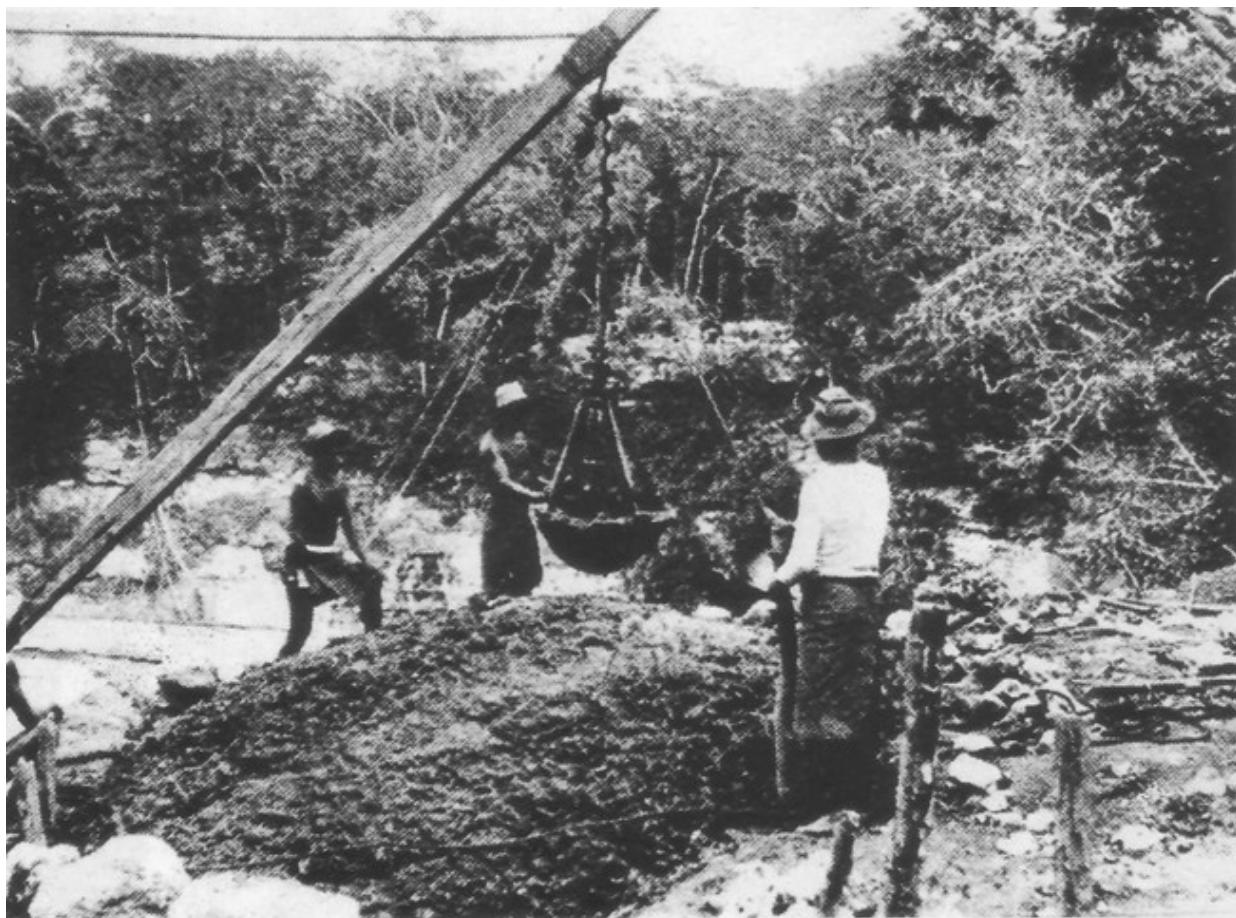

112. Фасада на „Casa del Gobernador“ („Дворец на губернатора“) в Уксмал

113. Лодката-понтон на Томпсън в Свещения кладенец в Чичен-Ица

114. Купчината тиня, в която Томпсън открил първата си находка: две бучки тамян на старите маи

ПЕТА ЧАСТ

КНИГИ, КОИТО ОЩЕ НЕ МОГАТ ДА БЪДАТ НАПИСАНИ

Ако искаме като хора да се учим на скромност, не е нужно да отправяме поглед към звездното небе. Достатъчно е да погледнем цивилизациите, които са съществували хиляди години преди нас, достигнали величие преди нас и преди нас изчезнали.

34. НОВИ ИЗСЛЕДВАНИЯ В ДРЕВНИ ЦАРСТВА

Ние сме към края на нашия разказ за големите археологически открития, а с това и на нашето пътешествие през пет хилядолетия.

Темата на тази книга далеч не е изчерпана. И ако при все това ние я завършваме, то е защото обемът на всяка книга се подчинява на своя собствена икономика. Все пак при подбора измежду многобройните археологически открития ние се ръководехме от един особен принцип. Като подредихме разкопките не в хронологическата им последователност, а според географските райони, в които са били извършени, почти от само себе си в нашите четири книги се откриха четири особени културни сфери — четири от най-значителните цивилизации на човечеството. При това не трябва да забравяме, че между тези няколко високоразвити култури и безчислените първобитни общества съществува същата разлика, както между „история“ и вегетиране, между съзнание и инстинкт, между творческо преобразуване на околния свят и пасивно съществуване в мрака. Когато в този послеслов говорим за „книгите, които още не могат да бъдат написани“, ние имаме предвид преди всичко три култури, които по своето значение едва ли отстъпват на разгледаните досега. Става дума за културите на хетите, индите и инките. За тях все още не могат да бъдат написани завършени „книги“, каквито написахме за четири други култури, тъй като те все още не са достатъчно проучени, за да можем да проследим перипетиите на тяхното историческо развитие със средствата, които използвахме тук.

Освен това ние нарекохме тази книга „роман за археологията“. За да намери това заглавие своето оправдание, ние нарочно избрахме онези култури, чието разкриване се превърнало за археологията в истинско романтично приключение. За инките ние знаем почти толкова, колкото и за майите — но между изследвачите на тази цивилизация в Андите не срещаме нито един Стивънс или Томпсън. От друга страна, ние знаем твърде много и за историята на Китай. Но тия наши знания дължим в незначителна степен на археологията. Ясно е защо тези две култури останаха извън рамките на нашия разказ.

В древното царство на хетите и в долината на река Инд обаче се правят от няколко десетилетия системни и твърде резултатни разкопки. Следователно тези „книги“ ще трябва един ден да бъдат написани.^[1]

Но нека бъдем наясно по един въпрос. Дори да можехме да прибавим към нашите четири книги още три, с тях далеч нямаше да представим всички високоразвити култури. За среднообразованя човек на нашето време освен „западно-християнската“ култура живо духовно достояние си остава сама гръко-римската античност. Още при описанието на загадъчния народ на шумерите обаче ние установихме, че в нашето подсъзнание е все още живо влиянието на много по-далечни и древни култури. Съвременният английски историк Арнолд Д. Тойнби разглежда историята на човечеството като успоредно и последователно развитие на двадесет и една култури (намиращи се най-често в пряката родствена връзка: баща-син)!

Той стига до тази висока цифра, защото за разлика от Шпенглер разбира под понятието „култура“ не „културна сфера“, а „цивилизовано общество“. Така например при разглеждането на „християнско-православното“ общество той разграничава византийско-православна и руско-православна култури. А от китайската култура отделя като самостоятелна японо-корейската.

Огромният многотомен труд на Тойнби (от него историкът Д. С. Съмервел състави едно съкратено издание в един том), който носи скромното заглавие „A Study of History“, е може би най-значителната публикация (на Запад — Б.пр.) през последните десетилетия върху историята на културата. Той окончателно погребва опроверганата вече от Шпенглер, но все още преподавана в училищата — и наистина съвсем несъстоятелна — схема на историческия процес, а именно „древност — средновековие — нова и най-нова история“.

За да добием по-ясна представа за какви други култури — освен тези, които се опитахме да възкресим нашия „роман“ — трябва да държи сметка днешният историк, ще ги изброим така, както ги вижда Тойнби:

западна	индуска
византийско-православна	далекоизточна
руско-православна	елинска
персийска	сирийска

арабска	на индите
китайска	египетска
японо-корейска	на Андите
минойска	на Мексико
шумерска	юкатанска
хетска	на маите
вавилонска	

Всъщност, ако послушаме други изследователи, бихме могли да удвоим този списък. Още Платон говори за изчезналата култура на Атлантида. Оттогава насам за това потънало царство (чието съществуване досега въобще не е могло да бъде доказано) се е натрупала литература, която наброява двадесетина хиляди тома. Между тях има многобройни трудове, за които всяка представа за историческото развитие на нашия свят без Атлантида е чиста нелепост. Даже големият немски историк и африкански пътешественик Лео Фробениус не би се съгласил със списъка на Тойнби. Той сигурно би настоял да се прибавят към него и някои „черни култури“. Впрочем и Фробениус постоянно борава с понятието „атлантическа култура“. А кой би се осмелил да твърди, че копаещите археолози няма да извадят на бял свят и други култури, за които досега въобще нямаме понятие? Из цял свят са пръснати паметници, които, самотни и загадъчни, свидетелстват само за себе си, без да са ни издали досега върху почвата на каква култура са израснали. Особено много се говори напоследък за тайнствените скулптури на Великденския остров — около 260 фигури от черен туф, които някога са носели на главите си широки шапки от червен туф. Те мълчат. Намерените многобройни дървени плочки, изписани с йероглифоподобно писмо, биха могли навярно да ни разкрият тяхната тайна. През 1598 г. немският етнограф Томас Бартел публикува своя изключително остроумен труд „Основи за дешифриране писмеността на Великденския остров“, в който е дадена дешифровката на голям брой знаци. Малко преди това норвежкият изследовател Тор Хейердал — спечелил световна известност през 1947 г., когато преплува Тихия океан от Калао до островите Туамоту на сала „Кон-Тики“ (построен по модел на старите инки) — посети повторно Великденския остров. Още неговият популярен пътепис от 1957 г.

накара хората да наострят уши; през 1966 г. излезе първата научна публикация на събрания материал. В нея се подлага на критика Бартел и по всичко личи, че писмеността на Великденския остров стана още по-голяма загадка от преди.

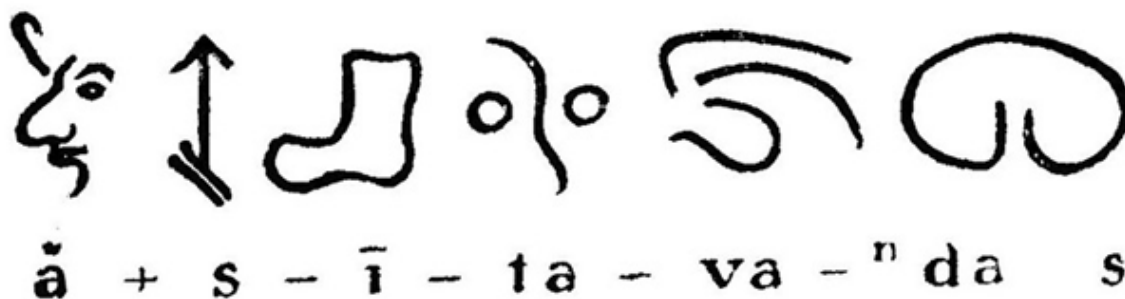

Рис. 45. Надпис с името на Азитавадас — владетел на едно хетско княжество край Каратепе в днешна югоизточна Турция.

Защото междувременно бе оборена и една от основните тези на филолозите: че надписи на непознат език, написани на непозната писменост, не могат никога да бъдат разчетени без помощта на „билингва“ (т.е. двуезичен текст). Още през 1930 г. немецът Ханс Бауер със смел замах дешифрира угаритското писмо (само за няколко седмици той разчете правилно 17 от 30 налични знака). Щастieto (което обаче се усмихва само на сръчния) помогна на Хелмут Т. Босерт да открие още една билингва. През 1947 г. той намери на Каратепе в днешна Турция релеф с двуезичен надпис; така можа да бъде разчетено йероглифното писмо на хетите, над чието дешифриране напразно бяха работили три поколения изследователи. Все пак най-голям успех в областта на дешифрирането постигна през нашия век един неспециалист. След петдесетгодишни напразни усилия на учените от цял свят младият английски архитект Майкъл Вентрис разчете през 1953 г., и то без билингва, критското т.нар. „линеарно писмо Б“ и откри в него един древногръцки диалект.

В нашия век броят на разкопките расте от десетилетие на десетилетие и само безсмислените войни доведоха до известни прекъсвания. Някои изследователи посветиха целия си живот на един-единствен археологически комплекс. Такъв е случаят с французина Клод Ф. А. Шефер в древносирийския пристанищен град Угарит, както и с немеца Курт Бител, който през 1931 г. започна разкопки в древната

хетска столица Хатушаш и все още копае там. Така англичанинът сър Мортимър Хуилър продължи започнатите от сър Джон Маршал през 1922 г. разкопки при Харапа, Индия, и извади на бял свят цяла една непозната „индуска култура“ (центърът на разкопките е в Мохенджо-Даро), която и до днес крие многобройни загадки. Такъв е случаят и с италианеца Амедео Майури, който копа повече от четиридесет години в Помпей (до 1962 г.); при все това до днес са разкрити само три пети от този град. Тук, както и на други места, постоянно се коригират резултатите от предишни изследвания. Така например при новите разкопки на Троянския хълм американският професор Блеген установи, че Шлиман и Дьорпфелд са се излъгали: останките на Омировата Троя (1200 — 1190 г. пр.н.е.) се намират не в пласт VI, а в пласт VII А.

Някои други изследователи пък попаднаха на щастливи находки, които бяха отбелязани с огромни заглавия в пресата — понякога заради действителната им научна стойност, но често и само заради сензационните обстоятелства около находката. Лионард Уули, знаменитият откривател на Ур, прави разкопки от 1937 до 1939 г. при Алалах в Турция, които поднови през 1946 г., за да оповести през 1947 г. откриването на гробницата на цар Ярим-Лим, датираща почти от четири хиляди години. Американецът Нелсън Глюк увенча успешната си изследователска кариера с откриването на „мините на цар Соломон“. Мексиканецът Алберто Рус срина наглед неопровержимата теза, че за разлика от египетските пирамиди, които са царски гробници, древноамериканските били само основи на храмове: през 1949 г. той откри в една пирамида на маите при Паленке гробницата на владетел. А пет години по-късно египтянинът Захария Гонеим направи невероятно откритие: едва забил лопата край Сахара, той попадна на една съвсем неизвестна още стъпаловидна пирамида.

От научна гледна точка особено голямо значение имаше образцовото разкопаване на един неолитен град при Катал Хюйюк в Турция (който 6000 г. пр.н.е. навярно е бил истински град), извършено през 1958 г. от англичанина Джеймс Меларт, след като преди това Кетлийн Кениън и някои други археолози бяха открили под развалините на Йерихон един също тъй изумително древен град. Все пак както възрастта на тези градове, така и самото понятие град в една толкова ранна епоха са все още дискуссионни въпроси, които интересуват повече социолозите-историци на културата, отколкото същинските археолози.

А най-сензационните разкопки в наше време извърши бившият началник-щаб на израелската армия и същевременно археолог Игаел Ядин, който разкри скалната крепост Масада в юдейската пустиня; големият еврейски историк Йосиф съобщава, че там са се самоизклали 960 зелоти, за да не се предадат на обсаждащите ги римляни.

На щастлива случайност дължим и една от най-интересните и най-значителните находки в цялата християнска археология, находка, която и днес още приковава учените от цял свят на работните им маси. През 1947 г. козари-бедуини откриха в една пещера при Кумран северно от Мъртво море свитъци със староеврейски текстове, между които и един пълен текст на пророк Исая. Към тях се прибавиха и нови находки в други пещери. Тези станали вече световноизвестни „свитъци от Мъртвото море“ се оказаха най-старите намерени някога текстове, които ще хвърлят нова светлина върху библейските писания.

От най-голямо значение обаче за развитието на археологията след Втората световна война бе всестранната помощ на естествените науки техниката. Първоначално те дадоха импулс на археологическите изследвания под вода и от въздуха, които дотогава се намираха в зародишно състояние. След продължителна подготовка американецът Пол Косък откри от въздуха съществуването на цяла мрежа от т.нар. „пътища на инките“ в Андите. Днес археологическите самолетни снимки (и то често на огромни територии, които пъплещият като мравка пешеходец никога не би могъл да обходи или прекоси) са вече обикновен подготвителен етап в изследванията, защото чрез различията в състава на растителността и в цвета на земната кора въздушните снимки позволяват да се открият следи от стари строежи, намиращи се под земната повърхност.

Това, което към края на миналия век започнаха единични ловци на сунгери край гръцкото крайбрежие, като изтръгнаха първите амфори от гълбините на „синия музей“, безстрашният французин Жак Ив Кусто: откривателят на акваланга, превърна в истинска подводна археология: никой не е още в състояние да си представи какво крият стотиците антични кораби, чиито останки лежат край бреговете на Средиземно море.

Техниката и физиката навлязоха в археологията отново благодарение на един неспециалист. Италианският инженер и индустриалец Карло М. Леричи приложи при археологическото

изследване на почвата геофизичните методи, които дотогава се използваха само за търсене на нефт и вода в пустините и планините. Той започна проучванията си в гигантските гробищни полета на старите етруски северно от Рим. Със своите високочувствителни уреди той локализира за съвсем кратко време стотици гробници. Леричи създаде специална сонда и в пробития отвор спускаше своеобразен „перископ“, с който „опипваше“ чрез фотоснимки вътрешността на гробницата преди самото разкопаване; по този начин се избегна безползното отваряне на празни гробници.

В личността на Леричи откриваме шлимановски черти: богат индустриалец, в разцвета на годините си, той се посвещава изцяло на археологията и влага цяло състояние в нея. През 1964 г., след едва десетгодишна работа, той съобщи за откриването на 5250 етруски гробници само в района между Черветери и Тарквиния!

Най-чувствителната помощ, която естествените науки оказаха на модерната археология, дойде този път от Америка; тя бе дадена от атомната физика и биологията. Осъществи се най-старата мечта на всички археолози — възможността за точно датиране.

През 1948 г. американецът Уилърд Ф. Либи разработи метод за „радиокарбонно датиране“. Той се гради на това, че знаем скоростта на разпадане на изотопа С 14, който се намира във всички органични материи. Изнамереният от Либи „часовник на вековете“ накара находките в гробници, чийто произход бе далеч по-стар от всякакви писмени източници, да проговорят и издадат рождената си дата.

Този физикохимически способ обаче не даваше точност до година, а бележеше отклонения в плюс или минус, увеличаващи се с възрастта на находката. Тогава се оказа, че един друг американец, физикът и астрономът Ендрю Е. Дъглас, е разработил още преди десетилетия друг метод, който сега един колектив от учени в Аризонския университет усъвършенстваха до най-голяма прецизност, а именно методът „Tree-Ring Dating“^[2] или така наречената дендрохронология. Става дума за точното отчитане на дати въз основа на броя и характера на годишните пръстени на дървото или останки от дървета, дори когато те са овъглени. Усъвършенстването на този отдавна известен метод се състоеше в това, че се намери възможност, тъй да се каже, да се „застъпват“ годишните пръстени на дървета от най-различна възраст и така да се тръгне „от дърво на дърво“ назад към

миналото (в ония гробници и развалини, където се намират дървесни останки). По този начин учените, които проучваха развалини от предколумбово време в някои райони на Северна Америка, вече се натъкнаха на находки, датиращи чак от началото на нашата ера. С помощта на този метод могат да намерят своето място в хилядолетията и така наречените „плаващи“ хронологии (несвързани с определена дата от нашето летоброене), т.е. да се установи дали някоя находка е с една година по-ранна или по-късна от друга — а това ще бъде от неограничена полза при потвърждаването или отхвърлянето на вече установени кореспондиращи дати от историята на Стария свят.

Дори употребата на един толкова отдавна познат уред като микроскопа достигна в областта на археологията до такива тънкости, че неотдавна се наложи да бъде написан специален учебник.

Приложението на всички тези съвременни методи не само значително подобри качеството на археологическото изследване, но и твърде чувствително увеличи количеството на постигнатите резултати. Едно време можеше да се преброят на пръсти експедициите, които работеха „на терена“. Днес само Пенсилванският университет в САЩ ръководи повече от двадесет експедиции годишно. Изобилието на всекидневно откриваните материали в някои области е толкова голямо, че чисто научната работа — класифицирането и тълкуването — не може да се справи с него. Току-що изваденият на бял свят материал отива в музеите — и тук се крие опасността, — за да бъде веднага отново погребан в техните хранилища.

Но пък наблюдаваме и едно положително явление: археологията, която по-рано беше толкова езотерична наука, сега се озова в центъра на общественото внимание. Съвременният човек, който изглеждаше всецяло погълнат от събитията на деня и заплахите на бъдещето — този човек започна да проявява много по-жив, бихме казали, пламенен интерес и страстно любопитство към миналото. Този интерес се изяви с неподозирана сила, когато инженерите оповестиха, че ще построят в Египет язовир, чиито водни маси ще залееят за жалост — за жалост — няколко паметника. Ставаше дума преди всичко за огромните скални скулптури в Абу Симбел и за стотина други паметника, които се числят към най-старите и най-значителните художествени творби на човечеството. Из целия културен свят се разнесе повик за тяхното спасяване. И големи организации, и най-малки училищни класове

създадоха помощни фондове. Намеси се ЮНЕСКО и повече от двадесет държави се обединиха — за спасяването на Абу Симбел! — Какво да кажем още?

Археолозите продължават да копаят из цял свят.

---

[1] Тези редове са писани през 1949 г. През 1951 и 1953 г. авторът има възможността да види лично най-новите разкопки в царството на хетите (най-вече в югоизточната част на днешна Турция). За тях той разказва в новата си книга „Тесен пролом и черна планина — Откриването на царството на хетите“ (Издателство Роволт, Хамбург). ↑

[2] (англ.) Датиране чрез годишните пръстени на дървото. — Б.пр.

↑

ХРОНОЛОГИЧЕСКИ ТАБЛИЦИ

1. ИЗТОЧНО СРЕДИЗЕМНОМОРИЕ

Държави на минойци и гърци

(Този преглед е съставен въз основа на кратката таблица на д-р Лудвиг Райнхарт, поместена в „Urgeschichte der Welt“ („Праистория на света“), която ние само незначително допълнихме. За разлика от останалите хронологически таблици в книгата тази дава само най-общи данни, но те са напълно достатъчни, тъй като читателят може да намери и в най-малката енциклопедия подробности и точна хронология на гръцката история.)

2400 — 2000 пр.н.е.	Ранноминойски период
2000 — 12600	Средноминойски период
1600 — 1400	Късноминойски (ранномикенски) период
1400 — 1200	Микенски период
1200 — 1000	Време на дорийското преселение
1000 — 800	Гръцка древност
800 — 600	Епоха на колонизацията

(Както и по-нататък, всички цифри означават дати преди новата ера.) Гръцката древност от 1000 до 750 г. се характеризира с разцвет на царската власт, която към края на периода обаче трябва да води борба с аристокрацията (виж Омир). През периода на гръцката колонизация от 750 до 650 г. аристокрацията удържа почти навсякъде победа, но не може да устои на тиранията, която пък отстъпва място на демокрацията.

около 800	В йонийска Мала Азия живее Омир. По всяка вероятност той е автор на „Илиада“, но е съмнително дали той е написал „Одисея“.
-----------	--

От първата Олимпиада до началото на Гръко-персийските войни (776 — 500)

776	Начало на олимпийските игри, които се провеждали всеки четири години. Начало на гръцкото летоброене според олимпиадите, продължило до тяхното прекратяване през 394 г. от н.е.
750 — 650	Разцвет на гръцката колонизация, която изхожда от най-големите търговски центрове около Егейско море.
около 750	В Беотия живее поетът Хезиод, син на преселник от еолийския крайбрежен град Кима в Мала Азия (северно от Фокея); Хезиод не е беотиец.
от 740	Разширяване на спартанската хегемония в Пелопонес (месенски войни).
от 650	Начало на развитието на гръцкия храм. Най-употребявани материали са дървото и мекият варовик (порос). Храмовите архитектурни форми се намират още в еволюция. Начало на релефната и свободната скулптура (ксоани — изрязани от дърво и пъстро оцветени статуи на божества). Разцвет на извъннатическата керамична промишленост.
около 650	Калин от Ефес, Архилох от Парос и Симонид от Аморгос.
около 640	Поетът Тиртей работи в Спарта.
около 620	Законодателство на Дракон в Атина.
640 — 555	Стезихор от Химера в Сицилия.
около 600	Най-стари метопи в Селинунт, Сицилия. Разцвет на йонийското изкуство на остров Хиос (Ахермос).
594	Конституция на Солон в Атина. Тирания в Елада и в

	малоазийските колонии.
590	Периандър в Коринт.
около 585	Талес от Милет, един от „седемте гръцки мъдреци“.
около 580	Архаична скулптура от варовик (порос) в Атина под влиянието на йонийски художници. Производство на чернофигурни атически вази.
560 — 510	Пизистрат и неговите синове в Атина. Поликрат от Самос.
около 510	Начало на мраморната скулптура в Атина под влиянието на привлечените от Пизистрат йонийски скулптори от Хиос, Наксос и Самос, които са работели и преди това в мрамор по родните си места. В Коринт — Теогнид от Мегара и Арион от Лесбос, а в Кротон — Анакреон от Теос, Ибик от Регион и Питагор от Самос. Елеатска школа (Ксенофан от Колофон, Парменид и Зенон от Елея).
540 — 480	Първи разцвет на атинското изкуство под покровителството на Пизистрат и на неговите синове. Поява на червенофигурната керамика.
около 520	Първите мраморни храмови строежи на атинския акропол.
510	Изгонване на Пизистратидите от Атина и окончателно премахване на тиранията в този град.
509	Законодателство на Клистен в Атина.
около 500	Разцвет на пелопонеската бронзова скулптура, Хераклит от Ефес в Хекатей от Милет.

От началото на Гръко-персийските войни до края на Пелопонеската война (500 — 404)

500 —	Несполучливо въстание на йонийските градове в Мала Азия за отхвърляне на персийското владичество. Отмъщение на
----------	--

494	персите за помощта, оказана от Атина.
493 — 490	Първи поход на персите срещу Гърция. Изоставената от Спарта Атина устоява почти сама на първия силен удар на персите, водени от зетя на Дарий I — Мардоний. Победа на атиняните под водачеството на Милтиад при Маратон (490 г.).
480	Поход на двадесет и пет годишния Ксеркс срещу Гърция. Победи на гърците при Термопилите и Саламин.
479	Нови победи над персите, първо при Платея, където пада Мардоний, а след това при Микале (недалеч от Самос) под водачеството на Спарта. Изграждат се наново Партенонът на атинския акропол и храмът на Зевс в Олимпия.
556 — 468	Симонид от Кеос и Бакхилид от Кеос.
525 — 456	Есхил, Софокъл (496 — 406) и Еврипид (480 — 406) в Атина.
522 — 422	Пиндар от Тива, Епихарм от Сиракуза и Емпедокъл от Агригент.
500 — 450	Тирания в Сицилия (през 467 г. умира Хиерон I от Сиракуза).
477 — 425	Атина застава начело на атинския морски съюз.
485 — 425	Херодот от Халикарнас. Философска школа на атомистите (Левкип от Милет и Демокрит от Абдера). Анаксагор от Клазомене в Атина.
от 450	Школа на софистите (Протагор от Абдера, Горгий от Леонтина, Продик от Кеос и Хипий от Елида).
495 — 431	Скулпторът Фидий, син на Хармид, в Атина.

449	Умира атинският пълководец Кимон, син на Милтиад, край Китион на о-в Кипър.
444 — 429	Разцвет на Атина при Перикъл.
около 430	Школа на Фидий.
470 — 404	Скулптурно творчество на Поликлет Стария от Сикион в Аргос.
415	Походът на атиняните в Сицилия, предприет по инициатива на Алкивиад, завършва с катастрофа за Атина. С края на Пелопонеската война идва и краят на атинската хегемония.

От края на Атинската хегемония до битката при Херонея (404 — 338)

около 410	Упадък на атинската керамична промишленост.
след 400	Развитие на Коринтския архитектурен стил. Разцвет на монетосеченето в Сицилия.
400 — 350	Творчество на Скопас от Парос.
380 — 340	Поликлет Младия, скулптор и архитект.
около 370	Първи творби на Праксител.
371 — 362	Хегемония на тиванци след блестящата победа при Левктра.
359	Цар Филип Македонски; край на гръцките градове-държави.

— 336	През 338 г. демокрациите, които искат да се освободят от игото на Филип, претърпяват поражение при Херонея.
----------	---

Гърция под чуждо владичество (от 338 г.)

334	Александър Македонски се опитва да създаде световна империя. Победи при Граник, при Иса (333 г.) и при Гавгамела (331 г.).
323	Смъртта на Александър Македонски.
322	Край на „ламийската война“, победа на македонците.
311	Край на борбите между диадохите.
след 300	Разпространение на гръцката култура в Източното Средиземноморие под формата на елинизма, под чието влияние попадат и римляните.

II. ЗЕМИТЕ КРАЙ НИЛ

Египет

(Списъкът на владетелите в тази хронологическа таблица се придържа в основни черти към изследванията на американския египтолог Брестед, а делението на „царства“ и датировката изхождат от данните на немския историк Георг Щайндорф. В някои случаи, особено в ранния период, са възможни отклонения до сто години. Относно началната дата вж. забележката на стр. 540.)

СТАРО ЦАРСТВО (2900 до 2770 пр.н.е.)	
I династия	Менес (Мина); Атотис; Кенкенес; Усафис (Ведиму); Миебис (Анез-джеб); Семерхет (Семемпсес); Биенехес (Кай-а)
II династия	Хетепсехемуи; Небре; Нетериму (Бинотрис); Сехем-джеб (Тлас); Пержибсен; Сенди (Сетени); Хасехем; Хасехемуи
III династия	Джосер; Хабя; Санехт; Нофериркара; Хуни (редът, в който следват тези фараони, не е установен със

	сигурност)
IV династия	Снофру; Хеопс (Хуфу); Дедефре; Хефрен (Лафра); Микерин (Менкаура); Шепсескеф
V династия	Весеркеф;Сахура; Нофериркара; Шепсескера; Нефрера; Неусера; Менкаухор; Зедкера; Унас
VI династия	Тети; Весеркера; Пепи I (Фиопс I); Мернера I; Пепи II (Фиопс II); Мернера II; Нетерикера (Нитокрида)
Първи преходен период (2270 до 2100 г. пр.н.е.)	
VII и VIII династия	Около двадесет малко известни фараони
IX и X династия	Около дванадесет фараони, от които двама на име Нофериркара и трима на име Хети
СРЕДНО ЦАРСТВО (2100 до около 1700 г. пр.н.е.)	
XI династия	Около дванадесет фараони, между които Ментухотеп, който се смята за основоположник на Средното царство
XII династия	Аменемхет I (2000 — 1970 г. пр.н.е.); Сезострис I (1980 — 1935 г. пр.н.е.); Аменемхет II (1938 — 1903 г. пр.н.е.); Сезострис II (1906 — 1887 г. пр.н.е.); Сезострис III (1887 — 1849 г. пр.н.е.); Аменемхет III (1849 — 1801 г. пр.н.е.); Аменемхет IV (1801 — 1792 г. пр.н.е.); Себекнефрура (1792 — 1788 г. пр.н.е.)
XIII династия (от 1788 до ? г. пр.н.е.)	Голям брой фараони, между които няколко с имената Аменемхет, Сезострис. Себксхотеп, Ноферхотеп и Ментухотеп.
Втори преходен период (около 1700 до 1555 г. пр.н.е.)	
XIV династия	Около тридесет почти неизвестни фараони
XV и XVI династия (владичество на Хиксосите)	Около тридесет и пет малко известни фараони

XVII династия (? до 1555 г. пр.н.е.)	Повече от тридесет фараони.
НОВО ЦАРСТВО (1555 до 1090 г. пр.н.е.)	
	XVIII династия (около 1555 до 1335 г. пр.н.е.)
Амазис (Яхмос)	около 1580 — 1558 г. пр.н.е. (според Бреотед този владетел се числи към XVII династия; на това се дължи и застъпването в датите)
Аменхотеп I (Аменофис I); Тутмос I; Тутмос II	(около 1557 — 1505 г. пр.н.е.)
Хатшепсут; Тутмос III	(около 1504 — 1450 г. пр.н.е.)
Аменхотеп II (Аменофис II); Тутмос IV	(около 1450 — 1405 г. пр.н.е.)
Аменхотеп III (Аменофис III)	(около 1405 — 1370 г. пр.н.е.)
Аменхотеп IV (Ехнатон)	(около 1370 — 1352 г. пр.н.е.)
Сакера; Тутанкамон; Еже	(около 1370 — 1335 г. пр.н.е.)
	XIX династия (около 1335 до 1025 г. пр.н.е.)
Хоремхеб	(около 1335 — 1310 г. пр.н.е.)
Иоремхеб	(около 1335 — 1310 г. пр.н.е.)
Рамзес I	(около 1309 г. пр.н.е.)
Сети I	(около 1308 — 1298 г. пр.н.е.)

(Сетос I)	
Рамзес II	(1298 — 1232 г. пр.н.е.)
Менефта; Аменмезес; Сипта; Сети II (Сетос II)	около 1232 — 1205 г. пр.н.е.
	XX династия (около 1200 до 1090 г. пр.н.е.)
Нахсет	(около 1200 г. пр.н.е.)
Рамзес III	(около 1200 — 1168 г. пр.н.е.)
Рамзес IV до Рамзес XI	(около 1168 — 1090 г. пр.н.е.)
Трети преходен период (1090 до 712 г. пр.н.е.) — тук отделните дати са все още спорни	
	XXI династия (около 1090 до 945 г. пр.н.е.)
Смендес; Хрихор	(1090 — 1085 г. пр.н.е.)
Псусенес	(1085 — 1067 г. пр.н.е.)
Пайнозем	(1067 — 1026 г. пр.н.е.)
Аменемпет	(1026 — 976 г. пр.н.е.)
Сиамон	(976 — 958 г. пр.н.е.)
Псусенес II	(958 — 945 г. пр.н.е.)
	XXII династия (около 945 до 745 г. пр.н.е.)
Шешонк I	(945 — 624 г. пр.н.е.)
Осоркон I	(924 — 895 г. пр.н.е.)
Такелот I (Такелотис I)	(895 — 874 г. пр.н.е.)
Шешонк II; Осоркон II	(874 — 853 г. пр.н.е.)
Такелот II (Такелотис II)	(853 — 834 г. пр.н.е.)
Шешонк III	(834 — 784 г. пр.н.е.)

Пему	(784 — 782 г. пр.н.е.)
Шешонк IV	(782 — 745 г. пр.н.е.)
	XXIII династия (около 745 до 718 г. пр.н.е.)
Петобастис	(745 — 721 г. пр.н.е.)
Осоркон III; Такелот III (Такелотис III)	(721 — 718 г. пр.н.е.)
	XXIV династия (718 до 712 г. пр.н.е.)
Бокхорис	(около 718 — 712 г. пр.н.е.)
Късна епоха (712 до 525 г. пр.н.е.)	
	XXV династия (712 до 670 г. пр.н.е.)
Шабака	(712 — 700 г. пр.н.е.)
Шабатака	(700 — 688 г. пр.н.е.)
Тахарка	(688 — 670 г. пр.н.е.)
АСИРИЙСКО ВЛАДИЧЕСТВО (670 до 663 г. пр.н.е.)	
	XXVI династия (663 до 525 г. пр.н.е.)
Псамтик I (Псаметих I)	(663 — 609 г. пр.н.е.)
Нехо	(609 — 593 г. пр.н.е.)
Псамтик II (Псаметих II)	(593 — 588 г. пр.н.е.)
Априес (Хофра)	(588 — 569 г. пр.н.е.)
Амазис (Яхмос)	(569 — 525 г. пр.н.е.)
Псамтик III (Псаметих III)	(525 г. пр.н.е.)
ПЕРСИЙСКО ВЛАДИЧЕСТВО (525 до 332 г. пр.н.е.)	
ГРЪКО-РИМСКО ВЛАДИЧЕСТВО (332 пр.н.е. до 638 г. от н.е.)	

Държавите на шумери, вавилонци и асирийци

(Хронологическата таблица от предпотопните царе до III династия на Киш е съставена въз основа на проучванията на сър Лионард Уули; по-нататък списъкът се придържа към хронологията и общите данни на професор Ернст Ф. Вайднер. За най-новите, още необработени резултати от изследванията вж. Schmidtke, Friedrih. Der Aufbau der babylonischen Chronologie, Münster, 1952.)

Царе преди потопа

Име	Град	Посочено като време на царуване
1. А-лу-лим	НУНки	28 800 години
2. А-ла(л)-гар	НУНки	36 000 години
3. Ен-ме-ен-лу-ан-па	Бад-табира	43 200 години
4. Ен-ме-ен-гал-ан-на	Бад-табира	28 800 години
5. Думузи „Пастирят“	Бад-табира	36 000 години
6. Ен-сиб-зи-ан-на	Ларак	28 800 години
7. Ен-ме-ен-дур-ан-на	Сипар	21 000 години
8. (?) ду-ду	Шурупак	18 600 години
(8 царе, 5 града, 241 200 години)		

За митически се смятат засега не само царете преди потопа, но и владетелите след потопа до I династия на Ур. Най-старият датиран царски надпис, намерен от Л. Уули, принадлежи на Аанипада, сина на Месанипада — около 3000 г. пр.н.ера. (За обяснение на невероятно дългото царуване на тези владетели вж. главата „Хилядолетните царе и потопът“, стр. 323.)

Царе след потопа
I династия на КИШ

1. ГА-УР	1200 години
2. ГУЛ-ла-НИДАБА-ан-на	960 години
3. (?)	
4. (?)	
5. Ба-...	
6. (?)	
7. Га-ли-бу-ум	360 години
8. Ка-лу-му-му	840 години
9. Ка-га-ги-иб	900 години
10. А-таб	600 години
11. А-таб-ба	840 години
12. Ар-ни-ум	720 години
13. Етана „Пастирят“	1500 години
14. Ба-ли-их	400 години
15. Ен-ме-нун-на	660 години
16. Ме-лам-Киш	900 години
17. Бар-рак-нун-на	1200

	години
18. Мес-за (?)	140 години
19. Ти-из-гар	306 години
20. Ил-ку-у	900 години
21. Ил-та-са-ду-ум	1200 години
22. Ен-ме-ен-бара-ги-си	900 години
23. Аг-га	625 години
(23 царе, 24 510 години, 3 месеца 3½ дни)	
I династия на ЕРЕХ	
1. Мес-ки-аг-га-ше-ир (син на бога на слънцето)	325 години
2. Ен-ме-кар	420 години
3. (Богът) Лугулбанда „Пастирят“	1200 години
4. (Богът) Думузи „Рибарят“	100 години
5. Гилгамеш, владетел на Кулаб	126 години
6. Ур-Нунгал	30 години
7. Утул-калама	15 години
8. Лабашер	9 години
9. Еннуннаданна	8 години

10. ... -хе-де	36 години
11. Ме-лам-ан-на	6 години
12. Лугал-ки-ага	36 години
(12 царе, 2310 години)	
I династия на УР (около 3100 до 2930 г. пр.н.е.)	
1. Месанипада (син на Аанипада)	80 години
2. Мескиаг-Нанар	36 години
3. Елулу	25 години
4. Балулу	36 години
(4 царе, би трябвало да бъдат 5, 177 години)	
II династия на КИШ	
1 (?)	201 години
2. Дадасиг	(?)
3. Мамагалла	360 години
4. Каалбу-...	195 години
5. КУ-Е	300 години
6. ...нунна	180 години
7. Ибини-...	290 години
8. Лугалму	360 години

(8 царе, 3195 години)	
Династия на ХАМАСИ	
1.Хаданиш	360 години
(1 цар, 360 години)	
II династия на ЕРЕХ	
1. Енукдуана	60 години
(общо династията царувала 120 години, царството просъществувало 480 години)	
II династия на УР	
(4 царе, 108 години)	
Династия на АДАБ	
1. Лугаланимуунду	90 години
(1 цар, 90 години)	
Династия на МАРИ	
1. Анпу	30 години
2. ...-зи	(?)
3. ...-лугал	30 години
4. ...-лугалгал	20 години
5. ...-биим	30 години
6. ...	9 години
(6 царе, 136 години)	
III династия на КИШ	
1. КУ-БАУ, търговка на вино	100

Дотук посочените династии са управлявали отчасти едновременно, но засега не можем да ги синхронизираме. Това синхронизиране е вече възможно при следващите династии. Ние обаче ще се откажем от сложната таблична форма, за да възприемем едно по-описателно изложение, в което ще дадем и исторически данни. (До около 2225 г. пр.н.е. културата на Двуречието се развива предимно в района на делтата на Тигър и Ефрат и носи ясно изразен шумерско-вавилонски облик.)

Вавилония

Около 2800	Ур-Нанше, цар-жрец на Лагаш. Многобройни строителни надписи и релефи с изображения на царя и на неговото семейство.
Около 2750	Еанаду от Лагаш, внук на Ур-Нанше. Той завладява обширни области от Вавилония и от съседните страни.
Около 2700	Ентемена от Лагаш, племенник на Еанаду. Нови войни с Вавилония и Елам, повечето от които успешни. Ценни художествени паметници (сребърната ваза на Ентемена).
Около 2670	Урукагина, цар на Лагаш. Опит за значителни социални реформи без траен успех. Свален от трона от Лугалзагиси.
Около 2650	Лугалзагиси, единствен владетел от III династия на Урук. Основател на първата по-голяма държава в Южна Вавилония. Поход до Средиземно море. Свален от Саргон I.
2637 — 2457	Династия на Акад (11 царе). Във Вавилония надделява семитското влияние. Основоположник на династията е
2637 — 2582	Саргон I. Той завладява цяла Вавилония, Асирия и Елам и прониква до Сирия, Палестина и Мала Азия. (Първите чисто семитски надписи.)
2581 —	Римуш

2573	
2672 — 2558	Маништусу, синове на Саргон I, предприемат многобройни военни похода за запазване на държавата.
2557 — 2520	Нарамсин разширява завоеванията на Саргон, (Стела в чест на победата при Суза.)
2519 — 2496	Шаркалишари, син на Нарамсин. Упадък и след това бързо разпадане на царството.
2456 — 2427	IV династия на Урук (5 царе).
2426 — 2302	Гутийска династия. Вавилония попада под чуждо господство.
Около 2420	Гудеа, цар-жрец на Лагаш. Многобройни архитектурни и художествени паметници във вече подчертано самобитен стил.
2301 — 2295	Утухегал, единствен владетел от V династия на Урук. Освобождава Вавилония от гутеите.
2294 — 2187	III династия на Ур. Последна успешна съпротива на шумерска Южна Вавилония срещу семитската Северна Вавилония. Търговски връзки чак с Мала Азия. Многобройни култови строежи; силно развит култ към владетеля. Петимата владетели от династията са Ур-Наму, Шулги, Амарсин, Шусин, Ибисин.

Оттук-нататък на север, в Асирия, започва самостоятелно историческо развитие, поради което разделяме нашата таблица на две части: вавилонска и асирийска. (За културните взаимоотношения между Вавилония и Асирия вж. стр. 330.)

Вавилония	Асирия
2212 — 2187: Ибисин. Отведен в плен в Елам. Вавилония се разпада на две държави под хегемонията на градовете Исин и Ларса.	Около 2225: Зарику от Ашур, наместник на Амарсин. Най-старият запазен надпис на асирийски владетел.
2186 — 1961: Първа династия на Исин. От нейните петнадесет владетели най-забележителна съдба е имал Елилбани, който от градинар станал цар.	2056 — 2040: Илушума от Ашур. Той завладява Южна Вавилония и земите отвъд Тигър.
2186 — 1901: Династия на Ларса, 16 царе. Най-значителният владетел на династията е:	2039 — 2019: Иришу I, син на Илушума. Многобройни строежи в столицата Ашур. Иришу I не може да запази завоеванията на своя баща.
1985 — 1925: Римсин. Той покорява цяла Вавилония с изключение на Вавилон и областта около него, Асирия и пограничните райони на Елам. В решителната битка с Вавилон бива победен от Хамурапи и свален от трона.	
2057 — 1758: Династия на Амуру (Аморейска династия), 11 царе. Хегемонията в Двуречието преминава окончателтно към Северна Вавилония със	

столица Вавилон. Най-значителен владетел е	
1955 — 1913: Хамурапи ^[1] . Благодарение на победата над Римсин той обединява цяла Вавилония под своя скиптър. Най-голям разцвет на културата. (Кодекс на Хамурапи.)	
1912 — 1875: Самсуилуна, син на Хамурапи. Начало на упадък. „Приморието“ около Персийския залив си извоюва независимост.	1892 — 1860: Самси-Адад I. Той владее цяла Месопотамия и предприема военен поход към Средиземно море.
1758: Хетите превземат Вавилон и свалят от престола Шамшудитана, последния владетел от Амореиската династия.	
1904 — 1536: I Приморска династия, 12 царе.	
1746: Каситите завладяват Вавилония.	
1746 — 1171: Каситска династия, 36 царе. (Културен упадък на Вавилония.)	
1530 — 1510: Уламбуриаш. След свалянето на Еагамил, последния владетел на I	

Приморска династия, той покорява Приморието и отново обединява цяла Вавилония.	
1389 — 1370: Кадашман-Енлил I и	1380 — 1340: Ашурубалит I от Ашур побеждава митанийците и завладява по-голямата част от Месопотамия. Помага на своя правнук Куригалзу III да се възкачи на вавилонския престол. Кореспонденция с Аменхотеп IV.
1369 — 1345: Бурнабуриаш II водят кореспонденция с фараоните Аменхотеп III и Аменхотеп IV. (Писма от Тел ел-Амарна.)	
1344 — 1320: Куригалзу III, правнук на асирийския цар Ашурубалит.	1340 — 1326: Елилнарари. Нанася тежко поражение на Куригалзу III.
1319 — 1294: Навимаруташ.	1325 — 1311: Арикденилу. Воюва срещу планинските племена в Северна Асирия и срещу бедуините в сирийската пустиня.
	1310 — 1281: Ададнарари I. Цяла Месопотамия се намира под властта на асирийския цар. Назимаруташ претърпява поражение; двамата владетели сключват договор. Многобройни строежи на Ададнарари в столицата Ашур.
1293 — 1277: Кадашман-Тургу. Съюз и кореспонденция с хетския цар Хатушил III.	1280 — 1261: Салманасар I води борба за хегемонията над Месопотамия и удържа победа. Строителство в Ашур, полагат се основите на новата столица Калах.
1249 — 1242: Каццилиаш IV. Той бива победен и отведен в плен от Тукулти-Нинурта I.	1260 — 1232: Тукулти-Нинурта I побеждава вавилонския цар Каццилиаш IV. При потушаване на едно въстание разрушава Вавилон и отнася статуята на

1241 — 1240: Енлилнадиншум.	Мардук. Основава новата столица Кар-Тукулти-Нинурта. Убит от своя син и наследник.
1240 — 1239: Кадашманхарбе II.	
1239: Тукулти-Нинурта I превзема и разрушава Вавилон.	
1238 — 1233: Ададшумидин.	
1232 — 1203: Ададшумнасир. Вавилония отново получава надмощие над Асирия. Царят загива в двубой с Елилкудурушур.	1231 — 1214: Ашурнадинапал. Бързо разпадане на основаната от Тукулти-Нинурта I държава.
	1213 — 1208: Ашурнирари III управлява под върховната власт на вавилонския цар Ададшумнасир.
	1207 — 1203: Енлилкудурушур. Войни с Вавилония. Загива в двубой с Ададшумнасир.
1202 — 1188: Мелишипак II.	1202 — 1176: Нинурта-Апалекур I. Основоположник на нова династия.
1187 — 1175: Меродахбаладан I.	
1174: Забабашумидин.	1175 — 1141: Ашурдан I.
1173 — 1171: Елилнадинах. Последен владетел от каситската династия.	1140 — 1138: Нинурта-Тукулти-Ашур. Този узурпатор се намира под влиянието на вавилонския цар Навуходоносор I. Връща заграбената от Тукулти Нинурта I статуя на Мардук.
1170 — 1039: Втора династия на Исин: 11 царе. Най-значителният владетел е	

1146 — 1123: Навуходоносор I. Победоносни войни срещу Елам и планинските племена в Загър. Отначало Асирия попада под вавилонска власт, по-късно започва освободителна борба под водачеството на Ашуррешиши I, който побеждава Навуходоносор.	1137 — 1128: Мутакил-Нушку. Отново идва на власт родът на Нинурта-Апалекур I. Асирия все още се намира под вавилонско господство.
	1127 — 1116: Ашуррешиши I. Воюва срещу планинските племена и бедуините. Побеждава и Навуходоносор I и освобождава Асирия.
1116 — 1101: Мардук-Надинах. Война с променлив успех срещу Асирия. Накрая Мардук-Надинах претърпява съкрушително поражение от Тиглатпаласар I и пада убит в боя.	1115 — 1093: Тиглатпаласар I. Асирия е отново велика сила. Настъпление до Сирия и поход по финикийското крайбрежие до Арвад. Поход в пустинята до Палмира. Войни с променлив успех срещу Вавилония. Накрая Тиглатпаласар побеждава Мардук-Надинах и превзема Вавилония.
	1092 — 1083: Нинурта-Апалекур II.
	1082 — 1062: Ашурбелкала, син на Тиглатпаласар I. Вавилония си възвръща независимостта. Съюз със съвременните му вавилонски владетели.
	1061 — 1056: Ериба-Адад II.
	1055 — 1050: Самси Адад IV, син на Тиглатпаласар I.
	1049 — 1031: Ашурнахирпал I.
1038 — 1047: II Приморска династия, 3 царе.	1030 — 1019: Салманасар II.
	1018 — 1013: Ашурнирари IV.
1016 — 996: Династия на	1012 — 967: Ашураби II и

Басу, 3 царе.	Ашуррешиши II
996 — 991: Владетел от Елам.	966 — 934: Тиглатпаласар II.
990 — 732: Така наречената династия „Н“, 22 царе.	933 — 912: Ашурдан II. За всички тези владетели се знае много малко.
941 — 901: Шамашмудамик. Той бива победен от Ададнирари II.	911 — 891: Ададнирари II. Многобройни походи. Побеждава вавилонските царе Шамашмудамик и Набушумукин I, които трябва да отстъпят големи части от своята държава на Асирия. Съюз с Набушумукин I.
900 — 886: Набушумукин I. Победен от Ададнирари II. Съюз с него.	890 — 885: Тукулти-Нинурта II. Поход през пограничните области на Месопотамия. Войни с Армения.
	884 — 859: Ашурнасерпал II. Воюва с арамейските държави и Армения. Поход в Сирия и Финикия. Премества столицата в Калах.
885 — 852: Набуапалидин. Изгражда наново храма на Шамаш в Сипар.	858 — 824: Салманасар III. Разширява завоеванията на своя предшественик. Многобройни походи до Сирия и Финикия.
	853: Битка при Каркара срещу Биридри от Дамаск, Ахаб от Израел и десет съюзени с тях владетели без решителен успех.
851 — 828: Мардук-Закиршум I. Води борба със своя брат Мардук-Белусати. Повиканият на помощ Салманасар III прогонва Мардук-Белусати, превзема	851 — 850: Поход на Салманасар III срещу Вавилония, която попада под върховната му власт.
	848 — 838: Нови войни — срещу Дамаск, Израел и техните съюзници.

Вавилон и останалите големи градове на Вавилония, като си запазва върховната власт над Вавилония.	
827 — 815: Мардук-Балатсуикби. Безуспешни опити за освобождаване от асирийското владичество.	823 — 811: Самси-Адад V. Походи в Армения и Вавилония.
814 — 803: Междущарствие с няколко владетели, които държат властта само за кратко време и са зависими от Асирия.	810 — 806: Семирамида. Управлява четири години на мястото на своя непълнолетен син Ададнирари III.
802 — 763: Ериба-Мардук. Тежки борби с арамейците.	805 — 782: Ададнирари III. Голямо засилване на мощта на Асирия. Покорени са Сирия (с Дамаск) и Финикия. Вавилония отново попада напълно под асирийска власт.
	781 — 722: Салманасар IV. Политически обрат. Армения си възвръща независимостта.
762 — 748: Набушумишкун.	771 — 754: Ашурдан III. По-нататъшен упадък на асирийската мощ. Походи в Сирия. Многобройни въстания в Асирия.
	753 — 746: Ашурнирари V. Малобройни военни походи. Договор с Матиилу от Агуси.
747 — 734: Набунасир. С неговото име започва канонът на Птолемей и Вавилонската хроника. Политическото	745 — 727: Тиглатпаласар III. Нов възход на Асирия. Покорени са Сирия, Финикия и Палестина. Арабски племена признават върховната власт на

положение във Вавилония е крайно объркано.	асирийците. Вавилония се включва в границите на асирийската държава.
	738: Тиглатпаласар е във Финикия и Северен Израел. Менахем от Самария плаща данък.
733 — 732: Набунадинзер.	734. Северен Израел става асирийска провинция.
731: Набушумукин II.	
731 — 729: Укинзер, халдейски владетел.	732: Завладеният от Тиглатпаласар Дамаск става асирийска провинция.
728 — 727: Тиглатпаласар III става цар на Вавилония под името Фул.	729: Вавилония става асирийска провинция.
726 — 722: Салманасар V под името Улулаи става цар на Вавилония.	726 — 722: Салманасар V. Войни срещу Израел и Тир.
721 — 710: Меродахбаладан II. С помощта на Елам той води борба срещу Асирия.	721 — 705: Саргон II, основоположник на нова династия. Многобройни войни, повечето успешни, във всички краища на Предна Азия. Саргон II си изгражда недалеч от Ниневия собствена резиденция — Дур-Шарукин.
	721: Покоряване на Самария и отвеждане в плен на десет племена.
710: Меродахбаладан бива свален от престола и прогонен от Саргон.	710: Ново покоряване на Вавилония.
709 — 705: Саргон II, цар на Вавилония.	
704 — 703: Синахериб, цар на Вавилония.	704 — 681: Синахериб. Войни срещу Финикия, Палестина и Вавилония. Ниневия става столица.
703: Мардук-Закиршум II.	

Задържа се на власт само един месец.	
703: Меродахбаладан II се опитва да си възвърне Вавилония, но бива победен и прогонен от Синахериб.	701: Безуспешна обсада на Ерусалим.
702 — 700: Белибни, възкачен на трона от Синахериб. Той се съюзява с Елам и бива свален от Синахериб.	
699 — 694: Ашур-Надиншум, син на Синахериб. Отведен ката пленник в Елам. Вавилония отново отхвърля асирийското иго.	
693: Нергал-Ушезиб (наречен Шузуб Вавилонца). Победен и пленен при Нипур.	
692 — 689: Мушезиб-Мардук(наречен Шузуб Халдееца). Задържа се на власт с помощта на халдейци, арамейци и на Елам.	
691: Битка при Халула между Вавилония и Асирия, в която Синахериб претърпява поражение.	
689: Синахериб превзема Вавилон и го разрушава напълно.	689: Синахериб разрушава Вавилон.

688 — 681: Синахериб отново цар на Вавилония. Вавилон си остава пустош.	681: Синахериб бива убит в Ниневия от един от своите синове.
680 — 669: Асархадон става цар на Вавилония. Веднага след идването му на власт започва възстановяването на Вавилон.	681 — 669: Асархадон. По негово време Асирия достига най-големи размери. На север кимерийците смущават асирийските граници. Походи в Египет и Арабия. Възстановяване на Вавилон.
	671: Поход в Египет. Превземане на Мемфис. В Египет се назначават местни владетели под върховната власт на Асирия.
668 — 648: Шамашумукин, брат на Ашурбанипал. Борба срещу Асирия, Ашурбанипал превзема Вавилон; Шамашумукин загива в пламъците на своя дворец.	668 — 625: Ашурбанипал. Египет не може да бъде задържан под асирийска власт. Отбранителни войни по границите, продължителни борби срещу Елам, които завършват с унищожаването на еламитското царство. Най-голям разцвет на столицата Ниневия. (Библиотека на Ашурбанипал.)
647 — 626: Кандалану (навярно вавилонското име на Ашурбанипал), цар на Вавилония.	648: Ашурбанипал завладява Вавилония и я включва в своята държава.
	625 — 621: Ашур-Етилилани, син на Ашурбанипал. Бърз упадък на асирийската държава.
	620: Синшумлишир, пълководец на Ашур-Етилилани, заграбва престола, но се задържа само няколко месеца на власт.
	619 — 612: Синшаришкун, син на Ашурбанипал.

	614: Мидийците превземат и разрушават старата столица Ашур.
625 — 605: Набополасар, основоположник на халдейската династия. Освобождава Вавилония от асирийско иго и полага основите на нов възход.	612: Ниневия бива завладяна от мидийците (Киаксар) и вавилонците и напълно разрушена. Синшаришкун загива при падането на града.
605: Битка при Кархемиш. Навуходоносор, синът на Набополасар, побеждава египетския фараон Нехо.	611 — 606: Ашурубалит II. Успява да се спаси при разрушаването на Ниневия и основава в Харан ново асирийско царство. След завладяването на Харан от мидийци и вавилонци през 610 г. това царство бързо се разпада.
604 — 562: Навуходоносор II. Нов разцвет на вавилонската държава. Развитие на стопанството и търговията. Многобройни разкошни строежи във Вавилон и в другите градове на Вавилония.	
586: Превземане и разрушаване на Ерусалим. Отвеждане на евреите в плен.	
561 — 560: Амел-Мардук. Изоставя политиката на Навуходоносор. Начало на упадък. Амел-Мардук бива убит.	
556: Лабаши-Мардук, син на Нергалшарушур. Възкачва се на престола	Персийското царство става могъща и голяма държава. Кир (555 — 529); Камбиз (529 — 522); Борби за престола (522 — 521); Дарий I, син на Хистасп

като дете и бива убит след девет месеца.	(521 — 485); Ксеркс (485 — 464); Артаксеркс I (464 — 424); Дарий II (424 — 405); Артаксеркс II (405 — 359); Артаксеркс III (359 — 336); Арс (336 — 333); Дарий III (333 — 330); Александър Македонски сваля от престола Дарий III.
555 — 559: Набонид, последният вавилонски цар. Въвежда се култът към бога на луната. (Многобройни храмови строежи, особено в Ур и Харан.)	
539: Персийският цар Кир нанася край Опис съкрушително поражение на вавилонските войски, предвождани от Белшарушур (Белсазар), сина на Набонид. Вавилон посреща Кир като освободител. Вавилония загубва завинаги независимостта си.	

IV. МЕКСИКО

Царства на толтеки и ацтеки

История

Вероятно са съществували три царства в следната последователност:

I. Царство на толтеките	Строежи
Неговото начало засега не може да се датира. Приема се, че толтеките (в последно време от тях се отделят също толкова старите или още по-стари творци на така наречената „теотихуаканска култура“) са създали	Сгради в Теотихуакан; кръглата пирамида в Куикуилко; Слънчевата и Лунната пирамида в Тула; пирамидалния храм в Чолула; пирамидата в

основите на писмеността, календара, религията и изобразителното изкуство на всички по-късни цивилизации в Централна Америка. Изглежда, че царството на толтеките е загинало през 10 или 11 век от н.е. Оцелялото население се е изселило; неговото влияние се чувства в основаното по-късно в Юкатан Ново царство на майите.	Сочикалко; осмokratната пирамида в Тенаюка; Моите Албан. Има някои указания, че преди своето изселване толтеките (или както се е наричал този народ) се опитали да запазят част от храмовете си, като ги засипали в дебел пласт земя.
II. Царство на чичимеките	
Трябва да се счита само като преходна форма. Чичимеките са водели чисто завоевателна политика.	По всичко личи, че чичимеките не са били строители. Вероятно те са разрушили дори част от толтекските сгради; други сгради били затрупани отчасти или изцяло от лава.
III. Царство на ацтеките	
Неговият произход е митичен. Същинското царство на ацтеките било образувано в резултат на държавен съюз между Теночтитлан (Мексико), Тлакопан и Тецкоко.	Храмове (теокалии) и особено обширни и разкошни дворцови комплекси в град Мексико и в главните градове на царството.
За първи исторически достоверен владетел се смята Акамапихтли, който се възкачил на престола през 1376 г.	
Редът на владетелите е следният (датите не са установени със сигурност)	
Акамапихтли (1376 — 1396 г. от.н.е.) или (1366 — 1387 г. от н.е.)	
Хуицилхуитл (1396 — 1417 г. от. н.е.)	

или (1387 — 1410 г. от н.е.)	
Чималпопока (1417 — 1427 г. от н.е.) или (1410 — 1412 г. от н.е.)	
Ицкоуатл (1427 — 1440 г. от н.е.) или (1412 — 1440 г. от н.е.)	
Монтесума I (1440 — 1469 г. от н.е.) или (1440 — 1468 г. от н.е.)	
Аксаякатл (1469 — 1482 г. от н.е.)	
Тисок (1482 — 1486 г. от н.е.)	
Ахуицотл (1468 — 1502 г. от н.е.)	
Монтесума II (1502 — 1520 г. от н.е.) — По негово време испанците завладяват царството на ацтеките; Монтесума бива пленен от Кортес и накрая убит с камъни от собствения си народ.	
Куитлахуак (1520 г. от н. е.) — Изгонва испанците от град Мексико, но след четири месеца умира от сипаница.	
Каутемок (1520 — 1521 г. от н. е.) — Оказва последна отчаяна съпротива на испанците при отбраната на отново нападнатата столица; накрая капитулира и бива обесен от Кортес.	
С това се слага насилствен край на историята на Ацтекското царство.	Испанците унищожават по-голямата част от ацтекските храмове. Върху техните развалини те издигат християнски храмове.

IVA. ЮКАТАН

Царства на майите

(За да дадем на читателя известна представа за календара на майте, тук поместваме малко извлечение от корелацията на тяхната хронология с християнския календар според т.нар. таблица „Гудмен—Мартинес Ернандес—Томпсън“, обхващащо периода от основаването на първите градове до тяхното западане. Състоянието на науката към 1963 година — и преди всичко резултатите от някои по-нови „радиокарбонни“ датировки — говорят обаче в полза на т.нар. корелация Шпинден, според която събитията от например 900 г. от н.е. са станали вече към 650 г. от н.е.)

Старо царство

Летоброене на майте (Long Count)			Наше летоброене	Градове
8.14.0.0.0	7 Ахау	3 Ксул	1 септ. 317 г.	Майте основават в кратък промеждутък от време Тикал и Уахактун
9.0.0.0.0	8 Ахау	13 Сех	11 дек. 435 г.	
9.1.10.0.0	5 Ахау	3 Цек	6 юли 465 г.	Основаване на Копан
9.4.0.0.0	13 Ахау	18 Якс	18 окт. 514 г.	Основаване на Пиедрас-Неграс
9.10.0.0.0	1 Ахау	8 Каяб	27 ян. 633 г.	Основаване на Паленке
9.13.10.0.0	7 Ахау	8 Кумху	26 ян. 702 г.	Основаване на Киригуа
9.16.0.0.0	2 Ахау	13 Цек	9 май 751 г.	Основаване на Сейбал
9.18.10.0.0	10 Ахау	8 Сак	19 авг. 800 г.	Майте напускат Копан
10.2.0.0.0	3	3 Сех	17 авг. 869	Между 870 и 890 г.

	Ахау	г.	маите напускат Тикал, Уахактун и Сейбал.
--	------	----	--

Ново царство

След един все още неопределен по време преходен период, през който майте изоставят всички стари градове и се изселват в северния край на полуостров Юкатан, те започват изграждането на Новото царство; негов архитектурен център става Чичен-Ица; образува се силен съюз на градовете, начело на който застава градът Маяпан.

Следващият период от историята на Новото царство се характеризира с влиянието на мексикански народностни групи (толтеките) върху културата на майте, изразило се особено ярко в архитектурата. Хунак-Кеел, владетелят на Маяпан, превзема с помощта на толтеките около 1200 г. от н.е. Чичен-Ица. Маяпан остава център, но съюзът на градовете загубва жизнената си сила. През 1441 въстава аристокрацията под водачеството на ксиусите от Уксмал. Маяпан бива превзет.

Оттук-нататък започва упадъкът на царството на майте. Основават се само още два по-големи града, а други градове постепенно се обезлюдяват. Образуват се поселения със селски характер, които враждуват помежду си.

Последното царство на майте се оказва лека плячка за испанците. В продължение на няколко десетилетия угасва всякакъв духовен живот.

---

[1] По-нови изследвания на френски археолози в Мари по средното поречие на Ефрат и намирането на един държавен архив показват, че са съществували връзки между Хамурапи и асирийския цар Самси-Адад I. Така царуването на Хамурапи може вече окончателно да се датира от 1728 до 1686 г. пр.н.е. С това се измества не само вавилонската, но и египетската хронология (фараонът Менес е царувал най-рано около 2900 г., а не както се приемаше досега — към 3200 г. пр.н.е.). Получилото се по този начин общо изместване на хронологията не може да бъде отразено тук. ↑

ЛИТЕРАТУРА

(Книгата „Богове, гробници и учени“ бе междувременно последвана от две други издания: „Götter, Gräber und Gelehrte IM BILD“ [„Богове, гробници и учени В КАРТИНИ“] и „Götter, Gräber und Gelehrte IN DOKUMENTEN“ [„Богове, гробници и учени в ДОКУМЕНТИ“]. Така се оформи една трилогия, съдържаща най-богатия материал — текст, документални илюстрации и източници — върху историята на археологията, който досега е бил представян в достъпна форма на читателя. Същевременно в тези книги се изнасят и много факти, които дълго време са били забравени или дори неизвестни на специалистите.

Библиографските бележки към настоящата книга са обогатявани от издание на издание с нови значителни и леснодостъпни заглавия, за да се даде възможност на интересувания се читател или студент да се запознае с най-новите резултати от изследванията и с най-новите възгледи на археологическата наука.)

ОБЩА БИБЛИОГРАФИЯ

Bibby, Geoffrey, Four Thousand Years Ago.

Библията (Старият и Новият завет).

Bulle, Handbuch der Archäologie (том IV на „Handbuch der klassischen Altertumswissenschaften“), München 1913.

Cleator, P. E., Lost Languages, London 1959.

Daniel, Glyn E., A Hundred Years of Archaeology, London 1950.

Das Erwachen der Menschheit (Propyläen-Weltgeschichte), Berlin, 1931.

Daux, G., Les Etapes de l'Archéologie, 1942.

Delitzsch, Friedrich, Babel und Bibel, Leipzig 1903.

Frobenius, Leo, Der Ursprung der Afrikanischen Kulturen, Berlin 1898.

— Kulturgeschichte Afrikas (Prolegomena zu einer historischen Gestaltlehre), Zurich 1933.

- Glover, T. R., *The Ancient World*, Penguin Books, 1948.
- Hawkes, Jacquetta (редактор): *The World of the Past*, I.—II., New York 1963 (Антология на съобщения за разкопки).
- Heizer, Robert F., *The Archaeologist at Work, A Source Book in Archaeological Method and Interpretation*, New York 1959.
- Hennig, Richard, *Von rätselhaften Ländern*, München 1925.
- Herstlet, W. L., *Der Treppenwitz der Weltgeschichte*, Berlin 1927.
- Jensen, Hans, *Die Schrift*, Glückstadt 1935.
- Jirku, Anton, *Die Welt der Bibel, Fünf Jahrtausende in Palästina—Syrien*, Stuttgart 1957.
- Kemmerich, Max, *Kulturkuriosa*, I.—II., München 1910.
- Kenyon, Kathleen M., *Beginning in Archaeology*, New York 1953.
- Koepp, Fr., *Archäologie*, I.—IV., Leipzig 1919 — 1920.
- *Geschichte der Archäologie в Handbuch der Archäologie*, herausgegeben von Walter Otto, том I, München 1939.
- Lübke, Wilhelm, *Die Kunst des Altertums (том I от Grundrifi der Kunstge-schichte)*, Efilingen, 1921.
- Meissinger, K. A., *Roman des Abendlandes*, Leipzig, 1939.
- Meyer, Eduard, *Geschichte des Altertums*, I.—IV., Stuttgart—Berlin 1926 — 1931.
- Michaelis, Adolf, *Die archäologischen Entdeckungen des Neunzehnten Jahrhunderts*, Leipzig 1906.
- Oppeln-Bronikowski, Friedrich von, *Archäologische Entdeckungen im 20. Jahrhundert*, Berlin 1931.
- Piggot, Stuart (редактор): *The Dawn of Civilization, The first World Survey of Human Cultures in Early Times*, London 1961.
- Reinhardt, Ludwig, *Urgeschichte der Welt*, I.—II., Berlin — Wien 1924.
- Robert, Carl, *Archäologische Hermeneutik*, Berlin 1919.
- Rodenwaldt, G., *Die Kunst des Altertums*, 1927.
- Schefold, Karl, *Orient, Hellas und Rom in der archäologischen Forschuag seit 1939*, Bern 1949.
- Schmökel, Hartmut (in Zusammenarbeit mit Heinrich Otten, Victor Maag und Thomas Beran), *Kulturgeschichte des Alten Orients*, Stuttgart 1961.
- Schuchardt, Carl, *Die Burg Im Wandel der Weltgeschichte*, Potsdam 1931.

Spengler, Oswald, Der Untergang des Abendlandes, I.— II., München 1920.

Springer, Anton, Kunstgeschichte, I.-V., Leipzig 1923.

Toynbee, Arnold J., A Study of History, I.—IV., London 1933 — 1939.

Wegner, Max, Altertumskunde, Freiburg-München 1951.

Wheeler, Sir Mortimer, Archaeology from the Earth, London 1954.

Woolley, C. Leonard, Mit Hacke und Spaten, Leipzig 1950.

КЪМ „КНИГА ЗА СТАТУИТЕ“

Bossert, Helmut Th., Alt-Kreta, Berlin 1923.

Buschor, Ernst, Die Plastik der Griechen, Berlin 1936.

Chadwick, John, The Decipherment of Linear B, New York 1963.

Corti, Egon Casar Conte, Untergang und Auferstehung von Pompeji und Herkulaeum, München 1940.

Curtius, Ludwig, Antike Kunst, I.—II. (в Handbuch der Kunstwissenschaft, Athenaion), Potsdam 1938.

— Deutsche und Antike Welt, Stuttgart 1950.

Evans, Arthur, Scripta Minoa, Oxford 1909.

— The Palace of Minos, I.—III., London 1921 — 1930.

Eimmen. Die kretisch-mykenische Kultur, 1924.

Goethe Johann Wolfgang von, Wiackelmann und sein Jahrhundert, 1805.

Helm /Deecke/ Soltau, Kulturgeschichte des Klassischen Altertums, Leipzig 1897.

Homer, Ilias und Odyssee, Hamburg 1793.

Justi Carl, Wiackelmann, Leipzig 1866.

Lichtenberg, R. von, Die Agäische Kultur, Leipzig 1911.

Ludwig, Emil, Schliemann, Berlin 1932.

Maiuri, Amedeo, Pompeji, Novara 1956.

Matz, Friedrich, Kreta, Mykene, Troja, Stuttgart 1957.

Meyer, Ernst, Briefe von Heinrich Schliemann, Berlin — Leipzig 1936.

Palmer, Leonard R. Mycenaean and Minoan, II изд., New York 1965.

Pendlebury, J. D. S., A Handbook to the Palace of Minos, Knossos with its Dependencies, London 1954.

- Pfister, Kurt, Die Etrusker, München 1940.
 Schliemann, Heinrich, Ithaka, Leipzig 1869.
 — Mykenä, Leipzig 1873.
 — Ilios, Leipzig 1881.
 — Troja, Leipzig 1884.
 — Tyrins, Leipzig 1886.
 Schuchardt/Wiegand, Gari Humann, 1931.
 Uhde-Bernays, Winckelmanns kleine Schriften, Leipzig 1913.
 Vietta, Egon, Zauberland Kreta, Wien—Wiesbaden 1952.
 Wiackelmann, Johana Joachim, Seadtschreiben von den herculanischen Entdeckungen, 1762.
 — Neue Nachrichten von den neuesten herculanischen Entdeckungen, 1764.
 — Geschichte der Kunst des Altertums, 1764, (Weimar 1964).
 — Monumenti antichi inediti, I.—II., Rom 1767.

КЪМ „КНИГА ЗА ПИРАМИДИТЕ“

- Belzoni, Giovanni Battista, Narrative of Operations and Recent Researches in Egypt and Nubia, London 1820.
 Breasted, J. A., Ancient Records of Egypt, I.—V., Chicago 1906 — 1907.
 — A History of Egypt.
 Brugsch, Heinrich, Inscriptio Rosettana, Berlin 1851.
 — Die Ägyptologie, Leipzig 1891.
 — Steleninschrift und Bibelwort, Berlin 1891.
 Burckhardt, Johana Ludwig, Travels in Nubia, London 1819.
 Carter/Mace, Tut-ench-Amun (том I), Leipzig 1924.
 Carter, Howard, Tut-ench-Amun (том II), Leipzig 1924.
 Champollion, Jean François, Lettre à M. Dacier, relative à l'alphabet des hiéroglyphes phonétiques, Paris 1822.
 — Panthéon égyptien, Paris 1823.
 Denon, Vivant, Voyages dans la basse et la haute Égypte, I.—II., Paris 1802.
 Desroches-Noblecourt, Christiane, Life and Death of a Pharaoh Tutankhamen, London 1963.
 Ebers, Georg, Papyrus Ebers, I.—II., 1875.
 — Eine ägyptische Königstochter, I.—III., (Roman) 1884.

- Edwards, A. A. B., Pharaos, Fellahs and Explorers, 1891.
 Edwards, I. E. S., The Pyramids of Egypt, Penguin Books, 1952.
 Erman, Adolf. Die Hieroglyphen, 1917.
 — Die Literatur der Ägypter, Leipzig 1923.
 — Die Welt am Nil, Leipzig 1936.
 Friedell, Egon, Kulturgeschichte Ägyptens und des Alten Orients, München 1951.
 Goneim, Mohammed Zakaria, The buried Pyramids, London 1955.
 Hartleben, H., Champollion, I.—II., Berlin 1906.
 Lange, Kurt, Pyramiden, Sphinx, Pharaonen, München 1952.
 Lepsius, Richard, Denkmäler aus Ägypten und Äthiopien, 1949 — 1959, Textbände 1879 — 1913.
 Ludwig, Emil, Napoleon, Berlin 1930.
 Mariette, Auguste, Monuments of Upper Egypt, London 1877.
 Meier-Graefe, Julius, Pyramide und Tempel, Berlin 1927.
 Mertz, Barbara, Temples, Tombs and Hieroglyphs, The story of Egyptology. New York 1964.
 Petrie, William, M. Flinders, Ten years' digging in Egypt, 1881 — 1891.
 — Methods and aims in archaeology, 1904.
 Reybaud, Histoire scientifique et militaire de l'expédition française en Égypte. I.—X., 1830 — 1836.
 Scharff, Alexander/Moortgat, Anton, Ägypten und Vorderasien im Altertum, München 1951.
 Schott, Siegfried, Hieroglyphen, Untersuchungen zum Ursprung der Schrift, Mainz 1951.
 Scthe, Kurt, Die altägyptischen Pyramidentexte, I.—IV., 1908 — 1922
 Steindorff, Georg, Die ägyptischen Gaue und ihre politische Entwicklung, 1909.
 — Blütezeit des Pharaonenreiches, 1926.
 Wolf, Walther, Die Welt der Ägypter, Stuttgart 1958.

КЪМ „КНИГА ЗА КУЛИТЕ“

- Botta, Paul Émile, Monuments de Ninive découverte et décrits par Botta, mesurés et dessinés par E. Flandin, I.—V., Paris 1847 — 1850.
 Diez, Ernst, Entschleiertes Asien, Berlin 1943.

Grotefend, Georg Friedrich, Beiträge zur Erläuterung der persepolitischen Keilschrift, Hannover 1837.

Hedin, Sven, Bagdad, Babylon, Niniveh. Leipzig 1918.

Jordan Franzis, In den Tagen des Tammuz, München 1950.

Kittel, Rudolf, Die orientalischen Ausgrabungen, Leipzig 1908.

Koldewey, Robert, Das wiedererstehende Babylon, Leipzig 1914.

Koldewey/Schuchardt, Heitere und ernste Briele, Berlin 1925.

Kramer, Samuel Noah, History begins at Sumer, New York 1956.

Kubie, Nora Benjamin, Road to Niniveh: The Adventures and Excavations of Sir Austen Henry Layard, New York 1964.

Layard, Austen Henry, Autobiography and Letters, 1903.

— Niniveh and its Remains, I.—II., London 1948.

— Niniveh, and Babylon, being the narrative of discoveries, London 1853.

Lawrence, The letters of T. E., London, 6.r.

Lloyd, Seton, Foundations in the Dust, London 1949.

Meißiner, Bruno, Babylon und Assyrien, I.—II., 1920 — 1925.

— Könige Babyloniens und Assyriens, Leipzig 1926.

Parrot, André, Sumer, The Dawn of Art, New York 1961.

— The Arts of Assyria, New York 1961.

Rawlinson, Henry Creswicke, The Persian cuneiform inscriptions at Behistun, 1846.

— Commentary on the cuneiform inscriptions of Babylonia and Assyria, 1850.

— Outline of the history of Assyria, as collected from the inscriptions discovered in the ruins of Niniveh, London 1852.

Rawlinson, G., A Memoir of Major-General Sir Henry Creswicke Rawlinson, 1938.

Schmidtke, Friedrich, Der Aufbau der babylonischen Chronologie, Münster 1952.

Schmökel, Hartmut, Ur, Assur und Babylon, Drei Jahrtausende im Zweistromland, Stuttgart 1955.

Smith, George, Assyrian Discoveries, London 1875.

Weidner, Ernst F., Studien zur assyrisch-babylonischen Chronologie und Geschichte, 1917.

Woolley, Sir Leonard, Ur of the Chaldees, A Record of Seven Years of Excavation, Pelican Books, London 1952.

— Vor 5000 Jahren, Stuttgart 1929.

КЪМ „КНИГА ЗА СЪЛБИТЕ“

Batres, Leopoldo, Teotihuacan, Mexico 1906.

Bowditch, Charles P., A suggestive Maya inscription, Cambridge, USA, 1903.

— Mexican and Central American antiquities, calendar systems and history, Washington 1904.

Catherwood, F., Views of ancient monuments in Central America, Chiapas and Yucatan, 1844.

Charney, Désiré, Ruines américains, Paris 1863.

Collier, John, Indians of the Americas, New York 1948.

Danzel, Theodor-Wilhelm, Mexiko, I.—II., Hagen 1923.

— Mexiko und das Reich der Inkas, Hamburg.

Dieseldorff, E.P.: Kunst und Religion der Mayavölker. I.—III., Berlin 1926 — 1933

Greene, Graham, The Lawless Roads.

Humboldt, Alexander von, Reise in die Äquinoktialgegenden des neuen Kontinents, Stuttgart 1859 — 1960.

Joyce, P. A., Mexican Archaeology, London 1914.

— Central American and West Indian Archaeology, London 1914.

Kingsborough, Edward Lord, Antiquities of Mexico, I.—IX., London 1831 — 1848.

Kisch, Egon Erwin, Entdeckungen in Mexico. Berlin 1947.

Landa, Diego de, Relacion de las cosas de Yucatan, 1566 (френ.: Relation des choses de Yucatan, под ред. на Brasseur de Bourbourg, Paris 1864).

Lehmann, Walter, Ergebnisse und Aufgaben der mexikanischen Forschung, Arch. f. Anthr., Braunschweig 1907.

Maudslay, Alfred P., Biologia Centrali Americana, I.—IV., London 1889 — 1902.

May-Sculptures, Guide to the Maudslay Collections of British Museum, London 1938.

Morley, Sylvanus Griswold/Brainerd, George F., The Ancient Maya, III издание, Stanford 1963.

— The rise and fall of the Maya Civilization in the light of the monuments and the native chronicles, New York 1917.

Peterson, Frederick A., Ancient Mexico, an Introduction to the Pre-Hispanic Cultures, London 1959.

Prescott, William H., History of the Conquest of Mexico, 1844.

Radin, Paul, The Story of the American Indian, New York 1944.

Ricketson Jr., Oliver G., Six Seasons at Uaxactun, Intern. Congr. of America, 1928.

Ruz, Alberto, An Astonishing Discovery, Illustrated London News, 29 август 1953.

Sahagun, Fr. Bernardino de, Historia General de las cosas de Nueva España, I.—III., Mexiko 1829.

Schultze-Jena, Leonhard, Gliederung des Alt-Aztektischen Volks in Familie, Stand und Beruf, Stuttgart 1952.

Seler, Eduard, Gesammelte Abhandlungen zur amerikanlschen Sprach- und Altertumskunde, I.—V., Berlin 1902 — 1923.

Stephens, John L., Incidents of Travel in Central America, Chiapas and Yucatan, New York 1842.

Termier, Franz, Mittelamerika und Westindien, Handb. d. Geogr. Wiss. Thompson, J. Eric, Civilization of the Mayas, Chicago 1927.

Thompson, Eduard Herbert, People of the Serpent, London 1932.

Vaillant, G. C., The Aztecs of Mexico, Penguin Books, 1951.

Verrill, A. H. and Ruth, America's Ancient Civilizations, New York 1953.

Westheim, Paul, Arte antiguo de México, Mexiko 1950.

КЪМ „КНИГИ, КОИТО ОЩЕ НЕ МОГАТ ДА БЪДАТ НАПИСАНИ“

(Тук посочваме някои трудове, отнасящи се до споменатите в тази глава съвременни изследвания и естественонаучни спомагателни методи в археологията.) Allegro, John Marco, The Dead Sea Scrolls, Pelican Books, London 1956.

Barthel, Thomas, Grundlagen zur Entzifferung der Osterinselschrift, Abhandl. aus dem Gebiet der Auslandskunde, том 64, серия В, том 36, Hamburg 1958.

Bass, George F., Archäologie unter Wasser, Bergisch-Gladbach 1966.

Baudin, Louis, Les Incas de Perou, Paris 1942.

Biek, Leo, Archaeology and the Microscope, New York 1963.

Bingham, Hiram, Inca Land, Boston 1923.

— Lost City of the Incas, The Story of Machu Picchu and its Builders, New York 1948.

Brothwell/Higgs, Don and Eric, Science in Archaeology, London 1963. (В тази книга са разгледани повече от 50 естественонаучни метода, които днес се прилагат в археологията.)

Ceram/Lyon, C. W. and Peter, The Blue Museum, Horizon, Vol. I, Nr. 2, New York, November 1958.

Cousteau, Jaques-Yves, Die schweigende Welt, Berlin 1953.

Crawford, O. G. S., Archaeology in the Fields, New York 1953.

Glueck, Nelson, Rivers in the Desert, New York 1959.

Hagen, Victor W. von, The Desert Kingdoms of Peru, London 1964.

Heyerdahl, Thor, Aku-Aku, The Secret of the Easter-Island, New York 1958.

Kosambi, D. D., Ancient India, New York 1965.

Kosock, Paul, Life, Land and Water in Ancient Peru, New York 1965.

Lerici, Carlo Maurilio, A Great Adventure of Italian Archaeology (1955 — 1965), Ten Years of Archaeological Prospecting, Lerici Editori.

Libby, Willard F., Radiocarbon Dating, Chicago 1952.

Mackay, D., Early Indus Civilizations, 1943.

Mackay, E. J. K., Excavations at Mohenjo-Daro, Delhi 1938.

Marshall, John, Mohenjo-Daro and the Indus Civilizations, I.—II., London 1931.

Piggot, Stuart, Prehistoric India to 1000 B. C, Penguin Books, 1952.

Prescott, William H., History of the Conquest of Peru, 1847.

Schaeffer, Claud, F. A., Le Palais Royal d'Ugarit, Paris 1956.

Spanuth, Jürgen, Atlantis, Tübingen 1965. (Първият труд, в който са разгледани *всички* досегашни теории за Атлантида, включително и една нова, неизвестна още теория.)

Stallings, W. S., Dating Prehistoric Ruins by Tree-Rings, Laboratory of Tree-Ring-Research, University of Arizona 1960.

Ubbelohde-Doering, Heinrich. Kunst im Reich der Inca, Tübingen 1952.

Wheeler, R. E. M. 5000 Years of Pakistan, London 1950.

— Early India and Pakistan, New York 1959.

Издание:

Автор: К. В. Керам

Заглавие: Богове, гробници и учени

Преводач: Христо Ковачевски

Издание: второ

Издател: Български художник

Град на издателя: София

Година на издаване: 1978

Тип: научнопопулярен текст

Националност: немска

Печатница: П.К. „Г. Димитров“ — базисно предприятие —
София

Излязла от печат: 17.III.1978

Редактор: Никола Георгиев

Художествен редактор: Тома Томов

Технически редактор: Борис Карапетров

Научен редактор: проф. Велизар Велков

Художник: Кънчо Кънев

Коректор: Рада Баларева

Адрес в Библиоман: <https://biblioman.chitanka.info/books/8931>

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.